

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

PHILOGICA 91

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

PHILOGICA 91

STUDIA BOHEMICA

X

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
OLOMOUC 2007

© Petr Pořízka, 2007

ISSN 0231-634X

ISBN 978-80-244-1717-2

OBSAH

Editorial (Lubomír Machala)	11
-----------------------------------	----

HISTORIOGRAPHICA

BLÁHA ONDŘEJ: Srovnávací slovanská jazykověda na Univerzitě Palackého	15
LOTKO EDVARD – ŠTĚRBOVÁ ALENA: Šedesát let bohemistiky na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci	31
LOTKO EDVARD: Jazykovědná bohemistika na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci v letech 1946–2006	37
ŠTĚRBOVÁ ALENA: Literárněvědná bohemistika na Filozofické fakultě UP v Olomouci v letech 1946–2006	47

LINGUISTICA

BEDNAŘÍKOVÁ BOŽENA: O návratu slova do morfologie (předběžná zpráva)	63
DITTMANN ROBERT: Ke dvěma typům nepařížských čtení a překladatelskému postupu v mladším textu první redakce staročeského překladu <i>Oktateuchu</i>	75
HRADILOVÁ DARINA: Souznačná slova – nutnost či zbytečnost v cizojazyčném vyučování?	91
JODAS JOSEF: Ještě k lidové slovní zásobě v Podkrkonoší	97
KOMÁREK KAREL: Časopisecké ukázky Durychových <i>Služebníků neužitečných</i>	103
KOŘENSKÝ JAN: Jak vidí řeč čas?	133
LOTKO EDVARD: O polských ekvivalentech dvojslovných terminologických pojmenování v češtině	137
POŘÍZKA PETR: ECL – první mezinárodní certifikace češtiny jako cizího jazyka	143
SCHNEIDEROVÁ SOŇA: Řeč v proudu vyprávění (Jáchym Topol: <i>Kloktat dehet</i>)	147
SVOBODOVÁ JINDRA: Sémantika sloves mluvení v uvozovacích větách uměleckého textu	153
VEPŘEK MIROSLAV: Paraliturgické texty českocírkevněslovanského původu	161

LITTERARIA

BEDNAŘÍKOVÁ HANA: K otázce některých aspektů Šaldova vývoje v období desátých let 20. století	169
--	-----

FIALA JIŘÍ – SOBOTKOVÁ MARIE: Z českých jezuitských elogíí 17. století.....	175
GILK ERIK: Tematizace maloměsta v české próze. První pokus o syntézu	197
HORA PETR: Vážený pane Floriane (Ze staroříšské korespondence Karla Schulze).....	205
CHOCHOLOUŠEK JIŘÍ: Mezi konkrétní iracionalitou a nevědomím: K poezii Zbyňka Havlíčka z počátku padesátých let	249
KANDA ROMAN: <i>Konec starých časů</i> očima Jana Lopatky.....	259
KOLÁŘOVÁ: Poznámky ke sbírce Jana Campana Vodňanského <i>Centuriae Duae Charitum</i>	265
KOMENDA PETR: Odkrývání tvůrčích postupů v Halasových prózách	271
KOSTKOVÁ MARKÉTA: Matěj Tanner známý neznámý	283
KRAUSOVÁ LENKA: Mystifikace jako literárněvědný problém.....	295
MACHALA LUBOMÍR: Josef Galík – prozaik	311
SEDLÁK CTIRAD: <i>Moderní revue</i> a <i>Volné směry</i> jako Gesamtkunstwerk	319
SCHNEIDER JAN: Umělecká tvorba jako práce (O Jaroslavu Vrchlickém jako kritikovi).....	327
ŠTĚRBOVÁ ALENA: Čas a prostor rozhlasové inscenace	335
VOZÁKOVÁ KARLA: Současný stav a perspektivy literární historie (Nástin dílčích problémů)	345
VYPLELOVÁ HELENA: Nástin vztahu cizojazyčných prostředků a fikčního světa pohádek o loupežníku Rumcajsovi	351

VARIA

KANDA ROMAN: Olomoucká léta (1946–1952) Bohumila Markalouse – Jaromíra Johna ..	359
KOLÁŘOVÁ JANA: Dovršené dílo profesora Eduarda Petru.....	373

CONTENT

Editorial (Lubomír Machala)	11
-----------------------------------	----

HISTORIOGRAPHICA

BLÁHA ONDŘEJ: The Comparative Slavonic Linguistics at Palacký University	15
LOTKO EDVARD – ŠTĚRBOVÁ ALENA: Sixty Years of Czech Studies at Philosophical Faculty of Palacký University in Olomouc in Years 1946–2006	31
LOTKO EDVARD: Linguistic Czech Studies at Philosophical Faculty of Palacký University in Olomouc in Years 1946–2006	37
ŠTĚRBOVÁ ALENA: Literary Critical Czech Studies at Philosophical Faculty of Palacký University in Olomouc in Years 1946–2006	47

LINGUISTICA

BEDNAŘÍKOVÁ BOŽENA: Towards Return of the Word to Morphology (A Preliminary Report)	63
DITTMANN ROBERT: On Two Types of Non-Parisian Variants and Translation Technique in the Younger Text of the First-Recension Old Czech <i>Octateuch</i>	75
HRADILOVÁ DARINA: Synonymous Words – Necessity or Uselessness in Foreign Language Teaching?	91
JODAS JOSEF: More about Vernacular Word-stock in Podkrkonoší	97
KOMÁREK KAREL: Extracts from Durych's Novel <i>Služebníci neužiteční</i> in Journals	103
KOŘENSKÝ JAN: How does a Speech See the Time?	133
LOTKO EDVARD: On Polish Equivalents of Czech Two-word Terms	137
POŘÍZKA PETR: ECL – First International Certification of Czech as a Foreign Language ...	143
SCHNEIDEROVÁ SOŇA: The Speech in the Flow of Narration (Jáchym Topol: <i>Kloktat dehet</i>)	147
SVOBODOVÁ JINDRA: The Semantics of Verba Dicendi in Reporting Clauses	153
VEPŘEK MIROSLAV: Czech Church Slavonic Paraliturgical Texts	161

LITTERARIA

BEDNAŘÍKOVÁ HANA: Towards Some Spects of Šalda's Intellectual and Aesthetic development in the 1910's	169
--	-----

FIALA JIŘÍ – SOBOTKOVÁ MARIE: From the Czech Jesuit Elogia of 17 th Century	175
GILK ERIK: Thematization of Small Town in Czech Prose (First Attempt to Analyse)	197
HORA PETR: Vážený pane Floriane (Ze staroříšské korespondence Karla Schulze).....	205
CHOCHOLOUŠEK JIŘÍ: Between Concrete Irrationality and Unconsciousness (On the Poetry of Zbyněk Havlíček from the Early 1950's).....	249
KANDA ROMAN: <i>The End of Old Times</i> as Seen by Jan Lopatka.....	259
KOLÁŘOVÁ: Notes to the Garner of Jan Campanus Vodňanský <i>Centuriae duae Charitum</i>	265
KOMENDA PETR: Detecting Creative Methods in Halas' Works of Prose.....	271
KOSTKOVÁ MARKÉTA: Matěj Tanner Known Unknown.....	283
KRAUSOVÁ LENKA: Mystification as a Problem of the Theory of Literature	295
MACHALA LUBOMÍR: Josef Galík – A Prose Writer	311
SEDLÁK CTIRAD: <i>Moderní revue</i> and <i>Volné směry</i> as a „Gesamtkunstwerk“	319
SCHNEIDER JAN: Artistic Production as Work (About Jaroslav Vrchlický as a Critic)	327
ŠTĚRBOVÁ ALENA: Time and Space in Radio Play Staging	335
VOZÁKOVÁ KARLA: The Latest Perspectives on Literary History (Summary of Partial Problems)	345
VYPLELOVÁ HELENA: The Sketch of the Relation between the Foreign Language Elements and the Fictional World of the Tales about the Robber Rumcajs	351

VARIA

KANDA ROMAN: The Olomouc Years (1882–1952) of Bohumil Makalous – Jaromír John	359
KOLÁŘOVÁ JANA: Completed Work by Professor Eduard Petrů.....	373

INHALT

Editorial (Lubomír Machala).....	11
----------------------------------	----

HISTORIOGRAPHICA

BLÁHA ONDŘEJ: Vergleichende Sprachwissenschaft an der Palacký-Universität	15
LOTKO EDVARD – ŠTĚRBOVÁ ALENA: Sechzig Jahre Bohemistik an der Philosophischen Fakultät der Palacký-Universität (1946–2006)	31
LOTKO EDVARD: Sprachwissenschaftliche Bohemistik an der Philosophischen Fakultät der Palacký-Universität (1946–2006)	37
ŠTĚRBOVÁ ALENA: Literaturwissenschaftliche Bohemistik an der Philosophischen Fakultät der Palacký-Universität (1946–2006)	47

LINGUISTICA

BEDNAŘÍKOVÁ BOŽENA: Über die Rückkehr des Wortes in die Morphologie (ein vorläufiges Bericht).....	63
DITTMANN ROBERT: Zu zwei Typen des nichtpariser Lesens und eine Übersetzungsmethode im jüngeren Text der ersten Redaktion von einer altschechischen Übersetzung <i>Oktateuch</i>	75
HRADLOVÁ DARINA: Gleichbedeutende Wörter – Notwendigkeit oder Überflüssigkeit im fremdsprachigen Unterricht?.....	91
JODAS JOSEF: Noch einmal zum volkstümlichen Wortbestand in Riesengebirge.....	97
KOMÁREK KAREL: Zeitschriftfragmenten von Durychs <i>Služebníci neužiteční (Unnütze Knechte)</i>	103
KOŘENSKÝ JAN: Wie sieht die Rede Zeit?	133
LOTKO EDVARD: Über polnischen Äquivalenten von zweiwörtigen terminologischen Benennungen im Tschechischen	137
POŘÍZKA PETR: ECL – Die erste internationale Zertifikation des Tschechischen als Fremdsprache.....	143
SCHNEIDEROVÁ SOŇA: Rede im Strom der Erzählung (Jáchym Topol: <i>Kloktat dehet /Zirkuszone/</i>).....	147
SVOBODOVÁ JINDRA: Semantik vom <i>verbum dicendi</i> in Anführungsätzen in künstlerischen Texten	153
VEPŘEK MIROSLAV: Paralitururgische Texte böhmisch-alkirchenslawischen Ursprungs.....	161

LITTERARIA

BEDNAŘÍKOVÁ HANA: Zur Frage manchen Aspekten von Šaldas Entwicklung im ersten Jahrzehnt der 20. Jahrhundert.....	169
FIALA JIŘÍ – SOBOTKOVÁ MARIE: Aus jesuitischen Elegien der 17. Jahrhundert.....	175
GILK ERIK: Thematisierung von Kleinstadt in der tschechischen Erzählliteratur. Erster Versuch einer Synthese.....	197
HORA PETR: Sehr geehrter Herr Florian (Aus der Stará-Říše-Korrespondenz von Karel Schulz).....	205
CHOCHOLOUŠEK JIŘÍ: Zwischen konkreter Irrationalität und Unbewusste: zur Poesie von Zbyněk Havlíček des Anfangs der fünfziger Jahre	249
KANDA ROMAN: <i>Konec starých časů</i> (<i>Das Ende der alten Zeiten</i>) mit den Augen von Jan Lopatka.....	259
KOLÁŘOVÁ: Bemerkungen zu Jan Campanus Vodňanskýs <i>Centurie Duae Charitum</i>	265
KOMENDA PETR: Enthüllung von künstlerischen Vorgängen in Erzählwerken von František Halas.....	271
KOSTKOVÁ MARKÉTA: Matěj Tanner fast unbekannt.....	283
KRAUSOVÁ LENKA: Mystifikation als literaturwissenschaftliches Problem.....	295
MACHALA LUBOMÍR: Josef Galík – prozaik	311
SEDLÁK CTIRAD: <i>Moderní revue</i> und <i>Volné směry</i> als Gesamtkunstwerk	319
SCHNEIDER JAN: Künstlerische Tätigkeit als Arbeit (Zum literaturkritischen Denken von Jaroslav Vrchlický).....	327
ŠTĚRBOVÁ ALENA: Zeit und Raum der Rundfunkinszenierung	335
VOZÁKOVÁ KARLA: Stand und Perspektiven der Literaturgeschichte (Grundriss der Teilprobleme)	345
VYPLELOVÁ HELENA: Grundriss der Beziehung von fremdsprachigen Mitteln und Fiktion- swelt in Märchen über Räuber Rumcajs	351

VARIA

KANDA ROMAN: Die Olmützer Jahre (1946–1952) von Bohumil Markalous – Jaromír John	359
KOLÁŘOVÁ JANA: Vollbrachtes Werk von Professor Eduard Petru.....	373

EDITORIAL

Ve školním roce 1946/1947 byla zahájena výuka na obnovené olomoucké univerzitě, které bylo dekretem Prozatímního národního shromáždění Československé republiky přiděleno jméno Františka Palackého. Olomoučtí bohemisté tak po letech získali možnost navázat na akademické úrovni na zdejší dávnou tradici filologických bádání a vyučování českému jazyku i literatuře. Po letech a obdobích tu více, jindy zas méně příznivých tomuto cíli a směřování se v roce 1975 rozhodli členové katedry bohemistiky a slavistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého reprezentativní část výsledků své práce soustředit do sborníků nesoucích název *Bohemica*. Není to jen pouhá souhra okolností, že v roce šedesátého výročí obnovení vysokého učení v Olomouci vydává současná katedra bohemistiky desátý svazek své základní ediční řady. Spojení dvou jubileí totiž vytváří prostor pro připomenutí historie olomoucké bohemistiky a jejích nejvýznamnějších osobností za souběžné prezentace současné podoby našeho pracoviště a jeho badatelského profilu. Na pestrosti i kvalitě tohoto profilu se přitom podílejí všechny generace – od emeritních i řádných profesorů až po doktorandy, začínající svůj odborný růst. Jubilea by však neměla sloužit pouze k ohlžení, ale měla by být využita též k vytyčování perspektiv. V našem případě jde o snahu, aby příští svazky *Bohemik* nacházely lépe a ve větší míře své percipienty, aby se i tímto způsobem zintenzívnila a zkvalitnila komunikace naší katedry s odbornou a také laickou veřejností. Chceme toho dosáhnout jednotnějším tematickým zaměřením jednotlivých sborníků. Proto se od příštího svazku budou v jejich přípravě střídát lingvisté a literární vědci. Doufejme, že je to krok správným směrem při dalším rozvíjení české filologie na půdě olomoucké Filozofické fakulty.

Lubomír Machala

HISTORIOGRAPHICA

SROVNÁVACÍ SLOVANSKÁ JAZYKOVĚDA NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO

ONDŘEJ BLÁHA

0. Dějiny slavistiky v Olomouci, které symbolicky začínají pobytem Josefa Dobrovského v klášteře Hradisko v letech 1787 až 1790, jsou poměrně podrobně zmapovány – staršímu období ve vývoji olomouckých slavistických studií se věnují zejm. práce J. Bartochy,¹ J. Běliče,² O. Králíka,³ M. Krbce,⁴ V. Nešpora⁵ a J. Skaličky,⁶ obdobím mladším, jehož přirozeným počátkem je obnovení olomoucké univerzity v r. 1946, se zabývají především práce J. Jahna,⁷ V. Křístka,⁸ J. Fialy a J. Kasala,⁹ věnují se mu autoři několika shrnujících prací o dějinách Univerzity Palackého¹⁰ a v neposlední řadě také článek E. Lotka a A. Štěrbové v tomto sborníku.

V našem příspěvku chceme podat přehled o tom, jak byla na Univerzitě Palackého v Olomouci (především na její Filozofické fakultě) v uplynulých šedesáti letech pěstována srovnávací slovanská jazykověda. Pro naše účely definujeme tento obor jako slavistickou disciplínu, která usiluje o ucelený popis strukturních rozdílů a shod mezi slovanskými jazyky, jež jsou pojímány jako celek. Proto zde – především z prostorových důvodů – nebudeme věnovat soustavnou pozornost dějinám olomoucké jazykovědné rusistiky, polonistiky a ukrajinistiky, ač i tyto obory vždy poskytovaly vhodné pole pro srovnávání slovanských jazyků (češtiny a ruštiny, češtiny a polštiny apod.).¹¹

V tomto shrnujícím článku se budeme zabývat:

- a) pozicí, kterou srovnávací slovanská jazykověda zaujímalala ve studijních programech na Univerzitě Palackého (dále UP) v různých obdobích, dále pracovišti, jež výuku této disciplíny zajišťovaly, a některými dalšími faktory, které příznivě ovlivňovaly rozvoj slavistických studií v Olomouci (lektoráty slovanských jazyků, knihovnamí aj.),
- b) vědeckými osobnostmi, které za svého působení na UP pracovaly na poli srovnávací slovanské jazykovědy, a přednáškami a konferencemi, které byly na toto téma v Olomouci uspořádány (včetně sborníků, které z nich vzešly, a vůbec publikační činností UP v tomto oboru).

1. Slavistické disciplíny byly vždy pevnou součástí bohemistických, rusistických, polonistických a – v poslední době – též ukrajinistických studijních programů na Filozofické fakultě UP. I když se obsah a rozsah slavistických předmětů postupem doby vyvíjel (lze např. sledovat změny v poměru synchronního přístupu ke slovanským jazykům a přístupu diachronního, který se zaměřoval hlavně na studium staroslověnštiny), cíle byly vždy stejné – slavistická

průprava měla studentům jednak poskytnout širší pohled na studovaný jazyk, jednak je zasvětit do základů konfrontační jazykovědy.

Již v zimním semestru (dále ZS) akademického roku 1946/47 se v seznamu přednášek Filozofické fakulty (dále FF) objevuje seminární *Cvičení ze srovnávací slovanské jazykovědy* s podtitulem *Jazykový a literární rozbor „Slova o pluku Igorově“*. Vedoucím semináře byl K. Horálek, docent pražské Univerzity Karlovy, který v letech 1946 až 1948 jako externista v tehdejší Seminárii pro slovanskou filologii pomáhal řešit všeobecný nedostatek kvalifikovaných vědců a pedagogů na obnovené univerzitě. Zaměření jeho výuky bylo zřetelně diachronní – kromě uvedeného cvičení konal také přednášku *Počátky spisovné ruštiny* a vedl seminář ze staroslověnštiny k přednášce J. Luský z Cyrilometodějské teologické fakulty UP.¹² V letním semestru (dále LS) 1946/47 konal K. Horálek přednášku *Spisovná ruština 18.–19. století*. Nově působil jako externista ve Seminárii pro slovanskou filologii J. Vašica, tou dobou již profesor Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy (přednáška *Úvod do staroslověnštiny*), a zejm. F. Kopečný, který se právě r. 1947 habilitoval na Masarykově univerzitě v Brně – Kopečný vedl v LS 1946/47 na FF UP lektorská cvičení z polštiny (až do LS 1947/48) a češtiny a na Pedagogické fakultě měl (mimo jiné) přednášku *Pohled do dějin češtiny a slovenštiny*, která doplňovala disciplínu *Jazyk český a slovenský* zajišťovanou F. Trávníčkem, profesorem Masarykovy univerzity v Brně.¹³ V ZS 1947/48 vedl K. Horálek nadále jen diachronně zaměřené semináře (zejm. o staroslověnštině a jejích památkách a o dějinách ruštiny), zatímco F. Kopečný přednášel *O třídění slovanských jazyků*,¹⁴ nepochybně v souvislosti s tématem, které právě propracovával pro publikaci v časopisu *Slavia* (o tom viz dále sub 2) – tato přednáška pokračovala i v LS 1947/48¹⁵ a lze ji považovat za první ucelený úvod do srovnávací slovanské jazykovědy realizovaný na UP.

Vhodné podmínky pro pěstování slavistiky nastaly v tomto semestru i díky nově otevřeným lektorátům slovanských jazyků – slovenštinu učila externistka F. Francová, ruštinu A. Sudák a A. Janovský a slovinštinu externista B. Vybíral.¹⁶ V ZS 1948/49 k těmto jazykům přibyla ještě srbocharvátština (externista O. F. Babler) a bulharština (opět B. Vybíral), Kopečného vystřídal v lektorských cvičeních z polštiny J. Bělič a ruský lektorát posílila externistka E. van Santen.

V ZS 1948/49 nastoupil do Olomouce místo K. Horálka jiný přední český slavista, A. Dostál, který měl již statut interního pracovníka UP (působil zde v letech 1948 až 1953) a uvedl se přednáškou *Vývoj deklinačního systému ruského* a seminářem *Morfologické jazykovědné otázky*, v němž se pracovalo se slovanským jazykovým materiálem.¹⁷ V LS 1948/49 pokračoval A. Dostál komparatisticky pojatými přednáškami *Přehled vývoje ruského slovesa* a *Přehled polského hláskosloví* a seminárními cvičeními ze srovnávací slovanské jazykovědy, v němž se opět věnoval slovanskému slovesu.¹⁸ V následujícím semestru vypsál A. Dostál shrnující přednášku *Úvod do slovanské filologie a staroslověnštiny*, která spolu s přednáškou *Fonetika pro slavisty*, již konal B. Hála (na UP působil Hála jako externista v letech 1947 až 1951), tvořila společný základ nejen studia bohemistiky a rusistiky jako do té doby, ale i základ nově konstituovaných studijních oborů polonistika, serbokroatistika a ukrajinistika – všechny tyto obory organizačně zaštiťoval Seminář a proseminář pro slovanskou filologii vedený J. Běličem již od r. 1946 (Bělič působil na UP v letech 1946 až 1957, o něm níže sub 2). Pro pedagogické zajištění nových slavistických oborů byli nově angažováni J. Čičatka, V. Křístek a J. Niemec (lektorská cvičení z polštiny), N. Melniková-Papoušková (lektorská

cvičení z ruštiny), I. Paňkevych (ukrajinský jazyk a literatura) a N. N. Lazarov (lektorská cvičení z bulharštiny).¹⁹ Bulharština se vyučovala jednak jako všeobecně zapisovatelný nepovinný předmět, jednak v rámci studijního programu serbokroatistika, který z valné části zajišťoval B. Vybíral – je zajímavé, že součástí tohoto programu byla i volitelná cvičení z makedonštiny, jazyka tehdy čerstvě kodifikovaného.²⁰

V akademickém roce 1950/51 opakoval A. Dostál, který byl mezitím jmenován vedoucím Semináře pro srovnávací jazykozpyt FF UP, přednášku *Úvod do slovanské filologie a staroslověnštiny* s dvousemestrálním seminářem a pro polonisty konal přednášku *Historická polská mluvnice* provázenou *Staropolským seminářem*. Nově posílil v tomto roce olomouckou slavistiku O. Zilynskij (na UP v letech 1949 až 1958), který vedl přednášky a semináře o současné polštině.²¹

Počínaje rokem 1951/52 se zásadně změnila organizace FF – namísto původních seminářů byly jako základní organizační jednotky ustaveny katedry.²² V případě slavistických oborů to byla katedra ruského jazyka (organizačně přivtělená k rektorátu UP), dále katedra českého jazyka a literatury (vedoucí J. Bělič) a katedra slovanských jazyků a literatur (vedoucí B. Ilek). Kromě těchto kateder však ještě na FF fungoval zvláštní Ústav pro slovanskou filologii (spadající pod obě uvedené katedry), jehož ředitelem byl opět J. Bělič. Obory bohemistika, rusistika a polonistika, které zbyly z původní širší škály slavistických studijních programů, měly i nyní společný základ v Dostálově přednášce *Úvod do slovanské jazykovědy*, na niž bylo možno ve 4. ročníku navázat dvousemestrálním *Slovanským srovnávacím seminářem* nebo *Základy slovanské lexikografie* (oboje vedl též A. Dostál).

Ke změnám došlo i v obsazení lektorátů – polštinu učili nově J. Korzenny a T. Bešta, O. Zilynskij převzal po Paňkevychovi cvičení z ukrajinštiny, O. F. Babler vystřídal B. Vybírala v lektorátu slovinštiny (nadále však zajišťoval i srbocharvátštinu) a lektorát bulharštiny převzala V. Krandžalovová.²³

V akademickém roce 1952/53 byly slavistické disciplíny realizovány obdobně jako v předchozím roce (s výjimkou nově zařazené Dostálové přednášky *Srovnávací slovanská jazykověda*, laděné na rozdíl od *Úvodu* více synchronně).²⁴ A. Dostál zastával v tomto roce funkci vedoucího katedry slovanských jazyků a literatur. Výraznější změny nastaly až v následujícím roce, kdy byl A. Dostál jmenován rektorem Vysoké školy ruského jazyka a literatury v Praze a do Olomouce dojížděl již jen jako externista vyučovat diachronní rusistické disciplíny – na UP jej zastoupili jednak F. Kopečný (i ten však působil na FF UP již jen jako externista) s dvousemestrální přednáškou *Srovnávací slavistika a staroslověnština*, jednak J. Jahn, který v tomto roce přišel na FF a byl pověřen vedením *Církevněslovanského a staroruského semináře*, dále seminářů *Staroslověnština* a *Ruská historická mluvnice* a praktických cvičení pro studenty bohemistiky.²⁵

S nástupem J. Jahna na katedru českého jazyka a literatury v r. 1953 se otevírá další etapa vyučování srovnávací slovanské jazykovědě na FF UP (resp. na Fakultě společenských věd Vysoké školy pedagogické, ve kterou byla FF UP v letech 1953 až 1957 postupně transformována) – Jahn, který na univerzitě působil téměř dvacet let, se pedagogicky i badatelsky profiloval právě ve srovnávací slavistice (více viz zde sub 2). V akademickém roce 1955/56 konal J. Jahn poprvé dvousemestrální přednášku *Úvod do jazykovědy a srovnávací slavistiky* pro 1. ročník jednooborové bohemistiky, pro bohemisty v kombinaci s jiným oborem pak přednášel jednosemestrální *Úvod do slovanské filologie*, který se realizoval ve 2. ročníku studia.²⁶

V r. 1956/57 byla tato disciplína vyučována obdobně s tím, že jako jednosemestrální si tento předmět zapisovali pouze ti studenti, kteří neměli v kombinaci dva slovanské jazyky (studovat bylo v této době možno již jen bohemistiku, rusistiku nebo polonistiku). Vedle *Úvodů* přednášel Jahn též *Staroslověnštinu*, vedl staroslověnský seminář a seminář k přednášce z historické mluvnice češtiny, méně často pak přednášel *Úvod do českého jazyka a Fonetiku češtiny*.²⁷

Přednáška *Úvod do jazykovědy a srovnávací slavistiky*, doplněná seminárním cvičením, se konala každoročně (s variantou *Úvod do slavistiky a staroslověnštiny* pro kombinace s ruštinou jako diplomovým oborem) až do r. 1960/61, kdy se její název změnil na *Základy srovnávací mluvnice slovanských jazyků* – vzhledem k tomu, že souběžně byla vypisována přednáška A. V. Isačenka *Úvod do slavistiky a staroslověnštiny*, určená především studentům s ruštinou v kombinaci, lze předpokládat, že v případě Jahnovy disciplíny došlo k prohloubení komparatistické složky (nešlo tedy jen o předmět čistě „úvodového“ typu).²⁸

Isačenko, který od svého příchodu do Olomouce r. 1955 vyučoval především rusistické a obecnějazykovědné disciplíny, vypsal v r. 1957/58 dvousemestrální výběrovou přednášku *Úvod do studia slovinštiny*²⁹ a kromě povinných i nepovinných lektorských cvičení z ruštiny (u řady lektorů, hlavně A. Sudáka) a slovenštiny (u V. Podhorné nebo J. Skaličky), nabízených každý rok, si mohli studenti v tomto období (podle aktuální nabídky) zapisovat také cvičení z polštiny (mj. u C. Piernikarského), ukrajinštiny a dokonce i seminář lužické srbštiny, který vedla L. Hrabová.³⁰

Jahnův dvousemestrální kurz *Základy srovnávací mluvnice slovanských jazyků*, který navštěvovali studenti tzv. diplomové nebo také „velké“ bohemistiky, rusistiky a většinou i polonistiky,³¹ byl součástí studijních plánů v téměř nezměněné podobě až do r. 1972, kdy byl J. Jahn penzionován a zároveň zrušena samostatná katedra slovanských jazyků a literatur, kterou Jahn od r. 1966 vedl a která zajišťovala kromě této disciplíny také studium polonistiky a lektorská cvičení z dalších slovanských jazyků (rusistika se ale od r. 1966 realizovala na samostatné katedře, vedené M. Zahradkou). Semináře k *Základům* vedl většinou J. Jahn sám, ale výjimečně se jako vedoucí seminářů objevují také K. Hádek (r. 1963/64), diachronně zaměřený bohemista, a J. Šindýlek (r. 1967/68), rusista a ukrajinista.³²

Studenti si mohli své slavistické vědomosti rozšířit také v některých volitelných přednáškách a seminářích – v r. 1967/68 to byla Jahnova jednosemestrální přednáška *Morfologie slovanských jazyků*, v r. 1968/69 dvousemestrální přednáška externisty F. Kopečného *Slovanské předložky* a přednáška *Problémy slovanské etymologie* a soustavně také bylo možno si zapisovat lektorská cvičení. K dosavadní ruštině, slovenštině (mj. s K. Dittrichovou) a polštině přibyla cvičení ze srbocharvátštiny (1964/65 J. Jahn a 1967/68 D. Bergová), z bulharštiny (J. Jahn 1967/68), nepravidelně pokračovala též ukrajinština (1964/65 až 1967/68 J. Šindýlek) a lužická srbština (1965/66, 1967/68 L. Hrabová). Počínaje r. 1968/69 se spektrum nabízených cvičení ze slovanských jazyků náhle omezilo jen na slovenštinu, ruštinu a polštinu.³³

Po Jahnově odchodu z UP a vytvoření nové katedry bohemistiky a slavistiky se garantem *Základů srovnávací mluvnice slovanských jazyků* pro studenty bohemistiky i rusistiky stal M. Komárek, který na FF působil již od r. 1949 a vyučoval řadu diachronních i synchronních bohemistických předmětů (od r. 1966/67 do konce r. 1973/74 byl Komárek zároveň vedoucím katedry českého jazyka a literatury, resp. katedry bohemistiky a slavistiky). Většinu přednášek i seminářů této disciplíny vedl M. Komárek, příležitostně (r. 1973/74) však jako vedoucí semináře vystupuje opět i K. Hádek – anotace tohoto předmětu vypovídají o velkém zastoupení diachronní složky, tj. výuky staroslověnštiny (zvláště ve druhém semestru).

Od r. 1975/76 vedla semináře k *Základům* paleoslovenistika a serbokroatistka H. Bauerová (na UP od r. 1974), která počínaje r. 1977/78 převzala i přednášku (pojmenovanou nyní jen *Základy slavistiky*), na niž ve 2. ročnících navazoval dvouhodinový *Seminář srovnávací slavistiky*. Zatímco bohemisté si zapisovali kurz v uvedené podobě, studenti rusistiky měli pouze seminář, a to rovněž s H. Bauerovou.³⁴ V r. 1978/79 se časová dotace přednášky i semináře *Základů* snížila vždy jen na jednu hodinu a na rusistice byla počínaje tímto rokem realizována místo semináře jen jednohodinová přednáška, kterou konal R. Zimek a v letech 1980/81 až 1984/85 každoročně L. Horalík,³⁵ přičemž byl tento předmět přesunut do 3. ročníku a název pozměněn na *Základy slavistiky a rusistiky*.

Od r. 1988/89 byl tento předmět přesunut do 2. ročníku a rozšířen o jednohodinový seminář – obojí zároveň začala vést Z. Vychodilová, která tuto disciplínu garantuje doposud. Slavistika byla na UP posílena příchodem ukrajinisty a slavisty J. Anderše v r. 1992 – Anderš počínaje r. 1994/95 přednášel jednak *Základy slavistiky a staroslověnštiny* (mj. pro studenty polonistiky a od r. 2000/01 i pro studenty ukrajinistiky),³⁶ jednak vedl volitelný seminář *Typologie slovanských jazyků* (r. 1994/95) a dvousemestrální kurz *Typologie slovanské věty* (od r. 1995/96).

Základy slavistiky pro bohemisty přednášel přechodně v r. 1980/81 (a pak r. 1991/92) M. Komárek a semináře vedla v letech 1980/81 a 1981/82 externí vyučující E. Pallasová, brněnská paleoslovenistka a jugoslavistka. Od r. 1982/83 až doposud přednáší tento předmět H. Bauerová a jeho struktura se mění jen v detailech (název, drobné obsahové a rozsahové změny) – zatímco první semestr je věnován zejm. úvodu do studia slovanských jazyků a dějinám slavistiky, semestr druhý je soustředěn ke staroslověnštině a jejím památkám. Semináře k přednáškám H. Bauerové vedli v průběhu doby K. Hádek, M. Komárek (oba r. 1987/88), J. Damborský (r. 1990/91, v r. 1991/92 konal i dvousemestrální slavistickou přednášku pro polonisty), J. Línek (od r. 1992), D. Hradilová (od r. 1996), K. Komárek (od r. 2001), M. Vepřek (od r. 2002) a jiní.³⁷

V zájmu posílení slavistické přípravy studentů bohemistiky – zejm. jednooborové – byl v r. 2002/03 do studijního programu II. bloku nově zařazen povinný jednosemestrální kurz *Synchronní slavistika*, který podává (mj. s využitím typologických přístupů) základní přehled o fonologii, morfologii, slovtvorbě a syntaxi současných slovanských jazyků. Přednášku konal nejprve M. Komárek a seminář k ní vedl O. Bláha, počínaje LS 2003/04 pak přednášku převzal O. Bláha. Předmět je realizován jako povinně volitelný i ve dvouoborovém studiu bohemistiky (bez přednášky).³⁸

Cvičení ze slovanských jazyků kromě ruštiny a polštiny nabízejí studijní programy v 70. a 80. letech ve srovnání s předchozím obdobím v poměrně malé míře – ze všech „menších“ slovanských jazyků byla každoročně nabízena jen (pro bohemisty povinná) slovenština u V. Podhorné a srbocharvátština u H. Bauerové (od r. 1975/76). V letech 90. bylo spektrum nabízených jazyků rozšířeno o ukrajinštinu, která se od r. 2000/01 stala také samostatným studijním oborem, garantovaným (spolu s rusistikou a polonistikou) katedrou slavistiky UP.

Od počátku existence UP se mohla výuka slavistických disciplín opírat o dobře vybavenou knihovnu, jejímž základem byly knihy z pozůstalosti slavisty a indoeuropeisty O. Hujera (1880–1942) a rusisty A. L. Bema (1886–1945). Vývoj slavistické knihovny (resp. knihoven) byl – podobně jako vývoj organizace FF UP – složitý,³⁹ ale jeho vyústěním bylo postupné zařazení velké části odborné slavistické literatury do Knihovny Univerzity Palackého v 90. letech 20. století. Knihovna Univerzity Palackého v současnosti obsahuje (bez publikací bohemis-

tických) zhruba 750 knižních titulů o slovanských jazycích (monografie, mluvnice, slovníky aj.), z nichž přes 100 zároveň spadá do oboru srovnávací slovanské jazykovědy.⁴⁰ Kromě toho má univerzitní knihovna ve fondu téměř všechny ročníky časopisů *Slavia*, *Slavica Slovaca*, *Slavistična revija*, *Wiener slavistisches Jahrbuch*, *Zeitschrift für slavische Philologie*, *Zeitschrift für Slawistik*, *Opera Slavica* a také několika časopisů věnovaných jednotlivým slovanským jazykům (např. *Język polski*, *Russkaja reč*, *Južnoslovenski filolog* aj.).

2. Nyní se ve stručném přehledu obrátíme k vědecké práci v oboru srovnávací slovanské jazykovědy na UP.

Těžištěm odborného zájmu K. Horálka, průkopníka slavistiky na UP, byla jednak paleoslovenistika, jednak slovanská folkloristika, především studium slovanského lidového verše a mytologických motivů ve slovanské lidové slovesnosti, v němž Horálek bohatě uplatnil svou filozofickou a sémiotickou průpravu.⁴¹ Do dějin srovnávací slovanské jazykovědy se však K. Horálek trvale zapsal učebnicí *Úvod do studia slovanských jazyků*, vydanou r. 1955 (a znovu r. 1962) a řadou dalších prací z pozdější doby.

Blíže než Horálek byl konfrontačně pojatému studiu slovanských jazyků v době svého olomouckého působení A. Dostál – kromě článku, v němž se mj. zabývá uplatněním termínů *divergence* a *konvergence*, *diferenciace* a *integrace* v oblasti konfrontačního studia slovanských jazyků,⁴² a příspěvku o slovtvorných principech a změnách ve slovanských jazycích (mj. se zřetelem ke gramatice)⁴³ vznikla v době Dostálova olomouckého působení závažná studie o vývoji slovanské verbální flexe (o slovesných adjektivech, omezování supletivnosti a vyrovnávání mezi slovesnými kmeny a o roli koncovek ve vývoji slovesných tvarů)⁴⁴ a zejm. knižní monografie *Vývoj duálu v slovanských jazycích, zvláště v polštině*, v níž Dostál na materiálu polštiny 14. a 15. století (ale za soustavného uplatňování komparatistického hlediska) analyzuje proces zániku kategorie duálu a ukazuje, jak se duálové tvary postupně zařazovaly do plurálového paradigmatu.⁴⁵ Asi nejvýznamnější Dostálova monografie *Studie o vidovém systému v staroslověnštině*,⁴⁶ která rovněž vznikala i v Olomouci, ke slovanským jazykům sice přihlíží, ale jde o studii hlavně paleoslovenistickou.

Mimořádný význam pro synchronně-konfrontační studium slovanských jazyků má dílo F. Kopečného, který na FF UP interně působil sice jen v letech 1947 až 1949, ale který i později jako externista na FF přednášel a vedl semináře – často v poměrně velkém rozsahu – až do konce 60. let. Kromě vyloženě slavistických témat, která jsme zde uvedli sub 1, Kopečný vypisoval i mnohá další, na první pohled ne přímo slavistická – např. doporučené přednášky *Syntax slovních druhů a Větosloví* (obojí r. 1950/51), *Česká syntax, stylistika a sémantika* (1951/52), *Nová čeština* (1955/56), *Obecná jazykověda* (1964/65) a *Mluvnice spisovné češtiny – morfologie a syntax* (1967/68 a 1968/69).⁴⁷ Tato témata korespondují s názvy stěžejních a dobře známých monografií F. Kopečného z přelomu 50. a 60. let – se *Základy české skladby* a *Slovesným videm v češtině*⁴⁸ – a dá se předpokládat, že podobně jako v uvedených knihách, i v Kopečného přednáškách byla čeština trvale a plodně konfrontována s ostatními slovanskými jazyky. Z četných příspěvků F. Kopečného, věnovaných přímo srovnávací slovanské jazykovědě, je třeba uvést dvojici článků o typologii a třídění slovanských jazyků,⁴⁹ ve kterých autor zdůrazňuje nutnost vycházet při klasifikaci slovanských jazyků z vlastností všech jazykových plánů, tj. nejen z rozdílů v plánu fonologickém, na nichž je založena tradiční klasifikace. Kopečného úvahy, v jejichž centru stojí typologie morfologická, vyúsťují

v článku z r. 1955 ve zdůvodnění dichotomické klasifikace slovanských jazyků na skupinu severní, gramaticky značně homogenní (západoslovanské jazyky bez lužické srbštiny a jazyky východoslovanské), a skupinu jižní, naopak gramaticky dost pestrou (jihoslovanské jazyky). Velký dosah měly např. i Kopečného úvahy o odvozeninách z *l*-ových tvarů ve slovanských jazycích⁵⁰ a studie o tzv. elementární příbuznosti, ve kterých byl často využit materiál z mnoha slovanských jazyků.⁵¹

Nerozsáhlé, ale cenné je dílo J. Jahna – jeho syntézou je příznačně hutná a promyšlená knižní monografie *Slovanské adverbium*,⁵² kterou Jahn teoreticky založil na názorech O. Jespersena a na Hjelmsově klasifikaci slovních druhů a v níž popisuje strukturu a fungování slovanského adverbia na důsledně binárním principu. Kromě této monografie publikoval Jahn několik článků o jmenné flexi ve slovanských jazycích, kterou popisuje s využitím některých kvantitativních metod,⁵³ a zajímavou studii o podstatě zájmen.⁵⁴

Výrazné slavistické přesahy jsou charakteristické pro jazykovědné dílo M. Komárka, orientované v první řadě bohemisticky a obecnějazykovědně (stejně jako Komárkova pedagogická činnost – M. Komárek během svého více než padesátiletého působení na UP vyučoval všechny disciplíny realizované v rámci studia bohemistiky). Shody a rozdíly mezi slovanskými jazyky sleduje M. Komárek už ve své závažné studii o vzniku a vývoji slovních druhů z r. 1957,⁵⁵ v níž výklad o formálních a sémantických změnách provázejících vývoj každého slovního druhu ilustruje na materiálu slovanských číslovek. Morfologické a syntaktické problémy jsou klíčové i v několika Komárkových příspěvcích ke slovanskému jazykovému atlasu,⁵⁶ ale většina dalších Komárkových slavistických studií a článků se věnuje tématům fonologickým – řeší v nich některé obecné otázky vývoje fonologického systému slovanských jazyků,⁵⁷ chronologii a příčiny fonetické asibilace hlásky *r'* v češtině, polštině a lužické srbštině,⁵⁸ problém kontrakce⁵⁹ a některé další důležité otázky historické fonologie slovanských jazyků, v nichž vždy uplatňuje přísné systémové hledisko (včetně analýzy vzájemných vlivů mezi fonologickým a morfologickým plánem).⁶⁰

Slavistou v téměř úplné významové šíři tohoto termínu – a zároveň jedním z nejvýznamnějších lingvistů, kteří kdy žili a pracovali v Olomouci – byl A. V. Isačenko. Na UP, kde pracoval v letech 1955 až 1965, se Isačenko pedagogicky věnoval především rusistice – učil např. *Ruskou morfologii* (od r. 1956/57), *Ruskou lexikologii* (1955/56), vedl *Fonetický seminář* (1957/58), ale konal také např. výběrovou přednášku *Vývoj ruského verše* (1960/61).⁶¹ Do doby Isačenkova olomouckého působení spadá (kromě celé řady dalších rusistických a obecnějazykovědných příspěvků) obojí vydání jeho dvoudílné rusko-slovenské konfrontační mluvnice *Grammaticeskij stroj ruskogo jazyka v sopostavlenii s slovačkim*,⁶² kterou však psal hlavně během svého předchozího působení v Bratislavě, a z děl spadajících do oblasti srovnávací slovanské jazykovědy pak zcela určitě průkopnický článek o predikativech (resp. kategorii stavu) v ruštině a v ostatních slovanských jazycích,⁶³ v němž Isačenko považuje existenci této skupiny slov za prokázanou a snaží se ji přesněji definovat, a také studie o sémantických a slovotvorných procesech ve vývoji lexika slovanských jazyků.⁶⁴

Do okruhu lingvistů soustředěného na UP kolem A. V. Isačenka patřili též další dva další významní slavisté – H. Křížková (později Běličová) a J. Damborský. Křížková, jejíž slavistické práce vyrůstají z rusistického základu, se ve shodě s tím během svého působení na UP (v letech 1955 až 1962) pedagogicky věnovala rusistickým předmětům (kromě příležitostného vedení seminářů k Isačenkovu *Úvodu do slavistiky a staroslověnštiny* v r. 1960/61) – vyu-

čovala zejm. *Ruskou historickou mluvnici s dialektologií, Dějiny spisovné ruštiny* (obojí od r. 1955/56) a morfologickou část předmětu *Současný ruský jazyk* (od 1957/58).⁶⁵ V době svého olomouckého pobytu H. Křížková připravila zásadní monografii *Vývoj opisného futura v jazycích slovanských, zvláště v ruštině*,⁶⁶ ve které zkoumá vývoj forem užívaných ve slovanských jazycích k vyjádření budoucnosti analytickým slovním tvarem – sleduje především proměny postavení opisného futura v systému ostatních časových forem a proces ztráty lexikálního významu u pomocného slovesa ve futurum, přičemž mj. dochází k závěru, že obecně severoslovanské opisné futurum *budu* + infinitiv vzniklo nezávisle na německém *ich werde* + infinitiv. Většina významných slavistických příspěvků H. Křížkové (Běličové) – zejm. studií o syntaxi slovanských jazyků – vznikla však až po jejím odchodu z UP.⁶⁷

Slavistické práce J. Damborského, který na UP působil v letech 1952 až 1973 a pak až po r. 1990, mají východisko v jeho zájmu o polštinu v synchronním i diachronním pohledu. Také Damborský se během svého pedagogického působení na UP věnoval hlavně disciplínám odpovídajícím jeho užší specializaci – přednášel a vedl semináře k disciplínám *Historická mluvnice polštiny, Mluvnice spisovné polštiny* (obojí od r. 1955/56), *Syntax a lexikologie* (1957/58), *Fonetika polštiny* (od r. 1966/67), *Polština a čeština ve vzájemných vztazích* (od 1967/68) aj.⁶⁸ V r. 1967 vydal Damborský ve Varšavě syntetickou monografii *Participium l-ové ve slovanštině*,⁶⁹ v níž řeší hlavně poměr mezi tvary typu *přišel* a *přišlý* ve slovanských jazycích (včetně jejich nářečí a slovanských jazyků zaniklých) a dokazuje, že slovanská adjektiva typu *přišlý* nelze považovat za adjektivizovaná participia a že jde tedy nejspíš o praslovanské reziduum, které k participiu nemá bezprostřední vztah.⁷⁰

Polonistika (spolu s bohemistikou) a problémy synchronní konfrontace jazyků byly zdrojem širších slavistických zájmů také u E. Lotka, který na UP působí od r. 1956 a v průběhu let konal přednášky *Nástin české dialektologie* (od r. 1962/63), *Úvod do studia jazyka* (v různých obměnách od r. 1963/64 doposud), *Lexikologie a lexikografie* (od 70. let doposud), seminář *Morfologie a syntax češtiny* (např. 1969/70, 1973/74) aj.⁷¹ E. Lotko se od počátku 70. let systematicky zabývá jazykovou typologií na materiálu slovanských jazyků – tomuto tématu věnoval jednak dvouseměstrální výběrovou přednášku *Jazykový typ češtiny* (nabízenou opakovaně od r. 1974/75) a seminář *Typologie slovanských jazyků* (r. 1997/98), jednak, a to především, početnou sérii článků,⁷² které mají z větší části charakter přípravných studií ke dvojici Lotkových knižních monografií⁷³ věnovaných konfrontaci češtiny a polštiny. Na některých studiích s E. Lotkem spolupracovala také serbokroaťtka H. Bauerová a rusistka H. Flídrová.

Výrazného synchronně orientovaného slavistu získala UP (resp. dnešní katedra slavistiky FF) v J. Anderšovi, který do Olomouce přišel r. 1992 z Ústavu jazykovědy A. A. Potebni Ukrajinské akademie věd v Kyjevě. J. Anderš přes výzkum pádové sémantiky v ukrajinštině a konfrontační příspěvky ukrajinsko-české (týkající se opět syntaxe) dospěl k syntaktické typologii slovanských jazyků, založené na principu syntakticko-sémantického modelování a prezentované v mnoha dílčích studiích.⁷⁴

Ke srovnávací slovanské jazykovědě přispěli v různé míře i jiní lingvisté působící na UP – vedle B. Ilka,⁷⁵ zakladatele olomoucké rusistiky, to byl např. J. Bělič. I když Běličovy hlavní odborné zájmy vyložené slavistické nebyly, připravil pro jednu z olomouckých slavistických konferencí programový příspěvek o pojetí a studiu národního jazyka,⁷⁶ v němž jako ilustrativního materiálu využil historických i současných vztahů mezi češtinou a slovenštinou, polštinou a kašubštinou, běloruštinou, ukrajinštinou a ruštinou a dále mezi srbocharvátštinou

a slovinštinou. V porovnávacím pohledu tu tedy Bělič řeší problémy standardizace slovanských jazyků. Velký význam pro slavistiku měl J. Bělič i jako dialektolog, a to nejen při přípravě slovanského jazykového atlasu.

Nezmíněn by v souvislosti s UP neměl zůstat také V. Barnet, který zde jako aspirant učil v letech 1951 až 1953 a který byl později svými lingvistickými zájmy Běličovi blízký – zejm. v posledním dvacetiletí svého vědeckého působení Barnet významně přispěl k problematice spisovných slovanských jazyků a jejich funkční stratifikace.⁷⁷

Z hlediska sociolingvistického a široce interdisciplinárního sleduje současné slovanské jazyky také J. Kořenský (na UP od r. 1993),⁷⁸ jehož zájmům jinak dominuje obecná jazykověda, gramatika češtiny a filozofie jazyka.

Na místě by byl i výčet absolventů UP, kteří se na různých vědeckých pracovištích zabývají srovnávací slovanskou jazykovědou (včetně seznamu diplomových, doktorských, kandidátských a habilitačních prací s tímto tématem, které byly na UP obhájeny). Úplný seznam zatím nemáme – proto se zde omezíme jen na konstatování, že významné práce na tomto poli publikoval O. Uličný, který se mj. zabývá morfologií a syntaxí slovanských jazyků,⁷⁹ dále E. Mrhačová, autorka monografie o korelativních slovesech pohybu ve slovanských jazycích, a že v oboru srovnávací slovanské jazykovědy pracují i další absolventi UP.⁸⁰

3. Obraz o pěstování srovnávací slovanské jazykovědy na UP dotvářejí rovněž konference a přednášky s touto tematikou a také některé sborníky, vydané v rámci edice *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis* i jinde – uvedeme zde alespoň nejdůležitější fakta.

První významné sympóziu o srovnávací slovanské jazykovědě se na FF UP konalo ve dnech 5. až 7. března 1953 a jeho hlavním pořadatelem byl Slovanský ústav Československé akademie věd. I když na této konferenci spočíval ještě stín „geniálních Stalinových prací o jazykovědě“ (a také stín Stalinovy smrti), bylo její jednání – dobře zachycené v časopisu *Slavia*⁸¹ – velice plodné. Už z toho důvodu, že zde vystoupila řada významných vědců – příspěvky v sekci *Srovnávací mluvnice slovanských jazyků* tu (z neolomouckých) přednesli B. Havránek, K. Horálek (oba z Prahy), A. V. Isačenko (tehdy působící v Bratislavě), Š. Peciar (rovněž z Bratislavy) a A. G. Rudnev (Leningrad), v diskuzi k nim, jež mimochodem obsahuje cennou konfrontaci názorů na status tzv. kmenotvorné přípony ve slovanských jazycích, vystoupili dále např. J. Bauer, M. Dokulil, J. Kurz, I. Němec, L. Novák, E. Paulíny a J. Ružička.

O čtyři roky později – ve dnech 28. ledna až 2. února 1957 – se tehdejší Vysoká škola pedagogická v Olomouci dělila s pražským Ústavem pro jazyk český a Slovanským ústavem Československé akademie věd o pořádání konference *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků*. První část sympózia, věnovaná studiu morfologického systému slovanských jazyků, proběhla právě v Olomouci (část syntaktická a lexikologická se pak pořádala v Praze) a kromě všech lingvistů zmíněných v předchozím odstavci vystoupili v Olomouci jako přednášející a diskutující např. T. Lehr-Splawiński (Krakov), L. Ďurovič (Bratislava), O. Leška, J. Sedláček (oba z Prahy) a také R. Jakobson (Boston), který v Olomouci přednášel jako na prvním místě v Československu od své emigrace v r. 1939. Také jednání této konference – ovšem bez Jakobsonova referátu – bylo souborně publikováno.⁸²

V pozdějších letech už Olomouc dějištěm slavistických setkání tohoto typu nebyla. Slavistické komparatistice se však – spíše v menší míře – dostalo pozornosti na mnoha dalších, úžeji zaměřených konferencích. Za všechny zde jmenujeme sympóziu k počtě A. V. Isačenka,

kteř se na UP konalo v dubnu 1995,⁸³ a periodickou konferenci *Setkání mladých lingvistů*, jež se v Olomouci odehrává každoročně od r. 2001.

Řada příspěvků ke srovnávací slovanské jazykovědě byla na UP přednesena i mimo konference – ve Filologickém odboru a později v olomoucké pobočce Jazykovědného sdružení. Komparatistické příspěvky z oblasti fonologie slovanských jazyků zde v průběhu let měli např. F. Kopečný, F. V. Mareš,⁸⁴ z oblasti morfologie a syntaxe H. Běličová, A. Dostál, K. Horálek, J. Jahn, J. Kurz a Š. Peciar⁸⁵ a na téma slovní zásoby slovanských jazyků A. V. Isačenko, E. Pallasová a S. Warchoła.⁸⁶

Podobně řídké a roztroušené jako na slavistických konferencích a v přednáškových cyklech jsou příspěvky z oboru srovnávací slovanské jazykovědy i v univerzitních sbornících – na UP v průběhu let vycházely řady *Slavica Olomucensia* (do r. 1972 s názvem *Slavica*, celkem sedm svazků), *Slavistický sborník olomoucko-lublnský* (tři svazky), *Slavica Lublinensia et Olomucensia* (čtyři svazky vydané univerzitou v polském Lublinu ve spolupráci s UP), ale slavistické příspěvky lze najít i ve *Sborníku prací literárněvědných a jazykovědných* (tři svazky), v rusistické ročence *Rossica Olomucensia* (celkem čtyřicet tři svazků) a ve sborníku *Miscellanea Linguistica*. V uvedených řadách vyšlo několik studií, které jsme citovali sub 2.

4. Budoucnost srovnávací slovanské jazykovědy na UP lze odhadovat ze současného stavu. Zdá se totiž, že v poslední době byly vnější okolnosti této disciplíny nakloněny více než kdy předtím, jak naznačuje např. akreditace doktorského studijního programu Srovnávací slovanská filologie na katedře slavistiky UP v r. 2002 nebo posílený důraz na slavistickou složku studia české filologie na katedře bohemistiky v posledních letech (tento trend lze pozorovat i na obdobných katedrách některých jiných českých univerzit).⁸⁷ Tím se srovnávací slovanské jazykovědě – jako pomezí, ale nepostradatelné složce odborného studia bohemistiky, rusistiky a dalších slovanských filologií – dostává místa, které jí náleží.⁸⁸

POZNÁMKY

- 1 Bartoča, J.: *Čeština na bývalé universitě a stavovské akademii v Olomouci*. Olomouc 1905.
- 2 Bělič, J.: *Tradice olomoucké slavistiky*. In: *K historicko-srovnávacímu studiu slovanských jazyků*. Praha 1958, s. 7–14.
- 3 Králík, O.: *Josef Dobrovský v Olomouci*. In: *Sborník SLUKO*, oddělení B, sv. 1 (1951/53), s. 95–105.
- 4 Krbec, M.: *Olomoucká léta Josefa Dobrovského*. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis* (dále *AUPO*). Český jazyk a literatura 6. Praha 1988, s. 189–205.
- 5 Nešpor, V.: *Dějiny university olomoucké*. Olomouc 1947, s. 185–188 i jinde.
- 6 Skalička, J.: *Slavistika na olomouckých vysokých školách ve 30. a 40. letech 19. století*. In: *Slavica lublinensia et olomucensia*. Lublin 1979, s. 247–257.
- 7 Jahn, J.: *Olomoucká slavistická tradice*. In: *Olomouc v perspektivách kulturní revoluce 3*. Olomouc 1966, s. 6–28 (o novějším období od s. 12).
- 8 Křístek, V.: *Deset let filologických oborů na olomoucké universitě*. In: *Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci – Jazyk a literatura III*. Praha 1956, s. 5–15.
- 9 Fiala, J. – Kasal, J.: *Bohemistika na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci 1946–1996*. Olomouc 1996.
- 10 *Kapitoly z dějin olomoucké univerzity 1573–1973*. Ostrava 1973, s. 208–212 (bohemistika a slavistika po r. 1946) a 52–56 (slavistika před r. 1946); Schulz, J.: *Filozofická fakulta*. In: *Padesát let. Z dějin obnovené univerzity v Olomouci*. Olomouc 1996, s. 79–80.
- 11 Dílčí zmínky jsou v publikacích uvedených v poznámkách výše (průběžné informace o vývoji rusistiky v Olomouci

- jsou mj. v rubrice Kronika in Rossica Olomucensia). O olomoucké polonistice – Damborský, J.: *Polonistická studia ve filologických vědách v České republice*. In: *Česká polonistika a polská bohemistika*. Praha 1995, s. 163–168; Sobotková, M. – Tkaczewski, D.: *Historia i dzień olomunieckiej polonistyki*. In: *Nová generace české polonistiky*. Olomouc 2002, s. 213–243.
- 12 *Seznam přednášek Palackého university v zimním semestru 1946/47*. Olomouc 1946, nestránkováno. Kompletní řada programů studia na všech fakultách UP je ve fondu Archivu UP, odkud jsme čerpali také některé další informace uvedené v tomto příspěvku.
  - 13 *Seznam přednášek Palackého university v Olomouci v letním semestru 1947*. Olomouc 1947, s. 21 (Horálek, Vašica), s. 25 a 30 (Kopečný, Trávníček).
  - 14 *Seznam přednášek Palackého university v Olomouci v zimním semestru 1947/48*. Olomouc 1947, s. 23.
  - 15 *Seznam přednášek Palackého university v Olomouci v letním semestru 1947/48*. Olomouc 1948, s. 29.
  - 16 Op. cit. z pozn. 15, s. 30. A. Sudák působil na UP v letech 1950 až 1974, A. Janovský 1947 až 1963 a B. Vybíral v letech 1946 až 1951. Údaje o časovém rozmezí, v němž na UP působili její interní zaměstnanci, čerpáme ze soupisu J. Burešové (in *Padesát let*, op. cit. z pozn. 10, s. 251–278), údaje o působení důležitějších učitelů externích zjišťujeme jinde, hlavně v soupisech publikační činnosti pracovníků FF UP a v biografických slovnících.
  - 17 *Seznam přednášek Palackého university v Olomouci v ZS 1948/49*. Olomouc 1948, s. 30 a 31 (Dostál), s. 32 (lektoráty).
  - 18 *Seznam přednášek na Palackého universitě v Olomouci v letním semestru 1948/49*. Olomouc 1949, s. 30 a 31.
  - 19 V. Křístek působil na UP v letech 1950 až 1958, N. Melniková-Papoušková v letech 1946 až 1951, I. Paňkevyc jako externista v letech 1949 až 1950.
  - 20 *Seznam přednášek na Filosofické fakultě Palackého university v Olomouci, na Bienniu přírodních věd a na jednorozhodném kursu pro plánování v akademickém roce 1949/50*. Olomouc 1949, s. 8 (lektori slovanských jazyků), 17 (nové slavistické obory), 20 (přednášky A. Dostála a B. Hály) a 25 (serbokroaistika a výuka makedonštiny). O působení B. Vybírala na UP in Stýskal, J.: *Bohuš Vybíral*. In: *Zakladatelé a pokračovatelé. Památník osobností obnovené univerzity*. Olomouc 1996, s. 243–245.
  - 21 *Seznam přednášek na Filosofické fakultě Palackého university v Olomouci a na kursu pro plánování v akademickém roce 1950/51*. Olomouc 1950, s. 9, 10, 18 a 20 (Dostálova výuka), 20 (Zilynskiij).
  - 22 K reorganizaci FF UP v 50. letech též Křístek, V.: cit. z pozn. 8, s. 8 a 9.
  - 23 *Seznam přednášek na Filosofické fakultě Palackého university v Olomouci a na kursu pro plánování v akademickém roce 1951/52*. Olomouc 1951, s. 11 (lektori), 18, 23 a 49 (přednášky a semináře A. Dostála). J. Korzeny působil na FF UP v letech 1951 až 1961.
  - 24 *Seznam přednášek na Filosofické fakultě Palackého university v Olomouci a na kursu pro plánování v akademickém roce 1952/53*. Olomouc 1952, s. 15.
  - 25 *Seznam přednášek Vysoké školy pedagogické a Filosofické fakulty Palackého university v Olomouci 1954/55*. Olomouc 1954, s. 53 a 77 (Jahn), 73 (Kopečný). Vedoucím katedry českého jazyka a literatury byl od r. 1954/55 J. Daňhelka, katedru slovanských jazyků a literatur vedl nadále B. Ilek, ředitelem Ústavu pro slovanskou filologii pak O. Králík.
  - 26 *Seznam přednášek Vysoké školy pedagogické a Filosofické fakulty Palackého university v Olomouci 1955/56*. Olomouc 1955, s. 45, 55 a 59.
  - 27 *Seznam přednášek Vysoké školy pedagogické a Filosofické fakulty Palackého university v Olomouci 1956/57*. Olomouc 1956, s. 22–24, 35 a 38 (Jahnovy diachronní disciplíny); *Seznam přednášek Fakulty společenských věd Vysoké školy pedagogické v Olomouci 1959/60*. Olomouc 1959, s. 26. Zde lze pozorovat i přechodné oslabení slavistické složky studia bohemistiky v důsledku „pedagogizace“ studijních plánů (např. na s. 26 a 38), která byla průvodním jevem i jinak nepřijemné transformace FF UP ve Fakultu společenských věd Vysoké školy pedagogické. Katedru českého jazyka a literatury vede v této době již A. Sivek, katedru slovanské filologie A. V. Isačenko (tamtéž, s. 21).
  - 28 *Seznam přednášek Filosofické fakulty University Palackého v Olomouci 1960/61*. Olomouc 1960, s. 20 a 28.
  - 29 *Seznam přednášek Fakulty společenských věd Vysoké školy pedagogické v Olomouci 1957/58*. Olomouc 1957, s. 78.
  - 30 Např. in *Seznam přednášek Filosofické fakulty University Palackého v Olomouci 1958/59*. Olomouc 1958, s. 24; *Seznam 1959/60* (viz výše v pozn. 27), s. 38. J. Skalička – především literární historik – působil na UP v letech v letech 1948 až 1987 a pak 1990 až 1996, C. Piernikarski v letech 1957 až 1963 a L. Hrabová působila na UP od 1950 do 1970 a pak od r. 1990 až doposud.
  - 31 „Malá“ bohemistika a rusistika (tj. v kombinaci s neslovanským jazykem nebo nefilologickým oborem, např. s historií, vedeným jako diplomový) byla v této době obsloužena stručnější verzí tohoto předmětu – Jahnovým

- zpravidla jednosemestrálním *Úvodem do slavistiky a staroslověnštiny* (např. in *Seznam přednášek Filosofické fakulty University Palackého v Olomouci 1963/64*. Olomouc 1963, s. 31).
- 32 *Seznam přednášek Filosofické fakulty University Palackého v Olomouci 1961/62*. Olomouc 1961, s. 34 (Jahn), 35 a 45 (Isačenko). V tomto roce bylo nově možno studovat češtinu s „malou“ slovenštinou (tamtéž, s. 27). Vedoucím katedry českého jazyka a literatury se stal J. Lang (tamtéž, s. 21) a ve funkci vedoucího katedry slovanské filologie vystřídal Isačenko, působícího tou dobou již v Berlíně, A. Václavík. Dále k Jahnově slavistice: *Seznam přednášek Filosofické fakulty University Palackého v Olomouci 1962/63*. Olomouc 1962 (dále zkracujeme na *Seznam*), s. 39 a 56; *Seznam 1963/64*, s. 9, 10, 13, 14 (Hádek) a 31 (*Úvod do slavistiky a staroslověnštiny* pro kombinaci němčina – ruština); *Universita Palackého v Olomouci. Filosofická fakulta. Studijní rok 1964/65*. Olomouc 1964, s. 14 (dále zkracujeme na *Univerzita*); *Universita 1965/66*, s. 15; *Universita 1967/68*, s. 30, 32, 34 a 62 (Šindýlek); *Universita 1968/69*, s. 37, 38 a 42; *Universita 1969/70*, s. 37, 38, 42, 43, 47 a 48; *Universita 1970/71*, s. 34; *Universita 1971/72*, s. 28. K. Hádek působil na FF UP v letech 1963 až 2005, J. Šindýlek v letech 1957 až 1973.
- 33 *Universita 1964/65*, s. 86 (lektoráty); *Universita 1965/66*, s. 34 (lektoráty); *Universita 1967/68*, s. 121 (Jahnova Morfologie a lektoráty); *Universita 1968/69*, s. 99 (Kopečného přednášky). K. Dittrichová působila na FF UP v letech 1970 až 1989, D. Bergová v letech 1958 až 1980.
- 34 *Universita Palackého v Olomouci. Studijní rok 1972/73. Filosofická fakulta*. Olomouc 1973 (dále zkracujeme na *Univerzita*), s. 19 a 25; *Univerzita 1973/74*, s. 26 (mj. seminář K. Hádky); *Univerzita 1974/75*, s. 22, 23 a 28; *Univerzita 1975/76*, s. 28 a 31; *Univerzita 1976/77*, s. 33; *Univerzita 1977/78*, s. 35, 36 a 43; *Univerzita 1978/79*, s. 33, 35 (Bauerová), 42 (Zimek). V r. 1978/79 byl znovu otevřen 1. ročník studia polonistiky (tamtéž, s. 45).
- 35 O L. Horalíkovi např. in Zahradka, M.: *K pětadesátinám doc. dr. Ladislava Horalíka, CSc.* In: *AUPO. Olomoucko-lublinský rusistický sborník 2*. Praha 1988, s. 151.
- 36 Z. Vychodilová působí na UP od r. 1980 doposud. Obor ukrajinistika byl na FF UP akreditován r. 1998.
- 37 *Univerzita Palackého v Olomouci. Filosofická fakulta 1980/81*. Olomouc 1980 (dále zkracujeme na *Univerzita*), s. 32 (Komárek, Pallasová), 38 (Horalík); na *Univerzita 1981/82*, s. 36 (Bauerová, Pallasová), 41 (Horalík); *Univerzita 1982/83*, s. 36 (kurz H. Bauerové se zde jmenuje *Základy slavistiky a vztahy češtiny a slovenštiny*, tak i následující rok), 37 a 41; *Univerzita 1983/84*, s. 36 a 40; *Univerzita 1984/85*, s. 38, 44 a 93 (slavistika pro studium bohemistiky při zaměstnání); *Univerzita 1985/86*, s. 37 a 42; *Univerzita 1986/87*, s. 39 a 44; *Univerzita 1987/88*, s. 41, 42 a 47; *Univerzita 1988/89*, s. 41 a 45 (Vychodilová); *Univerzita 1989/90*, s. 48 a 52 (Zimek); *Univerzita 1990/91*, s. 21 (mj. Damborský); *Seznam přednášek na Filozofické fakultě Univerzity Palackého ve školním roce 1991/92*. Olomouc 1991 (dále zkracujeme na *Seznam*), s. 45 (Komárek, Bauerová), 46, 52 (Damborský) a 86; *Seznam 1992/93*, s. 52, 58 a 98; *Seznam 1993/94*, s. 17 a 113; *Seznam 1994/95*, s. 57, 60, 63 (Anderš) a 113; *Seznam 1995/96*, s. 57, 124, 126 a 128; *Univerzita Palackého. Filozofická fakulta. Informace o studiu. Studijní rok 1996/97*. Olomouc 1996 (dále zkracujeme na *Univerzita*), s. 81, 160 a 166 (výuka slavistiky v rámci studia češtiny, ruštiny a polštiny, tak i dále); *Univerzita 1997/98*, s. 91; *Univerzita 1998/99*, s. 95, 99, 211 a 232 (pro polštinu *Základy slavistiky* nově dvousemestrální; *Univerzita 1999/2000*, s. 79, 82; *Univerzita 2000/2001*, s. 87, 92, 196 a 209; *Univerzita 2002/03*, s. 92, 97 a 207).
- 38 V příštích letech se počítá s rozšířením předmětu *Synchronní slavistika* do podoby kurzu dvousemestrálního (týká se jednooborového studia) a s jeho přesunutím do III. bloku studia – tím vznikne prostor jednak k prohloubení výkladu o struktuře současných slovanských jazyků, jednak pro výklady o problémech standardizace slovanských jazyků, jež budou vhodným doplněním poznatků z předchozích disciplín *Funkční stratifikace češtiny a Dějiny a teorie spisovného jazyka*.
- 39 Petrů, E. a kol.: *Knihovny na Univerzitě Palackého*. Olomouc 1985; výroční zprávy Knihovny Univerzity Palackého (od r. 1997).
- 40 Podle našeho pracovního vymezení, tj. publikace, ve kterých jsou slovanské jazyky popisovány a porovnávány jako celek (nejlépe všechny).
- 41 V době svého externího působení v Olomouci Horálek vydal mj. monografie *Studie o slovanském verši* (Praha 1946), *Staré veršované legendy a lidová tradice* (Praha 1948) a *Význam Savviny knihy pro rekonstrukci staroslověnského překladu evangelia* (Praha 1948). O K. Horalíkovi např. in Havránek, B – Řeháček, L.: *K šedesátce prof. K. Horalíka*. Slovo a slovesnost, roč. 29 (1968), s. 345–348.
- 42 Dostál, A.: *K některým termínům ze srovnávací slovanské jazykovědy*. Sovětská věda – Jazykověda, roč. 3 (1953), s. 167–173.
- 43 Dostál, A.: *K otázce slovtvorných typů, zvláště slovanských*. In: *Studie a práce lingvistické I*. Praha 1954, s. 99–113.
- 44 Dostál, A.: *Některé otázky vývoje slovanské konjugace a jejich řešení s hlediska vývoje gramatické stavby*

- slovanských jazyků*. Slavia, roč. 22 (1953), s. 267–275. Diskuzní poznámka L. Nováka k Dostálově je v tomtéž čísle Slaviae na s. 227 (týká se zániku auxiláru ve 3. os. sg. i pl. v préteritu).
- 45 Dostál, A.: *Vývoj duálu v slovanských jazycích, zvláště v polštině*. Sborník filologický II, 1. Praha 1954. Recenze: Horálek, K. in *Sovětská věda – Jazykověda*, roč. 4 (1954), s. 519; Damborský, J. in *Slezský sborník*, roč. 53 (1955), s. 304; Vaillant, A. in *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, roč. 51 (1955), sv. 2, s. 115–116; Habovštiaková, K. in *Slovenská reč*, roč. 21 (1956), s. 122–124; Michajlov, M. A. in *Voprosy jazykoznanija*, roč. 1957, č. 1, s. 138–139.
  - 46 Dostál, A.: *Studie o vidovém systému v staroslovenštině*. Z prací Slovanského ústavu ČSAV. Praha 1954. O A. Dostálovi např. in Bláhová, E.: *Antonín Dostál (24. 5. 1906–29. 3. 1997)*. Slavia, roč. 66 (1997), s. 257–258.
  - 47 Pro odkazy na seznamy přednášek (Kopečného výuka) zde užíváme stejných zkratk jako v poznámkách k oddílu 1: *Seznam 1950/51*, s. 19; *Seznam 1951/52*, s. 18; *Seznam 1955/56*, s. 50; *Universita Palackého 1964/65*, s. 15; *Universita Palackého 1967/68*, s. 64; *Universita Palackého 1968/69*, s. 39.
  - 48 Kopečný, F.: *Základy české skladby*. Praha 1958, další vyd. 1962 (zcela první vydání – roneotypové – vyšlo 1956). Referáty: Kučera, H. in *Word*, roč. 15 (1959), s. 518–520; Šmilauer, V. in *Český jazyk a literatura*, roč. 9 (1959), s. 49–61; Hausenblas, K. in *Naše řeč*, roč. 43 (1960), s. 163–170; Komárek, M. in *Slovo a slovesnost*, roč. 21 (1960), s. 131–138; Ivić, M. in *Zbornik za filologiju i lingvistiku (Novi Sad)* 6 (1963), s. 169–174; Vey, M. in *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, roč. 58 (1963), sv. 2, s. 333. – Kopečný, F.: *Slovesný vid v češtině*. Praha 1962. Referáty: Horák, G. in *Jazykovedný časopis*, roč. 13 (1962), s. 185–189; Oravec, J. in *Slovenská reč*, roč. 28 (1963), s. 116–119; Sochová, Z. in *Naše řeč*, roč. 46 (1963), s. 193–200; Širokova, A. V. in *Voprosy jazykoznanija*, roč. 23 (1963), č. 4, s. 136–140; Vey, M. in *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, roč. 58 (1963), sv. 2, s. 195–199.
  - 49 Kopečný, F.: *K otázce klasifikace slovanských jazyků*. Slavia, roč. 19 (1949/1950), s. 1–12; Kopečný, F.: *Nové rozdělení jazyků slovanských a v souvislosti s ním problém nářečí lašských*. In: *Česko-polský sborník vědeckých prací II*. Praha 1955, s. 9–23.
  - 50 Např. in Kopečný, F.: *Zu den deverbativen I-Formationen im Slawischen*. *Cercetări de lingvistică*, roč. 3 (1958) – Supplement, s. 269–282.
  - 51 Např. in Kopečný, F.: *Slavistický příspěvek k problému tzv. elementární příbuznosti*. In: *Ezikovedski izsledvanija v čest na akademik Stefan Mladenov*. Sofia 1957, s. 363–387. O F. Kopečném např. in Hrabě, V.: *Docent František Kopečný sedmdesátiníkem*. *Slovo a slovesnost*, roč. 41 (1980), s. 72–75; Komárek, M.: *K sedmdesátinám Františka Kopečného*. *Naše řeč*, roč. 62 (1979), s. 253–256; Havlová, E.: *K osmdesátinám Františka Kopečného*. *Slovo a slovesnost*, roč. 52 (1990), s. 64–66; Damborský, J.: *František Kopečný*. In: op. cit. z pozn. 20, s. 88–92.
  - 52 Jahn, J.: *Slovanské adverbium*. Praha 1966. Referáty: Bauer, J. in *Listy filologické*, roč. 90 (1967), s. 344–345; Neščimenko, G. P. in *Izvestija AV SSSR – Otd. literatury i jazyka (Moskva)*, roč. 26 (1967), s. 385–388; Křížková, K. in *Slavia*, roč. 37 (1968), s. 164–151.
  - 53 Jahn, J.: *Užití statistických metod v morfologii*. *Jazykovědné aktuality*, roč. 1968, č. 2, 12–13; Jahn, J.: *Quantitative Wertung der slawischen nominalen Flexion*. In: *Zur grammatischen und lexikalischen Struktur der slawischen Gegenwartssprachen*. Halle/Saale 1968, s. 131–146; Jahn, J.: *Základní vývojové tendence slovanské nominální flexe*. In: *AUPO, Philologica* 25. Praha 1968, s. 18–30.
  - 54 Jahn, J.: *O funkcí a významu zájmen*. In: *AUPO. Slavica* 3, s. 5–11. Za díle informace o J. Jahnovi děkuji H. Bauerové.
  - 55 Komárek, M.: *K některým otázkám historickosrovnávacího zkoumání slovních druhů*. In: *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků*. Praha 1958, s. 45–54.
  - 56 Komárek, M.: *Inventář jevů z oblasti číslovek: zásady výběru a výběr sám*. Slavia, roč. 29 (1960), s. 262–267; týž: *K otázce částic v slovanském jazykovém atlase*. Slavia, roč. 29 (1960), s. 274–275. Obojí bylo publikováno v rámci série článků *Příspěvky k problematice slovanského jazykového atlasu*, do níž – pod redakcí J. Běliče – přispěla řada dalších autorů.
  - 57 Komárek, M.: *K monogenezi a polygenezi fonologických jevů v slovanských jazycích*. In: *Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii*. Praha 1963, s. 47–50.
  - 58 Komárek, M.: *K západoslovanské změně /r/ > /r̥/*. In: *Studia z filologiei polskiej i slawiańskiej*, sv. 5. Warszawa 1965, s. 335–339.
  - 59 Komárek, M.: *Kontrakce v češtině, slovenštině a ostatních západoslovanských jazycích*. In: *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů (Varšava 1973)*. Praha 1973, s. 15–27.
  - 60 Komárek, M.: *Ke změně g > γ v slovanských jazycích*. In: *Československá slavistika 1983*. Praha 1983, s. 37–43; týž: *K západoslovanskému výsledku 2. a 3. palatalizace*. In: *Příspěvky ke slovanské filologii*. Brno 1999, s. 45–46. O Komárkovi např. in Kořenský, J.: *Miroslav Komárek šedesátiníkem*. *Slovo a slovesnost*, roč. 45 (1984),

- s. 339–343; Lotko, E.: *K životnímu jubileu M. Komárka*. Naše řeč, roč. 67 (1984), s. 44–46; Bednaříková, B.: *Profesor Miroslav Komárek sedmdesátiletý*. Čestina doma a ve světě, roč. 1994, č. 2, s. 126–129.
- 61 Zkratky obdobné jako v poznámce 47: *Seznam 1955/56*, s. 108; *Seznam 1956/57*, s. 24; *Seznam 1957/58*, s. 28; *Seznam 1960/61*, s. 67.
- 62 Isačenko, A. V.: *Grammaticeskij stroj russkogo jazyka v sopostavenii s slovackim: Morfologija*. Bratislava 1954 (1. část), 1960 (2. část) a 1965 (2. vydání). Reedice obou dílů vyšla v Moskvě v r. 2003.
- 63 Isačenko, A. V.: *Voznikovenie i razvitie kategorii sostojanija v slavjanskich jazykach*. Voprosy jazykoznanija, roč. 1955, č. 6, s. 48–65.
- 64 Isačenko, A. V.: *K voprosu o strukturnoj tipologii slovarnogo sostava slavjanskich literaturnych jazykov*. Slavia, roč. 27 (1958), s. 334–352. O A. V. Isačenkovi např. in Ďurovič, L.: *Prof. A. V. Isačenko päťdesiatročný*. Československá rusistika, roč. 6 (1961), s. 28–32; Damborský, J.: *Alexandr V. Isačenko*. In: op. cit. z pozn. 20, s. 70–73.
- 65 *Seznam 1955/56*, s. 67 a 108; *Seznam 1956/57*, s. 36 a 56; *Seznam 1957/58*, s. 42.
- 66 Křížková, H.: *Vývoj opisného futura v jazycích slovanských, zvláště v ruštině*. Praha 1960. Referáty: Trost, P. in *Časopis pro moderní filologii*, roč. 43 (1961), s. 239–240; Kopečný, F. in *Československá rusistika*, roč. 8 (1963), s. 106–110.
- 67 O H. Křížkové-Běličové např. in Čmejrková, S. – Hrabě, V.: *K životnímu jubileu doc. dr. Heleny Běličové, DrSc.* Československá rusistika, roč. 34 (1989), s. 163–168.
- 68 *Seznam 1955/56*, s. 73; *Seznam 1956/57*, s. 47; *Seznam 1957/58*, s. 46; *Seznam 1959/60*, s. 43; *Seznam 1967/68*, s. 73 a 75.
- 69 Damborský, J.: *Participium l-ové ve slovanštině*. Warszawa 1967.
- 70 O J. Damborském např. in Martinek, L. – Pfeffer, V.: *Slavistika osudem i volbou*. Slavia, roč. 72 (2003), s. 455–458.
- 71 *Seznam 1962/63*, s. 48; *Seznam 1963/64*, s. 9; *Univerzita 1969/70*, s. 37 a 38; *Univerzita 1973/74*, s. 26 a jinde.
- 72 Lotko, E.: *K jazykovému typu češtiny a polštiny*. In: *AUPO. Sborník slavistických prací jazykovědných a literárněvědných*. Praha 1974, s. 53–64; týž: *Typologie slovanských jazyků, zejména češtiny a polštiny*. Jazykovědné aktuality, roč. 11 (1974), s. 136–137; týž (spolu s H. Bauerovou): *K jazykovému typu srbochrvátštiny a češtiny*. In: *AUPO. Slavistický sborník olomoucko-lublinský*. Praha 1977, s. 129–134; týž (s H. Bauerovou a H. Flídrovou): *O některých aspektech typologického zkoumání slovanských jazyků*. Slavica Slovaca, roč. 12 (1977), s. 3–7; týž: *Typologie slovanských jazyků, zejména češtiny a polštiny*. In: *Slavica Lublinensia et Olomucensia*. Lublin 1977, s. 133–147; týž: *O typologicky relevantních jevech ve slovní zásobě slovanských jazyků*. Slavica Slovaca, roč. 15 (1980), s. 3–11; týž: *O některých vývojových tendencích v současné slovní zásobě a jejich příčinách (na materiálu češtiny, slovenštiny a polštiny)*. In: *Studia Slavica V*. Ostrava 2002, s. 157–165. Lotkův volitelný seminář poprvé in *Univerzita 1974/75*, s. 26; *Univerzita 1997/98*, s. 89 a jinde.
- 73 Lotko, E.: *Polština a čeština z hlediska typologického*. Olomouc 1981; Lotko, E.: *Synchronní konfrontace češtiny a polštiny*. Olomouc 1997. O E. Lotkovi např. Hádek, K.: *Jubileum profesora Edvarda Lotki*. In: *České, polské a slovenské jazykové a literární souvislosti*. Olomouc 2003, s. 13–15; Mrózek, R.: *Lingwistyka konfrontatywna w dorobku badawczym profesora Edwarda Lotki*. In: tamtéž, s. 17–21.
- 74 Anderš, J.: *Valentno-intencijna struktura predikata i typologija prostych rečen u sučasnych slovjaňskych movach*. In: *Slovjanske movoznavstvo. Dopovid. X Mižnarodnyj zjazd slavistiv*. Kijiv 1988, s. 124–136; týž: *Deahentivni typy rečen u sučasnych slovjaňskych movach*. In: *Slovjanske movoznavstvo*. Kyjiv 1993, s. 176–184; týž: *Katehoriji syntaksyčnoji semantyky jak osnova dlja zistavlenija rečen slovjaňskych mov*. In: *Problemy zistavnoj semantyky: zbirnyk statej za dopovidjamy Mižnarodnoji naukoivoji konferenciji z problem zistavnoj semantyky 23–25 veresnja 1999 r.* Kyjiv 1999, s. 298–300; týž: *Katehoriji posesyvnosti ta modalnosti jak osnova pry zistavnomu doslidzenni slovjanskoho rečeňa*. In: *Problemy zistavnoj semantyky: zbirnyk naukovych statej*. Kyjiv 2001, s. 261–263; týž: *K typologickému studiu slovanské věty: základ srovnávaní*. In: *Česká slavistika 2003. České přednášky pro XIII. mezinárodní kongres slavistů (Ljubljana 15. – 21. 8. 2003)*. Praha, s. 17–25. O Anderšovi např. in Flídrová, H. – Vysloužilová, E.: *Professor Anderš šedesátíkem*. In: *AUPO. Rossica Olomucensia 37*. Olomouc 1999, s. 5–6; Damborský, J.: *K pětadesátinám profesora Anderše*. In: *Ucrainica I. Současná ukrajinská: problémy jazyka, literatury a kultury*. Olomouc 2004, s. 11–12.
- 75 Ilek, B.: *Srovnávací syntaxe slovanských jazyků a její využití při vyučování slovanským jazykům*. Slavia, roč. 22 (1953), s. 339–346. Na UP působil Ilek v letech 1946 až 55, pak dále jako externista.
- 76 Bělič, J.: *Národní jazyk, jeho pojatí a studium*. Slavia, roč. 22 (1953), s. 185–194. Tamtéž na s. 206–221 jsou otištěny diskuzní příspěvky J. Bauera, A. Dostála, J. Damborského, Š. Peciara, J. Štolce, J. Ružičky, A. Lam-

- prechta, J. Chloupka, J. Skuliny, M. Komárka, V. Kyase, A. Isačenka a L. Nováka. O J. Běličovi ve vztahu k UP in Skalička, J.: *Jaromír Bělič*. In: op. cit. z pozn. 20, s. 26–27.
- 77 Barnet, V.: *Vztah komunikativní sféry a různotvaru jazyka v slovanských jazycích*. Slavia, roč. 46 (1977), s. 337–347. A mnohé další studie v časopisech a sbornících – o V. Barnetovi např. in Trösterová, Z.: *K nedožitým sedesátinám profesora Vladimíra Barneta*. Ruský jazyk, roč. 34 (1983), s. 224–227.
- 78 Kořenický, J.: *Metodologické problémy porovnávání vývoje a synchronní dynamiky současných slovanských jazyků* Slavia, roč. 67 (1998), s. 99–106; týž: *Slovanské jazyky v ekonomickém, sociálním a politickém kontextu dnešního světa*. In: *Česká slavistika 2003*, op. cit. z pozn. 74, s. 93–100. O J. Kořenském např. in Hoffmannová, J.: *K padesátinám Jana Kořenského*. Jazykovědné aktuality, roč. 24 (1987), s. 68–75.
- 79 Např. Uličný, O.: *K základním pojmům syntaktického popisu slovanských jazyků*. Slavia, roč. 62 (1993), s. 279–283; týž: *K deflektivizačním tendencím ve slovanských jazycích*. In: *Česká slavistika 2003*, op. cit. z pozn. 74, s. 155–163.
- 80 O. Bláha, který na FF UP působí od r. 2002, je autorem monografie *Vyjadřování budoucnosti v současné češtině (se zřetelem k ostatním slovanským jazykům)*, jež v r. 2007 vyjde tiskem, a několika studií s bohemistickou a slavistickou tematikou.
- 81 Referáty a diskuzní příspěvky in Slavia, roč. 22 (1953), s. 161–350. Zprávy o konferenci: Dostál, A. tamtéž, s. 155–160; dále Bauer, J. in Slovo a slovesnost, roč. 14 (1953), s. 91–96; Dostál, A. in Literární noviny, roč. 2 (1953), 28. března; Komárek, M. in Naše řeč, roč. 36 (1953), s. 177–186; Křížková, H.: in Sovětská věda – Jazykověda, roč. 3 (1953), s. 256–265. Popela, J. in Ruský jazyk, roč. 3 (1953), s. 186–194; Oravec, J. in Slovenská řeč, roč. 18 (1952/53), s. 312–315; Oravec, J.: in Jazykovědný časopis, roč. 7 (1953), s. 211–217; anonym in Věstník ČSAV, roč. 62 (1953), s. 144–145; Bečka, J. V. in Český jazyk, roč. 3 (1953), s. 126–127.
- 82 *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků*. Praha 1958. Referáty o konferenci a o sborníku: Filipec, J. – Komárková, E. – Němec, I. in Slavia, roč. 26 (1957), s. 611–617; Horálek, K. in Slovo a slovesnost, roč. 18 (1957), s. 98–102 (úžejí o strukturální jazykovědě); Korzenny, J. in Zvrót, roč. 9 (1957), s. 15–16. Kotulič, I. – Urbančok, M. in Slovenská řeč, roč. 22 (1957), s. 264–265; Křístek, V. in Český jazyk, roč. 7 (1957), s. 197–198; Křížková, H. in Stráž lidu, roč. 13 (1957), č. 10; Zimek, R. – Pallas, L. in Slovo a slovesnost, roč. 18 (1957), s. 116–122, k tomu oprava tamtéž, roč. 19 (1958), s. 80; Daňhelka, J. in Věstník ČSAV, roč. 66 (1957), s. 287–290; Daňhelka, J. in Naše řeč, roč. 40 (1957), s. 172–175; Pohlí, P. in Československá rusistika, roč. 2 (1957), s. 483–488; Mareš, F. V. in Voprosy jazykoznanija, roč. 6 (1957), č. 4, s. 140–141; Němec, I. in Slovo a slovesnost, roč. 20 (1959), s. 290–292; Večerka in Naše řeč, roč. 42 (1959), s. 223–230; Vey, M. in Bulletin de la Société de Linguistique de Paris, roč. 54 (1959), sv. 2, s. 188–191; Keder, A. in Jazykovědný časopis, roč. 11 (1960), s. 200–204.
- 83 Zimek, R.: *Slavističeskaja konferencija v čest' prof. A. V. Isačenko*. In: *Rossica 1996*, s. 180–181; Brandner, A.: *Konference k nedožitým pětadesátým narozeninám profesora A. V. Isačenka (Olomouc, 27.–28. 4. 1995)*. Časopis pro moderní filologii, roč. 78 (1996), s. 55–57.
- 84 Kopečný, F.: *Záhada slovanského k* (21. 3. 1968); Mareš, F. V.: *Vznik a vývoj slovanského fonologického systému* (17. 11. 1955). Informace o přednáškách čerpáme z pravidelně uveřejňovaných soupisů v Časopise pro moderní filologii, Sborníku VŠP v Olomouci a v Jazykovědných aktualitách.
- 85 Běličová, H.: *K expresivitě slovanské věty* (1995); Dostál, A.: *Jazyková produktivnost a vývoj jazyka* (1950); Horálek, K.: *K morfologii slovanského slovesa* (1. 12. 1955); Jahn, J.: *Užití statistických metod v morfologii* (24. 11. 1966); Kurz, J.: *K problematice geneze a původního významu slovanských složených adjektiv* (8. 6. 1966); Peciar, Š.: *Morfologický a morfematický systém slovanského slovesa* (4. 4. 1968).
- 86 Isačenko, A. V.: *Prolegomena ke srovnávací lexikologii* (3. 5. 1956); Pallasová, E.: *Slovotvorný model slovanského substantiva v synchronním i diachronním i* (28. 2. 2001); Warchola, S.: *Slovesná expresivita ve slovanských jazycích* (12. 12. 1972).
- 87 K tomu viz Damborský, J.: *Místo slavistiky na vysokých školách*. In: *Slovanské studie/Studia Slavica 3*. Ostrava 1996, s. 23–28.
- 88 Za velmi cenné (a často jinde nevyhledatelné) informace o dějinách srovnávací slovanské jazykovědy na Univerzitě Palackého děkuji prof. Miroslavu Komárkovi.

COMPARATIVE SLAVIC LINGUISTICS AT THE PALACKÝ UNIVERSITY

Summary

Author deals with history of Slavic linguistics teaching at the Palacký university since 1946, linguists, who was working in this field of study (A. Dostál, F. Kopečný, J. Jahn, M. Komárek and others), and their papers and monographs.

Translation © Ondřej Bláha, 2006

PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
ondblaha@centrum.cz

ŠEDESÁT LET BOHEMISTIKY NA FILOZOFICKÉ FAKULTĚ UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI

ALENA ŠTĚRBOVÁ, EDVARD LOTKO

Tradice bohemistiky v Olomouci sahají až do 11. a 12. století (založení biskupství, vznik prvních kapitulních a farních škol); s olomouckou jezuitskou univerzitou (1573–1773) jsou spojeny pokusy o zpracování české mluvnice, která by reagovala na potřeby kazatelů, vyučovala se pochopitelně rétorika a značná pozornost byla věnována humanistické literatuře a literární teorii. V 18. století se český jazyk a literatura v Olomouci vyučovaly jednak zásluhou Josefa Dobrovského v Generálním semináři na Hradisku u Olomouce, jednak na Stavovské akademii v Olomouci. Počátek intenzivních bohemistických studií znamenalo olomoucké působení Aloise Vojtěcha Šembery a Ignáce Jana Hanuše ve čtyřicátých letech devatenáctého století. Po zrušení univerzity v roce 1860 se literární historie, teorie a kritika pěstovaly zejména na Slovanském gymnáziu (Jan Evangelista Kosina, Hynek Babička, Leandr Čech, Vincenc Prasek). Prvorepublikové filologické bádání se koncentrovalo kolem Studijní knihovny, bohatého zdroje literárních textů staré i nové doby (Bohuš Vybíral, Bedřich Václavek, Aloys Skoumal, Václav Tille), Vlastivědného spolku muzejního a Cyrilometodějské teologické fakulty (zde to byl především Josef Vašica jako paleoslovenista, editor a vykladač staročeské a barokní literatury).

Po druhé světové válce byl 21. února 1946 Prozatímním národním shromážděním schválen vládní návrh z 25. ledna 1946 na obnovení olomoucké univerzity jako Univerzity Palackého. Slavnostně byla nová univerzita otevřena přesně o rok později, 21. února 1947, ale Ústav pro slovanskou filologii, jehož součástí byla i bohemistika, zahájil svoji činnost už ve školním roce 1946–1947. Nepřehlédnutelné jsou v tomto směru zásluhy tehdejšího ještě ne čtyřicetiletého olomouckého středoškolského profesora Oldřicha Králíka, jako člena Výboru pro obnovení univerzity, a Jaromíra Běliče, kterého do Olomouce pozval první rektor Univerzity Palackého Josef Ludvík Fischer. Zásluhy o vybudování později rozsáhlé slavistické knihovny měl Jaroslav Vlach. Ředitel Ústavu pro slovanskou filologii Jaromír Bělič se o tři roky později stal děkanem Filozofické fakulty UP (1949–1953), posléze i rektorem Vysoké školy pedagogické (1953–1957), jejíž zřízení redukovalo, naštěstí jen na několik let, Univerzitu Palackého pouze na Lékařskou fakultu UP.

Na personální i odborný vývoj olomoucké bohemistiky mělo negativní vliv přijetí nového vysokoškolského zákona v roce 1950, kterým se zásadně zpomalovalo jmenování docentů a profesorů. Velmi neblaze se také projevíly tzv. dělnické prověrky v padesátých letech a stranické prověrky v roce 1970, kdy řada nadějných filologů musela katedru opustit.

Ve funkci vedoucího bohemistického pracoviště (název katedry procházel neustálými změnami) vystřídali Jaromíra Běliče v druhé polovině padesátých let historik starší české literatury a jazykovědec Jiří Daňhelka (1955–1959) a na přelomu padesátých a šedesátých let historik literatury severomoravského regionu Alois Sivek (1959–1961). Až do konce šedesátých let se význační bohemisté a slavisté často dostávali i k prestižní funkci děkanské (vedle Jaromíra Běliče to byli Otakar Vašek, Václav Křístek, Jiří Daňhelka) a proděkanské (Alois Sivek, Jiří Skalička). Situaci olomoucké bohemistiky značně zkomplikoval příchod komunistického stranického prominenta Jaromíra Langa, pražského přítele tehdejšího olomouckého rektora Jaromíra Hrbka. J. Lang byl sice na fakultě zaměstnán od září roku 1960, ale okamžitě získal od rektora tvůrčí dovolenou a do výuky nastoupil až v únoru 1961, kdy mu muselo být uvolněno místo děkana FF UP (v letech 1958–1961 jím byl Jiří Daňhelka) a v zápětí i post vedoucího katedry (v červnu 1961). Po Langově velmi neslavné éře v letech 1960–1964, kterou podrobněji připomeneme při výkladu o literárněvědné bohemistice, se do čela Katedry českého jazyka a literatury FF UP vrátil Jiří Daňhelka (v letech 1966–1969 byl znovu také děkanem Filozofické fakulty UP). Pro své jednoznačné postoje v roce 1968 byl zbaven nejen všech funkcí, ale i možnosti působit na vysoké škole a na jakémkoliv vědeckém pracovišti.

Pedagogické a později i badatelské působení bylo na počátku normalizace znemožněno i dalším třem bohemistům. Zrušena byla po roce 1969 v té době již samostatná katedra slavistiky FF UP (fakultu musel opustit mj. polonista Jiří Damborský), část jejích pracovníků přešla na bohemistiku a katedra českého jazyka a literatury FF UP byla opět přejmenována, tentokrát na Katedru bohemistiky a slavistiky FF UP. Důsledně prosazovaná vedoucí úloha KSČ přivedla do čela dosud předním českým lingvistou Miroslavem Komárkem liberálně vedené katedry Jaromíra Dvořáka, zpočátku tajemníka a posléze vedoucího Kabinetu Bedřicha Václavka (vznikl v roce 1964, v roce 1971 byl připojen ke katedře, v roce 1983 přejmenován na Uměnovědné středisko Bedřicha Václavka a v roce 1986 převeden ke Katedře teorie kultury FF UP).

V osmdesátých letech nastala na bohemistickém pracovišti velmi paradoxní situace. V rámci „stranického posílení“ pracoviště byl v sedmdesátých letech přijat a v osmdesátých letech jmenován vedoucím katedry (1986–1989) a v zápětí i děkanem středoškolský učitel Karel Motyka. Jeho zástupcem se stal evropsky proslulý medievalista, vynikající organizátor a za všech okolností racionálně uvažující nestraník Eduard Petřů, který prakticky katedru vedl v letech 1987–1989 jako Motykův zástupce a v letech 1989–1993 jako řádně ustanovený vedoucí.

V první polovině devadesátých let se opětně konstituovala katedra slavistiky FF UP (do jejího svazku se vrátila polonistika).

Od roku 1993 se ve vedení bohemistiky vystřídali lingvisté Edvard Lotko (1994–1999) a Jan Kořenský (1999–2004), od 1. července 2004 řídí katedru Lubomír Machala, zabývající se odborně především současnou českou a slovenskou literaturou.

Bohemistika na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci se po celou dobu své existence přiklání k filologickému pojetí oboru jako celku, nerozdělila se tak jako mnohá obdobná pracoviště v republice na samostatně organizovanou literárněvědnou a jazykovědnou katedru. V šedesátých letech nabylo sice na významu vytvoření literárněvědné a lingvistické sekce, ale stále pod hlavičkou jednoho fakultního pracoviště. Dlouholetým vedoucím literárněvědné sekce byl Jiří Skalička, na konci osmdesátých let ho na krátko vystřídal Jiří Fiala, v devadesátých letech sekci vedla Alena Štěrbová, od roku 1999 Lubomír Machala, Petr Hora

a Erik Gilk, který je v čele sekce dosud. Lingvistickou sekci vedl řadu let (než nastoupil v roce 1990 do funkce proděkana) Edvard Lotko, posléze Karel Hádek a nyníjší vedoucí je Božena Bednaříková. V letech 1968–1978 byla součástí literárněvědné sekce katedry i mediálně orientovaná specializace (divadlo, film, rozhlas) odborně garantovaná Jiřím Stýskalem, který v nových podmínkách devadesátých let 20. století vybudoval samostatnou uměnovědnou katedru, čímž položil základ dnes prosperujícím třem uměnovědným pracovištím. V roce 1995 bylo při katedře bohemistiky pod vedením Karla Hádka zřízeno pracoviště aplikované bohemistiky, organizující zejména výuku češtiny pro cizince. Posléze osamostatněný Kabinet češtiny pro cizince vedla až do roku 2004 Milada Hirschová.

O rozsáhlé publikační a editorské činnosti pracovníků katedry se zmíníme až při výkladu vývoje jednotlivých sekcí. Sborníkem *Bezručiana 1967* (věnováno Oldřichu Králíkovi k šedesátinám) chtěla olomoucká bohemistika zahájit sérii knižních publikací věnovaných jubilantům. Všechny další, obdobně jako předcházející sborník ke Králíkovým padesátinám, však už bohužel musely být připravovány jako ineditně vydané strojopisy. Mimořádného rozsahu nabyl sborník vydaný k padesátinám Jiřího Skaličky (500 stran ve dvou dílech a s výtvarnými přílohami, 1972), do něhož přispělo 54 autorů z řad vysokoškolských kolegů a uměleckých přátel. Obdobné strojopisné sborníky členové katedry připravili i k jubileu Miroslava Komárka (1974 a 1984), Eduarda Petru (1978), Edvarda Lotka (1982), Josefa Galíka (1982) a k dalšímu jubileu Jiřího Skaličky (1982).

V rámci AUPO je od roku 1975 zhruba v tříletých intervalech vydáván sborník literárněvědných a lingvistických statí pracovníků katedry *Studia Bohemica* (zatím I–X, včetně tohoto čísla), do něhož mohou kromě všech členů katedry a externě působících odborníků přispět obvykle i doktorandi. V souvislosti s realizací výzkumného záměru *Výzkum a historie Moravy jako modelu pro existenci regionu* byly na bohemistice redakčně připravovány sborníky *Studia Moravica* (I–IV), soustřeďující referáty z konferencí Jazyk a literatura na Moravě (2002), Genologický systém kultury na Moravě (2003), Mars Moravicus – Neklidná léta Moravy (2004). Ve spolupráci s Ústavem pro českou literaturu AV ČR připravila katedra cyklus mezinárodních a mezioborových symposií Česká kultura a umění 20. století, jehož prvním tématem byla v roce 2005 Ideologie a imaginace. V roce 2006 následovalo téma Obraz dějin v umění 20. století. Sborníky referátů z těchto konferencí vycházejí jako děkanská ročenka *Studia Moravica IV. Sympoziana*.

Na místě je jistě i připomenutí popularizační činnosti olomouckých bohemistů v rámci regionu, dále členství v redakčních radách odborných časopisů (*Listy filologické*, *Slovo a slovesnost*, *Český jazyk a literatura*, *Česká literatura*, *Slavia*), kulturních časopisů (*Červený květ*, *Index*, *Tvar*) a nakladatelství, v Obci spisovatelů, PEN klubu, Společnosti F. X. Šaldy aj. Nepřetržitě od šedesátých let je při katedře činná pobočka Literárněvědné společnosti a Jazykovědného sdružení ČSAV (AV ČR). Členové katedry (a její absolventi i studenti) se zasloužili mimo jiné o založení a prosperitu olomouckého Filmového klubu (Jiří Stýskal, Zdeněk Milt, Eduard Petru, Jiří Skalička, Alena Štěrbová, Pavel Taussig), podíleli se na vzniku a dlouhodobě na organizaci Academia filmu Olomouc (Jiří Stýskal, Eduard Petru, Alena Štěrbová, Pavel Dlouhý, Vlasta Jančová, Edvard Lotko, Jan Schneider, Tatjana Lazorčáková), na organizaci slavných majáles v šedesátých letech (především František Hladiš), během posledního desetiletí na organizaci akcí doporučujících knižní veletrh Libri Olomouc (Jiří Fiala, Lubomír Machala), festivalu Poezie bez hranic (především studenti filologických oborů), organizaci setkání zahraničních

bohemistů pod patronací Obce spisovatelů (Lubomír Machala) a mezinárodní a ceněné každoroční Konference mladých lingvistů (Božena Bednaříková, Petr Pořízka, Vladimír Polách a doktorandi katedry bohemistiky).

Nejen studijně s mateřskou katedrou souvisela činnost studentského divadla *Zápalka* (1963–1964), vydávání časopisu *FLP revue* (1964–1965), otevření prvního vysokoškolského klubu v Olomouci a organizace jeho bohatého programu (1965), činnost několika studentských divadel v sedmdesátých a osmdesátých letech, vydávání revue *Aluze* od druhé poloviny devadesátých let.

Studenti-bohemisté (většinou spolu s historiky, romanisty a anglisty) zaujímali vedoucí postavení i v řadě vysloveně politických událostí. Ať to byla studentská manifestace 21. března 1968, účast v listopadové studentské stávce v roce 1968, nebo mítink Akademické rady studentů 19. listopadu 1969 (část z nich byla v roce 1970 potrestána veřejnou důtkou, kárnou komisí byli Antonín Blažek, Petr Šuleř a Petr Rohel vyloučeni ze studia). O dvacet let později to pak byla generální stávka v listopadu 1989, kdy měli studenti-bohemisté silné zastoupení ve stávkovém výboru (Josef Línek, Tomáš Kasal, Libor Práger, Vít Pohanka, Mojmír Zetek) a učitelé i studenti v koordinačním výboru Občanského fóra (Miroslav Komárek, Edvard Lotko, Božena Bednaříková, Lidmila Hrdličková, Alena Štěrbová).

V první polovině roku 1990 proběhly rehabilitace, které ovlivnily situaci v obou sekcích. Zcela nové rozměry získaly po roce 1990 zahraniční kontakty většiny bohemistů z řad učitelů i studentů. Katedra je oprávněna realizovat habilitační a profesorské řízení (Lingvistika konkrétních jazyků se zaměřením na český jazyk, Dějiny slovanských literatur se zaměřením na českou literaturu, Teorie literatury). Předsedou nově ustavených oborových rad literárněvědných byl po roce 1990 Eduard Petrů, lingvistickou oborovou radu vedl dlouhodobě Miroslav Komárek. Jako školitelé se na přípravě doktorandů během uplynulých patnácti let podíleli kromě výše jmenovaných Helena Bauerová, Jiří Fiala, Milada Hirschová, Karel Hádek, Jan Kořenský, Edvard Lotko, Marie Sobotková, Alena Štěrbová.

V devadesátých letech se bohemisté opět aktivně zapojili do řízení jak univerzity (prorektorkou byla prvním porevolučním rektorem Josefem Jařabem jmenována Helena Bauerová), tak do vedení filozofické fakulty (proděkany se v devadesátých letech za děkanského působení Ludvíka Václavka stali Edvard Lotko a Eduard Petrů). V roce 2002 přešla Milada Hirschová po tříletém působení v proděkanské funkci na post prorektorky (do roku 2005).

V současné době jsou na Katedře bohemistiky FF UP akreditovány tři typy doktorandského studia: Česká literatura (předseda oborové rady Lubomír Machala), Literární teorie (předseda oborové rady Jiří Fiala), Český jazyk (předseda oborové rady Jan Kořenský); dva typy magisterského studia: Česká filologie jako jednooborové studium, Česká filologie v kombinaci s jiným oborem; tři varianty bakalářského studia (ČF jednooborová, ČF dvouoborová, ČF se zaměřením na editorskou práci ve sdělovacích prostředcích). Kromě toho katedra organizuje doplňující vzdělávání pro středoškolské učitele češtiny.

Na konci akademického roku 2005–2006 byli členy katedry bohemistiky FF UP v Olomouci:

PROFESOŘI:

Prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc.; prof. PhDr. Jan Kořenský, DrSc.; prof. PhDr. Edvard Lotko, CSc.; prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.; externě působí prof. PhDr. Marie Sobotková, CSc.; emeritní profesor: prof. PhDr. Miroslav Komárek, DrSc.

DOCENTI:

Doc. PhDr. Helena Bauerová; doc. PhDr. Josef Jodas; doc. PhDr. Lubomír Machala, CSc.; doc. PhDr. Alena Štěrbová, CSc.;

ODBORNÍ ASISTENTI:

PhDr. Božena Bednaříková, Dr.; PhDr. Hana Bednaříková, Ph.D.; PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.; Mgr. Erik Gilk, Ph.D.; PhDr. Petr Hora, Ph.D.; Mgr. Jiří Hrabal; Mgr. Darina Hradilová, Ph.D.; Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.; PhDr. Karel Komárek, Ph.D.; Mgr. Petr Komenda, Ph.D.; Mgr. Josef Línek; Mgr. Radek Malý, Ph.D.; Mgr. Vladimír P. Polách, M.Phil.; PhDr. Petr Pořízka; PhDr. Jan Schneider, Ph.D.; PhDr. Soňa Schneiderová, Ph.D.; Mgr. Jindřiška Svobodová, Ph.D.; PhDr. Iva Tenorová; Mgr. Miroslav Vepřek, Ph.D.; Mgr. Jana Vrajová, Ph.D.

V prezenčním doktorandském studiu je na katedře vzděláváno 15 absolventů magisterského studia, v kombinovaném 48 absolventů.

Prof. PhDr. Edvard Lotko, CSc.,
Doc. PhDr. Alena Štěrbová, CSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc

JAZYKOVĚDNÁ BOHEMISTIKA NA FILOZOFICKÉ FAKULTĚ UP V OLOMOUCI V LETECH 1946–2006

EDVARD LOTKO

Pro počáteční období budování olomoucké jazykovědné bohemistiky jsou charakteristické dva rysy. Jazykovědná část české filologie byla důsledně pojímána jako součást slovanské filologie (organizační jednotkou, do níž patřila, byl Ústav pro slovanskou filologii) a vedle toho byla těsně spjata s bohemistikou a rusistikou Pedagogické fakulty UP. To se projevovalo mimo jiné v personálním obsazení oborů, v budování Slovanské knihovny a Ústavu pro slovanskou filologii (byly společné pro obě fakulty).

V první etapě k rozvoji olomoucké jazykovědné bohemistiky přispěli zkušení pracovníci sesterských filozofických fakult, resp. jiných lingvistických pracovišť. V zimním semestru 1946–1947 přednášel současný český jazyk profesor brněnské univerzity František Trávníček. Z Univerzity Karlovy se na budování olomoucké jazykovědné bohemistiky podíleli prostřednictvím své výuky Josef Vašica (přednášel staroslověňštinu), Karel Horálek (vedl staroslověňské semináře) a Vladimír Skalička (zaměřil se na obecnou jazykovědu). Přednášky a semináře z obecné jazykovědy vedl pro bohemisty také olomoucký germanista Pavel Trost, jenž se v roce 1949 habilitoval na základě práce *Teorie vlastního jména* (v roce 1956 přešel na Filozofickou fakultu UK). Fonetiku vyučoval externě po čtyři roky (1947–1951) Bohuslav Hála. V této době přednášel pro olomoucké bohemisty srovnávací slovanskou jazykovědu Antonín Dostál, který však v roce 1953 přešel do Prahy na Univerzitu 17. listopadu.

Na práci jazykovědné bohemistiky v Olomouci se v těchto letech podíleli ve funkci externích učitelů i gymnaziální profesori: Jan Špringer (norma spisovného jazyka), Františka Francová (slovenština), Marie Koukalová (stala se interní členkou katedry jako metodička češtiny v roce 1951).

Ve studijním roce 1946–1947 zahájil své přednášky z české skladby, historické mluvnice a později z dialektologie žák Trávníčkův – Jaromír Bělíč (1914–1977). Ten působil v Olomouci do roku 1957, kdy odešel na FF Univerzity Karlovy. Bělíč se brzy stal dominantní osobností olomoucké bohemistiky (byl profesorem, DrSc. a členem korespondentem ČSAV), proto byl postaven do čela nově ustavené katedry českého jazyka a literatury na Filozofické fakultě UP. Během svého působení v Olomouci vydal svou stěžejní práci *Dolská nářečí na Moravě* (1954) a sociolingvistické studie *Sedm kapitol o češtině* (1955). O jeho různorodých odborných aktivitách svědčí mimo jiné to, že se podílel také na sestavení nových *Pravidel českého pravopisu*

(1957), na redakci *Slovníku spisovného jazyka českého*, na tvorbě učebnic pro české národní školy; byl jedním z hlavních iniciátorů vytvoření řady nových učebnic češtiny pro menšinové polské školy (na jejich tvorbě se podílel kolektiv olomouckých bohemistů ve složení: Jaromír Bělič, František Hladiš, Jan Jahn, Miroslav Komárek, Václav Křístek, Vlasta Podhorná). Z Běličovy iniciativy bylo v Olomouci zřízeno detašované pracoviště dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český ČSAV, v němž působili Mirek Čejka a Dušan Šlosar (oba z brněnské univerzity). Toto pracoviště se zabývalo dotazníkovým výzkumem moravských nářečí pro český jazykový atlas a na jeho činnosti se také podíleli někteří olomoučtí bohemisté (Jaromír Bělič, František Hladiš, Václav Křístek, Miroslav Komárek, Edvard Lotko a Věra Michálková).

Konstituování bohemistiky na FF v Olomouci významně ovlivnil také František Kopečný (1909–1990). Ten se sice v roce 1947 habilitoval na Masarykově univerzitě v Brně pro nově zřízenou Pedagogickou fakultu UP v Olomouci, ale dvě léta poté (1949) byl donucen vnějšími okolnostmi odejít z univerzity do Slovanského ústavu ČSAV v Brně (oddělení etymologické). Z našeho hlediska je důležité, že Kopečný tehdy nepřerušil pracovní kontakty s Filozofickou fakultou UP, že po řadu let mohl jako externí učitel platně přispívat jak k odborné jazykovědné výchově posluchačů bohemistiky (mnozí mají dosud v paměti jeho přednášky ze syntaxe češtiny), tak i k výchově mladých vědeckých pracovníků fakulty, a to nejen bohemistů. V roce 1971 (tedy s jistým opožděním) se podařilo olomouckým bohemistům vydat k šedesátinám Františka Kopečného sborník *Miscellanea Linguistica* řady *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Philologica Supplementum*, do něhož přispěla řada předních domácích i zahraničních lingvistů. Kopečný se vyznačoval velmi širokým badatelským záběrem, jeho vědecká činnost byla rozsáhlá a významná. To potvrzuje např. soupis jeho prací uveřejněný ve výše citovaném sborníku. Především se zabýval etymologií (např. vydal v r. 1952 *Etymologický slovník jazyka českého*, spoluautor J. Holub), zkoumáním dialektů (srov. monografii *Nářečí Určíc a okolí. Prostějovský úsek hanáckého nářečí centrálního*, 1957), českou skladbou (viz *Základy české skladby*, 1958, 1962) a českou morfologií (viz např. knižní publikaci *Slovesný vid v češtině*, 1962).

Od roku 1949 začal na olomoucké bohemistice externě působit Jiří Daňhelka (1919–1993), interním členem katedry se však stal až v roce 1952. Jak bylo uvedeno výše, zpočátku působil jako historik starší české literatury, ale již od roku 1954 přednášel dějiny spisovné češtiny, o rok později začal vést semináře k vývoji spisovného jazyka a poté přednášky z historické mluvnice. Také svou editorskou a publikační činnost literárněvědnou Daňhelka rozšířil na otázky jazykovědné, zvláště z oblasti staročeského lexika a staročeské lexikografie. Zabýval se metodologií studia středověké literatury a vydávání českých klasiků. Sám vydával některé staročeské památky, nebo se na jejich vydávání spolupodílel. Tak na příklad redigoval *Výbor z české literatury od počátku po dobu Husovu* (1957), spolu s Bohuslavem Havránkem připravil k vydání *Nejstarší českou kroniku tak řečeného Dalimila* (1957), podílel se na redigování *Výboru z české literatury doby husitské* (1963, sv. 1.; 1964, sv. 2.) apod. Od roku 1963 se Daňhelka stal školitelem pro výchovu aspirantů v oboru český jazyk. Spolu s dalšími členy lingvistické sekce (Karlem Hádkem, Janem Jahnem, Edvardem Lotkem a Vlastou Podhornou) se podílel na vytvoření učebního textu *Materiály ke studiu slovenštiny, staroslovenštiny, srovnávací mluvnice slovanských jazyků, historické mluvnice češtiny a dialektologie* (1965). V roce 1970 v důsledku stranických prověrek musel Jiří Daňhelka opustit olomouckou aka-

demickou půdu. Po listopadu 1989 již nepřijal nabídku vrátit se a znovu se zapojit do práce na olomoucké bohemistice.

Od roku 1949 začal své celoživotní působení na olomoucké bohemistice Miroslav Komárek (1924), který byl žákem Bohuslava Havránka. Nejprve dostal na starost Slovanskou knihovnu, pak vedl cvičení ze současného českého jazyka, ale velmi brzy mu byly svěřovány – jako všestranně vzdělanému učiteli – disciplíny jak synchronní, tak diachronní. V tomto počátečním období se Komárek podílel také na přípravě učebnic češtiny pro polské školy (viz výše). První významná a také v zahraničí oceňovaná Komárkova práce je *Historická mluvnice česká 1 – Hláskosloví* (1. vyd. 1958). V roce 1976 vyšel jeho *Nástin morfologického vývoje českého jazyka*. O dva roky později byla vydána jeho fundamentální práce *Příspěvky k české morfologii* (1978) a v roce 1983 učební text *Nástin fonologického vývoje českého jazyka*. Komárek se tak postupně stával čelní lingvistickou osobností nejen u nás, ale také v zahraničí (srov. např. jeho studii *Prague School Morphology*, Amsterdam – Philadelphia, 1994). Habilitoval se pro obor český jazyk v roce 1962, ale profesorem mohl být jmenován až v roce 1990. Byl také vyhledávaným spolupracovníkem neolomouckých badatelských týmů a pracovišť, např. byl členem širšího týmu našich předních jazykovědců, kteří koncipovali budoucí akademickou mluvnici češtiny (byl spoluautorem tezí *Vědecká mluvnice spisovné češtiny. Základní koncepce a problémy*, 1974). Jako spoluautor a redaktor se podílel na přípravě *Mluvnice češtiny 2 – Tvarosloví* (1986). Miroslav Komárek se zabýval i problematikou dialektologickou (je spoluautorem *Dotazníku pro nářečí moravskoslovenská*, zúčastnil se i přípravy slovanského jazykového atlasu). Vstoupil spolu s dalšími představiteli české vědy do celonárodní diskuse o současném stavu poznání *Rukopisů královedvorského a zelenohorského* (1969). Nermalou pozornost věnoval rovněž ediční práci, srov. např. jeho kritickou edici Jungmannových překladů, účast na vydání výboru z děl Václava K. Klicpery (ve spolupráci s Oldřichem Králíkem). Významné bylo Komárkovo působení v Gramatické komisi Českého komitétu slavistů (nejdříve člen a nakonec předseda) a Gramatické komisi Mezinárodního komitétu slavistů (místopředseda). Patřil mezi zakladatele Letní školy slovanských studií v Olomouci, byl jejím prvním ředitelem (1987–1995) a pravidelným přednášejícím. Nyní se Miroslav Komárek jako emeritní profesor katedry bohemistiky Filozofické fakulty UP stále významnou měrou podílí na výchově mladých vědeckých pracovníků, je dlouholetým předsedou olomoucké pobočky Jazykovědného sdružení.

V roce 1950 nastoupil na olomouckou bohemistiku Václav Křístek (1918–1979), který však po osmiletém působení odešel na Filozofickou fakultu UK. V Olomouci přednášel současný český jazyk a dialektologii. Odborně se zabýval hlavně profesionální mluvou (srov. *Ostravská hornická mluva*, 1956). Pozornost věnoval také přechodným česko-polským dialektům. Pracoval spolu s některými olomouckými bohemisty na dotazníkovém výzkumu moravských nářečí pro český jazykový atlas a na přípravě řady učebnic češtiny pro polské školy.

Na začátku padesátých let (1952) byli přijati na olomouckou univerzitu jako asistenti pro obor český jazyk Věra Michálková a Ladislav Pallas. Oba spolu s Jiřím Daňhelkou vydali populární příručku pro školy *Diktáty a pravopisná cvičení* (1955). Bohužel v důsledku tzv. dělnických prověrek brzy museli opustit akademickou půdu. Věra Michálková odešla v roce 1959 do dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český ČSAV v Brně. Ladislav Pallas, který se v této době editorsky podílel na vydávání některých spisů Jana Amose Komenského, komedií Williama Shakespeara a překladů Josefa Jungmanna, odešel o rok později (1960) do Slezského studijního ústavu v Opavě.

Po odchodu Antonína Dostála do Prahy přišel na katedru ve studijním roce 1952–1953 zkušený středoškolský učitel Jan Jahn (1907–1994), který se habilitoval pro obor srovnávací slovanská jazykověda, profesorem byl jmenován v rámci rehabilitace až v roce 1992. Jahn přednášel staroslovenštinu a srovnávací slovanskou jazykovědu. Byl zapojen spolu s některými dalšími olomouckými bohemisty do tvorby nových učebnic češtiny pro polské školy a později se podílel na přípravě učebních textů pro olomoucké bohemisty (*Materiály ke studiu slovenštiny, staroslovenštiny, srovnávací mluvnice slovanských jazyků, historické mluvnice češtiny a dialektologie*). Badatelsky se zaměřil zejména na problematiku adverbia ve slovanských jazycích (viz monografii *Slovanské adverbium*, 1966). Do důchodu odešel v roce 1972.

Po absolvování brněnské Filozofické fakulty nastoupila v roce 1954 na olomouckou bohemistiku Eva Halíková (1932–1957), která se měla specializovat na diachronní bohemistickou problematiku. Její slibný vývoj (svědčily o tom první články) byl přerušen náhlou smrtí v roce 1957. Od roku 1955 začala v Olomouci rovněž působit původně jako odborná asistentka, pak jako docentka Vlasta Podhorná (1917–1994). Jejím hlavním zaměřením byla metodika českého jazyka. Podílela se na tvorbě pokusných učebnic českého jazyka pro základní školy, spolupracovala na přípravě učebnic češtiny pro polské školy. Pro studenty české filologie připravila cenné učební texty (viz např. *Metodika vyučování české mluvnici a pravopisu*, 1962; *Modernizace vyučování skladbě*, 1976). Řadu let vedla na středních školách vyučovací praxi olomouckých studentů bohemistiky, do důchodu odešla v roce 1984.

Z řad absolventů olomoucké bohemistiky nastoupili na katedru v roce 1956 František Hladiš (1931–2002) a Edvard Lotko (1932). Ve výuce se Hladiš začal věnovat synchronním bohemistickým disciplínám, badatelsky se zaměřil zejména na výzkum městské mluvy. Spolu s některými dalšími olomouckými bohemisty se podílel také na dotazníkovém výzkumu moravských nářečí pro český jazykový atlas. Spolupracoval rovněž na přípravě učebnic češtiny pro polské školy. V důsledku stranických prověrek musel F. Hladiš opustit olomouckou univerzitu. Vrátil se mohl teprve po listopadu 1989. Po návratu na katedru bohemistiky vyučoval současný český jazyk a dialektologii. Habilitoval se pro obor český jazyk v roce 1991. Z Filozofické fakulty UP odešel v roce 1993, kdy se stal vedoucím katedry cizích jazyků na Právnické fakultě UP. Dialektologii pro naše bohemisty vyučoval ještě externě.

Edvard Lotko se původně podílel na výuce různých synchronních bohemistických disciplín, vedl i kurzy češtiny pro nebohemisty. V letech 1958–1960 působil jako zahraniční lektor češtiny na Jagellonské univerzitě v Krakově, kde vydal svou první monografii *Funkcje syntaktyczne bezokolicznika w gwarach zachodniocieszyńskich. Studium na tle porównawczym* (1964). V roce 1970 absolvoval semestrální stipendijní pobyt v Kodani, kde se podrobněji seznámil s teoretickými základy glosématiky a koncepcí výuky slovanských jazyků na dánských vysokých školách. Ve výuce se Lotko již dlouhodobě zaměřuje na úvod do obecné jazykovědy, českou lexikologii i lexikografii a současnou rétoriku. Pro uvedené studijní předměty vypracoval řadu učebních textů, srov. výběrově: *Jazyk a jazykověda* (1974, spolu s M. Čejkou), *Slovník lingvistických termínů pro filology* (3. vyd. 2003), *Kapitoly ze současné rétoriky* (2. vyd. 2004). Lotkova badatelská činnost se původně týkala zejména dialektologie (zkoumání česko-polského jazykového pomezí, dotazníkový výzkum moravských nářečí pro český jazykový atlas). Později se soustředila na problematiku české lexikologie (srov. např. *Lexikální negace v současné češtině*, 1973), synchronní konfrontace češtiny a polštiny (viz např. *Čeština a polština v překladatelské a tlumočnické praxi*, 1986; *Zrádná slova v polštině a češtině*, 1992;

Synchronní konfrontace češtiny a polštiny, 1997) a současné rétoriky (viz výše). V pravidelně konaných přednáškách v rámci Letní školy slovanských studií, resp. v postgraduálních kurzech organizovaných katedrou pro středoškolské učitele češtiny seznamuje Lotko své posluchače s proměnami ve slovní zásobě současné češtiny (touto problematikou se v posledních letech systematicky zabývá). Od nástupu na katedru zastával Edvard Lotko všechny funkce v její struktuře. Jeho habilitační řízení bylo zahájeno již v roce 1968, ale z politických důvodů bylo v normalizačním období pozastaveno. Habilitovat se mohl pro obor český jazyk teprve v roce 1990, profesorem byl jmenován v roce 1992. Byl rovněž dlouholetým členem redakční rady spisů AUPO a podílel se na jejich redakční přípravě. Řadu let pracuje ve dvou oborových radách doktorského studia na Filozofické fakultě UP.

V roce 1958 přišel z Prahy do Olomouce na přechodnou dobu Josef V. Bečka. Jako docent vedl po čtyři roky přednášky a semináře současného českého jazyka, lexikologie a stylistiky. Pod vedením Bohuslava Havránka se také podílel na přípravě učebnic českého jazyka pro devátý až jedenáctý postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol. Badatelsky se zabýval hlavně stylistikou, své výzkumy v tomto období shrnul v monografii *Základy kompozice jazykových projevů* (1960). Českou stylistiku začal vyučovat také Josef Kňourek (1938–1964), který jako absolvent bohemistiky v Olomouci byl přijat na místo asistenta v roce 1961. Po třech letech působení v lingvistické sekci zemřel nečekaně na následky zhoubné choroby.

Na počátku šedesátých let vznikla potřeba posílit v Olomouci výuku historických bohemistických disciplín. Proto roku 1961 vedl externě semináře historické mluvnice Jan Chloupek z Brna. O dva roky později (1963) se podařilo na katedru přijmout žáka Jiřího Daňhelky – Karla Hádka (1940). Ten se po celou dobu působení na katedře bohemistiky orientoval na vývojové jazykovědné disciplíny v celém jejich rozsahu včetně slavistiky a na teoretickou i praktickou textologii. Spolu s Jiřím Daňhelkou a Naděždou Kvítkovou (aspirantkou katedry v letech 1964–1971) se dlouhodobě věnoval editorské práci spojené s vydáním *Dalimilovy kroniky*, připravil k vydání některé spisy Jana A. Komenského, podílel se spolu s dalšími olomouckými bohemisty na přípravě učebního textu *Materiály ke studiu slovenštiny, staroslovenštiny, srovnávací mluvnice slovanských jazyků, historické mluvnice češtiny a dialektologie* (1965). Své bohaté znalosti vývoje češtiny vhodně uplatnil též v přednáškách v rámci Letní školy slovanských studií nebo v postgraduálních kurzech organizovaných pro středoškolské učitele češtiny. Karel Hádek se habilitoval pro obor český jazyk v roce 1991, do důchodu odešel v roce 2005.

V roce 1966 nastoupil na katedru Jaroslav Bartošek (1933), který vyučoval fonetiku českého jazyka a syntax současné češtiny. Usiloval rovněž o vybudování fonetické laboratoře. Badatelsky se zaměřil na zkoumání sportovní publicistiky, zejména mluvené. V důsledku politických událostí po srpnu 1968 musel i Jaroslav Bartošek (spolu s Jiřím Daňhelkou a Františkem Hladišem) katedru opustit, což byla pro lingvistickou sekci citlivá ztráta. Návrat na katedru umožnily teprve společenské změny závěru roku 1989. Po návratu začal vyučovat fonetiku a fonologii, lexikologii a stylistiku. Zaměřil se též na publicistiku (viz např. jeho učební text *Jazyk současné české politiky*, 1993). Habilitoval se pro obor český jazyk v roce 1991. Když vznikla v roce 1995 na Filozofické fakultě UP katedra žurnalistiky, odešel na ni a stal se jejím vedoucím.

Přes nepříznivý politický vývoj v sedmdesátých letech se podařilo v této době přijmout nové pracovníky lingvistické sekce. Po odchodu Jana Jahna do důchodu nastoupila jako asistentka

v roce 1974 Helena Bauerová (1949), absolventka Filozofické fakulty brněnské univerzity. V pedagogické činnosti se specializuje na srovnávací slavistiku a staroslověnštinu, vede také semináře charvátštiny. Pro své posluchače vydala *Texty ke studiu staroslověnštiny se slovníčkem* (4. vyd. 2002). V současné době se jako zkušená paleoslovenistka badatelsky zaměřuje hlavně na zkoumání překladové tvorby velkomoravské (zejména při využití hlaholských rukopisů charvátské redakce a cyrilských parimejníků) a na hlaholskou paleografii. Docentkou pro obor srovnávací slovanská jazykověda byla jmenována v roce 1994. Jako členka oborových rad doktorských studijních programů se podílí na výchově doktorandů coby školitelka. Zapojila se též jako řešitelka či spoluřešitelka do několika grantových projektů a výzkumného záměru k historii a kultuře Moravy. Spolupracuje se Slovanským ústavem AV ČR, je i členkou jeho vědecké rady.

V lingvistické sekci olomoucké bohemistiky působila v letech 1974–1989 Dana Pospěchová (1950), která vedla semináře současného jazyka a postupně se soustředovala (také badatelsky) na stylistiku. Z rodinných důvodů odešla pracovat na střední školu. Po reorganizaci některých filologických studijních oborů (hlavně západních jazyků) na Filozofické fakultě UP působil přechodně na olomoucké bohemistice romanista Jiří Černý (1936). Od roku 1974 přednášel pro bohemisty dějiny lingvistiky, základy jazykovědy, fonetiku češtiny a obecnou fonologii. Začal se systematicky zabývat zevrubným studiem dějin lingvistiky (v té době vydal první díl *Stručných dějin lingvistiky*, 1975). V letech 1976–1981 působil jako romanista na univerzitě v Lublinu a v období 1984–1986 jako lektor českého jazyka na Slezské univerzitě v Katovicích. Po listopadu 1989 se habilitoval, byl jmenován profesorem a vrátil se na katedru romanistiky Filozofické fakulty UP jako její vedoucí.

V roce 1976 nastoupila na katedru absolventka olomoucké bohemistiky (žákyně Miroslava Komárka) Milada Hirschová (1952). Vedla semináře a později i přednášky ze současného jazyka, zejména syntaxe. Pro potřeby studentů vydala dva cenné učební texty: *Úvod do teorie textu* (1988) a *Syntaktické rozbory* (1992). Výsledky své badatelské práce shrnula v monografii *Česká verba dicendi v performativním užití. Příspěvek k popisu komunikativních funkcí výpovědi* (1988). Podílela se rovněž na přípravě kolektivního díla *Encyklopedický slovník češtiny* (2002) a spolupracovala na tvorbě řady učebnic českého jazyka pro střední školy (1998–2001). Hirschová se habilitovala v oboru český jazyk v roce 1991 a v období 1996–2005 byla ředitelkou Letní školy slovanských studií v Olomouci. V letech 1993–1995 působila v USA (nejdříve jako stipendistka, později jako hostující profesorka). Podílela se rovněž na realizaci výzkumných programů: *Nepřipravené mluvené projevy* (grant ČSAV, 1985–89), *Současný stav česko-slovenského bilingvismu* (grant Soros Foundation, 1988–2000) a *Možnosti a meze gramatiky na korpusové bázi* (grant GAČR, od roku 2003). V roce 2005 odešla z olomoucké univerzity.

Ve studijním roce 1991–1992 začal své působení v lingvistické sekci katedry Josef Jodas (1950), který jako člen Kabinetu Bedřicha Václavka (od roku 1974) byl původně zaměřen na problematiku literárněhistorickou a textověkritickou. Ve výuce nejdříve vypomáhal při vedení etymologických a textologických seminářů, v dalším období se postupně specializoval na problematiku dějin a kultury jazyka a na dialektologii. Badatelsky se v současnosti převážně zabývá studiem české slovní zásoby a frazeologie, svou pozornost věnuje také zkoumání lexikálních bohemismů v němčině (srov. studii *Alternativní a hypotetické bohemismy v lexiku německé městské mluvy v Olomouci*). Dlouhodobě působil jako lektor českého jazyka na univerzitách

v zahraničí, a to ve Varšavě (1979–1982), Halle/S. (1989–1991) a v Linci (1993–1996). Habilitoval se pro obor český jazyk v roce 1998 (habilitační práce: *Studie z české lexikologie*).

Po odchodu do důchodu metodičky Vlasty Podhorné (1984) nastoupil na katedru Jindřich Kasal (1938), který kromě přednášek a seminářů z metodiky českého jazyka vedl také výběrové jazykové semináře, jazyková praktika a morfologické semináře. Po V. Podhorné převzal řízení vyučovací praxe olomouckých bohemistů. Ve výzkumu se zabýval morfologickou problematikou některých slovních druhů. V roce 1997 odešel jako lektor českého jazyka do Belgie (Univerzita v Gentu), kde úspěšně působil do roku 2003. Po návratu do Olomouce působil na katedře germanistiky a nederlandistiky.

V roce 1985 byla přijata na katedru Božena Bednaříková (1959), která vedla semináře ze současného českého jazyka a úvodu do studia jazyka, postupně se specializovala (a to i výzkumně) na otázky morfologické a translatické. Podílela se rovněž na vypracování projektu speciálního slovníku češtiny pro cizince a spolupracuje na realizaci výzkumného záměru *Olomoucký korpus mluvené češtiny*. Pravidelně přednáší v rámci jednotlivých běhů Letní školy slovanských studií a v postgraduálních kurzech organizovaných katedrou pro středoškolské učitele češtiny. Výrazný je její podíl na olomouckém studijním programu Asociace univerzit amerického Středozápadu (ACM). Absolvovala také kratší přednáškové pobyty v zahraničí (USA – College of Beloit, 1995; Itálie – Univerzita v Udine, 2003). Božena Bednaříková iniciativně vede od roku 2001 lingvistickou sekci katedry bohemistiky Filozofické fakulty UP, již několik let se významně podílí na organizování pravidelných setkání mladých lingvistů v Olomouci (viz níže) a zastává funkci tajemnice olomoucké pobočky Jazykovědného sdružení.

Koncem osmdesátých a začátkem devadesátých let postupně rozšiřovali řady pracovníků lingvistické sekce noví olomoučtí absolventi oboru bohemistika. Jako první to byl Pavel Skoček (1965–1992), který vedl praktika ze současného jazyka a cvičení z morfologie. Bohužel v roce 1992 náhle zemřel. V letech 1992–1995 působil v lingvistické sekci Viktor Jílek (1966), který se začal specializovat na oblast lexikologie. Po čtyřletém působení na bohemistickém pracovišti přešel na katedru žurnalistiky Filozofické fakulty UP. Při výuce fonetiky češtiny krátkodobě vypomáhal sekci Miloš Krbec (1924–2003) a výuku slovenštiny zabezpečovala docentka Jarmila Bartáková (1933–2003) z brněnské univerzity. Fonetiku a později lexikologii pro bohemisty začala vyučovat Jaroslava Honová (1954) z tehdejší katedry rusistiky. V roce 1995 se stala kmenovou pracovnící bohemistického pracoviště. Podílela se spolu s Boženou Bednaříkovou (viz výše) na realizaci olomouckého studijního programu Asociace univerzit amerického Středozápadu (ACM) a krátkodobě přednášela také na Beloid College v USA. V roce 1997 přešla na nově vytvořenou katedru žurnalistiky Filozofické fakulty UP, v jejímž čele v současné době stojí.

V roce 1991 přišla na katedru z Pedagogické fakulty UP Soňa Schneiderová (1965). Ve výuce se zaměřuje na současný český jazyk, zejména na stylistiku, vede semináře věnované komplexním jazykovým rozborům. Badatelsky se věnuje především problematice výstavby filozofického diskurzu (srov. disertační práci *Intertextovost ve filozofickém textu*).

Řady členů lingvistické sekce olomoucké bohemistiky rozšířila Marie Hádková (1964), která v roce 1993 přišla z Katedry aplikované lingvistiky Filozofické fakulty UP. Původně se věnovala výuce češtiny pro cizince, později rozšířila své pedagogické působení rovněž na metodiku českého jazyka a na problematiku sociální komunikace. Badatelsky se zabývá

zkoumáním češtiny jakožto cizího jazyka. Významnou měrou se podílela na realizaci zakázky MŠMT LS0303 – *Projekt Breakthrough – A1* (popis českého jazyka podle *Společného evropského rámce*). M. Hádková odešla z katedry na počátku roku 2006. Do realizace výše uvedeného projektu byl také zapojen Josef Línek (1967), který působí na olomouckém bohemistickém pracovišti od roku 1992. Didakticky i výzkumně se zaměřuje hlavně na diachronní disciplíny (vyučuje např. staroslověnštinu). Dlouhodobě se v devadesátých letech podílel na přípravě i realizaci programu jednotlivých běhů Letní školy slovanských studií FF UP v Olomouci.

Výraznou posilou pro lingvistickou sekci byl příchod Jana Kořenského (1937) – bývalého absolventa olomoucké bohemistiky a erudovaného pracovníka Ústavu pro jazyk český AV ČR. Jeho dlouholetá spolupráce s některými členy lingvistické sekce tak přerostla do přímého působení v Olomouci. Po ročním externím působení se stal v roce 1994 interním pracovníkem katedry. V témž roce se habilitoval pro obor český jazyk, a v roce 1997 byl jmenován profesorem. Ve své pedagogické práci se zaměřuje hlavně na teorii textu, jeho badatelská činnost má neobyčejně široký záběr a vyznačuje se interdisciplinárním přístupem k jazyku. Svědčí o tom např. jeho monografie: *Komplexní popis výrazové struktury pádu substantiva v češtině* (1972), *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze* (1984), *Komunikace a čeština* (1992), *Proměny myšlení o řeči* (1998), *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Český jazyk* (první autor, 1998), *Juristická a lingvistická analýza právních textů (právně informatický přístup)* (první autor, 1999), *Člověk – řeč – poznání* (2004). Kořenský se významnou měrou podílel také na vzniku fundamentální *Mluvnice češtiny*. Nyní je předsedou Českého národního komitétu slavistů a členem Prezidia Mezinárodního komitétu slavistů. Má velký vliv na přípravu mladých vědeckých pracovníků v oboru český jazyk (např. je předsedou oborové rady pro český jazyk na Filozofické fakultě UP, podílí se na činnosti stejné oborové rady také na Filozofické fakultě UK). Pravidelně přednášel v rámci jednotlivých běhů Letní školy slovanských studií FF UP v Olomouci.

V dalších letech byli na lingvistickou sekci katedry přijímáni především mladí pracovníci, a to z řad doktorandů. V roce 1999 to byla Darina Hradilová (1972), která obhájila disertační práci *K variantnosti zoonym ve staroslověnských a staročeských evangelních textech*. Na katedře nejdříve vedla jazyková praktika, nyní se specializuje na problematiku české lexikologie. O rok později (2000) nastoupila na katedru Jindřiška Svobodová (1974), která se orientuje především na problematiku české syntaxe. Obhájila disertační práci na téma *Aspekty komunikační úspěšnosti v uměleckém textu*. V následujícím roce (2001) byl přijat na olomouckou bohemistiku již zkušený vysokoškolský pedagog Karel Komárek (1963), který předtím působil na Pedagogické fakultě MU v Brně. Komárek zabezpečuje výuku historické mluvnice, jeho výzkumné zaměření je široké. Především se zabývá onomastikou a proměnami češtiny v církevním prostředí (srov. např. monografii *Osobní jména v českých biblích*, 2000), podílel se také na přípravě publikace *Grundlagen der tschechischen Grammatik mit Texten und Übungen / Základy české gramatiky s texty a cvičeními* (Innsbruck – Brno 2003).

Od roku 2003 je členem lingvistické sekce Petr Pořízka (1974), který se ve výuce zaměřil na fonetiku a fonologii češtiny. Věnuje se též korpusové lingvistice – je řešitelem rozsáhlého prestižního projektu *Olomoucký mluvený korpus* (od r. 2002 dosud), který bude po svém dokončení včleněn do *Českého národního korpusu*. Publikuje mezioborové stati s přesahem do hudební teorie a folkloristiky. Je redaktorem a editorem univerzitních sborníků (Konference

mladých lingvistů 2002–2005; AUPO – Bohemica IX 2004, X 2007). Z jeho výzkumné činnosti je možno uvést krom *Olomouckého korpusu mluvené češtiny* projekt *Výzkum historie a kultury Moravy jako modelu pro existenci euroregionu* (spoluřešitel výzkumného záměru), *Integrované studium hlasu a řeči* (spoluřešitel výzkumného záměru), v současné době se spolupodílí na budování Centra intermediálních studií KB FF UP (viz www.kb.upol.cz/cis). Od prosince 2005 je ředitelem Letní školy slovanských studií FF UP (viz <http://lss.upol.cz>). Pod jeho vedením vzniklo a rozvíjí se na Univerzitě Palackého Národní centrum pro certifikaci češtiny jako cizího jazyka pod patronací Evropské unie (www.ecl-tests.com).

K nejmladším členům lingvistické sekce patří dva loňští absolventi doktorského studijního programu. Prvním je Ondřej Bláha (1979), který na částečný úvazek začal působit již v roce 2003, ale řádným pracovníkem katedry se stal teprve od poloviny roku 2005. V témže roce obhájil disertační práci *Vyjadřování budoucnosti v současné češtině (se zřetelem k ostatním slovanským jazykům)*. Ve výuce se zaměřuje hlavně na současný český jazyk a synchronní slavistiku. Ve své výzkumné činnosti se věnuje morfologii slovesa, vývojovým tendencím slovanské morfologie a onomastice. Ve stejném roce byl přijat na lingvistickou sekci olomoucké bohemistiky Miroslav Vepřek (1978), který vyučuje diachronní disciplíny (staroslověnštinu a historickou mluvnici češtiny) a svou badatelskou činnost zaměřuje na zkoumání české redakce církevní slovanštiny (obhájil disertační práci na téma *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy*).

Olomoučtí bohemisté pořádali četné jazykovědné konference, resp. se na jejich konání v Olomouci významně podíleli. Jednou z prvních a zároveň velmi důležitých byla mezinárodní konference o historickosrovnávacím studiu slovanských jazyků, jejíž druhá část pokračovala v Praze (srov. sborník *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků*, 1957). Následovaly pak další konference, zde uvedeme alespoň některé z nich. Jde o mezinárodní konferenci o spisovné češtině a jazykové kultuře (srov. sborník *Spisovná čeština a jazyková kultura*, 1993), jejíž konání jazykovědná sekce zajišťovala s Ústavem pro jazyk český AV ČR, s bohemisty z Univerzity Karlovy a z brněnské univerzity. Olomouckou jazykovědnou bohemistiku a slavistiku také vhodně reprezentovaly mezinárodní konference pořádané v rámci olomouckých zasedání Gramatické komise Mezinárodního komitétu slavistů. Značný význam měly semináře Česko-polské skupiny pro otázky slovanské gramatiky (skupina se ustavila v rámci zmíněné Gramatické komise MKS). Olomoučtí bohemisté se organizačně i koncepčně výrazně podílejí na tradičně konaných mezinárodních setkáních mladých lingvistů, srov. např. *Vztah langue a parole v perspektivě „interaktivního obratu“ v lingvistickém zkoumání* (sborník z 3. setkání – 2002/2004, eds. Pořízka – Polách); *Jazyky v kontaktu / jazyky v konfliktu a evropský jazykový prostor* (sborník z 4. setkání – 2003/2005, eds. Pořízka – Polách). U příležitosti Lotkova životního jubilea uspořádali olomoučtí bohemisté v roce 2002 mezinárodní sympozium, z kterého o rok později vyšel sborník *České, polské a slovenské jazykové a literární souvislosti* (viz tam komplexní hodnocení dosavadní Lotkovy odborné práce a přehled jeho publikační činnosti).

Členové jazykovědné sekce katedry pravidelně publikovali nejen v bohemistických sbornících vydávaných v rámci AUPO, ale také ve všech domácích a některých zahraničních lingvistických časopisech. Mnozí zveřejňovali své příspěvky ve sbornících z domácích i zahraničních konferencí. Zejména starší členové sekce publikovali výsledky svých bádání v řadě sborníků vydávaných u nás nebo v cizině při příležitosti životního jubilea významných lingvistů.

Na činnosti jazykovědné sekce olomoucké bohemistiky se v uplynulých šedesáti letech podílelo 46 lingvistů. K 30. červnu 2006 bylo členy lingvistické sekce katedry čtrnáct interních členů, z toho jsou dva profesoři, dva docenti, devět odborných asistentů.

Prof. PhDr. Edvard Lotko, CSc.,
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc

LITERÁRNĚVĚDNÁ BOHEMISTIKA NA FILOZOFICKÉ FAKULTĚ UP V OLOMOUCI V LETECH 1946–2006.

ALENA ŠTĚRBOVÁ

Přednášky o dějinách starší české literatury zahájil již v letním semestru školního roku 1946-1947 docent Karlovy univerzity Antonín Škarka, jeho plánovaný přechod na Filozofickou fakultu Univerzity Palackého se však neuskutečnil. Během olomouckého působení se badatelsky soustředil na českou literaturu pobělohorskou (studie o Bedřichu Bridelovi a Janu Amosu Komenském). Od roku 1949 převzal kurz dějin starší české literatury a v roce 1952 se stal interním členem katedry vědecký pracovník Ústavu pro jazyk český ČSAV Jiří Daňhelka, o němž bude pojednáno v rámci kapitoly o jazykovědné sekci. Teorii literatury a dějiny českého literárního obrození přednášel po jistou dobu slavista Otakar Vašek (1949–1954). Literární teorií a českou literaturou se odborně zabýval i romanista Josef Š. Kvapil (práce o Juliu Zeyerovi), estetik Bohumil Markalous, muzikolog Robert Smetana (spoluautor a posléze editor folkloristických prací Bedřicha Václavka), anglisté Ladislav Cejp a Jiří Levý, filozof Josef Ludvík Fischer, slavisté Miloslav Krbec (editor a badatel o díle Josefa Dobrovského), Bohuš Vybíral a Otto František Babler.

Nejuznávanější osobností na olomoucké bohemistice byl po celou dobu svého třicetiletého vysokoškolského působení Oldřich Králík (1907–1975). V roce 1946 se habilitoval na brněnské univerzitě prací *Otokar Březina. Logika jeho díla* (knižně vyšlo v roce 1948) a stal se docentem na Univerzitě Palackého v Olomouci, univerzitním profesorem byl jmenován až v roce 1966. Od rané tvorby kritické a esejistické, co do kritérií souřadné s dobovou katolickou kritikou, přes kritický a badatelský zájem o moderní českou literaturu rozšířil Králík postupně vědeckou pozornost na národní písemnictví v celém jeho časovém rozpětí od 10. do 20. století. V deseti knihách věnovaných rozborům zejména václavské a vojtěšské hagiografie 10. a 11. století a *Kosmovy kroniky* přesunul zlatý věk kultury v přemyslovských Čechách 10. století z doby Václavovy do doby Vojtěchovy a vyzvedl slavníkovskou renesanci jako epochu syntézy západní kultury latinské a východní kultury slovansko-řecké. V tomto rámci připsal autorství tzv. Kristiána a první veršované legendy o sv. Vojtěchu jeho bratru Radimovi, a tím Radima prohlásil za vůbec prvního známého spisovatele české literatury. (Např. *K počátkům literatury v přemyslovských Čechách*, 1960; *Sázavské písemnictví 11. století*, 1961; *Šest legend hledá autora*, 1966; *Slavníkovské interludium*, 1966; *Od Radima ke Kosmovi*, 1968; *Filiace vojtěšských legend*, 1971; *Nejstarší rodokmen české literatury*, 1971.) Králíkovo originální

pojetí výzkumu většinou provokovalo k polemikám, které ovšem badatel chápal jako podnět k rozšiřování hranic vědeckého poznání. Metodologicky (tzv. literární stratigrafie) vycházel Oldřich Králík z všestranné analýzy textu, na kterou navazovala analýza tvůrčího procesu v čase, poznání vnitřní logiky a jedinečnosti díla, rekonstrukce autorova tvůrčího aktu. V pojetí vrcholných osobností literárního vývoje navazoval Králík na Šaldovu absolutizaci pojmu básník (*Historie textu Máchova díla*, 1953; *Pouť krkonošská. Máchovy texty a máchovské apokryfy*, 1957; *Demystifikovat Máchu*, 1969; *Křížovatky Nerudovy poezie*, 1965), monografické studie věnoval i prozaikům (*První řada v díle Karla Čapka*, 1972) a vědcům či kritikům (*Šalda a poezie*, 1957; *F. X. Šalda a Jaroslav Vrchlický*, 1967). Z početných dílčích studií je třeba vyzvednout Králíkovy práce o Hálkovi, Březinovi, Wolkrovi, Holanovi, Vančurovi, Olbrachtovi, Dobrovském, Jungmannovi, Palackém, Šafaříkovi, nejednou doprovázené i pečlivou činností editorskou. K editorské práci vedl i své studenty, výbor z díla Václava Klimenta Klicpery připravili v roce 1955 posluchači jeho semináře. Spolu s dalšími olomouckými badateli inicioval vydávání překladové literatury (edice *Český překlad*, např. výbor z překladů Vladimíra Holana *Cestou*, 1962). Vědecky velmi ceněná je edice (připravená spolu s Jiřím Skaličkou) do té doby nepublikovaného rukopisu díla Františka Palackého a Simeona Karla Macháčka *Geschichte der schönen Redekünste bei den Böhmen. Dějiny české slovesnosti* (1979).

Téměř třicet let se Králík soustavně zabýval dílem Petra Bezruče (*Pět studií o Petru Bezručovi*, 1947; *Kapitoly o Slezských písních*, 1957; *Text Slezských písní*, 1963; *Slezské písně P. Bezruče. Historický vývoj textu*, 1967 spolu s V. Fickem a L. Pallasem; *Kapitoly o Petru Bezručovi*, 1978), uspořádal a vydal řadu rukopisů a dokumentů.

Králíkovy odborné články najdeme ve více jak padesáti časopisech, ročenkách a denících, pravidelně přispíval do vědeckých sborníků olomoucké, brněnské i pražské univerzity. Nezanedbatelná byla i jeho popularizační publicistická a přednášková činnost v regionu. Nepřehlédnutelné je, že byl také výborným učitelem, který na vědeckou, editorskou, pedagogickou i spisovatelskou dráhu připravil desítky pro obor zapálených žáků. Z těch nejvýznamnějších jmenujme alespoň Jiřího Opelíka, Vladimíra Justla, Jiřího Svobodu, Jiřího Pištoru, Josefa Galíka.

Obsáhlý výbor z díla Oldřicha Králíka vyšel v roce 1995 péčí Jiřího Opelíka (*Osvobozená slova*), výbor z raných textů uspořádali Jiří Opelík a Jan Schneider (*Platnosti slova*) v roce 2001.

Ještě před řádným dokončením studia v roce 1948 začal na katedře pracovat jako asistent (docentem v roce 1965, profesorem mohl být jmenován až v roce 1990) Jiří Skalička (1922–1997). Studium zahájil v Brně hned po válce, brzy přešel do Olomouce jako žák Králíkův, Běličův a Fischerův. Krátce pobýval na univerzitě v Lublani (stipendista) a na Jagellonské univerzitě v Krakově (lektor češtiny). Badatelské zaměření na dějiny české literatury 19. století (*Studie z obrozené satiry 30. a 40. let 19. století*, 1960) se postupně rozšiřovalo v zevrubné zkoumání satiry v celé české literatuře, v kontextu obrozené literatury se zajímal především o osobnost Karla Havlíčka Borovského (*Havlíčkův satirický odkaz*, 1965; edice *Duch Národních novin*, spolu s Jaromírem Běličem, 1971; *Humor a satira v literatuře 2. pol. 19. století*, 1986). V literatuře první poloviny 20. století přitahovalo Skaličkovu pozornost dílo Jaroslava Haška (*Vznik a vývoj Haškova Švejka*, 1953; *Švejk Gašeka v české literatuře*, 1967; *O podstatě komičnosti Haškova Švejka*, 1984), ale také Petra Bezruče, Karla Poláčka, Stanislava Kostky Neumanna. Od dílčích literárněhistorických analýz dochází k celkovému výhledu teoretickému (*Problémy parodie jako žánru a její specifické rysy v české literatuře*,

1968; *Specifičnost české satiry*, 1977; *Pojetí satiry v Jungmannově literárněteoretické koncepci*, 1982) a k přípravě studijních příruček (*Humor a satira v obrozené literatuře*, 1986; *Humor a satira v literatuře 2. pol. 19. století*, 1987).

Dalším okruhem badatelova zájmu byly otázky spojené s problematikou regionální literatury, které se věnoval editorsky (knížní edice regionálních autorů Emiliána Glocara, Otakara Bystřiny, Aloise Zábranského, Antoše Dohnala, Josefa Heřmana Agapita Galaše), teoreticky (*Některé aspekty dějin regionálního divadla*, 1974; *Problém regionu v dějinách literatury*, 1980) i literárněhistoricky (*Průvodce životem a dílem Josefa Kocourka*, 1984). Sledoval však na druhé straně i meziliterární vztahy v evropském kontextu, především česko-polské a česko-slovenské. Nevyhýbal se týmové práci (*Přehledné dějiny české literatury a divadla v Olomouci*, 1981; *Panorama české literatury*, 1994), bezmála třicet let byl předsedou nepřetržitě aktivní olomoucké pobočky Literárněvědné společnosti při ČSAV a AV ČR.

Studentům imponoval Jiří Skalička širokým rozhledem, vytříbeným vkusem, všestranností kulturních zájmů. Pro několik generací absolventů se stal vzorem ideálního učitele především svou schopností navázat neformální kontakt, uměním s nadhledem a humorem motivovat k samostatné práci, odvahou čelit ironií a sarkasmem hlouposti a průměrnosti. Přesvědčení, že vysokoškolský učitel se musí aktivně podílet na kulturním životě v regionu, ho vedlo k rozsáhlé spolupráci s olomouckým Filmovým klubem, Divadlem hudby, Vlastivědným ústavem, regionálními masmédií a dalšími institucemi, se kterými spolupracoval při besedách s umělci, při zahajování výstav, v rámci nejrůznějších lektorátů apod. Králíkem a Skaličkou tak byly položeny základy tradici, která se udržela dodnes.

Původně jako externistka (1950) a po pěti letech v interním úvazku přednášela na katedře teorii výuky o české literatuře Marie Koukalová (1914), odbornou pozornost věnovala také literatuře pro děti a mládež (*František Halas o dětech a pro děti*, 1970). Spolu s Jiřím Skaličkou se podílela i na přípravě čítanek pro základní školy.

V roce 1954 (ještě před dokončením studia) se stali asistenty s literárněvědnou specializací Jiří Opelík (1930) a Jaromír Dvořák (1931). Do Opelíkova olomouckého období spadá kritická činnost (část knižní publikace *Nenáviděné řemeslo*, 1969), edice děl F. X. Šaldy (1956), Josefa Čapka (1957) a Václava Řezáče (1960), ale také roční pracovní nasazení do slevárny Moravských železáren v Olomouci-Řepčíně (1959–1960 pracoval jako pomocný dělník ve slevárně šedé a tvárné litiny). V roce 1961 se Opelík vzdal pedagogické činnosti, na filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně dokončil vědeckou aspiranturu a přešel do Ústavu pro českou literaturu ČSAV v Praze (později ÚČLAV ČR). Na své mateřské univerzitě se sice v devadesátých letech habilitoval, ale k pedagogické činnosti se již nevrátil. Dnes patří Jiří Opelík nepochybně k nejuznávanějším představitelům české literárněvědné bohemistiky. K mnohem problematičtější kariéře Jaromíra Dvořáka se ještě vrátíme.

Mimořádně oblíbeným vysokoškolským učitelem byl Alois Sivek (1920–1971), který ovšem v Olomouci působil pouhé tři roky. Po absolvování Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně učil krátce na středních školách, jako lektor češtiny na univerzitě v Poznani a v letech 1953–1958 byl ředitelem Vyšší pedagogické školy v Opavě. Na Filozofickou fakultu UP v Olomouci přišel v roce 1958, v roce 1959 převzal vedení Katedry českého jazyka a literatury FF (po epizodě v rámci Vysoké školy pedagogické je katedra opět na FF a ve svazku UP), v roce 1960 se habilitoval, ale už v dalším roce musel uvolnit místo stranicky protežovanému Jaromíru Langovi. Přeložen byl na Pedagogický institut v Ostravě a od roku 1964 byl děkanem

Pedagogické fakulty v Ostravě. Pro své politické postoje byl v roce 1970 odvolán z funkce, těžce onemocněl a záhy zemřel. Odborně se Sivek specializoval na ústní lidovou slovesnost, hornický folklor, v centru jeho zájmu byly varianty baladických látek a zbojnická tematika (*Ondráš z Janovic*, 1958; *Zbojník Ondráš a ondrášovská tradice v slovesnosti slezské oblasti*, 1959). Jako literární historik soustředil svou pozornost na dílo Petra Bezruče, jako editor na pohádky Vojtěcha Martínka, systematicky se věnoval polonistickým studiím.

Relativně stabilní obor české filologie nejednou poskytl útočiště kolegům z jiných filologických kateder. Na přelomu padesátých a šedesátých let vedla na bohemistice kurzy literární teorie a komparatistiky jihoslavistka Dobroslava Bergová (po srpnu 1968 jí bylo zakázáno učit a byla přefazena do slavistické knihovny), v sedmdesátých letech přednášela dějiny světové literatury hispanistka Zdena Brančková, několikrát spolupracoval s bohemistikou slavista a klasický filolog Miloslav Krbec.

Jednou z nejčernějších etap olomoucké literárněvědné bohemistiky bylo, paradoxně v době, kdy se na vysokých školách začala uvolňovat politická atmosféra, čtyřleté působení Jaromíra Langa (1960–1964). Původně v diplomatických službách působící J. Lang neuspěl v konkurzu na místo profesora na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a bez ohledu na negativní posudky pracovní i odborné nastoupil v Olomouci. V září 1960 se stal členem Katedry českého jazyka a literatury FF UP, následující rok byl jmenován děkanem, vedoucím katedry i profesorem. Přednášel dějiny české literatury první poloviny 20. století, ale orientoval se na ideologický výklad tvorby Stanislava Kostky Neumanna. Celou svoji strmu kariéru budoval na politických sporech, intrikami se mu podařilo nejen zproblematizovat profesorské řízení Oldřicha Králíka (ten měl od roku 1958 i vědeckou hodnost DrSc.), ale dokonce Králíkovi, kterého označil ve shodě s rektorem Jaromírem Hrbkem za klerofašistu, znemožnil na čas i pedagogické působení.

Jaromír Lang byl typickým dobovým hochštaplerem, což dokazuje i jeho archivovaná korespondence s Ústředním výborem KSČ v Praze, kde mj. psal „o odporné a zákeřné tradici klerikálně agrární v olomouckém regionu“. Svě působení chápal naopak jako posílení tradic revolučních, proto musel být Oldřich Králík distancován od přednášení „pokrokových a socialistických tradic literatury“. V olomouckých poměrech bylo jeho působení mezi mladými lidmi podle Langova mínění vzhledem k společenským důsledkům neudržitelné. V dopise bylo také zdůrazněno, že dodnes O. Králík nenapsal literárněvědnou práci, která by pevně osvědčila jeho postoj marxistického literárněvědného odborníka. Odpor celé akademické obce na Filozofické fakultě UP vůči Langovi byl natolik silný, že byl po třech letech odvolán ze všech funkcí. Fingovanou dlouhodobou nemocí sice ještě způsobil katedře i fakultě řadu potíží, ale v roce 1964 z Olomouce definitivně odešel.

Jako posilu proti stávajícím olomouckým bohemistům si Jaromír Lang přivedl na katedru Josefa Poláka, specializujícího se na literaturu 19. století, a v roce 1963 mu umožnil habilitaci. Josef Polák usiloval o detailní výklad reálií, důraz kladl na sociální zakotvení spisovatele a přímou vazbu mezi životem a tvorbou jednotlivých autorů. Během šesti let olomouckého působení (1961–1967) se věnoval především dílu Josefa Václava Sládka.

Méně pochopitelnou oporou Jaromíra Langa se stal Jaromír Dvořák (1931–2004), žák Králíkův a Fischerův. Dvořákův badatelský záběr byl nesmírně široký a kariérní postup poměrně rychlý (1966 CSc., 1968 doc., 1980 DrSc., 1982 prof.). Od studentských let se věnoval odkazu Bedřicha Václavka (*Bedřich Václavek a jeho boj proti fašismu*, 1960, později edice

Spisů B. Václavka aj.), detailně se zabýval dílem Zdeňka Nejedlého (*Zdeňk Nejedlý a nová česká literatura*, 1969; *Zdeňk Nejedlý 1878–1938 a nová česká literatura*, 1980), Petra Bezruče (*Slezské písně v korespondenci 1898–1918*, 1967; *Paralipomena Petra Bezruče*, 1968; *Bezručovské studie*, 1982; *Ke stému výročí příchodu P. Bezruče na Hanou*, 1996), ale i Ladislava Štolla. Od roku 1960 organizoval pravidelně vědecké konference Václavkova Olomouc (každoročně byl vydáván sborník konferenčních příspěvků), od roku 1964 byl vedoucím Kabinetu Bedřicha Václavka, od roku 1973 vedoucím Katedry bohemistiky a slavistiky FF UP, po celou dobu svého vysokoškolského působení vyvíjel značnou editorskou i publikační aktivitu. Zvláště v marxisticky pojaté knize *Tradice a současnost* (1980) jsou zřetelná především ideologická východiska, přesto že se text opírá o podrobné studium literárních pramenů. V akademickém roce 1986–1987 přešel Dvořák jako vedoucí na Katedru teorie kultury FF UP a převedl na toto pracoviště i kabinet přejmenovaný na Uměnovědné středisko Bedřicha Václavka.

Jako asistent pro novější českou literaturu začínal v roce 1961 na Katedře českého jazyka a literatury FF UP Jiří Stýskal (1934), který v rámci bohemistiky zahájil podnětnou linii studií teatrologických. Jednak jako aktivní divadelní kritik, jednak jako divadelní historik a v neposlední řadě jako neúnavný organizátor. Rozsáhlá publikační činnost v denících i v odborných časopisech (recenze olomouckých, ale i ostravských činoherních premiér, materiálově bohaté studie o olomouckém divadle) se zúročila při pozdějším úsilí o zpracování dějin regionálního divadla (např. *Moravské divadlo Olomouc 1920–2000*, 2000). Především ve sbornících vycházely Stýskalovy heuristicky pečlivé studie, v nichž věnoval mj. pozornost Jaromíru Johnovi, Vojtěchu Martínkovi, Bohuši Vybíralovi, avantgardním inscenacím her Vladislava Vančury, divadelněkritické činnosti Ludvíka Svobody, Bedřicha Václavka, pomnichovské publicistice Josefa Čapka i teoretickým otázkám vztahu centra a regionu. V druhé polovině šedesátých let patřil Jiří Stýskal k těm, kdo iniciovali mezikatedrovou výuku uměnovědných disciplín; v rámci jinak problematického oboru „výchova a vzdělávání dospělých“ pak vznikly uměnovědné specializace. Vedle dějin výtvarného umění a muzikologie to byla kombinace „literatura, divadlo, film“ (z předních absolventů: Pavel Taussig, Jan Dvořák, Jiří Štefanides, Tatjana Lazorčáková, Vladimír Birgus, Jiří Kamen). Právě Stýskal patřil také k zakladatelům Filmového klubu v Olomouci, k iniciátorům a organizátorům přehlídky Academia film Olomouc, seminářů Film a škola apod. Pro odborné i politické postoje v roce 1968 postihl na počátku normalizace jednoho z obecně nejznámějších vysokoškolských učitelů v regionu nejen zákaz publikování a kvalifikačního růstu, ale na čas i zákaz pedagogického působení. Jako odborný pracovník byl postupně přeřazován na různá badatelská pracoviště v rámci fakulty. V roce 1971 se mu ještě podařilo vydat knižně monografii *Bedřich Václavka a divadlo. Předpoklady divadelně kritické tvorby (1921–1928)*, která byla oceněna premií Českého literárního fondu, ale podkladem pro udělení hodnosti kandidáta věd se již stát nesměla (CSc. až v roce 1990). Ve sborníku z celostátní konference *O divadle na Moravě* (1974) nesměl být publikován jeho příspěvek, ačkoliv byl hlavním organizátorem konference i editorem sborníku. V osmdesátých letech připravil Jiří Stýskal jako editor a spoluautor často citované *Přehledné dějiny české literatury a divadla v Olomouci I. Od počátku do roku 1918* (1981) a nadále se detailně zabýval tvorbou režiséra Oldřicha Stibora. Do výuky se však plně vrátil až na své nově založené uměnovědné katedře v roce 1990, habilitace mu byla umožněna teprve v roce 1991 (*Oldřich Stibor a jeho cesta k divadlu (1901–1931)*).

V první polovině šedesátých let přicházejí mezi literárněvědné bohemisty shodou okolností dva badatelé, kteří publikují kromě odborných prací i poezii a prózu (Josef Galík a jako Langův interní aspirant František Valouch, 1963). Literární historik Josef Galík (1932–1999) debutoval verši ve sborníku *Poezie mladé Hané* (1956), časopisecky publikoval povídky, z vysokoškolského prostředí a atmosféry konce šedesátých let čerpala novela *Zkouška před termínem* (1975), konfrontace jedince se složitou společenskou a politickou situací je tématem románu *Soud a odpuštění* (1987) námětově vycházejícího z pobělohorského střetu reformace a protireformace. Odborně se Králkův žák etabloval prací *Básnický vývoj Josefa Hory* (1969) a vančurovskou studií *Dramatické intermezzo (Tři studie o V. Vančurovi)*, 1970). I další, ve sbornících a časopisecky publikované literárněvědné analýzy a interpretace se soustřeďují k hledání kořenů základních témat a určujících motivů ve vnitřní zkušenosti tvůrce (Vladimír Neff, Jiří Weil, Vladimír Körner, Věra Sládková, Karel Čapek, Bohumil Hrabal). Badatelský profil Josefa Galíka dokresluje i skriptum *Česká literatura po roce 1945*, jejichž druhý díl vyšel v roce 1985, zatímco díl první, zahrnující i literaturu let šedesátých, mohl vyjít až v roce 1987. Studijní text konfrontující různé kritické reflexe byl chápán polemicky, a to nejen v kombinacích ukázek, ale i ignorováním normalizačních seznamů zakázaných autorů. Přesto, že vědeckou kandidaturu (CSc.) získal Galík již v roce 1969, habilitovat se mohl až v roce 1991 (studie o české próze dvacátého století). V devadesátých letech se zapojil do týmové práce (*Česká a slovenská literatura v exilu a samizdatu*, 1990; *Panorama české literatury*, 1994). Ne náhodou byl tento velmi skromný bohemista svými žáky pokládán za jednoho z nejoblíbenějších a nejrespektovanějších členů katedry.

František Valouch (1935) byl po dokončení studií interním aspirantem, od roku 1968 odborným asistentem, krátkodobě lektorem češtiny na univerzitě v Novém Sadu a v letech 1971–1990 vědeckým tajemníkem Kabinetu Bedřicha Václavka (od roku 1983 přejmenovaném na Uměnovědné středisko Bedřicha Václavka). Kromě podílu na organizaci pravidelných konferencí Václavkova Olomouc byl i výkonným redaktorem sborníků příspěvků z těchto konferencí a editorem řady Václavkových prací. Sám se badatelsky zabýval dílem Karla Čapka, Bartoše Vlčka, Egona Hostovského, Jana Čepa, knižně publikoval monografii *Česká poezie v období Mnichova* (1970, CSc.). V devadesátých letech se habilitoval a jako docent přešel na katedru teatrologickou a později žurnalistickou. Vydal lyrickou poezii ve sbírkách *Přibližování* (1978) a *Honorář za hříchy* (1990).

V roce 1964 přešel na Katedru českého jazyka a literatury Filozofické fakulty UP z tehdejší Státní vědecké knihovny (do roku 1961 Univerzitní knihovny), kde působil jako správce rukopisného fondu, významný medievalista Eduard Petrů (1928–2006). Badatelská činnost Eduarda Petrů se dotýkala téměř všech epoch starší české literatury, editorská práce především díla Bartoloměje Paprockého z Hlohol, Jana Dubravia, Petra Chelčického a legendy *Život svaté Kateřiny*, teoretické úsilí zahrnovalo otázky možnosti interpretace literárního textu a proti čistě subjektivním a relativizujícím výkladům uměleckých děl staví propracovanou vědeckou metodologii. Mezinárodně respektovaný bohemista s mimořádně rozsáhlou tuzemskou i zahraniční publikační činností (1968 doc., 1983 DrSc., 1986 jmenován profesorem) zastával po celou dobu svého aktivního vysokoškolského působení i řadu významných funkcí, jako předseda několika oborových rad a odborných grémií se zasloužil o kariérní růst mnoha olomouckých i mimo-olomouckých bohemistů, po Jiřím Skaličkovi se stal předsedou aktivní pobočky Literárněvědné společnosti při AV ČR. V letech 2005–2006 byl emeritním profesorem olomoucké univerzity.

Sérii knižních monografií Eduarda Petrů zahajuje publikace *Vývoj českého exempla v době předhusitské* (1966), nejen medievalisty, ale i širší veřejnost zaujaly knihy *Zašifrovaná skutečnost. Deset otázek a odpovědí na obranu literární medievalistiky* (1972) a *Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře* (1984). Odborníkům je určen soubor studií *Vzdálené hlasy. Studie o starší české literatuře* (1996). V centru mnoha prací Eduarda Petrů, a to i v souvislostech moravských a vyhraněně olomouckých, stojí právě epocha humanismu a renesance (*Humanismus a raná renesance na Moravě*, 1992 s Ivo Hlobilem, anglická verze 1999), přispěl však mj. také k poznání barokní dramatické a divadelní tvorby. Medievalistická specializace našla zásadní uplatnění i v týmových projektech: *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura* (ČSAV, 1959), *Přehledné dějiny české literatury a divadla v Olomouci I. Od počátku do roku 1918* (1981), *Panorama české literatury. Literární dějiny od počátků do současnosti* (1994, zároveň vědeckým redaktorem). Přednášky a dlouhodobě vedené semináře z literární teorie se zúročily v systematicky propracovaném *Úvodu do studia literární vědy* (2000). Vůči studentům byl profesor Petrů vždy velmi vstřícný, ale zároveň vzbuzoval respekt a maximální uznání. Z četných mimoliterárních aktivit Eduarda Petrů je třeba vyzvednout především více jak třicetileté organizování soutěžní přehlídky vědeckých a populárně naučných filmů Academia film Olomouc, lektorskou spolupráci s Filmovým klubem v Olomouci a pravidelné přednášky v rámci seminářů pro studenty, učitele a členy filmových klubů v regionu Film a škola.

K lektorům Filmového klubu v Olomouci a organizátorům Academia filmu Olomouc patřila jako redaktorka festivalových tiskovin také Alena Štěrbová (1939), po absolvování Filozofické fakulty UP v Olomouci rozhlasová redaktorka. Jejím přijetím v roce 1968 jako asistentky na Katedru českého jazyka a literatury FF UP bylo možné rozšířit teatrologická a mediální studia v rámci bohemistiky. Alena Štěrbová přednášela zpočátku dějiny českého divadla, dějiny uměleckého rozhlasového vysílání a vedla semináře divadelní a rozhlasové kritiky. Analytické referáty o činoherních inscenacích olomouckého a pardubického divadla zveřejňovala v regionálním i celostátním tisku a později v rámci tzv. interního hodnocení v divadle (v sedmdesátých letech měla zakázáno publikovat v regionálních denících). Vědecká aspirantura jí byla povolena na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Brně (CSc. 1983), docentkou mohla být jmenována až v roce 1990. Po okleštění uměnovědné specializace v rámci mezikatedrového studia se věnovala dějinám novější české literatury, dosud je garantem kurzu dějin české literatury první poloviny 20. století. Výraznou částí textu se podílela na několikrát již zmíněné týmové práci *Panorama české literatury* (1994). Badatelská a publikační činnost Aleny Štěrbové zahrnuje oblast dějin a teorie rozhlasové inscenace (*Rozhlas a slovesné umění I, II*, 1976, 1991; *Neviditelné herectví*, 1988; *Rozhlasová inscenace. Teoreticky komentované dějiny české rozhlasové produkce*, 1995; *Umělecké osobnosti brněnského rozhlasu*, 2001 spolu s Tatjanou Lazorčákovou), oblast dějin a kritiky divadelní inscenace (*Přehledné dějiny české literatury a divadla v Olomouci I. Od počátku do roku 1918*, týmová práce, 1981; *O současném činoherním divadle*, 1990) i problematiku dramatu jako samostatného literárního artefaktu (*K interpretacím Vančurova Učitele a žáka*, 1997; *Hrubínovo lyrické drama*, 2002; *Modelové hry Václava Havla*, 2002; *Metaforické hry Josefa Topola*, 2003; *Dramatická podobenství Oldřicha Daňka*, 2004). Dílčí odborné studie, divadelní i rozhlasové recenze publikovala ve dvaceti českých a slovenských periodikách, v AUPO, v programových sbornících Národního divadla v Praze, interních publikacích

Československého a Českého rozhlasu. Alena Štěrbová je členkou oborových rad na FF UP a školitelkou doktorandů.

Snaha prohloubit v rámci bohemistiky i filmologický výzkum vedla v roce 1969 k přijetí absolventa FAMU Pavla Dlouhého, s nímž se počítalo i při organizaci Academia filmu Olomouc, týž byl po čase vystřídán Vlastou Jiráskovou-Jančovou.

Výzkum české písně lidové a zlidovělé přivedl do Kabinetu Bedřicha Václavka v letech 1969–1971 informatika Václava Pletku, v roce 1970 muzikoložku Emílii Vaníčkovou (v roce 1975 emigrovala) a v roce 1971 další muzikoložku Alenu Burešovou (teprve po působení na dalších dvou pracovištích měla možnost zakotvit na specializované katedře muzikologie). Kromě toho byl kabinet v roce 1972 badatelsky posílen Jiřím Fialou, literárním historikem zabývajícím se mj. folkloristikou, a Josefem Jodasem, literárním historikem, který se později orientoval na jazykovědnou bohemistiku. Jako dokumentaristka byla přijata Jaroslava Šindlerová. Do Kabinetu Bedřicha Václavka však byli v téže době „za trest odsunuti“ i filozofové Svatopluk Hrab a Jaroslav Staníček, literární historik a teatrolog Jiří Stýskal, kterým byla odepřena možnost stýkat se ve výuce se studenty.

Odchodem do důchodu (1974) vyřešila svoji posrpnovou situaci Marie Koukalová (jako funkcionářka ZV KSČ byla zbavena členství ve straně) a na její místo didaktika a metodika pro výuku o literatuře byl jako kádrová posila přijat přerovský středoškolský učitel Karel Motyka (1935–2004). Ve snaze prosadit se i v literárněhistorickém semináři začal Karel Motyka učit literaturu pro děti a mládež, z odborného hlediska se pokusil o monografii, kterou věnoval dílu Miroslava Florianiana. S přibývajícím věkem a na akademických postech (vedoucí katedry, děkan fakulty aj.) nemohl pochopitelně figurovat jako učitel teorie vyučování, takže tento úvazek převzala bohemistka a historička z hejčínského gymnázia v Olomouci Lidmila Hrdličková (1945), publikující především příručky historiografické (*Přehled českých a světových dějin, Dokumenty k vývoji českých a světových dějin*, 1994).

Původně vědecký pracovník Kabinetu Bedřicha Václavka Jiří Fiala (1944), v letech 1976–1978 lektor češtiny na Varšavské univerzitě (v osmdesátých letech i na Slezské univerzitě v Katovicích), přešel z kabinetu již v sedmdesátých letech na vědeckopedagogický post a specializoval se v přednáškách a seminářích na českou literaturu 19. století. Od devadesátých let rozšířil své pedagogické působení na kurz textologie a ediční techniky, v poslední době uplatnil i ve výuce své celoživotní zaměření (1985 CSc. *Sociální motivy v českých pololidových veršovaných skladbách*) ve folkloristickém semináři. Habilitoval se v roce 1992 prací *Václav Jaromír Písek. Typ předbřeznového lyrika* (knižně 1989); profesorem byl jmenován v roce 2002. Fialova nesmírně rozsáhlá a různorodá publikační a editorská činnost většinou propojuje autorovu literárněvědnou, obecně historiografickou a folkloristickou orientaci (monografie: *Pruská invaze na Moravu v letech 1741–1742 a její soudobé kulturní reflexe*, 1997; *Dobové české slovesné reflexe slezských válek*, 2001; *Moravský osvícenec Josef Vratislav Monse (1733–1793)*, s Martinou Novákovou, 2003; edice: *Novina z francouzské krajiny. Antologie českých kramářských písní a lidových pamětí o Francouzské revoluci*, 1989, *České písně ze slezských válek*, 2001). Čtenářsky vědecké jsou historiografické knižní monografie *Olomoucký pitaval*, 1994; *Dějiny města Olomouce v letech I (Do roku 1526)*, 1995; *Olomoucké proměny*, se Zdeňkem Kašparem, 2000; edice *Mozart a Olomouc*, 1991 (německy 1992); *Olomoucké veduty*, 2003. Rozsáhlá je i Fialova editorská práce v nakladatelství Danal, kde se soustřeďuje hlavně na regionální historiografické práce. V témže nakladatelství se podařilo mj. vydat

sborník z konference *Badatelská metoda Oldřicha Králíka v kontextu soudobé literární vědy*, uspořádané k nedožitému devadesátému výročí Králíkova narození v říjnu 1997. Charakter studijní příručky má *Chronologický přehled české literatury národního obrození* (1985), během lektorátu v Polsku vydal Jiří Fiala čtyřdílná skripta *Čeština o všem možném*, řadu polonistických studií, případně komparatisticky pojatých studií, připravil s Marií Sobotkovou, spolu se podíleli i na edicích překladů (např. Andrzej Wajda: *Moje filmy*, 1996), přípravě sborníků, referátech pro polonistické konference apod. Jiří Fiala obětavě a s maximální četností publikoval vždy v místním a v regionálním tisku, řadu sezón v devadesátých letech byl šéfredaktorem kulturně-informačního měsíčníku *Kdy-kde-co v Olomouci*, připravil scenáristicky několik dokumentárních filmů s olomouckým námětem a stovky rozhlasových pořadů, z nichž je dlouhodobě a dosud sledován jeho cyklus folkloristických relací. V roce 2005 připravil edice děl Jaroslava Haška a Karla Čapka pro slovenskou řadu Svetová knižnica SME. Od roku 2004 je zástupcem vedoucího katedry, členem oborové rady Česká literatura na FF UP a předsedou oborové rady Teorie literatury na FF UP. Od akademického roku 2004–2005 působí jako profesor i na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně.

Polonistka a dnes vedoucí polonistické sekce na Katedře slavistiky FF UP Marie Sobotková (1947) byla v letech 1982–1995 na Katedře bohemistiky a slavistiky FF UP odbornou asistentkou pro obor starší česká literatura (CSc. 1993 *České memoáry 17. století*), habilitovala se v roce 1995, jmenována profesorkou byla v roce 2003, jako členka bohemistických i slavistických (tam předsedkyní) oborových rad je školitelkou doktorandů s komparatisticky zaměřeným výzkumem a se specializací na starší českou literaturu. Publikuje převážně polonistické studie, česko-polské srovnávací studie a bohemistické monografické práce o osobnostech starší české literatury (např. o Bartoloměji Paprockém z Hlohol). Knižně vydala komparatisticky pojaté práce *Autor, text, adresát v českých, polských a slovenských memoárech 17. století*, 1996; *Studie z české a polské literatury. Pět století v historii českopolských literárních souvislostí*, 2002. Bohatá recenzní aktivita Marie Sobotkové obsahuje i reflexe odborných publikací a články popularizující česko-polské kontakty.

Další absolventi oboru Lubomír Machala a Jan Schneider byli po dokončení studia v první polovině osmdesátých let přijati nejprve na roční stáž, poté do plného úvazku. Lubomír Machala (1958) se zaměřením na slovenskou literaturu a novější českou literaturu po roce 1945. V roce 1993 dokončil na Univerzitě Komenského v Bratislavě aspiranturu (CSc. *Podoby české a slovenské prózy 1969–1989*), v roce 2003 se na FF UP habilitoval. V letech 1989–1995 působil externě i na Pedagogické fakultě UP v Olomouci, od roku 1997 na částečný úvazek v Ústavu pro českou literaturu AV ČR v Praze (dosud, v letech 2000–2002 jako externista). V roce 2004 se stal vedoucím Katedry bohemistiky na FF UP. Lubomír Machala je spoluautorem a redaktorem publikací: *Česká a slovenská literatura v exilu a samizdatu* (1990, 2. vyd. 1991), *Panorama české literatury. Literární dějiny od počátků do současnosti* (1994), spolupracoval na *Slovníku českého románu* (1992), *Slovníku české prózy 1945–1994* (1994), na dvoudílném *Slovníku českých spisovatelů od roku 1945* (1995, 1998), *Slovníku českých spisovatelů* (2. dopl. vyd. 2006) a *Slovníku slovenských spisovatelů* (1999, 2. dopl. vyd. 2006). Účastnil se přípravy pětidílného cyklu Čs. televize *Křížovatky současné české literatury* (1995), s televizí i rozhlasem soustavně spolupracuje při přípravě literárních pořadů. Samostatně vydal *Průvodce po nových jménech české poezie a prózy 1990–1995* (1996), příručky *Česká próza 90. let* (1999), *Česká próza pod normalizačními tlaky* (2000) a monografii *Literární bludiš-*

tě. Bilance polistopadové prózy (2001). S Machalovou knižní produkcí tematicky souvisí i dílčí odborné studie publikované převážně v AUPO, ve sbornících z vědeckých konferencí a v odborných českých i slovenských časopisech, aktivity v Obci spisovatelů, PEN klubu, Společnosti F. X. Šaldy. Absolvoval řadu krátkodobých zahraničních přednáškových pobytů (Slovinsko, Dánsko, Rakousko, Slovensko, Maďarsko, Itálie, Chorvatsko, Švýcarsko). Od roku 2000 je na katedře garantem doplňujícího vzdělávání pro středoškolské učitele češtiny. V současnosti je členem oborové rady Teorie literatury na FF UP, oborové rady Česká literatura na FF MU v Brně a předsedou oborové rady Česká literatura na FF UP v Olomouci. Po onemocnění profesora Petřů převzal řízení olomoucké pobočky Literárněvědné společnosti a od roku 1997 se dramaturgicky podílí na literárních festivalech doprovázejících olomoucké knižní veletrhy Libri.

Jan Schneider (1959) se od roku 1984 specializuje jako odborný asistent v rámci literární vědy na teoretické disciplíny a literární kritiku. Zúčastnil se autorsky kolektivních projektů *Česká a slovenská literatura v exilu a samizdatu* (1990, 2. vyd. 1991), *Panorama české literatury* (1994), spolupracoval na *Slovníku českého románu* (1992) a *Slovníku české prózy 1945–1994* (1994). Pro Ph.D. obhájil práci *Science fiction: světy a kódy* (2000). V devadesátých letech absolvoval několik badatelských stáží v Rakousku a Německu, dlouhodoběji působil jako lektor s částečným literárněvědným úvazkem na Ruhrské univerzitě v Bochumi (2001–2005). Dílčí odborné studie a početné recenze současné české literatury publikuje v *AUPO*, *Aluzi*, *Tvaru*, *Literárních novinách*; referáty, rozhovory a popularizující články zveřejňuje v denících, v pořadech Českého rozhlasu a České televize. Z němčiny přeložil publikaci Petra V. Zimy: *Literární estetika* (1998). Dlouhodobě se podílel na přípravě tiskovin pro Academia film Olomouc, v roce 1999 byl ředitelem tohoto filmového festivalu.

Jako stážistka začínala v roce 1987 na Katedře bohemistiky a slavistiky FF UP také Hana Bednaříková, posléze pracovala jako lektorka češtiny na Letní škole slovanských studií při FF UP. Během devadesátých let absolvovala odbornou stáž na univerzitě v Tours (1993), dále působila jako lektorka češtiny na univerzitě v Aix-en-Provence (1994–1996). Doktorandské studium ukončila prací *Fin-de-siècle. Analýza zobrazovacích postupů a estetických kategorií* (1999, Ph.D.). Publikovala hlavně v *Aluzi*, *Estetice* ale také v *Hostu* a ve sborníku z vědecké konference *Sex a tabu v české literatuře 19. století (O několika souvislostech mezi dekadentní estetikou a erotikou)*, 1999). Edičně připravila kolektivně vypracovaný *Malý terminologický slovník literárněvědných ekvivalentů* (1999) a knižně vydala monografii *Česká dekadence. Kontext–text–interpretace* (2000). Jako odborná asistentka přednáší dějiny světové literatury, zabývá se literárněvědnou metodologií a komparatisticky sleduje především francouzskou a českou literaturu z období dekadence.

Po listopadu 1989 neobstáli ve vypsáních konkurzech z dosavadních vědeckopedagogických pracovníků katedry Karel Motyka a Vlasta Jirásková-Jančová, na začátku devadesátých let přijala místo na soukromé střední škole Lidmila Hrdličková. Nově byl přijat Martin Podivínský (1959), který zaujal studenty i veřejnost už svým volně přístupným cyklem přednášek o exilové a samizdatové literatuře (1990). Účastnil se týmové práce na publikacích *Česká a slovenská literatura v exilu a samizdatu* (1991) a *Panorama české literatury* (1994). Zásadní byla jeho orientace na český meziválečný expresionismus (nepublikovaná objevná práce o Richardu Weinerovi, Archiv UP). Podivínský ze zdravotních důvodů ještě v devadesátých letech zanechal vědecké i pedagogické práce.

V rámci rehabilitací se do Ústavu pro českou literaturu AV ČR vrátil Mojmír Grygar a od roku 1994 posílil externě bohemistické pracoviště jako literární historik, kritik a teoretik s orientací na literární sémiotiku. Mojmír Grygar (1928), vyučující během dlouholeté emigrace na univerzitách v Holandsku, vedl kurzy ze světové literatury. Svoji bohatou zahraniční publikační činnost rozšířil během krátkého olomouckého působení česky psanou úvahou *O recepci české literatury v zahraničí* (1994), studií *O sémantickém pojetí alegorie v Labyrintu světa a ráji srdce* (1994) a přípravou *Terminologického slovníku českého strukturalismu* pro brněnské nakladatelství Host (1999).

Po mnohaleté praxi učitele češtiny v zařízeních Ústavu jazykové a odborné přípravy pro cizince při Univerzitě Karlově a desetiletém působení na Katedře českého jazyka a literatury Filozofické fakulty Ostravské univerzity přešel na svou mateřskou katedru v roce 1997 Petr Hora (1958), aby převzal po Jiřím Skaličkovi, který zásadně ovlivnil jeho metodologický přístup k literární historii, přednášky o literatuře 19. století, resp. o humoru a satíře v české literatuře. V roce 1996 obhájil na téže katedře disertaci *Historické prózy Jaroslava Durycha* (Ph.D.), během ostravského působení vydal skripta *Česká katolická poezie I–II* (1992) a *Jaroslav Durych* (1992). Kromě zmíněných témat, která uplatňuje i ve výuce, vede semináře z literární kritiky. Ceněné jsou Horovy edice z díla Karla Schulze a Jaroslava Durycha. Heuristicky důkladně koncipované práce publikuje v olomouckých a ostravských univerzitních sbornících, ve sbornících z konferencí a v odborných časopisech, literární recenze převážně v *Aluzi* a *Tvaru*. V souvislosti s lektorátem češtiny v Institutu slovanské filologie Varšavské univerzity (1992–1994) a výzkumem Ústavu pro regionální studia Ostravské univerzity (1996–1997) se zabýval i česko-polskými vztahy.

Po čtyřletém působení na Katedře českého jazyka a literatury na Pedagogické fakultě UP v Olomouci byl přijat jako odborný asistent na Katedru bohemistiky FF UP v roce 1997 Petr Hanuška (1963), zabývající se převážně poválečnou českou literaturou. Pod hlavičku katedry převedl dosud na PdF vydávanou *Aluzi*, revui pro literaturu, filozofii a jiné, které byl původně šéfredaktorem. V krátkém čase založil nakladatelství Periplum a začal vydávat mj. i literárně-vědné monografie. V roce 1999 obhájil disertaci *Kapitoly z Jana Křesadla* (Ph.D.), Křesadlovi věnoval také mnohé dílčí studie a edice (v nakl. Votobia). Spolu s Vladimírem Novotným vydal středoškolskou příručku *Česká literatura ve zkratce 4* (2001). Mimořádně bohatou žejň statí, popularizujících článků, rozhovorů a recenzí publikuje Petr Hanuška v časopisech *Česká literatura*, *Alternativa*, *Aluze*, *Tvar*, *Host*, ale také v denním tisku, pravidelnou rubriku má jako redaktor a moderátor již několik let v olomouckém studiu Českého rozhlasu, odkud jeho pořady přebírá i stanice Vltava. V současné době je z pracovního poměru na univerzitě uvolněn pro vykonávání volené zastupitelské funkce.

K nejmladším pracovníkům Katedry bohemistiky FF UP patří od roku 1999 Jana Kolářová (1974), od roku 2000 Jana Vrajová (1974) a Erik Gilk (1973), od roku 2004 Petr Komenda (1975) a Jiří Hrabal (1973).

Jana Kolářová absolvovala interní postgraduální studium se zaměřením na starší českou literaturu (Ph.D. 2002, *Jedna z podob renesančního manýrismu: Básnické dílo Pavla z Jizbice*), Jana Vrajová se zaměřením na literaturu přelomu 19. a 20. století a první poloviny 20. století (Ph.D. 2002, *Vývoj funkčního využití antických a křesťanských motivů ve vybraných dílech J. S. Machara*). Petr Komenda (Ph.D. 2001, *Vrstvení rukopisů v tvorbě Františka Halase*) publikoval studie o Jiřím Ortenovi, Janu Čepovi, Vladimíru Körnerovi a Janu Zahradníčkovi ve

sbornících z konferencí (mj. se aktivně zúčastnil tří kongresů světové bohemistiky), v *České literatuře*, *Aluzi*, *Hostu*.

Erik Gilk je absolventem české filologie i doktorandského studia na FF Masarykovy univerzity v Brně (Ph.D. 2003, *Próza Karla Poláčka a fenomén maloměsta v novočeské literatuře*) a zabývá se českou literaturou 20. století. Dílčí studie o chronotopu maloměsta publikoval ve sbornících z konferencí nebo v literárních časopisech (*Česká literatura*, *Tvar*), knižně pak v monografii *Poetiky a kontexty prózy Karla Poláčka* (2005) a v edici Spisů Karla Poláčka *Úvahy, korespondence, deník* (2001). Autorsky se podílel na přípravě encyklopedie *Czech literature at the Turn of the Millenium* (2003). Bohatá je jeho recenzní aktivita (*Tvar*, *Host*, *Aluze*).

Kolářová, Vrajová, Gilk i Komenda se podobně jako většina členů KB FF UP zapojili do výzkumného záměru *Historie a kultura Moravy jako modelu regionu* (v letech 1999–2002 byl hlavní řešitel Eduard Petrů, 2002–2004 Lubomír Machala) a výsledky své práce publikovali ve sbornících *Studia Moravica* a *Studia Bohemica*. V letech 2002–2004 byl Petr Komenda lektorem českého jazyka na Slezské univerzitě v Katovicích, Jana Kolářová se v roce 2000 aktivně zúčastnila konference v Leedsu ve Velké Británii a v roce 2005 absolvovala měsíční výzkumný pobyt na Slavistickém institutu ve Vídni.

Z prezenčního doktorandského studia přešel v roce 2004 na kombinované studium a stal se členem katedry Jiří Hrabal, jehož specializací je teorie literatury, především naratologie. Už jako student se stal v roce 1998 šéfredaktorem při katedře vycházející revue *Aluze*, recenze a polemiky publikuje také v *Tvaru* a v časopise *Texty*. Upozornil na sebe především jako editor (např. *Listovní příležitosti. Dopisy Bedřicha Fučíka Mojmíru Trávníčkovi*, 2003). V letech 2004–2006 působil jako lektor na univerzitě v chorvatském Záhřebu. Jako webmaster a specialista na disciplíny související s ediční přípravou textů byl v roce 2005 přijat na katedru Vladimír Polách (1977), externě s ní spolupracují Antonín Bajaja (kurz tvůrčího psaní), Richard Pogoda (rozhlasová dramaturgie), Radek Malý (textologie, v roce 2006 se stal členem katedry). V současnosti reprezentuje literárněvědnou sekci Katedry bohemistiky FF UP v Olomouci jeden profesor, dva docenti a devět odborných asistentů.

Doc. PhDr. Alena Štěrbová, CSc.,
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc

LITERATURA K ČLÁNKŮM NA S. 31–58

- BEDNAŘIKOVÁ, HANA [1989]: Soupis prací Eduarda Petru za léta 1951–1988. In: *Studia Bohemica*, AUPO Olomouc, s. 23–32.
- DANHOFFEROVÁ, EVA [1989]: *Bibliografie prací Aleny Štěrbové za léta 1964–1989*. Literárněvědná společnost ČSAV, pobočka v Olomouci.
- FIALA, JIŘÍ – KASAL, JINDŘICH [1996]: *Bohemistika na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci 1946–1996*. FF UP, Olomouc.
- HIRSCHOVÁ, MILADA [2000]: Jubileum Miroslava Komárka. In: *Studia Bohemica VIII*, AUPO, Philologica 72, s. 191–192.
- HORA, PETR [1984]: Soupis prací Jiřího Skaličky za léta 1947–1982. *Studia Bohemica III*. AUP Olomouc, s. 93–106.
- KOVÁŘOVÁ, STANISLAVA [1987]: *Bibliografie*. Publikační činnost pracovníků FF UP za léta 1981–1985.
- LOTKO, EDVARD [1984]: Životní jubileum M. Komárka. Soupis prací M. Komárka (1948–1983). In: *Studia Bohemica III*, AUPO, Philologica 50, s. 151–162.
- LOTKO, EDVARD [1984]: K životnímu jubileu M. Komárka. *Naše řeč* 67, s. 44–46.
- MÁLKOVÁ, IVA – URBANOVÁ, SVATAVA A KOL. [2001]: *Literární slovník severní Moravy a Slezska (1945–2000)*. Votobia Olomouc a OU Ostrava.
- NAVRÁTIL, JAN (RED.) [1973]: *Kapitoly z dějin olomoucké univerzity 1573–1973*. Profil, Ostrava.
- OPELÍK, JIŘÍ [1985]: Oldřich Králík. *Lexikon české literatury 1*, Academia, Praha, s. 919–922.
- PETRŮ, EDUARD – ŠUSTROVÁ, JAROSLAVA [1956]: *Bibliografie vědecké publikační činnosti učitelů Vysoké školy pedagogické v Olomouci za léta 1946–1956*. VŠP Olomouc.
- PETRŮ, EDUARD [1966]: *Bibliografie vědecké publikační činnosti 1956–1965*. FF UP, Olomouc.
- SCHNEIDER, JAN [1987]: *Bibliografie J. Skaličky*. S předmluvou Jiřího Stýskala: Čas analýz a syntéz. Literárněvědná společnost při ČSAV, pobočka v Olomouci.
- SCHULZ, JINDŘICH A KOL. [1996] *Padesát let. Z dějin obnovené univerzity*. UP Olomouc.
- Soupis díla Oldřicha Králíka* (sestavila Věra Vladyková) [1995]: Králík, Oldřich: *Osvobozená slova*, Torst, s. 511–569.
- STÝSKAL, JIŘÍ – ŠTĚRBOVÁ, ALENA [1997]: K nedožitým pětasedmdesátinám prof. PhDr. Jiřího Skaličky, CSc. *Česká literatura* 45, č. 3, s. 332–335.
- SVOBODA, JIŘÍ [2001]: Jiří Skalička. In: *Literární slovník severní Moravy a Slezska (1945–2000)*, Votobia Olomouc a OU Ostrava, s. 266–269.
- SVOBODA, JIŘÍ [2001]: Jaromír Dvořák. In: *Literární slovník severní Moravy a Slezska (1945–2000)*, Votobia Olomouc a OU Ostrava, s. 68–70.
- SVOBODA, JIŘÍ [2001]: Alois Sivek. In: *Literární slovník severní Moravy a Slezska (1945–2000)*, Votobia Olomouc a OU Ostrava, s. 265–266.
- ŠTĚRBOVÁ, ALENA A KOL. [1976]: *Bibliografie publikační činnosti pracovníků Katedry bohemistiky a slavistiky FF UP v Olomouci za léta 1970–1975*. UP, Olomouc.
- ŠTĚRBOVÁ, ALENA A KOL. [1983]: *Bibliografie publikační činnosti pracovníků Katedry bohemistiky a slavistiky FF UP v Olomouci za léta 1976–1980*. UP, Olomouc.
- ŠTĚRBOVÁ, ALENA [1976]: *Vzpomínkový večer věnovaný dílu Oldřicha Králíka*. UP, Olomouc.

URBÁŠEK, PAVEL – PULEC, JIŘÍ A KOL. [2003]: *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990*. UP Olomouc.

Zakladatelé a pokračovatelé [1996]: Památník osobností obnovené univerzity (mj. Babler, Bělič, Daňhelka, Kopečný, Králík, Křístek, Sivek, Vašica, Vybíral). Vydavatelství UP, Olomouc.

LINGUISTICA

O NÁVRATU SLOVA DO MORFOLOGIE

(PŘEDBĚŽNÁ ZPRÁVA)

BOŽENA BEDNAŘÍKOVÁ

0.1 Úvod I

SLOVO se vrací do morfologie, alespoň do té „anglofonní“, v devadesátých letech dvacátého století, ale počátky jeho rehabilitace (a rehabilitace morfologie jako takové vůbec) je možno vystopovat již dříve, např. v letech sedmdesátých téhož století, kdy vychází první verze *Morfologie* vlivného P. H. Matthewse, profesora lingvistiky na University of Cambridge (srov. Matthews 1974). Ve velké části české funkčně zaměřené lingvistiky bylo ovšem SLOVO pevnou součástí lingvistického popisu. Stačí zmínit Mathesiovu koncepci funkční gramatiky (srov. Mathesius 1936a, 1936b, 1942, 1961, 1982, dále např. Leška 1995, Daneš 1991, 2005) či pojetí morfologie v tzv. akademické *Mluvnici češtiny* (srov. *Vědecká synchronní mluvnice spisovné češtiny* 1974, *Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny* 1975, *Mluvnice češtiny* 1, 2, 3, 1986, 1986, 1988). V Mathesiově koncepci však funkčněmorfologická zkoumání (morfologická zkoumání orientovaná sémanticky) procházejí „napříč“ naukou o pojmenování a naukou o usouvztažnění (funkční onomatologií a funkční syntaxí) a tzv. formální morfologie, redukována na jakýsi registr deklinačních a konjugačních paradigmat, vypadla z jazykovědného popisu vůbec.¹ Koncepce tzv. akademické *Mluvnice češtiny* počítá se dvěma komponenty gramatiky, tj. s komponentem syntaktickým a komponentem morfologickým. Morfologií se zde ovšem rozumí funkční a formální tvarosloví, slovtvorný oddíl, z praktických a výrobních důvodů pravděpodobně umístěný do jiného svazku mluvnice, nezapadá do jednotného metodologického rámce. Je v něm dokonce spatřována přechodová oblast mezi morfologií a slovníkem (srov. Komárek 1989, s. 37), slovtvorné prostředky jsou považovány za prostředky nemorfologické povahy (srov. *Vědecká synchronní mluvnice spisovné češtiny* 1974, s. II).

0.2 Úvod II

Pracuje-li se s nějakým pojmem, je poctivé vymezit jeho hranice a oblast působnosti. V případě „slova“ je to ovšem krajně obtížné. Mluví-li se o slovu v encyklopedii češtiny (srov. *Encyklopedický slovník češtiny* 2002, s. 424), zdůrazňuje se, že je to základní jednotka jazyka, intuitivně vymezená a vzhledem k formální a funkční různorodosti obtížně definovatelná. Slovo SLOVO pochází z běžného jazyka a přes pokusy o terminologizaci² si ponechává jistou vágnost. Není úkolem ani této stati řešit vymežitelnost slova a přehled jeho znaků, neb tak učinili již dříve jiní a jinde.³

Jde v tomto příspěvku především o slovo jako jednotku morfologie, a to morfologie jinak pojeté, než je v českém mluvnictví obvyklé (srov. níže).

1. SLOVO V HIERARCHII JEDNOTEK

U strukturalistů (především amerických deskriptivistů a distribučních) nehrálo SLOVO příliš velkou roli, nebyla mu při lingvistickém popisu přičítána žádná zvláštní důležitost, a to nejen pro nedostatek nějaké operativní definice. Z počátku byla morfologie (nebo alespoň její část) jakoby asimilována syntaxí, slovo a věta mohly být analyzovány stejným způsobem. Doktrína separování jednotlivých „úrovní“ při popisu jazyka vedla od fonému a fonologie k morfému a morfologii. Soustředěnost zájmu na morfologii vypracovala a jistým způsobem i kodifikovala teorii o vnitřní struktuře slova a povýšila morfém na nejmenší jednotku významu a gramatické funkce, a tím z něj učinila ústřední jednotku „morfologické úrovně“ popisu. SLOVO se tak stalo pouze jedním termínem v hierarchii jednotek (srov. Matthews 1991, s. 4n.).

Slova jako jednotky na „úrovni slova“ konstituovala frázi jako jednotku „na úrovni fráze“. Fráze (jednoslovné i víceslovné) tvoří klauzi jako jednotku na „úrovni klauze“. Tato klauze je poté pouhým elementem jednotky zvané sentence (srov. schéma 1):

Schéma 1

úroveň morfému		<i>try</i>		<i>ing</i>
úroveň slova		<i>are</i>		<i>trying⁴</i>
úroveň fráze	<i>they</i>	<i>are trying</i>		<i>hard</i>
úroveň klauze	<i>they are trying hard</i>			-
úroveň sentence	<i>They are trying hard.</i>			

Z takové separace rovin ovšem vyplynulo následující: Pokud má SLOVO své elementy, má je např. i FRÁZE. Morfologie, jejíž doménou by mělo být slovo, nemá nárok na „samostatnost“ a speciální lingvistické zacházení. Pokud ano, mohou vykazovat stejný nárok i další disciplíny zabírající se ostatními (vyššími) jednotkami, a to „frázologie“ a „klauzologie“ (srov. Matthews 1991, s. 5).

1.1 V chomskyánských jazykových schématech již pro SLOVO a morfologii vůbec „nezbýlo místo“. Morfologie se asimilovala zčásti se syntaxí, zčásti s fonologií. Teprve poté, co klasické chomskyánské schéma bylo už neudržitelné, a poté, co vzrostl zájem o historickou gramatiku, „restaurovala“ se postupně morfologie a s ní dochází ke „comebacku“ fenoménu SLOVO. „Anglofonní“ morfologie tak znovuobjevila SLOVO. Po SLOVĚ se volá jako po základní jednotce jazyka. Již to není MORFÉM, jenž stojí v centru pozornosti morfologické analýzy (srov. Katamba 1993, s. 112n.).

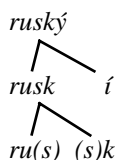
Jaké důvody vedly morfology pro tento „slovní“ obrat, lze shrnout následovně:

1.1.1 Slovo je považováno za minimální jednotku, jež signalizuje význam, a to nezávisle. Ne všechny vyčlenitelné nesou plný „nezávislý“ význam.

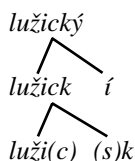
1.1.2 Teorie založená na morfémech se dostává do nepřekonatelných problémů, jakmile narazí na morfémy kumulativní a překrývající se a na problém tzv. fúzujících jazyků vůbec. Srov. např. tzv. morfémový uzel při pokusu o analýzu adjektiv jako *ruský* nebo *lužický* ve schématu 2:

Schéma 2

(pozn.: provedena pouze analýza „lexikálního“ komponentu daného slovního tvaru)

(pozn.: provedena analýza jen části „lexikálního“ komponentu daného slovního tvaru)

1.1.3 Jsou morfologické procesy, do nichž vstupuje „celé“ slovo, ne pouhý morfém. Mezi zmíněné procesy patří např. některé afixační procesy (především prefixace), dále kompozice a konverze.

1.2 Všechny tyto důvody vedou k chápání slova jako klíčové morfologické jednotky. Nutno ovšem znovu podotknout, že jde o chápání morfologie, jež je v českém kontextu poněkud méně běžné (srov. i níže). Zdá se ale, že SLOVO se dokonce stává jakýmsi katalyzátorem, v němž se stýká klasická morfologie, morfosyntax, tzv. word-and-paradigm morfologie i převažující směr morfologie generativní (srov. i Katamba 1993, s. 89n.). Především word-and-paradigm morfologie, ač není jinak příliš výrazná, pokud jde o počet jejich stoupenců, se zasloužila o přesvědčivou kritiku morfologie založené na morfému. Podařilo se jí ukázat například jistou morfologickou naivitu v náhledu na přímočarý vztah mezi abstraktním morfémem a jeho konkrétní (fonologickou) realizací. Tyto druhy popisu, jež počítají se vztahem *morfém–morf* jako „jedna ku jedné“, se mohou zčásti uplatnit u tzv. aglutinačních jazyků, ne ovšem už u jazyků, jež mají rozvinutou flexi s kumulativními morfémy.⁵

2. SLOVO A TEXT

V předchozí kapitole (viz 1.) jsou nastíněny důvody pro tzv. návrat slova do současné morfologie, popř. do její podstatné části. Zůstává ale stále otázka, o návrat jakého slova se jedná. Jak již bylo zmíněno výše (srov. 0.2), jednotná definice slova neexistuje. V dnešní pluralizované lingvistice, jak se snaží ukázat např. Kořenský (srov. Kořenský 1984, Kořenský 1998, s. 83–88, navazuje na své dřívější úvahy, srov. Kořenský 1992, s. 265n.; 1994, s. 301n.), jsou nejen různé představy slova, ale i různé představy textu. Právě ve vztahu k teorii textu je pak třeba hledat i teorii slova. Směr, v němž je možné slovo nazírat, je protikladný (srov. schéma 3):

Schéma 3

- a) *slovo* → *text*
- b) *text* → *slovo*

Ad a) Ve směru slovo–text je na slovo nahlíženo tradičně, jako na diskretní, bilaterální znakovou jednotku. Jde o jednotku předtextovou, sémanticky celostně interpretovatelnou.

Ad b) Ve směru text–slovo se stává slovo linearizačním strukturačním prvkem, jehož sémantické vlastnosti jsou aktuálně, kontextově určeny textem. V tomto případě je slovo vnímáno jako aktuální textotvorný operátor.

Dle Kořenského (srov. Kořenský 1998, s. 86) se dnešní myšlení o slově pohybuje někde uprostřed této široké škály. Univerzální teorie slova skutečně neexistuje, ale je třeba ji korelovat s určitou představou teorie textu. Tradiční mathesiovské chápání jazykozpytu jako nauky o pojmenování a usouvztažnění (související se dvěma akty, tj. pojmenováním a usouvztažněním) dává v této souvislosti tušit, že na slovo by mělo v tomto ohledu být nahlíženo jako na něco daného předtextově, jako na něco, co má svou imanenci, svébytnost, co je apriorně sémanticky diskretní.

Žádná teorie slova není ani neměnná, ať už ji budeme vztahovat k teorii textu, ostatně značně variabilní, jakkoliv důsledně. Na mysl je nutno taktéž mít i typologickou vázanost teorií slova. Popis jazyků, jež mají silně vyvinutou flexi, musí počítat se silnou „morfologičností“ slova, a i ta je konec konců vydatným textotvorným, linearizačním faktorem. Zvláště tady se ukazuje nutnost „vymezit“ a chápat SLOVO jako element nesoucí formální i funkční jednotu lexikální i gramatickou. Právě tímto způsobem je možno se SLOVEM zacházet, a to i při deskripci slova českého (srov. např. Bednaříková 2004).

Nutnost korelovat teorie textu s teoriemi slova staví proti sobě pojetí slova jako předtextové diskretní jednotky (suveréna pojmenování – srov. Kořenský 1998, s. 87) a představu slova jako aktuálního linearizačního činitele. Je ovšem jistá oblast tzv. pojmenovávání, jež úzce souvisí až ze samotným aktem tzv. usouvztažnění. Nelze ji tedy považovat za jev předtextový. Může být touto oblastí tzv. transpozice (chápaná „dokulilovsky“ – srov. Dokulil 1982), ale ještě spíše slovotvorný postup zvaný konverze (srov. Bednaříková 2005). Jen stěží mohou být slova konvertovaná chápána jako diskretní jednotky předtextové. Právě o těchto slovech budou pojednávat podstatné části chystané práce (viz kap. 4.2.)

3. SLOVO A MORFOLOGIE / MORFOLOGIE A SLOVO

V nové, „znovumorfologické“ atmosféře devadesátých let je morfologie definována velmi stručně (a jednoznačně?): část gramatiky pojednávající o vnitřní struktuře slova (srov. např. Matthews 1991, s. 9). Morfologie tak vychází ze dvou „univerzálních“ pravidel:

a) Základní „jednotkou“ jazyka je SLOVO. Neb všechny jazyky mají „slova“.

b) SLOVO má svou vnitřní strukturu. Ta ovšem nevyplývá jen z dvojí artikulace jazyka (potom bychom se mohli bez morfologie „obejít“). Části slov jsou nadány zvláštní funkcí, již lze ze slov abstrahovat. Jsou pak tyto „části“ nazývány MORFÉMY. Všechny jazyky mají v tomto smyslu morfémy.

Z důvodů uvedených výše (srov. kap. 1.) však nemůže být MORFÉM považován za základní jednotku morfologického popisu. U jazyků izolačního typu nelze najít ve vnitřní struktuře slova morfém „flexivní“, u jazyků flexivního typu nelze asociovat jednu funkci s jedním izolovaným segmentem. SLOVO se může stát centrální jednotkou lingvistického (morfologického) popisu, pokud si uvědomíme, že jeho vnitřní struktura je dána formálními principy platnými pro určitý „typ“ jazyka.

3.1 MODEL WORD-AND-PARADIGM

Klasické deskripce (především) flexivních jazyků pracovaly s modelem, jenž by mohl odpovídat morfologii typu word-and-paradigm. Tento model popisu počítá s tradiční základní jednotkou morfologie, tj. se slovem. Na rovině morfologické potom chápe SLOVO jako komplex morfémů (pokud se v deskripci s pojmem morfém vůbec počítá). Pojem SLOVO má ovšem svou dvojí stránku:

a) SLOVO je pojímáno jako jednotka jazykového projevu (textu), tedy jednotka reálně vyčlenitelná, mající podobu řetězce morfů. Takové „slovo“ nese označení SLOVO TEXTOVÉ (někdy též slovoforma nebo vhodněji slovní tvar).

b) SLOVO je pojímáno jako jednotka jazykového systému (počítá se tedy se systémovostí jazyka). Jako jednotka systémová, SLOVO SYSTÉMOVÉ (LEXÉM), je potom oním prvním slovem, slovem textovým/slovním tvarem, reprezentována (srov. i *Mluvnice češtiny 2*, 1986, s. 253n.). Toto rozlišení je důležité právě ve flexivních jazycích, v nichž je systémové slovo realizováno celým souborem slov textových. Každé ohebné slovo tedy existuje jakou soubor slovních tvarů, z nichž každý je pouze jedním ze způsobů jeho existence.⁶

Př. 1

ZIMA PRO KOČKU

Sněží, sněží, potichu –

kočky, chodte v kožichu!

Noste kožich kočičí,

pod něj vítr nefičí.

(Jiří Žáček)

Slovní tvary *kočku–kočky*, lineárně vyčlenitelné v textu v př. 1, se liší různými morfologickými významy. Reprezentují dle této koncepce slovo KOČKA jako nelineární zobecněnou jednotku jazyka. Slovo KOČKA tak „existuje“ jako systém slovních tvarů. Tvar nom. sg. je dohodou tvar reprezentativní, slovníkový. Totéž platí pro slovní tvary *kožichu – kožich* (jsou realizacemi slova KOŽICH). Do systému slovních tvarů slova KOČKA nepatří slovní tvar *kočičí*, neboť ten je realizací jiného slova systémového, a to slova KOČÍČÍ.⁷ Slovní tvary se poté rozdělují na syntetické a analytické. Syntetické tvary jsou jednoduché (jednokomponentové), např. *zima, sněží, noste, vítr*. Analytické tvary jsou složené, vícekomponentové. Ve flexivních jazycích jde vlastně o spojení syntetických slovních tvarů mající úlohu jediného komplexního tvaru plnovýznamového slova. Jeden komponent je nositelem lexikálního významu, druhý komponent je nositelem významu gramatického (významů gramatických.). Těchto gramatických komponentů může být i více. Př. *nosili jste, byli bychom chodili, sněžilo*.

3.2 MODEL ITEM-AND-ARRANGEMENT

V tomto typu morfologie jsou morfémy základními jednotkami významu a počítá se s jejich lineárním uspořádáním. Morfologická analýza odhalující vnitřní strukturu slova hledá principy tohoto uspořádání. Hlavním představitelem je generativní gramatika „hlavního proudu“, tak jak ji prezentuje např. Katamba (srov. Katamba 1993).

Studium vnitřní struktury slova se odehrává v interakci s fonologií, syntaxí a lexikonem. Jeho úkolem je stanovit systém explicitních pravidel, která by zachycovala implicitní, nearticulovaná pravidla uložená v naší „hlavě“, jež nám umožňují odhalovat „správně“ a „chybně“ utvořená slova. Tato pravidla leží „za naším jazykových chováním“ a úkolem takto pojaté morfologie je pouze podat jejich deskripci.

Gramatika jako celek má modulární charakter, centrálním aspektem je ovšem znalost vnitřní struktury slova. Morfologie se tak stává „mostem“, jež spojuje ostatní moduly gramatiky (srov. Katamba 1993, s. 10n.). Slova jsou zde považována za centrální dimenzi jazyka, a to právě pro některé své specifické vlastnosti, jimiž se liší od jiných „jednotek“ jazyka, tj. od vět a hlásek. Každá teorie jazyka má proto mít propracován nejen model slovotvorný, ale i model, jež by zachytil způsob interakce slova s ostatními moduly gramatiky a jeho odraz ve struktuře slova.

Současný kánon morfologické teorie hlavního proudu generativní lingvistiky je založen na slově. Stavba slova bývá obvykle vysvětlována jako výsledek dvou principiálních „slovotvorných“ procesů: flexe a derivace. Jejich oddělení a rozpoznání ovšem bývá někdy sporné. Derivační afixy tvoří nové lexémy, flexivní afixy nemění referenční nebo kognitivní význam slova, ale mají pouze schopnost modifikovat formu slova, a to tak, aby takový slovní tvar „zapadl“ do příslušného syntaktického slotu. Kritériem takového odlišení může být např. obligatornost afixace (srov. Katamba 1993, s. 51n.).

Př. 2

- a) *The farmer is in the barn.*
- b) *The cow is in the barn.*

Užití ani výběr činitelské přípony *-er* nejsou vynuceny syntaxí. Žádná z vět v př. 2 není agramatická, afixace není obligatorní. Jedná se tedy o derivaci.

Př. 3

- a) *Agricola videt.*
- b) *Agricolam videt.*

V př. 3 je afixace u obou substantiv v latině povinná, rozlišení syntaktické funkce subjektu od objektu by bez ní bylo nemožné. Jedná se tedy o flexivní afixaci.

V této souvislosti je ale třeba si uvědomit, že „tvarotvorný způsob“ (flexivní afixace) může být použit pro funkci slovotvornou (tzv. derivační afixaci, alespoň v duchu komentovaného morfologického modelu). Navíc i samotní uživatelé tohoto druhu popisu si uvědomují některé jeho slabiny. Ne vždy kritérium obligatornosti funguje. Jsou případy, kdy musí být uplatněno i derivační pravidlo, aby byla splněna syntakticky správná utvořenost věty (srov. Katamba 1993, s. 207).

Př. 4

- a) *I opened it awkwardly.*
- b) **I opened it awkward.*

Naplnění syntaktické správnosti si v př. 4 vynucuje derivaci adjektiva na adverbium, a to pomocí sufixu *-ly*. Dá se ovšem namítnout (při uplatnění jiného způsobu popisu), že zde jde o a) významovou kolokabilitu slov, b) „kolokabilitu“ slovních druhů, a dokonce při užití jiného slovesa o c) valenční potenciál slovesa. V češtině je navíc možné, při různých syntaktických funkcích užít oba slovní druhy (z hlediska klasické teorie slovních druhů), popř. obě funkční formy adjektiva (tj. formu inkongruentní i kongruentní – srov. *Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny 1975*) – srov. př. 5:

Př. 5.

- a) *Otevřel jsem to nedočkavě.* adv. / inkongruentní forma adj.
- b) *Otevřel jsem to, (již zcela) nedočkavý, co bude uvnitř.* adj. / kongruentní forma adj.

Pokud je potřebí separovat flexi od derivace, přijatelné řešení se zdá být to, jež hledá, co je to být „syntakticky determinován“. Jakákoliv informace je pak relevantní pro syntax, jde o morfologii flexivní.

Proč se ale vlastně mluví o modelu item-and-arrangement? Vedle interakce mezi morfologií a syntaxí se proponuje v tomto druhu deskripce i symbiotický vztah mezi pravidly budujícími morfologickou strukturu slova a pravidly fonologickými, odpovědnými za způsob zvukové realizace. Centrálním principem morfologického komponentu gramatiky je tzv. princip strát, a to strát hierarchicky uspořádaných (srov. Katamba 1993, s. 89n.). Tento model, aplikován na angličtinu, je ovšem silně poznamenán typologickými charakteristikami tohoto jazyka. (Anglické) afixy jsou v něm rozděleny podle svého fonologického chování na neutrální a non-neutrální.

Př. 6

- a) *'home*   *'home – less*
- b) *em'ploy*   *employ – 'ee*

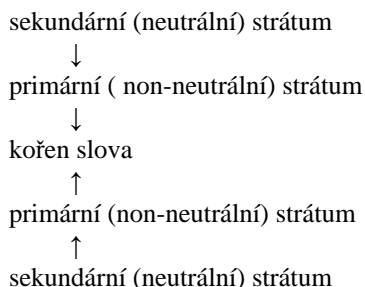
Neutrálností se myslí fonologický efekt (popř. jeho absence) na bázi (ať již slovotvornou, nebo tvarotvornou. V této koncepci se takto báze nerozlišují). Afix *-less* v př. 6a je neutrální, protože pozice přízvuku se u aktu afixace nezměnila. Naopak afix *-ee* v př. 6b ovlivnil pozici přízvuku, je tedy non-neutrální. Vedle ovlivnění přízvuku spouštějí non-neutrální afixy i jiné změny báze, především změny vokalické nebo konsonantické (srov. př. 7).

Př. 7

- long*   *length*

Podle fonologického chování se stráta rozdělují na primární a sekundární. Primární strátum je non-neutrální, sekundární strátum je neutrální. S tím souvisí i rozdělení afixů na primární a sekundární. Každé strátum je asociováno s morfologickými pravidly stavby slova a s propustností hranice mezi bází a afixy. Pořadí strát ve slovním tvaru je poté následující:

Schéma 4

Teorie předpokládá, že afixy primárního stráta jsou blíže kořeni než afixy sekundárního stráta. „Vnitřní“ vrstva afixů překonává slabší hranici (mezi morfy) a modifikuje podobu báze. Do tohoto stráta patří tzv. nepravidelná flexe a derivate. „Vnější“ vrstva afixů již nemá schopnost bázi ovlivnit. Sem patří tzv. pravidelná flexe, pravidelná derivate a kompozice.

Př. 8

- a) *Mendel*   *Men'delian*   *Men'delianism*
b) *Shakespeare*   *Shakes'perian*   *Shakes'perisnism*

Sufix *-ian* v př. 8a ovlivňuje pozici přízvuku, patří proto do primárního, tj. non-neutrálního stráta. Naopak sufix *-ism* v př. 8b je sekundární, tudíž neutrální, a proto jeho přítomnost pozici přízvuku neovlivní. Tento princip ovlivňuje rovněž pořadí afixů, tj. neutrální afix nemůže předcházet afix non-neutrální (*-ism* nemůže předcházet *-ian*).

3.2.1 Výše popsaná teorie udivuje svou přesností a promyšleností, ale přesto se může objevit vůči ní několik námitek:

a) Vztah „fundace“ je zde chápán pouze formálně. Nejde o vnitřní vztah slova „fundujícího“ a „fundovaného“ (v povědomí české lingvistiky v duchu dokulilovském), ale o mechanické pozorování „inputu“ a „outputu“. Afixy se za sebou řadí podle neutrálnosti/non-neutrálnosti, podle schopnosti ovlivnit podobu báze. Není však brána v úvahu vnitřní logika utvoření: sufix *-ian* nese „význam“ *jsoucí v duchu: mendelovský, shakespeareovský* (jsoucí v duchu nauky J. G. Mendela, vztahující se k dílu W. Shakespeara, charakteristický pro W. Shakespeara). „Zhmotnění“ této charakteristiky je poté umožněno sufixem *-ism*: mendelovský rys = rys mendelovštiny, shakespeareovský rys = rys shakespeareovštiny).

b) Koncepce, jakkoliv promyšlená, je vázána „typologicky“, a to na angličtinu.

Př. 9

ryba   *rybář*   *rybařik*

Jak ukazuje př. 9, je pořadí neutrálního a non-neutrálního afixu v češtině „přehozeno“: sufix *-ář* neovlivňuje podobu báze, kdežto sufix *-ík* ano (způsobuje kvantitativní alternaci), pokud ovšem budeme považovat za bázi celé *rybář-*. „Prvotní“ báze ovlivněna není (v naší koncepci by ovšem nebyla bází), ale v katambovské verzi se zase nepočítá s „nepropustností“ afixů ve směru od stráta 2 (neutrálního) ke strátu 1 (non-neutrálního).

c) Počítá se důsledně s lineárností morfémů. V praxi je tento popis ideální např. pro čínštinu, ne však již např. pro latinu (srov. Matthews 1991, s. 22).

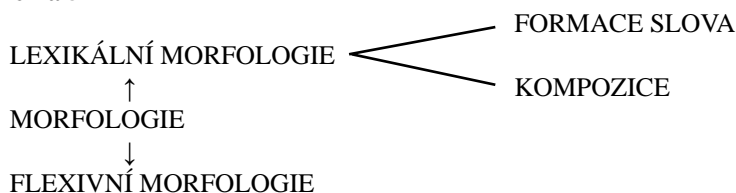
Přes výše uvedené připomínky a poznámky poskytuje model item-and-arrangement velkou inspiraci pro morfologický popis, především ve svém zacházení s tzv. konverzí.

3.3 MODEL ITEM-AND-PROCESS

Jde o model, jenž se nechce zříct obecnější platnosti a vyššího stupně abstraktnosti. Nejen proto počítá s určitými morfologickými principy, jež by korelovaly s principy syntaxe i s dalšími odvětvími popisu. Vznikají tak „principy“ vyššího řádu. Současně si tento model „uvědomuje“, že morfologie je rovněž „praktická“ disciplína pro popis konkrétních známých jazyků (srov. Matthews 1991).

Počítá se opět se SLOVEM. Jeho struktura je ovšem dána sérií tzv. (morfologických) operací. Nepočítá se však již s „mechanickým“ pohledem na stavbu slova jako na sekvenci jeho elementů: Stavba slova *seas* není syntaktickou sekvencí dvou elementů *sea* + *-s*. Slovo *seas* je tvarem slova = lexému *SEA*. Vztah mezi nimi je nazírán jako (morfologická) operace. Konkrétní morfologické operace, mezi něž patří např. adice (prefixace, suffixace, infixace) a vnitřní modifikace (částečná – vokalická/konsonantická, i totální – supletivnost), popř. další „varianty“ jako reduplikace či subtrakce, jsou realizací abstraktnějších morfologických procesů, jež mají univerzáln(ějš)í platnost. Podle charakteru těchto procesů mohou být dokonce vedeny ne nepropustné hranice mezi jednotlivými „odvětvími“ morfologie:

Schéma 5

Lexikální morfologie studuje morfologické vztahy mezi slovy (lexémy). U tzv. formace slova jde o vztah mezi komplexnějším slovem (lexémem) a slovem (lexémem) jednodušším, u kompozice jde o vztah mezi složeným (komponovaným) slovem (lexémem) a dvěma nebo více jednoduššími slovy (lexémy).

Flexivní morfologie se týká slovních tvarů jako tvarů téhož lexému, tradičně v rámci tzv. paradigmatu. V ohnisku zájmu tohoto odvětví morfologie stojí tzv. morfosyntaktické kategorie a formální prostředky, včetně flexe, jimiž se vyznačují.

V jistém ohledu má model item-and-process blízko k modelu word-and-paradigm, a to už v tom, že se vůbec s pojmem paradigma počítá. Rozdíl tkví především v pojetí morfologických kategorií jako kategorií morfosyntaktických a v „procesuálním“ pohledu na slovo jako na výsledek morfologických operací (jako konkretizací obecnějších morfologických procesů).

4.1 ZÁVĚR I

Hledá-li současný zájemce obecné poučení o některém z instrumentů lingvistického popisu, nahlédne obvykle do terminologického slovníku příslušného oboru či do encyklopedie k tomuto oboru orientované, protože očekává jistý konsenzuální pohled na věc, platný pro určité období. Jak je v takovýchto příručkách, vydaných v poslední době v českém jazykozpytném prostředí, zacházeno s klasickým pojmem MORFOLOGIE?

Slovník lingvistických termínů pro filology (srov. Lotko 1999, s. 68) definuje pojem morfologie jako „část gramatiky jazyka studující jeho morfémy co do povahy a chování, zvl. v oblasti flexe a tvoření slov, popř. i komparace“. Odkazuje přitom ještě na heslo morfematika, v němž se lze dočíst, že morfematika/morfémika je „nauka o morfech a morfémech, zvl. z hlediska analýzy a segmentace jazyka na tyto jednotky“ (srov. Lotko 1999, s. 68). V úvodu ke slovníku nenajdeme nějaké explicitní a proklamativní prohlášení o vázanosti na některou jazykovědnou koncepci. Slovník si klade za cíl registrovat, nikoli normalizovat (srov. Lotko 1999, s. 6). Jsou zde pouze vyjmenovány prameny, u nichž byla provedena úplná nebo částečná excerpce. S těmito prameny se vesměs i shodují definice zařazených termínů, pokud ovšem nejsou s ohledem na uživatele slovníku (většinou posluchače filologických oborů) nějak modifikovány. Mezi excerpovanými prameny je uvedena i tzv. akademická *Mluvnice češtiny* (srov. *Mluvnice češtiny* 1, 2, 3, 1986, 1986, 1988). Její pojetí morfologie se však od výše uvedené slovníkové definice poněkud liší (srov. kap. 0.1).

Encyklopedický slovník češtiny (srov. *Encyklopedický slovník češtiny* 2002) rovněž není dle prohlášení jeho editorů v Předmluvě (srov. *Encyklopedický slovník češtiny* 2002, s. 5–6) slovník kodifikační, jakkoliv takové povědomí může u jeho uživatelů vzniknout. Snaží se ale o výklady konsenzuální, s ladující specifická metodologická ukotvení především obecných pojmů s jejich výkladem neutrálním. Morfologie dle této příručky „studuje všechny typy morfémů z hlediska jejich formy a funkce“ (srov. *Encyklopedický slovník češtiny* 2002, s. 273). Tradičně se pak pod pojem morfologie řadí nauka o slovních druzích a jejich gramatických kategoriích. Dělí se pak tato pojímaná morfologie na morfologii sémantickou a formální. Sémantická morfologie studuje gramatické významy a funkce morfémů, formální morfologie se zaměřuje na kombinatoriku morfémů (tj. patří do oblasti jejího zájmu deklinace, konjugace, popř. stupňování). Následuje konstatování, že takovéto pojetí morfologie v českém prostředí dominuje. Uvádí se zde ovšem i další pojetí morfologie, kdy se tato disciplína vedle výše zmíněného zabývá i vznikem nových pojmenování kombinacemi slovotvorných základů a různých typů afixů (s vysvětlením, že se jedná o derivaci, nebo kompozici), zahrnuje tedy takto pojatá morfologie i tvoření slov. Tzv. morfémika (morfematika) je morfologie zabývající se lineární analýzou slova na morfémy.

4.2 ZÁVĚR II

Dlužno konstatovat, že teoretický podklad předkládaného pojednání souzní s výše zmíněnými obecnými konsezuálními výklady, uvedenými v kap. 4.2., jen částečně. Pro jeho lepší uchopení a osvětlení by bylo vhodné začít již u „kořenů“, a ty je, v českém prostředí, možno hledat, jak bylo naznačeno v kap. 0.1., již u Mathesia. Tento příspěvek konceptuálně a metodologicky pouze reflektuje některé publikace anglosaské vzniklé v posledních dvou desetiletích, v období proklamované „renesance morfologie“ (srov. Matthews, Katamba aj.).

Současně je částí připravované větší „morfologické“ a „slovustraníčí“ práce o „transpozici transpozice“ v češtině.

POZNÁMKY

- 1 Nutno ovšem poznamenat, že tvary slov u Mathesia vyplývají jak z činnosti usouvztažňující, tak z činnosti pojmenovací.
- 2 *Slovník lingvistických termínů pro filology* (Lotko 1999, s. 94) považuje slovo za lexém o jediné formě, slovenský *Slovník jazykovedných termínov* (Horecký – Rácová 1979, s. 155) za nejmenší významovou jednotku tvořenou jedním morfémem nebo složenou z více morfémů. Podobně *Encyklopédia jazykovedy* (*Encyklopédia jazykovedy* 1993, s. 408) mluví o základní formální a významové jednotce jazyka, z dalšího však vyplývá, že slovo je definováno jako soubor slovních tvarů.
- 3 V českém jazykovědném prostředí podal přehled vymezujících znaků pro slovo Filipec (srov. Filipec 1985, s. 30–33). Samotnou definici slova považuje vzhledem k jeho komplexnosti za nesnadnou, ale ani v tom nevidí překážku, aby slovo pokládal za konkrétní realitu. Při samotné definici slova se však omezuje na vidění slova jako základní a primární jednotky lexikální roviny jazyka (ač na jiném místě uvádí, že jde o centrální jednotku z hlediska slovní zásoby i gramatiky).
- 4 „Funkcionalistický“ pohled by zde spíše viděl dva komponenty jednoho slovního tvaru: are + trying (are trying).
- 5 Katamba (srov. Katamba 1993, s. 61) označuje kumulativní morfémy jako tzv. portmanteau morfémy.
- 6 U slov neohebných slovo systémové a textové materiálově splývají.
- 7 Slovní tvary slova KOČIČÍ mohou být v jinak chápané morfologii přesto se slovními tvary slova KOČKA uvedeny jistým způsobem ve vztah.

LITERATURA

- BEDNAŘÍKOVÁ, B.: *Is a Word/form a syntagma?* 2004, www.ugr.es/%7efeslava/maprtal.
- BEDNAŘÍKOVÁ, B.: Školská autonomie morfolgie, slovo tvorby, syntaxe (a čeho ještě?). – In: *Syntax a jej vyučovanie III*. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra 2005, s. 108–118.
- DANEŠ, F.: Mathesiova koncepcie funkčnej gramatiky v kontextu dnešnej jazykovedy. *Slovo a slovesnosť* 52, 1991, s. 161–174.
- DANEŠ, F.: Úvahy o Mathesiovej pojetí vědy, jazyka a gramatiky. *Slovo a slovesnosť* 66, 2005, s. 83–97.
- DOKULIL, M.: K otázce slovnědruhových převodů a přechodů, zvl. transpozice. *Slovo a slovesnosť* 43, 1982, s. 257–271.
- Encyklopedický slovník češtiny*. Nakladatelství lidové noviny, Praha 2002.
- FILIPEC, J. – ČERMÁK, F.: *Česká lexikologie*. Academia, Praha 1985.
- HORECKÝ, J. – RÁCOVÁ, A.: *Slovník jazykovedných termínov*. Bratislava 1979.
- KATAMBA, F.: *Morphology*. The MACMILLAN PRESS LTD, London 1993.
- KOMÁREK, M.: Nad 1. svazkem akademické Mluvnice češtiny. *Slovo a slovesnosť* 50, 1989, s. 32–42.
- KOŘENSKÝ, J.: *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze*. Praha 1984.
- KOŘENSKÝ, J.: K otázce procesuálního pojetí slovní zásoby. *Slovo a slovesnosť* 53, 1992, s. 265–272.
- KOŘENSKÝ, J.: Ještě několik slov k možnostem výkladu lexikální složky jazyka. *Slovo* 55, 1994, s. 301–302.
- KOŘENSKÝ, J.: Slovo v textu. *Jazykovědné aktuality* 35, 1998, Zvláštní číslo, s. 83–88.
- LEŠKA, O.: Vilém Mathesius (1882–1945). *Slovo a slovesnosť* 56, 1995, s. 81–97.
- LOTKO, E.: *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc 1999.
- MATHESIUS, V.: Pokus o teorii strukturální mluvnice. *Slovo a slovesnosť* 2, 1936a, s. 47–54.
- MATHESIUS, V.: On some problems of the systematic analysis of grammar. *TCLP* 6, 1936b, s. 95–107.
- MATHESIUS, V.: O soustavném rozboru gramatickém. *Slovo a slovesnosť* 8, 1942, s. 88–92.
- MATHESIUS, V.: *Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecné lingvistické*. Praha 1961.
- MATHESIUS, V.: *Jazyk, kultura a slovesnosť*. Praha 1982.

- MATTHEWS, P.H.: *Morphology*. Cambridge University Press, Cambridge 1974.
MATTHEWS, P.H.: *Morphology*. Cambridge University Press, Cambridge 1991.
MISTRÍK, J. A KOL.: *Encyklopédia jazykovedy*. Vydavateľstvo Obzor, Bratislava 1993.
Mluvnice češtiny 1, 2, 3. Academia, Praha 1986, 1986, 1988.
Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost* 36, 1975, s. 18–46.
Vědecká synchronní mluvnice spisovné češtiny. Praha 1974.

TOWARDS RETURN OF THE WORD TO MORPHOLOGY (A PRELIMINARY REPORT)

Summary

The article deals with the so-called Renaissance of morphology in the 90ies, trying to trace back the role of the chief morphological unit, the WORD, in the 70ies. Comparing the new word-friendly atmosphere with the structuralist views and with the approach of the Czech grammarians in the 80ies it strains to grasp the main streams in contemporary morphological description: word-and-paradigm model, item-and-arrangement model and item-and-process model. The contemporary item-and-process model is found to have much in common with the word-and-paradigm model, which might be a promising theoretical base for further investigations, especially in the field of the so called conversion (syntactical transposition).

Translation © Božena Bednaříková, 2006

PhDr. Božena Bednaříková, Dr.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
bozenabe@seznam.cz

KE DVĚMA TYPŮM NEPAŘÍŽSKÝCH ČTENÍ A PŘEKLADATELSKÉMU POSTUPU V MLADŠÍM TEXTU PRVNÍ REDAKCE STAROČESKÉHO PŘEKLADU *OKTATEUCHU*

ROBERT DITTMANN

Jako jedni z prvních si důležitost vulgátních různocnění pro varianty ve staročeském překladu *bible* nebo jejích částí uvědomili zřejmě J. Vašica¹ a pak F. M. Bartoš². Přestože o prvním úplném stč. překladu *bible* platí, že byl pořízen z předlohy dominantně vycházející z *bible pařížské*³, platí rovněž, že jde o smíšený typ. Kyas situaci shrnuje slovy: „Neznamená to však, že se snad každé zvláštní [pařížské] čtení odráží v staročeském překladě, který mnohá tato čtení nemá a obsahuje místy i jiná čtení, která se vyskytují v jiných typech *Vulgáty* nebo nejsou ve vatikánské edici vůbec uvedena...“⁴ Stč. překlad žaltáře a jeho vztah jak k dosažitelným různocněním z římského kritického vydání žaltáře, tak k některým latinským žaltářům na českém území podrobně charakterizoval J. Vintr.⁵ Dosud nejpodrobnější kritickou pozornost věnoval afiliaci odchylek v různých částech stč. SZ textu P. Freitinger,⁶ který o textu latinských biblí na našem území v době vzniku prvního celého překladu *bible* konstatuje řadu vlivů různých vulgátních kodexů nebo kodexových skupin. Tyto vlivy se reflektují ve stč. překladě, v němž Freitinger identifikoval odchylky shodné nejen se starolatinským předvulgátním překladem (*Vetus Latina*), ale i s následujícími kodexy nebo textovými typy *Vulgáty*: *Codex Amiatinus*, *Codex Fuldensis*, *Exemplar Parisiense* a vedle toho také odchylky známé ze *Sixtiny*.⁷ Tato zjištění nejsou překvapivá, uvědomíme-li, jak sveřepě se v konkurenci s vulgátními čteními hluboko do středověku držela *Vetus Latina* a jak podobně sveřepě se opisovači v regionálních skriptoriích drželi lokální rukopisné tradice.⁸

V tomto článku chceme v *Oktateuchu*, tedy na úseku Gn–Rt, kde byly změny v revizi oproti prvotnímu překladu minimální,⁹ (1) ukázat na dosud neidentifikovaná nepařížská různocnění, která osvětlují dva Freitingerovy doklady, z nichž jeden typ představuje typický text římské *Vulgáty* z 12. st. (Ψ) a druhý typ (Π, Σ) reprezentuje výběrově španělskou vulgátní úpravu Σ (reprezentovanou rukopisy z 10.–12. st.) a příbuzný montecassinský typ Π (kodexy z 10.–11. st.), a (2) dokázat, že vysvětlení nejsou náhodnými izoglosami se středověkými vulgátními kodexy, ale regulárními různocněními ve smíšeném typu předlohy revidovaného textu prvotního překladu, a to na (a) přidaném textu v českém překladu, (b) variantách v apelativním textu a (c) variantách v propriální sféře, a (3) pokusit se vyvodit závěry o dynamice vulgátních předloh v rámci první redakce stč. překladu bible a – při přechodu do oblasti českých vulgátních rukopisů – pokusit se z odchylek numericky vyjádřit relativní blízkost rukopisu XV A 6

k revidovanému textu prvotního překladu v 3Ezd. Protože přímá předloha prvního stč. překladu nebyla dosud nalezena, ačkoli *Dražicova bible*¹⁰ (JD) je jí zřejmě poměrně blízko, zanedbáváme v následujících dokladech chyby českého písaře a opisovače. Při předpokládaném počtu asi deseti překladatelů¹¹ nelze ostatně vyloučit, že první překlad vznikl nikoli podle opisů jedné vulgátní předlohy, nýbrž že různé části překladu vznikaly podle diferencovaných předloh, zejména jestliže na něm pracovaly dvě překladatelské skupiny a daleko běžněji existovaly rukopisy jen skupin biblických knih.¹² Odpověď tu může, ale nemusí dát až pečlivé srovnávání stč. překladu a všech dochovaných Vulgát i jejich zlomků z našeho území v té době.

Užité zkratky: VL = *Biblia Sacra iuxta latinam vulgatum versionem ad codicum fidem iussu Pii PP. XI cura et studio monachorum sancti Benedicti commissionis pontificiae Pio PP. X institutae sodalium praeside Aidano Gasquet S. R. E. Cardinalis edita*. Řím: Typis Polyglottis Vaticanis, 1926 a násl.; Vg = *Biblia Sacra Iuxta Vulgatum Clementinam Divisionibus, Summariis et Concordantiis Ornata*. Romae – Tornaci – Parisiis: Desclée et Socii, 1956; VUL = WEBER, R., et al. (vyd.) *Biblia Sacra Iuxta Vulgatum Versionem*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1983. Citováno dle *BibleWorks 5.0.020w*; Gn = Genesis; Ex = Exodus; Lv = Levitikus; Nu = Numeri; Dt = Deuteronomium; Joz = Jozue; Sd = Soudců; Rt = Rut; 3Ezd = Třetí kniha Ezdrášova; Jb = Jób; Př = Přísloví; Kaz = Kazatel; Tob = Tóbijáš; Jdt = Júdit; Mdr = Kniha moudrosti; Sir = Sírachovec; Mt = Matouš; Mk = Marek; Lk = Lukáš; J = Jan; Sk = Skutky apoštolské; Ř = Římanům; 1K = První list Korintským; 2K = Druhý list Korintským; Ga = Galatským; 1Tm = První list Timoteovi; 2Tm = Druhý list Timoteovi; Jk = List Jakubův; IP = První list Petruv. Zkratky kodexů z kritické edice *Vulgáty*: G = Turonensis S. Gatiani (6.–7. st.); C = Cavensis (8.–9. st.); Λ¹ = Legionensis² (10. st.); Λ^H = Hist. (10. st.); X = Complutensis¹ (10. st.); Π^C = Casinensis 531 (10.–11. st.); Π^P = Casinensis 520 (11. st.); Π^E = Casinensis 760 (11. st.); Σ^T = Toletanus (10. st.); Σ^O = Oscensis (12. st.); Σ^M = Matritensis (11. st.); B = Burgensis (10. st.); A = Amiatinus (7.–8. st.); T = Martinianus (8. st.); M = Maurdramni (8. st.); Φ^R = Rorigonis (9. st.); Φ^A = Parisinus 11514 (9. st.); Φ^Z = Zur. (9. st.); Φ^G = Grandivallensis (9. st.); Φ^V = Vallicellianus (9. st.); Φ^P = Paulinus (9. st.); O = Ottobonianus (7.–8. st.); Θ^H = Hubertianus (9. st.); Θ^M = Theo. seu Mesmianus (9. st.); P = Geo. seu Sangermanense oblongum (9. st.); Ψ^B = Bov. – Vaticanus lat. 10510 (12. st.); Ψ^D = Bovin. – Vaticanus lat. 10511 (12. st.); Ψ^F = Italicus (12. st.); Ψ^M = Ambrosianus (12. st.); Ω^S = Sorbonicus (13. st.); Ω^M = Mazarinaeus (14. st.); Ω^J = Correctorium S. Iacobi – cod. 16719 (13. st.); Iac = Correctorium Conventus S. Iacobi ex cod. 16719 (13. st.); Ψ^{DM} = shodné čtení Ψ^D a Ψ^M; a = Editio princeps; LXX = Septuaginta; Lugd. = Codex Lugdunensis, samostatná větev překladu; ² = za označením kodexu znamená čtení druhé ruky; ³ = oprava druhé ruky. Zkratky staročeských překladů: DRÁŽĎ = *Drážďanská bible*, O = *Olomoucká bible*, L = *Litoměřicko-třeboňská bible*, B = *Boskovická bible*, C = *Starý zákon Cardův*, M = *Muzejní Pentateuch Pálffyovský*, F = kapitulní zlomek z 2. pol. 14. st. s mezerovitým textem Gn 39,4–41,21; ZD = *Bible Zikmunda z Domažlic*, JD = *Bible Jana z Dražic*; OLC = shodné čtení O, L a C; mss = mnoho rukopisů (manuscripts); SZ = Starý zákon; hebr. – hebrejský text. Znění stč. biblí je čerpáno z kritické edice (Kyas (1981, 1985, 1988), Kyas – Kyasová – Pečirková (1996)), variantní znění vulgátních kodexů, u nichž při citaci ponecháváme malé písmeno v proprii ve znění biblického textu, z římské kritické edice *Vulgáty* (VL).

1. Některé Freitingerovy doklady lze dohledat ve vulgátních kodexech sledovaných v kritickém vydání *Vulgáty* a vysvětlit jinak.

Například převod Dt 6,8 v LM chápe Freitinger (1987b, s. 161) jako překlad jednoho z neopravených omylů *Dražicovy bible*, které tvoří odchylkové zvláštnosti *Dražicovy bible*, neboť je údajně nenacházíme „... v žádném jiném latinském rukopise než v JD a jeho opisech.“¹³ Dražicovo *non sice* není uvedeno v kritickém aparátu VL, nicméně lexikální substituce s negací je doložena ve vulgátním typu II. Negaci v českém překladu lze tedy vysvětlit vlivem vulgátního různočtení a nejedná se o unikátní, distinktivní různočtení *Dražicovy bible*. Srovnání Dt 6,8 v různých rukopisech vypadá takto:

JD: ...*et non movebuntur ante oculos tuos...* (dle Freitingera 1987b)

L: ...*y budut bezewsseho hnutye przed oczyma twyma...* (přepis Freitingera 1987b)

O (uvádím delší úsek): *...i budúť beze všeho hnutie před očima tvýma...* (Kyas 1986)

M: *...a hybati sye budu przed oczyma twyma...* (přepis Freitingera 1987b)

C (kratší úsek podle kritického aparátu): *...beze všeho hnutie...* (Kyas 1986)

Vg (uvádím delší úsek): *...eruntque et movebuntur inter oculos tuos...*

VL (uvádím delší úsek): *...eruntque et movebuntur inter oculos tuos...*

Π¹⁴ (uvádím delší úsek): *...eruntque immota ante oculos tuos...*

Je zajímavé, že negaci má mladší typ první redakce a C, zatímco M ji postrádá.¹⁵ Jak ukážeme níže, je možné tyto rozdíly vysvětlit předpokladem vlivu zde sledovaných vulgátních různocnění na revidovaný text prvotního překladu.

Obdobným případem je převod Lv 1,3, který Freitinger chápe jako doklad „porušení původního textu“¹⁶ bible *Jana z Dražic* (JD), je však možné ho opět vysvětlit předpokladem jiné latinské předlohy s nepatřivým různocněním:

JD: *...de armento masculum immaculatum offeret* (dle Freitingera 1983)

ZD: *...masculum immaculatum aniculum offeret* (dle Freitingera 1983)

L: *...z stada samce nepoškrvnieneho ročnieho offeruje* (přepis Freitingera 1983)

O: *...z stáda, samců nepoškrvněného ročnieho (ročnye) ofěruje* (Kyas 1986)

C, M: chybí *ročnieho* (poznámka u Kyase 1986)

VL: *...de armento masculum immaculatum offeret*

Π: *...de armento masculum inmaculatum anniculum offeret*

Izoglosy s vulgátním kodexem Π, který jediný z kodexů sledovaných ve VL přidává *aniculum*, reflektované rovněž v ZD, lze ve stč. překladu zaznamenat i na jiných místech, je tedy nutno je registrovat. Protože ZD vznikla až r. 1419,¹⁷ nelze počítat s tím, že by sloužila jako předloha pro revizi prvotního překladu,¹⁸ neboť ta se uskutečnila ještě před r. 1400, jak dokazuje mylné opsání začátku vrocení předlohy písařem Matějem v L.¹⁹ Text ZD, vznikl-li opisem JD, zde byl kontaminován jiným vulgátním různocněním, shodným s různocněním předlohy revize prvotního překladu, jejíž produkt se dochoval v O a L. Bude třeba na předavcích a textových variantách podrobně přezkoumat otázku, které dnes zachovalé vulgátní rukopisy vznikly opisem JD²⁰ a které například kontaminací s ním, popř. kde se jedná jen o izoglosy společné skupinám vulgátních typů v kritické edici *Vulgáty* a zároveň jiným rukopisům té doby u nás. Situace je ztížena skutečností, že JD prošla několika revizemi, a dokud nebudeme mít k dispozici soupis těchto oprav, nemůžeme se odvážit definitivního konstatování; také tyto poznámky mají tedy prozatímní charakter.

Zatímco prvotní překlad, dochovaný Lv 1,3 zřejmě v C a M, ukazuje někdy na předlohové čtení totožné s JD, revize prvního překladu pracovala zřejmě s jiným vulgátním textem nebo opisem kontaminovaným různocněními jiného vulgátního textu (tzv. smíšený text – *Mischtext*).

Podobná rozdílnost v latinské předloze při prvním překladu a jeho důkladné revizi (podle Freitingera při druhém překladu) vysvětlí různocnění Nu 36,11, uváděné Freitingerem jako doklad rozdílnosti předloh při prvním a druhém překladu, avšak *fratri* v JD neodpovídá žádnému českému převodu.²¹ Revizní *patris* je ovšem legitimní varianta vulgátních rukopisů, zachycená ve VL.

JD: ...*filiis fratri sui*... (dle Freitingera 1983, s. 131)²²

ZD: ...*filiis patru sui*... (dle Freitingera 1983, s. 131)

O: ...*s syny otce svého*...

M: ...*strýcě*...

VL: ...*filiis patru sui*...

$\Sigma^{\text{O}\Psi}$: ...*filiis patris sui*...

2. Jak ze španělských kodexů Σ^{O} (a sesterských kodexů Σ^{TM}) a montecassinského typu Π , tedy kodexů Π^{CDE} , tak z římské varianty *Vulgáty* Ψ (kodexy Ψ^{BDFM}) najdeme ve stč. textu tzv. mladšího typu první redakce také další varianty, nejde tedy o náhodnou izoglosu. Několik nejdůležitějších dokladů variant identických výhradně s jedním nebo více sledovanými vulgátními kodexy ($\Sigma\Psi$)²³:

(a) Přidaný text v českém překladu

V následujících dokladech jsou zaznamenány přídavky v českém překladu, které korespondují s přidaným textem, který z vulgátních kodexů sledovaných ve VL obsahují pouze kodexy řady Σ , Ψ a Π .

Příklady: Gn 5,2 a Eva O] *var.* + et eua Σ^{T2} ; Gn 6,3 věku O] *var.* + vitae Σ^{PI} ; Gn 7,8 nebeského O] *var.* + caeli Ψ^{FM} ; Gn 9,13 nebeských O] *var.* + c(a)eli Π a; Gn 29,31 Jakub OL, *chybí* CM] *var.* + Iacob Ψ^{M} ;²⁴ Gn 31,35 Rachel OL, *chybí* CM] *var.* + Rachel $\Sigma^{\text{M}\Psi^{\text{DFM}}}$; Ex 14,20 nazad OLCM] *var.* + postergam Σ^{M} ; Ex 18,14 Jetro OL, *chybí* CM] *var.* + iethro Ψ^{DF} ; Ex 20,18 vidieše O] *var.* + videbat Ψ^{M} ; Ex 34,2 z jitra ráno O, z jitra LCM] *var.* + mane Σ^{M} ; Ex 38,23 přesukovaného O] *var.* + retorta Π ; Lv 3,17: OLCM Tuk, jemužto jsú prsi přichýleny, a žily (žilky CM) jatrné ofěrují se na oltáři – *chybí* Vg, VL, *var.* + adipēs, quibus pectus advolvitur, et pinnulae (pinnuculae Ψ^{DM}) iecoris offeruntur super altare $\Psi^{\text{DM}}\Pi^{\text{D2}}$; Lv 10,18 svatých O] *var.* + sanctorum Σ^{O} ; Lv 17,4 svědečství O] *var.* + testimonii Ψ^{B2F} ; Lv 20,3 modle O] *var.* + idolo (y- Ψ^{F}) $\Psi^{\text{B}^{\text{MF}}}$; Lv 25,37 ot něho O] *var.* + ab eo Σ^{O} ; Nu 3,2 jsú OL, *chybí* v CM] *var.* + sunt Π ; Nu 20,29 Mojžieš M] *var.* + moises Σ^{OM} (moyses $\Psi\Lambda^{\text{H}}$) – cum hebr., LXX et Lugd.; Nu 29,35 v něm OLC, *chybí* M] *var.* + in eo Ψ ; Joz 11,13 najmenšie OL] *var.* + minutissimam Π^{C} ; srov. Sd 16,9 nebo okrajek postavový O] *var.* + vel staminis putamine (-a Ψ^{D2}) Ψ^{B2D2} .

K těmto příkladům lze přiřadit méně závažné shody jako zájmena (Lv 5,5 *var.* + suo $\Pi\Sigma^{\text{M}}$, Lv 25,7 *var.* + vobis Ψ^{FM} ; Lv 26,6 *var.* + a vobis Σ^{T2} ; Dt 5,14 *var.* + tua Ψ ; Dt 5,33 *var.* + uobis Ψ^{B}), frekventovaná apelativa (Lv 1,1 *var.* + dominus Ψ^{FBM} ; Lv 24,13 *var.* + dominus Π) nebo výrazy uvozující přímou řeč (Nu 20,23 *var.* + dicens Ψ^{DF2M} spolu s LXX et Lugd.). U dalších rozsáhlejších úseků nelze vyloučit vliv zde jinak nesledovaných vulgátních typů, proto je běžně neuvádíme, např. Gn 46,34 na přebývanie do země tvé smy přišli O] *var.* + ad peregrinandum in terram tuam (terra tua $\Pi^{\text{D2}}\Psi^{\text{D}}$) venimus $\Pi^{\text{D2}}\Psi\Lambda^{\text{H}}$.

(b) Varianty v textu

Vliv sledovaných vulgátních typů se reflektuje také ve variantách předloh prvotního překladu nebo jeho revize v O a L.

Několik dokladů z Pentateuchu: Gn 3,1 horčejší O, chytřejší *Bible padeřovská*] callidior Vg, *var.* calidior Ψ^{M}] Gn 4,23 v hněvě mém O] in livorem meum Vg, *var.* in livore meo – oba poslední lexémy má v uvedeném morfologickém tvaru pouze Ψ^{DF}] Gn 5,23 šestdesát OLC, sedmdesát M] sexaginta, *var.* septuaginta Π^{P}] srov. Gn 8,13 že jest již osákla země (voda M) OLCM] quod exsiccata esset superficies terrae Vg, *var.* exsiccasset Σ^{TM}] Gn 8,17 chod'te OL,

vystupte (vystup M) CM] ingredimini Vg, var. egedimini Π] Gn 9,16 jenž se jest stal O] quod pactum (var. factum Σ) est Vg] Gn 16,6 učiň z nie O] utere ea Vg, var. fac de ea Ψ^{BDF2} (eam Ψ^{F*M})| Gn 19,12 svého O] tuorum Vg, var. tuum Ψ^M| Gn 24,50 Tehdy odpověděchu OL, A odpověděl jest C] responderuntque Vg, var. respondit Σ^O] Gn 39,5 domu DRÁŽDOLF, duom CM] domui Vg, var. domum ΠΣ] Gn 41,15 farao OL, on C, král M] ille Vg, var. rex Ψ^B] Ex 8,11 aby otešly O] et recedent Vg, var. recedant Ψ] Ex 23,11 snědie O] edant, var. edent Ψ^D] Ex 28,19 agathes OL, akates M, gates C] achates Vg, var. agathes Σ^M] Ex 29,30 a který vejde OL, jižto vejdu CM] et qui ingrediatur Vg, var. ingredientur Σ^O] Ex 31,10 synóm OL, synónv CM] filiis Vg, var. filiorum Π^P] Ex 34,3 nebudú paseni O] non pascantur Vg, var. pascentur Π^{CD}Ψ^F] Lv 13,15 pop O] sacerdotis Vg, var. sacerdos Σ^T] Lv 14,16 proti hospodinu O] coram Domino Vg, var. contra dominum Π^{D2}Ψ^{B2}] Lv 17,6 hospodinu OL, hospodinovu CM] Domini Vg a Ψ^{B*}, var. domino Ψ^{B2F}] Lv 21,7 jest posvěcen O] consecrati sunt Vg, var. consecratus est Π^C] Lv 26,1 znamení OLC, ku znamení M] titulos Vg, var. título Σ^T. Dále viz Nu 1,2 (Vezmi), Nu 16,22 (ne), Nu 20,5 (přivedls), Nu 31,10 (všě uliče), Nu 31,28 (otkodlučte), Nu 32,7 (mysl), Dt 3,1 (spolu), Dt 3,2 (v ruku tvú), Dt 6,8 (beze všeho hnutí), Dt 15,18 (tebe), Dt 31,27 (klevety), Dt 32,30 (popuziefta DRÁŽD, popuziefta O).

Ne všechny výše uvedené případy mají stejnou váhu, některé jsou vysvětlitelné poměrně běžnými procesy při opisování, což platí zejména o následujících příkladech: Gn 26,21 a' OL, a CM] et Vg, var. ut Π] Ex 19,10 jej OL, je CM] illos Vg, var. illum Σ^{T0}] Ex 19,15 a OL, *chybí* v CM] et Vg, var. *om.* Ψ^{DFM}] Ex 36,13 aby byl O] et fieret Vg, var. ut Σ^O] Lv 14,40 káže O] iubebit Vg, var. iubet Ψ^B] Dt 4,7 vašim OL, našim CM] nostris Vg, var. vestris Σ^OΨ^{DF}. Nejméně spolehlivé doklady představují zřejmě omitace (v Gn 26,32 má OL *syn*, zatímco CM vynechává, vynechané *filius* má jen Ψ^{B2}; v Gn 39,1 má OL *muž*, zatímco CM vynechává, vynechané *vir* má též Ω^S). Specifické vynechávky nebo přídavky tvoří varianty týkající se negace. Např. v Ex 23,3 má O *smiluješ se*, z vulgátního *non misereberis* vynechávají zápornku X²Π^DΨ^{DF}. Variant tohoto typu najdeme poměrně značné množství, ne všechny jsou vysvětlitelné různoceněními kritické edice *Vulgáty* a bylo by záhodno zkusit je hledat v dochovaných vulgátních textech na našem území. Například v Dt 5,26 mají OLC *nemohl* (ne je podle Kyase podtečkováno), zatímco M zde má *mohl*; v Dt 29,4 mají OL znění *nerozumného* za Vg *intelligens* (CB mají *rozumného*²⁵), v Lv 2,12 mají OL *budú položeny*, zatímco CM mají *nebudú položena* (zápor má také *Bible boskovická – nebude položena*), což odpovídá Vg (*non imponentur*), zápornku vynechává v kritickém vydání *Vulgáty* jen Π^D.²⁶ Variantnost v negaci se může ovšem týkat i složitějších variant než jen vynechání zápornky nebo negujícího prefixu, srov. např. již výše uvedený příklad: Dt 6,8 *beze všeho hnutí* OLC, a *hýbatí se budú* M] et *movebuntur* Vg, var. *immota* Π.

(c) Varianty v propriální sféře

Některé tyto varianty mohly vzniknout vlivem procesů obvyklých ve středověké latině, shody s vulgátními kodexy tedy nemají takovou váhu jako dodatky nebo důležitější varianty v apelativním textu.

Příklady z Gn a Nu: Gn 4,22 Tubalcain OL, Tubalchaim CM] Tubalcain Vg, VL, var. tubalchain Σ^O (-y- jen Ω^S)| Gn 22,24 Macha OL, Amatha C, Maatha M] Maacha Vg, VL, var. macha Σ^O] Gn 35,19 Eufraham OL, Eufathan CM] Ephratam Vg, Efratham VL, var. eufraham Σ^T, var. -an B] Gn 36,23 Mananech O, Maneth L, Manaeth C, Manaech M] Manahat Vg, Maneeth VL, var. manaeth Ψ^{B2}] Gn 36,24 Onan OC] Ana Vg, VL, var. onan Ψ^F] Gn 36,42 Cenech O, Chenech CM] Cenez Vg, VL, var. cenech Ψ^F] Nu 7,72.77 Pheziel O, Phegiel C, Fogiel M] Phegiel Vg, Phegiel VL, var. pheziel Ψ^{B2} (phegiel – též Ω^S, phegiel jen Θ^{M2})| Nu 7,78 Abira OC, Achira M] Ahira Vg, VL, var. abira Ψ^M] Nu 13,7 Jefonova OL, Sephonova C, Gesanova M] Jephona Vg, Iephonne VL, var. sephone Σ^T] Nu 13,14 Michelova OLC, Michalova M] Michael Vg /v kritickém aparátu edice chybně Michale/, Michahel VL, var. michal Ψ^B (micha Ω^S)| Nu 26,42 Suam OM, Supham C] Suham Vg, VL, var. sufam Σ^{TM} (susan Ω^S)| Nu 26,42 Suamitských

OM, Suphamitských C] Suhamitarum Vg, VL, var. suphamitarum $\Sigma^{\circ\Psi^D}$] Nu 33,49 Besimon OLM, Bethsimon C] Bethsimoth Vg, Bethsimon VL, var. besimon Ψ^B] Nu 34,21 Eliadad OC, Hebtab M] Elidad Vg, Helidad VL, var. eliadad Ψ^{BM} (heliad Ω^S) Nu 34,23 Sephot OLC, Efom M] Ephod Vg, VL, var. sephot Σ^M (ephoth Ω^S).

U CM může jít jistě o náhodnou shodu poškozeného znění, přesvědčivější jsou tudíž doklady z O a shoda dostatečně distinktivních znění z CM.

3.1 Už Kyas (1971, s. 21–22) dokládá na dubletních výrazech v revidovaných překladech O a L, že oprávcovy glosy byly opisovačem bez upozornění inkorporovány do biblického textu. Na některé glosy Kyasova edice upozorňuje v kritickém aparátu jako na dodatky srovnáním s Vg, jiné jsou odlišeny v samotném textu hranatými závorkami jako znění, která je nutno vypustit. (Nelze zcela vyloučit, že synonymie byla v některých případech již součástí prvotního překladu, srov. např. Lv 19,26.21,14.Nu 4,14.Dt 23,1 v M.) Vzniká tak neúplná synonymie.

Vybrané příklady z Gn: Gn 2,18 spomoc a spomoženie O – adiutorium Vg, Gn 3,14 zlořečený a prokletý O – maledictus Vg; Gn 7,1 nalezl a viděl OL – vidí Vg; Gn 12,3 tebe neb tobě OL, tobě CM – tibi Vg; Gn 40,9 podčešie nebo šenk OL (v kritickém aparátu je ovšem znění podčešie), podčešie DRÁŽĎFCM – praepositus pincernarum Vg; Gn 40,16 podstolė nebo pekař OL, podstolė DRÁŽĎFCM – pistorum magister Vg; Gn 41,9 podčešie, mistr šenkový OL, podčešie mistr DRÁŽĎFCM – pincernarum magister Vg; Gn 41,26 plných a (aneb L) plenných OL, plných CM – plenae Vg; Gn 45,23 ztravu a chléb OL, ztravu CM – panes Vg; další příklady viz Ex 2,15.18,21.20,7.18.19.22,25.23,2.6.24,17.34,2.35,33.36,1.18; v Lv: Lv 3,1.4,7.7,31.11,4.12.2.6.14,2.19,14.26.20,21.21,14.22.24.24,7.25,30.26,1.27,16; v Nu: Nu 4,14.14,3.28,2.31,48; v Dt: Dt 5,7.21,19.20.31,2.23.

V některých případech je možné sledovat specifikaci prvotního překladu glosou, začleněnou do revize (Gn 7,1.45,23.Ex 2,15.Lv 7,31, zřejmě Ex 20,18.Lv 11,4) – za předpokladu shodného latinského podkladu – nebo doslovnější, přesnější překlad podle předpokládané latinské předlohy (Ex 23,26.Lv 24,7). Začleněná glosa je většinou signalizována konjunkcí, ale v některých případech je parciální synonymum jen juxtaponováno (Ex 20,19 v OL, Lv 7,31 v O), což svědčí o mechančnosti oprávcova inkorporování, srov. i v C (Lv 21,14) a M (Nu 4,14).²⁷ Někdy vzniká parciální synonymie cizojazyčnou ekvivalencí od původu česko-latinskou (?Gn 41,26.Ex 18,21.Lv 3,1.Nu 4,14.Nu 31,48) nebo česko-německou (Gn 40,9). Hned tři synonyma jsou doložena u podkladu *menstrua* (*maternicě, čmýra, děloha*). Na jiných místech je parciální synonymie zřejmě jen projevem bohatství lexika a specifikační nebo explikační funkci nemá.²⁸ Zvlášť v těchto případech lze demonstrovat mechančnost oprávcova včlenění glosy do revidovaného textu (Gn 2,18.4,7.?Dt 21,19). Na jiných dokladech je patrné, že původní glosa opravovala vzhledem k oprávcově latinskému textu chybný morfologický tvar českého překladu (Gn 12,3.Lv 14,2).

V kritickém vydání je doložena také glosa inkorporovaná do překladového textu už v CM na jiném místě, než ke kterému se vztahuje: Lv 26,10 OL *vetché, když nové přijde, vyvržete* – CM *vetché jiné, když nové přijde, vyvržete*. Podle Kyasovy poznámky se výraz *jiné* v CM vztahuje jako glosa k *nové*. Vg má na tomto místě text: *vetera novis supervenientibus projicietis*. Kyas (1971, s. 21) rovněž doložil případ, kdy oprávec měl k dispozici zřejmě odlišné znění *Vulgáty* než prvotní překladatel, neboť v Jr 6,6 četl první překladatel zřejmě *furorem* nebo *furoris*, zatímco oprávec *foris*. Překlad oprávcova čtení byl juxtapozicí včleněn do revize. Že takto autor nebo autoři revize pravděpodobně postupovali, totiž že měli k dispozici vulgátní předlohu s jinými různočteními než předloha prvotního překladu nebo smíšený typ, dokládá

také Freitinger, jehož tento fakt vedle dalších vedl k hypotéze dvou překladů. Freitinger (1983, s. 131) považuje opisy JD za předlohu revize v O a L. Souhlasíme sice s Freitingerem v tom, že latinská předloha prvotního a revidovaného překladu první redakce nebyla totožná, nezotožňujeme se však s postulátem identifikace předlohy revize s opisy JD.²⁹

Freitinger³⁰ opírá předpoklad dvou překladů také o údajný odlišný překlad latinských termínů *libertas*, *gloria*, *iniquitas*, *signum*, *servus*, *agricola*, *doctor* a *gratia* novými výrazy namísto dřívějších.³¹ Freitingerovy údaje o překladu těchto termínů však neodpovídají skutečným poměrům, v DRÁŽĎ ještě přistupuje také odlišnost mezi překladatelskými skupinami. Prověřeny jsou zde čtyři podklady (*libertas*, *agricola*, *doctor* a *servus*) z VUL. U nich neplatí, že by revize, dochovaná v O a L, překládala tyto termíny svébytnými lexémy, naopak je doloženo, že revize čerpala významně z textu prvního překladu u těchto lexikálních jednotek terminologického charakteru, i když se v některých úsecích (Mt 21,33–41) rozhodla konkordantně přeložit vulgátní podklady jiným ekvivalentem. Překlad těchto podkladů se však zejména v revizi nejeví u přezkoumaných termínů jako konkordantní, což může svědčit spíše pro revizi než nový překlad.

Rozdílnost předloh při prvním překladu a jeho revizi dokládají také následující znění, kde jsou ve stč. překladu O ponechána vulgátní různočtení, nacházející se zřejmě v jedné, resp. druhé latinské předloze (např. i jako interlineární glosa), popřípadě v českém překladu, který oprávně konfrontoval s textem *Vulgáty*. Srovnání s CM pak ukazuje, že varianty zřejmě nebyly obsaženy v českém textu prvního překladu. Varianty jsou důležité proto, že reprezentují různé vulgátní kodexy nebo jejich typy, nejde tedy o přímý opis jednoho vulgátního textu.³² Tyto případy je nutno odlišovat od parciální synonymie glos, včleněných později do revidovaného textu. Zatímco u částečné synonymie glos jde o dvojí překlad jednoho podkladu, zde jde o dvojí podklad (toponymie) nebo dvojí překlad dvojího latinského podkladu.

Příklady (varianty jsou sledovány z vulgátních kodexů, většinou nikoli tištěných edic): Gn 10,3 Cogorma nebo Regma O /Cogorma nemá CM/ Thogorma Vg| Gn 10,10 Thalanne a v Kalatině OL, a v Kalatyně CM| Chalanne Vg, VL, var. calanne (kromě španělských kodexů XG*Σ^{TM} má z rukopisů jen Ω^M), var. thalannae – má jen O| Gn 10,22 Luch neb Lud OL, Luch M, Luth C| Lud Vg, VL, var. luth – jen španělské kodexy CXΣ^{TO}| Gn 14,5 a potom Emnum O(Lc), A potom CM| et Emim Vg, VL, var. etenim – kromě španělských kodexů (Λ^HB) má též mnoho alkuinovských kodexů (TΦ^{RAZ*GVP}), dále O a Ψ| Gn 14,24 Esdre, Eschol OL| Eschol Vg, VL, žádná uvedená var. se s daným různočtením neshoduje| Gn 15,19 Cedinonejské neb Acermonejské OL, Cetmonejské C, Cermonejské M| Cedmonaeos Vg a mss, VL Cedmoneos, žádná var. není identická| Gn 25,3 Iezam neb Lexam O, Jesam pak M| Iecsan Vg, Iexan VL, var. iesan Σ^{O2}, var. iexam C, iexsan Σ^{O1}| Gn 25,15 Itur neb Fostur O, Fosthur CM| Iethur Vg, Itur VL, var. itur mss (ne však pařížský typ)| Gn 36,27 Evan a Zeban OCM| Zavan Vg, Zevan VL, var. zeuan (mss, z pařížského typu jen Ω^M), var. zeban (mss, častá záměna ve středověké latině b–v)| Ex 18,21 mocných a múdrých OL, mocné CM| potentes VL, Vg, var. sapientes (v kritické edici obsahují jen tištěné edice: a, edice 1540, 1583, 1590)| Ex 22,2 bude nalezen by /by = *in marg.* / byl OL, nalezen byl CM| fuerit inventus Vg, VL, žádná var. neudána| Ex 39,28 z červené dvakrát barvené rozličného diela barvy péra ptačieho O| vermiculo bis tincto (var. distincto Π^C) arte plumaria Vg| Nu 1,10 Aminadabov neb Amiuduov L, Amiudov OM, Aminadabov C| Amiud Vg, VL, žádná var. není identická| Nu 4,19 diela a břemena OL, diela CM| opera Vg, VL, M*Θ^H, var. onera M²Φ^{RAZGP}*Ψ^{FM}| Nu 13,5 Sedeurova neb Zachurova L, Sedeurova OC, Sechutova M| Zechur Vg, Zecchur VL, var. zachur Φ^{RAZ}Ψ^{FM}| Nu 28,7 po beraniech každých po vše léta OL, po beraniech každých CM| per agnos singulos Vg, VL, Ψ^{B*}, var. per annos singulos Ψ^{B2DM}Ω^{S*}| Nu 32,8 Kadesbarne neb Arnon OL, Cades Arnon C, Kadesbarne M| Cadesbarne Vg a některé kodexy a edice, Cades Barne VL, žádná var. nemá znění Arnon, vzniklo snad z části -arne? (srov. správné znění v M)| Nu 33,20 Rebna aneb Lebna L, Rebna O, <Lebna> CM| Lebna Vg, VL, žádná var. nemá r- | Dt 1,1 Balan neb Laban L, Balan OC, Laban M| Laban Vg, VL, žádná var. nemá metatezi| Joz 11,13 najmenšie preuhrazené OL, najmenšie *chybí* v CM| munitissimam Vg, VL, var. minutissimam – jen Π^C.

Na propriích z příkladů výše můžeme poměrně dobře pozorovat, jak revizní překlad zachoval specifické znění prvotního překladu, často deformované. Přesvědčivé jsou ty případy, kdy je v C nebo M dochováno poškozené jedinečné znění zřejmě prvního překladu, zatímco revize dodává znění zachycené ve Vg, VL nebo v kritickém aparátu VL (Gn 10,10.22.25,15. Nu 1,10.13,5.32,8.Dt 1,1). Pozoruhodné jsou případy, kdy takové vysvětlení podat nemůžeme (Gn 14,24). Vysvětlení dalších případů (Gn 15,19.36,27.Ex 22,2) není obtížné při vědomí procesů ve středověké latině nebo při opisování.³³ Podobně jako u proprií lze vysvětlit také včleněné překlady apelativních variant, na nichž můžeme ukázat odlišnost předlohy sloužící oprávcí, popř. chybu opisovače vulgátního textu. V předchozích oddílech jsme se zároveň snažili ukázat, že vysvětlení vulgátními typy ΣΠΨ jsou plně ospravedlnitelná. Patrně největší diferenční úsek včleněný do revidovaného textu, jak je dochován v O, představuje Lk 11,30, kde oprávec včlenil do revize variantní podobu celého verše, uvozenou slovy „*anebo takto*“: Lk 11,30 O *Neb jakož jest byl Jonas v břišě velrybově tři dni a tři noci, takež bude syn člověčí v srdci země tři dny a tři noci; anebo takto: jakož jest byl Jonas v div Ninivitským, takež bude syn člověčí tomuto porození*. Druhá varianta znění tohoto verše pochází zřejmě z prvotního překladu, neboť takřka identické znění je dochováno v DRÁŽĎ: *Neb yakoz gełt byl yonałł dyw ninywiłkym, takez bude y syn czlowieczy tomuto porozeny*. Nový překlad v O odpovídá doložené vulgátní variantě s přídavkem podle Mt 12,40.³⁴

I některé další Freitingerovy úvahy jsou chybné. Stejskal vyvrací, že by JD pocházela z jižní Francie poč. 14. st.³⁵ Protože kunsthistorici mohou v tomto směru říci více informací, a to bezpečněji než lingvisté, odpadá tím zřejmě konkretizace Freitingerových odchylek jako jihofrancouzských.³⁶ Vzhledem k tomu, že z Freitingerem (1987b, s. 164–165) shromážděných 10 „jihofrancouzských“ odchylek má *Bible burgundská*, o níž dokázal kunsthistorik Pavol Černý³⁷, že zcela určitě nevznikla v Burgundsku (a odkazuje hledání jejího původu do severní Francie), ne méně než 9 (!), je možno i na základě těchto lingvistických izoglos nasměrovat hledání původu JD rovněž do Francie severní.³⁸ Tuto textovou domněnku doplňuje i poznatek novějšího kunsthistorického bádání, jak ho shrnuje Brodský: „Dvořák a Chaloupecký připsali rukopis jihofrancouzskému (avignonskému) prostředí, pozdější bádání (Trenkler, Krása) rozeznali jeho severofrancouzský původ.“³⁹ Pochybené je Freitingerovo posouvání vzniku evangeliářů po r. 1333, pro což není nejmenší důvod.⁴⁰ Zavádějící jsou úvahy o prvotnosti DRÁŽĎ nebo L, založené na textu začátku Mt. Jedná se o část tzv. Evangelia sv. Matouše s homiliemi, kterou začal písař DRÁŽĎ opisovat, a posléze ji opustil, zatímco předloha O, L tento překlad použila.⁴¹ Rovněž dominikány, resp. tzv. Dominikána, nelze zcela z projektu prvotního překladu vyloučit, jak připomíná nejnověji i Spunar.⁴² Zcela jistě nebyl první překlad určen „širokému okruhu prostých čtenářů-laiků.“⁴³ Kyas (1989, 1993, 1997) Freitingerovy vývody ohledně předlohy prvního stč. překladu (XV A 6) nepřijímá, konstatuje jen fakt, že JD objasňuje mnohá čtení.

Můžeme se ptát, zda lze z rozdílnosti latinských předloh definovat dynamiku variant ve směru pařížského typu nebo jinam. Pro zjištění byly dohledány vulgátní varianty z *Pentateuchu*, kde je zachován M, obsahující znění prvního překladu použitelné jako náhrada za *Dráždanskou bibli*. Případnou dynamiku bude možno lépe posoudit na jiných úsecích stč. bible, kde je *Dráždanská bible* zachována. Při zvoleném postupu je nutno jednak odfiltrovat porušená znění prvotního překladu a další rozdíly mezi DRÁŽĎ, CM a OL, které nelze vztáhnout k různocněním vulgátních kodexů ve VL. Poměry jsou však ve zvoleném úseku poměrně

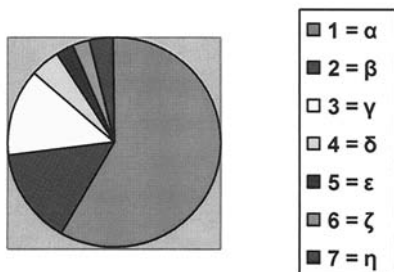
složitě, ztížené i faktem, že *Oktateuch* neprošel tak výraznou revizí.⁴⁴ Rozborem dokladů bylo nicméně zjištěno, že v *Pentateuchu* není možné jednoznačně definovat směr různocnění, neboť jsou doloženy případy jak příklonu k pařížskému typu, tak pravděpodobné odklony od něj, totiž znění identická s nepařížskými kodexy (vedle dalších, složitějších kombinací).

Některé příklady příklonu revize prvotního překladu k různocnění, které není obsaženo v pařížském typu *Vulgáty*: Gn 5,23 šestdesát OLC, sedmdesát M] sexaginta VL, Vg, Ω^S a mss; septuaginta IIP] Nu 1,2 Vezmi OL, Vezměte CM] tollite Vg, VL, Ω^S a mss; tolle IIP^M] Dt 2,25 hruozu CM, sílu OL] formidinem Vg, VL, Ω^S a mss; fortitudinem Ψ^F] srov. Lv 20,21 budeta OL, bude CM] erunt Vg, VL, Ω^S a mss; erit T² Ω^M . Příklad z propriální sféry: Joz 10,12 Achialon OL, Hailon C, Hai B] Aialon Vg, var. achialon Ψ^F , var. hailon Ω^I ac (haylon Ω^{SM}). Příklad příklonu revize ke čtení identickému také s pařížským typem: Ex 31,10 synóm OL, synón CM] filiis VL, Vg, Ω^S a mss; filiorum IIP.

Z pařížských kodexů vykazuje největší vliv na stč. překlad v O podle toponymické sondy v Joz 19,2–27 tzv. Sorbonicus, zřejmě již v revidovaném znění, srov. Lv 15,8 *nečistý O – mundus* VL, Vg – *immundus* $\Sigma^{O2}\Omega^{S2}$.⁴⁵ Právě revidovaný Sorbonicus, jak zjistil Vintr, ovlivnil také dynamiku žaltářního překladu.⁴⁶ Jsou však doloženy i případy odklonu revize od znění identického s Ω^S směrem ke čtení identickému rovněž s jiným pařížským rukopisem než Ω^S , např. Lv 1,10 *beránka* CM, *roční O – masculum* Vg, var. *agniculum* Ω^{SI} , var. *anniculum* = mss, též Ω^M ; Dt 3,11 *Rebath C – Rebath* Vg, Ω^S , zatímco *Rabath O – rabath* mss, Ω^M .⁴⁷ Příklad dynamiky opačným směrem, tj. od znění identického s jiným pařížským rukopisem než Ω^S ke znění nacházejícímu se rovněž v Ω^S (za předpokladu, že CB zde dochovaly prvotní překlad): Joz 10,1 *Adonisedech* OL, *Adonibezech* CB – *Adonisedec* Vg, var. *adonisedech* Ω^{SI} a mss, var. *adonibezech* Ω^M . Různocnění pařížského typu jak známo pak vymycovala 3. redakce.⁴⁸

3.2 V aparátu kritické edice stč. bible jsou u apokryfní 3Ezd uvedena různocnění sedmi závažných latinských vulgátních rukopisů z pražských knihoven včetně JD, které nám dávají možnost relativní aproximace těchto textů k revidovanému textu O, resp. L. Po vyloučení irelevantních různocnění jsme získali soubor 173 variant, jež vysvětlují odchylky v revidovaném textu.

Čtyři doklady nejsou natolik průkazné, abychom museli předpokládat jedno z variantních čtení uváděných latinských biblí (3Ezd 5,39.8,32.36.43), jinak jsme při afiliaci tolerovali mírně poškozená znění u proprií, např. 3Ezd 5,18 L *Hebanatusových – α Herbanatus – Vg Nechanatus*. Sledovanými kodexy jsou α (Hradní archiv, kapitulní knihovna, rkp. A 2),⁴⁹ β (Hradní archiv, kapitulní knihovna, rkp. A 9/2 z r. 1393),⁵⁰ γ (= JD), δ (Univerzitní knihovna, VI E 3),⁵¹ ϵ (Univerzitní knihovna, VII C 2), ζ (Univerzitní knihovna VI D 20) a η (Univerzitní knihovna XIV A 8).⁵² L zřejmě podávala věrnější obraz původního překladu, nebyl-li její text vyškrabán, neboť má stejně jako první překlad text oproti O rozdělen na 27 kapitol, což je typickým znakem pařížského typu,⁵³ a nezkrácen.⁵⁴ Jak blízko jsou sledované vulgátní kodexy k předloze revidovaného textu (při zanedbání chyb českého písaře a opisovače)? Žádný z nich není přímou předlohou a některá různocnění nelze afiliovat, jak konstatuje již Kyas (1988, s. 15). Počet objasněných revizních znění jednotlivými kodexy z celkového počtu 169 je následující: α objasňuje 98 odchylek (tedy 58,0 % ze zkoumaného počtu 169), β objasňuje 25 odchylek (14,8 %), γ (JD) objasňuje 23 odchylek (13,6 %), δ objasňuje 8 odchylek (4,7 %), ϵ objasňuje 4 odchylky (2,4 %), ζ objasňuje 5 odchylek (3,0%) a η objasňuje 6 odchylek (3,5 %).⁵⁵ Údaje jsou znázorněny v grafu.

Z grafu je patrné, že kodex α je ze sledovaných rukopisů jednoznačně nejbližší revidovanému textu v 3Ezd,⁵⁶ objasňuje téměř 60 % odchylek. Blížkost JD není zanedbatelná a může být dána i blízkostí tohoto rukopisu nebo jeho opisů k prvotnímu překladu, u přímé předlohy prvního překladu bychom však čekali větší počet identických různocnění i po revizi než 13,6 %.⁵⁷ Kodexy $\alpha\beta\gamma$ objasňují 86,4 % afiliováných odchylek. Budeme-li schopni s větší mírou jistoty prokázat, že α a β jsou opisy JD, jak tvrdí Freitinger (1987b, s. 162), nabyla by hypotéza vzniku prvního překladu z textového typu JD na pravděpodobnosti. Proti tomu však svědčí fakt, že ze sledovaného počtu 173 afiliováných odchylek není v kritickém aparátu stč. bible uvedeno ani jediné (!) shodné zároveň ve dvou těchto rukopisech ($\alpha\beta$, $\alpha\gamma$, $\beta\gamma$), tedy ani ve všech třech ($\alpha\beta\gamma$), jak bychom při opisech, i více poškozených či kontaminovaných, jistě očekávali. Ze 14 distinktivních znění JD, shromážděných Freitingerem (1987b, s. 164) a srovnaných s β , má β shodných s JD pouze 4, což by společně s údaji výše odpovídalo zřejmě spíše interpretaci, že β byl kontaminován čteními shodnými s JD.⁵⁸ Bez důkladného srovnání však jde jen o pracovní závěry.

Ostatní vulgátní rukopisy objasňují minimální počet různocnění. Pozoruhodná je numerická varianta v 3Ezd 2,14, kde se různocnění jak O, tak L rozcházejí s Vg, přičemž varianta v O je identická s variantou v JD, zatímco varianta v L by odpovídala variantě v α . Zjištěné výsledky vypovídají o tom, jak komplikovaná je snaha o zpětné vystopování okruhu, do něhož patřila předloha prvotního překladu.⁵⁹ Ke komplikovanosti přispívá i fakt, že zatím neexistuje ani ucelený soupis vulgátních rukopisů a jejich zlomků na našem území. Důležité poznatky tu přinášejí uměnovědci. Stejskal dokládá, že ve veřejných knihovnách ČR je dochováno deset latinských biblí severofrancouzského původu, z nichž alespoň polovina se u nás ocitla již záhy po svém vzniku.⁶⁰ Bylo by třeba je srovnat s prvotním českým překladem. O třech biblích francouzského původu 13. st., z nichž jednou je *Bible Arnošta z Pardubic* a další tzv. *Burgundská bible*, pojednává podrobně Černý.⁶¹

ZÁVĚRY

Text nejstaršího staročeského překladu žaltáře nevznikl přímým překladem žádného zahraničního v kritické edici zaznamenaného profilovaného žaltářního typu.⁶² Doklady v tomto příspěvku naznačují, že také v nežaltářním textu stč. překladu *Oktateuchu* zřejmě půjde o syntézu různých vulgátních typů na ose geografické i časové, jak to ostatně naznačovala již

srovnání SZ i NZ, prováděná jinými autory. Například i latinská *Bible Arnošta z Pardubic*, jež byla u nás rovněž opisována, vykazuje výrazně archaické pořadí knih, sahající až k alkuinovskému vulgátnímu typu.⁶³ Vulgátní předloha prvotního překladu i předloha jeho revize představují smíšený vulgátní typ, jehož vznik vysvětluje Fischer (1985, s. 405). K prosazení znění nového vulgátního typu a k přijetí textových změn nedocházelo revolučně, nýbrž evolučně, jak to u tradování sakrálních textů bývá obvyklé. O mimořádně komplikovaných vztazích mezi vulgátními odrůdami svědčí také překlady různocnění ve stč. překladu, která jsou sdílena několika odrůdami, přičemž u těchto množin dochází k nejrůznějším průnikům.

V tomto příspěvku jsme chtěli ukázat, že některá distinktivní různocnění staročeského překladu první redakce je možné vysvětlit různocněními zaznamenanými v kritickém vydání *Vulgáty*, která vedou k španělské vulgátní odrůdě, reprezentované kodexovou skupinou Σ a závislou italskou skupinou Π , a římskému vulgátnímu typu Ψ . Přítomnost obou těchto vlivů jsme se snažili doložit i na jiných místech staročeského překladu první redakce, a to na přídavných v textu, na variantách v apelativní a propriální sféře. Je nutno si ještě položit otázku, jak mohla tato čtení proniknout do předloh(y) stč. překladu. Příbuznost skupin $\Sigma\Psi$ je dobře prokázána. Je možno předpokládat, že předloha/y stč. překladu obsahovala v *Oktateuchu* (pro krátkou knihu Rt chybí jednoznačné doklady) variantní čtení skupiny $\Sigma\Psi$ původem ze španělského kodexu, který vykazoval různocnění, jež se nám dochovala jednak v Σ , jednak v kodexech italských ovlivněných španělskými různocněními ($\Pi\Psi$). Tento předpoklad podporuje ta skutečnost, že „...Spanish texts (...) exercised a limited external influence, in France only.“⁶⁴ Jen přes Španělsko lze tedy nejspokojivěji vysvětlit přítomnost jak španělských, tak italských různocnění ve stč. překladu bible.

Sledovali jsme rovněž redundanci v první redakci stč. překladu, projevující se v parciální synonymii glos včleněných do překladového textu, i stopy rozdílnosti latinského textu, které se dostaly do OL, ačkoli dynamika změn v *Oktateuchu* byla ve srovnání s jinými úseky bible relativně malá. Písař tzv. revidovaného textu však zapsal jak překlad původní, tak – někdy prostou juxtapozicí – překlad předlohového různocnění. Podrobněji jsme prověřili Freitingerovu hypotézu dvou překladů prozkoumáním několika jím navržených termínů, a to s negativním výsledkem. Také některé další Freitingerovy názory byly korigovány. Zjistili jsme, že největší vliv z pařížského typu vykonal na stč. překlad dochovaný v O, tzv. *Sorbonicus*, pravděpodobně ve své revidované podobě. Lze však předložit i případy příklonu ke znění identickému s jiným pařížským kodexem než Ω^S .

U 3Ezd jsme zkoumali podíl vlivu vybraných latinských biblí, zachovaných na našem území a sledovaných Kyasem v kritické edici, na objasnění afiliováných odchylek specifických různocnění stč. překladu. Ukazuje se, že relativně nejbližší je rukopis α , zatímco JD objasňuje jen 13,6%. Proti názoru, že α a β , které spolu s JD objasňují asi šest sedmin afiliováných odchylek při toleranci mírně poškozených znění, jsou jeho opisy, stojí fakt jejich vzájemné textové nezávislosti, zkoumáno na materiále odchylek 3Ezd v Kyasově edici. Nové impulzy může přinést jednak srovnávání dalších biblí francouzského původu na našem území nebo jejich částí s textem stč. překladu, jednak podrobnější průzkum JD po stránce jazykové⁶⁵ i uměnovědné a rovněž textová kritika tzv. opisů JD.

POZNÁMKY

- 1 Vašica (1931, s. 13–18).
- 2 Bartoš (1941, s. 22n.).
- 3 Srov. Kyas (1971, s. 54).
- 4 Kyas (1971, s. 55).
- 5 Vintr (1986, s. 22–34). Vintr se stč. žaltářnímu textu věnoval podrobně i v dalších studiích a jeho rozborů přinesly rovněž rekonstrukci stemmatu stč. žaltáře.
- 6 Souhrnně viz Freitinger (1987b).
- 7 Freitinger (1982, s. 28–29). Řadu doložených neidentifikovaných odchylek se Freitinger snažil s úspěchem najít v dochovaných latinských biblích na našem území, výsledky publikoval v článcích z r. 1982, 1983, 1987abc. Obraz doplňuje Kyas (1985, s. 7) konstatováním, že první překlad epištol, Skutků apoštolů a Apokalypsy obsahoval mnoho znění identických s pařížským exemplářem, ale také s dublinským rukopisem z 9. st. Představy o vztazích nejstarších českých evangeliářů k vulgátním typům významně zpřesnil v úvodní studii ke kritickému vydání J. Vintř (1977).
- 8 Fischer (1985, s. 420). Není ostatně divu, platí-li o pařížském typu konstatování Quentinovo (1926, s. 6), že „malheureusement ce n'était pas au profit d'une bonne édition: le type de l'Université de Paris n'est qu'une forme très inférieure de la recension alcuinienne; les mauvaises leçons y abondent.“
- 9 Srov. Kyas (1988, s. 10).
- 10 Podle Spunara (2004, s. 363) je dnes rukopis uložen v Knihovně Národního muzea v Praze pod signaturou XII A 6. Tato signatura je však podle ředitelky oddělení rukopisů a starých tisků Mgr. Marty Vaculínové chybná (soukromá komunikace e-mailem, 22. 11. 2005) a *Bible Jana z Dražic* má i dnes signaturu XV A 6. Tuto signaturu má JD i v katalogu Brodského (2000). Volíme pro *Bibli Jana z Dražic* označení JD, užívané i Freitingerem.
- 11 Kyas (1971, s. 56).
- 12 Pravděpodobnou účast dalších kodexů, nejen JD, na prvním překladu předpokládá i Spunar (2004, s. 363).
- 13 Freitinger (1987b, s. 161).
- 14 Společně s LXX a Jeronymem v Mt 23,6 (VL: „cum LXX et Hier. in Matth. 23,6“).
- 15 JD má negaci v Dt 6,8 podle Freitingera (1987b, s. 164) podtrženu, jeho vysvětlení tohoto verše je plně legitimní.
- 16 Freitinger (1983, s. 130).
- 17 Freitinger (1982, s. 30).
- 18 Chronologicky Freitingerovy (1983, s. 128–129) údaje o vzniku opisů a českých překladů nesouhlasí. Například poslední revizi JD, podle níž nebo jejich opisů před ní měl přímo vznikat první český překlad, datuje 1330–1340, avšak ZD, kterou se v článku argumentuje (též v článku Freitinger 1987b), vznikla téměř o století později. Revize JD je v článku Freitinger (1987b, s. 164) posunuta na r. 1420, podle ní měl vznikat překlad třetí redakce.
- 19 Zní: „Anno domini Millessimo Trecentessimo Quadragesimo XIII.“ Viz Kyas (1971, s. 21).
- 20 Freitinger (1983, s. 128) uvádí, že se zachovaly tři opisy JD v pražské Univerzitní knihovně a čtyři v pražské Kapitulní knihovně, neudává ovšem jejich signatury. V roce 1987 už udává číslo třináct opisů (Freitinger (1987a, s. 83)), ovšem opět bez specifikace signatur. Není jasné, zda byl text JD v tomto případě interpolován. Až Freitinger (1987b, s. 162) udává signatury.
- 21 Rovněž některé další Freitingerovy (1987b, s. 160 a 164) odchylky z námi zkoumaného *Oktateuchu* jsou podezřelé: Lv 11,2 („jihofrancouzská odchylka“ podle Freitingera (1987b, s. 164), blíže neurčená odchylka podle Freitingera (1982, s. 29)) – *Olomoucká bible* přidává oproti Vg text: *Ostřiehajte všeho, což sem vám napsal, ať bych byl váš buoh*. CM tu podle kritického aparátu Kyasovy edice mění jen pořádek slov: *ješto sem napsal vám*. VL však tento přídavek identifikuje, a to ve více kodexech: var. + *custodite omnia qu(a)e scripsi (scripsi Λ^B) uobis* (om. Σ^{Ψ^{BF}}) *ut sim uester deus* ΛΣΨ^{BF}BΩ^SHug. V Lv 13,47 není v O odchylka (O Freitinger (1987b) v tomto případě nerozebírá) a v kritickém aparátu Kyasovy edice není zaznamenána odchylka ani z MCL. Jedinou variantou v Ex 11,2 je v kritické edici překlad vulgátního přídavku *et vestem Gsg. rúcha* (po slovese potřeba) a předcházející spojkou *a*, což odpovídá registrovanému přídavku ve VL: + *var. et uestem* (plurálovou var. + *et uestes* má Sorbonicus). Údajná var. ve verši Joz 24,33 v L buď není v Kyasově edici zaznamenána, nebo – jedná-li se o přídavek *pop* za latinské *sacerdotis* – objasnitelná Ω^S.
- 22 Freitinger (1987c, s. 156) však u JD uvádí znění *patruí*.
- 23 Tištěné edice, ani pokud se shodují s námi zde sledovanými kodexy, většinou nesledujeme, i když mohou na jiných místech částečně objasnit některá různočtení stč. překladu.
- 24 Doklad je problematizován skutečností, že v Gn 30 OL zřejmě kvůli zjednoznačení textu pro recipienta často doplňují proprium Jakub např. na místě vulgátního zájmena nebo apelativa, jež je převedeno do CM (srov. Gn

- 30,5.9.15.29.31.34.43.31,1). Srov. též příklad *Rachel* v Gn 31,35. Přesvědčivější jsou tudíž doklady některých apelativních dodatků.
- 25 C je zpřístupněn v digitalizované podobě v Manuscriptoriu Národní knihovny ČR, signatura DG I 12. B je zpřístupněna v digitalizované podobě v Manuscriptoriu Národní knihovny ČR, signatura M III 3.
- 26 Záporka mohla být však snadno přehlédnuta, zvláště byla-li zapsána jednopísmennou zkratkou ñ.
- 27 Rukopis M vznikl relativně pozdě, a tak může být kontaminován pozdějšími včleněnými glosami.
- 28 Může se však jednat také o projev konkurence mezi starší a mladší vrstvou slovní zásoby.
- 29 Freitinger (1987b, s. 163) říká, že mohlo jít i o opisy opisů, ale rozdíl mezi CM a OL jsou závažnější a bude třeba hypotézu vyšetřit na místech, kde se zachovala DRÁŽĎ.
- 30 Freitinger (1987c, s. 154).
- 31 Freitinger (1987c, s. 154) sám uznává, že jde o několik „...náhodně shromážděných ukázek“.
- 32 Smíšený překlad je doložen také ve stč. překladu *Žaltáře*, kde jsou poměry o to komplikovanější, že existovalo více oficiálních verzí latinského překladu. Srov. Vintr (1986, s. 23 a 27).
- 33 Znění *Acermonejské* v Gn 15,19 vzniklo pravděpodobně přičleněním předcházející spojky *a* ve výčtu ke znění *Cermonejské*, doloženému v opisu prvotního překladu v M. Gn 36,27 lze vysvětlit i jinde dosvědčeným odpadnutím iniciály a Ex 22,2 kontaminací starším zněním při správném překladu novém.
- 34 Kyas (1981, s. 241). *Bible Arnošta z Pardubic* ani *Bible jaroměřská* přídavek neobsahují. Pro stč. opisovače v těchto případech platí totéž, co Metzger (1992, s. 200) říká o opisovačích *Nového zákona*: „What would a conscientious scribe do when he found that the same passage was given differently in two or more manuscripts which he had before him? Rather than make a choice between them and copy only one of the two variant readings (with the attendant possibility of omitting the genuine reading), most scribes incorporated both readings in the new copy which they were transcribing.“
- 35 Stejskal (1994, s. 99) – srov. Freitinger (1987b, s. 160). Jako rukopis asi jihofrancouzského původu však charakterizuje *Dražicovu bibli* ve výboru dřívějších staří uměnovědec J. Krása (1990, s. 401). Nejnověji potvrzuje s určitostí severofrancouzský původ JD kunsthistorik prof. Pavol Černý v článku *Bible zvaná Jana z Dražic* in Černý, P. a kol. (vyd.) *Du bon du coeur: poklady francouzského středověkého umění v českých a moravských sbírkách*, Olomouc: Muzeum umění Olomouc, 2006, s. 81.
- 36 Freitinger (1987b, s. 160 a 164).
- 37 Černý (2004, <<http://www.vkol.cz/konf/04ref26.htm>>).
- 38 Z dalších Freitingerem (1987b, s. 164–165) sledovaných biblí nevykazují žádnou „jihofrancouzskou“ textovou odchylku *Jaroměřská bible*, *Bible Arnošta z Pardubic*, latinská *Bible krumlovská* ad., shody *Bible burgundské* a JD tedy zřejmě mají svou argumentační sílu.
- 39 Brodský (2000, s. 216).
- 40 Freitinger (1982, s. 31).
- 41 Kyas (1997, s. 53).
- 42 Spunar (2004, s. 363), též Stejskal (1993, s. 423–424).
- 43 Srov. Freitinger (1987a, s. 84).
- 44 Srov. Kyas (1988, s. 10).
- 45 Popřípadě jde o znění shodné s revidovaným rukopisem Σ^{02} , srov. též izoglosu s revidovaným Σ^{02} v Gn 25,3. Může se však jednat také o překladatelovo přehlédnutí, neboť lexém *immundus* se vyskytuje v kontextu Lv 15,7–10 vícekrát. Záporný prefix *ne-* obsahuje také znění v CB, kdežto např. *Bible Arnošta z Pardubic* (Manuscriptorium, sign. M III 2), *Bible jaroměřská* (Manuscriptorium, sign. XII.A.10) i *Bible ze Sadské* (Manuscriptorium, sign. XIII.A.8 (1. díl)) mají *mundus*.
- 46 Vintr (1986, s. 24–25). Vintr (1986, s. 24) datuje „Pariser Psalterrezension der sog. Sorbonne-Bibel“ jako „um 1270“. To by podle Černého (2004) odpovídalo již provedené první revizi na Ω^5 , která měla proběhnout v letech 1250–1256 (další revize se měla uskutečnit v 70. letech 13. st.). Vznik pařížského typu nově objasňuje Lightová (1994).
- 47 Zde může pochopitelně jít o porušené znění, kterých nacházíme v CM velmi mnoho.
- 48 Kyas (1971, s. 55).
- 49 Podle Freitingera (1987b, s. 162) jde o opis JD. Kunsthistorickou blízkost α a DRÁŽĎ konstatoval Stejskal (1993, s. 413).
- 50 Podle Freitingera (1987b, s. 162) jde o opis JD.
- 51 Stejskal (1994, s. 99) uvádí, že v letech 1210–1230 namaloval její úvodní iniciálu významný pařížský iluminátor Magister Alexander.
- 52 Kyas (1997, s. 52) konstatuje blízkost nejen β , ale přidává i další kodexy: A 55/1 a VIII A 8 (= ZD).

- 53 Kyas (1997, s. 52), Lightová (1994) neuvádí, zmiňuje však nové rozdělení kapitol ve sledovaných biblích.
- 54 Kyas (1988, s. 733).
- 55 Údaje jsou zaokrouhleny tak, aby jejich součet dal 100%.
- 56 Největší blízkost rukopisu a „*prvnímu českému překladu 3 Esd*“ udává již Kyas (1988, s. 15), jedná se však o blízkost revizi. Jak blízko je revize v tomto úseku textu prvotního překladu, nelze určit, neboť ten se zde nedochoval.
- 57 S Freitingerovou hypotézou přímé předlohy by toto číslo nasvědčovalo novému překladu, ovšem podle jiného vulgátního textu než opisu JD. Srov. konstatování o shodných různocteních níže.
- 58 Zejména když JD byla podle Freitingera (1987b, s. 164) před poslední revizí a opisovač měl na výběr méně možností, než jak by tomu bylo po ní. *Vulgáta* Kapitulní knihovny, sign. A 9–1, podle Freitingera další opis JD, má jen dvě shody ze čtrnácti sledovaných distinktivních různoctení JD, z toho o jednom místě (Dt 6,8) viz naše pochybnosti výše. ZD zachovala z 15 jedinečných odchylek JD – podle Freitingera (1987b, s. 164) před poslední revizí – celkem 7. Bylo by potřebné prověřit blízkost těchto textů k JD například na koncentrovaném propriálním výčtu. S jistotou lze říci, že Freitingerem zatím nashromážděný počet afilovaných odchylek např. v úseku *Oktateuchu* naprosto není dostačující k vyslovení definitivních závěrů.
- 59 I sám Freitinger, zastávající stanovisko, že JD sloužila jako přímá předloha prvního překladu, dokládá na několika příkladech z DRÁŽD, že její text je odlišný od JD, viz Freitinger (1987a, s. 84). Mírnější formulace je obsažena v článku Freitinger (1987b), kde autor dovozuje, že se u latinské předlohy stč. překladu mohlo jednat už o opisy opisů JD.
- 60 Stejskal (1994, s. 98–99). Kromě JD a *Bible Arnošta z Pardubic* (Státní vědecká knihovna v Olomouci, sign. M III 2), chované v Olomouci, nikoli Brně, jak je v článku uvedeno (s. 99), upozorňuje Stejskal na *Jaroměřskou bibli* (Knihovna Národního muzea, sign. XII A 10), dále XIV D 14 (Knih. Nár. muzea), Kříž. II D 6 (Národní knihovna) a dále A 135,1 (pražská Kapitulní knihovna). O *Vulgátě* v kroměřížské Zámecké knihovně D 138 nevíme, kdy se k nám dostala.
- 61 Černý (2004, <<http://www.vkol.cz/konf/04ref26.htm>>). Poprvé je v tomto článku odborné veřejnosti představena bible Zemského archivu v Olomouci se signaturou CO 183, velmi blízka standardu nerevidovaného pařížského typu z 2. čtvrtiny 13. st. Nevíme však nic o datu, kdy se tato bible dostala do majetku olomoucké kapituly. *Bible Arnošta z Pardubic* neobsahuje podle výčtu v článku 3Ezd, u CO 183 i *Burgundské bible* je za Neh uváděna kniha 2Ezd (tedy podle současného číslování 3Ezd, srov. Lightová (1994, s. 155)).
- 62 Vintr (1986, s. 34). Z alkuinovské bible pochází i stč. překlad evangeliářů (Vintr (1977, s. 77)).
- 63 Černý (2004, <<http://www.vkol.cz/konf/04ref26.htm>>). Freitinger (1983, s. 128) ukazuje, jak v *Bibli Arnošta z Pardubic* a tzv. *Burgundské bibli* lze nalézt paralely vysvětlující odchylky překladového textu v L. Neznamená to však nutnost přímého vlivu, např. *Burgundská bible* je na Moravě dosvědčena poprvé až r. 1740, viz Černý (2004, <<http://www.vkol.cz/konf/04ref26.htm>>).
- 64 Loewe (1969, s. 103). Přes Francii byl typem Σ ovlivněn Ψ , zatímco u Π jde zřejmě o raný přenos textu, srov. Loewe (1969, s. 104–105). Děkuji prof. P. Černému z FF UP za laskavé zprostředkování relevantních částí této studie.
- 65 Podle Freitingera (1987b, s. 159) vykazuje JD při srovnání s klementinskou Vulgátou „na 300 textových odchylek.“
- 66 Děkuji doc. Petru Chalupovi z CMTF UP za umožnění přístupu k tomuto programu.
- 67 Za zprostředkování relevantních částí této studie děkuji Mgr. Markétě Pytlíkové z ÚJČ AV ČR.

LITERATURA

- BARTOŠ, F. M. *Počátky české bible*. Praha: Kalich, 1941.
- BibleWorks 5.0.020w*. [CD-ROM] Programmed by Michael S. Bushell and Michael D. Tan. 2001.⁶⁶
- BRODSKÝ, P. *Katalog iluminovaných rukopisů Knihovny Národního muzea v Praze*. Praha: KLP, 2000. ISBN 80-85917-78-5.
- ČERNÝ, P. Tři iluminované bible 13. století francouzského původu v moravských sbírkách. Předneseno na konferenci *Lidé okolo knih (autor – tvůrce – recipient): 13. ročník odborné konference (23.–24. listopadu 2004): problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*. 2004, v tisku. Internetová verze dostupná na <<http://www.vkol.cz/konf/04ref26.htm>>.

- FISCHER, B. Zur Überlieferung altlateinischer Bibeltexte im Mittelalter. *Lateinische Bibelhandschriften im frühen Mittelalter*. Freiburg: Herder, 1985, s. 404–421. [text leidenské přednášky z r. 1975]
- FREITINGER, P. Bible české reformace. 1. část. *Křesťanská revue*, 1987a, roč. 54, č. 4, s. 81–86.
- FREITINGER, P. Bible Jana z Dražic a staročeské překlady Písma. *Listy filologické*, 1987b, roč. 110, s. 159–165.
- FREITINGER, P. Bible předchůdců Husových. *Křesťanská revue*, 1987c, roč. 54, č. 7, s. 153–158.
- FREITINGER, P. Ještě k latinské předloze staročeského překladu Bible. *Křesťanská revue*, 1983, roč. 50, č. 6, s. 127–133.
- FREITINGER, P. K latinské předloze staročeského překladu Bible. *Křesťanská revue*, 1982, roč. 49, č. 2, s. 27–32.
- KRÁSA, J. *České iluminované rukopisy 13./16. století*. Edičně připravil Rostislav Švácha, německé studie přel. Karel Stejskal. Praha: Odeon, 1990. ISBN 80-207-0114-1.
- KYAS, V. – KYASOVÁ, V. – PEČÍRKOVÁ, J. (vyd.) *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká: kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století: IV: Tobiáš-Sirachovec*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1996. ISBN 3-506-71673-5.
- KYAS, V. – PEČÍRKOVÁ, J. Die Dresdener oder Leskowitz-Bibel. In ROTHE, H. – SCHOLZ, F. (vyd.) *Die altschechische Dresdener Bibel: Drážďanská anebo Leskovecká bible: Facsimile: aufgrund der photographischen Aufnahmen von 1914 nach dem verbrannten Original aus dem 14. Jahrhundert*. Biblia Slavica I. 1. Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh, 1993, s. 385–409.
- KYAS, V. Die altschechische Bibelübersetzung des 14. Jahrhunderts und ihre Entwicklung im 15. Jahrhundert. In ROTHE, H. – OLESCH, R. (vyd.) *Kutenberger Bibel: Kutnahorská Bible: bei Martin von Tišnov: Band 2: Kommentare von Vladimír Kyas, Karel Stejskal, Emma Urbánková*. Biblia Slavica I. 2. Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh, 1989, s. 9–32.⁶⁷
- KYAS, V. (vyd.) *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká: kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století: I: Evangelia*. Praha: Academia, 1981.
- KYAS, V. (vyd.) *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká s částmi Bible litoměřicko-třeboňské: kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století: II: Epištoly, Skutky apoštolů, Apokalypsa*. Praha: Academia, 1985.
- KYAS, V. (vyd.) *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká: kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století: III: Genesis – Esdráš*. Praha: Academia, 1988.
- KYAS, V. *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Na přípravě kap. 34 se podíleli M. Bohatcová, E. Michálek, J. Pečirková a D. Šlosar. Kap. 35 napsal J. Vintr, který také sestavil přílohu 41. Přílohu 40 připravil K. Stejskal, přílohy 37–39 zpracovala, rejstříky sestavila a publikaci k vydání připravila J. Pečirková. Praha: Vyšehrad, 1997. ISBN 80-7021-105-9.
- KYAS, V. *První český překlad bible*. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1971.
- LIGHTOVÁ, L. French Bibles c. 1200–30: a new look at the origin of the Paris Bible. In GAMESON, R. (vyd.) *The Early Medieval Bible: its production, decoration and use*. Cambridge: CUP, 1994, s. 155–176.
- LOEWE, R. The Medieval History of the Latin Vulgate. In LAMPE, G. W. H. (vyd.) *The Cambridge History of the Bible: vol. II: the West from the Fathers to the Reformation*. Cambridge: CUP, 1969, s. 102–154.
- METZGER, B. M. *The Text of the New Testament: its Transmission, Corruption, and Restoration*. 3., rozšířené vyd. New York – Oxford: OUP, 1992. ISBN 0-19-507297-9.
- QUENTIN, H. *La Vulgate à travers les siècles et sa révision actuelle: conférence donnée à l'Institut biblique de Rome le 17 janvier 1926*. Roma: Tipografia Cuggiani, 1926.
- SPUNAR, P. Česká devotio moderna – fikce a skutečnost. *Listy filologické*, 2004, roč. 127, č. 3–4, s. 356–370.
- STEJSKAL, K. Die älteste tschechische Bibelhandschrift in kunsthistorischer Sicht. In ROTHE, H. – SCHOLZ, F. (vyd.) *Die altschechische Dresdener Bibel: Drážďanská anebo Leskovecká bible: Facsimile: aufgrund der photographischen Aufnahmen von 1914 nach dem verbrannten Original aus dem 14. Jahrhundert*. Biblia Slavica I. 1. Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh, 1993, s. 411–425.
- STEJSKAL, K. Iluminované bible v Čechách a jejich vztah k západoevropské knižní malbě. In PAVLINCOVÁ, H. – PAPOUŠEK, D. (vyd.) *Česká bible v dějinách evropské kultury*. Brno: Czech Society for the Study

of Religions in cooperation with the Institute of Religious Studies of the Faculty of Arts of the Masaryk University 1994, s. 97–116.

VAŠICA, J. *Staročeské evangeliáře: studie průpravná*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1931.

VINTR, J. Einleitung. In VINTR, J. (vyd.) *Die älteste tschechische Psalterübersetzung: kritische Edition*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1986, s. 7–52.

VINTR, J. Einleitung. In VINTR, J. (vyd.) *Die ältesten tschechischen Evangeliare: Edition, Text- und Sprachanalyse der erster Redaktion*. München: Verlag Otto Sagner, 1977, s. 12–149.

ON TWO TYPES OF NON-PARISIAN VARIANTS AND TRANSLATION TECHNIQUE IN THE YOUNGER TEXT OF THE FIRST-RECENSION OLD CZECH OCTATEUCH

Summary

The article focuses on related Spanish and Italian variants in Old Czech Octateuch, offering an alternative explanation for some Freitinger's examples. The influence of codices ΠΣΨ is followed in additions to the Clementine Vulgate text and in textual variants (appellatives and proper nouns). Tracing these influences helps to illuminate the differences in underlying Vulgate texts in the older and younger first-recension versions. The last part of the article concentrates on the Old Czech 3 Ezra version, attempting to specify relative relatedness of some Latin manuscripts to the Czech text.

Translation © Robert Dittmann, 2006

Mgr. Robert Dittmann
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
dittmann@email.cz

SOUZNAČNÁ SLOVA – NUTNOST ČI ZBYTEČNOST V CIZOJAZYČNÉM VYUČOVÁNÍ?

DARINA HRADILOVÁ

1. Jednou ze základních součástí jazykové výuky, tedy i výuky češtiny jako cizího jazyka, je prezentace slovní zásoby. Specifickou vrstvou lexika se jeví výrazy synonymní, které na jedné straně ukazují pestrost a mnohostrannost jazyka jako takového, na straně druhé demonstrují schopnost mluvčích tyto prostředky adekvátně využívat pro vyjádření věcně-významových odlišností i jemných stylových nuancí.

Tímto příspěvkem navazuji na svou starší práci *K problematice lexikální synonymie ve výuce češtiny jako cizího jazyka* (Ostrava, 2002) a prostřednictvím ankety sleduji, jak se teoretické přístupy k souznačným lexémům odrážejí ve schopnostech nerodilých mluvčích, tedy studentů češtiny jako cizího jazyka, správně a efektivně synonyma užívat. Východiskem práce byly testové formuláře, které vyplnilo 38 respondentů převážně ze zemí Evropské unie, tedy z Rakouska, Německa, Belgie, Británie, Itálie, Polska, a dále pak z Bulharska. Jsem si samozřejmě vědoma, že z tohoto počtu dotazníků nelze vyvozovat absolutně platné závěry; jedná se pouze o dílčí úsek rozsáhlejší práce, která bude rozšiřována.

2. Při koncipování testových úkolů byly zvažovány dva rozhodující faktory, a to typ synonym (2.1.) a míra jejich obtížnosti (2.2).

2.1 Pro účely této práce definujeme synonyma jako „pojmenovávací jednotky slovní i víceslovné, které se různí formou, ale shodují významem, což znamená, že jeden denotát je označen lexikálními jednotkami A, B, C, které jsou v synonymním vztahu a jsou kontextově zaměnitelné. Tyto lexikální jednotky se mohou lišit dalšími významovými znaky nebo stylovými příznaky, musí však být kontextově zaměnitelné. Shoda v denotaci je vždy podmínkou, shoda v konotaci ne.“ (Filipec 1961, s. 203).

Typ synonym pak vychází z jejich klasifikace, přičemž zásadní význam spatřujeme v klasifikaci podle rozsahu. Rozsahem synonymie chápeme míru sémantické neutralizace, případně množství kontextů, v nichž k neutralizaci může dojít (srov. Ullmann 1963; Apresjan 1974).

2.1.1 Synonyma absolutní jsou shodná ve všech příznacích, v konotaci, denotaci i distribuci. Jsou sémanticky neutrální, a tudíž je lze libovolně zaměňovat ve všech kontextech. Takto chápaná synonyma však mohou být ve výuce cizího jazyka, a to jakéhokoli, shledána nadbytečnými. Jsou-li však součástí základní slovní zásoby a hojně frekventovaná, musí s nimi být počítáno alespoň pro percepční dovednosti, a to již na začátečnické úrovni.

2.1.2 Synonyma částečná se liší v rozsahu denotace, v konotaci nebo v distribuci a nelze je tedy libovolně zaměňovat v různých kontextech. Klasifikace částečných synonym je založena

na distinktivních rysech, jimiž se členy daných párů, resp. řad, odlišují a jež jsou charakteristické pro určitou skupinu synonymních lexémů. Vedle odlišností ryze významových je tato klasifikace postavena i na rozdílech stylistického rázu.

2.1.2.1 Synonyma ideografická nelze zaměňovat v různých kontextech. Jsou vymezena na základě významového distinktivního rysu, jehož přítomností či absencí jsou vázána na specifický kontext. K nejvýznamněji zastoupeným párům této kategorie řadíme synonyma lišící se rysem obecnost a intenzita.

Zaměříme-li se k distinktivnímu rysu obecnost, můžeme konstatovat, že se mohou navzájem zastupovat pojmenování druhu a rodu. Dané lexikální jednotky tak vstupují do dvojího logicko-sémantického vztahu. Jednak je to vztah *hyponymum–hyperonymum*, tedy vztah pojmu nadřazeného k pojmu logicky podřízenému, jednak vztah synonymní, v jehož rámci mohou významy obou lexémů splynout, a to na základě individuální zkušenosti mluvčího.

Zvažujeme-li distinkci udávanou intenzitou, neomezujeme se pouze na určení přítomnosti či absence tohoto rysu, ale přihlížíme k míře, v jaké je zastoupen. Tam, kde dochází ke změnám intenzity původního významu, můžeme pozorovat buď jeho vzestupnou tendenci, a tedy posun daného distinktivního rysu do popředí významové struktury sledované lexikální jednotky, nebo tendenci sestupnou a ústup daného rysu do pozadí významové struktury.

2.1.2.2 Synonyma stylistická se odlišují stylovými příznaky, tudíž jsou tyto páry zpravidla tvořeny členem stylově neutrálním a členem příznakovým. Příznakový člen synonymického páru pak stylově přísluší ke knižní, poetické, terminologické či slangové vrstvě slovní zásoby. Stejně jako následující dva typy synonym jsou vhodná pro pokročilejší studenty, kteří disponují dostatečnými znalostmi jazyka i reálií, jež jsou předpokladem pro práci s náležitými kontexty.

2.1.2.3 Synonyma dobová se odlišují časovým příznakem. Synonymní páry tohoto typu jsou tvořeny lexikálními jednotkami neutrálními a časově příznakovými, tj. takovými, které jsou v daném okamžiku mluvčím považovány jako archaismy, historismy nebo neologismy.

2.1.2.4 Synonyma expresivní se liší přítomností příznaku citové kvality u jednoho členu synonymického páru. Do této skupiny řadíme např. páry slov neutrálních a jim významově blízkých deminutiv, eufemismů, augmentativ či slov zhrubělých.

2.2 Při posuzování míry obtížnosti jsem vycházela z výskytu daných lexikálních jednotek v nejběžnějších učebnicích češtiny jako cizího jazyka (ČJC).¹ To se týká zejména dvou nižších úrovní, resp. nejnižší a střední. Pro úroveň nejvyšší (tj. překladatele a tlumočnický) jsem volila slovní zásobu s ohledem na charakter textů překládaných pro potřeby EU. Záhloví každého testového úkolu, tedy konkrétní podoba synonymických řad vychází z údajů *Slovníku českých synonym* (Všianský – Pala 1996), nejedná se tedy v žádném případě o náhodné, asociace vytvořené uskupení slov.

Ke všem třem úrovním je nutno podotknout, že je nelze od sebe striktně oddělit a že jejich hranice jsou pružné, jak jsou pružnost a vágnost obecnými vlastnostmi celého jazykového systému. V hraničních případech tak může docházet k prolínání jednotlivých úrovní.

2.2.1 Lexémy pro testové úkoly nejnižší úrovně, tj. A1 a A2, byly vybírány na základě analýzy lexika prezentovaného v učebnicích pro začátečníky. Poukázat je však nutno na fakt, že ve všech učebnicích češtiny pro cizince jsou synonyma předkládána jako izolované jednotky, tedy bez kontextu, z něhož by byl patrný rozsah jejich synonymity. V testovém

formuláři (Příloha č. 1) se jedná o úkoly 1–3, tedy o synonymické řady *dobrý–hezký–pěkný*; *dívka–děvče–holka*; *chlapec–hoch–kluk*.

2.2.2 Testová zadání střední úrovně, tj. B1 a B2, se orientovala na slovní zásobu učebnic pro pokročilé.² Jednalo o lexémy neutrální, hojně frekventované, avšak s variantami kontextově vázanými, tedy synonymické řady *Česko–Česká republika*; *vývoz–vyvezení–export*; *vyrábět, produkovat vytvářet*.

2.2.3 Pro nejvyšší úroveň obtížnosti, tj. C1 a C2, byly vybírány synonymické řady zahrnující lexémy terminologického charakteru a lexikální jednotky, které jsou součástí ustálených spojení. Z hlediska sémantického byla kritériem výběru příslušnost alespoň jednoho členu synonymické řady k tématu politika, veřejný život či veřejná správa. Jedná se tedy o synonymické řady *stát–země–republika–krajina*; *hranice–předěl–rozhraní–mez–míra–čára*; *zákon–ustanovení–předpis–pravidlo*; *stabilní–pevný–ustálený–rovnovážný*.

3. Anketní zadání předpokládalo vyplnění 25 lexikálních pozic; 3 z nich byly podmíněny stylovou příznakovostí, v 8 případech se jednalo o ustálená spojení. V ostatních pozicích bylo nutno správně posoudit sémantickou kompatibilitu sledovaných lexémů s kontextem testového zadání. Při posuzování správnosti byl brán zřetel pouze na použití správného lexému, nikoli na jeho správnost vzhledem k normě morfologické či ortografické.

3.1 Jen jedna třetina respondentů, tedy 33 %, byla schopna správně užívat synonyma stylově příznaková, tedy lexémy hovorové zařadit do kontextů, jež na hovorovost odkazovaly formou přímé řeči. Tento typ synonym (*děvče–holka*, *chlapec–kluk*) se vyskytoval zejména v testových úkolech nejnižší obtížnosti. Jakkoli se tedy ankety účastnili především pokročilí studenti češtiny pro cizince, největším úskalím bylo správné užívání právě těch synonym, s nimiž jsou seznamováni na začátečnické úrovni. Na tomto stupni si však studenti nejsou schopni dostatečně uvědomit rozdíl mezi formou bezpříznakovou a hovorovou, navíc tato diference pravděpodobně ani není upevněna praktickým procvičováním a užíváním.

3.2 Dosadit správný člen synonymické řady do ustáleného spojení bylo schopno 82 % dotázaných. Tak bylo paradoxně nejméně pochybení zaznamenáno v testových úkolech nejvyšší úrovně. Příčinu spatřujeme v tom, že studenti si zpravidla osvojují jednotky slovní zásoby izolovaně, případně právě s odkazem na ustálená spojení či frazémy. V anketních úkolech pak tyto kolokace figurují prakticky ve stejné podobě, v jaké je znají z učebnice, a tudíž je ovládají poměrně bezpečně.

3.3 Mezi zmíněnými extrémními pozicemi z hlediska korektnosti se nachází schopnost užívat synonyma ve správných významově–věcných souvislostech. Sémantickou kompatibilitu synonym s kontextem správně posoudilo 65 % respondentů. Důvod spatřujeme v prosté známosti či neznámosti dané lexikální jednotky a její eventuální polysémie.

3.4 Posuzujeme-li pak výsledky ankety komplexně, s cílem zjistit, jsou-li nerodilí mluvčí schopni správně a efektivně užívat souznačné lexikální jednotky, musíme bohužel konstatovat, že výběr vhodného lexému pro daný kontext vychází z tzv. „negačního postupu“. Nikoli tedy z pozitivní znalosti lexémů A, B, C atd., ale z vědomí o nemožnosti užití výrazů A, B, které plyne z fixace na jedinou variantu C, která je prezentována učebnicí či učebním postupem. Tento přístup samozřejmě nelze aplikovat ani na synonyma absolutní, ani na synonyma ideografická, nedisponuje-li uživatel dostatečnou znalostí všech členů synonymického páru či řady. Zde vidíme příčinu nejvyšší míry správnosti u ustálených spojení a klesající správnost u kontextů vyžadujících posouzení sémantické nebo stylové kompatibility.

Nebylo prokázáno, že by schopnost užívat slova souznačná byla ovlivněna transferem či interferencí s mateřským jazykem, kde by teoreticky mohli být zvýhodněni studenti, jejichž mateřštinou je slovanský jazyk. Relevantními faktory jsou délka a intenzita studia.

3.5 K nastolené otázce, zda je prezentace, resp. znalost, souznačných slov v cizím jazyce nutností či zbytečností můžeme konstatovat, že na začátečnické úrovni o nutnosti nelze uvažovat. Jak ukázaly výsledky ankety, efektivita prezentace souznačných lexémů, ať již absolutních či ideografických, na začátečnické úrovni je jen 33 %.³ Prezentace dvou a více lexikálních jednotek na místo jediné může u začátečníků vyvolat efekt zahlcení. Synonyma by měla být zařazena spíše do výuky pokročilejších studentů, přičemž je důležité klást důraz na systematickост a důslednost jejich prezentace. Za vhodnou metodu jejich představování lze považovat využití asociogramů, které mohou znázorňovat i ostatní paradigmatické vztahy ve slovní zásobě, což vede k systemizaci a upevnění daných informací.

Závěrem bych chtěla poděkovat učitelům češtiny působícím na zahraničních univerzitách (zejména ve Vídni a Gentu) a vedení Letní školy slovanských studií při Katedře bohemistiky na Filozofické fakultě Univerzity Palackého, kteří mi umožnili anketu realizovat.

PŘÍLOHA Č. 1

Testový formulář

Národnost:

Stupeň pokročilosti: začátečník – mírně pokročilý – pokročilý

1. DÍVKA – DĚVČE – HOLKA

V hodinách tělocviku jsou studenti rozděleni na chlapce a .....
„Maminko, dnes odpoledne půjdu s ..... hrát volejbal.“

2. CHLAPEC – HOCH – KLUK

„Tatínku, všichni ..... z naší třídy zítra pojedou na výlet na kolech.“
Šatny v bazénu jsou pro ..... a dívky oddělené.

3. OBRÝ - HEZKÝ – PĚKNÝ

Dnes bude ..... počasí.
„..... den, pane Nováku, rád Vás vidím.“

4. ČESKO – ČESKÁ REPUBLIKA

V hokeji určitě vyhraje ..... nad Kanadou.
..... je členem Evropské unie.

5. VÝVOZ – VYVEZENÍ – EXPORT

Toto zboží je určeno na .....
..... lanovkou na vrchol hory nám ušetřilo mnoho sil.

6. VYRÁBĚT – PRODUKOVAT – VYTVÁŘET

České firmy ..... kvalitní zboží.
Tento známý umělec ..... sochy a plastiky.

7. STÁT – ZEMĚ – REPUBLIKA – KRAJINA

Je to v zájmu ..... .

Kácení lesů změnilo charakter .....
Ta/ten ..... leží ve střední Evropě.

8. HRANICE – PŘEDĚL – ROZHRANÍ – MEZ – MÍRA – ČÁRA

V počtu přijatých imigrantů nelze překročit stanoven- .....
Nacházíme se na ..... dvou epoch.
Na monitoru počítače bylo vidět jen čern- .....

9. ZÁKON – USTANOVENÍ – PŘEDPIS – PRAVIDLO

Sbírka ..... je soubor ..... upravujících život celé společnosti.
Ten lék je jen na lékařsk- .....
Pro získání řidičského průkazu je nutno zvládnout ..... silničního provozu.

10. STABILNÍ – PEVNÝ – USTÁLENÝ – ROVNOVÁŽNÝ

Nemám mobilní telefon, mám jen ..... linku.
Politická situace ve státě je .....
Sousloví jsou ..... lexikální spojení.

POZNÁMKY

- 1 Mezi běžně užívané učebnice ČJC pro začátečníky řadíme následující příručky:
  - ČECHOVÁ, H. – TRABELSIOVÁ, H. – PUTZ, H.: *Chcete mluvit česky? (Czech for Beginners)* Liberec, 1995.
  - PAROLKOVÁ, O. – NOVÁKOVÁ, J.: *Tschechisch für Deutschsprechende. Tschechisch für Anfänger*: Praha, 1993.
  - REŠKOVÁ, I. – PINTAROVÁ, M.: *Communicative Czech (Elementary Czech)* Praha, 1995.
  - ROUBALOVÁ, E.: *Učíme se česky*. Praha, 1995.
- 2 Mezi běžně užívané učebnice ČJC pro pokročilé řadíme následující příručky:
  - ČECHOVÁ, H. – TRABELSIOVÁ, H. – PUTZ, H.: *Chcete mluvit ještě lépe česky?* Liberec, 1996.
  - PAROLKOVÁ, O. – NOVÁKOVÁ, J.: *Tschechisch für Deutschsprechende. Tschechisch für Fortgeschrittene*. Praha, 1998.
  - REŠKOVÁ, I. – PINTAROVÁ, M.: *Communicative Czech (Intermediate Czech)*. Praha, 1995.
- 3 Tento číselný údaj může být zkrácený. Ankety se účastnili převážně pokročilí studenti, kteří si dané lexémy mohli osvojit až v další fázi studia, tedy nikoli již v jeho začátcích.

PRAMENY

ČECHOVÁ, H. – TRABELSIOVÁ, H. – PUTZ, H.: *Chcete mluvit česky? (Czech for Beginners)*. Liberec, 1995.
ČECHOVÁ, H. – TRABELSIOVÁ, H. – PUTZ, H.: *Chcete mluvit ještě lépe česky?* Liberec, 1996.
PAROLKOVÁ, O. – NOVÁKOVÁ, J.: *Tschechisch für Deutschsprechende. Tschechisch für Anfänger*: Praha, 1993.
REŠKOVÁ, I. – PINTAROVÁ, M.: *Communicative Czech (Elementary Czech, Intermediate Czech)*. Praha, 1995.
ROUBALOVÁ, E.: *Učíme se česky*. Praha, 1995.

LITERATURA

APRESJAN, J. D.: *Leksičeskaja semantika*. Moskva, 1974.
FILIPEC, J.: *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*. Praha, 1961.
HENDRICH, J.: *Didaktika cizích jazyků*. Praha, 1988.
HRADILOVÁ, D.: K problematice lexikální synonymie ve výuce češtiny jako cizího jazyka. In: *Čeština – jazyk slovanský*, Ostrava, 2001, s. 72–77.
Slovník spisovné češtiny. Praha 1998
ULLMANN, S.: *The Principles of Semantics*. Oxford, 1963.
VŠIANSKÝ, J. – PALA, K.: *Slovník českých synonym*. Praha, 1996.

SYNONYME – EINE NOTWENDIGKEIT ODER EINE ÜBERFLÜSSIGKEIT IM FREMDSPRACHENUNTERRICHT?

Zusammenfassung

In diesem Beitrag wird Frage der lexikalischen Synonymie im Fremdsprachenunterricht behandelt. Durch einen Fragebogen wird festgestellt, ob die Nichtmuttersprachler fähig sind, synonyme Lexeme korrekt und adekvat zu benutzen. Der Fragebogen wurde mit Rücksicht auf Typ der Synonymie und Schwierigkeitsgrad der synonymen Reihen konzipiert.

Es wurde festgestellt, daß die Ausländer nicht fähig sind, die stylistischen Kennzeichen der einzelnen Synonyme zu unterscheiden, obwohl gerade diese Synonyma auf dem Anfängerniveau präsentiert werden. Dagegen die meisten Untersuchungsteilnehmer in der Lage waren, das richtige Glied der synonymen Reihe in die feststehende Redewendung einzusetzen. Zum Schluß wurde konstatiert, daß die Presentation der Synonyma systematisch durchgeführt werden muß, wobei methodisch vor allem Form der Assoziogramme zu empfehlen ist, weil dadurch alle paradigmatischen Beziehungen im Wortschatzsystem darzustellen sind.

Translation © Darina Hradilová, 2006

Mgr. Darina Hradilová, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
hradil@tiscali.cz

JEŠTĚ K LIDOVÉ SLOVNÍ ZÁSOBĚ V PODKRKONOŠÍ

JOSEF JODAS

V ostravském sborníku *Linguistica 4* jsem spolu s M. Čermákovou rámcově charakterizoval z hlediska územního rozsahu a četnosti užívání nářeční slovní zásobu zachycenou v *Podkrkonošském slovníku* J. Bachmannové (1998).¹ Na základě sondačního výzkumu provedeného M. Čermákovou na Jilemnicku a vlastního jazykového povědomí (rodilých mluvčích) jsme se tam pokusili jednak rozlišit složku centrální a periferní u předem stanoveného vzorku relativně živého podkrkonošského lexika,² jednak předběžně diferencovat z hlediska nářeční zachovalosti celou oblast Podkrkonoší (vzdor svému názvu nebyl totiž slovníkový materiál J. Bachmannové získán z území celého Podkrkonoší, ale pouze z jedné jeho části, a to západní). Vymezili jsme při tom čtyři předpokládané typy: zachovalý typ venkovský v izolovaných, podhorských lokalitách (Benecko, Železnobrodsko), popsany autorkou Podkrkonošského slovníku, dále nivelizovanější (již dosti urbanizovaný) typ venkovský (např. Jilemnicko), původní městský typ (Jilemnice, Semily, Železný Brod) a novější, jazykově značně nivelizovaný (Hostinné, Vrchlabí, Trutnov) a došli k následujícím závěrům: nářeční výrazy užívané v každodenní komunikaci hojněji a bez generačního nebo teritoriálního omezení dosahují několika desítek, rozsah pasivní slovní zásoby tohoto typu nelze prozatím odhadnout; nářeční nasycenost běžné mluvy v rovině lexikální je v Podkrkonoší stále dosti výrazná i mezi příslušníky nejmladší generace, je však hlavně z teritoriálního hlediska velmi proměnlivá.³

Cílem tohoto článku je na základě materiálu získaného z jiných lokalit v Podkrkonoší ověřit a zpřesnit naše dřívější poznatky a závěry, a to se zvláště zaměřením na mluvu nejmladší generace. Chtěl bych při této příležitosti zároveň korigovat několik dílčích omylů a nepřesností, které v ostravském příspěvku zůstaly neopraveny (kvůli krátké časové lhůtě pro jeho odevzdání a vytištění), a doplnit naše poznámky týkající se podkrkonošské slovní zásoby z hlediska stavu zachyceného v *Českém jazykovém atlase*.⁴

Na pravou míru je třeba uvést především nedopatření vzniklé mechanickým přiřazením významu „polštář“ ke slovu *zhlavec*, to má totiž v podkrkonošském úzu význam „podhlavník“. V důsledku toho je pochopitelně i náš komentář k územnímu rozsahu tohoto výrazu bezpředmětný. Revidovat musíme také klasifikaci výrazů *krutej* „tvrdý, tuhý, nepřijemný (o látce)“ a *křunda* „stará bota“ jako lexikálních jednotek, které již z živého úzu ustupují. Zatímco v prvním případě vyplynulo toto hodnocení z omylu (chybně zaznamenaného údaje), v druhém bylo ovlivněno stavem zachyceným v Roztokách u Jilemnice, který se v jiných lokalitách nepotvrdil.⁵

Jak jsme upozornili na příkladu výrazů *křáč* „keř“ a (*v*)*odměk* „obleva“, nejsou poznatky J. Bachmannové o lidové slovní zásobě v Podkrkonoší v jednotlivostech vždy zcela v souladu se stavem popsaným v *Českém jazykovém atlase* (dále ČJA). Toto zjištění můžeme nyní materiálově doplnit o slova *kosák* „kos“, *klút* „hlt, doušek“ a *vincek* „bubínek, malá železná kamínka“. Podle údajů ČJA (2, s. 119) by slovtvorná varianta *kosák* měla být užívána pouze ve východní části Podkrkonoší, pro západní část ji však dokládá J. Bachmannová a její poznatek jednoznačně potvrzuje i náš materiál – otázkou ovšem zůstává, zda lze tuto formu považovat za specificky podkrkonošskou (s výjimkou roztroušeného výskytu na Mladoboleslavsku jde totiž – dle ČJA – o slovní tvar typicky východočeský). V materiálu ČJA (2, s. 442, heslo *doušek*) výraz *klút* nefiguruje, přestože jeho výskyt alespoň v západní části Podkrkonoší dokládá opět J. Bachmannová, podle našich zjištění je to výraz užívaný v různé míře v celé oblasti Podkrkonoší. Dále je možné rozšířit skupinu podkrkonošských výrazů, které jsou specifické, teritoriálně výlučné pouze z hlediska regionálně českého, nikoli celonárodního (vyskytují se převážně jen na území Moravy a Slezska) o slovo *vincek*. Jako takové (specificky podkrkonošské) jej zachycuje pouze slovník J. Bachmannové (podle ČJA 1, s. 328, je to slovo typicky moravské a slezské).

Nový výzkum byl proveden pomocí dotazníkového šetření studenty Filozofické fakulty UP Olomouc v lokalitách Studenec, Horní Kalná, Semily a Žacléř.⁶ Jeho cílem bylo porovnat stav zjištěný M. Čermákovou v Roztokách u Jilemnice v obcích obdobného typu z těže oblasti (Jilemnicko a Vrchlabsko) a v prostředí městském. Ve všech případech šlo o menší skupinky respondentů – místních rodáků: 4 osoby při prvotním šetření v Roztokách u Jilemnice, 4 ve Studenci, 6 v Horní Kalné, 3 v Semilech a 1 v Žacléři.⁷ Zvlášť, na redukovaném materiálu byl pak proveden průzkum znalosti nářečních výrazů u studentů gymnázia v Semilech (42 respondentů) a žáků ZŠ v Trutnově (15 respondentů).⁸

Výzkum zčásti potvrdil naše dřívější poznatky, přinesl však i některá nečekaná zjištění. Překvapující byl především vysoký stupeň nivelizace nářečí u respondentů z Horní Kalné. Je to obec s obyvatelstvem nářečně stejnorodým, původním, zařazená navíc do sítě tradičních venkovských lokalit v *Českém jazykovém atlase*. U všech dotázaných se např. prokázala neznalost specifických nářečních výrazů ve 25 % z celkového počtu zjišťovaných položek, v souhrnu údajů získaných ze všech lokalit tvořily přitom nezřídka negativní odpovědi z Horní Kalné absolutní celek nebo zřetelnou většinu, srov. *z(v)racel*⁹ „povalovat, kácet“ (6 z celkových 6), *žrát se* „hádat se“ (6/6), *hajcat* „hladit“ (6/7), *ramplovat* „bouchat, tlouct, vydávat hřmot“ (6/8), *kucmoch* „bramborová kaše“ (5 z 5), *přítrefenej* „raněný mrtvicí, po mrtvicí“ (5/5), *postejnej* „podobný“ (5/6), *šubrovat* „hýbat (sebou)“ (5/6), *mamlat* „mačkat, muchlat“ (5/7), *šplách* (špláchanec) „prudký déšť, liják“ (4 ze 4), *hora* „horská krajina“ (4/5), *chrápat, chrapák* „silně kašlat, silný kašel“ (4/5), *přifrcnutej* „nápadně nebo nevkusně oblečený“ (4/5), *klút* (3 ze 3), *zahlížet* „mračit se, ošklivě se na někoho dívat“ (3/3), *vrklat (se)* „kývat, viklat (se)“ (2 ze 2), *plajzák* „expr. jazyk“ (2/3).

Jistým protipólem lokality Horní Kalná byla v tomto ohledu obec Roztoky u Jilemnice, kde nářeční nasycenost mluvy dosahovala nejvyšších hodnot, např. u výrazů *bahlovat (se)* „namáhavě pracovat, lopotit se“ a *šubrunk* „drobné kamení, drobné podřadné věci vůbec“ pocházely kladné odpovědi („užívám“) pouze odtud (po 4 položkách), u výrazů *čuhnout, čuhec* „mrznout, mráz“ šlo o 2 kladné odpovědi z celkových tří, *ramplovat* tři ze čtyř, *přifrcnutej* čtyři ze šesti; o polovinu z celkového počtu pak u výrazů *culit* „mačkat, muchlat“ (2/4) a *hajcat*

(4/8). Rozdíly proti stavu zjištěnému v ostatních lokalitách nebyly však celkově přesto nějak výrazné, ojediněle se navíc vyskytly i difference opačného rázu.¹⁰ Poměry odpovědí „užívám“ – „znám“ – „neznám“ v Semilech a Žacléři se nelišily nijak výrazně ani navzájem, ani při srovnání se stavem v další venkovské lokalitě, Studenci.

Důležitým zjištěním bylo dále to, že u jednotlivých položek se občas vyskytovaly údaje značně nevyrovnané nebo protikladné celkovému stavu shromážděného materiálu. Tak např. doklady o užívání nářečních slov *vokřeš* „starý, rozsochatý strom, nesouměrně rostlá, nevzhledná květina“ a *vošlapovat* „chodit kolem a nic pořádného neudělat“ pocházejí pouze z obcí Roztoky u Jilemnice a Horní Kalná (v obou případech 4 + 2 z 18 celkově možných); u výrazů *pelouch* „postel; peřina“ (3 ze 3 dokladů), *jitrnice* „modřina“ (3/4) a *ušíšmanej* „špinavý, zamazaný“ (3/4) šlo pak paradoxně pouze o doklady z Horní Kalné. Odráží to zřejmě existující rozkolísanost místního nářečí v Podkrkonoší, ale také vliv individuálního faktoru na formování mluvy a jazykového povědomí jednotlivých respondentů (původ rodičů, rodinné poměry, osobní kontakty, záliby atd.). O to cennější jsou – i přes celkově malý počet dokladů – zjištění platná bezvýjimečně pro všechny sledované lokality nebo alespoň jednoznačně interpretovatelné.

V zásadě se potvrdil náš dřívější odhad o četnosti užívání a znalosti tradičních nářečních slov. Na základě výzkumu v Roztokách u Jilemnice a vlastního jazykového povědomí jsme odhadli relativně zachovalou, živou vrstvu podkrkonošské slovní zásoby, která je hojně užívaná nebo aspoň všeobecně známá i v nivelizovanějším prostředí venkovském a městském, minimálně na 20 až 30 jednotek. Jako ilustrativní příklady tohoto jádra nářečního výraziva jsme uvedli slova *cacnej* „vychloubačný, prudký, ukvapený, příliš horlivý“, *drtek* „malý kousek, drobeček“, *futeř* „sněhová vánice“, *kortouč* „kolečko, trakař“, *kručet* „expr. stěžovat si naříkat; prosit, loudit“, *nacamranej* „expr. opilý“, *ranec* „expr. břicho“, *ramplovat* „bouchat, tlouct“, *rozcapenej* „otevřený dokořán; rozmazlený“, *šlukat* „škytat“, *šplách* (špláchanec), *zahlížet*, *žvejkat* „expr. klábosit, žvanit“. S výjimkou slova *ramplova*¹¹ užívá těchto výrazů běžně alespoň polovina dotázaných, v některých případech dokonce převažující část (např. *kortouč* 15 z 18 dotázaných, *šlukat* 16 z 18).

K nářečním slovům územně i sociálně (generačně) nepříznakovým můžeme nyní s velkou pravděpodobností přiřadit ještě slova nebo slovní tvary *cirkulka* „kotoučová pila“, *dožranej*, *dožer* „naštvaný, naštvaní, vztek“, *habrajz* „řídke bláto, špína, nepořádek vůbec“, *chroust se* „převalovat se, vrtět se; hýbat se“, *kale* „(v zápor. větách) dobře (i o zdravotním stavu), důkladně“, *kručet*, *krutej*, *kvedlik* „kvedlačka“, *lábat* „pít“, *lajznout* „uhodit někoho“, *lundat* „pít“, *macek* „expr. velké, silné dítě“, *naváhnout (se)* „naklonit (se)“, *pomladší/postarší* „poněkud mladší/trochu starší“, *požrat se* „expr. pohádat se“, *prasečina* „expr. řídke bláto, špína, nepořádek vůbec“, *sápat* „trhat, rvát“, *usápnout se* „expr. utrhnout se, obořit se“, *votočit se* „zastavit se na krátkou návštěvu“ a *vrklat (se)*. Ve všech uvedených případech tvořil počet aktivních uživatelů tohoto výraziva většinový nebo alespoň poloviční podíl a počet těch, kteří ho vůbec neznali, byl minimální, popř. nulový.

K relativně hojněji užívaným, resp. známým nářečním výrazům náležejí zřejmě i slova, jichž užívá třetina až polovina dotázaných: *bedrunka* „slunéčko sedmítečné“, *čičik* „kočka; vychytralý člověk“, *fuflik* „žmolek (v jídle, na tkanině), *plajzák* „expr. jazyk“, *řampnout* „uhodit“, *usúpanej* „udýchaný“. Vyšší počet odpovědí „znám“ však signalizuje, že některá takováto slova (*bedrunka*, *čičik*) se z aktivního úzu postupně vytrácejí.

Až na výjimky se potvrdil také náš odhad, že za prvky periferní vrstvy slovní zásoby nářečního typu lze pro většinu území v Podkrkonoší považovat výrazy *čemesnej* „čilý, čiperný“, *čpára* „lidská končetina“, *damfovát* „intenzivně topit; silně hřát (o kamnech)“, *facalik* „kapesník“, *koráb* „kůra stromu; zmrzlá vrstva sněhu“, *lupikovat* „utíkat, uhánět“, *pelouch*, *pelušina* „peřina“, *pinta* „kravata“, *podojit (se)* „pomoct (se)“, *šubrunk* „drobné kamení, drobné podřadné věci vůbec“ a *začmudit* „slabě zatopit v kamnech“. Počty odpovědí „neznám“ dosahovaly u těchto slov celkově nejvyšších hodnot (např. u slov *facalik*, *lupikovat*, *pelušina* 16 z 18 možných, u slova *pinta* 17 z 18 možných). Nejednoznačné výsledky přineslo zjišťování znalosti a užívání slov *podojit (se)* a *začmudit*. V obou případech sice počet negativních odpovědí dosáhl 50 %, ty však pocházely téměř výlučně z obcí Horní Kalná a Roztoky u Jilemnice: *podojit (se)* 4 + 3 z 9, *začmudit* 6 + 1 z 9, doklady o užívání obou výrazů ve zbývajících lokalitách nebyly však naproti tomu nijak zanedbatelné (po čtyřech odpovědích). Vzhledem k neúplné reprezentativnosti výsledků dotazníkového šetření z lokality Horní Kalná mohlo tedy dojít k lokálnímu, popř. individuálnímu zkreslení skutečného (převažujícího) úzu. K této vrstvě podkrkonošské slovní zásoby lze nyní přiřadit také výrazy *brnožit (se)* „konat drobnou, lehkou práci“, *čábora* „noha“, *drancat (se)* „expr. škrábat (se)“, *šámat* „chodit, i kulhat“ a *vachtat se* „kolébat se, klátit se při chůzi“. Počet negativních odpovědí u nich dosahoval téměř 80 % (13–14), údaj „užívám“ jsme s jedinou výjimkou zaznamenali vždy pouze jedenkrát (u slova *čábora* ani jednou).

Průzkum znalosti specifických podkrkonošských výrazů u školní mládeže v městském prostředí se zakládal na omezeném souboru slov. Výsledky ukázaly velké rozdíly v zachovalosti nářečního povědomí, a to patrně v závislosti na složení obyvatelstva v obou městech – v případě Semil jde o město vždy výrazně české, s kompaktním domorodým obyvatelstvem, u Trutnova však v minulosti převážně německé, s obyvatelstvem různorodějším. Např. výrazy *bačka* „expr. bačkora“, *drtek* a *požrat se* znali všichni dotazovaní ze semilského gymnázia a běžně by jich užilo 69 %, 76 % a 93 % respondentů, zatímco mezi žáky trutnovské základní školy je vůbec neznalo 87 %, 67 % a 60 % dotázaných; značné rozdíly tohoto druhu byly dále zaznamenány u výrazů *cacnej* (26 % odpovědí „neznám“ × 87 % odpovědí „neznám“), *habrajz* (52 % × 93 %), *klút* (48 % × 80 %), *kortouč* (10 % × 80 %). Více než 50% výskyt odpovědí „užívám“ v obou lokalitách u výrazů *chroust se*, *kosák*, *naváhnout (se)*, *prasečina*, *ranec*, *rozcapenej*, *rozsápanej* „roztrhaný“, *šlinc* „stopa po bití, rána na kůži“, *vrklat (se)* a *zahlížet* ukazuje opětovně, že jde o nářeční slova, slovní tvary nebo významy obecně v mluvčích obyvatel Podkrkonoší stále živé. Za dialektismy v povědomí mladé generace postupně zanikající by naproti tomu bylo možno označit specifické podkrkonošské výrazy *babčit* „scvrkávat se“ (67 % odpovědí „neznám“ v Semilech × 87 % v Trutnově), *čičik* (83 % × 67 %), *čpára* (88 % × 87 %), *habrajz* (52 % × 93 %), *klút* (48 % × 80 %) a *vokřeš* (45 % × 73 %). Údaje týkající se periferní složky nářečního výraziva neodpovídají ovšem vždy stavu popsanému výše, jde zejména o výrazy *čičik*, *habrajz* a *klút*.

Průzkum znalosti a užívání nářečního lexika v Podkrkonoší potvrdil obecně známý fakt, že rodilí mluvčí mohou užívat některých lexikálních dialektismů bezděčně a svým způsobem výlučně, protože si nejsou vědomi teritoriální příznakovosti takových výrazů a jiné ekvivalenty pro vyjádření příslušného pojmového obsahu ani neznají. Za takové dialektismy označovali někteří studenti (rodilí mluvčí) provádějící průzkum z vlastní zkušenosti slova a slovní tvary *cirkulka*, *dožranej*, *dožer*, *kosák*, *kortouč*, *kvedlik*, *prasečina*, *rozsápanej* a *votočit se*, tj. lexi-

kální jednotky patřící jednoznačně k jádru běžně užívaného podkrkonošského lexika, ale také *přifrcnutej* a *šlinc*, u nichž nový sondační průzkum prokázal celkově menší míru znalosti (po pěti negativních odpovědích z osmnácti možných); zatímco u výrazu *přifrcnutej* může jít pouze o lokální zkrácení obecného úzu (4 odpovědi „neznám“ z Horní Kalné), jde v druhém případě zřejmě o náznak obecněji platné nejednotnosti úzu u mladé generace v Podkrkonoší.

Výše uvedené protichůdné nebo nejednoznačně interpretovatelné údaje svědčí o relativně značné rozkolísanosti nářečního úzu v Podkrkonoší, o postupném rozkladu místního nářečí jako kompaktního jazykového útvaru. Naznačují to také posuny nebo zánik specifického nářečního významu u některých tradičních podkrkonošských slov v mluvě mládeže (podrobněji se touto problematikou a také tvarovou rozrůzněností nářečního lexika z Podkrkonoší budeme zabývat ve zvláštním příspěvku na jiném místě). Obecně platné závěry o charakteru mluvy v celé oblasti v mezigeneračním průřezu, ale i jednotlivých vrstvách, a také s ohledem na možnou rozrůzněnost čistě teritoriální lze tedy vyslovit jen ve velmi omezené míře. Další výzkum, který by takovéto závěry vyslovit umožnil, bude proto třeba provést.

POZNÁMKY

- 1 Předmětem našich poznámek a úvah tam nebyl celý lexikon, ale pouze jedna jeho část – Diferenční abecední slovník (o rozsahu asi 2 100 hesel), zaměřený na lexikum ve vlastním smyslu nářeční, specifické právě pro oblast Podkrkonoší.
- 2 Šlo o zhruba 100 lexikálních jednotek, které vymezila spoluautorka článku na základě vlastního jazykového povědomí jako relativně uzavřený soubor nářečních slov, kterých by (podle jejího mínění) mohli užívat nebo alespoň z doslechu znát i rodilí mluvčí mladé generace tohoto regionu.
- 3 To prokázaly už rozdíly v nářečním povědomí autorů článku – rozsah znalosti nářečního lexika byl u J. J. (střední generace), rodáka z Vrchlabí, celkově zhruba o polovinu menší než u M. Č. (mladá generace), rodilé mluvčí z obce Roztoky u Jilemnice. Rozhodujícím faktorem určujícím nářeční povědomí tu tedy nebyl věk, ale prostředí, v němž každý ze spoluautorů vyrůstal.
- 4 Stejně jako v příspěvku ostravském je zde uveden dokladový materiál bez lokálních hláskoslovných zvláštností (dnes už zcela výjimečně se vyskytujících) a definice významu příslušných nářečních slov jsou reprodukovány beze změny (až na jejich občasné krácení) ze slovníku J. Bachmannové, a to vždy při prvním výskytu slova v textu.
- 5 Celkově jsme (u 18 respondentů) zaznamenali u výrazu *krutej* 10 odpovědí „užívám“ a 6 „znám“, u slova *křunda* 9 „užívám“ a 4 „znám“.
- 6 Jde o materiál z referátů zpracovaných v rámci seminářů Funkční stratifikace češtiny studenty M. Hákovou (Studeneč), P. Plecháčem (Studeneč), L. Bartošovou (Horní Kalná), J. Matouškovou (Semily) a M. Huškovou (Žacléř). Věk dotazovaných osob nepřevyšoval 27 let.
- 7 Ve všech lokalitách byla zkoumána mluva (jazykové povědomí) také u respondentů z generace střední (celkem 15 osob) a staré (13 osob). K získaným údajům jsme – z pracovních důvodů – nepřihlédli pouze prozatímně, využity budou v budoucnosti, při jiné příležitosti.
- 8 Výzkum provedly v rámci seminární, tzv. písemné odborné práce K. Nečaská (Semily) a referátu v semináři Dialektologie M. Antoňová (Trutnov).
- 9 Podle ČJA (2, s. 204) se výraz *z(v)racet* „kácet stromy“ vyskytuje pouze v západní části Podkrkonoší, již vně území, jehož mluvu zkoumala J. Bachmannová; mimo areál výskytu tohoto výrazu se nacházejí rovněž lokality, které byly předmětem našeho výzkumu. Většinový podíl odpovědí „neznám“ z Horní Kalné, nejvýchodněji položené venkovské lokality (6 z celkových 8), by mohl nasvědčovat tomu, že jde o jev územně příznakový. To je však v rozporu s odpověďmi žáků základní školy v Trutnově, absolutně nejvýchodněji položené lokality našeho výzkumu – jedenáctkrát „užívám“, čtyřikrát „neznám“.
- 10 Např. výrazy *pidlonohej* „křivonohý“ a *podyma* „mlha“ neznal v této lokalitě nikdo z respondentů mladé generace (4 osoby), zatímco neznalost těchto výrazů dosáhla celkově v prvním případě pouze počtu 7 z 12 (v lokalitě Horní Kalná nebyla tato položka zkoumána), v druhém pak 10 (z toho pětkrát z Horní Kalné) z 18.

- 11 Šest z osmi negativních odpovědí („neznám“) pocházelo ovšem z Horní Kalné, údaje získané z ostatních lokalit svědčí o tom, že jde o slovo obecně známé a zčásti i užívané (6 odpovědí „znám“, 4 „užívám“, 2 „neznám“).

LITERATURA

BACHMANNOVÁ, J.: *Podkrkonošský slovník*. Praha 1998.

JODAS, J. – ČERMÁKOVÁ, M.: Lidová slovní zásoba z Podkrkonoší. In: *Linguistica 4*. Ostrava 2004, s. 121–128.
Český jazykový atlas 1, 2. Praha 1993, 1997.

NOCH ZUM VOLKSWORTSCHATZ IM RIESENBERGSRVORLAND

Zusammenfassung

Der vorliegende Aufsatz knüpft an den im Ostrauer Sammelband *Linguistica 4* veröffentlichten Artikel *Volkswortschatz im Riesengebirgsvorland* an. Gegeben wird hier präzisiertere Charakteristik des ausgewählten Musters vom Riesengebirgsvorlandwortschatzes nach der Häufigkeit der Benutzung und nach der Kenntnis dieses Wortschatzes bei der jungen Generation. Die Aufmerksamkeit wird der zentralen und peripheren Schicht des angenommenen Kerns vom Volkswortschatz aus diesem Gebiet gewidmet. Mit Rücksicht auf die kleinere Zahl der befragten Personen und den schwankenden Dialektusus ist es nötig die festgestellten Ergebnisse für vorläufig zu halten. Die Forschung, welche die definitiveren Schlußfolgerungen auszusprechen ermöglicht, muß auf dem umfangreicheren, systematisch gesammelten Material begründet werden.

Translation © Josef Jodas, 2006

Doc. PhDr. Josef Jodas
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
josef.jodas@upol.cz

ČASOPISECKÉ UKÁZKY DURYCHOVÝCH SLUŽEBNÍKŮ NEUŽITEČNÝCH

KAREL KOMÁREK

Z mnoha svých děl uveřejnil Jaroslav Durych před knižním vydáním časopisecké ukázky, které v několika případech představují starší, později přepracovanou verzi textu. Jsou pozoruhodným svědectvím o složitosti tvůrčího procesu, proměnách autorského záměru i některých aspektech výsledné podoby díla. Týká se to i historického románu *Služebníci neužiteční* (1. díl 1940, celá tetralogie 1969). Následující srovnání časopiseckých otisků několika jeho částí s knižním zněním může, jak doufáme, přinést určité impulsy k jeho interpretaci.

Na *Služebnících neužitečných* – epejeji o jezuitských misionářích v Japonsku na přelomu 16. a 17. století – pracoval Durych s přestávkami téměř tři desetiletí. Podle vzpomínkové knihy *Váhy života a umění* (1933, s. 145–147) první podnět k volbě misionářského námětu přišel koncem února 1931 při návštěvě františkánského kláštera v Uherském Hradišti, kde byl spisovatel zaujat malbami mučednických výjevů; o přesnějším vymezení tématu a zaměření na jezuitské misie s ústřední postavou Karla Spinoly se ale ve zmíněné vzpomínce ještě nemluví. V září 1932 autor podnikl studijní návštěvu Itálie, kterou vylíčil v cestopisné knize *Římská cesta* (1933); hledání míst Spinolova působení a dobových sídel jezuitských institucí svědčí o tom, že námět byl už konkretizován. Během 30. let Durych uveřejnil v revuích *Akord* a *Na hlubinu* několik statí z dějin misí, ve kterých použil historický materiál k chystanému románu (později byly přetištěny v souboru *Boží bojovníci*, 2003). Zároveň v tomto desetiletí otiskl z románu několik ukázek. Počátkem listopadu 1940 vyšel první díl *Služebníků neužitečných* – tehdy plánovaných jako trilogie – nazvaný *Země*. V květnu 1941 se ještě objevila ukázka z 2. dílu (*Výplutí*, *Řád* č. 4/1941) – a zbývající části epejeje vznikaly už v soukromí, bez vyhlídek na publikování. Přesto Durych jejich výslednou podobu dále propracovával a upravoval text, jak ukazují rukopisné varianty 2. až 4. dílu v jeho pozůstalosti. Datum ukončení celého díla je podle jednoho z rukopisů 19. dubna 1961; zhruba rok poté autor umírá.

Časopisecké ukázky *Služebníků neužitečných* vycházely takto:

- (1) *Roberto Bellarmino* (*Listy pro umění a kritiku*, prosinec 1934)
- (2) *Rudolf Aquaviva* (*Řád*, podzim 1935)
- (3) *Claudio Aquaviva* (*Listy pro umění a kritiku*, prosinec 1935)
- (4) *Panny nahé a pozlacené* (*Almanach Kmene* 1935–36, zima 1935)
- (5) *Děťátko* (*Řád*, červen 1937)
- (6) *Katedrála* (*Lumír*, leden–únor 1938)

- (7) *Aluigi Gonzaga (Řád, květen 1940)*
- (8) *Panenská kolej (Lidové listy, říjen 1940)*
- (9) *Kardinál a generál Tovaryšstva (Čteme, říjen 1940)*
- (10) *Vyplutí (Řád, květen 1941)*

Těmto ukázkám odpovídají v knižním vydání následující kapitoly nebo jejich části (některé tituly byly změněny):

- (1) *Hymna Bellarminova* (9. kapitola 1. dílu)
- (2) *Rozcestí* (5. kapitola 1. dílu), *Trůn krásy* (3. kapitola 1. dílu)
- (3) *Al Gesù* (6. kapitola 1. dílu)
- (4) *Panenská kolej* (12. kapitola 1. dílu)
- (5) *Děťátko* (1. kapitola 1. dílu)
- (6) *Katedrála* (4. kapitola 1. dílu), *Pokušitel* (2. kapitola 1. dílu), *Trůn krásy* (3. kapitola 1. dílu)
- (7) *Vůle představených* (8. kapitola 1. dílu)
- (8) *Panenská kolej* (12. kapitola 1. dílu)
- (9) *Al Gesù* 6. kapitola 1. dílu)
- (10) *Vyplutí* (1. kapitola 2. dílu), *Moře morové* (2. kapitola 2. dílu)

Zběžným srovnáním zjistíme, že s textem knižního vydání se doslova shodují ukázky (7), (8) a (9), kdežto položky (1) až (6) a (10) přinášejí odlišnou, později upravenou verzi díla. Zvláštní je, že teprve u ukázky (3) najdeme v časopise výslovné upozornění, že jde o „kapitulu trilogie *Služebníci neužiteční*“; u ostatních otisků starší verze – tedy (1), (2), (4), (5), (6) a (10) – není jejich příslušnost k románu uvedena. Název a rozsah tohoto tvůrčího projektu byl tedy přesněji ohlášen až koncem roku 1935. Durych ovšem už předtím veřejně naznačoval, že chystá větší práci z dějin misíí (v knihách *Váhy života a umění a Římská cesta*, též v rozhovoru s Aloysem Skoumalem pro *Rozpravy Aventina* z dubna 1932), a tak se stávalo, že za součást misionářského románu pokládali někteří recenzenti (Arne Novák, Václav Renč) i samostatnou krátkou prózu *Děti* (knižně 1934, úryvek v *Lidových novinách* 8. ledna 1933).

K rozdílu časopiseckého a knižního znění *Služebníků neužitečných* se vyjádřil po vydání 1. dílu Oldřich Králík (*Řád* č. 4/1941). Úpravy textu (všimá si jen těch formulačních) hodnotil jednoznačně pozitivně: Durych ze starší verze „odstraňuje slova, která zavánějí planým lyrismem“, a v nové redakci díla „směřuje od zlyrizované prózy k strmé objektivitě, od chvějné náládovosti k plastickému reliéfu“. Toto v zásadě adekvátní hodnocení, ilustrované vhodnými příklady, je ale možno zpřesnit a v určitých bodech i revidovat. V našem rozboru budeme věnovat pozornost také změnám kompozičním. Časopisecké ukázky (1) až (6) a (10), tedy ty, které obsahují starší znění, srovnáme s knižním vydáním z roku 1996 (text 1. dílu v něm byl připraven podle 1. vydání z roku 1940, 1. a 2. kapitola 2. dílu podle rukopisu). Budeme je analyzovat postupně. V citátech podtrhujeme místa, na která při výkladu obracíme pozornost. V odkazech užíváme pouze iniciálové zkratky titulů pramenů (např. SN = *Služebníci neužiteční*, Praha 1996; Ř = *Řád*, příslušný ročník) a čísla stran (seznam zkratek je uveden na konci textu).

ROBERTO BELLARMINO

Ukázka zachycuje hlavního hrdinu románu ještě jako jezuitského scholastika v Římě: Karel Spinola je ze zdravotních důvodů poslán představenými do Milána a přichází se rozloučit se svým strýcem kardinálem Filipem, který ho marně přemlouvá k odchodu od jezuitů a k přijetí výnosného církevního úřadu. Karlovo rozhodnutí setrvat v řádu a po uzdravení odjet do misí je ale ještě téhož dne utvrzeno strhujícím kázáním profesora Roberta Bellarmina.

V knižním vydání zůstala vcelku zachována dějová osnova a také většina jednotlivých motivů; formulace byly ale značně změněny a jinak uspořádány. Míru odlišnosti obou verzí ilustrujeme srovnáním úvodních odstavců:

(LUK, s. 409–410)

Stíny paláců a velikých staveb, jejichž páni si dosud hověli ve vilách mezi horami, s pohrdlivou opatrností se vyhýbaly rozpálené cihlové dlažbě, po níž se šinuly jen mátohy osob nezbytných. Spali dosud bravi na svých zbraních zbytečných, hověli si prodavači ve stínu sklepů, čtoucí knihy necudné, a na znamení nezměnitelné bezpečnosti odpoledního klidu se šla kočka natáhnout právě na křižovatku. Jistě ani živé ani neživé věci nemohly teď ani slyšeti ani odpověděti na žádnou otázku, byť moc sebe větší užila kouzla jakéhokoliv.

+

(SN, s. 123)

Pečlivě vyhýbaly se stíny paláců římských žhoucí cihlové dlažbě, po níž bídně se plížil zřejmě nevalný tvor. Jistě podrážděla mu noby nemoc, kterou marně chtěl obelstít. Ale uprostřed cesty se natáhla kočka a chtěla se vyhřívat.

Měl reholní roucho. Skláněl tvář. Snad i poněkud spěchal, ač zdálo se nesmyslné, že tak pozdě či záhy má kdokoliv naspěch. Bylo předlouhé odpoledne psiho dne, kdy i padouši spí v přítmi krčem na svých zbytečných zbraních a ve dveřích sklepů hořce dumají prodavači, jimž vypadly z rukou knihy necudné.

V knižní verzi je hlavní hrdina uveden na scénu hned v první větě; v časopisecké ukázce teprve na konci čtvrtého odstavce: *Dosti měl záků pater Christophorus Clavius. Co záleželo na jednom, kterého nemoc zahнала od studia matematiky a kterého nyní vůle představených vyhánil i z Říma!* (LUK, s. 410). Podobně včas je v knize exponováno i místo děje Řím. Neprůhledné a navíc zavádějící italské slovo *bravi* (nom. sg. *bravo*, najatý vrah, bandita⁴) bylo nahrazeno jednoznačným *padouši*. Také srovnání vypuštěných a doplněných pasáží potvrzuje, že knižní text je obsahově zřetelnější a dějově plynulejší.

Přehled nepoužitých míst časopiseckého znění ukazuje, že autor při přípravě knižního vydání často vypouštěl přebytečné historické informace, které nejsou pro děj nezbytně nutné; ostatně přemíru kronikářských údajů vytýkala kritika už valdštejské trilogii *Bloudění* (1929). Přesto množství škrťů tohoto druhu recenzenty *Služebníků neužitečných* neuspokojilo: Benjamin Jedlička a A. M. Píša si nadále stěžovali na převahu letopisce nad umělcem. V knize se neobjevily mimo jiné tyto časopisecké pasáže:

(LUK, s. 410)

Buvali se však zmenšovali v dále a tu se zdálo, že pohyby jejich rohů mají jiný směr, jako by nyní ukazovali nikoliv, jak se odcítá práce již vykonaná, nýbrž jak se měří ta, kterou se patří vykonat. Tak říkával rektor této koleje pater Vincenzo Bruno: Adeo bonarum est mentium attendere quid debeant, non quid reddant. A třebas nebylo možno dokončiti u patera Clavia studia matematiky, ani vzíti na cestu

všecky jeho knihy, vrchol a výsledek jeho vědy zůstal už nejen na mysli, nýbrž i na očích, před nimiž s pozorností svrchovanější než na observatoři Gregorians a vzněšenější než socha, kterou mu chtěli za živa v jeho rodišti postavit měšťané bamberští, stával při modlitbě jako při úkolu matematiky nejvyšší, jejímž zákonům podléhají i všechna tělesa nebeská.

(LUK, s. 414)

Ale co to bylo proti nebezpečí anglickému! Drake, který po obou stranách Ameriky pátil kláštery s řeholníky i řeholnicemi v garnisonách Katolického krále a zabíjel jeho armádu, odvážil se už útoku na Lisabon, takže i kardinál přestával pochybovati o předpovědích papežových...

První z citovaných úryvků byl velmi pravděpodobně vypuštěn pro nedostatečnou souvislost s hlavní linií vyprávění. U druhého ale můžeme odhadovat ještě další důvod: autorská redakce knižního vydání byla dokončována roku 1940, tedy během silícího válečného konfliktu hitlerovského Německa s Anglií, a je možné, že Durych nechtěl narážkami na anglickou historii provokovat protektorátní cenzuru. Není to totiž jediné vynechané „anglické“ místo; v časopiseckém znění najdeme ještě např. pasáž: *...právě tento stařec býval poslem císaře Karla V. ve Skotsku u královny Marie, která korunu královskou spojila s korunou mučednickou, a později poslem u tureckého císaře Solimana...* (LUK, s. 416). Ta je v knize upravena takto: *...kolik navštívil kdysi dvorů královských jako posel císaře Karla! Také u Solimana konal poselství...* (SN, s. 132). Z dalších škrtnutých historických údajů stojí za zmínku krátká informace o potížích, které měl s vedením církve Spinolův učitel Roberto Bellarmino (významný teolog, mj. expert při procesu s Galileim, roku 1930 prohlášený za svatého); Durych totiž vnitrocírkevní spory obvykle nezamlčoval, ba naopak: *Už tato báseň nestačila zahánět chmury z mysli porážděného papeže, který nyní i profesorovi hrozil indexem* (LUK, s. 415).

Další úpravy a škrty byly provedeny v oné Králíkem pojmenované snaze o posun od lyrismu k objektivitě. Přitom se ale ztratilo i několik formulací, jejichž básnická hodnota – aspoň podle našeho úsudku – by románový text nijak nezatěžovala a jejichž absence je spíše škoda:

(LUK, s. 415)

...báseň profesora bledla na papíře, který, obrácen proti slunci, zežloutl a zchátral jako přátelství lidské.

+

(SN, s. 124)

Báseň profesora však vybledla na papíře, jenž obrácen k slunci chátral předčasně.

(LUK, s. 415)

Propouštěl (= kardinál Spinola – K. K.) synovce s tváří obojetnou. Udílel mu požehnaní, cítil, že mu zmrtvěla ruka, zmrtvěl jazyk a jistě jen na štěstí zmrtvěl i pláč. (V knize vynecháno.)

(LUK, s. 417)

Lampy osiřely v koutě, podobny duším, neznajícím konce svého čekání. (V knize vynecháno.)

Při přípravě knižní verze Durych nejen škrtnal, ale také doplňoval. Přidané pasáže většinou zpřesňují obsah původního textu (jak jsme viděli při srovnání úvodních odstavců), zesilují vyznění některých motivů a pouze v jednom případě obsahují scénu, která v časopiseckém

znění nebyla. Jde o retrospektivní epizodu ze života Spinolova spolubratra, scholastika Aluigiho Gonzagy (později oblíbeného patrona mládeže sv. Aloise), který odchází zprostředkovat dohodu v majetkovém sporu mezi svými příbuznými (SN, s. 124–125). Je to sice odbočka z hlavní dějové linie, ale líčení konfliktů v šlechtických rodech s využitím silné ironie a karikatury je pro Durychovy historické prózy typické. Intenzifikaci původního motivu zase pozorujeme na obrazu buvolů, které Spinola potkává cestou do paláce a které pak kardinál při hovoru s ním zahlédne z okna.

V časopiseckém znění slouží buvoli mimo jiné jako paralela k profesoru matematiky pateru Claviovi, *jenž podobně jako bývol táhl silou své vůle nesmírný náklad čísel a vzorů* (správně *vzorců* – K. K.; LUK, s. 410). V knize naopak buvoli svou chůzí připomínají pravidelnost čísel a pohybu hvězd a obrazně tudíž řád řeholního života: *Jejich jednotvárné a bezpečné kroky zřejmě připomínaly postup čísel a hvězd, jak jej žákům svým vysvětloval vzácný profesor matematiky, pater Clavius. Jen na této pravidelnosti prý záleží prospěch těles nebeských, k jejichž pozorování je vodíval na hvězdárnu. A toliko na ní prý záleží i prospěch života řeholního* (SN, s. 123). A přirovnání řeholníka k buvolu se dále stupňuje, když kardinál Spinola v marné snaze odvrátit synovce Karla od touhy misionářské a mučednické uvidí oknem buvoly:

(LUK, s. 414)

Byl unaven a slunce se sklonilo, když přistoupil k oknu jako slepý, nevěda, kam utéci před protivným synovcem. (...) Nevada hleděl na lidi zbytečně, ustupující v úzké ulici bývolům, vedeným na noc kamsi do neznámé nicoty. (...)

Ještě stál na nohou, ještě jeho oči, byť těkaly roztržitě, viděly jasně. Zatím však se nemohl pevně zachytit jiné úvahy, než kam jsou touto ulicí vedeni bývolí, když přece na blízku se právě nic nestavělo.

Tu si vzpomněl na jatky. Otrásl se.

+

(SN, s. 131–132)

Opět přistoupil k oknu. Hleděl za buvolem a přemýšlel roztržitě, kam ho vedou. V těchto ulicích se přece nic nestavělo. Náhle udeřilo ho cosi do srdce. Vzpomněl si. Tam jsou jatky.

Dosud stál. Už však opřel se o zed.

To tedy si přeje jeho synovec! Chce právě tak jít jako buvol, za nímž vrávorá stín tvora všelijakého, který ho vede na porážku.

Sám rozhovor kardinála se synovcem, který tvoří jádro kapitoly (z jejích 13 stran v knize zabírá 7), je v knižní verzi podán dramatictěji. Jistě to způsobila též změna nepřímé a polopřímé řeči na přímou: v časopiseckém znění je skutečně až na dvě repliky celá rozmluva stylizována bez použití přímé řeči. A tato úprava, jak ještě připomeneme, se týká všech časopiseckých ukázek, které obsahují starší podobu románu. Na jednom místě probírané kapitoly vypadá takto:

(LUK, s. 411)

Zachmuřil se kardinál ještě více, přemítaje, zda suo indegno Nipote bývalou uštěpačnost ztratil, nebo se ji mezi řeholníky naučil skrývat tak výborně, i zdálo se mu za dobré vyraziti s uštěpačností vlastní.

Čemu že jest děkovati za to, že přichází navštívit starého, nemocného a opuštěného kardinála? Zajisté také sám nosí červený plášť a červený biret u Svatého Sixta nebo u Santa Maria della Consolazione, takže se může považovati za rovna kardinálům.

Posmíval se tak rouchu, kterého užívali novici a scholastikové, když ve špitálech pod dozorem kapucínů a Milosrdných bratří vykonávali služby velmi nízké.

Tu se tázaný usmál nikoliv jako scholastik, nýbrž jako nehodný synovec.

To prý by nebylo nejvyšším vyznamenáním; vždyť ho samého takové osoby duchovní s červenými pláští a červenými birety obsluhují velmi pokorně a dosti často.

Toho bylo pro kardinála příliš. Vzpřimil se.

Bylo-li toho třeba? Hle, ovoce vzdorné umíněnosti! Kdyby byl býval zůstal v slušných mezích, mohl teď býti jeho konsultorem nebo komořím Jeho Svatosti a místo s papežským lékařem se mohl baviti třebaš i se samým papežským stavitelem Fontanou o stavbě své vlastní vily v čele vinice. Nelíbilo se mu však, že byl chován jako oko v hlavě, a teď z něho zůstala zvadlá slupka, pohozená v koutě.

+

(SN, s. 127)

Tím více však přemítati musil kardinál, zda synovec jeho už ztratil svou uštěpačnost, či naučil-li se mezi řeholníky lsti dokonaleji.

„Jaká čest,“ pravil, zkoušeje ho, „že přicházíš k nemocnému a bidnému kardinálovi! Prý také už sám nosíš červený plášť a červený biret a máš prý už na vybranou buď svatého Sixta, nebo Santa Maria della Consolazione, takže vlastně už jsi roven kardinálům?“

Tak se posmíval rouchu, které nosili scholastikové, když sloužili ve špitálech u těch kostelů.

Tu se synovec usmál.

„To by nebylo pro mne to nejvyšší vyznamenání,“ pravil pyšně; „mne samého obsluhovaly už osoby rozmanité, které nosily přitom též červený plášť a červený biret a jistě mne obsluhovaly velmi pokorně.“

Toho bylo však příliš.

„Hle,“ zvolal kardinál, „jaké ovoce umíněnosti! Dnes, kdybys byl býval tehdy nepřekročil slušných mezí, byl bys komořím, konsultorem, a mohl bys míti vlastní vilu. Ale to se ti nelíbilo. A nyní je z tebe zvadlá slupka, do níž kopnou.“

A poslední nápadný rozdíl mezi časopiseckým a knižním zněním pozorujeme v závěru kapitoly, kdy Spinola – rozrušen ještě hovorem s kardinálem – vyslechne v koleji Bellarmino kázání, které náhodou též pojednává o mučednictví. Citáty z Bellarmina, uvedené v časopise, byly v knize nahrazeny jinými a jen malá část jich byla použita ve Spinolově vnitřní řeči ještě ve scéně s kardinálem. Vynechány byly také autorské komentáře k Bellarminovým myšlenkám, které střídavě prokládají kousky kázání a vyjadřují zatím nevyslovené reakce posluchačů. (Tuto metodu – dialogické střídání citátů klasického náboženského textu s odstavci autorského komentáře k němu – použil Durych např. v románu *Masopust* (1938) v kapitole *Modlitba noční*, kdy jeden z mnichů doplňuje biblický Zpěv Ezechiášův vlastními myšlenkami, které vztahují obsah modlitby k aktuální situaci.) Takto byla upravena časopisecká ukázka na s. 417–419, odkud pro ilustraci vyjímáme:

(LUK, s. 418)

Tu se hlas jeho zvýšil, jako by vystupoval na věž observatoře:

„Velice se mylí tu, kdo říkají: Jak šťastní jsou ti, kteří žili v dobách pronásledování a mohli tak hned vstoupiti do nebe!“

(...)

*„Mýlíš se, bratře, neboť nepovázáš, jak málo bylo mučedníků a jak mnoho bylo odpadlíků –“
Hrobové ticho zelo před ním jako sklepení Andělského bradu.*

„A víš, že budeš vyznavačem a nikoliv odpadlíkem?“

Po těle přeběhl mráz.

Nikdo se neodvážil tázati: Zdali já jsem to, Pane?

(...)

Nezdržoval se však profesor děle, než se patřilo. Žádost krve, tolikerými překážkami poutaná ve své nedočkavosti, krutě počala novou sloku.

„Zkoušel ses již, zda jsi dosti připraven?“

A jako bouřlivě dorážející rýmy vznešeného hymnu se za sebou valily otázky neúprosného zpytování, hnané silou ducha, který ve své strohosti se usmíval soucitně a svrchovaně.

„Jak snášíš zcela malé věci, které nejsou mučednictvím, hlad, žízeň, nahotu a pohrdání? Neumíš-li snéstí pokárání od představeného, jenž přece jest otcem, jak budeš snášeti rány a šlehy katanů? Působí-li ti pak tolik obtíží trochu újmy a postu, co si počneš, až budeš ležeti na rozžhaveném rožni?“

Podtržené pasáže se v knižním vydání zachovaly v decentnějších formulacích, a jak už jsme řekli, byly přesunuty mimo scénu Bellarminova kázání, doprostřed dialogu s kardinálem, do Spinolova mlčenlivého rozjímání:

(SN, s. 130)

Co však žádá on sám?

Jen jedinou věc. Právě o té pak praví pater Bellarmino:

Jest třeba se připravovati také na mučednictví a to ne snad jen proto, že jsme křesťany, nýbrž především proto, že jsme řeholníky a můžeme snadno býti posláni ke kacířům nebo k pohanům. Ale zda ses už zkoušel, jsi-li připraven? Jak přijímáš věci mnohem nepatrnější, hlad, nahotu, pohrdání? A nejsi-li schopen snéstí napomenutí ani od svého představeného, jenž přece jest otcem, jak bys mohl snéstí rány tyranů?

Lapidární citáty z Bellarmina, které najdeme v původní verzi, se až na uvedené výjimky do knižního vydání nedostaly a byly vystřídány jinou, povšechnější a méně konkrétní částí Bellarminovy exhorty. Durych zde použil úryvek z Bellarminova díla *De aeterna felicitate sanctorum* (česky *O věčné blaženosti svatých*, 2001, s. 49–50). Nicméně samotný závěr kapitoly vyznívá v knize mnohem výrazněji a přispívají k tomu nově přidané autorské pasáže; zakončení časopisecké ukázky působí spíš rozpačitě:

(LUK, s. 419, závěr ukázky)

Exhorta se již blížila ke konci jako píseň: Quare, anima christiana...

Měl se modliti. Za Tovaryšstvo; za otce generála, jemuž nesmírné nebezpečí, brozící celému Tovaryšstvu, zaryvalo do čela, do tváří i do srdce své dračí drápy; za všechny bratry, trpící v žalářích a na popravištích; za všechny bratry, trpící slabostí, pokušením a hříchem; za sebe; za všechny, kteří modlitby potřebovali nejvíce – Modlil se za svého strýce, kardinála Filipa.

+

(SN, s. 134–135, závěr kapitoly)

Už však zazněla slova, jimiž začínal Bellarmino svou úvahu závěrečnou:

Ergo, anima christiana –

(...)

A tu scholastik, který odcházel do Milána, uzřel v přítmi dvě světla. Byla rudá a zlatá jako oheň a krev. Od té chvíle byla obrácena pouze k němu a ani se nepohnula až do konce slov:

„Pak i tobě se změně cesty neschůdné v schůdné, křivé v přímé, takže sloužití budeš Bohu s plesáním a na Jeho cestách budeš zpívat, jak veliká jest Jeho sláva!“

Rychle zakryl si oči, neboť nemohl pochybovat, že to náleží jemu. To byl dar, který přijímal na rozloučenou. Konec hymny.

RUDOLF AQUAVIVA

Ukázka se obsahově rozpadá do dvou částí: první (Ř, s. 412–420) líčí slavnostní shromáždění v jezuitském kostele v Nole, kde je čtena zpráva o mučednické smrti misionáře Rudolfa Aquavivy; druhá (Ř, s. 421–424) zachycuje Karla Spinolu, který pod vlivem této zprávy opustí nolský seminář pro syny šlechticů a vstoupí do probačního domu jezuitů, kde se podrobuje kandidátské zkoušce. V knize se pak z první části stala kapitola *Rozcestí* (SN, s. 66–77) a z druhé úvod kapitoly *Trůn krásy* (SN, s. 39–42), ve kterém ale zkoušeným kandidátem není Spinola, nýbrž jeho kolega ze šlechtického semináře Carlo Caraffa.

Tato výměna postav má vzhledem ke kompozici románu svou logiku. V knize je kapitola *Trůn krásy* třetí, *Rozcestí* až pátá; Spinola je v obou zatím studentem šlechtického semináře a o přijetí k jezuitům teprve usiluje. Scéna vstupní zkoušky byla přesunuta do 3. kapitoly a jejím hrdinou se stal Carlo Caraffa, který u jezuitů dlouho nevytrval a ještě v závěru 3. kapitoly se objevuje jako účastník španělské vojenské výpravy do Nizozemí. Autor rozpůlil časopiseckou ukázkou v místě, které je velmi vhodné k výraznému zakončení kapitoly:

(Ř, s. 420–421)

Pohrdl zdáním synovec kardinálův. Více než dojmy smyslů vrtkavých platila latina mužské ctnosti. Uchopil klepadlo.

Age, quod agis!

Hlavu skloniti musil, kdo chtěl tudy projíti. To tedy byla ta branka. Paradisi porta –

Z velebných otců přítomen byl právě jen pater Bartolomeo Ricci, toho času magister novitiorum. Uctivě byl překvapen.

Nedbaje vítání nežádaného, na pamět uváděti počal synovec kardinálův slova nepochybně pronesená a plně srozuměná, která při příležitosti této nemohla než v rozpaky uvést i kněze nejodevzdanějšího.

(SN, s. 77, závěr 5. kapitoly *Rozcestí*)

Ale u branky domu stál synovec kardinálův. Neměl kdy. Nedbal rozpaků smyslů. Těm odpoví náležitě mužná latina ctnosti. Vzav klepadlo, zvolal beslo své, řka:

„Age, quod agis!“

Branka duněla.

(SN, s. 39, začátek 3. kapitoly *Trůn krásy*)

Poslušně otáčely se stíny stromů a hor. List za listem se obracel v knize mešní.

(...)

Tu na skrovnou branku domu probačního kdosi zabušil tak, že na vrátného, který nemohl pospíšiti dosti rychle, padl strach. Když pak uslyšel jméno, tím rychleji spěchal, aby oznámil představenému, jaký host žádá o přijetí.

Pater novicmistr stěží zatajil údiv.

(...)

Carlo Caraffa se poklonil jako posel, který přináší válku.

První část časopisecké ukázky (až po citované *Age, quod agis!* na s. 421) je v knize použita celá a tvoří celou kapitolu *Rozcestí*. Vypuštěno a doplněno bylo jen několik málo míst. Formulačních a kompozičních úprav je naopak mnoho. Jádrem této první části je slavnostní kázání o umučení Rudolfa Aquavivy a jeho druhů. To je ale v časopise součástí pásma vyprávěče (Ize

ho chápat nanejvýš jako nepřímou či polopřímou řeč), kdežto v knižním vydání bylo většinou převedeno do přímé řeči kazatele. Zavedením přímé řeči se liší už sám začátek kázání:

(Ř, s. 413)

Malý byl ovšem tento kostel, ale plný; chudý, ale střechu měl celou. Takový asi chtěl postavit Rudolf Aquaviva, když se, provázen královským písařem a padesáti lidmi pokřtěnými z osady Orli, vydal se třemi kněžími a jedním bratrem pomocným k pohanům do osady Kokulinu.

+

(SN, s. 67)

„Plesej, Tovarjšstvo,“ zvolal, obraceje oči vzhůru, „neboť malý náš chrám, ale plný, chudý, ale střechu má celou!“

Nastalo pohnutí. Kněz však pokračoval.

„Právě takový chtěl zajisté postavit Rudolf Aquaviva, když se vydal na svou poslední cestu k zlým pohanům kokulinským.“

Tak rozsáhlou a nápadnou změnu v uplatnění přímé řeči jsme konstatovali už v kapitole o Robertu Bellarminovi.

Zprávu o umučení Rudolfa Aquavivy Durych adaptoval pravděpodobně podle latinského textu v knize Matěje Tannera *Societas Iesu usque ad sanguinis et vitae profusionem militans...* (Praha 1675). A je pozoruhodné, že v časopise a v knize se její znění liší, že tedy autor víckrát upravoval stejnou předlohu. V časopisecké verzi je tlumočena jakoby doslovněji, s jazykovými archaismy. V knižním vydání vyznívá hovorověji, je syntakticky přehlednější a v důsledku toho srozumitelnější, jak ukazuje např. pasáž o smrti Aquavivova druha Francisca Aranhya:

(Tanner 1675, s. 248)

(...) invasere Franciscum Araneam, quem gladio vulnerarunt in gutture, et lanceam adegerunt in costas. Iacuerat is prope sepem, aegram trahens animam, donec Barbari reliquis interfectis, occisorum cadavera numerarent; atque ubi conspicati sunt Franciscum spirantem adhuc, omnis ad eum virorum, mulierum, ac puerorum multitudo convolat, magnis clamoribus prae laetitia gesticantium; qui quo plus honoris haberent Idolo suo bis circa illud seminecem raptant; deinde ut mos est gentis in reorum quaestionibus, uno tantum pede consistere iubent, tum etiam Idolo supplicare. Quod eum constantissime facere renueret, positus est quasi signum ad sagittas, quas innumeras in eum miserunt, et sanguine imbutas Idolo consecrarunt. Atque is fuit universorum furor, ut ne pueri quidem ipsi puellaeque in eius corpore lacerando, suisque manibus, mucronibus, iaculis, et praecutis sudibus configendo (...)

+

(Ř, s. 417)

O tom, jak Francisco Aranha, bratr pomocný, jemuž byla šij rozlátá mečem, zebra pak prohnána kopím, považován již za mrtvého, ležeti zůstal za plotem, dokud pohané, kteří pro něho přišli se ženami a s dětmi, nepoznali, že ještě dýchá. Tu ho popadli a dvakrát vlekli po zemi kolem rozbořené pagody k počtě své modly, načež postavivše ho, kázali mu, aby vzdal modle počtu, stoje na jedné noze po způsobu pohanském. Což když učiniti nechtěl, počali pohané poblaví mužského střileti do něho z luků, boši pak i s dívkami věku útlého tělo jeho drásali rukama, noži, šípy a špičatými plaňkami, meče, šípy, kyje i jiné zbraně namáčeli pak v jeho krvi, obětující je uražené modle, kterou za jáсотu nesmírného též jeho krvi natřeli.

+

(SN, s. 72)

Bylo dusno a mdlo. Ale kazatel pokračoval.

Mluvil o bratru Aranhovi, jemuž přesekli šiji a hruď prokláli kopím. I byl tehdy považován už bezpečně

za mrtvého a zůstaven za ohradou. Pak přivedli k podívané i ženy a děti, ty však zpozorovaly, že dosud jest živ. Tu ho popadli s křikem a k počtě své modly vlekli dvakráte po kamenech, které křesťané zanechali z její pagody. Pak ho postavili a kázali mu, aby modle vzdal počtu, stoje na jedné noze, jak oni to činívají svým způsobem směšným. Ale nechtěl to učiniti. Tu stříleli muži po něm z luků, kdežto hoši a dívky, i ty nejujtější, ho drásali bodci. Všichni namáčeli všechny tyto své zbraně v jeho krvi a na usmířenou je obětovali své modle. Ale zdálo se jim, že není tím učiněno modle zadost, proto krvi jeho ji natřeli celou.

O větší textové závislosti časopisecké verze na cizí předloze svědčí v uvedeném příkladu zvláště přechodníkové vazby a navazování pomocí vztažných zájmen (*Což když učiniti nechtěl...*). V knižním vydání sice archaismy nevyimzely úplně, ale jejich redukce přiblížila text stylu mluveného projevu.

Už jsme naznačili, že při úpravách této části díla bylo škrtnuto jen málo pasáží. Jedna z nich se týká jezuitských misionářů v Anglii, takže zase můžeme usuzovat na vliv aktuální politické situace v době přípravy knižního vydání (1940):

(Ř, s. 418)

I do Anglie se vydávali hlasatelé víry katolické, kteří rozkoš svou nalézali v nebezpečí, slávu pak v mučírnicích a na popravištích, činíce více než stačilo k úžasu; kteří k radosti statečných navštěvovali potřebné, těšili zarmoucené, zahanbovali nevěrné, neviditelní a všudy přítomní, procházejíce strážemi, v posměch uvádějíce špehy, pronásledovatele a zrádce, bojujíce zbraněmi ducha ještě dlouho potom, když už jim pod šibenici kat vytrhl srdce. Což se Edmondu Campianovi neobdivovali i kacíři, skryvající jeho Apologii jako poklad dialektiky a skvělé latiny?

V knižní verzi kapitoly informují o anglických mučednících jen tyto odstavce:

(SN, s. 74)

Také v Indii už slyšeli o tom, jak náš magistr Edmond Campian a pater Alexander Bryant slavně v Anglii položili život za víru. Rudolf Aquaviva prý řekl jen toto:

To přece jsou muži! Ale my jsme jen lidé, tak veliké cti zcela nehodní!

A z vynechaných míst upozorníme ještě na úplný závěr časopisecké ukázky, který líčí Spinolovu reakci na sdělení novicmistra, že vstup do Tovaryšstva Ježíšova je možný až po dosažení dospělosti. Do knihy se pasáž nehodila, protože tam se stal hlavním aktérem Carlo Caraffa a jeho pobyt v probačním domě vrcholí dramatickou scénou, kdy jeho příbuzní se pokusí ho odtud násilím unést (SN, s. 42–43). Ale zřejmě také neodpovídala později vykrytalizovanému pojetí Spinolovy postavy: ten v knižní verzi mluví a jedná téměř bez emocí, s nápadným sebeovládáním, jako duchovní ideál. Ve starším textu se projevoval i jinak:

(Ř, s. 424, závěr ukázky)

Tu se objevil pot na čele synovce kardinálova, jenž začal zuřiti. S rozkoší nebeskou naslouchal pater novicmistr zuření synovce kardinálova. Vlasy na hlavě patera novicmistra byly již šedivé a šediny tyto nyní se třpytily.

Brzy zajisté připomenouti se mělo žádajícímu, jak nejistý bývá souhlas představených, jak odlišný od žádostí a předsevzetí bývá v Tovaryšstvu úděl skutečný, jak dlouhé, pekelně dlouhé bývá čekání na den veliké lásky i pro vyvolené. Nebyla vhodna však tato chvíle. Až později, až zhasnou tyto svíce, rozžaté na oltáři, až nastane čas pontizenosti všední, kdy se začíná chrám zametat koštětem.

Synovec kardinálův zuřil. Blahoslavil pater novicmistr tuto zuřivost. Slušelo se zajisté, takto aby přicházel šlechtic, který chce vyzdvížen býti až na kříž vedle Velikého Krále.

CLAUDIO AQUAVIVA

Ukázka je obsahově synoptická s knižní 6. kapitolou *Al Gesù*; formulačně se ovšem obě verze liší. Dyruch i zde ze staršího materiálu vytvořil nový text: v přepracovaném znění se dají vystopovat původní věty, ale jejich podoba a uspořádání vypadají většinou jinak. Vynechaných a doplněných pasáží je naopak málo.

Hlavním aktérem je Spinolův strýc kardinál Filip: čte dopis, ve kterém mu synovec oznamuje své pevné rozhodnutí vstoupit k jezuitům i bez svolení otce, a pak navštíví generála řádu Claudia Aquavivu, od kterého očekává zásah proti těmto synovcovým plánům.

V první části se cituje Spinolův list; jeho jednotlivé věty jsou prokládány kardinálovými myšlenkami. Podobně jako u předchozí ukázky se adaptace cizího textu v časopisecké a v knižní verzi liší; jde tedy zřejmě o starší a novější autorův překlad stejné předlohy. Dyruch pravděpodobně vycházel z latinského znění Spinolova listu v už zmíněné knize Matěje Tannera *Societas Iesu usque ad sanguinis et vitae profusionem militans...* (Praha 1675). Ale také kardinálovy reagující komentáře byly upraveny a mnohde zbaveny příliš nadsazených výroků, jak ukazují úvodní obou verzí:

(LUK, s. 569)

Mnobo s přemýšlením zápasil kardinál, čta již několikráte dopis svého synovce.

„... Vím jistě, že pater rektor ještě dlouho se nevrátí. Prosím tedy Vaši Signorii, aby mi žádané svolení dala ihned.“

Bandité za branami by nejednali neostyšněji. Ale proč takový spěch?

„... abych na den svatého Tomáše mohl vstoupiti do noviciátu.“

Nu, čtoucí by se málem domníval, že mladý slechtic měl společenství s bandity, nyní pak shání prostředky zoufalé, aby zachránil hrdlo.

„Nenechte mě přece, prosím, déle čekatí, vždyť patera rektora není třeba; jest zde právě pater provinciál, který mou žádost ihned může splnit.“

Ach, kdyby v tom vězelo aspoň nějaké smilstvo, které se obává následků nepřijemných! Svědčilo však třeštění následující o zlu mnohem povážlivějším:

„Chce-li mě Vaše Signorie zdržovat, než dá svolení pan Ottavio, tu Ji ujišťuji, že toho není třeba; mého povolání nezvrátí, ať svolí či nikoliv –“

Pan Ottavio! Žluč vzpomínkou zesmutněla.

+

(SN, s. 78)

Několikrát četl kardinál list.

„– Vím jistě, že pater rektor se nevrátí záhy. Proto prosím Vaši Signorii, aby žádané dovolení mi poslala ihned –“

Hůře nenaléhají ani bandité za branami. Proč takový spěch?

„– abych na den svatého Tomáše mohl vstoupiti do noviciátu –“

Málem hádal by čtoucí, že snad jinoch byl ve spolku se sodomity a teď v nebezpečí hledá prostředky desperátní, aby zachránil hrdlo.

„Už, prosím, mě nezdržujte! Vždyť už nepotřebuji ani svolení rektorova, neboť přijel sem právě pater provinciál, jenž mou žádost chce splniti sám.“

Tedy v tom je ten vtíp!

Co prospělo, že tak dlouho byl zdržován v Římě pater rektor! Tedy provinciál! Ten záluďný lišák! Toho přivedl ďábel schválně z Neapole, když –

Tady to stojí:

„Chce-li přece jen Vaše Signorie mě zdržeti, dokud nepřijde dovození pana Ottavia, tu opětně ujišťuji, že ho není už třeba. Ať svolí, či ne, moje povolání se tím nezmění.“

Tu není jen z hlavy tobo jinocha. Ach, ti lotři!

Co by řekl pan Ottavio!

Příslušné pasáže Spinolova listu v latinské předloze znějí:

(Tanner 1675, s. 289)

Intellexi proferendum esse bene longe adventu P. Rectoris; sed obtestor Dominationem Vestram Illustrissimam, ne gravetur proximo tabellario sententiam mihi suam perscribere, ut festo S. Thomae ingredi in Societatem queam: nec diutius obsecro me moretur, quia moras non fero. Adventu Rectoris iam mihi non est opus, cum hic adsit Provincialis, qui computem me facere poterit. Si forte Dominatio Vestra me ducat, donec responderit Dominus Octavius, affirmo eius me approbationem susque deque habere: nam seu venerit, seu manserit, desiderium meum tamen nunquam retardabit.

Další rozdíl obou verzí spočívá v tom, že v knižním vydání byla vypuštěna některá osobní jména a tím oslabena jak konkrétnost sdělení, tak vyhocenost úsudků:

(LUK, s. 571)

Nemohl přece nevědět, jak přesnadno podléhá týž papež humoru špatnému a jak v humoru podobném proto jen kardinála Perettiho zbavil pense veškeré, že tento byl františkánem.

+

(SN, s. 81)

Nelze nevědět, v čem podléhá občas i humoru nejhoršímu. Vždyť jednomu kardinálu odňal pensi.

(LUK, s. 575)

Jako uštknut ucouvl kardinál.

Takové tedy jsou způsoby těch, kteří místo Filipa II. poslouchají Filipa Neriho!

+

(SN, s. 86)

Jako uštknut rychle ucouvl kardinál.

To jsou způsoby!

Druhá část kapitoly – rozhovor kardinála Spinoly s generálem jezuitů Claudiem Aquavivou – se v časopiseckém a v knižním znění opět odlišuje použitím přímé řeči: nepřímá nebo polopřímá řeč ve starší verzi románu převažovala a měla zřejmě být charakteristickým znakem celého textu. Autor pak tento záměr celkově revidoval. Dialogy reprodukované přímou řečí vyznívají dramatičtěji a posilují spád sdělení:

(LUK, s. 576)

Řekl prý mu Francisco Borgia, nic že nemá ceny v Tovaryšstvu než potlačení vůle vlastní; ukazuje-li však takovou netrpělivost a zpujnost, dává tím svědectví, že pro Tovaryšstvo nemá potřebných schopností.

Aj, což téžož důkazu o své neschopnosti pro Tovaryšstvo nedával v listě svém zpujném i synovec kardinálův?

S tváří přísnou souhlasil i pater Claudio. Dosti prý přece jest řádů řeholních, které lépe než tovaryšstvo vyhovují jak povahám ohnivým, tak i zvláštním nadějím rodičů a poručníků.

Zaplesal kardinál. Čest tomu, kdo tak rozsoudil!

+
(SN, s. 87)

„Věděl Francisco Borgia, jak zkrotiti vzdor. Řekl žadateli, že pod střechou Tovaryšstva má jediné cenu vůle potlačena; kdo však od první chvíle takto projevuje vzpupnost netrpělivou, sám dává tím důkaz, že se do Tovaryšstva vůbec nehodí.“

„Týž důkaz,“ zvolal kardinál spokojeně, „dal v listě svém vzpupnému i můj synovec!“

Pater generál pravil vliďně:

„Dosti věru jest míst, která lépe než Tovaryšstvo mohou uspokojiti jak jinochy prudké, tak pěstouny starostlivé.“

Zdvihla kardinála radost náhlá.

„Čest moudrému!“

Jak jsme už poznamenali, z původní verze bylo vypuštěno jen málo míst. Tentokrát ale i při nemnohých škrtech vypadlo nebo bylo oslabeno několik básnický zdařilých, durychovsky příznačných obrazů:

(LUK, s. 577)

Jen tento pater Claudio zůstal živ, maje se dočkati brozného zadostučinění, aby oslavovati mohl krvavou smrt svého synovce. Morový byl jeho pohled, jeho dech. –

+
(SN, s. 88)

Ó, proč Jeho Signorie měla uzříti nyní tvář tohoto generála! Byla strašlivější než mor.

(LUK, s. 576)

Nemohl již kardinál hleděti na obraz před sebou, ani nemohl hleděti do očí patera Claudia, které pálily jako slepý mráz (...)

+
(SN, s. 88)

Nechtěl pohlížeti ani na tento obraz, ani do očí generála, jenž stál na zemi před ním.

Na druhé straně byl text při úpravě obohacen novými pasážemi, které zaujmou originální ironií i charakterizačním mistrovstvím (druhý příklad vyjadřuje dobové předsudky církevních hodnostářů vůči tehdy ještě rozvíjejícímu se a nonkonformnímu řádu jezuitů):

(SN, s. 88)

Shovívavě se pater generál usmál této nevědomosti, věru kardinálské.

(SN, s. 82)

To jsou tedy ti lháři, ti zloději, komedianti a čarodějníci. Právem nazývají je lidé dobří z pekla řízeným tovaryštvem. Vždyť skutečně představují už svým vzezřením hady, žraloky, štíry, kance, netvory zachmuřené, a jakkoliv přizpůsobují tvář svou k pokrytectví, zřejmě připomínají hvězdy bludné v mlze bez vody.

Vidíme, že o dějovém a myšlenkovém základu této kapitoly měl autor během tvůrčího procesu v zásadě hotovou představu; o jeho vyjádření a formu ale zápasil se značným úsilím.

PANNY NAHÉ A POZLACENÉ

Už rozsah ukázky – pouhých 5 stran tisku – svědčí o tom, že jde jen o náčrtek nebo část knižní kapitoly. V názvu se objevuje motiv kovaných ozdob na portálu ženského kláštera v Kremoně: sošky nahých dívek jsou kontrastním symbolem jeptišek, které už nedodrží řeholní sliby a zvou si do klauzury milence. Karel Spinola, který je jako mladý kněz poslán na vizitaci kláštera, svou trpělivostí a nekonvenčností dosáhne obnovení řeholní kázně, což se předtím jiným vizitátorům nepodařilo.

Scéna Karlovy vizitace, rozhovoru s jeptiškami a počínající reformy kláštera je v časopiseckém znění vyprávěna souvisle, bez retrospektivních odboček a jen s minimem retardujících lyrických pasáží. Nejnápadnějším beletrizacním prostředkem jsou v ní biblické aluze, zejména citáty z Písne Šalomounovy, jejichž milostné vyznění koresponduje s okolnostmi konfliktu. V knižní verzi, zabírající 13 stran tisku, jsou nejen doplněny další pasáže (rekapitulace Spinolova ročního působení v Kremoně – SN, s. 168–170, spor s několika jeptiškami, které se při reformě kláštera odmítaly vzdát odděleného soukromého majetku – SN, s. 172–173, a zvláště působivá Spinolova meditace při mešní oběti – SN, s. 173–174), ale i přebudovány a dotvořeny hlavní části verze časopisecké. Po těchto úpravách text ztratil podobu stručného náčrtku a získal na působivosti: je epicky klidnější a zároveň napínavější.

V úvodu obou verzí přichází ke klášteru muž, tluče na bránu a domáhá se vstupu k sestřím, což v textu ilustruje citát *Písne Šalomounovy: Vstaň, přítelkyně moje, spanilá moje, a vyjdi, ukaž mi tvář svou...* (AK, s. 48, srov. SN, s. 166). V časopisecké ukázce je hlavní postavou této scény sám Spinola: dobývá se do klauzury, dohaduje se s představenou a překvapeným jeptiškám, které očekávaly obvyklou zábavu, oznámí své pověření k reformě kláštera. V knize je mužským hrdinou nejmenovaný kavalír, který spěchá do kláštera ke své přítelkyni: také on klepe na dveře a jeho úsilí o vstup provází zmíněný citát. Narazí ale na odpor sestry vrátné a pak i samotného Spinoly, který už zahájil vizitaci. V časopisecké verzi se kavalír setká se Spinolou až na závěr, když kněz po úspěšné vizitaci opouští klášter; jejich střetnutí je tu pouze nastíněno ve stručné rekapitulaci:

(AK, s. 51 – závěr ukázky)

Vycházejte z konventu, spatřil před branou nosítka. Na otázku svou slyšel odpověď zpujpnou. Ihned dal zavolat očekávanou pannu. Spílání vystřídaly brozby. Bez pohnutí hleděl na nepřitele. Panna přišla. Tázal se jí, chce-li návštěvníka přijmouti. S hrůzou velikou ucouvla před lidmi, chystajícími zbraně proti řeholníkovi; s hrůzou větší ucouvla před řeholníkem bezbranným. Odmítla. Řeholník zastoupil bránu. Host přísahal, že si opatří zadostiučinění v čase příhodnějším.

V knižním vydání se konflikt odehrává uvnitř kláštera, bez kavalírova ozbrojeného průvodu, a je rozpracován do podrobného dialogu, z něhož vyjímáme:

(SN, s. 168)

„Nechci vědět,“ pravil, skrýváje hněv, „co hledáte vy v tomto ctihodném domě. Ale za tuto pannu dám i život.“

(...)

Kněz se nikterak nesmál, jen pohlížel hosti pevně do očí.

„Také já,“ pravil, „dám rád za ni život. Vždyť proto jsem zde!“

Tyto kompoziční úpravy zvýšily nejen působivost, ale také pravděpodobnost vyprávění. Časopisecká ukázka líčí první a jedinou Spinolovu návštěvu kláštera, při které se hned projeví počínající náprava poměrů. V knize je vizitace časově rozložena a reforma probíhá postupně, což je psychologicky věrohodnější. To, že Spinola zde vstupuje na scénu až po příchodu kavalíra jako nečekaný rušivý element, který překazí plánovanou zábavu, vyžadovalo určité škrty v původním znění: tak např. byl vypuštěn motiv zvědavců, kteří špehují Spinolu cestou ke klášteru, protože si důvod jeho návštěvy vysvětlují po svém:

(AK, s. 48)

Jako by tušili, sledovali ho až k ulici tiché, leč velmi známé. Pozorovali, jak se rozblížil po domech, až se zastavil.

(...)

V úžasu zůstali zvědavci státi za rohem, chtějíce nepravost pozorovati, svědectví však se vyhnouti. Ani lidé neostýchaví nepřistoupili k této bráně za světla denního a bez škrabošek.

Dále byly vynechány některé spíše retardující pasáže ze scény Spinolova rozhovoru s představenou a sestrami; ten je v knižní verzi obsahově zřetelnější. Navíc můžeme konstatovat, že se při redukcích původního textu tentokrát neztratily formulace mimořádných básnických kvalit:

(AK, s. 49)

Vyňat byl patent z rukávu, poznána pečeť biskupská. Podivná návštěva, přicházející s pečeti biskupskou na listě, neomylně lhotejném. Potměšile pohlédla žena na hosta očima holubičíma.

Chce-li tedy visitovat klausuru, kde nechal svědka? Byla to otázka svrchovaná. Což se řeholník, přicházející bez ustanovených svědků žádat pod záminkou visitace o vpuštění do klausury panen tak porušených, nedopouštěl opovážlivého zneuctění pečeti biskupské? Jistě musil teď ukázat buď úmysl jiný, či, jak se spíše zdálo, aspoň v žádoucím zahanbení pokusit se o útěk dřívě, než bude stržen jeho plášť. Host se nepohnul. Málo vážila pečeť biskupská, marný však byl odpor. Překvapeně čtla žena v očích nepohnutelných.

(AK, s. 50)

Jak sem přišel tento pes, který věděl, že nejsou z kovu tepány a pozlacený, jak se jim zdálo, když obsadili je bykové tučnící? Marně se krčily, aby nebyly vylity jako voda, když srdce jako vosk se roztékalo do útroh břišních. Vzkřiknouti chtěl hněv rozkoše uražené, ale uschla síla a jazyk k patru se přilepil.

Zastřeno tmou mrákot, volal kdosi k jedné každé z nich: Aj, matka má –

A úpravě podlehl také název kapitoly: nový titul *Panenská kolej* zní decentněji. Nicméně původní obraz „panen nahých a pozlacených“ zůstal v textu a několikrát se v něm vynořuje jako leitmotiv.

DĚTÁTKO

Ukázka odpovídá druhé polovině stejnojmenné 1. kapitoly (SN, s. 19–26), která jako jediná z celého románu se odehrává v Praze (v jezuitské koleji u Karlova mostu). V obou verzích obsahuje tytéž scény: spor malého Karla Spinoly s knězem při výuce náboženství, knězovo vyprávění o Vojtěchu Bouškovi, kterému se při pohledu na monstranci zjevilo děťátko Ježíš, napadení vlašských sirotků před kostelem a závěrečný výjev s dětskou mrtvolou, která vypla-

ve na břeh poblíž kostela. Obsah a pořadí scén zůstaly v knižním znění zachovány, text byl podobně jako v předchozích částech výrazně přepracován.

Nejvíce úprav pozorujeme v úvodní Spinolově rozeptí s jezuitou Blasiem Montagninim: v knižní verzi je vynecháno několik pasáží a zavedena přímá řeč. Zřetelnosti sdělení to očividně prospělo; vypuštěná místa byla příliš obsahově kondenzovaná:

(Ř, s. 135–136)

Snad líbil se knězi v chlapeckých očích hněv doutnající. Jako by těšiti chtěl dítě zarmoucené, rovné sirotkům druhým, chválil mu zemi vlášskou, předpovídaje věci dobré.

Na dětské tváři se ukázal úškleb. Tím více dotíral kněz. Nemohl chlapec už pomlčeti; hlas jeho trásl se hněvem.

Nedal prý dosud příčiny k pohanění. Netouží ujiti z místa, kde chystá se k boji. Nespěchá odtud v hodině zlé.

Slabého viděl kněz hochu, dychtivě čekajícího na pochválení žádosti vzpupné. Velmi však se mu líbil v těch očích hněv doutnající.

Nevážné, pravil, zdá se mu pokušení, a nevážná žádost, již nemůže schváliti kněz, který nepřišel do těchto míst, aby se dočkal jejich zkázy.

Přeblušovalo pokušení slova ta v srdci, v němž trásl se nápor polnic s hukotem ohně. Nicméně obezřele ustupovaly oči hochovy.

Není prý ovšem každému lebko dotknouti se, byť jedinou nobou, tak chválené cesty ponížení a utrpení

–

Z těchto náznaků měl čtenář vyrozumět, že malý Spinola nechce odejít z Prahy do Itálie, protože se těší na boj za víru (šlo o náboženské nepokoje v Praze roku 1572), a že kněz mu tuto touhu rozmlouvá, protože nepřeje české zemi válečné útrapy. V knižním vydání uvedené odstavce nahrazuje srozumitelně formulovaný dialog (SN, s. 19–20). Škrtnuto bylo také několik detailních historických údajů a básnických obrátů, mimo jiné:

(Ř, s. 137)

(...) trpělivě snášet povýšenost bratří, zrozených v této zemi, před jejichž nedůtklivostí musil pater rektor Blysem ustoupiti až do Štýrského Hradce.

+

(SN, s. 22–23)

S jakou trpělivostí se snažili přijímati nevděk nových svých bratří, kteří se mohli vychloubati pouze tím, že se zrodili zde!

(Ř, s. 138)

Kýsele jako vyptaný chléb v kolejním refektáři chutnalo napomenutí toto.

+

(SN, s. 21)

Trpce chutnalo toto napomenutí.

Součástí Spinolovy rozmluvy s paterem Montagninim je knězovo vyprávění o Vojtěchu Bouškovi a zázračném zjevení děťátka v monstranci. Durych ho adaptoval podle stručné zprávy z knihy Matěje Tannera *Societas Iesu apostolorum imitatrix...* (Praha 1694), o které psal též v náboženské úvaze *České děťátko* (Akord č. 7, 1932). Text vyprávění se v časopise a

v knize opět mírně odlišuje, ačkoli zdatelně vychází ze stejné předlohy. Knižní verze je zase volnější, autorsky více modifikovaná, jak ukazuje úryvek:

(Tanner 1694, s. 117)

Huic enim in Collegii templo S. Clementis preces ad Deum fundenti, pueri venustissimi specie in sacrosancta Hostia Iesus apparuit; cuius amabili veluti sibi blandientis aspectu in reciprocum eiusdem amorem raptus Adalbertus, dum quaereret, quid ab se fieri vellet? Dominus diserte respondit: volo ut ibi sis, ubi es.

+

(Ř, s. 137)

(...) právě když v kostele tomto vystavena byla Nejsvětější svátost. I modlil se, patře na ni.

Náhle prý s úžasem viděl, jak v monstranci ukázalo se Děťátko nade vše krásné a hle, dívalo se přímo na něho. Nedůvěřuje svým očím, bázlivě ohlížel se kolem sebe a nejistě ustupoval, aby snad nepřekážel. Ať se však kamkoliv pohmul, ustavičně jen po něm pokukovalo, líbezně ukazujíc svou přítulnost dětskou. Nemoha déle odolati líbeznosti té, dodal si myslí a zvolal: Co chceš? Tu odpovědělo Děťátko: Chci, abys zůstal, kde jsi!

+

(SN, s. 22)

Byla pak v tomto chrámě právě vystavena Nejsvětější svátost. I modlil se, hledě na ni.

Náhle zpozoroval, že se z monstrance dívá malé děťátko. Bylo nadevše krásné, a hle, dívalo se právě na něho! Nechtěl věřiti očím. Ale ono, hledíc vytrvale přímo do jeho očí, jen se usmívalo. I počal se ohlížeti kolem sebe, neboť zdálo se mu, že děťátko hledá asi někoho hodnějšího; proto ustoupil z místa, aby nepřekážel. Ať však kamkoli ustupoval, stále pokukovalo pouze za ním; čím více se rozpakoval, tím sladčeji ukazovalo svou přítulnost dětskou. Tu již nemohl odolati, i dodal si myslí a zvolal:

Co chceš?

A Děťátko odpovědělo:

Chci, abys zůstal, kde jsi!

Závěrečné scény, které se odehrávají už před kostelem (napadení vlašských sirotků a objevení utopeného dítěte), se na rozdíl od předcházejících pasáží formulačně téměř shodují. Originální obrazy – *babizna vzezření strašlivého (...)* jakoby sbitá z rozpadlých šibenic (Ř, s. 138) – i silná ironie – *A nésti mrtvé dítě úřadům? Nepřijímají úřady úplatků takových.* (Ř, s. 140) – zůstaly zachovány ve své intenzitě a několik škrťů jenom posílilo dramatický spád líčení. Knižní verze je na některých místech stručnější, zbavená konkrétnějších nápovědí (přidán byl pouze jediný odstavec o psech a krysách dorážejících na utopené dítě – SN, s. 25: *Psi drželi kořist...*), a přesto dostatečně působivá:

(Ř, s. 138)

Mnohé pak oči, zajisté hodné oslepení, ukazovaly, že krocení sirotka dojde souhlasu obecného. S pozorností vran a s klidem sov čekaly ženy na první ránu. Taková byla pak náhlost té věci i nesnáze slabosti malomocné, že nebylo možno než doufati ještě, že statečně tuto zkoušku snese sirotek vlašský, jistě jen pro víru katolickou.

+

(SN, s. 24)

Mnohé pak oči, hodné oslepení, na to hleděly s uspokojením. A taková byla náhlost věci, že se zarazil dech.

(Ř, s. 140)

Tažen k propasti přeužasně, plížil se syn císařského štolmistra prostředkem tohoto lidu. Nesnesitelně ho páčila žádost, aby popatřil sám a uviděl neomylně, přeče-li jen ty oči vyhaslé nepokukují ještě s dětskou přítulností, nevábí-li k vzájemné lásce, není-li to snad právě to dítě, které se zjevilo Vojtěchu Bouškovi, jehož oči ve vídeňském hrobě Tovarýšstva dávno již zhasly; neujde-li snad z těch mrtvých úst hlas, aby přeče jen zůstal zde. S dostatek dosvědčovaly světlé vlasy, že bylo to dítě této země.

+

(SN, s. 26)

Přitahován mocí nevýslovnou prošel prostředkem lidu i syn pana Ottavia. Pevně očekával, že uvidí něco, co se ukáže pouze jemu. Šel, nevidá nic než přelud své touhy.

Snad ty vyhaslé oči se vzbudí a pohnou. Snad se usmějí na znamení, že nic není nemožného. Snad z mrtvých těch úst vyjde hlas, aby zůstal.

Místy vidíme vedle škrťů doplnění básnického obrazu:

(Ř, s. 138)

Zatím co nad mrtvolou veden byl hovor tak milosrdný, přiblížily se děti. Před chvílí ještě hleděly na sebe v nepřátelství, nyní však stály tu vedle sebe, pozorně hádaající, jaká by byla podoba jejich, kdyby umřely též.

+

(SN, s. 26)

Zatím přiblížily se děti.

Stály před chvílí proti sobě, teď však vedle sebe. Bedlivě pozorovaly, jak by se proměnila i podoba jejich, kdyby nenadále je objala smrt.

Srovnání časopisecké a knižní verze této části románu nasvědčuje tomu, že dramatický závěrečný výjev vznikl jakoby jedním tvůrčím gestem a pak už nepotřeboval větší autorskou revizi.

KATEDRÁLA

Text této nejrozsáhlejší ukázky (16 tiskových stran) byl při úpravách rozdělen na dvě poloviny: první z nich tvoří v knižním vydání část 3. kapitoly *Trůn krásy* (SN, s. 43–51) a druhá se stala základem celé 4. kapitoly *Katedrála* (SN, s. 53–65); dva odstavce byly použity v 2. kapitole *Pokušitel* – SN, s. 31: „*Ne na místě okázalém (...)*“ + s. 32: „*A tehdy tam našel (...)*“.

Chronologicky podle času vyprávění patří časopisecká verze *Katedrály* před ukázkou *Rudolf Aquaviva*: Spinola je zatím studentem šlechtického semináře v Nole, kde zažije roku 1583 zřícení katedrály a povýšení svého strýce biskupa Filipa na kardinála. Teprve pak následuje jeho přestup do probačního domu jezuitů, líčený v části *Rudolf Aquaviva*; ale jak už jsme uvedli, scéna přijetí v probačním domě byla v knize přemístěna do 3. kapitoly *Trůn krásy* a místo Spinoly v ní vystupuje Carlo Caraffa. Kapitola *Trůn krásy* byla tedy sestavena z druhé poloviny ukázky *Rudolf Aquaviva* (se zmíněnou změnou hlavní postavy) a z první poloviny ukázky *Katedrála*.

Z časopisecké verze *Katedrály* byly přesunuty do knižní 3. kapitoly *Trůn krásy* tyto pasáže: charakteristika biskupa Spinoly a jeho ukrývání v podzemí nolské katedrály (L, s. 59 > SN, s. 43–44), líčení společenských poměrů v Neapoli (L, s. 58 > SN, s. 44; L, s. 60 > SN,

s. 45), portrét dospívajícího Karla Spinoly a jeho cesta s biskupem do Neapole (L, s. 60–61 > SN, s. 45–47), svatba v paláci Caraffů v Neapoli (L, s. 61–64 > SN, s. 47–50), retrospektivní zpráva o mnichu Cacciaguerrovi neúspěšně reformujícím morálně zputlý ženský klášter v Nole (L, s. 64 > SN, s. 49–50), krátká explikace pojmu „trůn krásy“, který se pak stal názvem nově sestavené kapitoly (L, s. 134 > SN, s. 50), a setkání Karla Spinoly s Carlem Caraffou, který vystoupil z řádu jezuitů a chystá se na vojenskou výpravu do Nizozemí (L, s. 135 > SN, s. 50–51). Kapitola *Trůn krásy* je tedy postavou Carla Caraffy zarámována: začíná jeho vstupem do probačního domu (scéna původně byla v ukázce *Rudolf Aquaviva* s hlavním aktérem Spinolou) a končí jeho odchodem z noviciátu do armády; pak následuje už jen krátká pasáž o nolském novicmistrově, která v časopisecké verzi není (SN, s. 51–52).

Ostatní části ukázky *Katedrála* zůstaly ve stejnojmenné knižní 4. kapitole: úvodní popisy nolské katedrály (L, s. 57–58 > SN, s. 53–54), zprávy o událostech v Praze a v Římě roku 1583, mj. o moru a o zavedení gregoriánského kalendáře (L, s. 134–135 > SN, s. 54–55), rozčilení biskupa Spinoly nad stížnostmi na jeho údajnou nedbalost (L, s. 136 > SN, s. 56–57), zřícení nolské katedrály (L, s. 137–138 > SN, s. 58–61) a nečekané jmenování biskupa Spinoly kardinálem (L, s. 139–141 > SN, s. 62–65). Karel Spinola vystupuje pouze v závěru kapitoly: pokouší se navštívit strýce biskupa, který ale jako čerstvě povýšený kardinál už odcestoval do Říma.

Konstatovali a popsali jsme tedy tuto větší kompoziční úpravu: časopisecké ukázky *Rudolf Aquaviva* a *Katedrála* byly rozpůleny a z jejich částí vznikla nová kapitola *Trůn krásy*. Začátek časopisecké verze *Katedrály*, užitý též jako začátek stejnojmenné kapitoly v knize, výslovně navazuje a opakováním odkazuje na určité místo v 2. kapitole *Pokušitel*, kde studenti šlechtického semináře (mezi nimi Karel Spinola a Carlo Caraffa) rozmlouvají o chudě vypadajícím biskupském sídle v Nole:

(SN, s. 31, střed 2. kapitoly *Pokušitel*)

Ne na místě okázalém někde na náměstí, nýbrž v ústraní skrovném stál biskupský dům, jehož poschodí nezdobené smutně hledělo nehledělo jen na holou zeď v pusté ulici boční, kudy těžce se vlekli vínem zmožení řemeslníci, sešli mniši a venkovský lid. V tomto domě pak jen z protekce dvorské byl teď ubytován i jakýsi biskup don Felipe, který zřejmě už zažil dosti nouze.

+

(L, s. 57, začátek ukázky *Katedrála*)

Ne tedy na náměstí či naproti kathedrále, nýbrž v ústraní skrovném stál dům, v němž z přízně rodu habsburského již od března roku 1569 sídlil don Felipe Spinola, maje zde jako biskup nolský padesátý čtvrtý důstojně zapomenouti na léta nouze své předcházející, kdy býval jen přebohým biskupem bisignanským.

Šedm bylo oken, jimiž průčelí poschodí jediného mohlo hleděti do ulice boční, kudy vravorali jen žebráci uondaní, potrhli mniši a venkovský lid (...)

+

(SN, s. 53, začátek 4. kapitoly *Katedrála*)

Ne tedy na náměstí, nýbrž v ústraní skrovném stál biskupský dům, jehož poschodí nezdobené smutně hledělo nehledělo sedmi nuznými okny na zeď v ulici boční, kudy vravorali vínem zmožení řemeslníci, sešli mniši a venkovský lid.

Podle časopisecké verze soudíme, že kapitola *Katedrála* původně měla být bezprostředně připojena za kapitolu odehrávající se v nolském šlechtickém semináři (v knize nazvanou *Pokušitel*).

A aby návaznost byla zřetelná i v upravené verzi díla, pak také závěr kapitoly *Trůn krásy*, o kterém jsme už řekli, že se v časopiseckých ukázkách nevyskytuje, se odehrává před nolskou katedrálou, odkud Spinola doprovází svého strýce do biskupského domu (SN, s. 52). Následující kapitola *Katedrála* začíná ve stejných místech.

V původní verzi románu tedy měly mít první kapitoly zřejmě toto pořadí: *Děťátko*, *Pokušitel*, *Katedrála*, *Rudolf Aquaviva*, *Claudio Aquaviva*. Časopisecké ukázky ovšem vycházely v jiné posloupnosti; byly psány a zveřejňovány jistě též v závislosti na tom, jak Durych postupně získával historický materiál.

Kromě popsaného přeskupení jednotlivých pasáží Durych v knižním vydání také některé scény přidal nebo dějově zvýraznil. Tak např. motiv citového probuzení mladého Spinoly, který je součástí líčení jeho cesty se strýcem biskupem do Neapole, autor posílil tímto novým odstavcem:

(SN, s. 46, kapitola *Trůn krásy*)

Jistě úlisněji než k prelátu zkušenému mluvil daremný svět k smyslům jinošským. Novou tvář ukazovaly věci všední. Tu se zdálo, že jsou zbaveny tíže a že osoby viditelné jsou drženy v rukou tvorů neviditelných, kteří záladně nastavují jejich tělesnost, aby zjevíli na ní svou slávu. Duch nemohl pochopiti, odkud vycházejí náhlé úsměvy duh, hlasy ptáků a vln, vůně ukrytých květů i tajemná sladkost, jakou mají jen plody, jichž se nedotkly rty. Jako spiklenci, číhající kdesi za rohem zdí, kteří přesto se prozrazují svými stíny, tak čekali obmyslně tito tvorové neviditelní u bran smyslů a žádali o upuštění.

Jiný odstavec po úpravě zase mnohem víc připomíná partie Durychových historických próz (zejména *Bloudění*), ve kterých se s potměšilou ironií evokuje atmosféra pokrytecké zdvořilosti ve vznešené společnosti:

(L, s. 61)

Šeptem i nahlas byly pronášeny všetečné otázky mnohé, po kterých následovaly též nicotné odpovědi. Chráněn pak důstojností svého úřadu, věku i roucha, pozorně naslouchal i biskup nolský.

+

(SN, s. 47, kapitola *Trůn krásy*)

Hosté, nemohouce se již dočkati klevet, vážně obraceli k sobě ctihodné tváře. Šepot pomalu ustupoval řeči blásité a otázkám zbožným se rouhaly odpovědi kruté vtipné. Chráněn důstojností svého věku i roucha jim naslouchal vážně i don Felipe.

Do výjevu rozčilení biskupa nad stížnostmi a pomluvami autor vložil výslovné zmínky o důvěrném informátorovi, který vlastně biskupovo rozrušení vyvolal; výraznější vyznění působí i zavedení přímé řeči:

(L, s. 136)

Velmi prý rozmnožuje se po městě pohoršení, k němuž příčinu dávají hojnou jak kněží, tak řeholníci. A všechno prý pochází odtud, že vláda jest v rukou biskupa nedbalého.

Co chtěli ti pokrytci vzpurní? Nikdo jim nepřekážel, aby si nežili ctnostně; nikdo jim nepřekážel, aby nepořádali kdykoliv pobožnosti, aby nekázali, kdekoliv chtěli, aby si nevodili do chrámu třebas i lidé, do nichž při spatření na ulici bylo se nadíti nejhoršího. Vždyť dal jim i v katedrále po straně evangelia velikou kapli s oltářem ozdobným –

Co tedy chtěli? Proč sužovali člověka nemocného, kterému ani toho nepřála příroda nepřívětivá, aby měl cokoliiv blíže u svého srdce než své kameny žlučové! Jen proto se vzdáti musil všech potěšení, jen proto tak

shovívavě přehlížel chyby svých kněží i rozbroje městske, jen proto se musil tak přemáhati, aby záchvatem bolesti potměšile náhle se nevzpřičily útroby jeho a nezrudla tvář. Kdyby tak mohl svými kameny žlučovými vyzdobiti kus zdi v kapli svatého Felixe!

+

(SN, s. 56–57, kapitola Katedrála)

Těžké pohoršení prý vzbuzují spory, jichž se účastní řeholníci, kněží svěští i lid, a to leckdy i na ulicích. A mnozí prý vykřikují, že příčinou všeho jest netečnost biskupova.

Pruďce po této zprávě povstal biskup, hledě na důvěrníka, který bázně ukazoval, že nemůže za nic. „Co chtějí ti utrhači? Kdo jim překáží, aby nežili ctostně? Kdo jim překáží, aby nekázali, kde chtějí, aby nepořádali svých pobožností, aby do chrámu nevodili i kdejakých poběhlíků, od nichž o samotě lze se nadíti nejhoršího? Vždyť sám jsem jim dal k tomu kapli. Co chtějí?“

Počal naříkati.

„Proč sužují neduživého, jemuž příroda udělila jen kamínky žluční! Vždyť proto se zřikám všeho potěšení, proto přehlížím shovívavě chyby kněží i rozbroje v městě, proto přemáhám usilovně každou nevoli, aby bolesti hrubou se nepřičily v těle útroby a nezrudla tvář. Ach, kdybych tak mohl svými kameny žlučními vydlážditi cestu do chrámu!“

I důvěrníka pojal soucit. Ale nechtěl se státi svědkem záchvatu a žalostných béd, i pospíchal odtud.

Dramatickým vrcholem kapitoly *Katedrála* je náhlé zřícení biskupského chrámu v Nole. Durych vystupňoval dramatickost této scény tím, že do knižní verze přidal pasáž, ve které biskup těsně před katastrofou, rozrušen ještě zprávami od důvěrníka, zajde do svého útočiště v podzemní kapli katedrály (SN, s. 57). Chrám se zřítí jen několik okamžiků po jeho návratu domů a on pak může pokračovat ve svém zoufalém nářku: *Ó, proč jen jsem se nezdržel v chrámu ještě maličko! Svatý Pauline! Svatý Felixi! Co mě vyhánělo! Jak skvělého jsem mohl dojítí pohřbu! Aspoň nemusil bych nyní viděti toto!* (SN, s. 59). V časopiseckém znění následuje zřícení katedrály hned po citované pasáži o pomluvách a stížnostech: biskup zůstává ve svém bytě a ven vychází až po katastrofě (L, s. 136–137).

Větší gradaci má v knižní verzi i setkání s poslem, který přináší biskupovi zprávu o jmenování kardinálem. Nic netušící biskup se domnívá, že zapečetěný list obsahuje nějaký postih za nepořádky v jeho úřadu, které vedly až ke zkáze chrámu. Úvodní část scény má v časopise podobu jenom stručné informace v pásmu vypravěče:

(L, s. 140)

Odložití chtěl čtení, zajisté zajímavé, při němž však nebylo zapotřebí osoby cizí. Nijak však nechtěla odstoupiti ta osoba drzá, ani pak na biskupa hleděti nepřestávala. Když pak ji biskup chtěl k odchodu pobízeti, počala mluvit nesmyslně, nemístně užívajíc titulů nepřislušných. Zjevně se ukázala již nevole biskupova. Ale osoba drzá ho nutila k nahlédnutí.

Toto popisné sdělení je v knize nahrazeno rozvinutým dialogem:

(SN, s. 62–63)

„Měl jste zajisté naspěch,“ pravil odměřeně, „a přišel jste dříve, než jsem očekával.“

Tu však osoba drzá se usmála, řkouc:

„To mne nadevše těší.“

Biskup zrudl, ale cítil svou bídu.

„Věru nevím,“ pravil trpělivě, „jaké potěšení může někomu působiti nouze člověka nemocného.“

„Ó,“ zvolal posel, „pak ze srdce přeji Vaší Signorii, aby rychle se uzdravila ještě dnes!“
 To biskupa zarazilo. Jakým právem ho směla tak osloviti tato osoba? To už přesahovalo všechny meze.
 „Děkuji vám! Ale jděte si odpočinout! Já pak přečtu si list.“
 „Jest krátký,“ odmlouvala osoba drzá.
 „Vím,“ chtěl ji odbyti biskup, „čtu však raději sám.“
 „Ale není tam to,“ stále odporovala drzá osoba, „o čem sám Vaší Signorii dám zevrubnou zprávu.“
 „Jděte,“ vykřikl biskup, zataj pěstí; „co tu chcete? Hořce lituji toho, že mě nepohřbily trosky chrámu.
 Ať toho však nelitujete i vy!“
 Zlý posel se usmál.
 „Jak nevhodná lítost! Lze zajisté nabraditi spadlý chrám, ne však každého kardinála Svaté církve.“
 Tu biskup se zachvěl.
 „Co jste řekl?“
 Už však osoba drzá ho svévolně donutila, aby otevřel list.

Řadu pasáží původního znění autor opět v knižním vydání vypustil; některé byly nápadné ironií nebo lyrismem (a jejich potlačení je trochu škoda), jiné vyznívaly poněkud teatrálně (třetí z následujících příkladů):

(Ř, s. 58)

(Nolský biskup) dosti máje na trnu ve svém znaku a jmeně a nehledaje už trní jiného, raději odevzdaně v ústraní tomto zachovával příkázání koncilu tridentského o residenci.

(Ř, s. 61)

A stalo-li se, že v mysli se probudila vzpomínka tajná ať na květy opadálé či na zašlé příčiny nadějí krátkých, jež nezbytně ustupovaly nadějím jiným, tak jako dni staré ustupují dnům novým, tím více to patřilo k blaženosti, pro kterou roditi hrozny réva neustává, neboť je-li rozkoši mnoho, nemají býti dlouhé. A proto i vedrem větším než v Římě i ovoce rychleji kazilo se v tomto prastarém městě malátně velikosti a malátně krásy, jež zajisté obmyslně bylo nazváno Parthenopolí.

(Ř, s. 137)

Mrzce byl vytlačován z těch očí nekonečný pohled tam nahoru k tomu místu, kde místo kříže rozpínal nyní svá křídla sám ďábel.

Několik nově přidaných míst, často jen krátkých, ovšem ironičnost textu zase posílilo:

(Ř, s. 60)

(...) poklady jeho drahocenné ze stříbra i ze zlata, jež na mnohých cestách svých po zemích cizích k ozdobě chrámu svého za vlastní peníze opatroval.

+

(SN, s. 45)

(...) projel jako papežský legát mnohé země a přivezl odtud tolik pokladů, které pro ozdobu chrámu vlastním nákladem opatroval, že sluhové nestačili mu je krásti.

(Ř, s. 139)

Jiným už zůstaveno, aby říkali s lidem žalm padesátý.

Ať jakkoliv zatmělo se světlo v stánku jeho, přece jen mohl se ustraniti aspoň do svého domu.

+

(SN, s. 61)

*Jiným zůstaveno, aby říkali s lidem žalm padesátý.
Vděčně dobrořeče svým kamínkům žlučným, dal se dovésti domů. Ať jakkoliv se zatmělo světlo v stánku jeho, chtěl teď zůstat sám.*

Některá upravená místa se vyznačují propracovanější hláskovou instrumentací:

(Ř, s. 61)

(...) tvrdě se novými ulicemi rozléhal dušot podkov.

+

(SN, s. 46)

(...) novými ulicemi se rozléhal třesk skvělé jízdy.

Najdeme též příklady snahy o střizlivější vyjádření náboženských pochybností:

(Ř, s. 138)

Svatý Pauline! Svaty Felixi! Jak marny byly všechny modlitby –

+

(SN, s. 60)

Svaty Felixi! Svaty Pauline! To tedy jest vyplnění proseb!

(Ř, s. 136, v knize vynecháno)

(...) a nezdálo se, že by pomoci mohl či chtěl ať svaty Paulinus, ať svaty Felix –

A dokladem pečlivosti může být i opravený latinský citát v úplném závěru kapitoly („když se nolská katedrála politováníhodnou náhodou zřítíla“):

(Ř, s. 141)

(...) k čemuž na věčnou věci památku připsal kronikář:

Quo Nolana Cathedralis miserabilē casu sorriut.

+

(SN, s. 65)

(...) k čemuž na památku té věci připsal kronikář stručně:

Quo Nolana Cathedralis miserabilē casu corriut.

VYPLUTÍ

Jak jsme už uvedli, po knižním vydání 1. dílu (1940) Durych z románu publikoval už jen tuto jednu časopiseckou ukázkou, která se pak stala základem stejnojmenné 1. kapitoly 2. dílu, a to její druhé poloviny (SN, s. 227, od věty *Nastal Hod Boží velkonoční*). Tři krátké úryvky z ní byly použity v následující kapitole *Moře morové* (SN, s. 236, 246, 247).

Ukáзка líčí začátek plavby misionářů do Japonska a vzpouru námořníků, kterou urovná Karel Spinola. Leitmotivem vyprávění jsou pesimistické předpovědi Spinolova spolubratra patera Giacomo, který prorokuje zkázu lodi a předčasné ukončení cesty. V knižní verzi zůstal děj zhruba zachován, ale značné množství škrtů a nově přidaných vět vedlo tentokrát k větší náznakovosti a menší konkrétnosti sdělení, jako by lyrizující výraz měl zastříť poněkud dobrodružný námět.

Vypuštěny byly především rozsáhlé rozhovory kněží s neblaze prorokujícím paterem Giacomem; v knižní verzi 1. kapitoly z nich zbyl jenom kratičký dialog na s. 232–233, složený všehovšudy ze čtyř replik, ve kterém pater Giacomo zmíní „*lod', která pluje a nedopluje*“ (SN, s. 233). Na jiných místech byly předpovědi patera Giacomaha nahrazeny sdělením, že „*neřekl nic*“ (SN, s. 228) nebo „*neodpovídá*“ (SN, s. 229), jak ukazuje jedna z upravených pasáží:

(Ř, s. 172–173)

Pater superior opět obcházel lod' jako jindy (...)

„Jaký žal,“ povzdechl si, „že tu na lodi není svatý Antonín, aby mluvil svým hlasem k těmto tvorům.“

Zdálo se mu, že by nadarmo mluvil k tvorům s dušemi nesmrtelnými: i chtěl aspoň politovati němou tvář.

Pater Giacomo, který mlčky stál stranou, pravil skromně:

„Ještě nepřišel čas.“

Tu se zarazil, neboť si vzpomněl na to, co by mohl způsobiti svými slovy.

Už však způsobil.

Pater Affonso sebou trhl. Byl zajisté představeným a pouze on sám měl zkoušeti druhé (...)

„Otče Giacomo,“ pravil, snaže se ukázati, kdo vlastně tu rozhoduje, „stále připomínáte věci pochmurné! Ale měl byste odporovati těmto předstávám jako mámení nepřitele, který, nemoha překaziti dílo dobré, aspoň takto se mstí!“

„Rád bych,“ odpověděl pater Giacomo, „o tom mlčel, ale nemluvíím z vůle vlastní. Jest to Bůh, jenž nás vede, kam chce, a říkám jen na omluvu, že jsem spokojen se vším, co se stane.“

„My však,“ poučoval ho pater superior, „máme toužiti po Japonsku. To jest výslovný rozkaz našich představených. Tam ať už se děje vůle Boží! Ale dosud tam nejsme. Nikdo nemůže říci, kdy tam přijedeme. Tato lod' pluje toliko do Indie.“

„A nikdy tam nedopluje!“

„Co to mluvíte?“

„Rád bych,“ omlouval se pater Giacomo, „o tom mlčel. Ale, tážete-li se –“

+

(SN, s. 227–228)

Pater superior mlčky obcházel lod' (...) *Ale tížil ho stesk, o němž marně by mluvil k tvorům s dušemi nesmrtelnými, a musil si postěžovati němě tváři.*

„Jaký žal,“ řekl nablas, „že není tu mezi námi svatý Antonín, aby mluvil svým hlasem k těmto nevinným živočichům!“

Shýšel to pater Giacomo, který stál blízko něho, ale neřekl nic.

O prorokování patera Giacomaha se v knize dovíme spíš z úvodní části 1. kapitoly, která se nekryje s časopiseckou ukázkou a dějově ji přechází; ale i tady kněz pronáší jenom lakonické, dále nevysvětlené povzdechy jako „*Ach, ubohá lod'!*“ (SN, s. 222) a „*Ještě nepřišel čas*“ (SN, s. 224).

Z rozhovorů s paterem Giacomem, které se do knižního znění kapitoly *Vyplutí* nedostaly, bylo několik málo pasáží přesunuto do 2. kapitoly *Moře morové*, která se odehrává před ztroskotáním lodi. Je to především jeho rozmluva s Karlem Spinolou o prorockých vizích a o smyslu mučednictví (SN, s. 246 od věty „*Vy vidíte, čeho nevidím já*“ po větu „*Dosti máš na milosti mě*“ na s. 247). Ta se vyznačuje mj. množstvím biblických citátů, které posilují komentující, výkladový ráz dialogu (podtržené věty byly zachovány v knižním vydání):

(Ř, s. 176–177)

„Otče,“ pravil, „nyní vidíme, že umíte otvírat lidem uši i srdce! Duch Boží jest s vámi.“

„A přece mi nevěříte!“

„Jistě věříme, že větší jest ten, který prorokuje, než ten, který jazyky mluví. Ale vysvětlete mi, kterak duch může mluvit proti duchu!“

„Pak není to duch, výbrž tělo.“

„Chceme vydati přece právě tělo své –“

„To právě je to, o čem připomíná svatý Pavel: Byť vydal bych tělo své, aby hořelo, lásky pak kdybych neměl, nic by mi to neprospělo.“

„Otče, nepochybujme, ale prosme!“

„Ano, prosme tedy,“ počal částečně souhlasit pater Giacomo, „ale tak, jak chce Bůh!“

+

(SN, s. 246, 2. kapitola Moře morové)

Karel Spinola strnul, ale musil mu odporovati.

„Vy vidíte to, čeho nevidím já. Ale prosím vás, vysvětlete mi, kterak duch může odporovati duchu!“

„Pak není to duch, výbrž tělo.“

„Vždyť právě to tělo chceme vydati na smrt.“

„Právě o tom se čte: Byť bych vydal i tělo své, aby hořelo, lásky pak neměl, nic by mi to neprospělo. Tělo ovšem je všecko, v čem hledáme uspokojení mimo Boha. Ale co je to láska?“

Naučné zaměření promluv patera Giacomina místy vedlo až k příliš průhlednému přirovnávání věcí konkrétních k duchovním. V následujícím úryvku pozorujeme přímočarou paralelu velkého nákladu zboží, který ohrožuje loď, a zátěže hříchů, která ohrožuje duše. Takto explicitní vyjadřování náboženských myšlenek bylo v knižním vydání aspoň částečně redukováno:

(Ř, s. 176; v knize vynecháno)

V těchto úzkostech počal mluvit kněz, jehož dříve si nevěštili. Byl to Giacomo de Vicariis.

Pravil veřejně, že největším nebezpečím jest přílišný náklad, který skutečně jest uložen nepořádně; prý bylo by lépe, kdyby shodili neprodlené aspoň to, co přinese mnohým zkázu neodvratnou; prý však s lítostí vidí, že nikdo se neodhodlá k tomu včas.

Těchto slov nikdo od něho neočekával. Zdá se mdlý a mnozí se pamatovali, jak ho soužila od počátku mořská nemoc. Ale velmi je překvapilo jak to, co k nim mluvil, tak i to, že tak náhle se naučil portugalsky.

Pravil srozumitelně:

„Jsou to úmysly, skryté v srdcích, hříchy němé a zadržené. To jest právě to zboží, na němž mnohý tak lpí, že naději zemře.“

Jeho pohled se zdál jako plamen, jenž se proplétá za tmy žebry obořelými. Všichni cítili, že tím pohledem pozoruje hadí doupata, v nichž žárlivě ukrývali své dábly. Ale věděli dobře, že jich nezradí, a s chutí ho poslouchali.

Další škrty byly provedeny v pasážích o vzpouře lodníků. Ta je v časopiseckém znění líčena o něco názorněji, s konkrétnějšími detaily. V knižní verzi – po vypuštění nebo přeformulování několika odstavců – je podána jakoby v minimálním náznaku.

(Ř, s. 175–176)

Ale vojáci měli starosti své, o nichž nechtěli ovšem mluvit nablas; nejsou zajisté svatí mezi svatými.

„Kdo,“ pravili nedůtklivě, „má právo nám připomínati naši povinnost? Co dělají plavci? Což se neukazuje jejich lenost a vzdor už od toho dne, kdy vstoupili na loď?“

Mnohem lepšími pak počali nazývati plavce kacírské, kteří klejí a hřeší a svatým se posmívají, ale konají práci, jak se sluší.

Stručně posílali plavci vojáky k ďáblu a ještě jim přáli dobré přjetí.

Tak si krátili čas. Ale mnohým se zdálo, že by taková řeč, třebaš trestuhodná, mohla být jen žertem, kdyby loď dosud nebloudila jako slepá. Bylo zajisté možno, že se setkají s Larochebelskými, jimž je vítr hnal vstříc; že se rozšíří nemoc, která vysílí námořníky právě v největší nouzi; že je přepadne trdnomyslnost, kterou působí ďábel těchto moří, jenž má velikou moc a už často prý svedl plavce k vzpouře. Pak by takové žerty zhořkly všem.

Tyto odstavce v knize nenajdeme; počátky konfliktu mezi vojáky a námořníky jsou tu popsány mnohem stručněji:

(SN, s. 232)

Kupci důstojně odpověděli, že je na lodi vojsko a to by si s Larochebelskými jistě vědělo rady. Ale plavci se pochechtávali.

Toho si ovšem ihned všimli vojáci. Zachmuřili se. Nikdo nepluje do Indie, aby sloužil jen králi. Každý hledá svůj zisk a musí se odvážiti leckdy lecčeho nezáslužného, neboť život je těžký. Ale tohle?

*„Kdo jsou,“ počali výt jako psi, „tito plavci? Bídni zločinci. Utrženci, kterým kat uřezal uši.“
Ten, kdo tím byl míněn, vyšel z kouta.*

Výraznou složku celého vyprávění tvoří motivy mořských živočichů, kteří přitahují pozornost misionářů a slouží jako symboly jejich budoucího osudu. Durych tyto pasáže formulačně i kompozičně propracovával, aby symbolika byla působivější a sdělnější. Výjev ulovení žraloka je v knižní verzi mnohem barvitější:

(Ř, s. 178–179)

Ani lodníci však nebyli dosud zcela neteční a strojili léčky, které připjali na řetězy. A skutečně polapili mocnou obludu, která velmi se podivila, když ji vytáhli na loď, pak však v zoufalství sebou zuřivě tloukla, hrozíc neopatrným. Lidé stáli a dívali se. Když užili podívané, vzali sekyru a utáli ocas. Pak jí vypíchlí oči, které vytekly na palubu. Ptáci v rahnovi už se těšili na hostinu a křikem se domáhali svého podílu. Ale nechtěli plavci, aby obluda dodělala tak rychle; lodním sochořem ji shodili zpět, aby posla co nejbídněji jako výstraha druhým.

Ryba zmizela v hloubce, barvíc vodu.

Pater Spinola, hledě za ní, pravil zamyšleně:

„I tak by nás Bůh mohl přivést do Japonska.“

+

(SN, s. 233)

Právě shodili léčky a skutečně polapili mocnou obludu, která se zřejmě podivila, když ji vytáhli na loď, pak však zběsile tloukla těžkým ocasem o palubu a srážela neopatrné. Plavci stáli a dívali se. Když užili podívané, vzali sekyru, přibrousili ji a metali los. Ten, na koho padl, vyčkal příhodné chvíle, skočil k obludě a sekl ji do ocasu. Aj, ta sebou mrskla! I diváci uskakovali. Směšně mávala ryba svým ocasem naseknutým, z něhož crčela krev. Pak přiskočil znova. Teď to bylo už nebezpečnější, už však utatý ocas ležel roztažen na palubě. Oči plavců byly velice zlé. Když se obluda vydováděla, vzali kopí, opět metali los, ten pak, na koho padl, dobře mířenou ranou jí vyrazil oko. V němém zděšení se obluda převálila stranou raněnou dolů, daremně sebou bijíc. Pak ztratila druhé oko. Ptáci v rahnovi se těšili na hostinu a hlasitě upomínali o svůj podíl. Ale nechtěli plavci, aby obluda dodělala příliš brzy. Lodním sochořem ji srazili zpět, aby posla co nejžalostněji.

Pater Spinola pozoroval, jak mizela v hloubce, barvíc vodu. Pak řekl:

„I tak by nás Bůh mohl přivést do Japonska.“

Scéna s létajícími rybami byla v časopiseckém znění vystavěna tezoovitěji: první ryba loď přeletí, druhá spadne na palubu a mezitím zazní výrazy obdivu i chmurný povzdech patera Giacomo. V knize je výjev s následnou symbolikou víc koncentrován: vzletne jen jedna ryba, je ihned prohlášena za šťastné znamení, ale pak se náhle rozbije o palubu a změní se v symbol bolestné smrti. Předčasné optimistické komentáře přihlížejících kněží jsou neutralizovány nečekaně a naráz, pater Giacomo je – podobně jako na jiných místech – autorem umlčen:

(Ř, s. 173–174)

K jeho úžasu se jeden z těch tvorů zdvihl z vody. Byl podoben netopýru, ale po celém těle svítil zlatem a to, co se rozšiřovalo už od samých úst, byly ploutve. Šťastně přeletěl loď a s plesknutím padl opět do vln.

Poznav létací rybu, pravil s uspokojením:

„Hle, Bůh jí dal ploutve, aby se mohla pohybovat ve svém živlu. A teď vidíme, jak, nutkána touhou, aby unikla živlu, v němž se zrodila, jich užívá místo křídel!“

Sečkal uctivě, až domluví představený, pater Spinola pokračoval:

„Dal-li Bůh tvorům němým, jichž zajisté v moři žije bez počtu, tyto ploutve, které mohou se proměnit v čase potřeby v křídla, co dá těm, které povolal do Tovarýšstva svého Syna?“

Pater Giacomo čekal; když pak cítil, že už nehodlá pokračovat, zdvihl oči.

„Lišky doupata mají,“ pravil tesklivě, „a ptáci nebeští hnízda, ale Syn člověka nemá, kde by hlavu položil. Pozorujme tedy tyto tvory!“

Jeho tvář byla zestárlá, zasmušilá a přísná, pohled zapadlých očí pak podivně pronikavý.

Tu se zablesklo před očima. Opět uslyšeli svist letící ryby. Così plesklo. Byl to zvuk velmi nepřijemný. Už ležela na palubě. Z jejích úst se řinula krev, oči úžasem se nesmírně vypoulnily a skřele se nadouvaly v němém chroptění. Prudkým nárazem si rozbila hlavu.

+

(SN, s. 229)

Tu se jedna z těch ryb zdvihne z vody. Září růžovým zlatem, je podobna netopýru, ale to, co se rozšiřuje už od samých úst jako rozpjatá křídla, jsou ploutve.

Pater superior, který miloval přírodopis i přírodní filosofii, poznav létací rybu, pozná také svou příležitost a radostně zvolá:

„Ach, ubohá ryba! Jak učí i nás! Je-li vedena předsevzetím, že unikne živlu, jenž jí překáží v naplnění její horoucí touhy, hle, jak užívá ploutví místo křídel!“

Pater Giacomo neodpovídá. Ryba svítí a sviští. Už je vysoko nad palubou. A teď –

Così plesklo. Zvuk velice nepřijemný. Už však leží. Z úst se vylévá krev, oči úžasem jsou oblundně vypoulneny a skřele se nadouvaly němým chroptěním. Prudkým nárazem na palubu si rozbila hlavu.

Odstup mezi napsáním časopisecké a knižní verze byl relativně největší právě u ukázky *Vyplutí*; ta totiž je součástí 2. dílu, který za autorova života nevyšel a byl ještě několikrát přepracován. Ediční poznámka k vydání z roku 1996 informuje, že v Durychově pozůstalosti se zachovaly čtyři souborné varianty 2. dílu a že kapitola *Vyplutí* (spolu s následujícími devíti) je v tomto vydání tištěna ve znění varianty čtvrté, tedy chronologicky nejmladší. Také to je jistě příčina značné odlišnosti obou sledovaných verzí.

* * *

Několikanásobná revize textu – od drobných změn až po vypracování nových verzí – byla pro Durychův tvůrčí postup typická. S obdivem ji konstatovali jeho interpreti. Jan Čep v glose o cestopisu *Pouť do Španělska* (Tvar, č. 5–6, 1929) napsal: „Jaroslav Durych je svrchovaným

stylistou. Pracuje jako nesmírně trpělivý a soustředěný kovotepec, který s neuvěřitelnou a skoro provokující důkladností a péčí vytepává každou podrobnost, každou ozdůbku, a neustane, dokud to není hotovo do posledního zoubku, do poslední římsičky. Umělecká vůle tohoto ducha je úžasná a záviděníhodná.“ – Tuto charakteristiku Čep téměř zopakoval v jubilejní stati *Jaroslavu Durychovi k sedmdesátinám (Nový život, č. 11–12, 1956)*: „Durych vytepává svá slova a své věty do tvrdého materiálu, do zlata nebo do žuly. Vytepává je pomalu, trpělivě, znovu a znovu. (Některé kapitoly *Služebníků neúžitečných* přepisoval desetkrát až jedenáctkrát.) – Je to nejúžasnější typ lidské vůle a umělecké tvůrčí kázně, jaký jsem kdy poznal.“ – Údaj týkající se *Služebníků neúžitečných* přibližně potvrdil Bedřich Fučík v dopise Mojžímu Trávníčkovi z 12. května 1980: „To jen Deml nebo Nezval to vychrlili na první ráz a je to vidět. Tolstoj přepisoval Annu Kar. třináctkrát, Durych Služebníky – některé díly – devětkrát“ (*Listovní příležitosti, s. 140*).

Naše srovnání časopiseckého a knižního znění částí románu doložilo autorské zásahy skoro v každé větě, úpravy formulační i kompoziční, rozsáhlé škrty i doplňky, a to prospěšné i ochuzující. Nová podoba díla je na rozdíl od starších ukázek vystavěna dramatičtěji, ale zároveň podává více informací spíš v náznaku. Celkový pohled na genezi textu ovšem potvrzuje, že dějový a myšlenkový základ misionářské epopeje byl invariant, kdežto výraz podléhal dlouhodobým rozsáhlým proměnám.

Studie vznikla v rámci projektu LC546 Výzkumné centrum vývoje staré a střední češtiny.

ZKRATKY

- AK – Almanach Kmene
- LUK – Listy pro umění a kritiku
- L – Lumír
- Ř – Řád
- SN – Služebníci neúžiteční

PRAMENY

ČASOPISECKÉ UKÁZKY

- DURYCH, J.: Roberto Bellarmino. *Listy pro umění a kritiku* 2, 1934, č. 18, s. 409–419.
- DURYCH, J.: Rudolf Aquaviva. *Řád* 2, 1934–35, č. 8, s. 412–424.
- DURYCH, J.: Claudio Aquaviva. *Listy pro umění a kritiku* 3, 1935, č. 19/20, s. 569–578.
- DURYCH, J.: Panny nahé a pozlacené. In: *Almanach Kmene 1935–36*, Praha 1935, s. 47–51.
- DURYCH, J.: Děťátko. *Řád* 4, 1937–38, č. 3, s. 135–140.
- DURYCH, J.: Katedrála. *Lumír* 64, 1937–38, č. 2, s. 57–64, č. 3, s. 134–141.
- DURYCH, J.: Aluigi Gonzaga. *Řád* 6, 1940, č. 4, s. 171–184.
- DURYCH, J.: Panenská kolej. *Lidové listy* 19, č. 240, 13. října 1940, s. 11.
- DURYCH, J.: Kardinál a generál Tovaryšstva. *Čteme* 2, 1939–40, č. 18/19, s. 266–267.
- DURYCH, J.: Vyplutí. *Řád* 7, 1941, č. 4, s. 171–182.

KNIŽNÍ VYDÁNÍ

- DURYCH, J.: *Služebníci neúžiteční I. Země*. Praha, Melantrich 1940.
- DURYCH, J.: *Služebníci neúžiteční*. Řím, Křesťanská akademie 1969. Kompletní vydání tetralogie.
- DURYCH, J.: *Služebníci neúžiteční*. Praha, Argo 1996. Kompletní vydání tetralogie. Připravili Jakub Krč, Jan Linka, Martin Valášek a Petr Šrámek.

CIZÍ TEXTY ADAPTOVANÉ V ROMÁNU

BELLARMIN, R.: *De aeterna felicitate sanctorum*. Řím 1616. Česky: *O věčné blaženosti svatých*. Přeložil Zdeněk Kašička. Praha, Krystal 2001.

TANNER, M.: *Societas Iesu apostolorum imitatrix... Pars I*. Praha 1694.

TANNER, M.: *Societas Iesu usque ad sanquinis et vitae profusionem militans...* Praha 1675.

LITERATURA

ČEP, J.: Jaroslav Durych, Pout' do Španělska. *Tvar* 3, 1929, č. 5/6, s. 222. Citováno podle Čep, J.: *Rozptýlené paprsky*. Praha, Vyšehrad 1993, s. 249.

ČEP, J.: Jaroslavu Durychovi k sedmdesátinám. *Nový život* 8, 1956, č. 11/12, s. 230–231. Citováno podle Čep, J.: *Poutník na zemi*. Brno, Proglas 1998, s. 245.

DURYCH, J.: *Boží bojovníci (náboženské eseje)*. Olomouc, Matice cyrilometodějská 2003.

DURYCH, J.: České děťátko. *Akord* 5, 1932, č. 7, s. 281–283.

DURYCH, J.: *Římská cesta*. Praha, Melantrich 1933.

DURYCH, J.: *Váhy života a umění*. Praha, Melantrich 1933.

Jaroslav Durych – život, ohlasy, soupis díla a literatury o něm. Brno, Atlantis 2000.

JEDLIČKA, B.: Román o touze mučednické. *Lidové noviny* 48, č. 613, 2. 12. 1940, s. 4.

KRÁLÍK, O.: Durychovi Služebníci neužiteční. *Řád* 7, 1941, č. 4, s. 186–197.

Listovní příležitosti. Dopisy Bedřicha Fučíka Mojžířu Trávníčkovi. Revue Aluze, příloha č. 5, Olomouc 2003. Ed. Jiří Hrabal.

NOVÁK, A.: J. Durych, Děti. *Lidové noviny* 42, č. 248, 18. 5. 1934, s. 9.

PÍŠA, A. M.: Román jezuitského řádu. *Národní práce* 2, č. 346, 18. 12. 1940, s. 4.

RENČ, V.: Novinky edice Atlantis. *Rozhledy po literatuře a umění* 3, 1934, č. 9, s. 72.

SKOUMAL, A.: Dva olomoucké hovory. *Rozpravy Aventina* 7, 1931–32, č. 32, s. 257–259.

EXTRACTS FROM DURYCH'S NOVEL *SLUŽEBNÍCI NEUŽITEČNÍ* IN JOURNALS

Summary

Before the novel *Služebníci neužiteční* (*Useless servants*, part I, 1940) was issued as a book, its author, Jaroslav Durych had published ten extracts from it in journals. Some of the extracts differ significantly from the versions in the book. Durych changed the text of the novel, not only the story, but also formulations. The changes made the form more restrained and the message of the novel clearer even though Durych removed some remarkable poetic images from the text. The analysis of the differences between the extracts and the book shows that during the formation of the novel, its plot and ideological structure had remained nearly unchanged while its form had undergone substantial changes.

Translation © Josef Línek, 2006

PhDr. Karel Komárek, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
karekomarek@atlas.cz

© Karel Komárek, 2006
AUPO, Fac. Phil., Bohemica X (2007)

JAK VIDÍ ŘEČ ČAS?

JAN KOŘENSKÝ

Co je to čas? K odpovědi je třeba nějak přistoupit, je třeba nějak lineárně začít v intelektuálním mnohorozměrném prostoru toho, co bylo o čase řečeno, co lze o čase říci, toho, co bude o čase ještě řečeno. Začneme tedy následující formulací, aniž bychom tvrdili a obhajovali její dominantní postavení ve zmíněném mnohorozměrném prostoru možných odpovědí na položenou otázku. Ve světě není nic než pohybující se hmota a pohybující se hmota se nemůže pohybovat jinak než v prostoru a čase za předpokladu, že prostor a čas jsou existenciální inherentní vlastnosti hmoty. Dějiny času a prostoru jsou součástí dějin filozofie (Démokritos, Aristoteles, Ptolemaios, Koperník, Bruno, Galileo, Newton, Descartes, Leibnitz, Hegel, Bergson, Husserl, Heidegger...). Chceme-li ten prostor možností pro náš účel nějak strukturovat, objevíme snadno následující rozpory zjistitelné v prostoru názorů: 1. předpoklad objektivní apriornosti času vzhledem k hmotě (označme ji pro didaktickou jednoduchost jako pozici objektivně idealistickou); 2. proměnlivá inherence času a prostoru vzhledem k hmotě (výše připomenutá pozice dialektickomaterialistická); 3. čas a prostor jako kreativita lidského subjektu s možností její sekundární „mystické“ substancionalizace (pozice subjektivně idealistická). Tyto tři pozice lze chápat alternativně, pak je úsilí o dialog ovšem velmi obtížné. Lze je však chápat i hierarchicky na principu zahrnutí: v tom případě 2. zahrnuje 3. s vyloučením 1.

Antropomorfickou formulaci „Jak vidí řeč čas“ budu chápat důsledně v naposled uvedeném smyslu. Odpověď na tuto otázku, pojatou z hlediska řeči jak vzhledem k jednotlivému jazyku, tak i univerzálně, je podstatným způsobem ovlivněna antropocentrismem a antropomorfismem lidského myšlení, souvisí s takto podmíněnými problémy diskrecie, singularity, přetržitosti, nepřetržitosti atp.¹ Vědní (matematicko-fyzikální) souzení o čase a prostoru je z hlediska postmodernistického myšlení množina nepriviligovaných modů 3. a je podstatně ovlivněna způsoby, jak řeč vidí čas, což je zjištění nesmírně důležité. Za jeho existenci, za jeho explicitní formulace vděčíme právě interdisciplinárním aktivitám přírodních věd, nikoli „sobě samým“.

V tomto rámci má vztah řeči a času tři dimenze:

- A. Řeč a její předpoklady se děje, a tedy mění v čase.
- B. Řeč – antropomorfsky řečeno – vyjadřuje čas.
- C. Řeč/text je lineární a tato jeho linearita se děje v čase, jenž je jednak časem, který člověk odvodil od dějů přírodních, jednak časováním, jež je vlastní samotnému textu. Všechny tyto časovosti, tj. řeč dějící se, stávající se, měnící se v čase, čas v řeči, tedy

čas vyjadřený řečí i textu vlastní časování tvoří ve skutečnosti jednotu, kterou je třeba mít na paměti, jestliže chceme o tom, jak řeč vidí čas, mluvit.

Jazykověda myslí na řeč v čase, jestliže (tradičně) zkoumá vývoj tzv. jazyka – v naší tradici nejčastěji ve smyslu strukturalistického *langue*. Má na to – pochopitelně již od předstrukturalistických dob – propracovaný aparát v rámci svých metod diachronního studia. V této souvislosti zpravidla zkoumá vyjadřovací způsoby, přesněji řečeno formu a substanci výrazu, přednostně v dimenzi fonologicko-morfonologické, v dimenzi tzv. funkčního tvarosloví, u jazyků typu češtiny zpravidla již méně ve smyslu skladby.

Pozornost jazykovědy by měla být upřena ovšem i k tomu, co nyní nazvu vznikově-rozvojovými principy. Jde o pozornost zaměřenou na komplexně pojatý vývoj vyjadřovacích způsobů, tedy na vývoj způsobů, jakými řeč – antropomorfsky řečeno – vidí vnitřní a vnější svět člověka. Jestliže v klasicky pojaté diachronii je jazykověda nepochybně suverénní (má k dispozici dostatek poznatků, teorií atd.), pak v případě vznikově-rozvojových principů je interdisciplinárně závislá především na filosofii a sémiotice. Jestliže jsem se výše uchýlil k antropomorfské formulaci „Jak řeč vidí vnitřní a vnější svět člověka“, pak jakékoli zpřesnění této formulace, každá její formulační deantropomorfizace již představuje nějakou z možných filosofických a sémiotických noetických pozic.

To, co lze nazvat lingvistickou diachronií, i to, co lze nazvat vznikově-rozvojovými principy, myslí na změny jazyka v čase. Pražská strukturalistická tradice citlivě rozlišovala vývoj a pružnou stabilitu systému v synchronním smyslu. Vztahy mezi těmito zornými úhly – hrají tu důležitou úlohu další „pražské“ pojmy, jako jsou vnější vlivy na vývoj a fungování systému, pružná stabilita systému, terapeutické změny, event. i relace centrum a periferie systému – byly v literatuře dostatečně charakterizovány. Jen je třeba v naší souvislosti připomenout, že se právě tu stýkají oba výše připomenuté faktory, tj. klasicky chápaná diachronie a vznikově-rozvojové principy. A to v tom smyslu, že vznikově-rozvojové principy jsou kontinuální reakcí na tzv. vnější vlivy, na vývoj a fungování systému, jsou jazykovým řádem, jenž je sedimentem rozmanitých vnějších vlivů, přičemž vyjadřovací, nejčastěji výrazové změny již bývají zachycovány v podobě diachronní deskripce. Z toho je patrné, že potřeba lišit u jednotlivých projevu těchto procesů vývoj, vývojové tendence a synchronní dynamiku je velmi naléhavá.² A právě čas je spolu s dalšími faktory pojmově diferenciacním kritériem. Právě časové dimenze, tedy průběh a trvání, jsou spolu se zřeteli sociolingvistickými kritériem, které spolehlivě odliší skutečný vývoj jazyka od jeho tak říkajíc pružně stabilních oscilací v synchronním smyslu.

To však jsou stále ty pohledy na řeč v čase, které představují respekt k *langue*–parolovému lingvistickému myšlení v nejširším smyslu slova. Již zmíněná interdisciplinarita se sémiotikou a filosofií však ve svých některých – a v současnosti neobyčejně aktuálních – podobách předpokládá, že předmětem zájmu může být toliko řeč jako proces, diskurz, text jako proces – tedy stávání se řeči/textu/aktuálního diskurzu v čase. Předmětem pozornosti není tedy např. reflexe, či spíše konstituce časových dimenzí jazykem, tím spíše ne dějiny jazyka, či synchronní dynamika jazyka ve smyslu strukturalistického *langue*, ale dění se textu jako zdroj času v několikerém smyslu, povstávání textu jako zdroj a průběh utváření času. Východiskem je tu triviální fakt linearitity textu, utváření se textu jako tendence k řádu, časové bytí textu v podmínkách produkce a recepce. Je zcela zřetelné, že tu je mimořádně relevantní vztah k filosofii,

především k té, jež se shledává rozhodujícím vykladačem časových dimenzí člověka a světa, totiž k fenomenologii. Tematizace této souvislosti je ostatně dostatečně známá, právě tato souvislost asi nejvíce sblíží pozornost zaměřenou na jakýkoli text s pozorností zaměřenou na text umělecký. Považuji však za žádoucí na tomto místě připomenout výše již zmíněné nesmírně aktuální podněty představované teoretickou fyzikou, zákony termodynamiky, teoriemi deterministického chaosu, vědami o komplexitě. Souhrnně řečeno – jde o čas jako existenciální modus aktuální řeči a takto i komunikujícího člověka. Jde o účast řeči na rozporu konečnosti a ne-konečnosti, o faktory s tím spojené jako je diskrecie struktur, vznik, zánik atd.³

Touto cestou jsou ovlivňovány zprostředkovaně i způsoby gramatického myšlení, tím je právě tento časový faktor řeči nadřazen časovým faktorům ryze jazykovědného charakteru, tedy faktorům, na nichž se zakládá lingvistické modelování vývoje a synchronní dynamiky. Je tedy třeba odmítnout představu, že časové faktory spjaté s diachronií, synchronií a časové faktory stávání se řeči/textu/diskurzu jsou jen různými a paralelními lingvistickými teoretickými postoji. Nikoli. Jde tu zřetelně o noetickou hierarchii, v níž je právě čas stávání se řeči faktorem dominantním.

Téma čas v řeči, tedy čas vyjadřovaný řečí, se zdá být povytce tématem lingvistickým. Má však několik rozměrů, z nichž některé se jeví jako uspokojivě probádané, jiné však dokonce teprve čekají na své pojmenování a řešení. Čas v řeči, to je otázka, jak jazyky vyjadřují časové poměry vnitřního i vnějšího světa člověka. Zkoumání tohoto problému se stále zakládá na langue–parolové hypotéze, a to v tom smyslu, že čas v řeči je jednak systémovým studiem s vyjadřováním času spojených languových prostředků, jednak studiem rozvoje textu v čase textu, tedy tradičně viděno ve smyslu parolovém. Souvisí také s tou složkou řeči v čase, která se zabývá jednak diachronií časových forem, jednak jejich vznikově-rozvojovými principy, a to tím, že se podoba času v řeči historicky proměňuje.

Časovost v jazyce ve smyslu vyjadřování času řečí a jejími předpoklady, tedy to, jak řeč vidí čas, je třeba vidět v její sémiotické komplexitě: lingvistická tradice vychází i v této souvislosti z představ o potřebě lišení gramatických kategorií (času), slovnědruhových a lexikálních prostředků. Důležitou úlohu tu hraje opozitivní a korelativní instrumentarium typu příznakost–bezpříznakost, aktuálnost–neaktuálnost, dokonavost–nedokonavost, násobenost–nenásobenost apod. Komplexitu vyjadřovacích způsobů časových poměrů je třeba však vidět v jednotě i jisté rozpornosti gramatických kategorií času, vidu, způsobů slovesného děje, účast na této komplexitě mají jednotlivé slovní druhy, třebaže především soustava slovnědruhových forem slovesa atd. Tento přístup je stále založen na postupu výraz – význam/funkce, na studiu důsledků asymetrického dualismu výrazu a významu/funkce, nazíráno od výrazu. Jestliže se odvoláme na inspirační zdroje filosofické, především však přírodovědné (vědy o komplexitě), shledáme potřebu na základě dosavadních lingvistických prostředků modelovat čas v řeči ve smyslu vyjadřování času řečí jako dynamický rozměr časování, jenž je realizován tradičně rozlišovanými vyjadřovacími prostředky, které je v této souvislosti třeba chápat jako unilaterální výrazové formy. Ve hře tedy zůstává princip asymetrického dualismu – východiskem je však funkce/význam jako komplexní strukturovaná dynamická časovost v referenčním smyslu.

Naposled jsem měl na mysli referenční sémantiku času: je však třeba při modelování soustavně vnímat její komplexní jednotu s textově strukturační časovostí, tedy nejen jejich funkční

odlišitelnost, ale zároveň i jejich vyjadřovací spjatost. Neboť čas textu vyjadřují i sémantické hodnoty syntaktických schémat (např. univerzální model výpovědní struktury – v jazycích našeho typu reprezentovaný strukturou pádových funkcí), jejich slovosledné realizace, jejich aktuálně členské řetězení, strukturační částice, veškeré časové poměry lineárního textu z hlediska jeho výstavby – jednoduše tedy řečeno – veškerá nejprve, pak a potom povstávání řádu linearit textu. Jinými slovy řečeno – čas textu, čas povstávání řádu textu je třeba zahrnout do komplexního modelu referenčního časování, neboť „řeč mluví o čase referovaných objektů/událostí“ jako o mnohodimenzionální soustavě nikoli pouze prostřednictvím gramatických kategorií a lexikálních významů, ale tato mnohodimenzionální soustava podléhá podmínkám linearit textu, tj. času povstávání textu. Proto právě „logické“ časování textu má vliv na způsob, jakým řeč mluví o čase referovaných událostí.

Antropomorfní imperativ časovosti (odvozený od „kletby“ lidské konečnosti a vnucující sémantiky tuto konečnost v podobě zanikání a vzníkání lidskému světu i přírodě) formuje v složité komplexitě nejen reflexi člověka a světa skrze jazyk – přesněji řečeno v jazyce –, ale také reflexi jazyka člověkem.

POZNÁMKY

1 Srov. více KOŘENSKÝ, J.: *Člověk – řeč – poznání*. Olomouc 2004.

2 Srov. KOŘENSKÝ, J.: Metodologické problémy porovnávání a vývoje synchronní dynamiky současných slovanských jazyků. *Slavie* 67, č. 1–2, s. 99–106.

3 Srov. publikaci uvedenou v pozn. 1.

HOW DOES A SPEECH SEE THE TIME?

Summary

Antropomorphic temporality derived from human mortality semantically imposes timeliness in the form of origin and death on both human world and nature. The temporality forms not only the reflection of man on the world through a language but also human reflection on a language.

Translation © Josef Línek, 2006

Prof. PhDr. Jan Kořenský, DrSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
korensky@ujc.cas.cz

O POLSKÝCH EKVIVALENTECH DVOJSLOVNÝCH TERMINOLOGICKÝCH POJMENOVÁNÍ V ČEŠTINĚ

EDVARD LOTKO

0. Konfrontace jazyků (i geneticky příbuzných) by měla odhalovat strukturální a funkční ekvivalenci mezi nimi a tím přispět mimo jiné také k prohloubení jazykové i komunikační kompetence těch, kteří si srovnávané jazyky osvojují, resp. kteří s nimi pracují v překladatelském procesu. V tomto příspěvku se pokusíme na základě sebraného materiálu (viz prameny uvedené v závěru) ukázat na pestrou škálu polských ekvivalentů k českým dvojslovným terminologickým pojmenováním (dále DTP) a zároveň upozornit na širší systémové souvislosti zkoumaných rozdílů. I když se jedná v češtině pouze o jeden z typů víceslovných pojmenování terminologické povahy, lze říci, že jde v rámci této kategorie o typ základní. Podle B. Poštolkové a kol. (1983, s. 49) má 77, 5 % českých termínů ráz multiverbálních spojení, z toho 48, 34 % tvoří právě DTP.

1. Zkoumaná DTP tvoří ustálená determinativní syntagmata, v nichž báze substantivum (S) je spojeno s atributem. Tím je v češtině nejčastěji prepozitivní adjektivum (a + S), méně často postpozitivní určující substantivum (S + s). Ekvivalentní polská spojení mají nejčastěji strukturu S + s, méně často se k báze substantivu připojuje postpozitivní adjektivní přívlástek (S + a). Srov. např. čes. a + S – pol. S + s: *akciový kurz – kurs akcji, bloková metoda – metoda bloków, cenová komise – komisja cen, fakturní inkaso – inkaso faktur, odbytový kanál – kanał zbytu, ovládací kód – kod sterowania, prodejní kancelář – biuro sprzedaży*; čes. a + S – pol. S + a: *lesklý lak – lakier błyszczący, ochranný lak – lakier ochronny, matový lak – lakier matowy*.

1.1 Skutečnost, že se v polštině (i v jiných případech) determinace velmi často vyjadřuje pomocí genitivu substantiv, koresponduje s tím, že českým DTP typu a + S neřídka odpovídají synonymní polská syntagmata S + a / S + s. Srov. např. čes. a + S – pol. S + a / S + s: *cenová kalkulace – kalkulacja cenowa/cen, devizový kurz – kurs dewizowy/dewiz, hodnotová jednotka – jednostka wartościowa/wartości, maticová metoda – metoda macierzowa/macierzy, poptávková inflace – inflacja popytowa/popytu, sloupcový index – wskaźnik kolumnowy/kolumny, strojový jazyk – język maszynowy/maszyny*. Se synonymními spojeními typu a + S / S + s se setkáváme také v češtině, ale podle zkoumaného materiálu není to tak častý jev jako v polštině. Těmto českým synonymickým DTS odpovídá v polštině rovněž spojení S + s. Srov. např. čes. a + S / S + s – pol. S + s: *výrobní inovace / inovace výrobků – innowacja wyrobów, evidenční jednotka / jednotka evidence – jednostka ewidencji, jakostní kontrola / kontrola jakości – kontrola jakości, prognostický model / model prognozy – model prognozowania, výsevní norma / norma výsevu – norma wysiewu*.

1.2 K výše uvedené synonymii DTP v češtině je třeba dodat, že tlak nominačních potřeb může být určujícím faktorem působícím na funkční volbu spojení a + S nebo S + s (např. *vláhový deficit / deficit vláhy, vývozní kapacita / kapacita vývozu*). Zejména v češtině, kde adjektivní determinace je značně rozšířená, se postupně vytváří zřetelná funkční konkurence mezi spojením substantivních tvarů (vyjadřuje konkrétní, aktuální vztahy mezi předměty a jevy) a adjektivně-substantivním spojením (má nominační platnost, kvalifikační schopnost, je kondenzovanější). Tento inovační proces je třeba ještě v obou srovnávaných jazycích podrobněji prozkoumat (srov. Lotko 2002, s. 12).

Shodnou stavbu v obou porovnávaných jazycích mají DTP pouze omezeně, srov. např. čes. S + s – pol. S + s: *koeficient asociace – współczynnik asocjacji, koeficient determinace – współczynnik determinacji, kolísání kurzů – wahania kursów, koncentrace výroby – koncentracja produkcji*.

2. Ekvivalenty českých DTP mohou být také polská jednoslovná terminologická pojmenování (JTP). Ta mohou mít podobu odvozených nebo složených pojmenování.

2.1 Ekvivalenty derivativní povahy jsou utvořené zpravidla připojením produktivního sufixu k základovému morfému (sémantému), srov. např. čes. a + S nebo S + s – pol. JTP (odvozenina): *brusný kotouč – ściernica, čára ponoru – wodnica, hřeben střechy – kalenica, hasičí přístroj – gašnica, generátor proudu – prądnicza, kusový náklad – drobnica, parní ohříváč – nagrzewnica, úhlová hlavice – węgielnica, křížová jáma – zapadnia, litá ocel – staliwo, komínový nástavec – wywietrzak/wywietrznik, kontrolní okénko – wzziernik, kreslicí nářadí – przybornik, nákladní nádrž – ładownia, obrysová čára – skrajnia/gabaryt, roubovací nůž – szczepak, sázecí jeřáb – wsadzarka, vrhací lanko – rzutka*. Výraznou skupinu zde tvoří formace s dnes velmi produktivním sufixem *-owiec*: *bezocasé latadlo – bezogonowiec, dopravní loď – transportowiec, chladírenská loď – chłodniowiec, kontejnerová loď – kontenerowiec/pojemnikowiec, majáková loď – latarniowiec, výšková budova – wysokościowiec*.

2.2 Nepřekvapuje, že ve zkoumaném materiálu jsou poměrně početně zastoupeny polské ekvivalenty, které mají kompoziční povahu. Srov. např. čes. a + S – pol. JTP (kompozitum): *astronomická navigace – astronawigacja, cínová fólie – cynofolia, energetická náročnost – energochłonność, hovorová hodina – rozmowogodzina, kluzná loď – wodolot, lomený oblouk – ostroluk, osobová míle – pasazeromila, prostorová chemie – stereochemia, půdní fréza – glebogryzarka, vodní letou – wodosamolot/hydroplan*.

Výraznější zastoupení výše uvedeného typu ekvivalentů souvisí zřejmě s tím, že polština již tradičně více využívá kompozičního slovtvorného postupu při obohacování slovní zásoby (nejen terminologické povahy). V tom se mimo jiné projevuje její menší stupeň flexivnosti. Jistý vliv zde má i to, že kompozita jsou ve srovnání s odvozenými slovy explicitnější a ve srovnání se sruženými pojmenováními se vyznačují větší operativností (i když jsou méně explicitní než víceslovná spojení). Je to jedna z příčin, proč v dnešní češtině mluvíme o výrazném nárůstu kompozit všech druhů, proč jsou kompozita výhodným typem pojmenování i pro odbornou komunikaci (viz Lotko 2002, s. 19).

2.3 V méně flexivní polštině se mezi ekvivalenty českých DTP vyskytují (a to ne ojediněle) tzv. apoziční spřežky. Srov. např. čes. a + S – pol. JTP (juxtaponovaná slova): *brousicí stolice – szlifierka-toczak, dohlazovací pilník – pilnik jedwabnik, ingotový vozík – wózek wywrotka, krystalový cukr – cukier kryształ, mateřský kompas – busola-matka, pojízdná prodejna – sklep-*

-samochód, registrační balón – balon-sonda, stožárová anténa – maszt-antena, železniční cisterna – wagon-cysterna. Tento typ juxtapozice je v polštině rozšířen, a to nejen v terminologické oblasti. Dokonce se upozorňuje na to, že intenzivní rozvoj apozičních spřežek vede v současné polštině k přeměně termínů typu *kapturnica srebrzysta*, *tracz długodzioby*, *alka krzywonosa* na podobu *kapturnica srebrówka*, *tracz długodziób*, *alka krzywonos*. Také v českých odborných textech se setkáváme s pojmenováním typu *muchomůrka šedivka*, *čírůvka májovka*, *kopřiva žahavka*, *vrba červenice*, *jetel růžák*, ale jejich rozsah je výrazně menší než v těch jazycích, které se více odchylují od flexivního typu (Lotko 1997, s. 26–28).

3. Na jiném místě (Lotko 1997, s. 81–92) jsme zevrubně pojednali o tom, jak se projevuje implicitnost a explicitnost vyjádření obsahových prvků a jejich vztahů v češtině a polštině. Ukázali jsme, že v lexikální rovině vysoká míra explicitnosti polštiny je dána především zvláštním rozložením onomaziologické báze a jejího příznaku, resp. častým užíváním specifických determinujících výrazů. Větší explicitnost polštiny lze dokumentovat rovněž na základě srovnání terminologických sousloví v obou jazycích.

3.1 Českým DTP se syntetickým (odvozeným) adjektivním přívlastkem nezřídka odpovídají v polštině spojení s explicitnějším složeným adjektivem. Srov. např. čes. a (odvozenina) + S – pol. S + a (kompozitum): *dodávkové vozidlo* – *somochód osobowo-ciężarowy*, *imitační charakteristika* – *charakterystyka napięciowo-prądowa*, *maximální relé* – *przełącznik nadmiarowo-prądowy*, *nulový vypínač* – *wyłącznik zanikowo-napięciowy*, *pastevní hospodářství* – *gospodarka łąkowo-pastwiskowa*, *sací ventilátor* – *wentylator wyciągowo-ssący*, *výběrový příjem* – *odbiór przestrzenno-zbiorczy*, *zpětná ochrana* – *zabezpieczenie kierunkowo-napięciowe*.

3.2 Nejčastějším ekvivalentem českých DTP jsou v polštině víceslovná terminologická pojmenování (VTP) – multiverbální spojení s předložkovými nebo dalšími determinujícími výrazy. Tímto způsobem je obsah denotátu ještě přesněji (explicitněji) vyjádřen. Srov. např. čes. a + S / S + s – pol. VTP: *akustické odlučování* – *wytrącanie w polu akustycznym*, *alokační úloha* – *zadanie o rozmieszczeniu*, *anglický klíč* – *klucz rozsuwalny główkowy*, *balicí lis* – *prasa do paczkowania*, *bazický index* – *indeks o stalej podstawie*, *brzdná délka* – *długość drogi hamowania*, *čelní kalení* – *hartowanie od czoła*, *kuličková ocel* – *stal na łożyska kulkowe*; *integrace řadou* – *całkowanie przez rozwinięcie w szereg*, *délka startu - długość drogi startowej*, *držadlo kapoty* – *uchwyt maski silnika*, *hustota dopravy* – *natężenie ruchu pojazdów*. Kontrastivní srovnání češtiny a polštiny ukazuje, že polské adjektivum je mnohem častěji komponentem analytických vazeb, které mají stejné syntaktické uplatnění jako samostatná adjektiva. Jde o spojení adjektiva s předložkovou vazbou (např. *badania o charakterze empirycznym* proti *badania empiryczne*), dále o spojení adjektiva se substantivem v genitivu (např. *praca typu poprawnościowego* proti *praca poprawnościowa*) a o spojení adjektiva s adverbium (např. *wiedza czysto specjalistyczna* proti *wiedza specjalistyczna*). Uvedené výše adjektivní analytismy nejsou v polštině typické pouze pro odborné vyjadřování, kde zpravidla vnášejí do výpovědi nový obsah, resp. významový odstín (srov. *zjawiska o charakterze ogólnospołecznym* – *zjawiska ogólnospołeczne*, *idealizm typu subiektywnego* – *idealizm subiektywny*, *czynniki natury społecznej* – *czynniki społeczne*).

4. Konfrontací českých DTP s jejich polskými ekvivalenty dospíváme ke zjištění, že v českých souslovích je atributivní adjektivum, které je utvořeno od sloves cizího původu, často v podobě bezprefixální, naproti tomu polský ekvivalent má adjektivum s prefixem. Srov. např. *automatizované řízení* – *sterowanie zautomatyzowane*, *blokový účet* – *rachunek zablo-*

kowany, cínovaný vodič – przewód ocynowany, formalizovaný jazyk – język sformalizowany, modifikovaný kód – kod zmodyfikowany, šifrovaná informace – informacja zaszyfrowana. Uvedený rozdíl koresponduje s faktem, že v polštině proces perfektivizace sloves cizího původu je intenzivnější. Jak ukazuje analýza neologismů, teprve v posledních letech tento proces sílí rovněž v dnešní češtině.

5. Ze srovnání češtiny a polštiny víme, že v polštině je výrazně větší frekvence negačního prefixu *bez-* a že naproti tomu v současné češtině pozorujeme určitý ústup této předpony a její nahrazování předponou *ne-* (Lotko 1997, s. 101–104). Uvedený rozdíl v distribuci záporných prefixů v porovnávaných jazycích se projevuje rovněž ve stavbě českých DTP a jejich polských ekvivalentů. Vedle shodných formací (z hlediska užití záporných prefixů) existují případy, kdy v českém DTP je adjektivní atribut negován předponou *ne-* a v polském ekvivalentu prefixem *bez-*. Srov. např. a (*ne-*) + S – pol. S + a (*bez-*): *nekovová měna – waluta bezkruszcowa, nenávratná dotace – dotacja bezzwrotna/bezpowrotna, neopakovaný výběr – losowanie bezzwrotne, neosobní fond – fundusz bezosobowy, neplacená dovolená – urlop bezpłatny, nepodmínečná pravděpodobnost – prawdopodobieństwo bezwarunkowe, nesmršťující se cement – cement bezskurczowy, netlaková stola – sztolnia bezciśnieniowa, netříštivé sklo – szkło bezopryskowe, nevirové pole – pole bezwirowe, nevratný obal – opakowanie bezzwrotne, netermínová půjčka – pożyczka bezterminowa, nezářivý přechod – przejście bezradiacyjne.*

5.1 O častém využívání záporného prefixu *bez-* v polštině svědčí rovněž následující terminologické ekvivalenty. Srov. pol. S + a (*bez-*) – čes. a + S (analytická konstrukce): *satelita bezzałogowy – družice bez posádky, palnik bezsmoczowy – hořák bez injektoru, inkaso bezakceptowe – inkaso bez akceptu, obiekt bezinercyjny – objekt bez zpoždění, odlew bezrdzeniowy – odlitek bez jader, wózek bezwahaczowy – podvozek bez vahadel, przewozy bezprzeladunkowe – přeprava bez překládání, rozruch bezobciążeniowy – rozběh bez zatížení, wentylacja bezprzeciągowa – ventilace bez průvanu.*

5.2 V rámci monolingválního popisu lze upozornit na to, že determinující výrazy ve sledovaných DTP jsou často v záporné podobě a že to umožňuje snadno dotvářet antonymická terminologická spojení, která jsou z hlediska procesu intelektualizace (racionalizace) jazyka důležitá, srov. např. *nerudné doly – rudné doly, nemovitý majetek – movitý majetek, nedělitelný fond – dělitelný fond; niepodatkowy dochód – podatkowy dochód, niepodzielny majątek – podzielny majątek.* Analýza sebraného materiálu však ukazuje, že záporným determinujícím výrazům v českých DTP relativně často odpovídají polské ekvivalenty s kladnými atributy (jsou zpravidla synonymické k českým záporným komponentům). Srov. např. *nečistý kov – metal surowy, nehlučná pneumatika – opona cichobieźna, nekonečný zlomek – ułamek łańcuchowy, nekrytý závazek – zobowiazanie otwarte, nepálená cihla – cegła surowa, nepoddajná výstroj – obudowa sztywne, nepotřebné zásoby – zapasy zbędne, nepravá klenba – sklepienie ochronne, nepravý zákrut – skręt fałszywy.* Pro úplnost dodejme, že s opačnými případy se ve zkoumaném materiálu setkáváme méně často, srov. např. *absolutní údaje – dane bezwzględne, částečné kalení – hartowanie niezupelne, hrubý výškoměr – wysokościomierz nieprecyzyjny, jádrový transformátor – transformator bezplaszczowy, oddělené větrání – przewietrzanie niezalezne, rozpracovaná výroba – produkcja niezakończona.*

6. Z hlediska překládání odborných textů je důležitý poznatek, že mnohá DTP v češtině mají jinou kolokaci (sémantickou spojitelnost) syntagmatických komponentů než jejich polské ekvivalenty. Tato konveční syntagmata je třeba odlišovat od spojení slov determinovaných

situačním kontextem. Konvenční syntagmata představují z hlediska kolokace komplikovaný problém zejména proto, že se zatím nedají formulovat nějaká operativní jazyková pravidla, podle nichž bychom je mohli tvořit, resp. překládat (podrobněji viz Lotko 1997, s. 33–40).

Podle zkoumaného materiálu nejčastější kolokační rozdíly mezi DTP v češtině a jejich polskými ekvivalenty se týkají určujícího komponentu v syntagmatickém spojení. Určující adjektivum v českých DTP je často jiné než v jejich polských ekvivalentech, proto je nelze doslovně překládat (podle zásad přímé slovníkové ekvivalence). Z hlediska překladatelské a tlumočnické praxe můžeme zde mluvit o kolokační zrádnosti, srov. např. *akustická frekvence* – *częstotliwość słyszalna*, *aktivní akcept* – *akcept wyraźny*, *anglický filtr* – *filtr wolnofiltrowujący*, *bezpečnostní kód* – *kod samokorygujący*, *bohatý plyn* – *gaz wysokokaloryczny*, *cizí chlazení* – *chłodzenie wymuszone*, *cizí směnka* – *wyświatlony*, *funkční materiál* – *material aktywny/czynny*, *fyzická inventura* – *remanent faktyczny*, *generální hypotéka* – *hipoteka łączna*, *dutý nýt* – *nit rurkowy*...

Druhou, o něco méně početnou skupinu českých DTP tvoří ta, jejichž polské ekvivalenty se vyznačují větší variantností bázevých slov (jednomu českému bázevému substantivu odpovídají v polských ekvivalentních spojeních různé bázevé komponenty.

Srovnej například

čes. část	–	pol. część / sekcja
<i>adresová část</i>	–	<i>część adresowa</i>
<i>kladná část</i>	–	<i>część dodatnia</i>
<i>obohacující část</i>	–	<i>sekcja wzbogacająca</i>
<i>varná část</i>	–	<i>sekcja wrząca</i>
čes. čára	–	pol. kreska / krzywa / linia
<i>zlomková čára</i>	–	<i>kreska ułamkowa</i>
<i>deformační čára</i>	–	<i>krzywa odkształceń</i>
<i>čárkovaná čára</i>	–	<i>linia kreskowa</i>
čes. dráha	–	pol. droga / orbita / tor
<i>brzdň dráha</i>	–	<i>droga hamowania</i>
<i>parabolická dráha</i>	–	<i>orbita paraboliczna</i>
<i>cyklistická dráha</i>	–	<i>tor kolarski</i>
čes. kryt	–	pol. maska / osłona / obudowa / schron
<i>kryt motoru</i>	–	<i>maska silnika</i>
<i>kryt chladiče</i>	–	<i>osłona chłodnicy</i>
<i>ozdobný kryt</i>	–	<i>obudowa ozdobna</i>
<i>protiletický kryt</i>	–	<i>schron przeciwlotniczy</i>
čes. míra	–	pol. miara / norma / stopa / współczynnik
<i>míra variace</i>	–	<i>miara wariacji</i>
<i>mezň míra</i>	–	<i>norma krańcowa</i>
<i>přirozená míra</i>	–	<i>stopa naturalna</i>
<i>míra reprodukce</i>	–	<i>współczynnik reprodukcji</i>

čes. <i>list</i>	–	pol. <i>list / akruasz / dowód / dyplom / karta / zaświadczenie / kwit</i>
<i>úvěrový list</i>	–	<i>list kredytowy</i>
<i>titulní list</i>	–	<i>arkusz tytułowy</i>
<i>pojistný list</i>	–	<i>dowód ubezpieczeniowy</i>
<i>mistrovský list</i>	–	<i>dyplom mistrzowski</i>
<i>evidenční list</i>	–	<i>karta ewidencyjna</i>
<i>úschovný list</i>	–	<i>zaświadczenie depozytowe</i>
<i>dodací list</i>	–	<i>kwit dostawy</i>

Závěr: Hlavním cílem tohoto příspěvku bylo ukázat na formální bohatost a různorodost polských ekvivalentů dvojslovných terminologických pojmenování v češtině. Zjištěné rozdíly byly sledovány v širších systémových souvislostech uplatňovaných při synchronní konfrontaci jazyků, zejména geneticky příbuzných. Zkoumané jevy mají význam rovněž z hlediska glotodidaktického a translatoického.

LITERATURA A PRAMENY

- ANUSIEWICZ E., 1976, *Konstrukcje analityczne we współczesnym języku polskim*, Wrocław.
 LOTKO E., 1997, *Synchronní konfrontace češtiny a polštiny. Soubor statí*, Olomouc.
 LOTKO E., 2006, Nová víceslovná pojmenování a frazeologická spojení v češtině (na materiálu slovníku neologismů), In: *Český jazyk a literatura v interakci*, Ratiboř 2006, s. 115–125.
 MIETLA J., 1998, *Multiwerbizacja w języku czeskim i polskim*, Poznań.
Polsko-český technický slovník, 2. vyd., Praha 1980.
 POŠTOLKOVÁ B. A KOL., 1983, *O české terminologii*, Praha.
 RADVANOVSKÝ A., 1986, *Polsko-český a česko-polský ekonomický slovník*, Praha.
Słownik techniczny czesko-polski, 2. vyd., Warszawa 1975.
 SZULC A., 1984, *Podręczny słownik językopoznawstwa stosowanego*, Warszawa.

ON POLISH EQUIVALENTS OF CZECH TWO-WORD TERMS

Summary

The study points out formal richness and heterogeneity of Polish equivalents of Czech two-word terms. Discovered differences were analyzed in a broader linguistic context applied in synchronical confrontation of vocabularies of two genetically cognate languages. The studied phenomena are also important from the glottodidactic and translatoic points of view.

Translation © Josef Línek, 2006

Prof. PhDr. Edvard Lotko, CSc.
 Katedra bohemistiky
 Filozofická fakulta
 Univerzita Palackého
 Křížkovského 10
 77180 Olomouc

© Edvard Lotko, 2006
 AUPO, Fac. Phil., Bohemica X (2007)

ECL – PRVNÍ MEZINÁRODNÍ CERTIFIKACE ČEŠTINY JAKO CIZÍHO JAZYKA

PETR POŘÍZKA

V roce 2006 vzniklo pod záštitou Letní školy slovanských studií (LŠSS) Filozofické fakulty Univerzity Palackého Národní testovací centrum České republiky Evropského konsorcia pro testování jazykové úrovně moderních jazyků (ve zkratce ECL). Olomoucká LŠSS tak jako první (a prozatím jediná) instituce v České republice nabízí možnost získat mezinárodní certifikát o absolvování zkoušky češtiny pro cizince platný v členských a čekatelských státech Evropské unie. Tento fakt je možno právem považovat za krok průlomový.

European Consortium for the Certificate of Attainment in Modern Languages (jak zní oficiální název) bylo založeno v roce 1992 v Londýně členskými státy Evropské unie za podpory mezinárodních programů ERASMUS a LINGUA s cílem vypracovat jednotný systém mezinárodně uznávaných zkoušek, aniž by byly nutné jakékoli další procesy jejich úředního uznání. V září 1999 se sekretariát Konsorcia přesunul z Londýna do maďarské Pécse, konkrétně do Centra cizích jazyků tamní univerzity. Odbornou koordinaci jazykových zkoušek ECL převzaly v jednotlivých členských státech renomované univerzity, které zajišťují vypracování a vyhodnocení zkoušek. V jednotlivých členských zemích se zakládají sítě testovacích center při jazykových institucích univerzit a prestižních jazykových školách. Zřizovacím právem disponují příslušná Národní centra. Tato síť umožňuje uchazečům skládat zkoušky v blízkosti jejich domova, nadto s možností vybrat si z více termínů, neboť je nabízeno několik zkouškových období během kalendářního roku.

V současnosti na projektu ECL participuje již 12 jazyků: angličtina, němčina, maďarština, italština, španělština, polština, čeština, slovenština, srbština, rumunština, bulharština a ruština. Všechny uvedené jazyky lze certifikovat v kterémkoli státě, kde je zřízeno příslušné Národní centrum ECL.

Jazykové zkoušky ECL testují ovládnutí jazyka cizincem podle jednotných kritérií a požadavků, v souladu s Evropským referenčním rámcem (dále ERR). Společný evropský referenční rámec pro jazyky (Common European Framework of Reference), oficiální dokument Rady Evropy, je principiálně založený na diferencovaném systému šestistupňové škály (A1–C2) dle úrovně ovládnutí jazyka. Definuje se tzv. kompetenční úroveň uživatele jazyka. (Popis globální škály ERR je uveden v příloze tohoto textu.)

Zkouška ECL neobsahuje gramatický test ani překladové úkoly a má čtyři úrovně A–B–C–D se čtyřmi jazykovými dovednostmi:

- (1) poslech textu s porozuměním
- (2) čtení textu s porozuměním
- (3) písemný projev (tvorba textu)
- (4) ústní projev (komunikační schopnosti)

ECL ovšem v kontextu ERR neoperuje s krajními úrovněmi A1 a C2. Definice, pojetí i obsah čtyř úrovní ECL plně korespondují s úrovněmi A2–C1 ERR podle níže uvedeného srovnání:

úroveň ERR		úroveň ECL
A2	=	A
B1	=	B
B2	=	C
C1	=	D

Úroveň A může uchazeč dosáhnout přibližně po 300 až 350 hodinách intenzivní jazykové výuky. Na úrovni B (cca 400–600 hodin jazykové výuky) se hodnotí základní znalosti jazyka a na úrovni C (cca 500–700 hodin) znalosti středně pokročilé. Požadavky nejvyšší úrovně D (cca 700–800 hodin) splňují uchazeči ovládající jazyk na úrovni blízké rodilým mluvčím.

Písemná část zkoušky formálně totožná pro všechny čtyři úrovně sestává ze tří částí:

- a) čtení s porozuměním (test)
- b) slohový útvar dle zadané ho úkolu (stylizace textu)
- c) poslech s porozuměním (test)

Ústní část zkoušky je rovněž formálně totožná pro všechny úrovně, liší se obsahovou náplní a specifickými požadavky na uchazeče. Formálně jde o rozhovor mezi dvěma kandidáty rozdělený na tři fáze:

- a) úvodní dialog s cílem navzájem se představit
- b) řízený rozhovor uchazečů podle témat zadaných zkoušejícím
- c) interpretace a analýza na základě vizuálního stimulu – obrázky, grafická zobrazení

Na úrovni A musí kandidát prokázat schopnost komunikovat v každodenních situacích, které vyžadují jednoduchou a přímou výměnu informací. Kandidát úrovně B má být schopen komunikovat v rozličných situacích vyžadujících výměnu informací na základě osobního postoje. Úroveň C požaduje u kandidátů schopnost úspěšné komunikace v rozmanitých situacích (i zde na základě osobního postoje) k náročným tématům. U nejnáročnější úrovně D mají kandidáti prokázat, že jsou schopni vyjádřit své myšlenky, jež se vztahují k jejich osobním i pracovním zkušenostem, efektivně, s vysokým stupněm jistoty a s lexikální precizností. Krom toho mají prezentovat schopnost aktivně se zapojit do rozhovoru na známá, ale i neznámá témata.

Stanovení komunikačních cílů a dovedností se děje jednak dle Společného referenčního rámce, jednak další specifikací ECL – definováním gramatických (morfologických, syntaktických) a lexikálních standardů daného jazyka pro všechny čtyři úrovně.

V budoucnu by aktivity ECL měly vést i k sestavování výukových programů v rámci jazykových kurzů a k tvorbě učebních materiálů.

LITERATURA

Interní materiály European Consortium for the Certificate of Attainment in Modern Languages
Společný referenční rámec pro jazyky. [Http://www.msmt.cz/mezinarodni-vztahy/spolecny-evropsky-referencni-ramec-pro-jazyky](http://www.msmt.cz/mezinarodni-vztahy/spolecny-evropsky-referencni-ramec-pro-jazyky). 14. 12. 2006

PŘÍLOHA

SPOLEČNÉ REFERENČNÍ ÚROVNĚ: GLOBÁLNĚ POJATÁ STUPNICE

Zkušený uživatel	C2	Snadno rozumí téměř všemu, co si vyslechne nebo přečte. Dokáže shrnout informace z různých mluvených i psaných zdrojů a přítom dokáže přednést polemiku a vysvětlení v logicky uspořádané podobě. Dokáže se spontánně, velmi plynule a přesně vyjadřovat a rozlišovat jemné významové odstíny dokonce i ve složitějších situacích.
	C1	Rozumí širokému rejstříku náročných a dlouhých textů a rozpozná implicitní významy textů. Umí se plynule a pohotově vyjadřovat bez zjevného hledání výrazů. Umí jazyka užívat pružně a efektivně pro společenské, akademické a profesní účely. Umí vytvořit srozumitelné, dobře uspořádané, podrobné texty na složitá témata, čímž prokazuje ovládnutí kompozičních útvarů, spojovacích výrazů a prostředků koheze.
Samostatný uživatel	B2	Dokáže porozumět hlavním myšlenkám složitých textů týkajících se jak konkrétních, tak abstraktních témat včetně odborně zaměřených diskusí ve svém oboru. Dokáže se účastnit rozhovoru natolik plynule a spontánně, že může vést běžný rozhovor s rodilými mluvčími, aniž by to představovalo zvýšené úsilí pro kteréhokoliv účastníka interakce. Umí napsat srozumitelné podrobné texty na širokou škálu témat a vysvětlit své názorové stanovisko týkající se aktuálního problému s uvedením výhod a nevýhod různých možností.
	B1	Rozumí hlavním myšlenkám srozumitelné spisovné vstupní informace (input) týkající se běžných témat, se kterými se pravidelně setkává v práci, ve škole, ve volném čase atd. Umí si poradit s většinou situací, jež mohou nastat při cestování v oblastech, kde se tímto jazykem mluví. Umí napsat jednoduchý souvislý text na témata, která dobře zná nebo která ho/ji osobně zajímají. Dokáže popsat své zážitky a události, sny, naděje a cíle a umí stručně vysvětlit a odůvodnit své názory a plány.
Uživatel základů jazyka	A2	Rozumí větám a často používaným výrazům vztahujícím se k oblastem, které se ho/jí bezprostředně týkají (např. základní informace o něm/ní a jeho/její rodině, o nakupování, místopisu a zaměstnání). Dokáže komunikovat prostřednictvím jednoduchých a běžných úloh, jež vyžadují jednoduchou a přímou výměnu informací o známých a běžných skutečnostech. Umí jednoduchým způsobem popsat svou vlastní rodinu, bezprostřední okolí a záležitosti týkající se jeho/jejich nejnáléhavějších potřeb.
	A1	Rozumí známým každodenním výrazům a zcela základním frázím, jejichž cílem je vyhovět konkrétním potřebám, a umí tyto výrazy a fráze používat. Umí představit sebe a ostatní a klást jednoduché otázky týkající se informací osobního rázu, např. o místě, kde žije, o lidech, které zná, a věcech, které vlastní, a na podobné otázky umí odpovídat. Dokáže se jednoduchým způsobem domluvit, mluví-li partner pomalu a jasně a je ochoten mu/jí pomoci.

ECL – FIRST INTERNATIONAL CERTIFICATION OF CZECH AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary

This text introduces the European Consortium for the Certificate of Attainment in Modern Languages (founded and supported by EU) which nowadays offers an opportunity to obtain an international certificate in twelve European languages, including Czech language for the first time at all. Under the auspices of the Summer School of Slavonic Languages FF UP the National Testing Centre of ECL was established at Palacký University in 2006. This paper shortly describes the main principles and the structure of ECL tests that are based on Common European Framework of Reference (CEFR). The determination of communicative aims and skills is furthermore based on the morphological and syntactic requirements of related language in all four levels. The ECL language exam does not include grammar tests or translation tasks. It has four levels A–B–C–D (corresponding to A2–B1–B2–C1 according to CEFR), each level testing and evaluating the four basic language skills: listening, writing, reading comprehension and speaking skills.

Translation © Petr Pořízka, 2006

PhDr. Petr Pořízka
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
petr.porizka@upol.cz

ŘEČ V PROUDU VYPRÁVĚNÍ JÁCHYM TOPOL: *KLOKTAT DEHET*

SOŇA SCHNEIDEROVÁ

Říkaly mi Ilja, všechny sestry, pěstounky a ochránkyně naše, tehdy v Siřemi, protože jako malé dítě jsem volal na lidi: íá, íá, a protože íá je české slovo pro osla, říkaly mi Ilja. Kříčel jsem a volal lidi od chvíle, kdy se hlasy a tváře sester v domově Domově začaly vypulovat z bdění a snů o Zemi a stínů.

(Začátek románu *Kloktat dehet*, s. 7)

0. Můžeme zjednodušeně říct, že jedním z rysů moderního narativního textu obecně je hledání nových způsobů vyjadřování a ovlivňování jednotlivých složek jeho výstavby. Týká se to i promluvových pásem v závislosti na konstruování vztahů vnitrotextových a vnětextových subjektů. Je známo, že se proměňují vztahy vypravěč–postavy, dochází k proměnám využití prostředků jejich jazykové a řečové realizace, k novému zohledňování přímé, neznačené, nepřímé a polopřímé řeči atd. Vzniknout tak mohou zcela protichůdné texty. Na jedné straně texty zdůrazňující konfrontační ráz, výrazně diferencující a vyzdvihující jednotlivé promluvy a subjekty, na druhé straně texty, v nichž se vertikální členění a jazykové charakteristiky jednotlivých subjektů integrují v lineární proud.

1. Předmětem našich poznámek je Topolův román *Kloktat dehet*, jehož hlavním hrdinou a vypravěčem je malý chlapec vyrůstající v sirotčinci-v domově Domově. Skrze tohoto subjektivního vypravěče v ich-formě sledujeme vnější okolnosti příběhu a vnímáme atmosféru, odhalujeme charakteristiku jednotlivých subjektů i prožívání ich-vypravěče-postavy, a to v různě odstupňovaných polohách i protipólech. Na jedné straně je vyprávěné spíš „popisem“ vnějších okolností, i když převážně právě z hlediska osobní zkušenosti nebo osobního vnímání (viděného a slyšeného) ústřední postavy: *Často přinášel malou lahvičku, ze které se sestrou Albrechtou upíjeli, a do našeho spánku dál hovořil, což jsem viděl a slyšel.* (s. 15); na druhé straně je vypravěč-postava ve zpřítomnění dění na událostech přímo – in persona – angažován.

Důležitým východiskem je to, že vyprávění vnímáme z různých perspektiv chlapce – v různých časových úsecích a odstupech – především jako vzpomínky na události: *Říkaly mi Ilja, všechny sestry, pěstounky a ochránkyně naše, tehdy v Siřemi (...)* (s. 7); v souvislosti s tímto postupem je v textu často tematizována *paměť* a proces vybavování v paměti: *Nevím, odkdy jsem v Siřemi. V paměti slyším skřípot sněhu, vím, že mě pan Cimbura (...)* (s. 14); *Dny*

šly a já si úplně nejlíp pamatuju tu poslední zimu, kdy (...) (s. 16); Na tyhle stíny jsem myslel, pamatoval jsem si je (s. 18); Některé babky jsem si pamatoval ze starých dob (...) (s. 19); (...) a já si pamatuju jen a jen mrazivá rána (...) (s. 20) atd. Výrazem „osobního zaujetí“ vyprávěče-postavy je také mnohočetně se opakující sloveso *myslet*, stejně jako *vědět* (viz také příklady výše): *Myslím, že kvůli Hance jsem opustil Zemi stínů* (s. 12); *Mám radost, protože jsem myslel, že mi utekli na Skalku, že mě totiž do doupěte nechtěj* (s. 122)

2. Nápadným rysem románu je však mnohapřítomný akt řeči, mluvení a vyprávění, který je v Topolových prózách realizován mnoha různými způsoby.

V románu *Kloktat dehet* je nápadné to, že vyprávění není utvářeno jen jediným, „jedno-rozměrným“ hlasem vyprávěče, ale sestává z mnoha hlasů, které skrze vyprávění v ich-formě zaznívají a jako mozaika vytvářejí obraz příběhu. Řada okolností, informací a zážitků je „sdělována“ prostřednictvím cizího hlasu: frekventovaným prostředkem jsou „citátové“ promluvy, a to od subtilních výrazů-citátových slov po delší úseky realizované nepřímou řečí; zajímavým rysem je také „zmnožení“, „zvrstvení“ některých promluv (jak říkaly siřemské babky; jak říkalo šest sester; jak říkávaly sestra Leontýna, Albrechta ...):

A.

- (a) *V Siřemi, v Domově pro chlapce, jak říkávaly sestra Leontýna, Albrechta, Eulálie, Zdislava, Dolores i Emiliána, nebo v kolonii sígrů, jak říkával velitel Vyžlata, jsme žili pohromadě a pospolu, chlapci nejrůznějších národů i Češi jako třeba Dýha nebo Karel.* (s. 7)
- (b) *Potřebovali jsme pádnou ruku, dostatek tepla a jídla a naučit se češtině, jak říkalo šest sester.* (s. 10)
- (c) *Tam šli hoši za trest nebo aby vychladli, jak říkala sestra Leontýna* (...) (s. 10)
- (d) (...) *a tak při mši šturmoval, jak říkaly siřemské babky,* (...) (s. 20)
- (e) *Sestra Albrechta totiž někdy potřebovala zaskočit na kus řeči k holkám, tak říkala obrovské pani Kropáčkové i obrovské pani Moravčikové* (...) (s. 30)
- (f) *Když jsem byl malý, říkávaly mi dokonce Ilja, náš trpělivý oslík.* (s. 7)

B.

- (a) *Také proto nám sestry vždycky zdůrazňovaly, že svět je údolím trnité a život bolestivá stezka. Tak se to dá klíďopíďo celý nazvat.* (s. 8)
- (b) *Naše sestry (...) pečovaly o nás a říkaly, že jsme dítka pronárodů, které do Siřemi zavál víchř strašné doby, kdy svět je trnitým údolím, ale že to nevádí, protože Bůh nás má na dlani a strážní andělé zrovna tak. Nesmíme ale zlobit, bláznit, vztekat se, rvát se a krást, neboť by nás peklo schlamstlo. A mluvit máme česky.* (s. 16)

C.

Nás prý rodiče nechali v dopravním prostředku, když prchali z české země. (s. 7)

Vedle těchto případů se do řeči vyprávěče promítá řeč jiných postav v podobě vyprávěných příběhů (pověstí a mýtů, dřívějších událostí) (a), které jsou začleňovány do vlastního vyprávování velmi rozmanitě; na příkladu (b) je vidět jeden ze způsobů „prokládání“.

Tímto „prostředkem“ se také vytváří jedna z dalších rovin mnohvrstevnosti textu vlastního vypravování:

- (a) *Pan Cimbura nás strašil. Vyprávěl o hnusném černém vejci, ze kterého se (...)* (s. 30);
- (b) *Jindy pan Cimbura vykládal o Kupečáku. Kupečák byl všude kolem Siřemi. V Kupečáku jsou zvířata, říkal pan Cimbura. Já mu věřil, tohle vykládala i sestra Albrechta. (...) Když putovník usne, zdá se mu o dálce, a když se vzbudí, musí do té dálky. Osud těch, co nemůžou zastavit, bejvá strašlivej a hnusnej, poslouvej teda, budil mě pan Cimbura (...)* (s. 30)

3. Můžeme pozorovat, že řeč aktérů příběhu a „jednajících“ postav je na mnoha místech textu i v jiných případech plynule zapojena do proudu vyprávění, přestože nese ve větší míře než v případech, o nichž jsme se zmiňovali, formálně vyděluující znaky obou pásem (dvojtečka, velké počáteční písmeno); „citát“-řeč v podobě nesignalizované přímé řeči zapojená plynule do proudu vyprávění slouží např. k ilustraci jednání postav, k dokreslení atmosféry vyprávěného:

- Př. 1: *A proto sestra, která měla službu, přiběhla ihned po prvních náznacích neklidu, při prvním řvaní a brekotu, a těšila dlouhokošiláče: No tak, no tak, nebo: Šššš, už spi... a sestra Eulálie někdy zpívala: Hajej, muj andílku ... A v noci sestry za jazyky netrestaly, to až ráno (...)* (s. 11)
- Př. 2: *Sestra Leontýna na pana Cimburu vykřikla: Muži!, a zatímco se na svých třaslavých nohou štrachal ven, sestra Leontýna popadla lahvičku, která stála na stole, přičichla k ní, vykřikla: Chlast! a hned nakázala sestře Albrechtě, ať kuchyni vyklidí.* (s. 15)
- Př. 3: *Tulení s Hankou bylo nejkrásnější v životě. Hoši byli třeba zaujati vyučováním, ale já jsem mohl být u Vopičáka. Přišla Hanka. Vlezla si ke mně do postele, a když byl Vopičák zticha, leželi jsme tam, tulili se a poslouchali, co říká ten druhý. (...) Jednou mě Hanka popadla dole a říkala: Ty to máš jen na čurání. Ale smála se, měla radost. Anebo říkala: Ty si nic nedovoluješ, a tak ti dovolím...tohle. A tohle! Nejradši bych bydlel jen s Hankou. Ale to bylo nemožný.* (s. 14)

Stejně tak i v jiných případech může být řeč postav zapojena plynule v lineárním proudu. Podstatným rysem je to, že promluva postav, která má podobu neznačené přímé řeči a která je uvozena uvozovací větou, v níž způsob promluvy je charakterizován nejčastěji omezením se na stereotypní sloveso pravení *řici*, se stýká s řečí vypravěče v rovině jednoho souvětí a přechod je tak velmi měkký, neostrý:

- Př. *Ahoj! řeknu, ale jen Dýha se otočí a tiše řekne: Čau.* (s. 121)

Obdobně plynulé kontury se vytvářejí i v případě hromadění většího počtu replik:

- Př. 1: *Mám radost, protože jsem myslel, že mi utekli na Skalku, že mě totiž do doupěť nechtěj. Přijde ke mně Martin a říká: Ahoj, voni tě nechtěj, a já mu řeknu: Já vim,*

mně to je ale jedno, a Martin řekne: Kecáš! Neni! a já řeknu: Ha ha ...je! A V tom ke mně přijdou Dýha a Mikušinec a některý ministranti a Pihoun říká: Můžeš s náma na Skalku, když doneseš zbraně a věci. (s. 122)

Př. 2: *Opřeme se o dveře a oddechujeme a já říkám: Sem rád, že sme nemuseli! Je docela dobrej, a Margaš řekne: Je! (s. 128)*

Tímto způsobem ztvárnění promluv se vytváří dojem stírání hranice mezi tím, co je možné vnímat jako „převyprávění“ rozhovoru v proudu vlastní řeči, vlastního vypravování, a případy tzv. zpřítomnění dění v epickém textu. Z uvedených příkladů je totiž zřejmý Topolův postup stylizace ne nepodobný reprodukci střetávání a střídání promluv v proudu mluveného vyprávění, včetně opakujícího se stereotypního slovesa mluvení *řici* (slovesa mluvení s „příznakem“ a jiná slovesa rámcující promluvu najdeme v románu *Kloktat dehet* mnohem méně). Se slovesem *řici* se setkáme i v případech jednoduchých uvozovacích vět při vydělení replik do odstavců:

Př.: *Co ted'?* řeknu.

Dáme ho dolu, řekne Margaš.

Seš rád? řeknu.

Jo. Moc, řekne Margaš a spolu vylejváme necky, to nás napadlo oba.

V románu *Kloktat dehet* je častá uvozovací věta uprostřed; „uprostřed“ převážně tak, že neznačená přímá řeč pokračuje za ní, někdy tvoří samostatný celek. Variant je řada a zasloužily by si podrobnou analýzu z hlediska prospekce a retrospekce vyprávěného, z hlediska propojení řeči vypravěče a postav atd., ale nicméně již nyní můžeme konstatovat určitou pravidelnost a funkčnost symetrického rozložení vzhledem k plynulému zapojení řeči v proudu vyprávění:

Př. 1: *Ale ted' k němu nikdo nesmí, řekl Karel.*

To zpočátku, řekl Mikušinec a hodil pár větví na ohýnek, když náš velitel takhle dejchal třásla se hora!

A chodili sem dokonce zvířata z Kupečáku! řekl Martin.

Já teda žádný neviděl! řekl Dýha.

Já teda viděl, řekl Martin. A nad hlavou kroužili orlové!

Ty vole, řekl Dýha, kde by se tu orlové vzali. Straky, možná. (s. 218)

Př. 2: *Muj fotr je letec, řekl Dýha. Veme mě i další kluky do armády. (s. 46)*

Př. 3: *Dones to, řekne. Kudly a všechno! (s. 122)*

4. Akt mluvení a řeči, také způsob realizace řeči, je v Topolových prózách výrazným prvkem a má mnoho podob; je realizován mimo jiné i *nepřímo*:

Př. 1: *Oba jsem zacákaný krví a já to řeknu.*

Př. 2: (...) *honili péro a mluvili o tom. (s. 20)*

Př. 3: (...) *a když říkal láska a milovat, tak kluci prskali smíchy. (s. 19)*

Stejně jako v Topolově Sestře, tak i v románu *Kloktat dehet* nacházíme celou řadu vyjádření o jazykovém vyjádření, o různých aspektech užívání jazyka, o samotném aktu mluvení a řeči:

Př. 1: *Velký kluci se začali prát (...) a ti, co měli svoje jazyky, těma jazykama řvali a nadávali a nadávali i česky.* (s. 21)

Př. 2: (...) *a když přivezli někoho, kdo byl odnikud a nemluvil česky, jen nějakou hatlamatilkou, tak chvíli posedával sám v rohu a bulel, než si ho vzaly sestry do práce a naučily ho česky (...)* (s. 10)

Př. 3: *Číst mapy a používat český jazyk patřilo k mým povinnostem.* (s. 145)

Můžeme říct, že výrazným rysem Topolových textů je také vytváření obrazu překrývání jazyků a vyjadřování jisté neurčitosti, nezařaditelnosti v řečovém chování:

A.

Př. 1: (...) *Rusové mnohdy svým vysíláním překrývali české a naopak a Češi někdy mluvili ruský a Rusové zase česky, aby se navzájem zmátli (...)* (s.142)

Př. 2: *Nemluvěj ani rusky, ani česky, ale podobně. Já jim rozumím.* (s. 233)

Př. 3: (...) *a sme Bulhaři, protože tak nemusíme mluvit ani rusky, ani česky* (s. 188)

Př. 4: (...) *vykládal maďarskou ruštinou (...)* (s. 232);

B.

Př. 1: (...) *slyším Chatu, jak mluví bakelitsky* (s. 91);

Př. 2: *Chvíli se mezi sebou bavili nesrozumitelným jazykem* (s. 196); *Někteří hoši mluvili nesrozumitelně po svém (...)* (s. 11)

Někdy bývá explicitně vyjádřena sama neschopnost vyjádřit se (stejně jako v Sestře): *Chci hochům říct, že (...), ale nemůžu mluvit, protože mi padá jazyk.* (s. 45)

5. Řeč jednotlivých postav není výrazně individualizována; nespisovné prvky se ve větší či menší míře objevují v obou pásmech (včetně nápadných „pravopisných“ chyb v řeči vypravěče i postav, vzniklých v důsledku univerzálního tvaru mluveného jazyka: *mý lidi* (s. 14); *Jdu vzbudit Psance, tak malý zpěváci zabrali a (...)* (s. 58); *Mý rodiče byli totiž popravený! povídá kluk* (s. 52); *samý cigoši* (s. 48), stejně tak prvky mluvené řeči najdeme jak v pásmu vypravěče, tak postav: *Jdu pro ty kudly a tak.* (s. 123); *A pan Kropáček tohle všechno najednou ví a pozná a kouká na mě a všichni to poznaj a věděj, tak na mě čuměj: Co bude teď? ptaj se pohledama* (s. 133). Vydělují se a zároveň splývají i „vnitřní“ pásma řeči jednotlivých postav; v těsné blízkosti „stojí“ řeč „myšlená“ a řeč vyslovená „nahlas“: *Nic, ted' vás nechám, myslim si a nahlas říkám: Víte, že znám kluka, co má za tátu vlka?* (s. 133); *říkala mi a myslela si* (s. 18) atd. To vše (spolu s přihlédnutím k předchozímu výkladu) činí z románu *Kloktat dehet* na jedné straně plynulý, ale na straně druhé plastický a mnohvrstevnatý text.

6. Závěr: Vlastní vyprávění vypravěče-hlavní postavy se v románu *Kloktat dehet* stýká s mnoha jinými hlasy, a to v různých podobách. Obecně lze říct, že právě podíl řečové aktivity jednotlivých postav v rámci proudu vyprávěného hlavním hrdinou je důležitým prostředkem utváření vyprávěného příběhu/ů a realizace textu Topolova románu. Tato tendence se odráží i v četných metařečových vyjádřeních.

LITERATURA

- ADAM, R.: Stručné novější dějiny a současná situace výzkumu podání řeči. *SaS*, 2003, s. 128–132.
- ADAM, R.: Formy podání řeči. *SaS*, 2003, s. 119–128.
- HOFFMANNOVÁ, J.: „Reprodukce“ cizí řeči a myšlení. In: M. ČECHOVÁ – D. MOLDANOVÁ (EDS.), *Jinakost, cizost v jazyce a literatuře*. UJEP, Ústí nad Labem 1999, s. 56–60.
- MACUROVÁ, A.: Ztvárnění komunikačních faktorů v jazykových projevech. Praha, UK 1977.
- ŠOLTYS, O.: *Verba dicendi a metajazyková funkce*. Praha, ÚJČ 1983.
- SCHNEIDEROVÁ, S.: Topolův román *Sestra* a jeho jazyk. *AUPO, Fac. Phil., Philologica* 72, Olomouc 2000, s. 177–182.
- TOPOL, J.: *Kloktat dehet*. Praha, Torst 2005.
- ŽILKA, T.: Rozprávač, podání a dianie v texte. *Romboid*, 24, 1989, č. 8, s. 72–78.
- ŽILKA, T.: Recepčné relácie súčasnej prózy. *Romboid*, 25, 1990, č. 1, s. 83–91.

REDE IM STROM DER ERZÄHLUNG (JÁCHYM TOPOL: KLOKTAT DEHET /ZIRKUSZONE/)

Zusammenfassung

In diesem Artikel befassen wir uns mit dem Roman *Den Teer gurgeln* von Jáchym Topol. Es geht um keine systematische Analyse, sondern um einige Bemerkungen zum Charakter eines narrativen Textes. Die Textanalyse beweist einen Anteil der Sprechaktivität an Bildung der erzählten Geschichte, führt einige Eingliederungsarten von der Personenrede im Diskurs des Erzählers ein und zeigt Tendenz bei Topol, Sprechhandlungsakten zu thematisieren.

Translation © Jan Schneider, 2006

PhDr. Soňa Schneiderová, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc
sonja.schneiderova@centrum.cz

SÉMANTIKA SLOVES MLUVENÍ V UVOZOVACÍCH VĚTÁCH UMĚLECKÉHO TEXTU

JINDRA SVOBODOVÁ

0. VÝCHODISKA

Problematice sloves mluvení byla již v naší lingvistice věnována značná pozornost. Byla sledována jednak jejich věcněsémantická povaha (blíže například Šoltys 1983), jednak byla studována z hlediska pragmatického, a to zejména vzhledem k jejich schopnosti fungovat jako explicitní identifikátor komunikačních funkcí (Daneš 1973, Hirschová 1988).

Fungování těchto sloves jako predikátorů nejuceleněji popsali Daneš a Hlavsa (Daneš – Hlavsa 1987), na jejich koncepci navázali také autoři *Skladby češtiny* (Grepl – Karlík 1998). Syntakticky relevantní jsou pak tyto distinkce (blíže Karlík – Nekula – Pleskalová (eds.) 2002, s. 519):

1. Slovesa mluvení vyjadřují pouze řečovou činnost, vytvářejí pouze levovalenční pozici, kterou obsazuje autor promluvy.
2. Slovesa mluvení nevyjadřují pouze řečovou činnost, ale navíc je tato činnost spojena s předáváním/získáváním informace.
3. Slovesa mluvení kromě vyjadřování řečové činnosti spojené s předáváním informace navíc obsahují informaci o snaze docílit u adresáta nějakého komunikačního efektu,
4. Slovesa mluvení mohou vytvářet pravovalenční pozici určenou pro příjemce/adresáta věcné informace.

Nejtypičtějším představitelem této skupiny sloves je *řici/říkat*, můžeme je z lexikálního hlediska charakterizovat jako „čisté“ sloveso mluvení, jeho sémantika je *učinit projev artikulovanou řečí*, jeho zkladní syntaktická charakteristika je pak shodná s celou řadou dalších sloves mluvení (blíže Svozilová – Prouzová– Jirsová 1997, s. 205):

I. Val 1 – VF – Val 2 – Val 3

Někdo řekne/říká – „....“ /že/něco – někomu

Sémantiku ostatních verb dicendi pak můžeme charakterizovat vždy ve vztahu k tomuto „čistému“ slovesu. Buď obsahují nějakou další informaci, např. o fázi komunikačního aktu (*zahájit, pokračovat*), informačním kanálu (*zavolat, mejlovat*) nebo hlasitosti (*vykřiknout, zašeptat*), nebo naopak nedosahují kvality artikulovaného projevu (*vyštěknout, zabručet*).

Důležitým kritériem pro zařazení těchto sloves mezi verba dicendi je pro nás právě ta skutečnost, zda vyjadřují předávání nějaké informace.

0.1

Slovesa mluvení budeme nadále sledovat ve specifické variantě jejich užití, půjde nám totiž o to, jakou informaci přinášejí v případě, že jsou užívána jako metařečový komentář realizovaného komunikačního aktu v uvozovacích větách uměleckého textu. Vypravěč textu komentuje uvozovací větou výrok postavy, jejím jádrem je sloveso v určitém tvaru. Metařečový komentář získáme rozborem právě tohoto slovesa.

Naše klasifikační kritéria verb dicendi vycházejí z jejich sémantiky, jak bylo naznačeno výše, jsme si ovšem vědomi úzké vazby užití těchto sloves na pragmatickou stránku komunikačního aktu, některá slovesa totiž sama o sobě vyjadřují komunikační funkci projevu jako např. *slíbit, zakázat, chválit, napomínat*. Tato slovesa mohou být užívána performativně, to znamená, že jejich pronesením dochází ke ztotožnění promluvového aktu a skutečnosti, která se jimi vyjadřuje. V námi sledovaných případech jde ale vždy o jejich referativní platnost, v uvozovacích větách se setkáváme pouze s případem referování o právě proběhlé komunikační aktivitě.

1. VÝBĚR JAZYKOVÉHO MATERIÁLU A ZÁKLADNÍ KLASIFIKAČNÍ KRITÉRIA

1.1

Jazykový materiál jsme získali excerpcí sloves mluvení užitých jako metařečový komentář promluvy postav v tzv. uvozovacích větách, náležejících tradičně k pásmu vypravěče, ze souboru povídek *Možná mi porozumíš*. Volba tohoto jazykového materiálu byla motivována počtem autorů, chtěli jsme předejít omezení frekvence některých lexikálních jednotek ve spojitosti se specifikou autorského stylu. Výsledky získané analýzou tohoto jazykového materiálu chceme následně konfrontovat s údaji Frekvenčního slovníku češtiny (Čermák – Křen a kol. 2004). V tomto slovníku je zpracováno 50 000 slov obecných, v následujících tabulkách budeme uvádět absolutní frekvenci excerptovaných sloves, to tedy znamená počet výskytů všech jejich tvarů v korpusu. U každého slova je procentuální vyjádření typičnosti jejich užití v beletrii, odborné literatuře a publicistice. Tento údaj je pro nás důležitý pro zjištění omezení některých lexikálních jednotek na umělecký styl, vedle údaje o počtu výskytů v korpusu budeme tedy připojovat právě procentuální vyjádření jejich výskytu v beletrii.

Uvozovací věty tvoří celek s přímou řečí postavy, přičemž ale obě promluvy patří k odlišným výpovědním pásmům. Přímá řeč konstituuje pásmo postav, pokud vezmeme v úvahu její ukotvení v situačním kontextu časoprostoru literárního díla, nesmíme nadále opomíjet skutečnost, že pro úplné pochopení předávaných informací je třeba interpretovat i neverbální součást komunikace, kterou tvoří mimika, gestikulace, tempo a síla hlasu a podobně, předávané jiným než jazykovým kódem. Úkolem sloves mluvení užívaných právě v uvozovacích větách je transponovat všechny informace do jediného, a to právě jazykového komunikačního kódu. V uvozovací větě nemusí ale být užito pouze verbum dicendi, autor může považovat za důležitější komentovat kineziku, gestikulaci nebo mimiku postavy, případně její emoce a duševní stav.

1.2

Klasifikační kritéria, podle kterých budeme verba dicendi třídit, vycházejí především z jejich věcněsémantické charakteristiky. Jak jsme již naznačili výše, budeme vycházet ze základního rozdělení na „čistá“ slovesa mluvení, ke kterým můžeme zařadit např. slovesa *říci*, *povídat* a další, a ostatní lexikální jednotky, které ve své sémantice mají význam *předávání informace*, nemusí ale dosahovat kvality artikulovaného vyjádření, nebo naopak přinášejí některé další charakteristiky mluveného projevu.

Připomeneme také ta slovesa, která bývají užívána v uvozovacích větách, ale mezi verba dicendi je nemůžeme zařadit, neboť v jejich významu nejde o předávání informace, ale spíše o přiblížení komunikační situace, máme na mysli zejména slovesa vyjadřující mimickou nebo pohybovou aktivitu postav.

2. KLASIFIKACE VYBRANÝCH LEXIKÁLNÍCH JEDNOTEK

2.1

Tabulka č. 1 přináší informace o počtu výskytů „čistých“ sloves mluvních. Do této skupiny jsme zařadili sloveso *říci* a slovesa, která mají stejnou sémantickou charakteristiku.

Při rozhodování o sporných případech jsme se řídili klasifikací lexikální jednotky ve *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (Filipec a kol. 1994), do této skupiny jsme pak zařadili i slovesa *pravit* a *pronést*, u slovesa *pravit* je jako první význam uvedeno: (*slovy*) *povídat*, *povědět*, *říkat* (s. 306), u slovesa *pronést* je význam užívání jazyka zařazen až na třetí místo: *učinit projev*, *proslovit* (s. 312).

Verbum dicendi	Počet výskytů v excerpovaném materiálu	Počet výskytů ve <i>Frekvenčním slovníku češtiny</i>
mluvit	1	30 781, 62 %
povídat	1	6 519, 86 %
pravit	1	7 517, 83 %
pronést	2	2 246, 73 %
říci/říkat	52	168 244, 67 % / 68 230, 54 %

Tabulka č. 1

2.2

Do druhé skupiny jsme zařadili ta slovesa mluvení, která přinášejí navíc informaci o užitém komunikačním kanálu nebo o informační konzervě. Komunikace v takovýchto případech neprobíhá bezprostředně, v přímém kontaktu komunikantů, ale je zprostředkována nějakým médiem. Může také nastat situace, že probíhá nejenom na různých místech, ale navíc i v různých dobách. Nejběžnější způsob přenosu informace je potom formou psaného textu. Do této skupiny jsme zařadili i sloveso *přeložit*, v našem případě užití jde totiž o zprostředkování sdělení uživateli jazyka, který není komunikačně příliš sběhlý, význam informace mu tedy musí být blíže specifikován:

Zvířata nemívají příliš rozsáhlou slovní zásobu, některá slova jim neřikají zhola nic, ku příkladu k čertu.

„K čertu znamená do kuchyně,“ přeložil František Palyza a usadil Jaromíra ke stolu. (Možná mi porozumíš, s. 118)

Verbum dicendi	Počet výskytů v excerpovaném materiálu	Počet výskytů ve <i>Frekvenčním slovníku češtiny</i>
číst/přečíst/dočíst	3	13 903, 63 % / 5 088, 60 % / 359 44 %
odepsat	1	10 604, 37 %
přeložit	1	3 245, 31 %

Tabulka č. 2

Volně bychom k této skupině mohli zařadit také slovní spojení *přišla esemeska*, které má ve své sémantice význam předávání informace spolu s užitým komunikačním kanálem, důvodem pro nezařazení do tabulky je pouze ta skutečnost, že nejde o jednu lexikální jednotku, ale o sloveso, které samo o sobě nevyjadřuje užití jazykového kódu, a jeho doplnění.

2.3

Dalším rysem, který obohacuje sémantiku slovesa mluvení, je informace o fázi komunikačního aktu doplněná navíc ještě fakultativní informací o intonačním průběhu. Zde máme na mysli především charakteristiku výpovědi jako intonačně ukončené a neukončené, tedy rozdíl mezi slovesy *pokračovat* a např. *promluvit*. Do této skupiny jsme zařadili i slovesa, která vyjadřují, zda jde o repliku iniciační, či reaktivní, uvědomujeme si, že zde může docházet k jistému významovému překrývání se slovesy vyjadřujícími komunikační funkci výpovědi.

Verbum dicendi	Počet výskytů v excerpovaném materiálu	Počet výskytů ve <i>Frekvenčním slovníku češtiny</i>
dodat	7	27 500, 30 %
odpovídat/odpovědět	6	15 274, 23 % / 14 759, 72 %
opáčet	1	424, 85 %
opakovat	2	8 560, 51 %
pokračovat	2	24 155, 42%
promluvit	1	3 888, 77%

Tabulka č. 3

Volně bychom k těmto slovesům zařadili také *odseknout a vypravit ze sebe*, první ze zmiňovaných sloves ve svém významu kumuluje informace o tom, že uvozuje reaktivní výpověď, o síle hlasu a o emočním stavu mluvčího, druhé sloveso pak zase vedle informace o ukončenosti projevu připojuje informaci o jistých potížích s artikulací nebo vyjadřováním se obecně.

2.4

Nejrozsáhlejší skupinu představují ta slovesa mluvení, která současně vyjadřují také komunikační funkci výpovědi. Z toho vyplývá, že jsme slovesa do této skupiny nezařazovali

pouze na základě jejich sémantiky, právě zde jsme museli přihlížet také k pragmatickým aspektům jejich užití.

Při užití některých sloves této skupiny autor promluvy explicitně vyjadřuje komunikační záměr mluvčího pásma postav.

Verbum dicendi	Počet výskytů v excerpovaném materiálu	Počet výskytů ve <i>Frekvenčním slovníku češtiny</i>
bránit se	1	12 181, 32 %
hádat se	1	1 684, 72 %
libovat si	1	717, 52 %
namítnout	3	1 174, 72 %
napomínat	1	246, 60 %
navrhnout	2	8 250, 28 %
ohradit se	1	763, 56 %
oznámit	2	16 686, 24 %
poděkovat	1	2 077, 56 %
pochlubit se	1	1 255, 30 %
pochválit	1	1 168, 52 %
poroučet/poručit	2	427 76 % / 712, 87 %
pozdravit	2	1 269, 83 %
poznámenat	1	8 101, 45 %
pozvat	1	5 404, 52 %
prohlásit	3	24 031, 28 %
přikázat	1	885, 72 %
připojit se	1	5 694, 22 %
připustit	1	6 313, 33 %
ptát se/optat se/ zeptat se	1 / 1 11	10 984, 63 % / 0 / 14 901, 86 %
slibovat	1	5 559, 38 %
souhlasit	1	12 436, 37 %
tvrdit	1	32 395, 19 %
vysvětlit	2	12 707, 42 %
zabědovat	1	0
zanaříkat	1	59, 97 %
žádat/požádat	3	11 214, 35 % / 11 602, 35 %
žadonit/zažadonit	2	147, 85 % / 0

Tabulka č. 4

2.4.1

Součástí této skupiny sloves jsou také slovesa, která mají blízko k „čistým“ slovesům mluvení (jako například *prohlásit*, *tvrdit*), od nich je ale odlišuje právě spojení s jistou komunikační funkcí. Tak sloveso *prohlásit* má ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost tyto významy: (1) *důrazně říci*, (2) *označit*, (*veřejně*) *vyhlásit*, (3) *slavnostně jmenovat*, *vyhlásit* (s. 310). Obdobně je tomu i v případě slovesa *tvrdit*: *říkat*, *prohlašovat s jistotou*, *ubezpečovat* (s. 460).

2.4.2

Nejtypičtějšími „představiteli“ této skupiny jsou slovesa jako *pochválit*, *přikázat*, *navrhnout*, *slibovat*, *žádat ad.*, u kterých je přirozený jazyk, když ne jediným, tak alespoň primárním prostředkem pro dosažení komunikačního záměru (např. chválit i žádat můžeme pohledem nebo gestem, je to ale možné pouze v určitých typech komunikační situace). Navíc tato slovesa explicitně vyjadřují komunikační funkci v tom smyslu, že v sobě spojují informaci o záměru mluvčího, který pronesením výpovědi sleduje, a o vztahu slov k světu (blíže *Skladba češtiny*, s. 430).

2.4.3

Vedle těchto sloves jsme do této skupiny zařadili také ta slovesa, u kterých je jazyk jedním z možných a relativně rovnocenných prostředků, jak dosáhnout komunikačního cíle (jako například: *bránit se*, *libovat si* nebo *rozčílit se*). Volně bychom mohli připojit také sloveso *triumfovat*, v tomto případě ovšem Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost uvádí pouze jediný význam: *triumfálně vítězit*, i my se domníváme, že zde je význam užití jazyka příliš upozaděn vzhledem k pragmatice komunikační situace. Na okraji zůstávají také slovesa *mínit/ umiňovat si*, která bychom zařadili spíše k *verbum sentiendi*, mezi nimi a verby *dicendi* existuje plynulý přechod.

2.5

Celek konkrétní komunikační situace spoluvytvářejí tzv. paralingvální prostředky, např. tempo a síla hlasu, intonační průběh výpovědi, timbre ad. Tyto prostředky přinášejí informace, které často doplňují právě informaci o komunikačním záměru mluvčího, který se snaží nějakým způsobem ovlivnit budoucí činnost adresáta, vědomé i nevědomé užití těchto prostředků je pak součástí jeho komunikační strategie. Jako příklad uvádíme v této souvislosti sloveso *okřiknout*, jehož užitím autor textu nejenom komentuje sílu hlasu, ale naznačuje také na straně mluvčího evidentní snahu zabránit další činnosti adresáta.

Slovesa zařazená do Tabulky č. 5 dosahují ještě kvality artikulovaného vyjádření, navíc přinášejí informace paralingválního charakteru.

Verbum dicendi	Počet výskytů v excerpovaném materiálu	Počet výskytů ve <i>Frekvenčním slovníku češtiny</i>
hulákat	1	215, 90 %
okřiknout	1	192, 90 %
řvát/zařvat	6	1 483, 88 % / 1 133, 93 %
šeptat/zašeptat	3	1 426, 90 % / 1 122, 98 %
špitnout	1	137, 71 %
volat/zavolat/zvolat	8	7 558, 70 % / 5 561, 82 % / 2 370, 94 %

Tabulka č. 5

Svou sémantikou by se do této skupiny volně řadilo také sloveso *utrhnout se*, *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* reflektuje užití tohoto slovesa i ve spojení s řečovou činností: expr. *osopit se*, *obořit se* (s. 478), aspekt *předávání informace* je však již výrazně potlačen, převládá informace o síle hlasu a záměru mluvčího, obdobná situace je i v případě slovesa *vybuchnout*, i zde *Slovník* uvádí: expr. *prudce se projevit* (*řečí, smíchem, pláčem apod.*) (s. 504).

Do tabulky jsme nezařadili případy *zvednout hlas* (*Možná mi porozumíš*, s. 10) a *zvýšit hlas* (*Možná mi porozumíš*, s. 24), podstatou jejich užití již není vyjádřit sémantický význam *předávání informace*, ale právě vyjádřit informace o síle hlasu.

2.5.1

Množinu sloves užívaných v uvozovacích větách obohacují výrazy, které jsou na pomezí skupiny verb dicendi a ostatních významových tříd. Již jsme se zmiňovali o blízkosti sloves mluvení a myšlení, ke slovesu *mínit* tak můžeme z našeho materiálu přiřadit ještě například sloveso *rozčlít se*, při jeho užití považujeme za primární vyjádření duševního stavu (přesněji spíše jeho změny), verbální vyjádření je sekundární, tuto změnu fakultativně následuje. Pro úplnost doplňujeme další verba sentiendi získaná z analyzovaného jazykového materiálu: *dovítpit se*, *napadnout*, *uznat*, volně zařazujeme i sloveso *zaradovat se*, vyjadřující změnu psychického stavu mluvčích.

2.5.2

Jako jádro uvozovacích vět fungují i určité tvary takových sloves, která nedosahují kvality artikulovaného vyjádření. Buď mají význam vydávání určitého zvuku, který ale nemá charakter verbálního projevu (např.: *hekat*, *štěkat*, *mlasknout*, *nadechnout se*, *ozvat se*, *odkašlat si*), nebo se jimi vyjadřuje gestikulace, mimika či pohybová aktivita postav (např. *pítvořit se*, *přikyvovat*, *ušklíbnout se*, *zavrtět hlavou*).

3. ZÁVĚR

Analýzou jazykového materiálu jsme zjistili značnou sémantickou pestrost tzv. sloves mluvení v současných uměleckých textech. Při vyhledávání excerpovaných lexikálních jednotek ve Frekvenčním slovníku češtiny jsme zjistili, že u většiny sloves mluvení dochází k nadpolovičnímu výskytu těchto sloves právě v beletristických textech. Potřeba vytvořit úplný obraz komunikační situace vede autory k užívání sloves, která mají širší sémantiku než pouze informaci o předávání věcné informace. Často jsou pak užívána právě taková slovesa, která navíc informují i o fázi komunikačního aktu, komunikačních funkcích nebo např. o paralingválních prostředcích.

PRAMENY

BINAR, I. – DOUSKOVÁ, I. – GARTNEROVÁ, M. – FISCHEROVÁ, V. – KLÍMA, I. – KRISOVÁ, I. – PEKÁRKOVÁ, I. – ŠVABACH, P. – URBAN, M. – VIEWEGH, M. – VONÁSEK, Z. (2004): *Možná mi porozumíš*. Jihlava.

LITERATURA

- ČERMÁK, F. – KŘEN, M. A KOL. (2004): *Frekvenční slovník češtiny*. Praha.
- DANEŠ, F. (1973): Verba dicendi a výpovědní funkce. In: *Studia Slavica Pragensia*, s. 115–124. Praha.
- DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. (1987): *Větné vzorce v češtině*. Praha.
- FILIPEČ, J. A KOL. (1994): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc.
- HIRSCHOVÁ, M. (1988): *Česká verba dicendi v performativním užití*. Olomouc.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (EDS.) (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha.
- SVOZILOVÁ, N. – PROUZOVÁ, H.- JIRSOVÁ, A. (1997): *Slovesa pro praxi*. Praha.
- ŠOLTYS, O. (1983): *Verba dicendi a metajazyková informace*. Praha.

THE SEMANTICS OF VERBA DICENDI IN REPORTING CLAUSES

Summary

The article explores the semantics of verba dicendi as used in reporting clauses of the language of fiction. Direct speech of the character forms one complex unit of meaning along with its reporting clause. Since the Czech reporting verb evokes a complete communicative situation, writers of fiction tend to use verbs that bring additional information about various aspects of the communicative act: its phase, communicative function or paralinguistic phenomena involved.

Translation © Michaela Martínková, 2006

Mgr. Jindra Svobodová, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc
svobodovaina@tiscali.cz

PARALITURGICKÉ TEXTY ČESKOCÍRKEVNĚSLOVANSKÉHO PŮVODU

MIROSLAV VEPŘEK

Církevněslovanské (csl.) písemnictví představuje velmi významnou kulturní epochu nejranějších českých dějin 10. a 11. století. Organicky se začleňuje do celého komplexu nejstaršího slovanského spisovného jazyka, když zde zároveň prostřednictvím svých některých originálních rysů zaujímá specifické a nepřehlédnutelné místo. Charakteristickým rysem české církevní slovanštiny je bezpochyby také její vzájemné prolínání se soudobou vzdělaností latinskou, z něhož oba kulturní proudy bohatě čerpají.

O velkém rozkvětu české církevní slovanštiny dnes svědčí zejména více než dvacet dochovaných písemných památek, jejichž vznik bývá kladen do tohoto období. Jistě i vlivem nepříznivých historických okolností, které nepřály trvání církevněslovanské kultury v Čechách, se většina těchto památek zachovala pouze v opisech pocházejících z jiných lokálních redakcí církevní slovanštiny, a to především v opisech ruskocírkevněslovanských. I když je soubor csl. textů českého původu dnes zcela jistě jen torzem, jedná se o korpus žánrově velmi pestrý, kde čelní místo zaujímají obzvláště památky hagiografické, ale nalezneme dále také texty církevněprávní, homiletické, liturgické, apokryfní aj.¹

Jeden ze žánrů, které jsou zastoupeny v komplexu českocírkevněslovanského písemnictví, tvoří také texty modliteb a hymnů, které můžeme souhrnně označit jako památky paraliturgické. Tomuto odvětví českocsl. vzdělanosti již byla věnována pozornost různých badatelů, a to zejména v případech analýz jednotlivých památek. Přesto se zde objevují nové skutečnosti, na něž bych rád v tomto příspěvku upozornil.

Žánr paraliturgický na prvním místě reprezentuje hymnus *Hospodine, pomiluj ny*, ve skutečnosti vlastně jediný českocsl. text, který se stal pevnou součástí české literatury. Nejstarší dochovaná verze pochází z konce 14. století, a ačkoliv je již počestěna, lze dobře pozorovat stopy jejího církevněslovanského původu. To, že se skutečně jedná o památku vzniknuvší nejspíše v druhé polovině 10. století, potvrzuje nově teprve nedávno publikovaná obsáhlá studie F. V. Mareše.² Bylo také zjištěno, že hymnus navazuje na tvorbu velkomoravskou se stopami ohlasů písňové tvorby byzantské, a to snad dokonce i v rovině hudební.³

Dále se v oblasti duchovní tvorby české csl. objevuje několik paraliturgických modliteb. Památkou s nejasnou datací je zde tzv. *Modlitba proti d'áblovi*. Její spjatost se západním prostředím jednoznačně vysvítá z jmen některých vzývaných světců, ctěných právě v západní církvi, avšak objevují se i hypotézy o tom, že se jedná původem o text velkomoravský,⁴ snad dokonce pocházející z pera samotného Metoděje.⁵

Pravděpodobně do poslední etapy českocírkevněslovanského písemnictví umístíme *Modlitbu ke sv. Trojici*. Jedná se o text, který neposkytuje příliš bohatý jazykový materiál, neboť je z větší části složen z invokací, v nichž se uvádějí jména světců. Avšak právě na základě interpretace uváděných světců, souvislostí jejich kultu a obecně církevního prostředí se ukazuje, že vznik této památky je spjat s českým prostředím, s ohledem na nutnost rychlého rozšíření na Rus v posledních letech oficiální existence českosl. kultury snad se Sázavským klášteřem.⁶

Zvláštní pozornost si mezi památkami české redakce církevní slovanštiny zaslouhuje osm modliteb, které otiskl v roce 1905 A. I. Sobolevskij.⁷ Tyto modlitby se nacházejí v ruském rukopise ze 13. století, molitvenniku (činovníku) Spaso-preobraženského kláštera v Jaroslavi,⁸ a Sobolevskij se domníval, že byly do církevní slovanštiny přeloženy z latiny. Latinské předlohy mu sice, jak přiznává, nebyly známy, ale na vybraných izolovaných místech se pokoušel zrekonstruovat hypotetické znění latinské, nejčastěji v souvislosti s lexikálními paralelami s *Besédami sv. Řehoře Velikého*, na které speciálně upozornil i v krátkém úvodu. Poukázal též na eventuelní bohemismy a přiznal těmto modlitbám západní charakter. Po Sobolevském se těmito modlitbami prozatím nikdo soustavně nezabýval,⁹ snad s výjimkou F. V. Mareše, který je otiskl podle výše citované edice A. I. Sobolevského s komentářem¹⁰ a věnoval jim pasáže ve svých studích a článcích,¹¹ podobně jako ještě někteří další slavisté.¹²

První modlitba, spjatá se jménem sv. Řehoře (budeme se jí věnovat níže), se podle údajů Sobolevského objevuje ještě ve dvou mladších rukopisech, Sobolevskij otiskl zároveň i verzi z moldavského žaltáře z 15. století. Druhá modlitba nese titul *Modlitba sv. Ambrože*, následuje *Modlitba vyznání hříšníků*, *Modlitba v úzkosti a soužení*, *Modlitba ke sv. Bohorodičce*, *Modlitba, když se zvoní nebo klepe*, *Modlitba, když se čte evangelium* a *Modlitba po políbení evangelia*.

Můžeme říci, že tyto modlitby opravdu vykazují zjevné souvislosti s českou redakcí církevní slovanštiny. Např. v rovině slovní zásoby můžeme vyzorovat některé pozoruhodné lexikální shody např. s *Druhou stsl. legendou o sv. Václavu* (substantivum *любителъ*, adjektivum *милющий*¹³) nebo s vícero památkami (např. substantivum *щедрость*, které je v rámci *SJS* doloženo pouze z *Besěd sv. Řehoře Velikého* a *Pseudoevangelia Nikodéma*). Při našich dnešních znalostech o vlivu českosl. vzdělanosti na soudobě se rozvíjející písemnictví ruskosl. a vzájemných vztazích,¹⁴ by se však nemuselo jednat o nezvratné důkazy českého původu těchto modliteb – mohli bychom zvažovat hypotézu, že tyto lexémy pronikly do památek ruských. Závažným argumentem pro zjištění původu modliteb by ale zcela jistě bylo jejich spojení se západním (z hlediska církevního) a středoevropským prostorem v podobě nalezení jejich hypotetických latinských předloh.

K první z výše vyjmenovaných modliteb z *Jaroslavského sborníku*, *Modlitbě sv. Řehoře*, se mi podařilo latinskou verzi nalézt. Nachází se v latinském rukopise obsahujícím penitenciál, různé modlitby, hymny a zpověď ve staré němčině; rukopis je datován do 2. či 3. čtvrtiny 9. století a je uložen v knihovně kláštera premonstrátů v Teplé, signatura b 9. *Modlitba sv. Řehoře*, nadepsaná jako *Oratio sancti Gregorii papae*, je umístěna na stranách 213–219.¹⁵ Ukázky z tohoto rukopisu otiskují níže, úplnou edici lat. textu *Modlitby sv. Řehoře* v současné době připravuji do tisku.

Další verzi této latinské *Modlitby sv. Řehoře*, se mi podařilo nalézt v souboru modliteb, lat. památce, která je úzce spjata s českým prostředím. Jedná se o rukopis *Orationale Arnošta*

z *Pardubic (Orationale Arnesti)* z druhé poloviny 14. století, pravděpodobně z let 1360–1364. V tomto rukopise má námi sledovaná modlitba lokaci 98rb–99ra, rukopis je uložen v knihovně Národního muzea v Praze, signatura XIII.C.12.¹⁶ Tato mladší varianta již sice není spojena se jménem sv. Řehoře Velikého, ale jedná se prokazatelně o tentýž text, byť s nepatrnými odchylkami od starší verze v tepelském rukopise. *Modlitba sv. Řehoře* se dále pravděpodobně vyskytuje i v rukopise Univerzitní knihovny v Grazu (rukopis z doby kolem roku 1400, signatura 35/11P^o), tuto možnost jsem však nemohl ověřit, protože mi v současné době rukopis není k dispozici.¹⁷

Tyto údaje jsou tedy závažným argumentem pro potvrzení prozatím pouze hypotetického předpokladu, že církevněslovanská *Modlitba sv. Řehoře*, tak jak je doložena v *Modlitebníku Jaroslavském* a dalších dvou mladších ruskocsl. opisech, byla do církevní slovanštiny skutečně přeložena v Čechách. Nápadné je především to, že dva ze tří dosud nalezených latinských rukopisů jsou spjaty s územím Čech, když už ne v případě tepelského rukopisu jednoznačně svým vznikem, tak alespoň místem svého dochování. Je zde ovšem možno vysledovat ještě další souvislost s českým prostředím. *Modlitba sv. Řehoře* je totiž doložena i ve verzi staročeské, která se nachází v *Milíčovském sborníku modliteb* z 80. let 14. století. Tuto staročeskou verzi otiskl V. Flajšhans.¹⁸

V následujících řádcích otiskuji dvě vybrané ukázky z *Modlitby sv. Řehoře*. Uvádím paralelní znění latinské (podle rukopisu tepelského¹⁹), znění církevněslovanské (podle nejstarší známé verze z *Modlitebníku Jaroslavského*²⁰) a pro srovnání také staročeské z *Milíčovského sborníku modliteb*.²¹

[Pag. 213] D(omi)ne
exaudi oracione(m)
mea(m) quia iam cognosco
te(m)p(us) meu(m)
p(ro)pe e(ss)e. Presta mihi
d(omi)ne sapientia(m) et
intellectu(m) et inlumina
cor meu(m) ut cognoscam
te omnib(us) dieb(us)
vite mee. Quia tu es
d(eu)s et n(on) e(st) alius
p(rae)ter te nisi tu solus,
qui descendisti de celo et
inluminasti Maria(m) de
sp(irit)u s(an)c(t)o tuo.

[Fol. 73b] ГИ ОУСЛЫШИ
МЛѢБОУ МОЮ. ЯКОЖЕ ЗНАЮ
АЗЪ ВРѢМА МОЕ БЛИЗЪ СОУЩЕ.
ПОДАИЖЕ МИ ГИ ПРЕМОУ–
ДРОСТЬ И РАЗУМЪ. ПРОСВѢТИ
СРДЦЕ МОЕ ДА ЗНАЮ
ТА ВСА ДНИ ЖИВОТА МОЕГО.
ЯКО ТЪИ ЈЕСИ БЪЗ И НЪ ИНОГО
РАЗВЪ ТЕБЕ. НЪ ТОЧИНО ТЪИ
ЈЕДИНЪ СЪШЕДЗИИ С НБСЕ.
И ПРОСВѢТИВЗИИ МРЪЮ ДХМЪ
СТЪИМЪ.

[Fol. 121] Pane uslyš
modlitvu mů, neb již
poznávám, že blízko
jest čas můj. Daj mi,
Hospodine, moudrost a
rozum a osvěť srdce
mé, ať bych poznal tě po
všěcky dny mého života.
Neb ty jsi Bůh a není
jiného kromě tebe, Bože,
jenž si stúpil s nebes.
Protož prosím tebe, Pane,
Jezukriste, aby osvietil
srdce mé Duchem Svatým.

[Pag. 214] Peccavi
d(omi)-ne, peccavi nimis
in vita mea. Om(ne)s
iniquitates meas ego
agnosco. Te peto d(omi)ne,
tibi clamo clamore magno.
Tu porrigere dextera(m)
tua(m) et libera me de
adversario meo. Sic(ut)
liberasti tres pueros de
camino ignis, Sydrac,
Misac et Abdenago.

[Fol. 74b] сѣгрѣшихъ ꙗко
сѣгрѣшихъ зѣло въ житии
моємъ. и вса безакония
моја азъ знаю. тебе молю
ꙗко и къ тебѣ взпию. тѣи
простри ми десницю твою.
избави ма ѿ [Fol. 75a]
противника моего ꙗкоже
избавилъ єси три штрокзи
ѿ печи огненныя.

[Fol. 121] Shřěšil sem
přieliš v mém životě,
všěcky nešlechetno-
[Fol. 121v] sti mé já
vynávám... Proším,
Pane, a k tobě volám
hlasem velikým, aby ráčil
mi podati své pravice a
zprostiti mě ot protivníka
mého, jakžto zprostil
tré dietek z horúcie
peci, Sydrak, Mysak a
Abdenago.

Již na základě zběžného přehlednutí lze konstatovat, že latinský a církevněslovanský text *Modlitby sv. Řehoře* se v drobnostech odlišují. Mohli bychom se tak klonit k názoru, že lat. rukopis dochovaný v Teplé zřejmě není přímou předlohou překladu církevněslovanského, ale je třeba vzít v úvahu především tu skutečnost, že oba rukopisy jsou od sebe časově vzdálené. Zejména církevněslovanský překlad zcela jistě prošel na Rusi úpravami. Příklad takové modifikace modlitby bychom mohli podle mého názoru spatřovat např. v pasáži, která v lat. originálu zní: *Te laudo, te magnifico cum sanctis tuis...* a v csl. překladu, kde je přidána připomínka Matky Boží (toto místo označuji podtržením): тебе хвалю. и тебе величаю со сѣтою мтрѣю. и съ сѣзими твоими.... Tento doplněk bychom mohli přičíst úpravě v ruském prostředí.²²

Úpravám (vědomým či nevědomým) v ruském prostředí bychom snad také mohli přičíst i drobnou odchylku csl. znění od latinského, která se objevuje v druhé výše uvedené ukázce paralelní znění. Csl. verze z rukopisu *Modlitebníku Jaroslavského* totiž vynechává jména tří mládenců v ohnivě peci – Šadraka, Měšaka a Abed-nega.²³ Naproti tomu se zněním lat. rukopisu tepelského koresponduje i text z rukopisu *Orationale Arnošta z Pardubic* a také verze staročeská. Zde bychom mohli předpokládat, že tato tři jména byla v csl. překladu při opisování vypuštěna. Stalo se tak však velmi pravděpodobně až při opisování na Rusi, a to pouze v jedné z předpokládaných větví rukopisů, csl. verze z moldavského žaltáře z 15. stol. totiž výše zmíněná jména obsahuje v podobě сѣдрахъ, мисахъ а абедеаго.

Eventuální vztah církevněslovanského překladu k překladu staročeskému bude třeba ještě vysledovat na podkladě dalšího zkoumání, ale jak se zdá, oba překlady vznikly nezávisle. Není příliš pravděpodobné, že by mohla verze staročeská vzniknout počeštěním a úpravami starší verze církevněslovanské.

V souvislosti s *Modlitbou sv. Řehoře*, která se zařazuje do paraliturgických textů české redakce církevní slovanštiny, můžeme závěrem konstatovat tyto skutečnosti:

1. Církevněslovanská *Modlitba sv. Řehoře*, v nejstarší verzi dochovaná v *Modlitebníku Jaroslavském* (ruskocsl., 13. stol.) je překladem latinské předlohy.
2. Tento církevněslovanský překlad vznikl s velkou pravděpodobností na území Čech v 10.–11. století.

CZECH CHURCH SLAVONIC PARALITURGICAL TEXTS

Summary

A specific genre of paraliturgical texts written in Church Slavonic in Bohemia is represented by several prayers and a hymn. The hymn *Hospodine, pomiluj ny* became a part of the Czech literature and is recorded in literary documents from 14th century in the Old Czech form, the other paraliturgical texts are known in Russian Church Slavonic versions. Among them, *The Prayer Against The Devil (Modlitba proti ďáblu)* and *The Prayer To The Holy Trinity (Modlitba ke sv. Trojici)* were already connected with the Czech milieu, in the case of *The Prayer Against The Devil* perhaps even with Great Moravia. A hypothetical Czech origin of eight prayers of the *Molitvennik Jaroslavskij* is uncertain at present time, especially because their Latin sources are unknown (but they are assumed to exist by some scholars). The Latin source of one of these prayers, namely *The Prayer of Saint Gregory (Modlitba sv. Řehoře)*, was found by the author of the article and excerpts are published here. This Latin text occurs in the manuscript of the monastery in Teplá (Czech Republic) and comes from the 9th century. There is also another younger Latin version from 14th century (in the manuscript *Orationale Arnesti – Orationale Arnošta z Pardubic*) and an Old Czech translation from 14th century and that is why, in my opinion, the hypothesis of the Czech origin of the Church Slavonic *Prayer of Saint Gregory* can be confirmed.

Translation © Miroslav Vepřek, 2006

Mgr. Miroslav Vepřek, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc
miroslav.veprek@post.cz

LITTERARIA

K OTÁZCE NĚKTERÝCH ASPEKTŮ ŠALDOVA VÝVOJE V OBDOBÍ DESÁTÝCH LET 20. STOLETÍ

HANA BEDNAŘÍKOVÁ

Budeme-li uvažovat v rámci jisté ptačí perspektivy o obecných východiscích Šaldova myšlenkového směřování v období desátých let, pak lze stanovit jistý základní okruh konceptů, s nimiž Šalda pracuje jak v rovině teoretické, tak v kontextu literárněkritické praxe. Mezi tato estetická kritéria je možno zahrnout následující kategorie: obecné hledisko organické výstavby a vnitřní tektoniky uměleckého díla, princip celistvosti a harmonizace, vysoké oceňování kreativity (tvůrčího činu) jako hlavního hlediska autenticity a autonomie. S těmito východisky souvisí rovněž Šaldou stále znovu promyšlené pojetí individuality tvůrce, což je kategorie, která se v tomto období Šaldova vývoje poněkud proměňuje, neboť Šalda začíná zvažovat také možná hlediska jistého transcendentujícího přesahu. Důležitou složkou tehdejších Šaldových estetických názorů je rovněž silné oceňování obecných hledisek vývojových v rámci existující a ustavené *kulturotvorné* tradice zejména v evropském umění 19. století (jako jistého hodnotového sváru romantického a klasicizujícího kánonu v literatuře).

Za určitý pomezí text je proto možno v této souvislosti považovat Šaldovu stať *Novoklasicismus* z roku 1912. Šalda reflektuje novoklasicistní tendenci jednak jako jeden z možných proudů soudobého umění, jednak se zamýšlí nad aspekty hodnotovými, které mohou vytvářet jistý pozitivní korektiv jak vůči ustavené romantické, resp. novoromantické tradici, tak vůči zobrazovací metodě naturalismu a realismu. Při vymezování novoklasicismu Šalda přijímá zejména Lublinského tezi o tzv. subverzivním a dezintegrujícím působení moderny 19. století; druhý opěrný bod představují estetické názory Paula Ernsta, které vycházejí především z teze o ztrátě transcendence v moderním umění. Na tomto základě pak Šalda formuluje svou představu jistého *středového estetického konceptu*. V této souvislosti je rovněž důležité Šaldovo pojetí tvůrčí individuality, která je podřízena jak zřetelům etickým, tak hlediskům transcendentujícím. Tento názor bude Šalda o něco později znovu formulovat v přednášce *Umění a náboženství*. Jestliže Šalda vymezuje klasicistní model jako jistý pružný hodnotový korektiv, pak lze tuto estetickou koncepci označit jako tzv. esteticko-etickou konvergenci, což je princip, který se bude v jistých obměnách objevovat v průběhu celého sledovaného období.

Formuluje-li Šalda v roce 1912 poměrně jednoznačně některé obecnější zásady právě v rámci klasicizujícího modelu v jistém napjatém vztahu vůči estetice romantismu, pak se pro něj jednou z ústředních otázek stává také situovanost *individuality* v moderním umění spolu s určitou problematizací daného konceptu. I když Šalda v zásadě přijímá Lublinského tezi o vývoji umění v 19. století, vyvstává pro něj nutně potřeba stanovení nového hodno-

tového kritéria. Jako nežádoucí pohyb k vydělování chápe Šalda jak romantickou tendenci k exkluzivitě a artistnosti, tak neorganickou mechanicitu naturalistického způsobu zobrazení. Zcela v souladu s celkovým pojetím konvergentních pohybů směrem k jistému hodnotovému středu lze v Šaldových estetických názorech vidět směřování k požadavku integrity, celistvosti a k určitému transcendentujícímu přesahu. Tento harmonizační a v podstatě syntetizující koncept umělecké osobnosti, který může být chápán také jako jisté kvalitativní překonání rozporu mezi klasickým a romantickým modelem zobrazení, Šalda v tomto období spatřuje například v dílech Whitmana, Verhaerena a Březiny, z hlediska možností náboženské transcendence bude modelovým typem Paul Claudel, příkladem estetické syntézy sváru mezi romantismem a realistickou metodou se pro Šaldu stává dílo Gustava Flauberta.

V rámci celkové koncepce *Duše a díla* je rovněž nutno vzít v úvahu velké a v podstatě konstituující koncepty tehdejšího Šaldova myšlení, které lze shrnout do jistého typu obecnějších modelů, z nichž první představuje již zmiňovaný střet klasického a romantického principu. Druhý okruh by představovalo stále napětí mezi organickým a mechanickým, třetí typ možné estetické opozice lze vymezit Šaldovým rozlišováním mezi představou integrality a konceptem duality, čtvrtý problémový okruh se týká otázky vztahu konkrétní autorské individuality a díla. První a třetí kritérium lze aplikovat na Šaldův známý výklad genealogie romantismu od jeho výchozí duality, která konstituuje styl (Rousseau) až k procesu estetického přehodnocování básnického jazyka, jehož prostřednictvím se ustavuje relativně samostatná imaginace jako svébytná estetická hodnota. Kvalitativní vyvrcholení tohoto procesu pak představuje známý vývojový oblouk Březinovy poezie, jdoucí od dualistického rozporu solipsistických východisek až k bodu vrcholné objektivace. V případě Flaubertově směřuje daná vývojová linie od vědomí rozpornosti atomizované skutečnosti k autentické deziluzivnímu zobrazení. Aplikace druhého kritéria pak zasahuje samotná východiska metodologická. Střet mezi mechanickým pojetím výkladu a akcentováním vitalistické kontinuity Šalda formuluje přímo v předmluvě explicitním odkazem na rozlišení pojetí vývoje u Spencera a u Bergsona. Šaldovo odmítnutí mechanické fragmentarity ve prospěch synteticko-interpretativní koncepce pak naznačuje ještě jeden směr jeho pokusu o metodologickou inovaci, který spočívá v posunu od historizujícího typu výkladu směrem k diskursu estetickému. Posledním problémovým okruhem je Šaldovo pojetí autorské individuality. Právě zde, a to zejména v souvislosti se zmiňovanou interpretací vývojových procesů romantismu, je možno vidět jistou obecnou tendenci k celostnímu a integrujícímu pojetí, které je určeno především hodnotovou syntézou autorské osobnosti a díla. Toto Šaldovo výchozí pojetí integrality následně vede k významnému pokusu k odhalení esence konkrétního autorského typu (v tomto ohledu se Šalda do značné míry přibližuje zejména koncepcím Diltheyovým) a lze říci, že zejména toto kritérium tvoří také podstatu svébytného žánru esejistického portrétu.

Budeme-li uvažovat dále o vývoji Šaldových estetických názorů, pak kontext jeho myšlení tvoří také poměrně bohatá oblast polemická. Jedná se zejména o sérii polemik z roku 1913, v jejímž rámci lze do značné míry vidět jistou organickou verifikaci a konkretizaci některých Šaldových stanovisek.

Tehdejší názorová výměna s Herbenovým Časem (pomineme-li hlediska osobní) postihuje ve své podstatě klíčovou otázku vztahu společenských přesahů umění a literatury. V těchto souvislostech je ovšem dosti příznačné, že Šaldova stanoviska především z věcného hlediska podpoří představitelé mladší realistické generace na stránkách časopisu *Studentská revue*.

Obdobné problematiky se do značné míry týká také diskuse s F. V. Krejčím, v níž Šalda zastává vyhraněná autonomistická stanoviska oproti Krejčímho požadavku jistého typu společenské angažovanosti kulturní obce (tento Šaldův postoj, v roce 1913 jednoznačně a poměrně dosti ostře formulovaný, však dozná o něco později podstatných změn).

V generačním střetu s Karlem Čapkem lze vidět také poměrně názornou aplikaci jistého rigorismu tehdejšího Šaldova estetického myšlení, což je zejména patrné, když Šalda v ostrém polemickém tónu akcentuje požadavek autonomie tvorby jako rozhodujícího kvalitativního i vývojového kritéria; otázka názorové či generační příbuznosti je faktorem druhotným, podněty z kulturně odlišného prostředí evropské avantgardy Šalda v podstatě nepřijímá a obviňuje Čapka dokonce z nekritického a mechanického přenášení těchto estetických konceptů.

Generační hlediska, byť z jistého bilančního odstupu, jsou také předmětem názorové výměny s Arne Novákem. I přes korektní tón vzájemné diskuse Šalda odmítá jako ahistorickou především Novákovu vývojovou koncepci české literatury, v níž Novák s jistou apologetičností vůči mladé generaci hledá hodnotovou kontinuitu s vývojovou fází sedmdesátých a osmdesátých let 19. století a také poněkud jednostranně zkresluje a podle Šaldova názoru dokonce snižuje význam generačního hnutí devadesátých let, s nímž Šalda pocítuje zcela přirozenou spřízněnost.

V perspektivě základních vývojových etap Šaldova myšlení v daném období má hodnotu jistého mezního bodu také text publikované přednášky *Umění a náboženství*. Šaldovo směřování k určitému typu esteticko-filosofického konceptu však do určité míry předjímají již některá polemická vystoupení z předchozího období. Jednalo se především o kratší názorovou výměnu s Bohumilem Kubištou v roce 1912 na stránkách České kultury, kdy Šalda hovoří přímo o svém teistickém stanovisku, rovněž v reakci na článek Bohumila Uhlíře v následujícím roce Šalda zase poměrně racionálně rozlišuje mezi úzce vymezeným rámcem institucionálního katolicismu a vlastní nábožensko-filosofickou koncepcí; tehdejší Šaldovo pojetí individuální religiozity také okrajově přesahuje do polemik s Herbenovým Časem a do názorové výměny s F. V. Krejčím, a to zejména v otázce interpretace díla Paula Claudela.

Do jisté míry lze říci, že Šaldova přednáška *Umění a náboženství* vychází také ze základního problému tehdejšího Šaldova myšlení, který je možno označit jako proces překonávání výchozího dualistického modelu směrem k určitému typu celostní syntézy. Toto hledisko pak Šalda uplatňuje především ve výkladu vývoje některých koncepcí evropského křesťanství, když například klade ostrou dělící hranici mezi Pascalův kvietismus a proces barokní náboženské institucionalizace, což je podle Šaldova názoru výchozí hledisko hodnotové *duality*, která poznamenává v dalších modalitách vývojový kontext evropského křesťanství. Právě v těchto souvislostech Šalda upozorňuje především na jednotlivé projevy nábožensko-intelektuálních proudů zejména v 19. století (např. na romantický titanismus jako na jednu z forem revolty, na projevy intelektuálních konverzí na konci 19. století, na Nietzscheho vitalistické gesto či na obrodný filosoficko-náboženský proud v ruském prostředí).

Scelujícím kritériem se pro Šaldu stává Bergsonovo pojetí přirozené jednoty náboženství a života, jehož součástí je, a zejména v tomto aspektu spočívá specifičnost Šaldova tehdejšího přístupu, také hledisko kulturotvorné. Toto celistvé a v zásadě syntetické chápání daného typu vztahovosti jako možného projevu moderní civilizace, v němž lze vidět jedno z důležitých hledisek Šaldova přístupu, však následně vyvolá některé polemické reakce. Za příliš romanticky individualistickou a v podstatě heterogenní vůči českému prostředí považuje Šaldovu

konceptu Vasil Škrach, a to především ve srovnání s některými nábožensko-etickými principy Masarykovými. Také Bohumil Kubišta považuje Šaldovo pojetí náboženské otázky za příliš harmonizující zvláště z hlediska obecnějších trendů vývoje moderní civilizace. A Šaldou v té době tolik zdůrazňovaný kulturotvorný aspekt moderního křesťanství označuje František Tučný za neautentickou romanticko-dekadentní stylizaci.

Válečné období zákonitě znamená změnu a postupně se také stává jistou přelomovou fází. K významnějším textům této etapy patří bezesporu Šaldova studie v Žaludově památečním sborníku *Jan Hus v památkách a životě českého lidu* z roku 1915. Nové publikační možnosti přináší v roce 1917 založení časopisu *Kmen*, v jehož výchozím zaměření Šalda usiluje především o přirozenou kontinuitu s Českou kulturou. Válečné období však přináší jeden poměrně důležitý obrat. Jestliže v polemikách s Janem Herbenem a F. V. Krejčím a také ještě v roce 1914 v souvislosti s manifestem *Provolání české veřejnosti* zastává Šalda stanovisko jistého kulturního autonomismu a praktické nezávislosti intelektuála, pak se v roce 1917 jeho postoj výrazně mění. Tento obrat je patrný zejména ve stati *Tvůrce a pospolitost*, v níž Šalda podobně jako například v textu *Tradice třeba* vyslovuje požadavek společenské kontinuity spolu s potřebou sdílení jistých obecných kulturních hodnot. Je možno říci, že v tomto období Šalda do značné míry přehodnocuje svůj koncept estetické konvergence k perspektivě jistého kolektivního přesahu, v jehož rámci se začíná vytrácet rovněž jeho autonomistické pojetí hodnotově-vývojové imanence, které je postupně nahrazováno představou jisté kulturotvorné harmonizace s celkem.

Vyvrcholením jedné etapy Šaldova myšlenkového vývoje je také jeho román *Loutky i dělníci boží*. Uvažuje-li Šalda v teoretické rovině o vyčerpání tradičního románu, pak pokus o jistou alternativu nabízí jeho vlastní beletristická praxe, v jejímž rámci Šalda pracuje s principem určité syntetizující a mnohvrstevnaté výstavby románového textu. Myšlenkovou kontinuitu s předchozími obdobími pak v románovém tvaru Šalda konkretizuje v jednotlivých variantách pojetí života, které ve filosofické a etické rovině směřují k požadavku autenticity nadosobního přesahu směrem k duchovní transcenci.

Do oblasti významných ohlasů Šaldova díla v tomto období patří bezesporu Rádlova studie *F. X. Šaldova filosofie*. Rádl v zásadě vychází z hlediska zákonitého vztahu mezi Šaldovým myšlením a jeho estetickými názory. Výchozím bodem Rádlovy analýzy je samotné Šaldovo pojetí světa, v jehož rámci Rádl odmítá Šaldovu kategorii organičnosti, která se podle jeho názoru redukuje na atomizovaný sled dílčích individualizovaných jevů. Z této noetické perspektivy Rádl dále zpochybňuje základní aspekty Šaldovy estetiky, kam zařazuje zřetelný sklon k antitetičnosti a k polemickému vymezování problémů, důsledkem fragmentarizovaného pojmání jevů je podle Rádlova názoru také Šaldova tendence k artistnosti a k jistému racionálnímu panestetismu, jehož projevem je rovněž Šaldův specifický literární jazyk. Na základě těchto znaků Rádl následně vyvozuje Šaldovu vnitřní spřízněnost s romantickou estetikou jako obecným kulturně-filosofickým konceptem, do jehož blízkosti spadá také Šaldovo pojmání náboženské otázky. Z jisté obecnější a polemické pozice reaguje na Rádlovy názory Rudolf Malý, když poukazuje na neslučitelnost východisek Rádlových a Šaldových, která představují dva zásadní a hodnotově heterogenní myšlenkové celky v rámci tehdejšího českého intelektuálního prostředí.

Pokusíme-li se nyní shrnout hlavní tendence a směřování Šaldova myšlení na konci daného období, pak lze uvažovat o dvou okruzích, které tvoří na jedné straně Šaldovy názory literárně

estetické, v jejichž rámci lze do jisté míry zaznamenat jemný příklon k určitému typu aplikované praxe a ústup od výrazných esteticko-filosofických koncepcí z počátku desátých let, druhým okruhem Šaldova intelektuálního a kulturního zájmu je stále sílící přesah do oblasti politické publicistiky, který lze chápat jako přirozený důsledek obecnějšího společenského klimatu.

V oblasti literárně-estetické lze dále vidět dvě základní tendence, z nichž první má charakter bilanční, druhá z nich naznačuje posun směrem k inovaci. Významným předmětem Šaldova zájmu jsou bilančující návraty ke generaci devadesátých let například v textech věnovaných Otakaru Theerovi, Růženě Svobodové, Karlu Tomanovi nebo Otokaru Březinovi. Šaldův esej *Národní podobenství tvorby Březinovy* se stal také předmětem dílčí polemiky s Karlem Čapkem, která se týkala interpretace východisek tzv. pocitové tragičnosti generace 90. let. Generační konfrontaci představuje také názorová výměna s Josefem Čapkem, která v širším kontextu souvisí rovněž se Šaldovým hodnocením tehdejšího Neumannova pojetí civilismu. Podstata Šaldova bilančujícího a generačního přístupu (Březina, Toman, Sova) spočívá v jeho koncepci vývojové zákonitosti tzv. syntetického oblouku, což je myšlenkový model, který se objevuje již v *Duši a díle*. Generační a bilanční aspekty obsahuje také Šaldův nekrolog Johna Ruskina, avšak relevantní názorový posun lze spatřovat zejména v Šaldových statích o Paulu Adamovi, Waltu Whitmanovi a Ch. L. Philippovi. Ačkoliv je Šalda vůči Adamově pojetí perspektivy literárního vývoje spíše kritický, lze říci, že na druhé straně v zásadě akceptuje jeho požadavek hodnotové inovace. Touto problematikou se Šalda zabýval intenzivně především na počátku desátých let právě v souvislosti s výkladem základních etických doktrín 19. století, ve svých úvahách o klasicismu, v otázce genealogie romantismu a v reflexi o možných konvergencích křesťanství a moderní kultury. Právě ve zmíněných statích o Philippovi a o Whitmanovi z roku 1919 lze zaznamenat již zřetelně formulovaná stanoviska, v nichž Šalda odmítá jistý typ artistní tradice literárního vývoje, kterou považuje za překonanou.

Jestliže v první fázi desátých let pokládá Šalda hledisko harmonizace za jeden z hlavních znaků směřování k individuální transcendenci, pak v závěru tohoto období lze v něm vidět jistý obrat k inovovanému konceptu konvergence. V těchto souvislostech je možno uvažovat o vývojovém posunu Šaldova myšlení směrem k jistému typu kolektivně sdíleného estetického modelu v jeho kulturotvorném a organickém aspektu, jehož výsledkem je harmonizující noeticko-estetická konvergence. Šaldův koncept celistvosti, na počátku desátých let silně uplatňovaný především v oblasti estetické a umělecké, tak přerůstá do kvalitativně širšího rámce jednoty umění a života.

TOWARDS SOME ASPECTS OF ŠALDA'S INTELLECTUAL AND AESTHETIC DEVELOPMENT IN THE 1910'S

Summary

The study deals with the period of the 1910's in the works of F. X. Šalda from the perspective of the development and shaping of his general aesthetic opinions in view of his continuous literary, critical and polemic practice. While at the beginning of the 1910's, as a part of a starting complex of aesthetic criteria, Šalda is heading towards a certain type of central model which can be labelled as ethic and aesthetic convergence at the end of that period, a substantial shift

to a qualitative change of convergence type is obvious in Šalda's thought which surpasses the framework of individual and autonomist ethic and aesthetic model from the previous period in the direction of a noetic and social dimension.

Translation © Martina Levey, 2006

PhDr. Hana Bednaříková, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc
gioconda.2005@post.cz

Z ČESKÝCH JEZUITSKÝCH ELOGIÍ 17. STOLETÍ

JIŘÍ FIALA – MARIE SOBOTKOVÁ

Obraz české barokní literatury 17. století by byl neúplný, pokud by se stranou naší pozornosti ocitly příležitostné skladby psané veršem či prózou. Patří k nim např. panegyrická díla¹ a mnohé jim typologicky blízké literární texty. Autoři panegyrik byli při tvůrčím procesu vedeni nejen propracovanou literární teorií, ale také pragmatickými hledisky, protože jejich skladby měly pomáhat k vytváření dobového obrazu osobních, následovánímhodných vzorů – příkladných hrdinů, nositelů žádoucích vlastností a životních postojů.² Výrazná didaktická funkce panegyrických textů předpokládala hyperbolizaci exemplárních vlastností oslavovaných osobností, jež byly chápány jako ideální. Ve světském prostředí je takovým vzorem panovník (král/císař jako vzor statečného rytíře), pro vytvoření vzorů církevních pak autoři čerpají z bohaté tradice hagiografické literatury a vzory služebníků Božích prezentují především v homiletice, ale také v legendistice, meditativní próze, historiografii, duchovním básnictví a dramatu.

Specifické místo v české barokní literatuře 17. století zaujímá *elogium* (z řec. *elegeion* – nápis) – žánr, který se geneticky váže s inskripčními formami, jako jsou nápisy, nadpisy, zápisy a šířeji chápané epigrafy, některé druhy epigramů a epitafů.³ Elogium v evropské tradici vychází ze starověké řeckolatinšské kultury, podobně jako jiné inskripční formy, jako jsou nápisy na sochách, budovách, nejčastěji pak náhrobní nápisy.⁴

Prvotní forma elogia byla vymezena starověkou konvencí stanovující, že:

- a) rozsah elogia má činit nejvýše pět řádek (pět veršů),
- b) obsah elogia tvoří jméno zemřelého, případně jména jeho bezprostředních předků,
- c) následuje chvála těchto osob, případně výčet titulů, jež zemřelému, případně jeho předkům náležely.

Antická starověká elogia nebyla veršována, neboť funkcí elogia bylo v první řadě „commemorare“, připomínat; třebaže rovněž jeho estetická funkce byla považována za významnou, s čímž souvisela snaha, aby elogický text splňoval kritéria literárnosti.⁵

V období humanismu ožila antická tradice elogických nápisů – spojení textu a portrétu významné osobnosti, jak o tom svědčí nápisy na hrobkách a svatyních; texty, většinou neveršované, byly podle dobové konvence maximálně stručné, konkrétní a výstižné, nebyla v nich uplatněna tendence k naraci, vyprávění o osobnosti bylo nahrazeno pouhým výčtem jejích nejlepších vlastností. Kromě neveršovaných (prozaických) elogií byly texty tohoto žánru psány hexametrem nebo saturnským veršem (tj. starobylým přízvučným veršem).

V renesanci a hlavně v baroku patřilo elogium k nejpůvodnějším z panegyrických žánrů: lze v něm spatřovat pokračování antické tradice a konvence, neboť plní dále dávné funkce epigrafické a čistě literární, objevují se též jako nápisy pod portrétem autora (čímž se zdůrazňuje sepětí textu a obrazu). Nově pak elogia fungují jako erbovní verše – „stemmata“.

V období baroka se v západní Evropě konstitovala nová poetika elogia. Nejčastějším jazykem elogií je i nadále latina, neboť texty v latině byly považovány za vzory pro národní tvůrce elogií, kteří psali elogia jak v latině, tak v národních jazycích.⁶ Elogium svým tvarem i obsahem nejvíce vyhovovalo poetice konceptu a často bylo přirovnáváno ke šňůře perel, složené z relativně samostatných částí, tj. sentencí, inskripcí, antitez, neočekávaných point, bohatých epitet, nejasných a mnohovýznamových metafor, řetězců paradoxů, jež měly vyvolat dojem rozbitého, nejasného, polysémantického textu, který však byl koncipován podle svébytných, logice podléhajících pravidel.⁷

Jezuitské barokní poetiky a rétoriky sice propracovávaly definice elogia, pokud jde o jeho tvar a specifiku, ale šlo jim více o analýzu stylu výpovědi elogických textů (srov. barokní poetiku Kwiatkowiczovu z r. 1672, citovanou v pozn. č. 4 této stati). Elogický styl, blízký stylu epigramatickému má být především jasný, pádný, ostrý, úsečný, vtipný („acute“ – ostře, bystře, jasně, prudce), jak o tom pojednal K. Sarbiewski v rozpravě *De acuto et arguto* (kolem r. 1623) a poté v díle *De perfecta poesi* (kolem r. 1626). Podle K. Sarbiewského dokonalé *acutum* vzniká jako výsledek střetu, spojení „neshodného se shodným“, jako shodná neshodnost, nebo neshodná shodnost – „concor discordia vel discors concordia“, jehož estetický účinek je tím silnější, čím neobvyklejší jsou užitá slovní spojení.⁸

V českém prostředí vznikají v průběhu 17. století četné prozaické elogické texty, zejména v prostředí Tovaryšstva Ježíšova (jezuitů), což mělo příčinu v těsném propojení jednotlivých jezuitských kolejí, rezidencí či misií, v povinné řádové peregrinaci, tzn. v častém střídání místa působnosti příslušníků tohoto řádu, a v pravidelných kongregacích, tj. poradách významných představitelů jezuitské provincie. Počet jezuitských řádových domů a jejich členů v rámci české jezuitské provincie po porážce české stavovské rebelie narůstal – v roce 1688 dosáhl 1023 osob,⁹ ale to nemohlo být na překážku, aby se nezřídka jezuité – označující se ve svých písemnostech hromadně jako „nostrī“, tj. „naši“ – neznali osobně, a nepřijímali proto zprávu o úmrtí příslušníka Tovaryšstva s živou účastí. Elogia se postupně stala součástí řádového informačního systému, na svou dobu pověstně dokonalého, neboť byla opisována (od konce 17. století i tištěna), rozesílána do jednotlivých jezuitských řádových domů a zde vázána do konvolutů, z nichž se některé dochovaly až do dnešní doby.¹⁰

Podle M. Svatoše „*elogium*“, tj. obšírnější vypsání života, příkladných vlastností a významných činů zesnulých členů řádu, obvykle následovalo po *necrologiu*, tedy po stručném úmrtním oznámení, které představení řádového domu, v němž jezuita zemřel, rozesílali formou dopisů záhy po jeho skonu. (...) Hlavní funkcí elogií bylo podat základní informace o životě spoluobratřích, zároveň ukázat jejich příkladné ctnosti a činy a tímto příkladem vychovávat členy řádu k naplnění ideálů Tovaryšstva. Elogia snad mají původ v pasáži věnované zprávám o mrtvých členech jednotlivých domů v kapitole *De litteris anuis* řádové regule *Formula scribendi*, kde jsou i pokyny, z kterých údajně má skládat připomínka zemřelých členů. V praxi buď povahopis a zaznamenáníhodné činy zesnulého následovaly až po počátečním chronologickém přehledu života, nebo curriculum vitae bylo průběžně přerušováno doklady křesťanských ctností zesnulého a jeho zásluhami o společenství, v němž působil (řeholní komunita, obec):

jeho význačné vlastnosti a skutky byly přitom ilustrovány exemply a historkami na základě očitých svědectví a pověsti, které se těšil.“¹¹

Jezuitská elogia vzniklá v rámci české provincie Tovaryšstva Ježíšova jsou psána především v latině, ale také v českém a německém jazyce; nalézáme též dvě verze – latinskou a českou, případně německou a českou – téhož elogia věnovaného určitému zesnulému příslušníku Tovaryšstva. Jezuitská elogia nedodrží striktně principy barokních poetik a rétorik, a tak bude záhodno odlišit analýzou konkrétních eelogických textů invariantní a variantní prvky jejich výstavby. Již z titulů českých elogií vyplývají informace o dobovém pojmání elogia jako specifického prozaického žánru. Zatímco v titulech latinsky psaných elogií se označuje následující text výhradně jako „elogium“, v jejich českých překladech, popřípadě v českých textech bez paralelní latinské verze se zpravidla vyskytují též česká tlumočení termínu elogium: jednou je v titulu užito formulace *Krátká správa o ctmostech...*, jindy je text opatřen titulem *Vysvětlení chvalitebného života...*, popř. *Chvalitebný vejpis...* apod.¹ V textech elogií uvedených v příloze této stati je jen v jednom případě uvedena žánrová forma textu jako „elogium“ v českém textu, a to v elogiu věnovaném jezuitskému fráterovi Augustinu Porschlokovi, jehož adresátem byl rektor jezuitské koleje v Klatovech P. Daniel Červenka.¹²

Věnujme se nyní blíže pěti jezuitským elogiím ze 17. století, která editujeme v příloze naší stati. Tři z těchto elogií jsou dochována ve dvou jazykových mutacích – latinské a české; čtvrté, nejrozsáhlejší elogium *Chvalitebný spis nejmilejšího Eliáše Brümel v Holomouci 13. ledna léta 1680 v Pánu zesnulého*, jakož i pátou skladbu s názvem *Elogium nejmilejšího v Kristu Pánu bratra Augustina Porschloka, jenž léta 1683, 5. června, šťastně v Pánu zemřel* máme k dispozici pouze v české verzi. Při výběru těchto pěti eelogických textů k editaci jsme byli vedeni snahou prezentovat především texty dochované ve dvojí jazykové podobě, abychom umožnili jejich vzájemnou konfrontaci a dobovou úroveň překladu z latiny do češtiny (předpokládáme, že primárními verzemi těchto elogií byly jejich verze latinské), přihlédlí jsme i k časovému odstupu mezi prezentovanými elogií, který by mohl naznačit možné vývojové modifikace tohoto žánru.¹⁴

Rozsah i volbu jazykových prostředků spolu se stylem elogia ovlivnili nejen většinou blíže neznámí autoři a jejich stylistická zběhlost, ale také postavení zesnulého řádového spolubratra v Tovaryšstvu Ježíšovu. Podle M. Svatoše „elogia (stejně jako *vitae*) se snažila podat jakýsi psychologický portrét zesnulého, jenž tak dostával rysy literárního hrdiny. Oslavné nekrology byly však formou prezentace nejenom konkrétního životního příběhu a morálního profilu zemřelého jezuita, ale i životních zásad celého řádu, proto uváděly vedle individuálních rysů a skutků zesnulého i ctnosti modelové, typické pro ideální představu člena řádu.“¹⁵

V prvním elogiu editovaném v příloze naší stati, jež nese název *Krátká správa o ctmostech Tomáše Textora* a jež vzniklo v souvislosti s úmrtím jmenovaného příslušníka Tovaryšstva dne 23. května 1658, se nejprve uvádí jeho místo narození, stáří, jehož se dožil, a délka služby v řeholi; z dalšího textu vyplývá, že Tomáš Textor byl zaměstnán přes deset let jako vrátný jezuitské koleje. Znamená to tedy, že v hierarchii Tovaryšstva Ježíšova stál na jejím nejnižším stupni – byl to jezuitský fráter či též „coadjutor temporalis“ – „dočasný pomocník“ nebo „coadjutor formatus“ – „trvalý pomocník“, příslušník jezuitského řádu bez vyššího vzdělání a kněžského svěcení. Nebude zřejmě náhodné, že česky psaná jezuitská elogia se vztahují převážně k jezuitským fráterům neznalým latiny, zatímco latinské verze těchto elogií byly určeny k informaci jezuitským páterům rozličné etnické příslušnosti.

Podobně jako jiných jezuitských elogiích i v tomto elogiu se především zdůrazňuje příkladná zbožnost a náboženská horlivost zesnulého, kterou každodenně prokazoval, a to i ve chvílích, kdy jeho tělesné síly oslabovala smrtelná choroba. Pověst vrátných, branných a vůbec hlídačů všeho druhu nebyvala odedávna valná vinou jejich nerudnosti a nevládnosti vůči okolnímu světu; snad proto se v elogiu vyzvedá Textorovo laskavé chování vůči studentům a řádovým spolubratřím, i jeho sebeobětování, když se nabídl ke ošetrovatelské službě u nakažených morem. Žádoucí asketičnost příslušníka jezuitské řehole jakožto vyvrcholení křesťanských ctností je manifestována Textorovým potlačováním tělesných žádostí a naprostou chudobou. Autor elogia neopomněl uvést obligatorní součást odchodu jezuity na onen svět – poslední pomazání a přítomnost příslušníků řádové komunity při úmrtním loži řeholního spolubratra, pokud to okolnosti dovolovaly.

Další dva české elogické texty, které editujeme v příloze naší stati – první z nich věnovaný Jiřímu Dachsovi, příslušníku opavské jezuitské koleje, a druhý Adamu Schneiderovi, členu jezuitské koleje u sv. Klimenta na Starém Městě Pražském¹⁶ –, jsou ve srovnání s ostatními elogií obsaženými v příloze naší stati méně rozsáhlé, zato zaujmou svižností přehledu hlavních činností obou jezuitů, neméně jako jejich výstižnou charakteristikou: jezuitský fráter Jiří Dachs byl podle autora příkladný svou oddaností službě Bohu, ale také službě nemocným lidem, neboť jim trpělivě až do konce svých dní pomáhal jako kolejní lékárník. Rovněž jezuitský fráter Adam Schneider byl za svého života vzorem svým spolubratřím, a to jak svým ctnostným a bohabojným životem, tak svými osobními vlastnostmi – pílí, vyrovnaností a počestností; jako unikátní rys Schneiderovy osobnosti je akcentována jeho celoživotní obrana bratrské lásky mezi příslušníky Tovaryšstva Ježíšova.

Čtvrté české jezuitské elogium, které přiloženě editujeme, je pozoruhodné jak svou proveniencí, tak obsahem. Pochází z roku 1680 a oznamuje Tovaryšstvu Ježíšovu smrt Eliáše Brümela, zemřelého dne 13. ledna tohoto roku v olomoucké jezuitské koleji, řádovém domě, jenž byl po pražské koleji klementinské druhý co do svého významu, neboť při něm existovala od roku 1573 druhá jezuitská univerzita v zemích Koruny české. Těbaže obyvatelé města Olomouce náleželi převážně k německému etniku a v blízkosti města se vytvořil během kolonizačních aktivit středověkých českých panovníků a moravských biskupů německý jazykový ostrov, široké okolí města bylo osídleno slovanským etnikem, neméně jako kolejní či konviktní statky (Nový Jičín, Rokytnice u Přerova, Čejkovice u Hodonína, Bohdalice u Vyškova aj.). Bylo tedy nezbytné, aby mezi příslušníky olomoucké jezuitské koleje byli kněží i koadjutoři ovládající češtinu. Z 80. let 17. století však české literární památky z Olomoucka neznáme – jediným významným literárním textem jsou paměti bouzovského kantora Mikuláše Františka Kerneria,¹⁷ a tak je toto české elogium svého druhu unikátem. Zachovalo se v konvolutu elogií zasílaných do jezuitské koleje v Novém Jičíně,¹⁸ a to na foliích 266v až 269v. Předchází mu na foliích 262r až 265v německá verze téhož elogia (psaná jinou rukou) pod titulem *Lobschriefft deß Charissimi Eliae Grimmel, welcher zu Ollmütz den 13. Januarij anno 1680 in Gott seelig entschlaffen*;¹⁹ je adresována „Reverendo Patri in Christo, Patri Carolo Libertino, Societatis JESU Collegj Rectori Jitzinij“.²⁰ Jak patrně, je v německé a české podobě jména zesnulého jezuity difference, ale komolení osobních jmen je v barokních textech běžné.

Také Eliáš Brümel náležel ke „koadjutorskému stavu“, tj. k bratřím laikům Tovaryšstva Ježíšova. Narodil se v Českých Budějovicích roku 1605, o jeho rodičích či sourozencích se od elogisty, jenž rozvíjí paralelu mezi zesnulým a starozákonním prorokem Eliášem,²¹ nic

nedozvídáme. Vyučil se krejčím, ale okrádání zákazníků tovaryši tohoto řemesla mu byly tak proti mysli, že vstoupil do jezuitského řádu a prošel brněnským noviciátem. V řádových domech se poté věnoval krejčířským pracím pro své spolubratry, byl zaměstnán i jako pradlák a kostelník. Dozvídáme se tak některé podrobnosti o všedním životě jezuitské komunity, zejména o hygienických opatřeních týkajících se osobní čistoty a práce jejích členů:

Nemenší jest byla jeho pečlivost a pilnost při ouřadě prádla, patřice, aby slušná čistota nescházela, v jeho koleji přihodilo se jemu, kdíž dotčený ouřad na se bral, že dvojí toliko prádlo pro jednoho každého bylo; znamenav nejmilejší Eliáš, že tím způsobem řeholní slušná čistota nemohla by zachována býti, tak dlouho starostlivě a laskavě s vrchními jednal, až jest pro jednoho každého našeho trojí prádlo vyjednal. Nebylo dosti jemu, aby naši nedostatkem prádla stížení nebyli, ale taky tam jeho mysl směřovala, aby všickní, jak mnoho bez ourazu svaté chudoby dbáti se mohlo, pohodlně byli opatřeni. Svou laskavou prací a pracovitou láskou to jest způsobil, že jednakaždá osoba ručník svůj měla, kdížto prve kněží toliko těmi opatření byli, jiní pak k obecnému umyvadlu velikou svou nepohodlností scházeti se musili. (...) Věděl nejmilejší Eliáš o některých přílišném potu, kteří ač víceji košil každého téhodne potřebovali, však jich žádati se ostejchali, těch potřebě on nežádán laskavě ku pomoci přispěl. Též byli, kteří s dovolením vrchních měli vlastní šátky, punčochy, obojčky²² a těm podobný věci k potřebě, o těch a takových jednostejná starost byla, a jestli ztrhané byly, takovou o jich spravení péči měl, jako by jeho vlastní byly aneb k domácímu prádlu náležely; tak pilen byl i v těch věcech, který k jeho ouřadu nepatřily. Obzvláštní pochvalu zasloužil nejmilejší Eliáš, že velmi velikou bedlivostí hleděl, aby ti, kteří nejakou nebezpečnou nemocí neb nedostatkem nakažení byli, své vlastní prádlo měli, tak aby zdraví nakažení nebyli, a jestli kdo s takovou nemocí smrti sešel, hned po smrti velikou pilností všecko vyčistil, patřice opatrně, aby jich prádlo aneb cokoliv nejmenšího zdravým k užívání nepřišlo.

Poslední české jezuitské elogium, jež publikujeme v příloze naší stati, je věnováno fráteru Augustinu Porschlokovi, sice vyučenému ševci, ale v řádové službě kuchaři, „spižírníkovi“, stolníkovi a vrátnému – i Porschlok tedy náležel k řádovým koadjutorům, kteří v jezuitských kolejích zajišťovali základní životní potřeby jejich příslušníků. Pouze v tomto elogiu je v jeho úvodu věnována pozornost původu zesnulého, neboť byl synem „nábožných a vždycky katolických rodičův“. Styl výpovědi autora Porschlokova elogia je bohatý na epiteta a přirovnání, která prolínají celým dynamickým, strhujícím a sugestivním textem, jenž je členěn chronologicky, a tím je i přehlednější:

První čas živobyťi svého pod kázní svých rodičův strávil, potom pak na řemeslo ševcovské byl oddaný, kteréžto řemeslo, jakož bohobojné mravy jemu do Tovaryšstva nápomocné byly. Nebo pobožný a řeholní život, láska a jednota, kterou naši v koleji vesměs spojeni byli, tak velikou a hořící žádost a lásku k tomuž Tovaryšstvu v něm vznítily, že on k lepšímu ujištění předsevzetí svého nepochyboval svého řemesla na stranu poodložiti a přes dvě léta v kuchyni našim pilně a věrně posluhovati.

Charakterovým vlastnostem a životním postojům Augustina Porschloka je věnováno neméně místa:

Jakož se i v brzkým čase stalo, když jest na první u velebného pana pátera Šimona Schirera složenou žádost do Tovaryšstva přijatý a z velkého počtu povolanych mezi malou hrstku vyvolených 30 brněnského noviciátu odeslaný byl. Kdežto s jakou horlivostí první právě dokonalosti základ náš nejmilejší Augustin položil, vésti a jako pústem, jest nám ukázal jeho mužský vůl, ježto on rozmanitými a dospělými cnostmi chvalitebně ozdobil a okrášlil. Co se sice kázně a mrskání těla dotýče, aby svou vzláštní a nezřízenou lásku, jako i přirozené vášně a náruživosti, jakožtou ouhlavní řeholní dokonalosti nepřátele, tím snadněji sobě podmanil, s tělem svým velmi přísně zacházel, takové rozličnými spůsoby, obzvláštně disciplinami a žíněnými pásky sužující, a tím způsobem tělo duchu v poddanost podrobující.²³

V elogistově podání je také Augustin Porschlok vzorem oddaného a ctného příslušníka jezuitského řádu, který nebude nikdy zapomenut:

Odkudž, jako z dobře zorané země, nemalá rozličných pěkných ctností žeň pocházela. Spatřovala se ne bez obzvláštního našich rozdělení na našem Augustinovi hluboká, bez všeho pochlebování pokora, rychlé, bez odmou-
vání poslušensství; upřímná k svým spolubratřím a jim ve všem sloužití hotová láska; nepřemožená v odporných
a protivných věcech bez vší malomyslnosti trpělivost, v práci a oupadech beze vší nechuti neustálá pilnost; slovem
pravá duchovní beze vší hany a urážky dokonalost.

K této Porschlokově chvále autor připojuje další argumenty dokládající jeho exemplární
způsob života, ale také specifický způsob jeho humoru – „řeholní šprým“:

Nikdy se na něm neznamenal, aby někoho z našich neklidnými, broukavými a ouštipnými slovy byl urazil, aneb
za nějaké bratrské lásky prokázání požádaný takovou byl obdržel, nýbrž za šťastného se pokládal, když jest někomu,
ani požádaný nejsa, v něčem posloužití mohl. Z čehož pocházelo, že často bratr, i bez našeho vrchních nařízení,
když byl znamenal, že by někdo z nejmilejších bratří skrze jisté práce velmi zaneprázdněný byl, jeho ouřad rád na
čas zastati dobrovolně se vynasnažoval nebo začasto již ouřad kuchaře, již sklepníka, již spížmíka, již i vrátňého na
sebe přijímal a takové práce kratochvilným a řeholním šprýmem sobě (tak mluvil) oslazoval.

Autorův chvalo zpěv graduje v pasážích věnovaných poslednímu období Porschloka
života, když usiluje ukázat, že „nejmilejší v Kristu Pánu bratr Augustin Porschlok“ byl všemi
milován a vážen bez ohledu na své nízké postavení v řádové hierarchii:

Ty všechny přepěkné ctnosti, které náš nejmilejší bratr Augustin skrze běh života svého jako obzvláštnosti ukazoval,
takové při posledním svým živobytí jako v jedné přepěkné a líbezné vonici z rozmanitých kvítkův sebranou kytku
v jedno sebrav svým nejmilejším spolubratřím po sobě zanechal. (...) Sice dokud mohl, skoro celý den v modlení svých
hodinek a růžence, jako i jiných nábožných modliteb, kterých již od mnoho let užíval, trávil, když pak pro mdlou těla
svého a od horkosti upralého usta takových modliteb víceji vykonávati nemohl, ústavičná byla jeho modlitba: Ježíš,
Maria, Josef, ta nejsvětější jmena od rána do večera, jak duchem, tak ústy ustavičně vzýval, často mezi ně přidáváje
přepěkných teologických ctností cvičení a opakování: věřím, doufám, miluji tebe, Bože můj, nade všechno; která slova
s takovou vroucností a nábožností opakoval, že přistojícím nejednou slzy z očí se vypouštěly; v kterýmžto vroucným
Boha svého milování i duši svou, kterou Stvořiteli svému k líbezné vůni obětoval, šťastně vypustil.

ZÁVĚREM

Elogium jako tzv. malý poetický žánr, v případě jezuitských elogií ovšem žánr prozaický,
osciluje mezi několika typy panegyrických textů: od pouhého nekrologia (výčtu údajů kdo,
kdy a jak zemřel a vylíčení jeho příkladného řeholního života) až k osobní, lyrizující výpovědi
o ztrátě bratra, ale i blízkého člověka, jak jsme toho svědky v elogiu Augustina Porschloka
– autor tohoto elogia prokázal schopnost (snad i vědomou touhu) vypravovat Porschlokův
životní příběh. Zvláštní pozornost si zaslouží jazyková stránka českých jezuitských elogií
dokládající způsob fungování češtiny v rámci jezuitské každodennosti 17. století.

PŘÍLOHA

(I)

Elogia patrum Societatis Jesu annis 1649–1667. Národní knihovna České republiky, Praha, sign. XXIII C 112/5.

[fol. 7r] Elogium Thomæ Textoris defuncti Novæ Domi 23. Maij Anno 1658²⁴

Thomas Textor Patriâ Tinhorschoviensis, natione Bohemus, ætatis anno sexagesimo, Societatis verò 34. Coadjutor temporalis formatus ab annis – 21. Hodie omnibq̄ Sacramentis piè munitus, in corona PP. et FF. in Domino obdormivit. Fuit erga Venerabile Sac'ntum singularis devotionis; qvintâ qvâq̄, feriâ â primo suo ingressu in Soc'tem, nunquam Sacram mensam adire omisit. Quotidie ab annis tribus, quamvis gravis vertigo caput ex totum corpus vexaret morbus et totum morbus, Sacrificio Missæ adregere constanter est notatus, donec integrè cum apoplexia lecto affixit. Qvotidie Officium B. V.^{is} majus, Rosarium, Litanias de B. V.^e et Nomine JESU, Septem psalmos Poenitentiales, etiam in extrema infirmitate, orare non intermisit. Nemo est Visitorum, qvi cum in Meditatione, vel in Examine pensa persolventem non invenisset. Regularum ipse observans, ut alij quoq̄, eis observarent pro officio suo orerabat. Colloqvijis spiritualibus ita addicebatur, ut non nisi in lacrymas, resolutus ea audiret. Mortificationis erat cultor egregius. Ab inita Societate usq̄, ad ultimum diem, qvô ex triclinio exportatus est pridie cujusq̄, *[fol. 7v]* festi, et Dominicæ Diei non nisi de genibus cibum sumebat. Nec svavius in extrema infirmitate decumbere se ostendit, quàm ubi Christum in ligno pendentem capiti suo supponi impetuvit. Et, licet ille â multis annis fractis viribus vixerit, nihilominus otiosus nunquamfuisse est deprehensus. Sed aut triclinio inserviens, aut Collegij ambitus, etiam spectantibus sæcularibus, verrens. Nostrorum reverens, nullum nisi aperto capite, allocutus est. Ultimam requiem ardentissime desiderabat, et nihil dulcius audiebat, qvàm de resolutione corporis, simul se incusans, qvòd exigius labore in Societate peracto, ad tantum præmium vocaret. Deo conabatur sacrire defectum, si quis fuit per Juventutem studiosam, quam singulari gratiâ, ad omne genus pietatis initinebat. Janitor hîc existens annis – 10. ubiq̄, audijt. Pater Studiosorum, quibq̄ auxilij corporalis nihil adferebat, priusquam aut ab ipsis spirituale documentum alienisset, aut ipse dedisset. Conversatorum nostrorum erat amantissimus, ideos, cùm verbo cooperari non posset, oratione labores eorum adjuvabat, nec semel, peste infectis nostris, summis precibus inservire, â superioribq̄ obtinuit. Paupertatis erat observans, ideo post defunctum, excepto Crucifixo, libro Meditationum, Oficio B. V.^{is} et fasce Litaniarum Sacramentum inventum est nihil. Superiores semper revenerebatur, et nihil nisi ex eorum nutu faciebat unquam. Sicut et in ultima infirmitate, totum se dispositioni P. Spiritualis commisit.

Elogia patrum Societatis Iesu a. 1621–1669 defunctorum præcedente elogio Everardi Mercuriani, quarti Societatis Iesu generalis, anno 1580 defuncti. Národní knihovna České republiky, Praha, sign. VI C 18.

[fol. 5r] Krátká správa o ctnostech Tomáše Textora

Tomáš Textor, rodič tejnhoršovský v Čechách, máje věku svého let 60, Tovaryšstva pak 34 jako coadiutor temporalis učiněn před lety 21, 23. máje léta 1658, všemi svátostmi soucí náležitě zaopatřen, v přítomnosti páterův a bratrův prostředkem smrti z toho světa vykročil. Měl jest on obzvláštní k velebné oltární svátosti pobožnost, každý čtvrtek od prvního svého do Tovaryšstva vstoupení nikdy k stolu Páně přistoupiti nezanedbal. Každý den ode třích let, ačkoliv těžká závrť hlavy, ano i celého těla nemoc dosti jej sužovala, ke mši S. stále přicházeti a někdy říkáje čtvermo lézti najdín jest byl, dokavadž právě ani z lůžka, šlakem jsa poražen, vycházeti nemohl. Každodenně hodinky větší blahoslav. Panny Marie, růženec, litanie o blahoslav. rodičce Boží a nejsvětějším jménu Ježíšovým, sedm žalmův [fol. 5v] kajících i v samé také poslední nemoci modliti se nepřestával. Žádného z vizitátorův aneb navštěvovatelův nebylo, který by ho byl při spytování svědomí to, což činiti měl, náležitě vykonávajícího nenalezl. Regulí a ustanovení jsouce sám dobrý zachovatel jiné také k dokonalému jich zachovávání přiváděti se vždy snažil. K rozmlouvání duchovním tak náklonný byl, že nejináč nežli s vyléváním slz je poslouchal. Mrtvení znamenitý milovník byl od nastoupení do Tovaryšstva až do posledního dne, kteréhožto z refektorium vyneseno byl, před každým svátkem a nedělí nejinačež nežli klečící jídal. Anobrž ani v své poslední nemoci měkčeji odpočívati nechtěl, ale krucifix dřevěný pod hlavou za polštář dosti tvrdý míti sobě vyžádal. Ačkoliv pak od několika let velmi mdlé síly užíval, nicméně však nikdy nezahálel, ale vždy buď v refektorium posluhoval, buď v koleji ambity třeba i před světskými metl. Naše v uctivosti majíc s žádným leč s hlavou odkrytou mluvíti obyčej měl. Poslední odpočinutí s velikou horlivostí sobě vinšoval a nic jiného jako o rozloučení těla s duší neposlouchal, mezi tím na sebe žalující, že po tak malý práci v Tovaryšstvu učiněné k tak veliké odplatě povolán býti má. A protož všeliké poklesky a nedostatky své se vynahradiť snažil, jestliže které skrze mládež se staly, kterou taky velmi způsobně v všeliké pobožnosti rozněcoval. V ouřadu vrátného přes deset let pořád zůstávaje, nic o něm jiného slyšeti nebylo nežli otec studentův, kterýmžto však nic neprokazoval dříveji nežli buď sám vyprosil, buď jim nějaké spasitedlné naučení dal. Na conversatory²⁵ naše velmi laskav byl, z kteréžto příčiny slovy nemohouce, modlitbami svými pracím jejich dopomáhal. Aniž také jednou se vši snažností toho sobě při vrchních vyprosil, aby našim morní ranou nakaženým posluhovati mohl. Chudobu S. bedlivě zachovával, a protož po smrti mimo krucifix, knížku rozjímání, růženec, hodinky b. P. Marie a svazeček litaní nic dokonce při něm nalezeno není. K vrchním svým takovou uctivost a poslušnost jměl, že nic nikdy než z dovolení a vůle jejich nečinil, anobrž i v poslední své nemoci všecken se řízení Otce duchovního poručil.

(II)

Elogia patrum Societatis Jesu annis 1649–1667. Národní knihovna České republiky, Praha, sign. XXIII C 112/5.

[fol. 7v] Elogium Georgij Dachs Oppaviae vitæ functi 24. Maij. Anno – 1658²⁶

Extremum apud nos vitæ mortalis Diem egit – 24. Maij C. Fř noster Georgius Dachs Coadjutorum temporalium Soc' tis Nřæ in vita et in morte speculum. Orationis et rerum spi-

ritualium studio impense deditur, Paupertatis amantissimus, Obedientiæ observator exactus, Charitatis erga infirmus plenus, Divini honoris et Catholicæ Religionis Zelator singularis, Vocationis suæ magnus æstimator, otij osor, laboris, etiam in coecitate Amator, Patientiæ in diuturna coecitate et frequentilibq̄ morbis exemplar eximium. [fol. 8r] Benè ob erectas et auctas Pharmacopedias de quinq̄, minimum Collegijs meritis, maximè de Oppaviensi. ob nostram, quam ad multorum stuporem in coecitate inchoavit, magna felicitate erexit et conservavit pro multorum Nostrorum et Externorum solatio et auxilio, qvam in extremam usq̄ infirmitatem proinde direxit, donec, viribus planè destitectus, decumbere constanter coactus fuit. In qva sese perfrequentes Confesiones et Communiones sollicitè ad ultimam luctam disposuit, qvam tandem oleo S. inunctus priùs et SS. Eucharistia refectus ac ultimæ Absolutionis indulgentiarum planariarum applicatione potitus cùm ultra medium noctis, etsi lingvæ, non tamen Rationis usu Destitutq̄ placidè, qvasi dormiens, qvievisset, svavissimè in præsentia Nostrorum finivit, parelò ante medium nonæ matutinæ.

/fol. 8r/ Elogium Adami Schneider defuncti Micro-Pragae 4. Junii, 1658²⁷

Qvartâ Junij desiit apud nos vivere Chrim'us nř Frater Adamus Schnajder munitus omnibus Sacramentris. Dum viveret diligentiam magnam vitus est in Spiritualia exercitia, Orationem et devotionem, statis temporibus impendisse, ut in ipsis itineribus clepsydrum secum portâvit, ad cujus destigeum religiosa pensa fideliter persolveret. Reliqvis verè spacijs qvando per officiorum functiones licuit, vel preces aliqvas è libello dicebat, vel Coronam B. V.^{is} recitabat, vel animum pia codicis ascetiri lectione reficiebat; qod lectionis exercitium non intermisit etiam dum Patribus Externos invisentibus comes assisteret, non fine eorundem Externorum ædificatione. In divinam Eucharistiam eo affectus ferebatur, ut non contentus temporibus à Regula præscriptio, dies Jovis feriatos ad illam percipiendam adsciverit eademq̄, supplex adorârît interdiu frequentius: cùm verò alijs ad hortū euntibus contingeret eum domi relinqvi, adorandæ Eucharistiæ indulgebat prolixius; et aras templi obeundo, oertas deo pretes offerebat. Erat deniq̄, qvietus, tractabilis, Moderatorum suorum observans, et eū qvem debebat respectum erga Sacerdotalem ordinem præferens, ac fraternæ Charitatis amator, ut solitus dicere fuerit, se nil magis odisse, qvàm fraternæ Charitatis læsionem, proinde et honorum Externis agendo evitare studuerit.

Elogia patrum Societatis Iesu a. 1621–1669 defunctorum præcedente elogio Everardi Mercuriani, quarti Societatis Iesu generalis, anno 1580 defuncti. Národní knihovna České republiky, Praha, sign. VI C 18.

[fol. 5r] Vysvětčení chvalitebného života našich dvouch bratrův

1658, 4. Junij. Čtvrtého dne Junij vykročil v Praze z tohoto světa bratr náš Adam Schneider, všemi svátostmi náležitě opatřený. Pokud živ byl, vzdycky obzvláštní pilností duchovní cvičení, modlitbu a pobožnost na věčité časy tak vykonával, že i na cestě hodinky sypací s sebou nosíval, aby podle nich své duchovní povinnosti odbývatí mohl. Co mu času mimo nařízená duchovní cvičení a ouřady vložené zbývalo, ten mše, aneb modliteb z knížky aneb korunky blahoslavené Rodičky vzýváním aneb nějaké pobožné duchovní knížky čítáním

k duše a myslí své obcerstvení nahlédal, aniž od takového čtení přestával, i když Patres někam provázal, s obzvláštním i tovaryšův svých i jiných lidí vzděláním. K velebné Svátosti takovou vroucnou náchyllost měl, že neměl dosti na tom přijímání, které regule povolují, ale mimo ty ještě každý čtvrtek k přijímání sobě od vrchních vyžádal a častokrát za den velebnou Svátost navštěvoval. Když pak jiní do zahrady odešli a on doma zůstával, prodloužileji svou pobožnost před velebnou Svátostí vykonával, oltáře v kostele všechny navštěvujíc a své modlitby Pánu Bohu obětujíc. Naposledy byl tichý, pokojný, pořádný, vrchním i správčům svým povolný, kněžskému stavu náležitou počestností náchylný. Bratrský lásky takový milovník, že měl obyčej říkati, že nic víceji v nenávisti nemá jako bratrské lásky nectění. [fol. 5 bis v] Proto se snažil, aby ji ani s cizími neurazil.

V Opavě zesnul v Pánu dne 24. měsíce máje téhož léta bratr náš Georgius Dachs, bratrův coadiutorův Tovaryšstva našeho jak v životě, tak v smrti zrcadlo. Modliteb a duchovních věcí obzvláštně pilen byl, chudoby opravdivý milovník, v poslušenství dokonalý, v lásce k nemocným výborný, cti Boží a katolického náboženství horlivý milovník. Povolání svého do stavu řeholního vysoce sobě vážil, zahálčivost nenáviděl, práci i v službě vykonal. Trpělivosti jak v dlouhé službě, tak rozličných a častých nemocech výborný příklad. Znamenitě asi v pěti collejích zasloužil, v kterých svou pilností a bystrostí vzáctné apatyky vyzdvihl a rozmnožil, obzvláštně pak v opavské, kdežto s mnohých podivení mimo naději svou začal a šťastně jak domácím, tak cizím k potěšení a pomoci založil a zachoval a ji až do své poslední nemoce spravoval a řídil, až jí přemožen jsa stále ležeti musel. V nemoci pak častým spovídáním a velebné svátosti přijímáním k poslednímu s smrtí zápasení se strojil a posledního pomazání a rozhršení uživše, plnými odpustky opatřen, když přes půl noci nemoha již mluvit, však při rozumu trvajíce, tiše, jako by spal, odpočíval, ráno před půl devátou v přítomnosti našich šťastně skončil.

(III)

Elogiorum Patrum ac Fratrum nostrorum in Societate Jesu pie defunctorum ab anno 1673 ad 1683 in originalibus ad Collegium Gitzinense Societatis Jesu missorum atque per libros anno 1683 in ordinem et numerum redactorum, ut facilius quae desiderarentur inveniri possint, Liber V., VI., VII., VIII. Národní knihovna ČR v Praze, sign. XXIII C 112/3

[fol. 266r] Chvalitebný spis nejmilejšího Eliáše Brümel v Holomouci 13. ledna léta 1680²⁸ v Pánu usnulého

V Starém zákoně to obyčejem uvedeno jest, aby jména od nějakého srdnatého aneb chvalitebného skutku původ svůj měly. Tak Eliáš dle zdání S. Pavlína²⁹ tím jménem obdařen byl, poněvadž on na hoře Karmelus řečené pravého Boha čest a slávu jest rozmnožil, to všemu lidu kázaje, že Bůh sám pánem jest, nebo Eliáš nic jiného nevyznamenává nežli: Bůh mým Pánem jest. Jestli kdo nejmilejšího Eliáše Brümel běch života bedlivěji sobě rozvází, znamenati ovšem bude, že ne bez příčiny božské prozřetelnosti při křtu svatém jméno Eliáše (které on v Českých Budiovicích léta 1605 byl přijal) jemu dáno jest, kterýž Boha samého za pána svého uznal a jeho službám jedině býti oddaný dychtivě žádal, té pak dokonalé žádosti své

aby zadosti učinil, zanechav všelikou naději světskou, následovníkem Pána Ježíše učiněn jest, vstoupiv do jeho Tovarystva, kdežto v službě boží dokonaleji se obětoval a oddal. Že pak to jeho jediný cíl a konec byl, znamenati se může z jednoho jeho nábožného rozmlouvání, které on s svým důvěrnějším měl, jemuž on srdce své v důvěrnosti odevřel, zjeviv jemu pohnutí a příčinu svého do Tovarystva vstoupení, totižto: kdíž v Praze svému mistru krejčovského řemesla velmi drahá livraj k vystrojení dána jest byla, viděl jest při té práci milovník boží Eliáš, an s svých tovarišů jeden nětco hedbáví, druhý několik loktů pentel, zase ten kus tykty,³⁰ onen nětco jiného kradmo sobě osobili, avšak od mistra potrestaní nebyli. Pročež u sebe pevným předsevzetím ustanovil tomu nebezpečenství časně ujítí a jistější cestu k spasení sobě vyhledatí. Nebylo pak toho potřeba, aby sobě Eliáš krejčovským řemeslem vychování života vyhledával, neboť jiní prostředkové k lepšimu štěstí a spůsoby živnosti jemu se patrně přednesly a obětovaly, nebo v neznámosti své služebníkem jsa u nějakého hraběte ctným a šlechetným svým životem v brzkém čase tak sobě svého pána srdce nachýlil, že kdíž nejmilejší Eliáš od svého pána propuštění z služby své žádal, s velikým hořem k tomu dovolil, jemu slíbě, že kdyby se jeho služby dáleji držeti žádostiv byl, že by se netoliko větším platem odměnil, ale taky podstatnějším ouřadem věrnost a bedlivost jeho obdaroval a někdy k většimu štěstí domohl. Ale Eliáš samého Boha za svého Pána žádostiv, věda, že dvoum pánům sloužiti nemůže, zanechav světského pána k službě boží připuštěn býti horlivě a bez přestání žádal, velice sobě vážíc při službě boží i tím nejpovrženějším býti, jestli by toliko hodným učiněn byl nazván býti Eliášem, maje a uznávaje samého Boha míti za Pána svého.

[fol. 266v] Naplněna jest ta jeho žádost skrze P. Petra Ximenia, toho času rectora koleje pražské u svatého Klimenta,³¹ od kterého do Brna poslán jest,³² aby do počtu služebníkův božích přičten byl. Když thedy na vyžádané místo 17. října 1624, věku svého v 19. létu se dostal, o to horlivou péči měl, aby jedinému svému Pánu se zalíbil, a čím víceji hodnost pána svého uznal, tím větší byla jeho starost, aby jemu nad všechno stvoření počestnost prokázal, níbrž nepřemoženou ochotností toužil, aby co se jemu zdálo býti, po vážným spytování dle vůle boží, aby to v skutek uvedeno bylo. V počátku svého do Tovarystva vstoupení rozvažoval on povolání své, poznaje vůli Pána svého, aby v stavu coadjutorův práci dotčeného stavu s velikou ochotností a bedlivostí, jak náleží, se oddal; pročež on v svých duchovních užitcích, sebraných z rozjímání, to své předsevzetí zapsal: „Raději bych ostatní život můj v nějakém smradlavém žaláři strávil, nežli v mém svatém stavu nedbandlivým a lenivým služebníkem slouti.“ A jistě předsevzetí své v skutek uváděl, nebo žádný na něm času věku jeho nezaznamenal, že by čas byl darebnými roztržitostmi smarnil; všickni, kteří k tomu spisu nápomocní byli, vysvěcení dávají, že oni kdy a kdekoliv s nejmilejším Eliášem se sešli, vzdicky jeho aneb práci aneb modlibě aneb duchovnímu čtení oddaného spatřili. K téhož potvrzení může býti ta jeho v starosti a sešlým věku veliká žádost a modlitba, aby pokudž Pána Boha vůle byla jeho život a trpělivost prodloužiti, ruce zdravé propůjčiti ráčil, aby vši práce zbaven zaháletí přinucen nebyl. Ta chvalitebná nejmilejšího Eliáše chtivost k práci, všechny těžkosti, který se mohly najítí, přemohla, takže při jeho práci veliká snadnost a při jeho ouřadech veliká bedlivost vždy byla znamenána.

Maje on ouřad sacristana³³ takovou starost měl o lampu před velebnou Svátostí oltární, že častěji znamenán jest nočního času vstátí, staraje se o světlo, aby před svým Pánem jasněji hořelo a svítilo. Jednostejná jeho pečlivost byla o kostelní a oltární čistotu a ozdoby, aniž žádný den neminul, kterého by oltáře nějakou štetkou pečlivě a ku velikému vzdělání nebyl čistil

a potomně přikryl. Kostelní pak ornáty tak moudře uměl rozložit, že jedenkaždý vši svátkův hodnost skrze ornáty rozeznati mohl, aniž ho žádná těžkost od té tak svaté nábožnosti odvrátiti mohla. Podobným způsobem veliká jeho opatrnost byla, aby nikdy oltář prázdný nezůstal, ale poněvadž časem na něm nezáleželo to vyplniti, jestli nedostatek znamenitější znamenán jest, sám od vrchních žádal, aby zjevně potrestána byla jeho nedbanlivost, by tím svobodnější přístup a příčinu měl napomínati ty, kteří k službě boží sposdilejší byli.

Nemenší jest byla jeho pečlivost a pilnost při ouřadě prádla, patřice, aby slušná čis[fol. 267r]tota nescházela, v jeho koleji přihodilo se jemu, kdiž dotčený ouřad na se bral, že dvojí toliko prádlo pro jednoho každého bylo; znamenav nejmilejší Eliáš, že tím způsobem řeholní slušná čistota nemohla by zachována býti, tak dlouho starostlivě a laskavě s vrchními jednal, až jest pro jednoho každého našeho trojí prádlo vyjednal. Nebylo dosti jemu, aby naši nedostatkem prádla stížení nebyli, ale taky tam jeho mysl směřovala, aby všickní, jak mnoho bez ourazu svaté chudoby dbáti se mohlo, pohodlně byli opatření. Svou laskavou prací a pracovitou láskou to jest způsobil, že jednakaždá osoba ručník svůj měla, kdižto prve kněží toliko těmi opatření byli, jiní pak k obecnému umyvadlu velikou svou nepohodlností scházeti se musili. Ty a takový věci k vyjednání, ač [...].jské,³⁴ aby tím snadněji vyjednal, avšak domácí chudoba přílišně nebyla obtížena, uměl výborně sobě dobrodince vynajíti, mezi kterými práci moudře rozdělil a plat za práci zůstal. Jedné osobě k opatrování dal košile, druhé šátky, třetí noční karkule,³⁵ a takovými prostředky domu nemajícímu potřebných prostředků velmi byl nápomocen. Takové pak dobrodince, aby při své dobrotivosti zachoval, toho prostředku užíval: Dne svého narození času velikonočního a nového léta k těm, u kterých aneb nového léta aneb červeného vejce aneb jiného daru nadějí měl skrze svého důvěrnějšího cestu a přístup sobě způsobil; ty pak, s kterými byl známější, sám napomínal, aby jemu k tomu konci darem nápomocní byli, a po vyžádaném od vrchních dovolení mezi dotčené dobrodince dary rozdal, zachovav těmi hotovou náchylnost dobrodinců, takže bez veliké outraty domu aneb koleje všem domácím s velikou svou radostí laskavě posloužil. Nedala se tím upokojiti neobyčejná láska bratrská a pilnost nejmilejšího Eliáše, ale dáleji a dáleji potvrzovala a se rozmnožila, takže za příklad lásky a obraz představen býti může. Každoročně dvakrát, z počátku jara a ku konci podzimku, prošel všech domácích pokoje, znamenav, jestli by komu co ku líhání aneb jiného potřebného scházelo, a napraviv nedostatek, odpuštění žádal za svou nedbandlivost, a aby nápravu učinil osobě, kteráž nětco trpěla, poníženež prosil, aby oznámila, v čem by jí nějaká pohodlnost státi se mohla. Za jeho hotovost k všem posloužení netoliko znamenána jest času jeho čerstvého a zdravého věku, ale taky v starosti, kdiž jemu zlomená noha sloužití nemohla a pomocí holí toliko pokračoval. Věděl nejmilejší Eliáš o některých přílišném potu, kteří ač víceji košil každého téhodne potřebovali, však jich žádati se ostejchali, těch potřebě on nežádán laskavě ku pomoci přispěl. Též byli, kteří s dovolením vrchních měli vlastní šátky, punčochy, oboječky a těm podobný věci k potřebě, o těch a takových jednostejná starost byla, a jestli ztrhané byly, takovou o jich spravení péči měl, jako by jeho vlastní byly aneb k domácímu prádlu náležely; tak pilen byl i v těch věcech, který k jeho [fol. 267v] ouřadu nepatřily. Obzvláštní pochvalu zasloužil nejmilejší Eliáš, že velmi velikou bedlivostí hleděl, aby ti, kteří nějakou nebezpečnou nemocí neb nedostatkem nakažení byli, své vlastní prádlo měli, tak aby zdraví nakažení nebyli, a jestli kdo s takovou nemocí smrtí sešel, hned po smrti velikou pilností všecko vyčistil, patřice opatrně, aby jich prádlo aneb cokoliv nejmenšího zdravým k užívání nepřišlo. Často z úst jeho slyšáno jest bylo, že by žádnými ouskostmi svě-

domí jeho nebylo hryzeno; však kdyby skrze svou nedbandlivost jedinkrát taky osoba měla k nakažení přijít, že by nevypravitelný hryzení pocítil, a to slušně příčinu toho sám dává v užtících v novitiatu sepsaních. „Já sobě,“ dí on, „představuji v mých spolubratřích obraz Krista Pána.“ A proto domníval se on, že by Kristu škodu učinil, kdyby on oud Kristovi na zdraví nakazil. I ty užtíky duchovní času svého novitiatu sebrané základ byly té jeho pilnosti, keré on služebníkům božím jako samému Kristu žádostiv byl sloužiti.

Ale zdálo by se snad některému, že by nejmilejší Eliáš s pečlivou Martou³⁶ toliko práci byl oddán, zanedbav duchovního cvičení, ale kdo toho zdání jest, mejlí se velmi, nebo Eliáš uměl tak Marii s Martou spojití, že on i při tej nejroztržitější práci nejlepší částku s Marií sobě uměl vyvoliti. To na sobě patrně znamenati dal při nejopovrženější práci, kterou vši pilností vykonával; byl jest jedenkrát tázán, proč by se tak vynasnažil špatných věcí takovou pilností se ujímati, jsouce věci takové pilnosti nehodné? Odpověděl on: „S. Otec náš toho žádostiv jest, kdybych přítomnou práci Svatému Otci vykonati měl, ovšem bych se postaral, aby co nelepeji vykonána byla.“ Coš znamená patrné nám dává, kterak on při práci své Boha a svatých a zalíbení vyhledával. Času svého sešlého věku častěji se přiznal, že jak dlouho sakristanem byl, neméněji ani nevíceji při zvonění své zvonění netáhl, nežli k první mši sedmdesátekrát ke cti učedníkův Kristových; k ostatním pak třicetitřikrát ku památce let Spasitele našeho. Čím patrně navrhl, kterak žádná práce nebyla, při které by znamenitě neuměl Marii s Martou spojití.

Jestli při roztržitostech tak mysl jeho k Bohu byla zdvižena a obrácena, snadno bude jednomu každému o jeho pobožnosti souditi. Dne nedělního a svátečního, nemaje žádné práce, jak dlouho ouřad prádla držel, též i kdiž věkem sešlý pomoci holí pokračoval, přes celou spívanou mši v kostele setrval, žádné kázání aneb křesťanské vynaučení nesnadno zanechal, nešťastným se býti říkával, že jak dlouho choditi mohl, též i kdiž holí užíval, vděčný přibyl, který o Vánoci nezrozeného Pána našeho pozdravil. To za největší zármutek pokládal, když žádným způsobem a pomoci svých noh užívati nemohl, že toho potěšení, které mu [fol. 268r] pobožnost působí a přičiňuje, oučasten býti nemůže, což on srdečně hojnými slzami častěji oplakával. Náchylnost k našemu obecnému duchovnímu cvičení tak měl vštípenou a vkořeněnou, že žádná práce a roztržitost nebyla, která by ho byla odvrátila aneb pobožnost jeho zrušila a slechčila. Kdykoliv vždy přívětivým, uctivým a zdvořilým se ukázal a za velkou milost uznal, když od některých byl navštíven v posledních svých létech, kteždo celého dne z pokoje nevycházel, nicméně času modlení žádného přístupu netrpěl, pročež kdiž duchovnímu modlení k jinému cvičení duchovnímu oddán byl, jestliž ho kdo navštívil, ponížně odpuštění žádal, vymlouvaje se, že by potěšení z jeho navštívení nemohl užítí, jsa duchovním tím nebo oním cvičení zaneprázdněn.

Láska k nejbhloslavenější Rodičce boží obzvláštní pobožnost v něm zbudila. Jak dlouho sakristanem obzvláštní prací obrazy její čistil a zdobil, nemaje pak toho ouřadu sakristana, vzdy ponoukával, [aby ten] strojení obrazův Rodičky boží častěji proměnil říka: „Vím, že Rodička boží rozličný oděvy k strojení má, vyložtež je, aby v sakristii a truhlách nehnily, lidi tím bývají zbuzení k větší štědroté vidouce, an jich darův k ozdobě užíváme.“

Každodenně bhloslavenou Pannu ctil říkáním litanij k tomu cíli, aby ona jemu k pomoci přispěla, kdiž nejvíceji její pomoci potřebovati bude. Odtud, postaven jsa v své poslední nemoci, tázán od duchovního Otce, zdaliž by co jeho svědomí obtížilo? odpověděl: „Nejsem ničehož sobě vědom, kdiž k božskému soudu přijdu a ochrany potřebovati budu, utíkati se budu

k nejsvětější Matce Boží, kteráž v Klacku v našem chrámě ctěna bývá,³⁷ již jsem já jedenácte lét možnou ozdobou ctil; doufám, že u té za mou službu obzvláštní ochranu a pomoc najdu; těším se každodenním vzýváním litanij k tomu oumyslu, aby toho času orodovnice má být ráčila, kdiž v největší potřebě postaven budu.“

Jestli pobožnost matka jest všech jiných ctností, snadno jest souditi, kterak ctnostný jest byl nejmilejší Eliáš, příklad jsa výborné pobožnosti. Ve vši krátkosti některé jeho ctnosti přednesu, které dostatečně ukazují, jaká jeho dokonalost byla. Kdykoliv, jak nahoře smíněno jest, všelikou pohodlnost našich vyhledával, byla však jemu velmi milá svatá chudoba, pozorující, aby ničehož ztraceno nebylo. Kdiž nekdo toliko šátek sobě vypučil (což ochotnou láskou činíval, aby potřebě každého posloužil), hnedky, co vypůjčeno bylo, zaznamenal, kdiž pak nalezeno nebylo, napomenul on rozšafně a laskavě toho, komu k potřebě dáno co bylo, aby svatá chudoba strátou nebyla uražena. Jestli čím byl obdarován, toho sobě bez dovolení vrchních neosoboval. Jednou jehlou deset let šil a 20 let jednoho toliko náprstku užíval. Po jeho pak smrti nic jiného nebylo nalezeno, nežli duchovní knížka, kteráž ustavičným užíváním setřena a skažena byla. O čistotě jeho to toliko v krátkosti se doložuje, že patrné bylo, jak nepoškrvnění jest byl, kterýž v své přítomnosti žádného nemravného slova netrpěl.

[fol. 268v] Poslušensství učinilo nejmilejšího Eliáše pravého služebníka. Když naše hostí od vrchních k opatrování jemu daní byli, ačkoliv potřebnou jinou práci před rukama měl, všecko, co mu poručeno bylo, velikou a příkladnou ochotností vykonal. Bylo nejmilejšímu Eliášovi od vrchních poručeno, aby ty, který z koleje jinam se odbírají, dobrým prádlem opatřil, jsouc toho času v provincialní congregaci žaloba složena, že naši z kolejích špatným ošacením opatření a vypravení bývají; velikou ochotností to napomenutí v skutek uváděl, věda, že by [ten] skutek byl netoliko poslušensství, ale taky lásky bratrské. Uvidouce však to některý z ouředníkův domácích, nemálo sobě u nejmilejšího Eliáše stěžoval, řka, že by tím způsobem domácí prádlo nemalou škodu trpělo; on pak za odpověď dal: „Vrchních jest ta vůle, co oni poručí, to mně odporné býti nemůže, a kdiž vrchních poručení bude, aby Vašnosti plátno potřebné opatřily, ráčejí nepochybně touž veselostí a ochotností vůli vrchních našich vyplniti.“ Častěji jemu příčina stěžování dána jest, obzvláštně kdiž třikráte aneb čtyrykrát z jednoho místa na druhé se vším prádlem stěhovati se musel, nicméně nikdy proti vrchním nereptal, ale tím se těšil: „Vrchní a poslušensství to ode mě žádají, cožť činiti mám, nežli abych vůli boskou skrze vrchního mně představenou mile vyplnil.“ Odtud k velikému potěšení jemu to bylo, že jak dlouho v Tovarystvu živ byl, s žádným vrchním žádné zlé zrozumění neměl, jim vůli a rozum vždy podáváje. Kdiž on kněžím za tovaryše na conversaci³⁸ nařízen byl, tak ochotně hotov vzdy byl, že dle jeho přiznání nikdy žádný z kněží na něho čekati nemusel. Snamenav to jeden z kněží, přičinil se, aby ochotnost jeho rychle předešel. Pročež pospíchaje do komory své a z té k vratům očitě viděl, an ochotnost jeho nepředstižena jest, která ho všem kněžím velmi milého učinila. A se ochotností spojil i tichost, nebo on knězi u lidí v řeč nevskakoval, ale vezma růženec do ruk netoliko času conversaci a obcování, ale taky po cestě, aniž mluvití se opovážil, leč by od kněze o něčem tázán byl. S kněžími vyjítí nikdy těžkým se neukázal, nibrž říkával, že kdiž aneb kacíře k pravé víře obrácení, aneb umírající k příkladné a potěšitelné smrti přistrojení aneb manželé k svornosti a jednotě přivedeni bývají, téhož duchovního užitku ovšem učasten bývá. Odtud po zlomené noze velice toho litoval, že by schopný nebyl s conversatory vyjítí. Větší pak lítostí se rozhorlil, vida, že by kněží svých tovaryšův očekávati museli. „Milý Bože,“ říkával on k čekajícím kněžím, „kampak ninějších, obzvláštně mlad-

ších bratrův neuctivost se dostane? Dlouho-li pak zanedbání coadjutorské povinnosti strpené bude? Kněží těch čekati musejí, kteří by na okamžení hotovi býti měli. O ctihodní Otcové, jak navopak mnohé věci na tom převráceném světě se dějí!“ Pokoru jeho dostatečně vyjevuje to, že prádlo k jeho osobě náležející znamenal znamením metly, a tázán o příčině, odpověděl: „Poněvadž toho zdání jsem, že v domě jsem ten nejničemnější, nehodným se uznaje místa mezi [fol. 269v] svými bratry.“ Jeho trpělivost taková byla, že i světským byla ku velikému vzdělání. Nebo po prvním zlomení nohy od biřičky³⁹ hojen tu pochvalu měl, že už mnohý dotčená osoba hojila, však žádného trpělivost v takových bolestech ku podivu nebyla jako nejmilejšího Eliáše. Slovem nejmilejší Eliáš byl pilný, pobožný, přívětivý, uctivý, pracovitý, pokorný bratr, ozdoba svého coadjutorského stavu, a proto hoden všem bratrům za příklad představen býti. Byl jest pravdivým Eliášem, maje samého Boha za pána svého. Pročežť poněvadž svému Pánu tak věrně sloužil a jemu dané dary nezakopal, naděje jest, že jest ho Pán při smrti jeho těmi slovy těšil: „Dopomozi, služebníče věrný a dobrý, že jsi rád malým byl věrný, nad mnohem tebe ustanovím, vejdiž v radost Pána tvého.“

(IV)

Elogia patrum nec non aliquod generalium Societatis Jesu a. 1580–1687 mortuorum, a superioribus maximam partem rectori collegii Klatoviensis missa, quorum nonnulla germanica, nonnulla bohemica, omnia autem authentica sunt. Národní knihovna České republiky, Praha, sign. VI C 14.

/fol. 316r / Elogium nejmilejšího v Kristu Pánu bratra Augustina Porschloka, jenž v Jihlavi léta 1683, 5. června, šťastně v Pánu zemřel⁴⁰

Našeho nejmilejšího bratra Augustina Porschloka Březnice v Čechách předně tomuto světu, pak Tovaryšstvu našemu splodila. Kdežto on od nábožných a vzdycky katolických rodičův, totižto Augustina Porschloka a Marie zrozený, všelikou uctivost a mravu zvedení hned z mládí na sobě znáti dal. První čas živobytí svého pod kázní svých rodičův strávil, potom pak na řemeslo ševcovské byl oddaný, kteréžto řemeslo, jakož bohobojné mravy jemu do Tovaryšstva nápomocné byly. Nebo pobožný a řeholní život, láska a jednota, kterou naši v koleji vesměs spojeni byli, tak velikou a hořící žádost a lásku k tomuž Tovaryšstvu v něm vznítla, že on k lepšímu ujištění předsevzetí svého nepochyboval svého řemesla na stranu poodložiti a přes dvě léta v kuchyni našim pilně a věrně posluhovati. V kterýmžto ouřadu jeho ustavičná na mysli a tváři veselost, srdce upřímnost, stálá pobožnost, jako i neúnavná v práci pilnost Tovaryšstva našeho hodného býti patrně ukázala. Jakož se i v brzkým čase stalo, když jest na první u velebného pana pátera Šimona Schirera⁴¹ složenou žádost do Tovaryšstva přijatý a z velkého počtu povolanych mezi malou hrstku vyvolených 30 brněnského noviciátu odeslaný byl. Kdežto s jakou horlivostí první právě dokonalosti základ náš nejmilejší Augustin položil, vésti a jako pústem, jest nám ukázal jeho mužský vůl, ježto on rozmanitými a dospělými cnostmi chvalitebně ozdobil a okrášlil. Co se sice kázně a mrskání těla dotýče, aby svou vzlátní a nezřízenou lásku, jako i přirozené vášně a náruživosti, jakožtou ouhlavní řeholní dokonalosti nepřátele, tím snadněji sobě podmanil, s tělem svým velmi přísně zacházel, takové

rozličnými způsoby, obzvláště disciplinami a žíněnými pásky sužující, a tím způsobem tělo ducha v poddanost podrobující.

Odkudž, jako z dobře zorané země, nemalá rozličných pěkných ctností žeň pocházela. Spatřovala se ne bez obzvláštního našich rozdělení na našem Augustinovi hluboká, bez všeho pochlebování pokora, rychlé, bez odmítnutí poslušnosti; upřímná k svým spolubratřím a jim ve všem sloužití hotová láska; nepřemožená v odporných a protivných věcech bez vší malomyslnosti trpělivost, v práci a oupadech beze vší nechuti neustálá pilnost; slovem pravá duchovní, beze vší hany a urážky dokonalost. Nikdy se na něm neznamenal, aby někoho z našich neklidnými, broukavými a ouštipnými slovy byl urazil, aneb za nějaké bratrské lásky prokázání požádaný takovou byl obdržel, nýbrž za šťastného se pokládal, když jest někomu, ani požádaný nejsa, v něčem posloužití mohl. Z čehož pocházelo, že často bratr, i bez našeho vrchních nařízení, když byl znamenal, že by někdo z nejmilejších bratří skrze jisté práce velmi zaneprázdněný byl, jeho ouřad rád na čas zastati dobrovolně se vynasnažoval nebo začasto již ouřad kuchaře, již sklepníka, již spižirníka, již i vrátného na sebe přijímal a takové práce kratochvilným a řeholním šprýmem sobě (tak mluvil) oslazoval. Ostatní čas, který mu v prokurátorském ouřadě vzláštně v neděli a ve svátcích zbýval, v duchovních knížek čtení a oustním modlení (kterému obzvláště nad jiná řeholní cvičení oddaný byl) trávit obyčej měl. Měl také náš nejmilejší Augustin obvaž, ostatní pobožnost k nejsvětější svátosti oltářní, kterou jak častým navštěvováním, tak začasto i k třem požádně mším posluhováním, s obzvláštní [fol. 316v] † vroucností, a jak vnitřní, tak zevnitřní poklonu činíval. Ty všechny přepěkné ctnosti, které náš nejmilejší bratr Augustin skrze břeh života svého jako obzvláštnosti ukazoval, takové při posledním svém živobytí jako v jedné přepěkné a líbezné vonici z rozmanitých kvítkův sebranou kytku v jedno sebrav svým nejmilejším spolubratřím po sobě zanechal. Vzláštně ve své poslední a dlouhobylé nemoci, kdežto čím víceji se ke konci poslednímu blížil, tím libější všelikých ctností maní z sebe vydával. Jediné jeho v přetěžké nemoci potěšení a obveselení byl Pán Ježíš Ukřižovaný, jehožto obraz jako jedinký srdce svého poklad jednak k ustům, jednak k srdci nábožně přitiskal, jej nikdy z ruky, nikdy z očí svých nespouštěl, jemu s nepřemoženou trpělivostí všechny bolesti, ouzkosti a poslední půtku obětoval. Sice dokud mohl, skoro celý den v modlení svých hodinek a růžence, jako i jiných nábožných modliteb, kterých již od mnoho let užíval, trávil, když pak pro mdlobu těla svého a od horkosti upralého usta takových modliteb víceji vykonávati nemohl, ústavičná byla jeho modlitba: Ježíš, Maria, Josef, ta nejsvětější jmena od rána do večera, jak duchem, tak ústy ustavičně vzýval, často mezi ně přidávaje přepěkných teologických ctností cvičení a opakování: věřím, doufám, miluji tebe, Bože můj, nade všechno; která slova s takovou vroucností a nábožností opakoval, že přistojícím nejednou slzy z očí se vypouštěly; v kterýmžto vroucným Boha svého milování i duši svou, kterou Stvořiteli svému k líbezné vůni obětoval, šťastně vypustil. Živ byl v řeholi 14 let v rozličných ouřadech: byl sklepníkem 5 let, vrátným 2 léta, 1 rok kuchařem; domácí sobě svěřené hospodářství upřímně spravoval 9 let. Coadjutor formatus tři léta. Dej mu Pán Bůh lechký odpočívání. x.

Reverendo Patri in Christo,
Patri Danieli Červenka,⁴²
Collegii Societatis Jesu Rectori
Glattoviae

POZNÁMKY

- 1 Formou (veršové a prozaické), obsahem (oslavou osobnosti, místa, národu apod.) a významem (funkcí) byly panegyriku blízké *laudatorium*, *encomiasticum* či *apeucticum*; oslavné prvky tvořily součást různorodých příležitostných dedikačních, vzpomínkových oslavných textů, jež byly spojeny s posmrtnou oslavou významných osobností (za progresivní žánrové formy byly považovány elegie, rozličné tzv. funerální texty jako *epicedia*, *epitafia*, *epithalamia*, ale také rozsahem skromnější *elogia*). O dalších příbuzných žánrových formách srov. Michałowska, T. a kol.: *Słownik literatury staropolskiej (Średniowiecze. Renesans. Barok)*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1990. Panegyrické žánrové formy vykazují společnou tendenci (potenci) vzájemného sblížování, pronikání a míšení, projevují svého druhu plasticitu (elastičnost) a schopnost akomodace. Srov. charakteristiku dnešních žánrových forem, kterou můžeme *mutatis mutandis* vztáhnout i na barokní žánry, zejména v práci Ivo Pospíšila *Genologie a proměny literatury*, FF MU Brno 1996, s. 27; zde se mimo jiné ukazuje „potence žánru pojmout do sebe nové tvary, na jeho plasticitu a schopnost akomodace“.
- 2 Takové vzory přinášely středověké hagiografické texty, naproti tomu renesanční literatura opouští adoraci askeze svatých mučedníků a prosazuje plný život člověka, jenž má sice bojovat s hříchem, ale zároveň žít podle zásady „carpe diem“ a „carpe noctem“.
- 3 Elogia jako tzv. „malá básnická forma“ patřila v baroku k nejoblíbenějším žánrům tehdejší Evropy; jejich společnými znaky jsou žánrová nestabilita a tíhnutí k blízkým panegyrickým formám. Srov. Michałowska, T. a kol.: op. cit., heslo PANEGIRYK, s. 546.
- 4 I když forma elogia byla známa autorům evropské renesance (píše o něm v r. 1561 např. J. C. Scaligeri), autoři národních poetik vymezují obsah i formy elogií teprve ve 2. polovině 17. století, zřejmě v souvislosti s jejich tehdejší oblíbeností, a tím i čtenějším výskytem. Polský autor J. Kwiatkiewicz v r. 1672 v novém (barokním) vymezení pojmu upozorňuje na – moderně řečeno – zúžení jeho sémantického pole: podle Kwiatkiewicze „elogium [...] není jakákoliv chvála, nýbrž určitý druh sevřeného, ostrého (útočného) textu nebo také řeči (oratio), která je naplněna (doslova: přeplněna) důvtipnými, žertovnými, bystrými lakonismy – úsečnými, břitkými, stručnými, výstižnými výpověďmi“. Kwiatkowski považuje elogium za svého druhu prodloužený a různorodý epigram; nezbytnými vlastnostmi elogia jsou „krátkost stylu“, kterou se rozumí údernost, stručnost; připouští i tematickou různorodost jednotlivých výpovědí, avšak podtrhuje nutnost, aby všechny byly pointovány a směřovaly ke společné konkluzi. Obdobně se k vymezení elogia vyslovovaly i jezuitské rétoriky, které zdůrazňovaly nutnost psát je úsečným a vtípným stylem (odtud *stylus elogiaris*). Bohuslav Balbín v pojednání *Verisimilia humaniorum disciplinarum* (1666) věnuje pozornost oslavným rétorickým skladbám v X. kapitole nazvané *O rétorice a celé umělosti rétoriky*. Odvolává se na Ciceronovu charakteristiku mistrovství skvělého řečníka a v příkladech, jak nejlépe napsat chvalo zpěv – „enkomiastickou skladbu, promluvu“, vymezuje postupné kroky, jak nejlépe ctnosti oslavované osobnosti (u Balbína „svatého“) vystihnout. (Srov. Balbín, B.: *Verisimilia humaniorum disciplinarum – Násín humanitních disciplín*, přel. B. Ryba, Praha 1969, s. 242–247.) O „nápisech a elogiích“ soudil Balbín následovně: „Na nich se chvála dvě věci: ostrovtipnost a sentence [...] Elogia jsou dílem duševní bystrosti, ne paměti ani sečtělosti; starověkem mají být jen lehce posypána nebo okořeněna, smí se tak však dítí na vhodném místě, nikoli stále [...] (Tamtéž, s. 204–207). Elogium mohlo podle Balbína sloužit „k chvále nebo haně dotyčné osoby“, jak ukazuje i Balbínovo ironicky koncipované elogium nazvané *Trophaeum Bernardo Ignatio de Martiniz inscriptum (Pamětní nápis Bernardu Ignácovi z Martinic)* z roku 1672 (s paralelním českým překladem vydal toto Balbínovo dílo, objevené až roku 1974, roku 1988 Josef Hejnic).
- 5 Za římského císařství vznikla kolem roku 39 př. n. l. rozsáhlá sbírka portrétů a metrických elogických nápisů věnovaných sedmi stům významným řeckým a římským osobnostem; autorem celkem patnácti knih tohoto souboru, nazývaného *Imaginum* či *Hebdomadam* byl největší římský polyhistor Marcus Terentius Reatinus Varro (116–27 př. n. l.). Také Titus Pomponius Atticus, který žil mezi léty 109–32 př. n. l., svá elogia doprovázel portréty, a nadto elogické texty napsal hexametrem. Právě tato doba přivedla elogické texty k dokonalosti, neboť se stalo módou, aby elogia věcně ilustrovala původ rodu, uváděla do textů významné historické, literární a mýtické osobnosti, avšak hlavním cílem byla oslava těchto významných osobností předních římských rodů i elogia té doby jsou blízká panegyrikům. Srov. dále Michałowska a kol.: op. cit.: heslo ELOGIUM, s. 159 ad.
- 6 Počátky elogistiky v Polsku jsou charakterizovány spojením s bohatou tradicí ikonografie polských králů („icones“, „images“); kromě králů jsou protagonisty těchto textů představitelé duchovenstva, světa vědy a umění, dokonce se mezi nimi objevují i fantastické postavy. K nejvýznamnějším autorům elogií patří K. Janicki, M. Rej, J. Kochanowski a B. Paprocki. Přes blízkost elogií emblémům je nutno zmínit zásadní rozdíl mezi oběma žánrovými formami: emblémy směřovaly k dokonalosti písma a symbolu, kdežto elogia se držela faktů, jež byly sdělovány vznešeným stylem – vybroušenými formulacemi, epitety a výčtem titulů chválených osobností.

- Srov. také Bernacki, M. – Pawlus, M.: *Słownik gatunków literackich*, Bielsko-Biała 1999; v hesle ELOGIUM se zde uvádí, že elogium může být proslovem (řečí) nebo básnickým textem, který stylem připomíná vzešený nekrolog.
- 7 Srov. Michałowska, T. a kol.: op. cit.: heslo ELOGIUM, s. 161. Srov. rovněž heslo EPITAFIUM, s. 181–183, heslo LITERATURA OKOLICZNOŚCIOWA, s. 420–424, heslo EMBLEMAT, s. 161–163, heslo KONCEPT, s. 338–341, heslo BIOGRAFIA, s. 95–97, heslo PARENETYKA, s. 549–552, heslo ELEGIA, s. 156–159, heslo WZORY OSOBOWE, s. 929–934.
  - 8 Srov. T. Michałowska a kol., op. cit.: heslo EPIGRAM, s. 168 ad.
  - 9 Z tohoto počtu bylo 466 kněží, 277 scholastiků (studujících příslušníků řádu), 244 koadjutorů (bratrů laiků), 76 noviců a 18 jezuitů pobývalo mimo českou jezuitskou provincii. Téhož roku zemřelo 30 jezuitů a 10 osob bylo z řádu propuštěno („dimissi sunt“). Viz *Annuae literae provinciae Bohemiae Societatis Jesu anni 1688–1691*, rukopis uloženy pod signaturou XXIII C 105/11 ve fondech Národní knihovny ČR v Praze, fol. 1v.
  - 10 Tyto konvoluty se dochovaly zejména ve fondech Národní knihovny České republiky v Praze a jsou postupně badatelům zpřístupňovány díky projektu Manuscriptorium na internetu (viz www.manuscriptorium.com); jedná se např. o konvolutu sign VI C 14 (obsahující jezuitská elogia z let z let 1580–1687), VII C 17 (z let 1669–1680), VII C 18 (z let 1621–1669), VIII A 13 (z let 1656–1659), XIV C 22 (z let 1667–1672), XXIII C 112/1 (z let 1593–1589), XXIII C 112/2 (z let 1649–1672), XXIII C 112/3 (z let 1673–1683) a XXIII C 112/4 (z let 1679–1686), XIV C 22. V Moravském zemském archivu v Brně se v Cerroniho sbírce, fond G 12, Cerroni I, nacházejí jezuitská elogia v konvolutu č. 14 a v Cerroni II v konvolutech č. 142, 143, 269 a 345, ve fondech Österreichische Nationalbibliothek ve Vídni obsahuje elogia jezuitů z české provincie Tovaryšstva Ježíšova konvolut sig. Cod. 11 964. – V odiozní monografii P. Bílého *Jezuita Antonín Koniáš, Osobnost a doba*, Praha 1996 (viz Svatoš, M.: *O P. Antonínu Koniášovi S. J., a doc. PhDr. JUDr. Jiřím Bílém, CSc., to jest: O práci misionářově v 18. století a práci historikově ve 20. století*, Listy filologické CXIX, 1996, č. 1–4, s. 178–202; týž: *Velká vědecká loupež*, Dějiny a současnost 2002, č. 4, s. 56–57) je fragmentárně otištěn český překlad Koniášova latinského elogia bez náležité citace. Nově bylo vydáno elogium jezuitu P. Jana Kořínka (1626–1680), autora *Starých pamětí kutnohorských* (1676, další vydání 1831 a), a to M. Svatošem pod titulem *Elogium P. Joannis Koržínek Praegae ad S. Clementem anno 1680. 12. Augusti pie in Domino defuncti – Elogium Otce Jana Kořínka zbožně v Pánu zemřelého dne 12. srpna 1680 v Praze u sv. Klimenta*, Praha 1993. – Martin Svatoš se věnoval i jiným latinsky psaným jezuitským elogiím české provenience, např. v následujících statích: *Die Elogia auf Martinus Stredonius SJ und seine Vita von Wenceslaus Schwertfers SJ.*, Oberschlesische Literaturlandschaft im 17. Jahrhundert. Tagungsreihe der Stiftung haus Oberschlesien, Band 11, 2001, s. 157–169, *Jezuitské elogium P. Antonína Koniáše, Szersznikův bio-bibliografický medailon a jeho vliv na misionářův obraz v české literární historii*, Listy filologické, 125, 2002, č. 1–2, s. 33–51. – V reedici český psané české gramatiky jezuitu Matěje Václava Šteyera (1630–1692) *Záček čili Orthographia aneb výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psátí neb tisknouti* (původní vydání je z roku 1668), připravené r. 2001 D. Nečasem, otiskl M. Svatoš český překlad Šteyerova elogia. – Elogium P. Rodriga de Arriaga z r. 1667 vydal R. Mašek ve sborníku *Rodrigo de Arriaga († 1667), Philosoph und Theologe*, Praha 1998, s. 19–40. – Josef Koláček otiskl ve své publikaci *Václav Kolowrat* (Velehrad 2000) jednak elogium tohoto záhy zemřelého (9. října 1659 v Římě) příslušníka Tovaryšstva Ježíšova z řad české šlechty (s. 19–35), jednak elogium jezuitského bratra laika Andree Herbsta, jež r. 1714 sepsal rektor brněnské jezuitské koleje P. Jan Capeta.
  - 11 Svatoš, M.: *Jezuitské elogium P. Antonína Koniáše, Szersznikův bio-bibliografický medailon a jeho vliv na misionářův obraz v české literární historii*, Listy filologické, 125, 2002, č. 1–2, s. 33–34.
  - 12 V materiálu, který jsme zatím excerpovali, se nacházejí následující česká jezuitská elogia: *Elogium aneb Ctostné chování a obcování nejmilejšího bratra Vavřince Domakala [z] Tovaryšstva Pána Ježíše, který umřel jest v Pánu v městě Hradišti léta 1976 12. srpna měsíce* (Národní knihovna ČR v Praze, sign. VI C 14, fol. 53r–56v, další exemplář touž rukou NK ČR, sign. XXIII C 112/3, fol. 140r–143 v), *Elogium aneb Spis chvalitebný Matěje Andree v koleji bítešinské v Pánu zesnulého* (15. června 1681; NK ČR, sign. VI C 14, fol. 172r–173v), *Encomium aneb Správa ctostných skutkův v životě nejmil. Adama Steigmüllera v krumlovské koleji léta 1677 v Pánu zesnulého* (NK ČR, sign. XXIII C 112/3, fol. 197r–198v), *Elogium nejmilejšího Martina Sartoria, jenž léta 1674, 3. února v Praze u S. Klementa v Pánu usnul* (NK ČR sign. XXIII C 112/3, fol. 76r–76v), *Elogium nemilejšího bratra Matěje Bohušský v Praze na Novém městě 31. den měsíce srpna v Pánu usnulého, l. 1678* (NK ČR, sign. XXIII C 112/3, fol. 219r–220v), *Elogium aneb Chvalitebný vejpis Zachariáše Krausa, který v domě profesův v Praze v Pánu jest usnul léta 1678* (NK ČR, sign. XXIII C 112/3, fol. 228r–231r), *Pochvalný spis o ctostech Ferdinanda Fischera, který v [K]lacku dne 28. června v Pánu usnul, 1679* (NK ČR, sign. XXIII C 112/3, fol. 243r–231v), *Elogium aneb Krátký vejtah chvalitebného života nejmil. Martina Peichtmana, který léta 1679, 5. dne*

- měsíce září v Brně v Pánu usnul (NK ČR, sign. XXIII C 112/3, fol. 244r–245v), *Elogium aneb Spis chvalitebný o cnosti nejm. Daniele Cicvářka, léta 1679 posledního dne měsíce března v Jitčíně v Pánu usnulého* (NK ČR, sign. XXIII C 112/3, fol. 248r–248v), *Chvalitebná správa o životu nejmilejšího bratra Marka Rennona, v Praze v domu profesův Tovarystva P. Ježíše v Pánu usnulého* (NK ČR, sign. XXIII C 112/3, fol. 250r–253v), *Elogium aneb Spis chvalitebný o cnosti nejmil. bratra Pavla Turnovského, který v Jitčíně léta 1680 dne 30. Septembris v Pánu jest usnul* (NK ČR, sign. XXIII C 112/3, fol. 274r–274v), *Elogium aneb Chvalitebný spis Jiřího Schutze v koleji jitčinské v Pánu usnulého* (3. září 1681; NK ČR, sign. VI C 14, fol. 170r–171v), *Elogium Melichara Konečného, 1668, 28. Februarii* (NK ČR, sign. XXIII C 112/2, fol. 240v–241r), *Ctí pověst živobyti nejmilejšího v Kristu Pánu spolubratra Václava Kratochvíle, 1668* (NK ČR, sign. XXIII C 112/2, fol. 254v–255v), *Dne 7. Januarii Anno 1661 Kašpar Wendel v koleji Starého Města Pražského usnul v Pánu* (NK ČR, sign. XXIII C 112/5, fol. 27v–29r). Nejobsáhlejším doposud zjištěným českým jezuitským elogiem (celkem 20 rukopisných stran) je *Elogium aneb Správa chvalitebná o cnostném životě nejmilejšího bratra Heřmana Schmidy, 1675* (NK ČR, sign. XXIII C 112/3, fol. 122r–131v); edici tohoto pozoruhodného elogia připravujeme.
- 13 Viz poznámku k českému textu tohoto elogia v příloze naší statí.
  - 14 Shodou okolností se tři editovaná česká elogia váží k roku 1658, kdežto čtvrté české elogiium je datováno rokem 1680 a páté rokem 1683.
  - 15 Svatoš, M.: op. cit.: 34.
  - 16 Neznámý autor či překladatel opatřil tato dvě elogia na rozdíl od jejich latinských verzí společným titulem: *Vysvěčnění chvalitebného života dvouch bratrův*.
  - 17 Viz *Kronika Mikuláše Františka Kerneria*. K vydání připravil Josef Prucek. In: Okresní archiv v Olomouci 1984, Olomouc 1985, s. 161–171, Okresní archiv v Olomouci 1985, Olomouc 1986, s. 156–174. Nejnověji se této kronice věnovala M. Sobotková, *Ohlas válečných událostí 2. poloviny 17. století v zápisích Mikuláše Františka Kerneria*, in: Studia Moravia III, AUPO Fac. phil., Moravica 3, Olomouc 2005, s. 185–195.
  - 18 Národní knihovna ČR v Praze, sign. XXIII C 112/3.
  - 19 Německé verze textů Brümelova či Grümmeleova elogia vzhledem k omezenému rozsahu tohoto sborníku do přílohy našeho příspěvku nezařazujeme.
  - 20 P. Karel Libertinus (nar. v Milovicích 2. února 1637, zemř. v Klatovech 30. srpna 1683) byl rektorem jezuitské koleje, gymnázia a semináře v Jitčíně od 3. května 1678 do 18. června 1681. Viz Fechtnerová, A.: *Rektoři koleji Tovaryšstva Ježíšova v Čechách, na Moravě a ve Slezsku do roku 1773, sv. I. – Čechy*, Praha 1993, s. 157.
  - 21 Eliáš (hebr. Elijahu – Jahve je Bůh) je pokládán za nejvýznamnějšího ze židovských proroků zmiňovaných ve *Starém zákoně* (viz 1 Kr 17 – 2 Kr 2): Eliáš pocházel z Tišby v Gileádu (1 Kr 17,1). Vystupoval jako prorok za izraelských králů Achaba (871–852 př. Kr.) a Achaziáše (852–851 př. Kr.) a důrazně se stavěl proti uctívání semitského nejvyššího boha Baala mezi Izraelity. Králi Achabovi Eliáš prorokoval, že v zemi nastane hlad jako boží trest za zpronevěření se Hospodinoi, bohu Izraele. Za dlouhotrvajícího sucha se Eliáš usadil u potoka Kerítu, v němž ještě zůstala voda; chléb a maso mu ráno a večer donášeli havrani (1 Kr 17,1–6). Když potok vyschl, odebral se Eliáš do Sarepty, kde se setkal s vdovou sbírající dříví, jež mu dala najíst a napít a jejíhož smrtelně nemocnělého syna, když již přestal dýchat, oživil vyzváním Hospodina (1 Kr 17,8–24). Po třech letech se Eliáš vrátil do Izraele a na hoře Karmel během shromáždění všech Baalových kněží přesvědčil přítomné Izraelity, že hladomor a sucho jsou následky božího hněvu (Eliáš je proto karmelitány pokládán za zakladatele jejich řádu), nechal zajmout a pobil Baalovy kněze a dlouho očekávaný déšť se dostavil (1 Kr 18,1). Manželka krále Achaba Jezábel, králova manželka, podporující uctívání Baala, Eliáše a jeho stoupence krutě pronásledovala. Eliáš uprchl do pouště a přál si zemřít, zjevil se mu však anděl a přinesl mu potravu, aby mohl pokračovat v cestě pouští po čtyřicet dní (1 Kr 19,4–8). Pak Eliáš pomazal Chazaela za krále nad Aramem, Jehúa nad Izraelem a svého následovníka Elizea za proroka místo sebe (1 Kr 19,15–21). Vystoupil rovněž v souvislosti se zavražděním Nábota, jež zosnovala Jezábel, aby získala pro krále Achaba Nábotovu vinici, neboť Nábót ji odmítl prodat. Eliáš se objevil před Achabem a oznámil mu, že za tento zločin bude potrestán smrtí on i jeho rod (1 Kr 21,1–29). Smrt prorokoval Eliáš i králi Achaziášovi (2 Kr 1,1–18). Poté Eliáš přešel zázračně Jordán, za řekou jej ohnivý vůz odloučil od Elizea a Eliáš ve vichru vystoupil na nebesa (2 Kr 2,1–11). Viz např. Hall, J.: *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, Praha 1991; Speyr, A. von: *Eliáš*, Kostelní Vydří 1992.
  - 22 Límečky.
  - 23 V tomto elogiu zaznamenáváme tendenci k vypravování, která není v elogiích obvyklá – spíše je pro ně charakteristický výčet a strohý popis charakterových vlastností zesnulého.
  - 24 Rektorem jezuitské koleje, gymnázia a semináře při kostele Nanebevzetí Panny Marie v Jindřichově Hradci byl od 19. května 1656 do 27. května 1659 P. Tobías Brázda, narozený v Praze kolem r. 1607 a zemřelý v Kutné

- Hoře 31. prosince 1684 (viz Fechtnerová, A.: *Rektoři kolejí Tovaryšstva Ježíšova v Čechách, na Moravě a ve Slezsku do roku 1773, sv. I. – Čechy*, Praha 1993, s. 118).
- 25 Jako „conversator“ se označoval jezuitský misionář, jehož hlavním posláním bylo obracet nekatolíky na katolickou víru, tzn. dosáhnout jejich náboženské konverze.
- 26 Rektorem koleje u sv. Jiří, semináře sv. Ignáce a gymnázia v Opavě byl od 9. srpna 1655 do 31. srpna 1658 P. Melchior Budaeus, narozený v Nise kolem roku 1614 a zemřelý v Chomutově 26. července 1663 (viz Fechtnerová, A.: *Rektoři kolejí Tovaryšstva Ježíšova v Čechách, na Moravě a ve Slezsku do roku 1773, sv. II. – Morava, Slezsko*, Praha 1993, s. 462–463).
- 27 Představeným profesního domu u sv. Ignáce, gymnázia a semináře sv. Andělů Tovaryšstva Ježíšova na Malé Straně v Praze byl od 11. srpna 1655 do 28. srpna 1658 P. Jan Severini, narozený roku 1693 ve Frýdku, zemřelý v Praze na Malé Straně 3. července 1775 (viz Fechtnerová, A.: *Rektoři kolejí Tovaryšstva Ježíšova v Čechách, na Moravě a ve Slezsku do roku 1773, sv. I. – Čechy*, Praha 1993, s. 175).
- 28 Rektorem koleje a univerzity Tovaryšstva Ježíšova v Olomouci byl od 16. ledna 1678 do 21. března 1681 P. Joannes Waldt, narozený 6. června 1632 v Jihlavě a zemřelý v Praze na Starém Městě 20. listopadu 1705 (viz Fechtnerová, A.: *Rektoři kolejí Tovaryšstva Ježíšova v Čechách, na Moravě a ve Slezsku do roku 1773, sv. II. – Morava, Slezsko*, Praha 1993, s. 331; Fiala, J.: *Rektoři olomoucké univerzity v letech 1573–1860*, 28. Waldt (Wald, Walt, Wals) Joannes, Phil. Dr., Theol. Dr., *Žurnál UP* 15, č. 20, 31. března 2006, s. 7).
- 29 Římskokatolická církev uctívá celkem tři světce tohoto jména – jsou to sv. Paulinus (Pontius Meropius Anicius Paulinus), biskup z Noly (nar. kolem r. 354. zemř. r. 431), sv. Paulinus, arcibiskup z Yorku (zemř. r. 644), a sv. Paulinus II., patriarcha akvilejský (nar. mezi léty 730–740, zemř. r. 802).
- 30 Tykta, častěji dykta, dygyta je látka tkaná z vyvařeného hedbábí a užívaná na svrchní oděvy i jejich podšívky; je nazývána rovněž taft (z perštiny).
- 31 P. Petr Ximenius (Ximenes), narozený v Toledu 29. března 1554 a zemřelý v Millstattu 29. listopadu 1633 byl rektorem jezuitské koleje u sv. Klimenta na Starém Městě Pražském od 15. května 1623 do 12. srpna 1626. O životě a působení P. Petra Ximenesia viz Fiala, J.: *Rektoři olomoucké univerzity v letech 1573–1860. 6. a 9. XIMENIUS (Ximenes, Jiménez) Petrus (Pedro), S.J., Theol. Dr.* *Žurnál Univerzity Palackého*, 14, č. 22, 25. 3. 2005, s. 7–8, č. 23, č. 23, 8. 4. 2005, s. 9–10.
- 32 Tj. do jezuitského noviciátu (domu prvního probace), založeného roku 1572 fundací bratří Grodeckých – probošta brněnské kapituly Jana a děkana této kapituly Václava.
- 33 Kostelníka.
- 34 Nečitelné – text na okraji folia je skryt ve vazbě. V německé verzi textu je toliko: „Darum Er dieses Leichter erzwingen möchte, und gleichwoll auch nicht daß Hauß [...]“
- 35 Noční čepice.
- 36 Aluze na novozákonní *Lukášovo evangelium* (Luk 10, 38–42); příslušná pasáž má v *Bibli svatováclavské* – barokním českém překladu bible, na němž se podíleli jezuité Matěj Václav Šteyer (1630–1692), Jiří Konstanc (1607–1673) a Jan Barner (1643–1708) a který vyšel ve vydavatelství Dědictví sv. Václava v letech 1677 (*Nový zákon*), 1712 a 1715 (*Starý zákon*) tuto podobu: „IV. 38: Stalo se pak, když šli, že on všel do jednoho městečka: a žena jedna jménem Marta přijala jej do domu svého. 39. A ta měla sestru jménem Marii; kteráž také seděci u noh Páně poslouchala slova jeho. 40. Marta pak pečlivá byla při mnohé službě: kterážto stála a řekla: ‚Pane, nemáš-li o to péče, že sestra má nechala mne samé sloužiti? Protož rci jí, ať mi pomůž.‘ 41. A odpověděv, řekl jí Pán: ‚Marto, Marto, pečlivá jsi a rmoutíš se při mnohých věcech: 42. ale jednohoť jest potřebí. Maria nejlepší stránku vyvolila, kterážto nebude odjata od ní.‘“ (Cit. podle edice *Bible Svatováclavská – Evangelia*, Brno 1991, s. 76).
- 37 Jedná se o farní chrám Nanebevzetí Panny Marie v Kladsku, jehož stavba byla započata na místě staršího kostela v roce 1344 na příkaz pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic a pokračovala v následujících dvou stoletích. Kolej Tovaryšstva Ježíšova v Kladsku byla založena v roce 1597, roku 1602 byl otevřen seminář bl. Aloise Gonzagy (svatořečeného v r. 1726), v roce 1618 byli jezuité z Kladska vypovězeni, vrátili se r. 1623 a od roku 1655 budovali jak novou kolej, tak přestavovali chrám Nanebevzetí Panny Marie podle projektu C. Luraga. V letech 1655–1689 byla při chrámu zřízena dvoupodlažní sakristie, spojená nadzemní pasáží se sousední budovou jezuitské koleje. Viz Fechtnerová, A.: *Rektoři kolejí Tovaryšstva Ježíšova v Čechách, na Moravě a ve Slezsku do roku 1773, sv. I. – Čechy*, Praha 1993, s. 133; Gladkiewicz, R. a kol.: *Kłodzko – dzieje miasta*, Kłodzko 1998, s. 81–84; internetové stránky <http://www.dawneklodzko.info/>.
- 38 Zde: obracení (konverze) nekatolíků na katolickou víru.
- 39 Manželka biřice – příslušníka městské policie.
- 40 Rektorem jezuitské koleje a gymnázia sv. Ignáce a semináře u sv. Michala v Jihlavě byl od 8. září 1681 do 19. září

1684 P. Kryštof Helfer, S. J., narozený kolem roku 1630 v Kemnici (?) a zemřelý 10. května 1693 v Českém Krumlově (viz Fechtnerová, A.: *Rektoři kolejí Tovaryšstva Ježíšova v Čechách, na Moravě a ve Slezsku do roku 1773, sv. II. – Morava*, Praha 1993, s. 378).

- 41 P. Šimon Schürer, S. J., se narodil v Sokolově 6. dubna 1614, zemřel v Praze 1. října 1677, od 6. února 1670 do 23. dubna 1673 zastával úřad představeného české jezuitské provincie. O životě a působení P. Šimona Schürera, u S.J., viz Fiala, J.: *Rektoři olomoucké univerzity v letech 1573–1860. 20. a 24. SCHÜRER Simon (Šimon), S. J., Phil. Dr., Theol. Dr.* Žurnál Univerzity Palackého, 15, č. 10, 9. 12. 2005, s. 9, č. 11, 16. 12. 2005, s. 9.
- 42 P. Daniel Červenka, S.J., se narodil v Praze 20. října 1649, zemřel v Hradci Králové 22. dubna 1707. Do Tovaryšstva Ježíšova vstoupil 5. října 1665 v Praze, aprobaci pro řádové školy získal 6. října 1667 v Břežnici, 21. listopadu 1663 je zmiňován v Břežnici jako „coadiutor spiritualis“, rektorem jezuitské koleje v Klatovech byl od 7. února 1686 do 1. března 1689 (viz Fechtnerová, A.: *Rektoři kolejí Tovaryšstva Ježíšova v Čechách, na Moravě a ve Slezsku do roku 1773, sv. I. – Čechy*, Praha 1993, s. 272–273). Poněvadž Augustin Porschlok zemřel již 6. června 1683, bylo jeho elogium odesláno do klatovské koleje s více než dvaapůlletým zpožděním.

VON DEN TSCHJECHISCHEN JESUITISCHEN ELOGEN DES 17. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Die Eloge ist ein literarisches Genre, das während seiner Entwicklung wesentliche Veränderungen erfuhr – in der antiken Literatur verstand man unter einer Eloge eine feierliche Inschrift (nicht selten in Versen), die eine künstlerische Abbildung einer berühmten Persönlichkeit begleitete, während in der Renaissance und im Barock ein prosaischer Text mit panegyrischem Inhalt als Eloge galt. Ihre spezifische Gestalt bekam die Eloge während des 17. und 18. Jahrhunderts im Orden der Gesellschaft Jesu (Jesuitenorden), in dem sie als eine Art Todesanzeige diente, die in Abschriften in einzelne Ordenshäuser im Rahmen der jesuitischen Provinz verschickt wurden. In den Fundus der tschechischen Bibliotheken und Archive blieben einige Konvoluten von jesuitischen Elogen erhalten, von denen manche tschechisch und deutsch geschrieben wurden, außerdem kommen auch tschechische Versionen lateinischer Elogen vor, oft von jesuitischen Fratres (Laienbrüder) verfasst, die kein Latein beherrschten. Diese Elogen dienen als Informationsquelle über charakteristische Züge im Schaffen von Elogen in dieser Epoche und auch über den Zustand des Tschechischen während der Rekatholisierung nach der Schlacht am Weißen Berg. In der Beilage der Abhandlung werden deshalb in Extenso fünf jesuitische Elogen tschechischer Herkunft veröffentlicht; drei Elogen aus dem Jahre 1658 haben eine lateinische und eine tschechische Fassung, die Eloge aus dem Jahre 1680 wurde in der deutschen und tschechischen Sprache belegt und die Eloge aus dem Jahre 1683 wurde nur in der tschechischen Sprache belegt.

Translation © Eva und Gerhard Salomon, 2006

Prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
if@risc.upol.cz

Prof. PhDr. Marie Sobotková, CSc.
Sekce polské filologie
Katedra slavistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Vodární 7
771 80 Olomouc, ČR
sobotkom@ffnw.upol.cz

TEMATIZACE MALOMĚSTA V ČESKÉ PRÓZE

PRVNÍ POKUS O SYNTÉZU

ERIK GILK

Není pochyb o tom, že maloměsto patří ke konstitutivním prostorům novodobé české prózy. Důvody této oblíbenosti mohou být různé a navzájem se kombinují, většinou ovšem pramení ze společenské a národnostní situace českých zemí v devatenáctém století. Podstatnou roli zde sehrál fakt, že zatímco venkov zahrnující v sobě vesnici i malé město byl spjat s českým živlem, Praha a větší města byla ještě na začátku dvacátého století pocíťována jako bašta německví či alespoň poněmčeného měšťanského patriciátu. Čeští autoři sami ostatně z malých venkovských měst často pocházeli a bylo tedy přirozené, že děj svých próz umisťovali právě tam.

Autorská biografie přitom do značné míry souvisí s celkovým hodnocením maloměsta v konkrétních textech, které se i v případě zobrazení totožného sídla může radikálně odlišovat. Dokladem může být dvojice próz, jejichž děj je shodně umístěn do Litomyšle, a sice *Filosofská historie* (1878) Aloise Jiráska a *Maloměstský román* (1890) Terézy Novákové. Zatímco Jiráskův pohled je plný nadšení a obdivu ke kulturnímu a studentskému centru, jakým tehdy Litomyšl bezesporu byla, Nováková je mnohem střizlivější a všímá si především maloměstské provinčnosti a přetvářky. Tuto diskrepanci mohou objasnit právě životní osudy obou prozaiků a především okolnosti, za kterých se do Litomyšle dostali. Jirásek sem totiž přišel z pohraničního a zapadlého Hronova a byl novým působištěm doslova okouzlen, Nováková naopak pocházela z Prahy a do Litomyšle přesídlila víceméně z donucení doprovázejíc svého manžela, který zde obdržel učitelské místo.

Teprve s nástupem moderní literatury došlo k výrazné diferenciaci literárních prostorů. Maloměsto se odlišilo od vesnice, která zůstala spojena s přírodním koloběhem a v pojetí ruralistů se stala symbolem tradičních hodnot. Na druhou stranu maloměsto představuje přehlednou alternativu k velkoměstské „džungli“, na jejímž okraji se rodí nový prostor periferie, hojně reflektovaný naší prózou i dramatem v meziválečném období. V této prostorové kvartádě pak maloměsto zastává jakousi střední pozici, což vede mnohdy k tomu, že autoři na něm modelově demonstrují stav společnosti obecně. Maloměsto pak může synekdochicky zobrazovat český národ pars pro toto, k čemuž odkazuje často připomínaná konotace malý národ – malé město.

Literární topologie zabývající se kategorií místa či prostoru literárního díla je poměrně mladá disciplína poetiky. U nás se začala rozvíjet přirozeně až po pádu železné opony, a to

především zásluhou literární teoretičky Daniely Hodrové. S výjimkou dílčích studií a marginálních zmínek zůstávalo ovšem maloměsto stranou zájmu a pozornost se soustřeďovala více na interiéry, dále na místa spjatá s tajemstvím a na Prahu. Teprve třetí svazek projektu *Poetika literárního díla 20. století nazvaný Na cestě ke smyslu*¹ náležitě reflektuje doposud přehlížený literární prostor.

Autor kapitoly o prostoru Zdeněk Hrbata si vedle příbytku, velkého města, cesty a exotického místa všímá právě maloměsta. Přitom je s podivem, že do této značně nesourodé společnosti statických i dynamických položek, interiéru i exteriérů nezařadil prostor vesnice či venkova. Pasáž o maloměstu pak podle našeho názoru představuje vykročení na půli cesty: po obecném úvodu, namnoze čerpajícím z Bachtinovy teorie chronotopů,² přichází interpretace některých výrazných a svým způsobem výlučných maloměstských próz. Problém spočívá v tom, že jejich výběr neumožňuje kýženou generalizaci, která by osvětlila specifika maloměstského prostoru, ba ani nepřináší závaznější typologii, přestože autor zpočátku invenčně rozlišuje provinční město, okresní město, městečko a městys-maloměsto. Pokusme se proto nyní alespoň o stručné shrnutí problematiky maloměstských próz a o vytyčení jejich typických jevů.

Období vývoje české prózy, které je pro konstituování maloměstského prostoru se všemi jeho specifiky směrodatné, spadá zhruba do poslední čtvrtiny devatenáctého století a první poloviny dvacátého století. Nelze ovšem pominout historické souvislosti, proto jen krátce nastíníme, co tomuto období předcházelo a co následovalo.

Předtím, jak jsme již naznačili, maloměsto tvořilo součást venkovského prostoru, a tato skutečnost se významnou měrou podílela na tehdejší prostorové dichotomii české prózy, která zobrazovala na jedné straně Prahu, na druhé český venkov. Praha, kterou si dnes neumíme představit jinak než jako centrum politického a kulturního života, ovšem tehdy ani zdaleka nebyla velkoměstem a proti rezidenční Vídni měla vyloženě provinční charakter. To se projevovalo i v jejím prozaickém zobrazení až do konce sedmdesátých let devatenáctého století, kdy byl prostor Prahy zúžen a uzpůsoben tak, aby odpovídal topografii maloměsta.

Tak je nutno vnímat i Nerudovy *Povídky malostranské* (1878), jejichž spořádání protagonisté jsou na hony vzdálení představitelům „společenského bahna“ Paříže, potažmo Londýna, jak je zobrazují Balzakovy a Dickensovy realistické romány, psané navíc o několik desetiletí dříve. Prostor Nerudových próz je rámcován hranicemi staromilecké titulní čtvrti pod Pražským hradem a navozuje atmosféru důvěrně známého sousedského životního koloritu. Uzavřenost a izolace obyvatel Malé Strany se naplno projeví v závěrečné povídce *Figurky*, jejíž hrdina Krumlovský sem přichází z pravobřežní části Prahy, domácími označované výhradně adverbivem „za vodou“. Zorný úhel nově příchozího dává možnost spatřit malostranský život zcela jinak, totiž jako deformaci způsobenou tlakem uzavřeného, duchovně chudého malého světa. Taková perspektiva, řečeno slovy Jaroslavy Janáčkové, poukazuje „k obraznému významu slov Malá Strana, malostranský: už nejde o místo, ale o způsob existence, o zabydlení v malosti, v stereotypu a v nesnášenlivém sebeklamu“.³

Na Nerudovo zobrazení lokálně malého výseku Prahy navázala generace žánrových realistů v čele s Ignátem Herrmannem, jehož donedávna přehlížený román *U snědeného krámu* (1890) už prostor autorova oblíbeného Podskalí alespoň částečně překračuje.

Výše zmíněný způsob zobrazování pražského života, tedy parcelace Prahy na uzavřené čtvrti malých světů, nebyl tehdy pociťován nepřirozeně, teprve na konci století, s nástupem

moderny, se ozvaly hlasy volající po pražském románu velkoměstském. Máme tím na mysli především stať *Pražský román* publikovanou v *Moderní revue* roku 1895, jejíž autor Arnošt Procházka de facto celou dosavadní prózu umístěnou do Prahy zavrhuje, když ji označuje za maloměstskou, a jako jediný – a to ještě s jistými výhradami – přijímá naturalistický román Viléma Mrštíka *Santa Lucia* (1894).

Je-li tedy téměř celá česká próza devatenáctého století poznamenána prostorovou nevyhraněností danou jak sepětím venkova s maloměstem, tak neexistencí skutečně velkoměstského románu, pak v próze po roce 1945 je prostor maloměsta naopak destruován. Dochází k tomu různými způsoby a obecně můžeme tento jev vyložit jako důsledek poměrně prudkého vývoje moderní prózy, která již nelpí na mimetickém zobrazení reálného prostoru. K destrukci tradičního modelu maloměsta přispívá jednak zdůraznění časových koordinát na úkor prostorových souřadnic, jak je tomu např. ve *Zbabělcích* (1958) Josefa Škvoreckého, jednak psychologizace postav a soustředění se na jejich vnitřní život, jak ukazuje novela Jiřího Freda *Časová tíseň* (1961). Jiným způsobem je upřednostnění výrazného individua, které svým „pábitelstvím“ nivelizuje prostorové rozdíly; sem patří trilogie Bohumila Hrabala *Městečko, kde se zastavil čas* (1978) a také román Jaroslava Putfka *Muž s břitvou* (1986). Mnozí autoři dále pracují s maloměstem jako s určitým konstruktem, do něhož jsou za nejrůznější proměnné dosazovány záporné lidské vlastnosti, mezi nimiž dominuje malichernost, pokrytectví a xenofobie; to je nejpatrnější na prvotině Michala Viewegha *Názory na vraždu* (1990). Oblíbenou variantu pak tvoří maloměstské prózy s dětským vypravěčem, kdy dochází ke konfrontaci se světem dospělých. Po proslulé novele Karla Poláčka *Bylo nás pět* (1946) použil této stylizace Škvorecký v některých textech souboru *Ze života lepší společnosti* (1965), po roce 1989 se k ní vrátili Irena Dousková známou novelou *Hrdý Budžes* (1998) a o rok později Jaroslav Formánek v poetické próze *Dlouhá kakaová řasa*. Výraznější text z poslední doby tematizující maloměsto představuje román biologa Stanislava Komárka *Černý domeček* (2004), v němž autor pozoruhodným způsobem zachycuje konkrétní zásahy neosobních velkých dějin dvacátého století do osudů rodiny žijící v zapadlém jihočeském městečku.

Vraťme se nyní k námi vytyčenému období konce devatenáctého a první poloviny dvacátého století. Z bohatého prozaického materiálu tematizujícího maloměsto lze vyabstrahovat obecný konflikt mezi jedincem a kolektivem, který tvoří epické jádro příběhu a úzce souvisí s maloměstským prostředím. Jedná se totiž o konflikt, v němž na jedné straně stojí nonkonformní, něčím výjimečný, nepřízřivobivý, zkrátka nezařaditelný jedinec, na druhé straně se nachází naopak příliš zakonzervovaný, petrifikující řád maloměsta.

Z textů je patrné, že navzdory urbanizačnímu vývoji zůstává město silně dostředivým prostorem, zvenci velmi pevně ohraničeným, uvnitř zase dobře a přehledně strukturovaným, má charakter soběstačného organismu, uzavřeného do sebe a pyšného na vlastní výlučnost. Zdá se, že po stržení fortifikačního systému města nedošlo paradoxně ke kýženému myšlenkovému otevření, ale jeho obyvatelé si naopak z fyzických hradeb vytvořili hradby duševní a neprodyšnou izolaci od okolního světa ještě více prohloubili.

Osazenstvo maloměsta je ve valné většině próz představeno jako vnitřně soudržný kolektiv. Jako anonymní kolektiv třímající ve svých rukou směrnice pro správné a jediné povolené chování svých členů. Kolektiv, který nepřipouští pro žádného ze svých členů byt' sebemenší projev individuality. Pevně zakotvené zvyky na maloměstě a neměnné kadluby chování jeho

obyvatel dostávají charakter jakéhosi mravního imperativu, vytvářejí striktní etický předpis, jehož poněkud vyšínutý metr přikládá obyvatelstvo maloměsta ke každému stejně. V tomto bodě je maloměsto naprosto neúprosné a bezohledné, určuje, co se patří a co ne, co je zakázáno a co je ještě povoleno. Každého člověka je nutno prověřit, zda jde vskutku o řádného občana, nemá-li snad nějakou slabinu či tajnou neřest, jíž by se dalo vůči zkoumanému kdykoliv využít.

Fanatismus morálky společné všem obyvatelům města izolovaného od ostatního dění vystihl již téměř před sto lety český sociolog Inocenc Arnošt Bláha, když napsal: „Rysem této skupinové morálky jest předně tuhá závaznost směrem dovnitř a prudká, skoro válečná útočnost směrem na vnějšek, vůči všem jednotlivcům i skupinám stojícím mimo.“⁴⁴ Město má sice svůj řád a utilitaristický mravní kodex, ale je jím přece jen svázáno až příliš, dusí jím jeho obyvatele, svým způsobem je institucionalizuje, nedovoluje jim svobodný čin. O městě mluví Bláha nikoliv jako o organizaci, nýbrž jako o organizaci organizací, tedy vnitřně velmi dobře prorostlém a fungujícím mechanismu.

Závažného rázu mnohdy nabývá personifikace maloměsta jako jedné bytosti, jež má schopnost stát se samozvaným vykonavatelem lustrace nad nově příchozím. Můžeme uvést příklady z Poláčkova *Okresního města* (1936): „Okresní město se rozševelilo, odhadlo a odvážilo mladou paní Štědrou a usuzovalo, udělala-li mladá paní Štědrá štěstí nebo neudělala.“⁴⁵; popřípadě z *Vlčí jámy* Jarmily Glazarové (1938): „Městečko převrací a zevrubně ohmatává bezbranné sousto ze všech stran: to je krámů, vychrtlý mužíček se skromnou výbavou, nesmělý a koktavý, pan ‚doktor Kakarbolka‘.“⁴⁶

Dostáváme se tedy ke konfliktu, často prezentovanému jako vnitřní souboj, který vyvolá právě skupinová morálka namířená vůči jakémukoliv cizímu elementu. Nehraje přitom roli, zda se jedná o skutečného cizince přicházejícího do města zvenčí, či o tzv. odpadlíka, tedy místního rodáka, který se do města vrací odjinud, anebo člověka, který se jednoduše odlišuje od „normálu“ provždy stanoveného vychýlenou maloměstskou etikou. Uveďme tedy alespoň jeden konkrétní příklad každého ze tří typů protihráče, který v onom symbolickém souboji s maloměstem v drtivé většině próz neuspěje.

Exemplární způsob, jakým může maloměsto pohltnout cizince, je dobře patrný v románu Karla Matěje Čapka-Choda *Řešany* (1927). Protagonista sochař Vilém Rozkoč v titulním pohraničním městečku doslova uvízne: při návratu z francouzských bojišť první světové války jej přepadne nenadálá nevolnost, a proto zmešká odjezd vlaku. Záhy poté, co je uveden do města, pochyťí zvláštní místní manýry a dokonce začne mluvit tamním dialektem. Ztrátu vlastní identity vlivem utonutí v nevelkém okruhu Řešan si sice uvědomuje, ale není schopen se jí bránit; čtvrtá kapitola ostatně nese příznačný titul *Rezignace*. Rozkoč se postupně začíná zapojovat do měšťanských vrstev řešanského obyvatelstva a do místních kulturních aktivit, přijímá zakázky na veřejné pomníky a má se stát učitelem na střední škole. Jen díky inspirační náhodě v sobě nakonec objeví znovuzrození umělecké schopnosti, vzepře se přijetí své role ve městě, pro kterou už měl vyšlapanou cestičku, a odjíždí vyučovat na akademii umění. Svůj návrat do Prahy vnímá bezmála jako životní výhru: „Nabažil se Řešan věru nad hlavu! Zhyne, nedostane-li se odtud co nejdříve.“⁴⁷

Reprezentativní příklad odpadlíka nacházíme v textu Richarda Wernera *Uhranuté město*, zařazeném do povídkového souboru *Škleb* (1919). Je jím místní „student, který v městě trávil prázdniny. Zdejší rodák. Ale nenáviděli ho, protože se jim odcizil. Přijíždíval málokdy. Studoval v cizině. Odprýskl od tohoto města tak důkladně, že na stmelení už nikdy nepomyslili.“⁴⁸

Právě tomuto studentovi je jako jedinému dáno promluvit s cizincem, jehož návštěva město uhranula a po jehož identitě marně pátrají jeho obyvatelé. Přitom spolu nemluví o tom, co by místní zajímalo a z čeho by během chvíle učinili veřejný majetek, ale o „světské kráse a lidských radostech“,⁹ o jevech, které jsou povrchním měšťanům vzdáleny. Odpadlík a cizinec se ocitají na téže straně pomyslného bojiště, ve vztahu k městu mají stejný status, jsou si z pohledu maloměšťáků rovni, neboť jim nedají možnost nahlédnout do svého nitra; liší se od nich již tím, že nějaké mají.

Typickou postavou, která musí trpět za svoji jinakost, je Štěpka Kiliánová z *Petrolejových lamp* (1935) Jaroslava Havlíčka. Přestože Štěpka pochází z dobře situované jilemnické rodiny (otec Kilián je městský stavitel), nepatří mezi zdejší slečinky a paničky a od dětství se vymyká jak svým statným zevnějškem, tak výstředností v chování na veřejnosti. Základním důvodem Štěpčiny odlišnosti je její rozpolcenost mezi prostředím městským a vesnickým. Odmala si hraje se svými bratrance na blízkém statku Vejrychovsko, odkud pochází její matka.

Čím dál víc se ukazuje, že Štěpka vnitřně a geneticky do města nepatří, přitažlivost života na statku se však pro ni ukáže jako osudná. Stává se jeho obyvatelkou jedinečně po boku syfilitického bratrance Pavla, kterého si pro nedostatek nápadníků bere za muže v marném očekávání potomků. Zklamání z rodinného života ji na druhou stranu přivádí k zemědělské práci, při které konečně nachází sebe sama, bez ohledu na svůj zevnějšek, ve městě tak pečlivě střežený: „Hořela opravdovostí, tahle nová Štěpka, která se dovedla tak pěkně rozkročit na své zemi. Nepřetvařovala se, nechtěla jen představovat takovou majestátní figuru, opravdu jí byla. Docela pěkně jí to slušelo jako selce, mnohem líp, než to kdysi slušovalo maloměstské slečně. Že to bylo až pohoršlivé, jaké nosila šeredné, zaplátované šaty a děravé křápy? Och, takové věci je škoda zahodit, raději je donosit.“¹⁰

V dosavadní, spíše počáteční fázi výzkumu literárního prostoru maloměsta nelze vyřknout jednoznačný závěr. Spokojíme-li se prozatím s hledáním vhodné teoretické koncepce, kterou bychom mohli na tuto problematiku aplikovat, pak rozhodně nelze pominout pojetí literárního prostoru a syžetu estonského literárního teoretika a sémiotika Jurije Michajloviče Lotmana.¹¹ Prostor v literárním díle má podle něj výrazně binomický charakter: je rozdělen na dva odlišné podprostory, z nichž jeden je většinou uzavřený a bezpečný, zatímco druhý, otevřený, je nepřátelský. Nejdůležitějším topologickým příznakem je neproniknutelná hranice mezi oběma podprostory, jež se právě podílí na jejich rozdílnosti.

Pro náš výzkum je podstatná závislost syžetu na prostoru, kterou Lotman vyvozuje ze dvou presupozic. Událostí v textu je podle něj vždy přemístění postavy přes hranici sémantického pole a zároveň je vždy porušením nějakého zákazu, faktem, který se stal, přestože se stát nemusel. Z tohoto hlediska pak diferencuje postavy nehybné, tedy ty, které se pohybují pouze v rámci jednoho podprostoru a přechod přes hranici mají zakázán, zatímco postavy pohyblivé mají právo hranici prolomit.

Lotmanovo dvojčlenné pojetí prostoru a závislost syžetu na přestoupení z jednoho podprostoru do druhého lze jen stěží považovat za směrodatné pro moderní světovou prózu, v níž jsou prostorové souřadnice mnohem složitější, jedná se mnohem spíše o „sít' míst“.¹² Přesto má Lotmanova koncepce platnost v některých prozaických žánrech, nejvýrazněji snad v románu zasvěcení, a lze ji využít i při studiu maloměstských próz.

Mezi uzavřeným podprostorem města a otevřeným podprostorem „zbytku světa“ se nachází hranice městských hradeb. O přijetí jedince do města rozhoduje jakýsi přechodový rituál,¹³⁾ jehož striktní pravidla určuje výhradně městské osazenstvo. Jde tu vlastně o střet pohyblivé postavy s nehybnými obyvateli maloměsta. V případě cizince (Vilém Rozkoč) jde o postavu, která překonala hranici zvenčí dovnitř, odpadlík (student z Weinerovy povídky) se jeví jako postava, která hranici překonala dokonce dvakrát, poprvé ven z města, podruhé zpátky dovnitř. Postava, která se odlišuje jedině tím, že se odchyluje od maloměstského protokolu (Štěpka Kiliánová), je sice postava nehybná, ale touží hranici městského podprostoru překonat, což se jí ve výjimečných případech může podařit. Všechny ostatní figury obyvatelů malých měst mají charakter výhradně nehybných, statických postav, které svůj uzavřený podprostor považují za střed světa a otevřený prostor za hradbami vnímají veskrze negativně, jako zdroj nebezpečí a strachu.

POZNÁMKY

- 1 Červenka, Miroslav a kol.: *Na cestě ke smyslu*. Praha, Torst 2005, 1052 stran.
- 2 Ruský filozof, lingvista, kritik a literární teoretik Michail Michajlovič Bachtin (1895–1975) zavedl pojem chronotop pro korelaci časových a prostorových souvislostí literárního díla již ve třicátých letech dvacátého století. Při časoprostorové typologii románů pak uvedl i idylický chronotop, jehož specifickou variantu představuje právě „provinční maloměsto“. Převážně na materiálu ruské realistické prózy jej charakterizoval jako literární prostor, v němž panuje bezbarvý obyčejný cyklický čas všedního života. Nic se v něm neodehrává, všechno se v něm pouze dokola opakuje, všechno v něm „bývá“. Maloměstský čas postrádá postupující historický chod, jeho pohybem je koloběh – koloběh týdne, měsíce, celého života. Den po dni se stereotypně opakují tytéž všední události, v hovoru se omílají stále táž témata, postavy se chovají vždy stejně, užívají týchž slov. Čas maloměsta je bezudálostní, a proto se zdá, že stojí, nedochází v něm ani k „setkáním“, ani k „odloučením“. In: Bachtin, Michail Michajlovič: *Román jako dialog*. Praha, Odeon 1980, s. 368–369.
- 3 Janáčková, Jaroslava: *Stoletou alejí*. O české próze minulého věku. Praha, Československý spisovatel 1985, s. 81.
- 4 Bláha, Inocenc Arnošt: *Město*. Sociologická studie. Praha, Melantrich 1914, s. 191.
- 5 Poláček, Karel: *Okresní město*. Praha, Nakladatelství Franze Kafky 1994, s. 189.
- 6 Glazarová, Jarmila: *Vlčí jáma*. Praha, Československý spisovatel 1962, s. 147.
- 7 Čapek–Chod, Karel Matěj: *Řešany*. Praha, Československý spisovatel 1957, s. 141.
- 8 Weiner, Richard: *Netečný divák a jiné prózy. Lítice. Škleb*. Praha, Torst 1996, s. 415.
- 9 Tamtéž, s. 423.
- 10 Havlíček, Jaroslav: *Petrolejové lampy*. Praha, Knižní klub 1998, s. 226.
- 11 Lotman, Jurij Michajlovič: *Struktúra umeleckého textu*. Bratislava, Tatran 1990, s. 249–271.
- 12 Hodrová, Daniela: *Místa s tajemstvím*. Praha, Koniasch Latin Press 1994, s. 10.
- 13 O přechodových rituálech především Eliade, Mircea: *Posvátné a profánní*. Praha, Česká křesťanská akademie 1994; 2. vyd. Praha, Oikoymenh 2006.

THEMATIZATION OF SMALL TOWN IN CZECH PROSE FIRST ATTEMPT TO ANALYSE

Summary

The paper deals with constitutive literary space in Czech prose that is small town. This space was favourite in Czech literature especially in last third of 19th century and in first half of 20th century. Author tries to find common components of all small town-proses and term their spatio-temporal coordinates. It is possible to apply to corpus of these proses theory of characters and their activity or passivity created by J. M. Lotman.

Translation © Erik Gilk, 2006

Mgr. Erik Gilk, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc
galilak@seznam.cz

VÁŽENÝ PANE FLORIANE

ZE STAROŘÍŠSKÉ KORESPONDENCE KARLA SCHULZE

PETR HORA

Úvod

Nelze zcela přesně zjistit, kdy se vydavatel, překladatel, kritik, organizátor a myslitel Josef Florian (1873–1941) poprvé setkal se slovesným dílem Karla Schulze (1899–1943).¹ Téměř s jistotou však lze předpokládat, že se tak stalo ještě před Schulzovou konverzí,² protože Florianův trvalý zájem o aktuální kulturní dění jakýkoliv jiný předpoklad vylučuje.³ Lze však mít za pravděpodobné, že konkrétnější obsah dodala zvuku Schulzova jména ve Staré Říši až jeho spolupráce s Durychovým čtrnáctidenníkem *Rozmachem*,⁴ v němž touže dobou jako Karel Schulz publikoval i Jan Čep (1902–1974), který navíc shodou okolností na přelomu let 1926/1927 trvale pobýval ve Staré Říši. „*Vzkaž pozdravovat Karla Schulze, že se p. Florianovi velmi líbil jeho článek o sv. Tereze...*“, žádal společného svého i Schulzova přítele a dalšího tehdejšího příspěvatele *Rozmachu* Aloyse Skoumala (1904–1988) v dopise ze 6. října 1926.⁵ Rovinu dohadů nelze opustit ani při hledání odpovědi na otázku, kdy se naopak Karel Schulz seznámil se staroříšskými tisky a co a kdy v něm probudilo hlubší zájem jak o náboženský i kulturní fenomén Stará Říše, tak o samotnou osobu jejího tvůrce, budovatele a vůdčího zjevu. Třebaže pocházel z rodiny, v níž už po generace katolická víra nic neznamenala, korespondence jeho otce JUDr. Ivana Schulze (1871–1935) s Josefem Florianem nasvědčuje existenci bezprostředních kontaktů.⁶ Zachováno zato zůstalo svědectví jejich prvního setkání osobního, jehož průběh a atmosféru zachytil v Schulzově nekrologu Aloys Skoumal. Časové vymezení je však vágní a dosud se nepodařilo je zcela upřesnit: „*Poznal jsem Karla Schulze někdy v polovině dvacátých let. Vídal jsem se s ním tak jako s ostatními známými pravidelně v Národní kavárně. Tam jsem byl svědkem jeho setkání s Josefem Florianem. Pan Florian se ho hned vyptával, co dělá, čím se živí. Když slyšel, jaké má občanské zaměstnání a v čem to zaměstnání záleží, nemohl dlouho pochopit, že je za to poměrně slušně placen (A za tohle vám tolik platí?). Ten bezelstný údiv přivedl Karla Schulze do nemalých rozpaků a dodnes vidím, jak se marně snažil panu Florianovi vysvětliti důležitost svého řemesla. Byl to jeho první náraz s florianovskou strohou přímostí a střízlivou věcností. Do té doby znal tvůrce Dobrého díla jen z knih. Nyní ho poznal tváří v tvář. Bylo to setkání nepřívětivé a nespolečenské, ale pro Schulzův pozdější vývoj pamětné.*“⁷ Šero nejistoty zahaluje konečně i dobu vzniku vzájemného korespondenčního styku obou osobností, včetně dynamiky jejího dalšího průběhu.

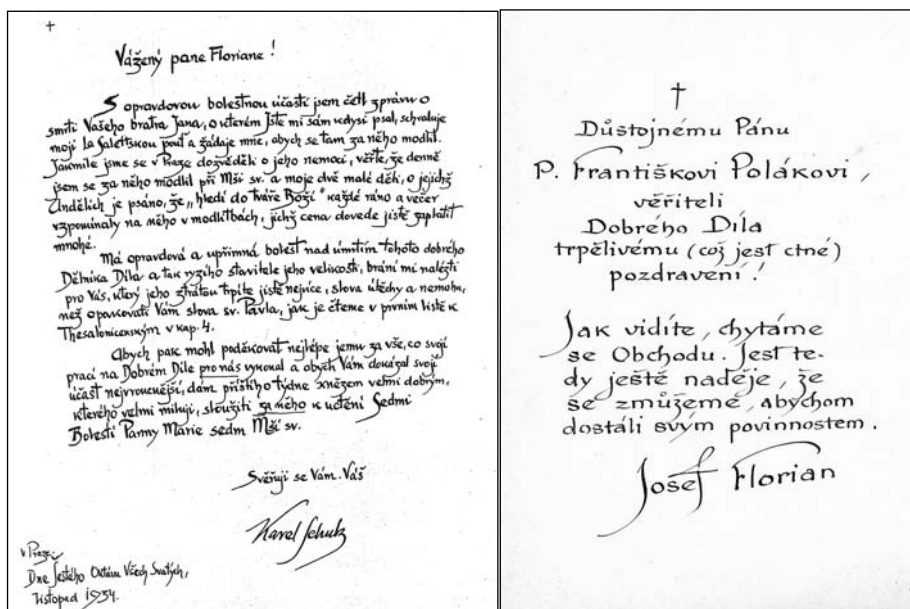
Materiálním důkazem její existence od sklonku 20. let XX. století je např. Schulzův zoufalý dopis z Brna krátce po nástupu do tamější redakce *Lidových novin*.⁸ Avšak ani jeho originál, ani kopie se ve Staré Říši nedochovaly. Kromě této ztráty dále předpokládáme přinejmenším dočasné zmizení ještě i dalších materiálních dokumentů povahy především epistolografické, nikoliv však výlučně.⁹ Dokonalý popis vývoje vztahu Karla Schulze a Josefa Florianana na základě poznání jejich vzájemné korespondence není dost dobře možný vzhledem k jejímu neutěšenému stavu, který jsme zjistili v roce 1999. Přesto jsme přesvědčeni, že ani shledaný tristní fragment poznání charakteru tohoto vztahu nevylučuje.

Uvažujeme o dvou zdrojích existujícího stavu relativní úplnosti souboru: subjektivním, vyplývajícím z editorského záměru, který pojednáme níže, a objektivním, charakterizovaném jednak jednosměrností, danou dochováním toliko omezeného počtu písemných projevů Karla Schulze a jeho příbuzných, zatímco korespondence staroříšská až na téměř zanedbatelná rezidua dávno vzala za své v plamenech, k nimž Josef Florian tak nesmlouvavě odsuzoval veškeré písemnictví neslučitelné s jeho projektem *Studia*,¹⁰ jednak dosti značným rozptylem dalších Schulzových manuskriptů. Z nich toliko část přechovávají četní potomci Josefa Florianana, ať žijí kdekoliv, a tedy jsou informačním zdrojem alespoň perspektivně dopátratelným a využitelným. Avšak druhou, pravděpodobně nesrovnatelně rozsáhlejší, jejíž objem se ani neodvažujeme odhadnout, po desetiletí plněnou čilými a nenechavými prsty všelijakých takyzájemců, takyctitelů a takysběratelů všech stupňů, je třeba pokládat přinejmenším pro bližší budoucnost za ztracenou. Tento systematický a bezohledný způsob postupné reálné likvidace mnohdy unikátních, a proto nenahraditelných kulturních hodnot, v podstatě skončil na přelomu tisíciletí faktickou disperzí staroříšské knihovny, včetně nezjistitelného množství rukopisů. Podaří-li se kdy následky ztráty alespoň částečně překonat, ukáže až čas. Prozatím nelze dopředu vyloučit, že alespoň něco z Florianovy korespondence vstoupilo formou přímých citací, zmínek, parafrází či narážek do Schulzových deníků, jež zůstaly zachovány. Jejich aktuální nepřístupnost z badatelského hlediska nic neznamená.

Karel Schulz se do těsnější blízkosti Josefa Florianana a staroříšského společenství dostal až poměrně pozdě, vlastně v závěrečné fázi jejich aktivity. Slavné sborníky *Nova et vetera*, jež přestaly vycházet již roku 1922, byly sice vzápětí nahrazeny dokonce dvěma řadami sborníků, *Kursem* (první vyšel v létě 1922) a *Archy* (na sklonku roku 1926), avšak změny sahaly mnohem hlouběji nežli toliko k titulům. Mnohem závažnější bylo, že právě v té době začal už nezadržitelně ochabovat vliv Josefa Florianana a že zároveň s tím se na jeho místě začaly prosazovat jiné osobnosti jeho okruhu, jejichž vliv vzrůstal úměrně tomu, jak on stárl a ustupoval do pozadí. S nimi do staroříšského milieu pronikla nejedna změna původní ideologie. Nově vzniklá situace snad nejzřetelněji zasáhla fenomén La Saletty. Do té doby nedotknutelný se začal nezadržitelně propadat do minulosti a celkem ustupovat jiným prioritám praxe duchovního života, těm původním nejednou zcela vzdáleným, ba protichůdným.

Motivací písemného styku Karla Schulze a Josefa Florianana byla v prvé řadě potřeba katolického konvertity ujasnit si svůj vlastní vnitřní obrat, zdůvodnit jej a ze suverenity Florianova životního gesta pro sebe čerpat oporu a podporu, posilu i povzbuzení, krátce jistotu. Z tohoto hlediska tedy Schulz putoval naprosto logicky za hlasatelem Matky Boží Plačící, byť jeho hlas již pozvolna slábl. Vždyť byl oslněn právě Jejím mystériem, jak ostatně – místy až drasticky nezastřeně – přesvědčivě demonstruje i naše edice. Schulzovy nabídky administrace *Archů*, shánění abonentů, tištění jeho prací ve Staré Říši apod. dále napovídají, že stimulem spolupráce

slovesného umělce-katolíka s nedostižným následovánfhodným vzorem a vydavatelem, byla snaha – časem druhou stranou i skutečně vyslyšená – vzít úděl na společném díle.¹¹ Spolu sdíleli odpor ke komercionalizaci umění, mělo-li sloužit náboženské praxi, jak vyplývá z obsahu Schulzovy podrobné odmítavé reference o Kuncířově vydání *Modlitby k Panně Marii ze XIV. století atd.* (dopis č. 16 – pozn. editora), k domácí i mezinárodní politické praxi, k institucím státu i církve atd. i italské sympatie (proti britským antipatiím) v době italské anexe Habeše (tj. Etiopie). Suverenita Florianova životního gesta, jeho nepopíratelné charisma a za dané situace i aktuální rozložení sil obou osobností pak v Schulzovi vyvolávaly stav závislosti a vedly jej, dospělého muže, až k projevům demonstrace postojů poníženosti a popírání vlastní vůle. Úplně je nahrazoval odevzdaností dítěte, syna, náručí autority otce-vůdce, vladaře a protektora, k němuž upínal naděje své trýzněné duše, jehož volal ku pomoci v záchvatech citových i rozumových muk, jehož nepřestával ujišťovat o své bezvýhradné poslušnosti, ochotě, podřízenosti, oddanosti a poddanosti tak velmi podobné subordinaci řeholních společenství či dokonce sekt. Staroříšský „podnikatel bourání“ se stal jeho uměleckým i duchovním rádcem a neomylnou rozhodčí instancí jako předtím např. Jakubu Demlovi (1878–1961), Jaroslavu Durychovi (1886–1962), Janu Čepovi, Albertu Vyskočilovi (1890–1966) a řadě jiných, citadelou víry, vzorem neohroženého praktického života katolického křesťana a živoucím důkazem jeho správnosti. Zdařilou klasifikaci Schulzova vztahu k Josefu Florianovi podal Mojmír Trávníček v již připomenuté studii konfrontací svědectví základních biografických faktů a korespondence Jana Čepa a Karla Schulze. Diference mezi oběma začínají již ve vnější úpravě jejich dopisů staroříšskému adresátovi. U Čepa konstatuje Trávníček rukopis pravidelný, střízlivý a po léta prakticky nezměněný, zatímco v rukopisu Schulzově shledává patrné výkyvy, způsobené stylizačními snahami, od kaligrafického po chvatný, až konceptní.

Rukopisy Karla Schulze a Josefa Floriany

„Ještě nápadnější je však vzdálenost mezi korespondenčním stylem obou prozaiků. (...) Schulzovy dopisy Florianovi, ať několikastránkové, ať pouhé několikaslovné sdělení o prvním svatém přijímání pětileté dcery Ivany,“ (dopis č. 10 – pozn. editora) „jsou psány exaltovaně. Směrem k adresátovi zní tón až poddanský, obřadně oddaný a okázale pokorný. Hovoří-li Schulz o jiných, vyjadřuje se nejčastěji až s neúprosnou nadřazeností, srovnatelnou s Florianovými ‚vyklizovacími‘ anatémami, a tónem svrchovaně sebevědomým. Naproti tomu Čep píše bez sebemenší exaltace, věcně a strážlivě, zpravidla s jasně a stručně formulovaným jádrem sdělení, a i když se vyjadřuje co nejkritičtěji o vlastním díle nebo ‚zásluhách‘, neupadá do poníženosti, neodkládá přirozenou důstojnost a samozřejmě vědomí vlastní hodnoty v poměru i k adresátovi nejváženějšímu a nejtěnějšímu, jakým bezesporu byl pro něho Josef Florian, ale také například Josef Vašica. Pro Čepa by bylo nepřijatelné a nesnesitelné, aby používal v záhlaví dopisů osobní znak, jako byla Štormova heraldická kresba na dopisních papírech Schulzových, s devízou *LACRIMAE IN TENEBRIS ADJUVO*. Dobíral si se Zahradníčkem Schulze pro tyto jeho aristokratické záliby a okázalosti i pro historizující stylizaci obřadných ceremonií v písemném styku. Odtud také ironické přezdívký pro něho (Carlo Sciulzo aj.) ve vzájemné korespondenci Čepa a Zahradníčka.“¹²

Schulzovy listy přinášejí informace čtverého druhu: o vlastní práci a potížích s ní spojených, o životě vlastní rodiny, o novinkách v pražské kultuře a konečně o událostech ve světě soudobé politiky. Schulz, který tenkrát pracoval v *Lidových listech* a poté v *Národní politice*, referoval do Staré Říše nejen o osobnostech domácího uměleckého i politického života (převážně se štitivým odstupem), nýbrž i o dění v nacistickém Německu, v horthyovském Maďarsku a v Itálii atakované Habeši. Samozřejmě dodával i kuloární klepy z pražské kulturní a politické scény, v nichž nešetří kritickými soudy, jmenovitě nad Jaroslavem Durychem, skupinou kolem revue *Řád* a nad lidovci. Zaznamenávají však např. i Schulzovu četbu a odkazy na jména jeho oblíbených autorů. V náznacích informují o Schulzových plánech pomoci permanentně ohrožované nakladatelské a vydavatelské praxi Staré Říše v 2. polovině 30. let atd.

Dopisy Karla Schulze Josefu Florianovi mohou přes svou ubohou torzovitost prospět poznání obou osobností zejména v období třicátých let XX. století. Tím navazují v prvé řadě na naši nedávnou edici Schulzových dopisů Jaroslavu Durychovi¹³ a snad alespoň poněkud přispívají k poznání listáře Josefa Floriana. Edice jeho vzájemné korespondence s Léonem Bloyem (1846–1917),¹⁴ Josefem Čapkem (1887–1945)¹⁵ a Stašou Jílovskou (1898–1955)¹⁶ a svým způsobem rovněž na nespolehlivou a neúplnou edici korespondence Jaroslava Durycha s Josefem Florianem.¹⁷ Jde o dosud nejrozsáhlejší edici dopisů Karla Schulze.

POZNÁMKY

1. Veřejně debutoval básní *Stůl chudého vojáka* v Dělnické besídce, tehdejší příloze *Rudého práva* 2, č. 61, 13. 3. 1921, s. 1. V roce následujícím vyšla jeho knižní prvotina *Tegtmaierovy železárny. Komunistický román*. Komunistické knihkupectví a nakladatelství Rudolf Rejman, Praha 1922. 185 s.
2. „Dne 6. května 1926 jsem konvertoval po osmi letech bezvěrectví.“ (Schulzův deník; rodinná pozůstalost.)
3. Tak už v dopise z 23. prosince 1920 žádá Josef Florian tehdejší spolupracovnici *Dobrého díla* Stašu Jílovskou: „Snad propříště bylo by lépe poslati mi seznamy, prospekty, tu a tam upozorniti mne na něco, co mně snad těžko dostane se do rukou nebo na oči. Tak čtu v nejnovějším čísle *Araratu* (z Mnichova) zprávu o Devětsilu (skupina umělců Teige, Wachsmann, Süß, spisovatelů Vaneura? – snad Vančura, Venck, Cernik, Hoffmeister, Suk, Frie-Frič?), Seifert und andere. Sie bereiten ein Album, einen Almanach... Ihre erste öffentliche einheitliche und sehr

- reine Kundgebung war die im September erschienene erste Nummer der Monatschrift Orfeus (in Kommission des A. Srdce Verlag, Prag – asi Srdce).“ (Hájek, Petr F. – M. Ch. [= Milada Chlěbcová]: *Josef Florian – Staša Jílovská. Vzájemná korespondence 1919–1920*. Documenta, Praha 1993, s. 159.)*
4. *Rozmach* (1923–1927) vycházel v prvních třech ročnících s podtitulem *Čtrnáctideník pro politiku a národní kulturu*, ve čtvrtém a pátém s podtitulem *List pro politiku a národní kulturu*. Spolu s Jaroslavem Durychem jej založili Jan Scheinost (1896–1964), Josef Dostál a nakladatel Ladislav Kuncíř (1890–1974). Když však toto nacionalisticky a tradicionalisticky orientované periodikum českých katolíků opustil Jaroslav Durych kvůli postupně silicímú názorovému sblíčovánú s tiskovými orgány politické pravice vlivem funkcionářů Národní obce fašistické Jana Scheinosta a Ladislava Švejcara, časopis zanikl.
  5. Trávníček, Mojmir: *Kámen a bolest v korespondenci Jana Zahradníčka a Jana Čepa*. In: „*Ale mne tato doba bolí...*“ Karel Schulz básník, prozaik a novinář. K 100. výročí narození. Literární archiv č. 31, Památník národního písemnictví, Praha 1999, s. 61. (Stař přetištěna v autorském výboru: Trávníček, Mojmir: *Sdílet věčné. Studie, profily a kritiky*. Periplum, Olomouc 2002, s. 141–158. Editor: Petr Hora.) Čep měl na mysli článek pod titulem *Dopisy svěťice (K Listům svatě Terezie Ježíškovy)*, *Rozmach* 4, 1926, s. 397–407. Srov.: *Listy svatě Terezie Ježíškovy „ex voto“*. Ladislav Kuncíř, Praha 1925. Vyšly jako 4. svazek ediční řady *Karmel*, pořádané Antonínem Střížem (1888–1960) v překladu Silvestra M. Braitu (1898–1962).
  6. *Ze staroříšského listáře. (Dva dopisy Ivana Schulze Josefu Florianovi.)* *Aluze* 6, 2002, č. 2, s. 204–206. Editor: Petr Hora.
  7. Skoumal, Aloys: *Za Karlem Schulzem. Čteme* 5, 1943, s. 1, 31. 3.
  8. Nastoupil 1. února 1928, ale již po necelých dvou letech se vrátil zpět do Prahy, kde se od 15. března 1930 se stal členem redakce lidoveckých *Lidových listů*. K této otázce srov.: Srna, Zdeněk: *Karel Schulz – divadelní kritik poetismu*. In: *O divadle na Moravě*. SPN, Praha–Olomouc 1974, s. 111–128; Hora, Petr: *O Schulzově spolupráci s Lidovými novinami*. In: *Lidové noviny a Karel Poláček*. Albert, Boskovice 1998, s. 132–136; Pavlíček, Tomáš: *Karel Schulz v redakci Lidových listů (1930–1935)*. In: „*Ale mne tato doba bolí...*“ Karel Schulz básník, prozaik a novinář. K 100. výročí narození. Literární archiv. *Sborník PNP*, č. 31, Praha 1999, s. 37–51.
  9. Tradici Florianovy důsledné archivace veškeré korespondence s uměleckým světem jednoznačně potvrzují i Josef Glivický a Jiří Opelík v úvodu své spolehlivé edice pod titulem *Vzájemná korespondence Josefa Čapka a Josefa Florianiana z let 1918–1938*. (In: *Literární archiv. Sborník PNP*, č. 23, Praha 1989, s. 203 nn.) To jen podporuje naše zkušenosti a naše neotřesitelné přesvědčení o procesu postupného plnění, jež vedlo k faktickému rozptýlení staroříšského florianovského archivu.
  10. Z dopisu Jiřiny Topolové-Schulzové editorovi 8. května 2001: „*Bylo to někdy v září 1949, začal už hon na katolíky a procesy, přišli tedy aspoň pro nejstarší, když na tatínka už nemohli. Sestře bylo 19 let, mně 17, a pak ji odvedli po tom, co nám přehrabali byt a knihovničky, mamince vyhrožovali, že tohle je jenom zatím, že se vrátí a nebude to jen tak. Přesto, že byl velmi teplý den, tím, jak byl byt plný slunička, a maminka hned, jak zaklaply dveře, naházela celou korespondenci, všechno, co považovala za ohrožující Florianovy nebo snad i nás, i korespondenci otce opata Opaska (tehdy snad ještě převora), do vysokých musgravek, což byla železná kamna, a zapálila. Víím, jak jsme byli vyděšení z toho, že nechtělo nic hořet, protože bylo dost horko a komín byl vyhřátý. Celý byt plný kouře, pořád, až do noci. Kdyby se vrátili během půl hodiny, mohli vlastně odvézt i maminku, ale na to nikdo nemyslel. Sestře bylo 19 v době, kdy byla plnoletost až od 21 let, když přece jenom nebyla plnoletá a pro proces se nehodila. Tolik k té jednostrannosti.*“ (Soukromý archiv editora.)
  11. Dokladů spolupráce Karla Schulze se Staroříšskými se dochovalo několik. Staroříšští poprvé vydali ve stovce exemplářů jeho *Pochvalu svatých patronů českých k povzbuzení, abychom je vroucně vzývali v tento čas přenebezpečný* (1937), uvolněné z rukopisného *Pasionálu pro Theofila* (1935). Týž původ měly i *Litanie k svěťicím zapomínaným* (*Archy*, sv. 57/1940) a *Legends, to jest krátká, ale utěšená čtená o životě svatého Jana Almužníka a o životě svatě Prisky* (1948), které vyšly výtvarně upravené a vytištěné Michaellem Florianem (1911–1984) v počtu 95 výtisků. Mimoto Schulz sepsal a sám výtvarně upravil blíže přesně nevyčísletelný počet unikátních uměleckých textů náboženského obsahu, jakými byly např. adaptace modliteb, středověkých legend apod., určených konkrétním členům Florianovy rodiny.
  12. Trávníček, Mojmir: *Kámen a bolest v korespondenci Jana Zahradníčka a Jana Čepa*. (Trávníček, M.: *Sdílet věčné. Studie, profily a kritiky*. Periplum, Olomouc 2002, s. 144.) Týž „*edičně uspořádal, k vydání připravil a poznámkami opatřil*“ vzájemnou korespondenci Jana Čepa s Janem Zahradníčkem, na niž se odvolává. Viz: Jan Čep – Jan Zahradníček: *Korespondence I. 1931–1943*. Aula, Praha 1995. Jan Čep – Jan Zahradníček: *Korespondence II. 1943–1948*. Aula, Praha 2000. (Paralipomena k Trávníčkově edici publikoval Tomáš Pavlíček: *Dopisy Jana Zahradníčka Janu Čepovi z let 1942–1946. Česká literatura* 52, 2002, č. 1, s. 59–81.) Břetislav Štorm (1907–1960), viz č. 16, pozn. č. 11 naší edice.

Lacrimae in tenebris adiuvio: V slzavém údolí pomáhám.

13. Hora, Petr: *Polemika, k níž nedošlo: Karel Schulz vs. Jaroslav Durych*. In: *Literární věda osudem i volbou*. (K sedmdesátým narozeninám Jiřího Svobody.) Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity, *Literární věda*, č. 4, 193/2000. Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava 2000, s. 39–48.
14. *Léon Bloy et Josef Florian. Correspondance 1900–1914*. Artigues-près-Bordeaux (Francie) 1990. Editorka: Jeanne Boussac-Termier.
15. Glivický, Josef – Opelík, Jiří: *Vzájemná korespondence Josefa Čapka a Josefa Florianiana z let 1918–1938*. In *Literární archiv. Sborník PNP*, č. 23, Praha 1989, s. 203–248.
16. Hájek, Petr F. – M. Ch.: *Josef Florian – Staša Jílovská. Vzájemná korespondence 1919–1922*. Documenta, Praha 1993. (Edice.)
17. Durych, Jaroslav: *Březinovi, Demlovi a Florianovi*. Výbor z korespondence uspořádal Václav Durych. Praha 1989. 288 s. (Samizdat.) Obsahuje pouze texty Durychovy, nikoliv jeho adresátů a zcela rezignuje na jakékoliv poznámky a vysvětlující komentáře. Z obsažených tří souborů právě florianovský je nejrozsáhlejší, zaujímá s. 131–287.

* * *

V Praze 28. listopadu 1933

Vážený pane Floriane,

říkal mi pan Chlumecký,¹ že hledáte Multatuliho² a není již k dostání. Náhodou mám Výbor z jeho spisů,³ před léty koupený v antikvariátě, což je ostatně znát i na vazbě i na podškrtačných stránkách. Milerád Vám ho posílám, nechte si ho, jen když Vám poslouží.

Na prvního p. Chlumeckému dávám nějaké peníze na svůj dluh u Vás, nehněvejte se pro ten průtah! Měnil jsem místo, šel do Prahy, byl jsem po krk v dluzích, opravdu první čas jsem neměl a pak jsem to odkládal, za což se opravdově hanbím.⁴

Vážený pane Floriane, prosím, podepište mi dvě knížky u Vás vydané, ze všech mi nejdražší! I to Zjevení Naší Paní⁵ jsem náhodou před mnoha léty (asi šesti) vyhrabal v jednom antikvariátě, nemá ani obálku, ani titulní list, ale nedal bych ten výtisk za nic, neboť mne všude provázel. Prosím Vás znovu velmi snažně o Vaše věnování.

Jsem vždy Váš

Karel Schulz

300 Kč

List o rozměrech 22, 7 × 14, 5 cm s přeškrtnutou hlavičkou (Karel Schulz./ parlamentní zpravodaj Lidových listů). Text je napsán zeleným inkoustem, pozn. 300 Kč⁶ modrou inkoustovou tužkou.

POZNÁMKY

- Bohumilu Chlumeckému (1907–1971) věnoval tklivou vzpomínku Lásky kapitána Strattona ve svých memoárových *Všech krásách světa* Jaroslav Seifert (1901–1984), který však jeho křestní jméno uvádí v nesprávné podobě (Bohuslav). Podobně i jiní, např. P. František Lukeš (1921–1998) ve vzpomínce Bohoušek ve svazečku vzpomínek *Byl jsem nablízku* (Zámek, Poděbrady 2001, s. 77–84). Chlumecký udržoval přátelské vztahy s řadou básníků, nakladatelů a vůbec představitelů meziválečné kultury, také se Starou Říší, kde občas pobýval. Právě on byl adresátem Schulzova *Pasionálu pro Theofila* (1935).
- Pseudonym nizozemského spisovatele Edvarda Douwese-Dekker (1820–1877), odvozený z Horatiova citátu „*Multa tulit fecitque, sudavit et alsit*“, tj.: „*Mnoho trpěl a pracoval hoch, strádal horkem i zimou*.“ Poprvé jím roku 1860 podepsal svůj román *Max Havelaar nebo Kávová aukce Nizozemské obchodní společnosti*.
- Výbor ze spisů, jež napsal Multatuli*. Zčeštila a úvodem opatřila K. Nevšímalová. J. Pelcl, Praha 1903. 256 s.
- Schulze sužovala ve 30. letech osobní, tvůrčí i ekonomická situace. Podařil se mu sice návrat z Brna do Prahy, ale nepodařilo se mu prosadit vydání připravené prozaické knihy (viz o tom i naše edice). Jeho vlastní rodina se sice rozrůstala (Ivana 1930, Jiřina 1932, Radim 1935), ale v téže době mu krátce po sobě zemřeli oba rodiče (matka 1934, otec 1935).
- Zjevení přesvaté Panny na hoře Lasalettské 19. září 1846 podle sepsání Melanie Kalvatové, pasačky lasalettské*, vyšlo ve Staré Říši poprvé vyšlo v edici Studium roku 1907, poté ještě několikrát. Schulzův exemplář, opatřený na 1. straně textu autografem Schulz, 1925, listopad a na hřbetě nápisem *Zjevení lasalettské*, Josef Florian skutečně podepsal:
„*Vigilie Neposkvrněného Početí Panny Marie, 1933. † Pánu českému Karlu Schulzovi, (jedinému pozůstatku z těch dávných vladyk a lechtů), zakuklenému v německé jméno, neboť teď není dobře znáti se veřejně k šlechtictví takovýchto Zjevení... Josef Florian*“.
K dedikaci pak je připojena ještě poznámka: „*† Tohoto svazečku bylo vydáno dosti, aby se Zjevení rozšířilo podle příkazu Zvěstovatelky. ‚Věřící‘ nevěřící však je ‚chtěli přijati‘ až skrze faráře, a ti je pálili podle textu Taceat mulier in Ecclesia. Ale snad tu a tam se ještě najde exemplář. Tento je tak umaštěný, že inkoust nechytal nebo rozpíjel. Hleďte nový a pak jej podepíšu. S pozdravem J. F.*“
„*Taceat mulier in Ecclesia*.“: „*Žena ať ve shromáždění [= bohoslužebném] mlčí*.“ (1 K 14, 34.)
- Poznámka udává pravděpodobně výši zaslání finančního obnosu, o němž je tu zmínka.

* * *

2.

†

Milý pane Floriane,^a
hojnost míru a Božfho požehnání Vám přeje a vyprošuje Váš

Karel Schulz

Gratulace bez data, snad vánoční, není jasno ani to, zda chronologicky navazuje na 1. datovaný dopis souboru. Psána na dvojlistu z tuhého papíru krémové barvy o rozměrech 18 × 12, 7 cm. Na 1. straně černobílá reprodukce fotografie zasněžených zdí a stromů, za nimiž se zvedá kopule malostranského Sv. Mikuláše. Gratulace napsána černým inkoustem na s. 3.

a) Floriáne

* * *

†

Exspectans gladium
exspectavi¹

Vážený pane Floriane!

Ve dnech mé největší úzkosti, v době umírání mé matky,² kterou jsem velmi miloval a která po čtyřicet let odpírala svátostem, setrvávajíc ve svém bludu, poradil jste mi v plné dobrotě svého srdce, prostřednictvím p. Chlumeckého, abych „u nebožtíků napravoval to, co bych chtěl mít u ní“. Dávno jsem tušil, že zde byly temné a nečisté síly, které houževnatě bránily její spáse, a maje své vlastní domnění zcela potvrzeno Vaší autoritou i jejími nočními vidinami, zařídil jsem se podle Vaší rady. Za předky i za sourozence mé maminky, kteří vesměs zemřeli podivně,^a i za úmysl na její obrácení dal jsem celebrovat celkem 7 Mší sv. k uctění Sedmi Bolestí Nejsv. Panny. Matka přijala sv. svátosti, vyzpovídala se a přijala Tělo Páně po více, jak čtyřiceti letech. Jen Bůh a Jeho Matka Vám se odplatí za Vaši^b radu dobrou a spasitelnou. Já jen, nemaje dnes, po její smrti, dosti ryzích slov, abych Vám mohl poděkovat, jen znovu opakují, že se zcela dávám do Vašich^c služeb a velmi vroucně Vás prosím, abych Vám mohl sloužit.

Moje matka však byla spálena. Neměla již pak, po přijetí svátostí, sílu změnit svoji poslední vůli, v které si kdysi spálení své mrtvolky nařídila – závěť nebyla ani doma – a můj otec, vykonavatel závěti, vězící dosud ve stejných bludech, v jakých byla dříve ona, přes největší a nejostřejší mé protesty a prosby závěť vyplnil. A přece věřím, že moje matka je zachráněna a její duše přijata Kristem na milost. Dovolte mi ještě, abych Vám, který^d jste nás učil znát La Salettu, napsal, proč to věřím:

Všechny své úzkosti, úzkosti strašlivé, že se dosud bojím na ně myslit, o ní, jsem svěčil Naší Paní Lasalettské^e a Jí matku odevzdal. Co jsem já vše podnikal, nebudu psát, nemá se to. Ale mimo jiné učinil jsem také slib poutě pěšky na La Salettu a třetího dne po mém slibu matka požádala sama o návštěvu kněze.³ Její obrácení se stalo v Oktávu Nanebevzetí.⁴

Její umírání bylo strašlivé a zápas trval 13 hodin. Předtím^f v nocích byla vždy navštěvována přišernými vidinami a já, který jsem v nocích bděl u ní, nestačil jsem vykropovat pokoj svěcenou vodou, i na mne padala hrůza, ač do polštáře jsme jí^g zašili medailon Velkého zařikávače sv. Benedikta⁵ s exorcismem.⁶ Po celou dobu jejího smrtelného zápasu jsem klečel u ní a posiloval ji Svátými Jména Ježíše, Marie, Josefa, do ucha jí je šeptaje. Podvedli mne. Přišla lékařka, aby jí dala utišující injekci – trpěla totiž hrozně –, ale místo toho jí dala bez mého vědomí injekci uspávající navždy, takže matka hned po ní padla do spánku, který trval až do její smrti, totiž 9 hodin. Tak mě^h podvedli ti lidé či d'ábel, aby maminka neslyšela Jméno Ježíšovo, mnou jí šeptané. Co se v ní dělo za tohoto „spánku“ nevím, ale nepoddal jsem se a modlil jsem se jí do ucha dál, jako by měⁱ slyšela. Viděl jsem, že stále trpí, a ovinul jsem jí kolem ruky růženc z La Saletty. Pevně jsem věřil, doufaje v Naší Paní, že v tomto spánku nezemře, ač to bylo „absurdní“ vzhledem k lékařskému kategorickému ujištění, že se již neprobudí. Ne[ne]chal jsem se tím zviklat, věřil jsem, že Bůh pomůže. Když dodýchávala, volal jsem jako šílený jí do ucha: „La Saletta! La Saletta! La Saletta!“^k – A hle, „spánek“ byl zahnán, otevřela oči a podívala se na mne. Pak zemřela. Poslední její dech jsem zachytil medailonem Naší Paní na lasalettském růženci, který jsem jí přitiskl na rty.

To, že po mém poutním slibu sama požádala o kněze a přijala Svátosti, to, že po mém výkřiku La Saletta! otevřela oči po silné dávce opiové injekce a lékařka dříve jakékoliv procitnutí rozhodně prohlásila za nemožné, to, že právě pod přiložením medail[on]ku s Naší Paní na rty vydechla naposled, a posléze to, že zemřela právě v devátý, poslední den mé novény⁷ k Naší Paní Lasalettské,¹ mně^m dodává pevnou důvěru, že bude spasena.

A když už tolik, ještě něco. Upěnlivě jsem si přál, aby nezemřela v tu zlou hodinu mezi 12.ⁿ–1.º v noci, kdy její halucinace bývaly vždy nejděsivější. Zemřela, když začínala bít půlnoc, tedy těsně před dvanáctou. Zemřela na svátek sv. Filipa Benitia,⁸ zakladatele Bratrstva Sedmiboletné^p Matky.

Do rakve jsem jí dal obrázek Naší Paní Lasalettské.⁹ Za několik dnů, několik hodin před kremací, dal jsem si otevřít rakev, abych jí ještě slíbil modlitby a rozloučil se. Mám na vše, co jsem Vám vypsal, svědky, i na toto: mrtvá se usmívala a obrázek Naší Paní, který jsem položil na ni, držela si nyní pod dlaní, jako by si ho pevně chránila.

Pak mi ji dali spálit.

Nyní, my živí, obracíme se k Bohu se stálými modlitbami. Jsou slouženy Mše sv., pražské Karmelitky⁹ se za ni modlí při své Křížové cestě¹⁰ a při svých svatých přijímáních etc. etc. Vás pak, vážený pane Floriane, který jste zasáhl do zápasu a přispěl mi v tak ukrutném zápase střelou tak výbornou, v slzách prosím, kdybyste věděl o nějakých osvědčených a zvláště omilostněných odpustkových modlitbách, poradte mi je. V Kristu Vás prosím, poradte mi je. Bůh, který to vše viděl, Vás^s odmění a já, nyní poutník lasalettský^s, vzpomenu Vás na místě Zjevení v nejrůznějších modlitbách.

V nejdrahocennější Krvi Kristově Váš

Karel Schulz

V Praze, v srpnu,
na svátek sv. Augustina, Doktora Církve,¹¹ 1934.

Psáno zeleným inkoustem na dvou bílých listech formátu 27 × 22 cm, text místy rozpit, hlavně podpis. 1. list popsán po obou stranách, 2. jen do polovice jedné strany.

- a) podivně i za úmysl; b) Vaší; c) Vašich; d) který, e) La Salettské; f) Před tím; g) ji; h) mně; i) mně; j) Naší; k) La Saletta! La Saletta La Saletta!; l) La Salettské; m) mne; n) 12; o) 1; p) Sedmi Boletné; q) La Salettské; r) Vám; s) La Salettský; t) Církve 1934.

POZNÁMKY

1. Tj.: Očekáváje meč, čekal jsem. (Srov.: „*Expectans expectavi, pěli křesťané, očekávajíce Vzkříšení mrtvých.*“ Bloy, Léon: *Spása skrze Židy*. Josef Florian, Stará Říše 1911, s. 67. Z 2. vydání, „*autorem přehlédnutého a pozmeněného*“, přeložil z francouzštiny J. Florian.)
2. Jiřina Schulzová-Mařáková (1874–1934) [23. srpna], harfistka Národního divadla.
3. Svůj slib pouti na La Salettu Karel Schulz nikdy nesplnil.
4. Svátek Nanebevzetí P. Marie připadá na 15. srpna.
5. Sv. Benedikt z Nursie (Norcia; Umbrie, Itálie) (asi 480–547), zakladatel benediktinské řehole, „otec západního mnišství“, patron mj. umírajících, proti čarování atd. Svátek 11. července.
6. Exorcismus je jedním ze čtyř stupňů nižšího svěcení, nabývaných udělením svátosti svěcení kleriků. Svěcencům jej uděluje biskup (opat) tak, že jim během společné modlitby za mše svaté odevzdá věci potřebné k výkonu toho kterého úřadu. Např. exorcistovi, zažehnávači, podává knihu, obsahující církevní exorcismy, zažehnávání. Exorcismus se koná jen zcela výjimečně a vždy jen s výslovným svolením biskupa.

7. Devítidenní pobožnost.
8. Žil v letech 1233–1285, kněz, pátý generální představený řádu Služebníků Mariiných, servitů (Ordo Servorum Mariae, OSM), založeného roku 1240. Protože zásadně přepracoval stanovy, přísluší mu úcta druhého zakladatele a patrona řádu. Svátek 22. srpna.
9. Ženský řeholní řád založený v polovici XV. století. V českých zemích v minulosti působily pouze bosé karmelitky (od r. 1656). Od roku 1792 obývaly barnabitskou kolej u sv. Benedikta na Hradčanech, zrušenou roku 1786, kterou pak užívaly až do roku 1950.
10. Rozjímavá modlitba o utrpení Páně cestou z Pilátova domu na horu Kalvárii. Koná se (především v postní době) mezi čtrnácti zastaveními, kaplemi či obrazy, v chrámu i mimo něj. Pobožnost křížové cesty zavedl a udržoval hlavně františkánský řád, který je od roku 1312 strážcem jeruzalémského Božího hrobu.
11. Památka 28. srpna.

* * *

Ward/Chubb

†

Vážený pane Floriane,

velmi vděčně Vám děkuji za Vaše dobré rady při hledání odpustkových modliteb. Žel, obě modlitební knihy, které jste mi poradil, nejsou k dostání, ale opatřuji si je z knihovny Opatství v Břevnově. Kromě toho ovšem teprve teď dovedu ocenit Modlitby vydané u Vás, z nichž hlavně spoléhám na účinnost Modliteb zjevených sv. Brigitě,¹ jichž modlení podle jejího Zjevení spojil Spasitel s tolika milostmi.² Děkuji Vám z celého srdce vroucně a upřímně a znovu opakuji svoji prosbu, abyste zcela využil mých služeb, které Vám pokorně a s láskou nabízím. Prosím, nepřihlížejte k tomu, že jsem uprostřed lidoveckého moru,³ jsem proti němu imunní^a a naprosto nenakažen. Myslím, že málokdo by dovedl o těch prasatech říci tolik, jako já, který žiji na jejich pastvinách. Má práce je docela jiná a jsem stále připraven z tohoto chlíva, do kterého jsem se dostal namátkou, kdykoliv odejít. Oni dobře vědí, že nejsem „jejich člověk“, a já se tím před nimi nijak netajím.

Tedy znovu toužebně prosím: využijte mne podle své potřeby a já Vám budu vděčný, že jste mi dovolil být ve Vaší službě. Říkal mi p. Chlumecký, že se Vám líbily moje Zrcadla⁴ z Kvartu⁵ a já měl z toho velkou radost. Snad právě tyto Zrcadla, ta povídka měla být mojí navštívenkou k Vám, na „které je pod jménem tištěn charakter i povolání“.

Jsem Vám věrný

Karel Schulz

Praha, v den sv. Terezie, říjen 1934.

Praha-Dejvice,
ulice Na Hanspaulce č. 3.

List o rozměrech 27, 1 × 22 cm, bílé barvy. Text je psán zeleným inkoustem.

a) immunní.

POZNÁMKY

1. Svatá Brigita Švédská (asi 1303–1373), mystička, zakladatelka řádu brigitek.
2. Svá vidění sepsala sv. Brigita ve své mateřštině, do latiny byla přeložena později pod titulem *Revelationes caelestes*. V Schulzově pozůstalosti v LA PNP je uložen jejich strojopisný přepis pořizovaný Karlem Schulzem podle originálu z knihovny benediktinského kláštera v pražských Emauzích. Rkp., 265 II, 4, strojopis s podpisem Karla Schulze, 1 list, 4. Svě výjimečné znalosti textu *Revelationes* Schulz využil k prudce odmítavé kritice jejich edice olomouckými dominikány v překladu P. Ludvíka Vrány pod titulem *Tajemná slova, zjevení a vidění sv. Brigity Švédské* (Krystal, Olomouc 1938. 223 s.). Zdrucující recenzi otiskla revue *Řád* 5, 1938, č. 1, s. 62–64. Tím nejenže přioštlil už tak silné napětí mezi Olomoucí a Starou Říší, nýbrž pravděpodobně i aktivoval časovanou bombu nekompromisního odmítnutí svého *Kamene a bolesti* v okruhu redaktorů i příležitostných přispěvatelů olomoucké dominikánské revue *Na hlubinu*. Schulz sám se ho sice nedožil, ale jeho faktickým důsledkem bylo zařazení románu na index zakázaných knih několika arcidiecézí. (Podrobněji viz: Hora, Petr: *Kámen a bolest v kritické recepci revue olomouckých dominikánů Na hlubinu*. In: „Ale mne tato doba bolí...“ Karel Schulz básník, prozaik a novinář. *Sborník ke 100. výročí narození. Literární archiv. Sborník Památníku národního písemnictví*, č. 31, PNP, Praha 1999, s. 71–85.)
3. Výraz Schulzovy nechuť vůči prostředí *Lidových listů*, v jejichž redakci působil od ledna roku 1930 až do března 1935, kdy přešel do *Národní politiky*.
4. *Kvart* 2, 1933–1935, č. 1, s. 29–36. Knižně: *Peníz z noclehámy*. Vyšehrad, Praha 1940.
5. Vycházel v letech 1930–1937 a znovu pak v letech 1945–1949. Na obecně estetickém základě informoval o aktuálních tendencích v literatuře a ve výtvarném umění. (Podtitul: *Sborník poezie a vědy*.)
6. Schulzovi bydleli v ulici Na Hanspaulce do roku 1935, kdy se přestěhovali do bytu po JUDr. Ivanu Schulzovi († 2. 1. 1935).
7. Sv. Terezie z Ávily (od Ježíše) (1515–1582), řeholnice, mystička, učitelka OCD (Ordo Fratrum Discalceatorum B. M. V. De Monte Carmelo), tj. bosých karmelitánů. Památka 15. října.

* * *

†

Vážený pane Floriane!

S opravdovou bolestnou účastí jsem četl zprávu o smrti Vašeho bratra Jana,¹ o kterém Jste mi sám kdysi psal, schvaluje moji lasalettskou^a pouť a žádaje mne, abych se tam za něho modlil.² Jakmile jsme se v Praze dozvěděli o jeho nemoci, věřte, že denně jsem se za něho modlil při Mši sv. a moje dvě malé děti,³ o jejichž Andělích je psáno, že „hledí do tváře Boží“ každé ráno a večer vzpomínaly na něho v modlitbách, jichž cena dovede jistě zaplatit mnohé.

Má opravdová a upřímná bolest na úmrtím tohoto dobrého Dělníka Díla a tak ryzího stavitele jeho velikosti, brání mi naléztí pro Vás, který jeho ztrátou trpíte jistě nejvíce, slova útěchy a nemohu, než opakovati Vám slova sv. Pavla, jak je čteme v Prvním^b listě k Thesalonicenským^c v kap. 4.⁴

Abych pak mohl poděkovat nejlépe jemu za vše, co svojí prací na Dobrém díle^d pro nás vykonal a abych Vám dokázal svoji účast nejvroucnější, dám příštího týdne knězem velmi dobrým, kterého velmi miluji, sloužiti za něho k uctění Sedmi Bolestí Panny Marie sedm Mši sv.

Svěřuji se Vám. Váš

Karel Schulz

V Praze.

Dne Šestého Oktávu⁵ Všech svatých,^{e,6}
listopad 1934.

List o rozměrech 29, 3 × 19 cm, olivově zeleného odstínu; inkoust tmavozelený.

a) La Salettskou; b) prvním; c) Thesalonicenským; d) Díle; e) Svatých.

POZNÁMKY

1. Jan Florian (1867– [3. 11.]1934), starší bratr Josefa Floriana, tesař, celoživotně věrně, obětavě a nezištně podporoval bratrovu rodinu („kmotříček“) i jeho podnikání. Zemřel bez potomků.
2. Srov. list č. 3 této edice včetně připojených poznámek.
3. Dcery Ivana (1930) a Jiřina (1932). Syn Radim (†1995) se narodil až roku následujícího.
4. List apeluje na věrnost a cudnost manželskou a na oddanost a lásku mezi bratry a vůbec souvěrci.
5. Oktáv, též oktáva, je osmidenní liturgická oslava některých významnějších svátků, v současné době jen Vánoc a Velikonoc.
6. Svátek Všech svatých se slaví 1. 11. jako společná památka všech mučedníků, vyznavačů a světic.

* * *

†

Hojnost míru, pokoje a Božího požehnání Vám a všem Vašim^a drahým od jeslí betlémských přeje

Váš Karel Schulz

P. S. Jde to dobře! Mám do dnešního dne 40 nových abonentů pro Archy,¹ jichž adresy zašlu příštího týdne.

Váš Schulz

Velmi poškozená („rozsypaná“) dopisnice ze Štencova závodu s vánoční gratulací, rozměry: 14 × 9 cm. Barevný portrét P. Marie Svatoštěpánské v Praze, pod ním popiska následujícího textu: „Milostný obraz ten daroval farnímu kostelu sv. Štěpána v Praze arcibiskup Arnošt z Pardubic blahé paměti l. P. 1351.“ A níže: „Se svolením Ordinariátu v Praze.“ Adresa: „Vážený pán, p. Josef Florian, Stará Říše, Morava.“ Známká odlepena, poštovní razítko Prahy 14 s datem 22. XII. '34.

a) Vaším

POZNÁMKY

1. Jejich vydávání bylo zahájeno roku 1926 a zastaveno v květnu 1941. Na jejich tradici navazovala poválečná iniciativa 13 čísel obnovených *Archů*, vydávaných iniciativou Florianových dětí.

* * *

†

Vážený pane Floriane!

Smrt mého drahého tatínka, kterého Bůh k sobě zavolal v jitřní hodinu na svátek Svého Nejsvětějšího Jména, Jména Ježíš,¹ „in quo est salus, vita et resurrectio nostra, per quem salvati et liberati sumus“² zabránila mi po nějakou dobu pokračovat v práci, ke které Jste mne povolal. Nyní, kdy po velkém otřesu, který ve mně byl po tak náhlé ztrátě obou rodičů, nastává opět klid, začínám opět starat se o věc Archů i D. D.³ Posílám těch slíbených 40 adres nových odběratelů⁴ a odcházím k pí Štechové,⁵ abychom se poradili o společném postupu.

Jest zde ještě ale něco jiného, co mi velmi leží na srdci. Psala mi velmi krátce slečna Antonie⁶ o nemoci (záchvatech) slečny Marie.⁷ Informoval jsem se ihned u odborníků, kteří se mi netajili tím, že forma záchvatů je velmi vážná, ba^a nebezpečná a že je nutno ihned a bez prodlení vyhledat lékařskou pomoc, aby se zabránilo katastrofě. Mám zde známé, výtečné lékaře, kteří by uvedli slečnu Marii k univer[zitnímu] prof. MUDr.^b Haškovcovi,⁸ který svými pracemi právě v tomto druhu chorob proslul v zahraničí, hlavně v Paříži, a získal si světové jméno. Protože léčení je naprosto nutné a není možno ponechat slečnu Marii jen tak bez pomoci, nebo v léčení neodborném, snažně Vás prosím pro lásku, kterou k ní máte, a pro úctu, kterou k ní chovám já, abyste ji pustil na pár dnů do Prahy. Můžete být o ní^c zde u nás zcela bez obav, nejen já Vám za ní^d ručím svou ctí, ale žena dá na ni dobrý pozor a bude stále s ní. Mohla by bydlet buď u nás, nebo u paní Štechové, jak si vybere. Slibuji Vám, že nesejde se s nikým, s kým se nemá sejit, a že žádné zbytečnosti s ní nebudeme dělat a nebudeme ji vodit, kam by neměla chodit. Ujišťuje Vás o tom i moje žena a víte sám, že také pí Štechová by nedopustila něco, co byste si nepřál. Já jen opakuji, že výteční znalci nemoci, do které upadá, netajili se mi nejvážnějšími obavami a naléhali na okamžité léčení, které by nebylo dlouhé. Vím od nich o případech podobných případu slečny Marie, které končily velmi rychle katastrofou, a je nutno zakročit včas a ihned. Myslím, že překážky nejsou, vše jsem již zde v Praze obstaral, jde jen o to, aby slečna Marie brzo na pár dnů přijela. A já Vás o to vroucně prosím a moje žena také. Učiníme vše, co bude nutno učinit pro její zdraví, a znovu Vás ujišťuji, že můžete být zcela bezpečeni, pokud se týče její ochrany. Moje žena, kterou jste poznal a která je velmi řádná, nehne se od ní na krok.

Prosím Vás, splňte naší snažnou prosbu, vypravte ji k nám, hned po podrobné lékařské prohlídce Vám ji pošleme opět nazpět a s ní ty, které jí přidáte v doprovod. O všechno je dobře postaráno.

Jsem Vám hluboce oddaný Váš

Karel Schulz

Praha, v den sv. Hilaria,⁹ leden 1935.

Praha-Dejvice, ulice^e Na Hanspaulce č. 3.

Dopis na dvou listech: na smutečním papíru (s černým orámováním na přední straně), popsaném po obou stranách, a na obyčejném, popsaném jen po jedné straně. Rozměry: 28, 7 × 22, 5 cm. Zelený inkoust.

a) ba; b) Mudru; c) o ní; d) za ní; e) Ulice na Hanspaulce.

POZNÁMKY

1. Slaví se 2. 1.
2. Tj. „v němž je naše spása, život i vzkříšení, jehož pomocí jsme zachráněni a vysvobozeni“.
3. Svou nejrozsáhlejší edici *Dobré dílo* začal Josef Florian vydávat za pobytu ve Velké u Strážnice (tj. Velké nad Veličkou), kam se i s rodinou a spolupracovníky v létě roku 1911 přestěhoval ze Staré Říše. Již v květnu roku následujícího však Velkou opustili.
4. Viz přípis na vánočním blahopřání výše (č. 6).
5. Marie Štechová (1890–1970), středoškolská profesorka, autorka filozofických a náboženských spisů. V sezóně 1936/37 vydavatelka *Archů*, ale spolupracovala např. i s olomouckou dominikánskou revuí *Na hlubinu* a s jejich nakladatelstvím Krystal apod.
6. Florianová, Antonie (1878–1956, mladší sestra a spolupracovnice Josefa Floriana.
7. Florianová, Marie (1909–1998), dcera Josefa Floriana, výtvarnice, ilustrátorka. Provádala se za malíře Ottu Stritzka (1908–1986).
8. Haškovec, Ladislav, MUDr. (1866–1944), profesor neuropatologie v Praze.
9. Sv. Hilarius z Poitiers (asi roku 315–367), biskup a učitel církve. Památka: 13. ledna. Svým mnohasvazkovým dílem *De Trinitate* usiloval potírat první z velkých herezí v církevních dějinách, ariánskou, odsouzenou roku 325 koncilem nicejským. Arius, (asi 256–336) usiloval o revizi dogmatu o svaté Trojici.

Příloha: Úmrtní oznámení JUDr. Ivana Schulze, „senátního prezidenta Nejvyš. správního soudu v. v.“. Rozměry: 29 × 23 cm. Bez známky a bez adresy.

* * *

†

Vážený pane Floriane!

Nejprve Vám velmi upřímně a srdečně děkuji za překrásný tisk o Cidovi,¹ jehož sličnou a ryzí krásu ještě jste zvýšil věnováním tak nádherným,² že si z něho dosud nezasluhuji jediného slova a musím se nejprve statečně přičinit, abych si to vše, co tam píšete, opravdu vysloužil. Kniha je to úžasná, některá její místa zvučí jako volání polnice do houfů k novému velkému šikování, ale ozvěna nám tuto fanfáru vrací zlomenou do moll, neboť nikdo nás dosud nepožehnal a nedal nám meč, třebaš je země opět přelidněna pohany a třebaš nikdo již necítí chudé, „kteří jsou mezi člověkem a Bohem kmotry a přímluvčími“. Byla to veliká a vroucná radost čísti tuto jasnou a silnou knihu pro útěchu v těchto časech mdloby a obecného zahnívání. Děkuji s velkou odevzdaností do další Vaší lásky.

Nedávno mi jeden člověk velmi věrohodný a kněz vyprávěl cosi, co by Vás jistě velmi zajímalo a co stručně Vám vypíši. V Praze Na^a Františku,³ kde k naší hanbě stojí opuštěno dílo bl. Anežky Přemyslovny,⁴ je prastarý dům, který patrně býval kdysi také částí kláštera Klarisek.⁵ V domě po celé generace bydlí stará patricijská pražská rodina, která nyní zchudla a je nucena dům prodat. Koupila ho již jedna firma, která dům upraví pro své účely. A tu stará paní, nejstarší z oné rodiny, svěřila nyní jednomu knězi (řádovému), že po celá pokolení se udržuje v jejich rodině pověst, že v jedné, velmi silné, tlusté zdi domu je něco zakopáno. Pověst se dědila po mužských členech rodu a obecně se soudilo, že je tam snad nějaký poklad. Ale ona stará paní nyní svěřila knězi (když dům má být opraven), že ona kdysi dávno měla v komnatě, kde je patrně „něco“ zazděno, zjevení,^b a to takto: na stěně, znějící na poklep dutě a zcela jinak než zdi ostatní, zjevila se jí jeptiška tak andělsky krásná, že ta paní nejen že se vůbec nebála, ale měla přesný dojem, že vidí nějakou svatou. Zjevení se nikdy již neopakovala a stará paní po dlouhá léta o tom mlčela, až nyní, kdy rodina musí prastarý rodový dům opustit, odhodlala se věc svěřit známému svému řeholníkovi. S tou zdí se provedla zkouška a opravdu podle poklepu je jisto, že tam musí něco být, buď hrob, nebo nějaká dutina, úkryt s něčím. Je nyní ta otázka, zda tam není pochována bl. Anežka Přemyslovna! Dům opravdu byl částí kláštera, neb snad stál za klášterem, ale i tak mohly^c v bouřích klarisky^d Tělo Svěťice tam ukryt. Řeholník nyní nařídil o věci přísné mlčení a mám tak trochu dojem, že nikdo nyní neví, co má dělat. Snad mají strach před „ostudou“, kdyby se tam nic nenašlo, nebo také zed' je hlavní, základní a těžko ji bourat, aby se celý vetchý prastarý dům nezřítíl. A tak se chodí kolem tajemství a nechává se tak. Mně to bylo sděleno pod pečeti mlčení, které však kvůli^e Vám a jen Vám porušuji. Musilo by se velmi opatrně s tou rodinou začít jednat, aby se nedozvěděli nikdy, jak ono rodinné tajemství proniklo ven.

A představte si, že by se tam našlo po tolik staletí hledané Tělo Svěťice! A právě nyní! Tuto velkou novinu jsem spěchal Vám vyprávět, znovu Vás ujišťuje svými službami.

Váš

Karel Schulz

V Praze, Hod Boží Svatodušní,^f
červen 1935

Praha-Bubeneč,
třída^g Krále^h Alexandra
č. 34.

Text na papíru Papeko Mill banánově žluté barvy o rozměrech 29,7 × 20,9 cm. Psán po obou stranách inkoustem černé barvy. Znatelné dvojí přeložení listu (na třetíny).

V levém horním rohu stylizovaný erb, dílo architekta Břetislava Štorma: čtvrcený štít s kompozicí dvou totožných heroldských i obecných figur opakujících se (dle heraldických pravidel popisu) v poli 1. a 3. (bazilišek) a v poli 2. a 4. (hlava, krokev zevně obklopená dvěma korunkami – vínky, vyběhajícími do tří jetelových křížků, a uvnitř s křížkem, kombinovaným s kříže feckého a maltéžského). Deviza: Lacrimae in tenebris adiuvio, tj. V údolí slzy pomáhám.

a) na Františku; b) zjevení a to; c) mohli; d) klarisek; e) k vůli; f) Svatodušní červen g) Třída; h) krále.

POZNÁMKY

1. Arnoux, Alexandre: *Legenda o Cidu Campeadorovi*. 118. svazek *Dobrého díla*, duben 1935. Z francouzštiny přeložil Josef Florian, linolea vryl Michael Florian. Číslo exempláře 10 A, tj. jeden z 50 vytištěných na ručním papíře Ingres. Na předsádce podpis Josefa Floriana.
Alexandre Arnoux (1884–1973), francouzský spisovatel. Debutoval roku 1906 jako básník, avšak záhy projevil i dramatický a především prozaický talent. V jeho rozsáhlé bibliografii se proto vedle básnických sbírek nacházejí dramata, filmové scénáře, četné prozaické žánry a překlady. *La Légende du Cid Campéador, d'après les Textes de l'Espagne Ancienne* vyšla roku 1923 v Paříži.
2. „15. 5. 1935.
‡ Vzácnému křesťanu panu Karlu Schulzovi, spisovateli a příznivci DD, pozdravení! Dnes jest oktáva slavnosti sv. Josefa a pracuju při světle prosby jeho litaní: ‚Vzore dělníků‘. Myslím totiž, že se tato prosba vztahuje na jeho vytrvalost v ‚dříně‘, a já už od rána ‚vyřizuju korespondenci‘, neboť bych rád po ztřítku byl u Vás v Praze. Toto budete čísti arci později, neboť má nám tiskárna dodat ještě jeden dvojlist této knížky. Ale já neumím ústně mnoho, a proto rád bych tuto vyřídil ‚záležitosti‘. Celkem sedm nezodpověděných listů! To už je hezké číslo nepozornosti, nedbalosti, nepořádnosti, nevděku atd. Třeba však též vzít v úvahu ten soucit k sobě i k stranám, jímž trpím při pohledu na hromadu (půl metru tlustou) nevyřízené korespondence. Tomu bych skoro řekl: část pokání, protože mě to cvičí v lítosti a zkroušenosti, tedy v pokoře; zkrátka pravý opak nějakého nevděku!
Sedmero mší svatých za † bratra, tolikadenní hostění a léčení naší Marie, shánění příznivců naší Snahy atd., takové účty my lidsky sotva bychom dovedli vyrovnati. Položky jednotlivé vidíme jako direktivní body obzoru na kolotoči, ale kolo nesleví ze své rotace, a k integraci součtu tady na zemi nikdy nedospějeme...
Tolik věnováním k Cidovi, jenž žil v jinošském věku světa (dějin lidstva) a měl to vše jasnější a určitější. Ať on ve svém lesklém brnění jde napřed a já ve své žebrácké hadrovitosti se za něho přikrčím a tak snáze vyřídím svou audienci.
Toť pravý obraz modlícího se k svatým patronům a ostatním mocným za dobrodince.
Josef Florian“
3. Na Starém Městě pražském.
4. Mínen rozsáhlý komplex kláštera svatě Anežky, založený králem Václavem I., Anežčiným bratrem. Po zrušení kláštera Josefem II. roku 1782 byly jeho prostory využívány jako příbytek chudiny nebo pro hospodářské účely. Až v roce 1893 byla založena Jednota pro obnovu kláštera blahoslavené Anežky, jež se zasloužila o jeho záchranu před devastací. Od roku 1963 byl klášterní komplex převeden z majetku Jednoty do vlastnictví Národní galerie, která zahájila jeho rekonstrukci, takže roku 1980 mohl být zpřístupněn veřejnosti.
5. Založen jako druhý řád menších bratří sv. Františkem z Assisi roku 1212 na podnět sv. Kláry, která se stala r. 1215 představenou prvního konventu klarisek u sv. Damiána v Assisi (Umbrie, Itálie). Nejstarší konvent v Čechách založila sv. Anežka Přemyslovna roku 1231.
6. Dnešní ulice Jugoslávských partyzánů.
7. Svatodušní svátky (též letnice) se slaví padesátý den po Božím hodu velikonočním. Toho dne, desátého po svém Nanebevstoupení, seslal Ježíš Ducha svatého.

* * *

†

Vážený pane Floriane,

z celého srdce Vám vděčně děkuji za Vaše přání k svátku sv. Karla B[oromejského]¹ Já, který jsem musil nyní zaměnit den za noc, spánek za bdění, a při nemožnosti ranního docházení na Mši jsem byl vržen přímo do propastí věcí a událostí tohoto světa, musím si více než kdy jindy připomínat slova svého Svatého Patrona, že „život je jen škola, v které se vyučuje umění dobře umírat“, což pro mne, stojícího po celý den a celou noc v ozvěnách nejprudších příhod z celého světa, z nichž každá přibližuje jeho pád, má zvlášť výsostný význam. Toužím po sv. Karlu B. nejen proto, aby opět přišel podávat svátosti mezi „morem nakažené“, jako činíval za dob svého vladařství na milánském stolci, ale též proto, že jeho statečnosti je nám nad jiné třeba. Je to až k pláči, jaká je nyní „statečnost“ arcibiskupa a biskupů českých. Brzo po jeho svátku byly u sv. Víta arcibiskupu-primasovi² odevzdávány slavně klíče od Hrobky českých králů. Byl přítomen premiér vlády,³ několik ministrů atd. Jaká jedinečná příležitost mluvit k těm, kteří prodávají denně čest a slávu národa a maří Boží plán se zemí Českou! Ale arcibiskup, přejímaje Klíče, měl krátkou kunsthistorickou přednášku o tom, kdy byl chrám založen--- To už není hanba ani ponížení, to už je jakési prokletí, v kterém se pomalu zadusíme. Máte pravdu: „národ si toho nepřeje, sedě nad prázdnou kostí svého sebeurčení“. – Jako s tím hrobem bl. Anežky, o čem jsem Vám psal. Od dob mého dopisu o té věci se nezměnilo nic, než že opravdu ve stěně kopalí, ale nenalezli nic. Což mne nepřekvapuje. Pracovali bez modliteb, bez plánu, bez přípravy, bez Ostatků, které jste Vy žádal – takto ovšem tělo SVĚTICE se nenalezne nikdy. Nečiní rozdíl mezi TÍM a mezi hledáním nějakého skrčence z „doby bronzové“. A tak je nejlépe přísně se uzavřít do sebe a nechat (promiňte, že měním Text) „mrtvé, aby hledali mrtvé své“. Neboť živé, věčně živé, nenaleznou nikdy.

Přemýšlel jsem v těchto dnech o „hierarchii d'ábelské“. Krista vodili spoutaného od Annáše^a ke Kaifášovi,⁴ od Piláta k Herodesovi a opět k Pilátovi. Hle, čtyři stupně d'ábelství: Annáš,^b Kaifáš, Herodes, Pilát – postupně vždy vyšší, vlastně hlubší a hlubší. V kterém stupni je svět nyní? Jsou věci tak nápadné, že opravdu jejich nevšímání lze si vysvětlit jen „ránou slepoty“, slepoty obecné a děsné. V Německu pokračují v odnábožňování státu tak, že zveřejnili jakýsi „starogermánský ritus“, jehož jsou všichni poslušni a kterým jsou nahrazeny všechny úkony náboženské. Je to úředně hlásané a podporované uctívání Wotana.⁵ Např.^c nedávno měl říšský maršál lelectva a pruský ministerský předseda Göring⁶ svatbu. Obřady se konaly o půlnoci v lese nad balvany, „žreci“⁷ byli ověnčeni břečťanem a četli místo svaté formule úryvky z Nibelungů.⁸ Pak se obětoval, t. j. zabil býk a Göringova nevěsta pila na znamení poddanosti býčí krev z dlaní svého ženicha-- Já se tomu, pane Floriane, nesměji. Nelze již d'ábelství učiniti zřetelnějším – ale nikdo to nevidí, nikoho nenapadne, že by byl za blázna prohlášen každý, kdo by byl ještě před třema lety tvrdil, že tohle bude dělat – pruský ministerský předseda! Tolik v Německu. V Maďarsku je opuštěna idea svatoštěpánská a na její místo nastoupil tzv.^d turanism, vládou úředně podporovaný (vláda platí tomuto hnutí 7 časopisů zdarma rozdáváných i ve školách).⁹ Hnutí je sestaveno podle teorie,^e že Maďaři jsou „turanský“ národ. Za největší své hrdiny a vůdce prohlašují Attilu¹⁰ a Džingischána.¹¹ I oni mají svůj ritus. Scházejí se v lese k obřadům a tam u „hunských ohňů“ zabíjejí v obět kohouty. To není sekta. To je vládou podporované obrovské hnutí. A v Rusku? Tam se to vše již stává groteskním vtípem. Přehnaná civiliza-

ce,^g obrovské elektrárny a strojírny, Dněprostroje atd. A středem veškeré té industrializace,^h mašinizace,ⁱ civilizace^j je nabalzamovaná mrtvola. Hle, dvacáté století osvěty, které vedou Wotan, Džingischán^k a nabalzamovaný Lenin.^{l2} Teorie^l o „nezadržitelném pokroku“ je tedy v plném rozkvětu. Já se těmto věcem, které již nemohou být jasnější, nesměji. Já vzpomínám na přesná slova Přesvaté Panny na La Salettě:

„Vlády občanské budou mít všechny tyž úmysl, totiž vyhladiti jakýkoliv náboženský princip, aby udělal místo materialismu, atheismu, spiritismu a všem druhům neřesti.“^{l3}

Opravdu, již to dále nejde a já jsem jen zvědav, na kterém stupni této hierarchie Čtyř d'ábelství v našem Věku Barabášově^{l4} nyní žijeme.

A ještě něco. Víte, že tyž den, kdy Italové dobyli etiopské^m svaté město Aksum, že tyž den v Uhrách, tisíce mil od Habeše, zemřel náhle titulární biskup aksumský?^{l5} A to nikdo nevidí, znamení se nepozorují, souvislost se přezírá, všichni jsou takoví, že možno říci: „jedli, pili, ženili se“ – jako před potopou. Ale tak svět již pokročil, že přímo a veřejně pohanství s celým jeho ritem prohlašuje za věc veřejnou a státní. Dříve byli zednáři^{l6} – namítnete mi-ti měli také svůj ritus. Ano, ale zde ve všech těch případech jde již o zabíjení (ať byků či kohoutů atd.), zde jde již o krev a krev je věc liturgická. Není to tedy již pouhý ritus, je to vysloveně d'ábelská liturgie, čili od frajmajerských^{l7} lžic opět nový pokrok.

Já, na jehož stůl se po 24 hodiny sbíhají telegramy, kabely a zprávy tiskových agentur z celého světa, který jsem přímo ve středu, čili jak jsem prve psal: v propasti událostí, volám k sv. Karlu B. o statečnost, aspoň o částičku té nesmírné statečnosti, jakou měl on. Proto znovu a znovu děkuji Vám za Vaše přání, aby mi můj Svätý Patron žehnal. Mám toho velmi zapotřebí. Neboť mám dojem, že ve stupních Čtyř d'ábelství nejhroznějších před Kristem spoutaným svět je dnes na stupni Herodesově. Toužení lidí a jejich bída je úžasná. „– byl odedávna žádostiv uviděti Jej, poněvadž o něm mnoho slyšel a nadál se, že Ho uzří nějaký zázrak učiniti. I vyptával se Ho mnoha slovy, ale On mu neodpovídal. Stáli tam však velekněží a zákoníci,ⁿ ustavičně na Něj žalující. I pohrdl Jím Herodes –“^{l8} Nelze si představit přesnější vyjádření dneška. Dábel Zvědavosti, který nevidí Znamení nejpřesnější. „I pohrdl Jím –“ Pak už zbývá jen dokončit: „A v ten den Herodes a Pilát spřátelili se, neboť dříve byli v nepřátelství.“^{l9} A pak už je s námi konec.

Jsem z celé duše Váš a Vám vždy oddán. Vaše přání bylo nejkrásnější, které jsem dostal a já, nevděčník, odpovídám na ně tak zmateným, dlouhým dopisem! Prosím Vás, nehoršete se proto na mne a přijmete znovu naprosté ujištění všech mých služeb. Prosíme Vás pak všichni, abyste, až přijedete do Prahy (a kéž by to již bylo brzo!) se jistě podíval k nám.

V pokoře a v lásce Váš

Karel Schulz

V listopadu, v Oktávu Všech svatých.° L. P. 1935

Text napsán tmavozeleným inkoustem na dvou listech Papeko Millu s erbem (popis viz č. 8). Jeden list popsán po obou, druhý jen po jedné straně. Patrně původní přeložení listů na třetiny.

- a) Annaše; b) Annaš; c) Na př.; d) t. zv. e) theorie; f) Džingischana; g) civilisace; h) industrialisace; i) mašinisace; j) civilisace; k) Džingischán; l) theorie; m) etiopské; n) zákoníci; o) Svätých.

POZNÁMKY

1. Karel Boromejský (1538–1584), biskup-kardinál. Památka se slaví 4. 11.
2. Kašpar, Karel, ThDr., JUDr. (1870–1941), arcibiskup pražský (1931–1941), primas český, papežem Piem XI. jmenován roku 1935 kardinálem.
3. Hodža, Milan (1878–1944), premiérem v letech 1935–1938. Zemřel v emigraci.
4. Ustálené rčení označující stav marného volání po přispění, pomoci, radě apod.
5. Nejvyšší bůh germánské mytologie, též Odin nebo Ódin, bůh války a výmluvnosti, nejmoudřejší z bohů. Uctíván i lidskými oběťmi, proto byl považován za ukrutného. Znázorňován jednooký.
6. Přední představitel nacistického hnutí (1893–1946), ministr Třetí říše, polní maršál, velitel Luftwaffe. Dvakrát ženat: Poprvé se švédskou baronkou Karin Fockovou (†1932), podruhé (v dubnu 1935) s herečkou Emmy Sonnemannovou. Svědkem tohoto sňatku byl Adolf Hitler (1889–1945). Fakticky však byly svatební slavnosti zahájeny popravami Epsteina a Zieglera, komunistů účastných na vraždě nacistického hrdiny studenta Horsta Wessela (1907–1930).
7. Pohanský kněz u starých Slovanů (z ruš.); přeneseně pohanský kněz vůbec.
8. Trpasličí kmen, jehož jméno, odvozené od jména jejich krále, přešlo později na rod burgundských králů (pochází z germánské mytologie)
9. Pojem odvozený od výrazu Turán, perského pojmenování Turkestánu, území ve střední Asii v povodí řek Amú, Syr a Tarimu východně od Kaspického moře asi k 90° v. d. Turánci byli v původním smyslu obyvatelé Turánu, v moderní době přívrženci hnutí pro kulturní a hospodářské sblížení turkomongolských a ugrofinských národů. Turánismus pak usiloval sjednotit všechny Turánce v jedinou kulturní a duchovní oblast a shromáždit jejich kulturní plody. V daném období sílil zejména v Maďarsku a Turecku.
10. Attila (asi 406–453), hunský král.
11. Džingischán, vlastním jménem Temüdžin (1162–1227), mongolský vládce, dobyvatel.
12. Lenin, Vladimír Iljič, vlastním jménem Uljanov (1870–1924), ruský komunistický vůdce, tvůrce sovětského mocenského systému a zakladatel Komunistické internacionály (1919).
13. *Zjevení přesvaté Panny na hoře La Salettské 19. září 1846. Podle sepsání Melanie Kalvatové, pasačky La Salettské.* In: *Archy* 4, 1946, s. 11–12.
14. Zločinec, jemuž byla udělena obvyklá velikonoční amnestie, přestože na ni Pilát Pontský kandidoval Ježíše. Velekněžímí zmanipulovaný dav však vybral Barabáše.
15. Bližší údaje o osobě se nám nepodařilo zjistit.
16. Hnutí spojené s procesem sekularizace a konstituované počátkem XVIII. století v Anglii, odkud se rychle rozšířilo především do zbývajících částí Evropy. Jeho prvním velmistrem se stal Anthony Sayer, historii jeho vzniku, organizační řád, symboliku i rituály sestavil James Anderson. Hnutí programově usilovalo o výchovu člověka, dorozumění mezi lidmi, sbratření všech národů, všeobecný mír, šíření osvěty a budování chrámu lidskosti na základě pravdy a vědění. Andersonovy organizační zásady následně podléhaly revizím a doplňování, ale v zásadě se poměrně rychle stabilizovaly. Hnutí však bylo také účelově protispolečensky zneužíváno, odtud jeho špatná pověst.
16. Tj. zednářské.
17. L 23, 8–11.
18. L 23, 12.

* * *

†

Vážený pane Floriane,

děkuji Vám velmi upřímně za lístek. Posílání novin zařídím a budete je dostávat od 1. provincie. Předem však se omlouvám a prosím o shovívavost, nebude-li se Vám některý z mých článků novinářských zamlouvat. Jsem pod mocí postavený – a každý chleba je trpký.¹

Zatím, než dojdou pravidelné výtisky novin, trochu informací, když máte zájem o habešskou válku² tak značný: Italové dobyli na sev[erní] frontě: Aduu, Aksum, Adigrat, Makalé. Na střední frontě postupují k Harraru, na jižní frontě obsadili již celou provincii Ogaden. Válka je to velmi krutá. Hyne se nejen zbraní, ale i horkem a žízni. Jedno je jisto: Kdyby nebyla Itálie^a učinila tento výboj, za několik měsíců spolkla [by] Habeš Anglie, která měla vše již připraveno a které Itálie^b vpadla do rozpočtu. Proto ta děsná nenávisť Angličanů nyní k Italům (Anglii jde hlavně o zabezpečení jezera Tana a nilských pramenů, kromě toho, kdyby Itálie^c získala v Africe, je pro Angličany ohrožen i Suez, čili byla by přeřata jediná anglická spojovací tepna s Indií a za několik měsíců mají vzpouru v Indii, kde to vše na všech stranách.). Proto nyní Habešané bojují pod anglickými důstojníky, mají anglické zbraně a střelivo a z celé věci hrozí vypuknout válka anglo-italská. Na italské straně jsou bezpříkladné ukázky odvahy přesto, že dostáváme takřka výhradně anglické zprávy z agentur Havas a Reuter, které jsou pod zednářským vlivem nynější anglické vlády. Francie by to ráda smřčila – ale komunisté zde vidí jedinečnou příležitost k povalení Mussoliniho,³ a proto kazí všechno smřivovací úsilí doufající, že Itálie^d prohraje a zoufalé masy obyvatelstva nastolí komunistický režim.

Jak vidíte, je to vše zamotané a spletené a na konec nepůjde o Habeš, ale o mír v celé Evropě.

Čtu nyní raději Salustia Crispa Válku s Jugurthou.⁴ Není četby aktuálnější v dané situaci.

I u nás to vše. Je mnoho věcí, které nelze ani dopisu svěřit a těším se, až budu moci s Vámi hovořit ústně. Končím – ostýchaje se vůbec v celém tom ďábelském obluzení kolem užít citátu ze Svatých Textů, končím citátem z Flauberta: „Je nutno veškerým úsilím snažit se zastavit ten proud hoven, který nás zaplavuje, byť bychom i v tom úsilí měli zahynout.“

Vám zcela oddaný

Karel Schulz

V Praze, 25. listopadu 1935

na svátek sv. Kateřiny Alex[andrijské]⁵

Milý pane Floriane, ještě jednu věc, kterou nemohu pro svoji radost zatajit: moje pětiletá dcera Ivana byla v neděli 24. t. m. to jest XXIV. neděli po Duchu sv.^e v poslední neděli v tomto církevním roce u prvního svatého přijímání.

Váš

Karel Schulz

Dva listy Papeko Millu s erbem (viz č. 8), černý inkoust; dopis psán po obou stranách 1. listu, připsal o prvním svatém přijímání starší dcery Ivany na 2.

a) Itálie; b) Itálie; c) Itálie; d) Itálie; e) Sv.

POZNÁMKY

1. Národní politiky, do jejíž redakce K. Schulz nastoupil k 1. 5. 1935. (Údaje z deníku z roku 1934 a ze žaltáře z roku 1935, uložených v rodinné pozůstalosti ověřil Tomáš Pavlíček, který je porovnal s údaji z pracovní knížky téhož z roku 1941, uložených tamtéž. Srov.: *Karel Schulz v redakci Lidových listů. 1930–1935*. In: „*Ale mne tato doba bolí...*“ etc. *LA PNP*, 31, Praha 1999, s. 50.)
2. Italská imperialistická válka proti zaostalému východoafrickému císařství. Vypukla 2.–3. října 1935 a skončila pádem Addis Abeby 2. května 1936 a útekem Haile Selassie I. (1892–1975), etiopského císaře (1930–1974), do anglického exilu.
3. Mussolini, Benito Amilcare Andrea (1883–1945), původně socialistický novinář. Po návratu z první světové války založil v Miláně první Fasci di Combattimento a zahájil tvrdý boj proti socialistům, komunistům, republikánům atd. V roce 1921 zvolen do parlamentu, v září téhož roku zorganizoval Partito Nazionale Fascista, jíž jako il duce velel roku následujícího za jejího pochodu na Řím, což způsobilo pád vlády Luigiho Facty (1861–1930). Proto povolán Vittorioem Emanulem III (1869–1947), italským králem (1900–1946, abdikace), k sestavení vlády. Promyšlenými ústavními změnami nastolil diktaturu.
4. Gaius Sallustius Crispus, (86–34 př. Kr.), politik a spisovatel, odpůrce Ciceronův (106–43 př. Kr.) a stoupenec Gaia Julia Caesara (100–44 př. Kr.). Z jeho díla se zachovaly dvě monografie: *Coniuratio Catilinae* (Catilinovo spiknutí) a *De bello Jugurthino* (Válka s Jugurthou). Vleklou válku vyvolal v letech 111–105 př. Kr. slabý a zkorumpovaný šlechtický Řím ve snaze omezit moc a vliv numidského (tj. v dnešním Alžírsku) úspěšného a sebevědomého krále Jugurthy. To se podařilo až vojevůdci Gaiu Mariovi, „muži z lidu“, odpůrci optimátů, jejichž vinou k válce došlo. Jugurtha byl vydán Římu, veden v Mariově triumfálním průvodu, uvězněn a nakonec ve vězení zardoušen.
5. Sv. Kateřina Alexandrijská (narozena ve 3. stol. v Alexandrii, Egypt – asi 311–313), jejíž život a činy jsou známy z legend; pomocnice v nouzi, jedna z nejuctívanějších světic období středověku a baroka. Od roku 1969 (po 2. vatikánském koncilu) přestala být uváděna v římském kalendáři.

* * *

†

Vážený pane Floriane!

Hojnost míru a Božího požehnání z celého srdce Vám přeji a vyprošuji. Zjistil jsem dodatečně, že naše administrace dosud nezařídila odesílání výtisků a velmi se omlouvám. Zařídil jsem to od 1. ledna a bude to již pak v pořádku. Čekali jsme Vás tady v Praze ještě před Svátky – proto jsem nepsal o té věci dříve.

Kéž některý z Andělů jásajících probudí též aspoň několik poutníků betlémských k pomoci Dobrému dílu!^a Na to budu hodně toužit při Vánočních radostných Mších a v modlitbách o mír a hojnost pod Vaší střechu budu též vyprošovat o nové naplnění sýpek Dobrého díla^b úrodou hojnou, která by nesla užitek stonásobný^c jako dosud.

Vám oddaný

Karel Schulz

Praha – advent 1935

Psáno černým inkoustem na Papeko Millu s erbem (viz č. 8). Viditelné přeložení na třetiny.

a) Dílu; b) Díla; c) stonásobný, jako.

* * *

†

Vážený pane Floriane!

Prosím Vás o dovolení, zda by moje rodina, (žena s dětmi a se služkou) mohla na leto přijet k Vám do Staré Říše, kde by se někde ubytovala a já bych někdy dojížděl za nimi. Vše bude zařízeno tak, aby Vás v ničem nevyrušovali a v ničem Vám nebyli na obtíž. Měli bychom velkou radost, kdybychom mohli být ve Staré Říši a znovu Vás ujišťuji, že bychom si Vašeho dovolení velmi vážili a že naprosto v ničem bychom Vám nepřekáželi.

Víte, že Habeš už se zhroutila?^a Dne 2. května se stal ten pád císařství. Neguš¹ se svojí^b rodinou a se 158 bednami tolarů uprchl na anglické válečné lodi do Palestiny a usadil se nyní v Jeruzalémě,^c kde chce vstoupit do kláštera. Dne 7. května vstoupilo italské vojsko do Addis Abeby, kde byl předtím^d loupící lůzou, která se vzbouřila po útěku negušově, vypálen císařský palác a zničeno množství památek. Dne 9. května se poddal Harar, který byl Habešany, vzbouřivšími se proti svým náčelníkům, zapálen. V noci na 10. květen v Římě za obrovského jáso tu lidu prohlásil Mussolini s balkonu Benátského paláce, že práva a titul habešského císaře přecházejí nyní na italského krále a zároveň ohlásil, že je to jen krok k obnově starého Římského impéria.^e Celá válka trvala přesně 7 měsíců od 2. října 1935.

Byl jsem vždy v těchto měsících na straně italské, ale nyní jsem tak zmaten, že opravdu nevím, co si o věci myslet. Mezi italským duchovenstvem je ovšem, podle zpráv fra Anastazia OSB² z Říma, nadšení úžasné, ale mne by zajímalo vědět, zda s Mussoliniho byla sňata kletba, kterou na něho uvalil kdysi sv. Otec^f Pius X.³ svatě paměti (tenkrát byl Mussolini ještě socialistickým novinářem a zle útočil na Církev).

Tolik jen jako krátkou zprávu.

Vážený pane Floriane, znovu Vás velmi prosím o dovolení, prosím snažně a pokorně a zůstávám stále Váš v pokorné služebnosti.

Karel Schulz

Dne 10. května 1936. Ve svátek sv. Johanky z Arku⁴ a na IV. neděli po Vel[ikonocích]

Psáno černým inkoustem po obou stranách papíru Papeko Mill s erbem (viz č. 8); viditelné někdejší přeložení na třetiny.

a) shroutila; b) se svoji; c) v Jeruzalémě; d) před tím; e) Imperia; f) otec.

POZNÁMKY

1. Z amharského negus, tj. král; jiný titul: negusa nagast, Král králů, Lev z kmene Judova, císař. Tím byl od r. 1930 (do r. 1974, kdy byl státním převratem zbaven trůnu) Haile Selasie I. (1892–1975). Léta italské okupace země (1936–1941) strávil v anglickém exilu.
2. Tj. ThDr. Anastáze Opaska, OSB (Ordo Sancti Benedicti), řehole sv. Benedikta (1913–1999). Roku 1938 v Římě vysvěcen knězem, od roku 1939 konventuální převor břevnovského kláštera, od března 1947 opat. Oběť komunistických represí proti duchovním, v 50. letech odsouzen k doživotnímu žaláři. V roce 1960 amnestován, v prosinci roku 1968 odešel do exilu v bavorském Rohru. V roce 1990 se vrátil do Břevnova a ujal se úřadu arciepiskopa.
3. Vl. jm. Giuseppe Sarto (1835–1914), v papežském úřadě od roku 1903 do roku 1914; blahověčen roku 1951, svatořečen 1954.
4. Jeanne d'Arc, Panna Orleánská (1412–1431), účastnice bojů stoleté války. Anglickým inkvizičním tribunálem odsouzena k smrti a upálena, avšak již roku 1456 papež Kalixt II. rozsudek zrušil. Roku 1909 blahověčena, 1920 svatořečena. Její památku církev slaví 30. května. Oblíbená světice Léona Bloye (1846–1917), a tedy i Josefa Floriana.

* * *

†

Vážený pane Floriane,

nerad píši tento dopis, ale myslím, že bude dobře, budete-li vědět o této věci, která se stala v Praze mezi mnou a P. Střížem.¹ Neboť jestli snad – nevím o tom – zakládáte nějaký Protokol Stříž, tak jako Protokol Durych,² posílám zde příspěvek. P. Stříž mi kdysi učinil mnoho dobrého a je mi velmi těžko o tom psát, také tatínka pohřbíval a za mnohé mu mám děkovat, ale to musím nyní pominout a říci Vám, co se stalo.

Dr. Hertl³ mne po svém příjezdu do Prahy žádal o nějaký článek pro Řád⁴ a jelikož se blížilo 19. září Výročí Zjevení lasalettského,⁵ nabídl jsem mu, že napíši o tom. Přijal to a hned telefonoval p. Lazeckému,⁶ aby tento pozdržel zářijové číslo Řádu, neboť můj článek chtěli mít ještě v tomto čísle. Ale ve Vigílii⁷ Zjevení, dne 18. září, přišel si dr. Hertl koupit ke Kuncířovi výtisk Zjevení a našel tam v krámu P. Stříže. Začal s ním hned hovořit o La Salette a tu P. Stříž vybuchl: „Snad na tom nechcete psát? To se nesmí!“ A když dr. Hertl udiveně se tázal po příčině zákazu, byl od Stříže zahrnut podobnými větami, jako: „jsou věci, v nichž křesťan musí slepě poslechnout a neptat se“, – „budete exkomunikováni, i ten, kdo článek napíše, i vy, kteří ho budete rozšiřovat“ – „nebudete smět chodit na Mši, ke svátostem“ atd. Zkrátka hrozil vyobcováním z Církve, když budu psát o tzv.^b Tajemství.⁸ – Nevěděl jsem o tomto setkání a později, když už byli pryč, i já vlezl do krámu pro jednu věc a tu Kuncíř mi opakoval tuto rozmluvu i Střížovy hrozby exkomunikací a o zákazu. Ptám se: „Kdo to zakázal?“ – Odpověď: „Z Říma,“ – Ptám se: „Ale kdo z Říma?“ – Odpověď rozpačitá: „No, přece Svatá stolice.“ – Pravím: „Ale kdo to je, jmenujte určitou osobu, mluví se příliš všeobecně o tak vážné věci. Kdo to zakázal?“ – Po chvíli ticha: „Já nevím, ale je to zakázáno.“⁹ – Večer si přišel dr. Hertl ke mně pro rukopis, dosti rozčilen, a líčil mi tu celou rozmluvu se Střížem. P. Stříž opravdu hrozil mně i jím vyobcováním z Církve, které prý nastane bez dalšího řízení pouhým uveřejněním článku!!! Já klidně Hertlovi rukopis dal a on mi včera řekl, že článek vyjde.

Tedy tedy jedna věc: jsem vyobcován, nebo ne? Pro Boha, v jakých dobách to žijeme, když s věcí tak vážnou, s takovou otázkou života a smrti se jen tak hází v krámě jako nic? Už se našly duchovní osoby, které mi radí, abych běžel s pokáním ke kardinálovi atd. K našemu arcibiskupovi jít s touto věcí!! A Řád prý bude dán na Index¹⁰ atd.

Já Dr.^c Hertlovi řekl jedině: „Znám slova Matky Boží, která dvakrát opakovala výzvu: „Zvěstujte to všemu lidu mému“-a neznám žádný zákaz.“ Co jsem mluvil a ptal se již dříve některých osob tvrdících mi, že rozšiřování Tajemství je zakázáno, tedy od koho, každý mi odpověděl něco jiného. Jeden řekl, že to zakázali „v Římě“, jiný „ve Vatikáně“, jiný „kardinálově“, opět jiný „Svatá stolice“ (atd., mohl bych tím popsát stránku), anebo posléze přiznali – jako Mincíř –, že nevědí kým, ale že je to zakázáno. Tedy stále totéž, stále týž hnus a oblbování, stále táž mlha kolem tohoto Zjevení, stále tytéž závoje, stále totéž nápadné a ochotné uposlechnutí rozkazu, o němž nikdo neví, kým byl dán, zatímco^d rozkazy, jichž původ se zřejmě a přesně zná, se zásadně neplní. Takový zákaz není žádné dogma – není pravda, že „je to věc, v níž musím slepě poslechnout a neptat se“. Trvám na tom, že dnes, více než kdy jindy, je nutno, aby Slova Naší Paní Plačící byla všude rozšířena a chci být usvědčen z omylu. Věc je příliš vážná a já jako katolík mám plné právo vědět, kdo a jakým dekretem nutí Matku Boží, aby MLČELA. Chci vidět dekret zákazu a podpis, chci věc mít jasnou právnicky, teologicky,^e

formálně i věcně. Nikdo mně^f nemůže to právo upřít, naopak, každý – hlavně každý kněz^g – musí pochopit, že nemohu jen tak lehkou bez důkazu uvěřit zákazů Zjevení, kde Panna Maria prohlásila, že toto nebude tajemstvím po r. 1858, kde Panna Maria výslovně rozkázala to zvěstovat a kdy toto Zjevení bylo Církví slavně potvrzeno. Důvodem mé exkomunikace^h nemůže být ani to, že „laici nemají psát o věcech theologických“ⁱ (ač ani na to – doufám – není exkomunikace^j latae sententiae¹¹), neboť v celém článku jsem o theologii^k nepsal a ostatně článek byl už zavržen, když já ho měl ještě v kapse!

Dr Hertl má s tím starosti a myslím, že mezi „řádisty“ bude velká nespokojenost. Záleží na tom, zda to přece jen otisknou čili nic. Já na svém trvám. Nebloudím ve věcech víry – prosím tedy, usvědčte mne!

Jsem tedy exkomunikován, vyobcován z Církve – podle P. Stříže – už tím, že jsem rozšířil Tajemství mezi řádisty! Co tomu říkáte? A co říkáte tomu, že právě P. Stříž, který dělá v Praze „laselettská^l tridua a pobožnosti“¹² toto učinil? Plazil bych se po kolenou na místa, kde by mně bylo odpuštěno, kdybych vlastně věděl, na čem jsem a jsem já první, který by bránil, aby vznikla neposlušnost v Církvi. Ale toto přece nebyla ode mne neposlušnost, plnil-li jsem příkazy? Jsem zdrcen tím, že mi snad bude bráněno jít ke svátostem. Ale chci – a opakuji, že mám na to právo – vědět vše o tomto zákazu a to já vybojuji, buďte ubezpečen. Nemohu uposlechnout zákazů, o němž nevím, kým byl dán a o němž každý mi říká něco jiného!

Váš oddaný

Karel Schulz, ovce prašivá

P. S. Pater Stříž také říkal dru H., že v Tajemství jsou věci jimž by lid nerozuměl. Na příklad – to jsou jeho slova: Matka Boží prý tam předpověděla krátkou vládu Papeži, který prý měl jeden z nejdelších pontifikátů¹³ – . – Není to děsné? Tak proč to nerozumějícím lidem nevysvětlí? Je kněz. Není to i jeho povinnost?

Schulz

Dopisní papír Papeko Mill (popis viz č. 8), psán po obou stranách, černý inkoust.

- a) Výročí Zjevení La Salettského; b) t. zv.; c) dru; d) zatím co; e) theologicky; f) mne; g) kněz musí; h) exkomunikace; i) theologických; j) exkomunikace; k) theologii; l) la salettská; m) prašivá.

POZNÁMKY

1. Stříž, Antonín Ludvík (1888–1960), ThDr., přišel jako dvacetiletý student práv do Staré Říše a záhy se prosadil jednak jako překladatel, jednak jako schopný organizátor. Velmi rychle se mu podařilo soustředit do svých rukou organizační a vydavatelské iniciativy *Dobrého díla*, do té doby ovlivňovaných Jakubem Demlem, což spolu s jinými okolnostmi zapříčinilo Demlův rozchod s Josefem Florianem a odchod z jeho společenství. Roku 1917 Stříž narukoval do války, během níž se rozhodl pro studium kněžství, které posléze skutečně vystudoval a stal se vyšehradským kanovníkem. Vzájemné vztahy Josefa Floriana a A. L. Stříže ochlázaly sice již před odchodem tohoto na frontu, avšak po válce ustaly docela, přerušované občasnými kritickými výpady ve staroříšských tiscích. A. L. Stříž byl i později překladatelsky, publikačně a redaktorsky činný.
2. Srov.: *Archy*, sv. 33, 1936, duben, samostatný arch, s. 1–8; podepsáno J. F. Jeden ze série Florianových výpadů proti Jaroslavu Durychovi a proti revui olomouckých dominikánů *Na hlubinu* (1926–1944, 1945–1948), s níž tento po dlouhá léta úzce spolupracoval.
3. Hertl, Jan (1906–1965), PhDr., vystudoval historii na Filozofické fakultě Karlovy univerzity. Ačkoliv byl žákem profesora Jaroslava Bidla (1868–1937), sympatizoval spíše s badatelskou linií Jana Slavíka (1885–1978). Působil jako redaktor *Řádu* a vědecký redaktor Melantrichu.

4. Časopis katolicky orientovaných autorů pro literaturu, umění a společensko-filozofickou problematiku. Vycházel v letech 1932–1944; počet čísel jednotlivých ročníků kolísal. Jeho vydávání bylo přerušeno po 7. čísle 10. ročníku; po válce nebylo obnoveno.
5. K 90. výročí zjevení (19. září 1846).
6. Lazecký, František (1905–1984), vystudoval knihovnictví na Karlově univerzitě v Praze; básník spirituální inspirace, prozaik-esejista, autor pohádek, překladatel; v letech 1935–1943 redigoval časopis *Řád*.
7. Původně noc před nedělí a svátkem, později slavnost v předvečer určitých svátků, předslavnost. Např. Narození Páně (25. prosinec), Velikonoční vigilie (Bílá sobota) apod.
8. Část textu zjevení, jež neměla být sdělena bezprostředně, nýbrž nejdříve až po dvanácti letech („*Melanie, co ti hodlám ted' říci, nebude tajemstvím navždy; budeš je moci uveřejniti roku 1858.*“), kult rozdělila vedví: na verzi schválenou (bez *Tajemství*) a neschválenou (s apokalyptickým *Tajemstvím*). Tato se stala součástí bloyovsko-florianovského systému.
9. Publikace verze s *Tajemstvím* byla z nařízení nejvyšších vatikánských úřadů zakázána a tento zákaz Staroříšští, kteří se vždy hlásili k verzi obsahující *Tajemství*, také publikovali v 18. svazku sborníků *Nova et vetera* (1916), přestože se jej v praxi nikdy nepřidržovali. Důkazem je jejich vydání textu *Zjevení* z roku 1920 s *Tajemstvím*. Vydání bylo opatřeno církevním schválením, z čehož se dá vyvozovat, že platnost zákazu pominula. Avšak koexistoval i proud, který trval na verzi bez *Tajemství*, jak dokazoval skutky právě A. L. Stříž.
10. Šíře jeden z nástrojů řízení římskokatolické církve v kompetenci Kongregace víry k dohledu na čistotu a pravověrnost nauky. Vyhlašuje a posuzuje odchylky od učení a v souvislosti s tím jí přísluší i cenzorská činnost. Zde míněn uže soupis knih, jejichž výroba, jakékoli rozšiřování i četba je katolickému křesťanu pod hrozbou závažných sankcí zapovězena. Obsah indexu podléhal pravomoci jednotlivých ordinářů. Od roku 1967 zrušen.
11. Tj.: v plném rozsahu, v plném rozsahu znění článku.
12. Třídenní pobožnost.
13. Období úřadování jednoho papeže.

* * *

†

Vážený pane Floriane,

Bůh Vám zaplať za Váš dopis, podle jehož rad se začínám přesně řídit. Rozdělil jsem si nyní den pečlivěji, než bylo dosud, a několik hodin je věnováno Studiu, o němž se zmiňujete. Jsou v tom pravé poklady a lituji ztraceného času, kdy jsem pouze v knihách, které jste vydal, a též v těch, které v různých poznámkách ke Studiu doporučujete, pouze čítal zběžně, bez oné pečlivosti, která je tak nutna.

Čekám nyní každého dne na dopis od pí Štechové, která mi slíbila psát hned po svém příjezdu do Prahy a o které předpokládám, že se již brzo ze Slovenska vrátí.¹

Případ s mým článkem O výročí Zjevení lasaletského^a dopadl tak, jak jinak ani nemohl dopadnout. Dr. Hertl s tím lital od „autority“ k „autoritě“ a já rovněž nelenil a opatřeno mi bylo fra Anastaziem,² který v této věci stál při mně, vše, co by se bylo mohlo týkat nějakého nebezpečí exkomunikace či jiných trestů, jimiž P. Stříž hrozil a o nichž jsem prohlásil, že jsem odhodlán i je podstoupit, bude-li mi nějaký „přestupek zákona“ dokázán. Zjistil jsem velmi přesně, že o nějaké exkomunikaci či podobném (prohlédnuv všechny možné dekry, buly^b a výnosy) nemůže být ani řeči a že bych věc vyhrál, neboť jedinou „chybou“ bylo, že jsem článek dal do tisku bez „úchvaly ordinářovy“. Přesto dr. Hertl se tak polekal a ostatní „řádí“^c, jimž lépe bylo by říkat „křandí“^c, tj. od slova „křandati“ čili jak na Moravě se říká „plkati“³, tolik, že oznámil fra Anastazioví, že článek neotisknou, neboť prý P. Stříž jim řekl, že: „by se stali podezřelými arcibiskupovi a někdo (?) by je jistě udal a dostali by se na Index“, čili od času Václava Budovce z Budova⁴ přes éru josefinismu, realismu a modernismu by byl Řád zas první českou literaturou, kterou si ráčily^d Jejich arcibiskupské Milosti povšimnouti. Článek, totiž jeho rukopis, je prý už celý ošuntělý, pomačkaný a zcela promaštěný, patrně tukem jejich moudrosti. Řekl jsem fra Anastasiovi, kterého dr. Hertl navštěvuje, že tedy aspoň vím, co si o nich, moderních zachráncích katolicismu v zemích Českých, mám myslet, že přerušuji s nimi jakékoli styky a také rukopis své knížky, kterou snad opravdu na podzim chtěli vydat, jim nedám, neboť bych si pokládal za hanbu, aby mi článek o SLZÁCH Naší Paní potlačili a tiskli místo toho-povídky. Ať také vědí, že někdo je víc křesťanem, než „literátem“. Čímž věc pro mne je skončena. Zaplať Pánu Bohu za to, že mohu zakončit, jako Vy: „Já se s nikým nestýkám---“

Noviny neplat' te a přijde-li nějaká složenska, zahod'te ji, dostala se tam omylem. Víím, že hodí se Vám snad občas k jinému upotřebení než na čtení a jakmile jich budete mít dost, napište pouze mně (ne administraci) a já je zarazím. Jinak ať chodí. Tady jich neubude a tam u Vás se snad aspoň hodí k rozprostření, aby se neumazala od bláta právě umytá podlaha.

Žena Vás upřímně a uctivě pozdravuje a všechny Vaše.

Jsem Vám oddaný

Karel Schulz

1./říjen 1936. -Praha.

Dvojlist žlutavě banánové barvy s předtištěným erbem (viz č. 8), stránky o rozměrech 22, 5 × 17, 4 cm, černý inkoust. Popsána s. 1 a 3.

a) La Saletského; b) bully; c) t. j.; d) ráčili.

POZNÁMKY

1. Marie Štechová vydávala na přelomu let 1936/1937 *Archy* a usilovala o jejich proniknutí do slovenského prostředí (překlady). Proto uváděla poezii mladých slovenských katolíků, jako např. Rudolfa Dilonga (1905–1986), Pavla Gašparoviče Hlbiny (1908–1977) aj. Její pokusy se však minuly s úspěchem.
2. Tj. A. Opaskem, OSB.
3. Jinou významovou souvislost, ještě méně lichotivou, dochoval z českého prostředí Karel Jaroslav Obrátil (1866–1945): výraz *křanda*, popř. *křandačka* označoval ženu necudných mravů, nevěstku (scortum). Srv.: Obrátil, K. J.: *Velký slovník sprostých slov*. Lege artis, Praha 1999.
4. Budovec z Budova, na Hradišti, Klášteře a Zásadce, Václav (1551–1621), český bratrský šlechtic a politik, autor *Antialkoránu* (1614). Jako vysoký činitel českého protihabsburského stavovského odboje popraven stětím na pražském Staroměstském náměstí 21. června 1621.

* * *

†

Vážený pane Floriane!

Z celého srdce Vám děkuji za Vaše přání, z něhož jsem měl nevýslovnou radost.¹ Bůh Vám zaplat' za Vaše krásná slova a požehnej Vám ve všem Vašem konání. Čtu si je znovu a znovu a vidím, co je v něm pro mne skryto vzácných rad a pokynů, kterých naprosto uposlechnu. Ivana² už do školy nepůjde; tento rok již vůbec ne a pro příští leta, když nám ji Bůh zachová, vyberu jí sám domácího učitele (asi p. Springra³ nebo A. Vyskočila⁴) a tak tomu bude i s ostatnímu dětmi.⁵ Neboť jen do školy vstoupila a polkla ten jedovatý vzduch, už nám tak smrtelně onemocněla a lékaři se vzdávali veškeré naděje. Zachránilo ji jen Požehnutí sv. Maura,⁶ jehož nyní již ani neužívají a které jí na radu fra Anastasia uděloval P. Rabanus OSB⁷ z Břevnova. Odpoledne jí bylo uděleno první (se sv. přijímáním a s žehnáním Ostatky pravého svatého⁸ Kříže, které byly přivezeny z hlavního oltáře Opatství) a večer profesor⁸ nařídil okamžitý převoz na svoji kliniku, kde jí⁸ chtěl ještě v noci nabodnout plíce, neboť exsudát,⁹ o němž nevěděl, není-li hnisavý, prý vyplnil celou levou plíci. A ráno po rentgenování⁴ zjistili k úžasu (profesor řekl ženě: „Jsem nad tím bezradný!“), že exsudát náhle přes noc zmizel, vstřel se a „nevysvětlitelným způsobem“⁴ jí⁸ vnikl vzduch mezi zanícenou pohrudnici a zanícené plíce, jímž byla prý zachráněna od hnisavého pochodu, jenž by byl skončil podle slov lékařů smrtí. Když jejich „lččení“ nemělo konce a naopak začaly řádit čtyřicetistupňové horečky, přijel P. Rabanus až do nemocnice, kde požehnutí sv. Maura opakoval opět se sv. přijímáním a s žehnáním Ostatky sv.¹ Kříže za účasti sester-jeptišek, které v nemocnici posluhují a ošetřují. Netušíte ani, jaký to byl poprask v celém špitále, musili jsme žádat přímo šéfa kliniky a profesora, „aby to dovolil“, a dívali se tam na nás jako na trochu tak pitomecky nedůvěřující vědě.

Požehnutí sv. Maura je zvláštní, velmi složitý liturgický obřad a musí se k němu pokaždé sloužit tři Mše sv., a to jedna o Utrpení Páně, jedna o sv. Mauru a třetí je Rekviem za nemocnou a duše v očistci (jako by již byla mrtva). Po tomto Rekviem, které sl. Eva¹⁰ a Františka¹¹ samy viděly v Břevnově P. Rabanem za přísluhování fra Anastasia sloužit, náhle Ivaně horečky klesly a přirostla jí⁸ dolní část pohrudnice k plíci, čímž bylo zabráněno dalšímu šíření se zánětu. Za několik dnů na to byla Ivana propuštěna domů a profesor výslovně ženě řekl, že takový zajímavý a zvláštní případ ještě neměl a že opravdu neví, jak by si takové „všelijaké“ obraty v něm vysvětlil, když byl přesvědčen, že je to případ mezi životem a smrtí. Tedy tolik svatých přímluv bylo třeba, aby se jí vyhnal z plic ten jedovatý školní vzduch.

Žádal jste mne o zaslání mého článku o devadesátém výročí Zjevení lasalettského^h, určený pro Řád. Ale já ten článek nemám. Zmizel a nikdo neví kam a já se nemohu dopátrat, kdo ho zničil. Naposled ho měl fra Anastas, který si v něm velmi liboval a půjčil ho nějakým duchovním – a od té doby není po něm stopy. Asi ho zničili, ale kdo a kde, nevím, Anastasius už odjel do Říma a já se nemohu dopátrat, kdo rukopis spálil. A protože vždy píši hned načisto¹, nemám ani jeho opis. A tak má práce byla marná a dobrá jen k pýše těch hodných selátek z Řádu, kteří dnes mohou puknout povznášejcím vědomím, jací jsou hodní křesťané. Jen pro zajímavost ještě k celému případu Vám napíši: dr. Hertl, dokud jsem ho ještě přesvědčoval, že článek je nutný, šel na Stříže, hrozícího mi za otištění exkomunikací, aby mu tedy Stříž našel příslušný dekret, jímž je šíření Zjevení zakázáno. P. Stříž po dlouhém hledání v knihovně nic nenašel a já sám jsem dr. Hertlovi musil oznámit, že dekret byl otištěn Střížem v Nova et vetera^{k: 12}

a podle všeho je zřejmo, že se na můj článek nevztahuje, neboť se v dekretu zakazuje jen výklad (teologický!!)¹ a ten jsem nepsal. Ostatně byl to P. Stříž, který v témže svazku *Nova et vetera*^m na patnácti stránkách vysvětloval, že na šíření Zjevení se dekret nevztahuje. Tak co máte s takovými lidmi dělat? Sám jsem jim pomáhal proti sobě hledat zbraně, abych jim dokázal, že se oni mylí – a přece UMLČELI! Článek nevyšel a zrovna tak nevyšla v Řádu má glosa o Alfrédu Fuchsovi, o níž^m mne dr. Hertl asi desetkrát prosil, tak jsou podělaní. No, já jim zadnice utírat nebudu a myslím, že jsou rádi, že se takovýmto způsobem zbavili i svého závazku vydat mi knížku. Vzpomínám na Vás, jak jste měl ve všem pravdu.

A tak jsem daleko od nich a díky Bohu za to. Času mám tak málo, a ještě ho mařit s těmi selátkami, která mají odvalu hrozit (prý i rozpřaženou rukou) p. Chlumeckému za to, že Vás informoval o tom známkování B. d' Aureilly¹³ z dobrých mravů. A sám dr. Hertl mi to vykládal jako podařenou anekdotu se smíchem, co Vodička¹⁴ tropí! A víte, že jedním „z důvodů“, proč článek o La Salettě neotiskli, byl také ten, že Vodička chce jít do kláštera¹⁵ a že by mu toto otištění článku v Řádu škodilo?! Inu, -!

Jsem tento týden pozván k pí Štechové! Všemi silami tedy do práce!

Zdraví Vás Váš upřímný

Karel Schulz

P. S. Na konec jednu anekdotu, pravdivou ovšem. Říkal mi jeden přítel toto: Přišel v la-sa-lettském^o týdnu do Chrámu Panny Marie Týnské a byl na kázání. A kněz tam k přeplněnému kostelu pravil: „Katoličtí mužové a ženy! Víte, komu máte děkovat za to, že Vám v Praze ještě znějí zvony, víte, komu máte děkovat za to, že smíte dělat ještě Kříž a modlit se se svými dětmi? Víte, komu máte děkovat ještě za (atd. o posvátných znameních i OBŘADECH!) Víte, komu? Jediné Vůdcům svého lidoveckého^p hnutí!“ Stalo se v kostele Panny Marie!

Váš

Schulz

Psáno černým inkoustem na dvojlistu žlutavého dopisního papíru s předtištěným erbem (popis viz č. 8). Rozměry: 22, 8 × 17, 8 cm. Popsány 3 s., 4. volná.

- a) Svatého; b) roentgenování; c) ji; d) roentgenování; e) ji; f) Sv.; g) ji; h) La Salettského; i) na čisto; j) dru; k) Vetera; l) theologický; m) Vetera; n) o níž; o) la salettském; p) Lidoveckého.

POZNÁMKY

1. Pravděpodobně přání k jmeninám Karla Schulze (4. 11.) 1936.
2. Starší z obou Schulzových deér, nar. 1930.
3. Springer, František A., (1897–1985), učitel v Praze, básník a prozaik impresionistické výtvarnosti a meditace, překladatel z němčiny a ruštiny, autor fejetonů o osobnostech kulturního života; ve 2. polovině 20. let publikoval své básně ve staroříšských *Arších*.
4. Vyskočil, Albert (1890–1966), pedagog, básník, prozaik, esejista a překladatel. V roce 1928 po odchodu Jana Čepa (1902–1974) ze Staré Říše krátce vydával *Archy*.
5. To se však nestalo a všechny tři Schulzovy děti prošly pravidelnými školskými institucemi.
6. Maurus OSB (kol. r. 500–VI. stol.); jeho život a působení jsou známy jen torzovitě; podle legendárního podání byl nadán mimořádnými léčitelskými vlohami, a proto je vyzván nemocnými žádostmi o pomoc. Památka: 15. ledna.
7. P. Raban Miller OSB (1907–1974), sliby složil roku 1934, kněžství přijal roku 1936. Vzhledem k svému německému původu musel za války nastoupit vojenskou službu v německých ozbrojených silách. Sloužil jako

- zdravotník. Roku 1945 za pobytu v jižních Čechách dezertoval do benediktinského opatství Mette v Bavorsku a připojil se k broumovské komunitě benediktinských vyhnanců, kteří se usadili v Rohru v fezenské diecézi, a posléze se stal převorem. Pohřben v Rohru.
8. Brdlík, Jiří, MUDr. (1883–1965), profesor dětského lékařství v Praze.
  9. Zánětlivý výpotek, tekutina, která je působením škodliviny vyměšována z krevních a lymfatických cest do oblasti zánětu, kam dodává protilátky, ředí škodliviny apod.
  10. Florianová, Eva (1907–1996), dcera J. Floriana, příležitostná překladatelka z francouzštiny.
  11. Florianová, Františka (1917–1995), dcera Josefa Floriana.
  12. La Saletta a papežové. In: *Nova et vetera*, sv. 18. A. L. Stříž, Stará Říše 1916, s. 1–15. (Samostatné stránkování). Původní znění dekretu římské Kongregace Svatého Officia *Decretum circa vulgo dictum Secret de la Salette* (in: *Acta Apostolicae Sedis*, prosinec 1915) s komentáři A. L. Stříže.
  13. Barbey d'Aureville, Jules-Amédé (1808–1889), francouzský romanopisec a esejista, jeden z oblíbených autorů Staré Říše.
  14. Vodička, Timotheus (1910–1967), literární teoretik a kritik, překladatel, beletrista, esejista a publicista. „Známkování“, které zde Schulz ironicky zmiňuje, mnil Vodička smrtelně vážně. Vycházelo z jeho hlubokého vnitřního přesvědčení o podřízenosti umělecké tvorby (náboženské) morálce, diktované kanonickým právem a usměrňované aktivním používáním jeho opravných nástrojů, především církevního indexu. Cílevědomě usiloval o institucionální analýzu tohoto systému v badatelské i kritické praxi, avšak o jeho zásady hodlal aplikovat v nejširší kulturní praxi, včetně nakladatelské, vydavatelské atd., jak svědčí existence řady jeho iniciativ v tomto směru. Přední místo mezi nimi náleží *Klíči k dobré literatuře aneb Seznamu knih, knížek a knížeček výborně, dobře neb snažně udělaných, téměř obecně žádoucích, užitečných a přístupných myslím čtenářům zdravých, jadrných a nepříliš odborných, s vyloučením spisů škodlivých a zbytečných jako vzor, příklad a pravidlo také budoucího podnikání knižního a časopiseckého pro lidi katolické, křesťanské a opravdové, taktžé pro náležitě řízené knihovny obecní a školní, pro katolické půjčovny knih, pro vzdělávací ústavy všeho druhu a určení, pro vydavatele, knihkupce a nakladatele sepsal Prof. Dr. Konstantin Miklík CSsR za pomoci Timothea Vodičky a Karla Vacha léta Páně 1937*. Veřejná katolická půjčovna knih – Ladislav Kuncíř, Praha 1938. Svého času způsobil soupis dost zlé krve. Ještě před jeho tiskovým zveřejněním na něj v *Arších* 34 zaútočili Staroříšští, kteří však ve své praxi postupovali de facto zcela analogicky. Nelze vyloučit, že pozdější nepřetržitě, několikaleté a nakonec i svým způsobem úspěšné Vodičkovy volání po církevním zákazu Schulzova románového torza *Kámen a bolest* v duchu soudobého platného kanonického práva, jak jej interpretuje právě uvedený spisek, na němž se Vodička autorsky podílel, tkvělo jedním ze svých kořenů zrovna v této jízlivé kritice. S odstupem času se celý spor o Schulzův *Kámen a bolest* jeví jako typické zástupné téma, skrze něž měl být odmítnut či přinejmenším zpochybněn a důkladně zrevidován především ideový odkaz Josefa Floriana a jeho *Dobrého díla*. Dnes už pouze Mojmír Trávníček v profilu *Timotheus Vodička* (*Proglas* 6, 1995, dvojčíslo 6–7, s. 58–61, přetištěno pod titulem *Strážce morálky Timotheus Vodička* ve výše cit. naší edici *Sdílet věčně*, s. 124–133) bere jak samotný soupis, tak jmenovitě Timothea Vodičku, jakožto jeho spoluautora, v ochranu, neboť nalézá jen „seznam *doporučující* (proložil M. Trávníček, c. d., s.127), nikoliv *zavrhující*“. Trávníčkova obhajoba však nemůže obstát pod tíhou fakt (viz titul: „...s vyloučením spisů škodlivých a zbytečných...“) Bezezbytku ji vyvrátil sám Timotheus Vodička svou iniciativní účastí ve štvanici na *Kámen a bolest*, na jejímž vyvolání měl lví podíl a po dobu plných pěti let ji pak periodicky dále přizívoval a dále dle možnosti eskaloval. Během této doby naprosto jasně demonstroval, jak daleko by hodlal jít v zájmu prosazení svých normativních představ o společenských funkcích literatury. (Srov.: Hora, Petr: *Kámen a bolest* v kritické recepci revue olomouckých dominikánů Na hlubinu. In: „*Ale mne tato doba bolí...*“ Karel Schulz, *prozaik a novinář. K 100. výročí narození. Literární archiv*, č. 31, Památník národního písemnictví, Praha 1999, s. 71–85.) Oporu svých požadavků neváhal hledat ani v *Klíči kacírské bludy k rozeznání otevírajícím, k vykořenění zamítajícím* atd. jezuity Antonína Koniáše z Vydří (1691–1760). Jasnou řečí hovořila a hovoří Vodičkova edice 1. kapitoly tohoto spisu. (In: *Chléb a slovo I. Sborník pro katolickou kulturu*. M. R. Junová, Tasov 1948, 28 stran. Samostatné stránkování.) Jisté také není náhoda, že důkladnost a systematické vedení protischulzovské kampaně podpořil rovněž redemptorista Miklík, spoluautor výše jmenovaného společného díla, svým traktátem *Četba knih z hlediska morálního a kanonického* (Matice cyrilometodějská, Olomouc 1947).
  15. To se skutečně stalo: Vodička za studií na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně konvertoval ke katolicismu a po odchodu do Prahy na bohoslovecká studia vstoupil do břevnovského benediktinského kláštera. Protože však složil pouze jednoduché sliby, mohl klášter opustit, což také roku 1941 učinil. (Srov.: Opasek, Anastás: *Dvanáct zastavení. Vzpomínky opata břevnovského kláštera*. Torst, Praha 1992, s. 79.)

* * *

†

Vážený pane Floriane!

Předně^a na omluvu: obstaral jsem Vám tenkrát poctivě podle svého slibu všechny vlaky i spojení na autobus, ale marně jsem se pak večer snažil Vám to oznámit. Tak telefonoval jsem, jak bylo umluveno, za ten večer [r] třikrát do Opatství v Břevnově a nikdy jsem spojení s Methodějem nedostal.¹ Chtěl jsem Vám to tedy druhého dne nechat u pí Štechové, ale vtomb^b přiběhl p. Chlumecký se zprávou, že jste už odejel. Mrzelo mne to, neboť jsem chtěl cestou na nádraží s Vámi hovořit právě o tom tisknutí Archů v Politice,² kde by jich aspoň část šla vždy zařídít na můj účet a kde se tiskne dobře. Kromě toho, jsa tam zaměstnán, měl bych i určité výhody nejen v placení, ale i sleva by byla 15–20 % a také bych mohl nad tiskem dbát, dělat na místě korektury, upravit mnoho věcí, jež se nyní tak zdražují, již přímo denně v sazárně atd. Nemohlo-li to být sjednáno ústně, nabízím Vám to znovu písemně. S pí Štechovou ode dne Vašeho odjezdu jsem dosud nemluvil, ale chystám se tam právě dnes.

Prahu jste zanechal tak nějak ve zmatku, je to ještě popletenější než to bylo a tak zuřivé, že se mi zdá, jako byste byl některé lidi přímo svým příchodem rozběsnil, a pokud se mne týče, měl byste dát do novin asi odvolání, že se mnou nemáte nic společného, protože to vypadá, jako když Vám tu dělám ostudu. Všichni mne „pořád chtějí k něčemu upotřebit“. Já nevím, čím jsem si to zavínil, ale už je to tak. Páni z Řádu mně sice už po tom důkladném zpražení dají pokoj, ale všude se povídá, že jste mne „moc zkazil“. Kromě toho se utvořila za peníze lidovecké partaje jakási „Falax (!) katolických spisovatelů(!)“,³ kde figuruje kromě Jana Scheinosta⁴ též dr. A. Fuchs⁵ a jiní sloupové Církve.⁶ Vede to R. I. Malý, co napsal Kříž nad Evropou,⁷ a budou vydávat za nakradené peníze čtrnáctideník^c:⁸. Byl jsem jako bludičkami lákán na tato nečistá místa a s prosbou o příspěvek slíben i tučný honorář. Odpověděl jsem náramně sprostým dopisem o prasečích rypacích lidovců,⁹ rozrývajících Boží zem Českou a poněvadž mne žádali též o moto na list, napsal jsem jim toto: „Jste-li v životě chlastajícím, nevycházejte z něho.“ To vše jsem řádně poslal ne jako dopis soukromý, ale se spravedlivou žádostí o otištění jako můj první slíbený příspěvek do této nové revue. Výsledek byl, že po plných 20 minut po telefonu mi p. R. I. Malý, proti němuž naprosto osobně nic nemám a který je patrně určen lidovci, aby naletěl, mi vyčítal všechno možné a také to, že jsem „zkažen Vámi“. A tak prosím Vás, dejte do novin, že jste mne nezkazil, „neviděl a podle § 19. tisk. zák. do tisku nedal“. Je to kvůli^d Vám, neboť jinak tu běhám po Praze jako žebravý student, na něhož si ukazují: „Toho^e zkazil p. Florian^f, vizte, špatný příklad, vezměte to za výstrahu a zavřete důkladně dveře a ucpete všechny škvíry před jedem staroříšským“.

A já prostě nic nedělám, než že jim odmítám psát do jejich revuí. To je celý můj zločin. Kdybych tu nějak řádl, nebo něco vyváděl – ! Ale já jsem naprosto v samotě a v mlčení jako dříve, s nikým se nestýkáje a zamítaje jakoukoliv „činnost katolického publicisty“. A v tom je asi to Vaše zkažení.

Kdyby to nebylo k smíchu, nevyplňoval bych s tím stránky. Ale je dobře si také něco říci pro zasmání. A teď tedy bude kde kdo vydávat katolickou literaturu. Řád vydává, Falax vydává, Kuncíř vydává, stará Bét¹⁰ bude vydávat, a tak je zatím o budoucnost katolicismu u nás dobře postaráno. Jednou jsem dal Kuncířovi překlad staré gotické české modlitby, nádherné, ze XIV. stol., jak se zachoval v Rukopisu svatovítském^g a srovnal jsem ho ještě s rukopisným

čtením z téhož století podle Rukopisu Univerzitní knihovny^h. Chtěl jsem, aby z toho udělal lístek, který by si lidé mohli vkládat do modliteb, ale on si to nechal nyní pěkně od Štorma¹¹ vyštafirovat, má to asi čtveru úpravu a vyjde to u něho takřka jako bibliofilie.¹² Halíř jsem za to nevzal, nemůže mně nic vyčítat, ale to jen na ukázkou píše, jak nutno opatrně zacházet s každičkou řádkou své práce. Dal jsem mu to tenkrát, aby to roztiskl za pár krejcarů a aby se tato nádherná modlitba z dob, kdy se lidé uměli ještě modlit, prodávala u kostelních vrat v těch lištách, kde se za šesták může koupit svatý obrázek a kam nyní nastrokali Neděli¹³ a jiné čtení zábavné. Ne, místo toho, naprosto bez mého vědomí, z toho udělal úpravnou knihu o 32 stránkách s dvoubarevným tiskem atd.!

A tak potom něco dělejte a pište, když se s Vašimi rukopisy tak zachází a jste naprosto bezbranný. A když se už konečně dopálím a řeknu své mínění – „jsem zkažen p. Florianem“. Inu, Durych roste teď moc v ceně. On takové skupule nemá.

Mám nachystané krásné staré modlitby, nejmladší je ze stol. XVI., moc jsem je sháněl po starých klášterních knihách, ale kdopakⁱ by je dnes upotřebil?

Žena Vás upřímně pozdravuje a mnoho na Vás vzpomíná.

Jsem trvale Váš

Karel Schulz

Na III. neděli Adventní I.^j P. 1936.

Vůbec nejrozsáhlejší dopis souboru, čtyřstránkový. Dvojlist žlutavého papíru, stránky o rozměrech 22, 7 × 17, 4 cm s předtištěným erbem na 1. s. (viz č. 8), černý inkoust.

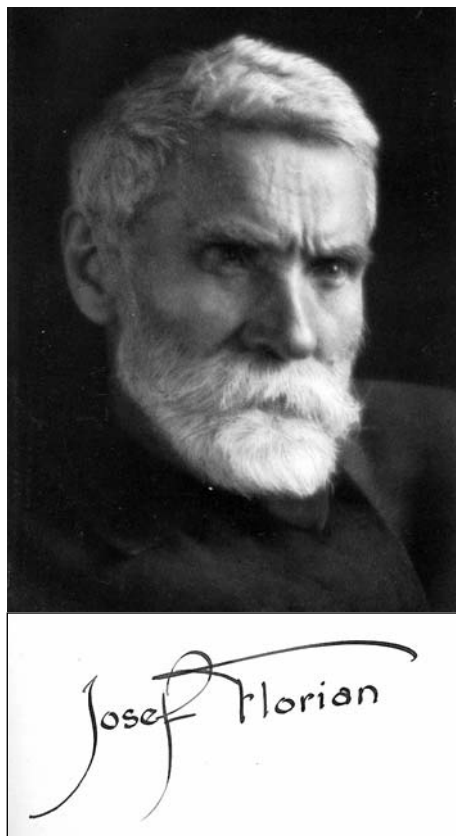
a) předně; b) v tom; c) čtrnáctidenník; d) k vůli; e) toho; f) Florián; g) Rukopis Svatovítský; h) rukopisu Univerzitní knihovny; i) kdo pak; j) L.

POZNÁMKY

1. Nejstarší Florianův syn (1904–1987), hudební a výtvarný talent.
2. Tj. *Národní politika*, kde byl Schulz zaměstnán.
3. Malého záměr, který se – až na založení čtrnáctidenníku *Tak* – nakonec neuskutečnil, vycházel jednak z jeho italských zkušeností a ze sympatií k italskému fašismu, jednak byl usměrňován českými reprezentanty „stavovské myšlenky“, nové formy politického katolicismu, obdivovateli politického stylu knížete Ernsta Rüdiger von Starhemberga (1899–1956).
4. Scheinost, Jan (1896–1964), PhDr., původním povoláním středoškolský profesor, ve 20. letech redaktor *Lidových listů* a Durychova *Rozmachu*, fašistického *Stěžně*, potom opět *Lidových listů* a konečně šéfredaktor *Národní politiky*; funkcionář Národního souručenství, tajemník Národní obce fašistické. Překladatel z němčiny (Marie Ebnerová z Eschenbachu aj.).
5. Fuchs, Alfréd (1892–1941), kulturně politický novinář nejprve českožidovského, později katolického hnutí (židovský konvertita), jehož publicistika má výrazně popularizační a agitační ráz; překladatel z němčiny a latiny.
6. Narážka na Bloyovu knihu pamfletů proti katolickým konvertitům (Coppée, Huysmans, Bourget aj.) *Poslední sloupové Církve* (1903; české vyd. Stanislava Jílovská, Praha 1919 jako 59. svazek *Dobrého díla*; přel. O. A. Tichý). Titul knihy je ironický.
7. Malý, Rudolf Ina (1889–1965), náboženský publicista, autor filozofických esejů, kritik, obdivovatel Malebranchův a Šaldův; původně středoškolský pedagog, později ministerský úředník; organizátor kulturních aktivit meziválečné pravice. V politologických úvahách *Kříž na Evropou. Revoluce dvacátého století* (1935) kritizuje indiferentnost, popř. mravní nihilismus inteligence a soudobou praxi liberalismu, demokracie i diktatur s výjimkou italského fašismu, který obdivuje pro jeho údajné úsilí o zavedení kvalitativně nové demokracie.
8. Jde o čtrnáctidenník *Tak*, 1937–1939; jeho redaktorem byl zprvu Malý sám, později jej s ním spoluredigoval Jan Scheinost.

9. Vyjádření postoje zcela v duchu rezistence značné části katolické inteligence vůči soudobému politickému katolicismu reprezentovanému především Šrámkovou lidovou stranou.
10. Stará Bět': snad podle slovenského místního jména Beťárska Pustatina. (Bět' z maďarského betyár [vysl.: beťár], tj. tulák, pobuda, ničema, povaleč, taškář; nadávka.)
11. Štorm, Břetislav (1907–1960), Ing. arch., na ČVUT žák Blažíčkův a Englův, činný výtvarně (kreslil, ilustrátor, typograf) i publicisticky a literárně.
12. *Modlitba k Panně Marii ze stol. XIV. atd.* Ladislav Kuncíř, Praha 1937.
13. *Lidovecký týdeník*, založený a redigovaný děkanem K. Balíkem aj., vydávaný Československou akciovou tiskárnou v Praze a v Českých Budějovicích od roku 1927 do roku 1948.

* * *

†

Vážený pane Floriane!

K svátkům Vánočním Vám já, moje žena a celá naše rodina z celého srdce přejeme hojnost Božího požehnání a milostí. Děti slibují, že se budou u jeslí betlémských hodně modlit nejen za Vás a za Vaše všechny, ale též za zdar všeho Vašeho podnikání a za zdar Dobrého díla^b. Bůh Vám žehnej a Matka Milostiplná ponechají Vás ve Své Ochráně ustavičné.

Váš

Karel Schulz s rodinou

P. S. Děkuji Vám za dopis. Nevím však, proč mi někdy chcete vracet K domovu se dívej, anděle-,¹ když to potřebujete zařadit do Studia. V tom případě kniha vždy přestane být mojí a patří Vám. Také ostatní žádané knihy brzo pošlu. Váš

Schulz

List o rozměrech 22, 8 × 17, 8 cm, předtištěný erb (viz č. 8), černý inkoust.

a) Díla.

POZNÁMKY

1. Wolfe, Thomas Clayton (1900–1938), americký spisovatel. Zmíněným románem v roce 1929 debutoval.

* * *

†

Dne 5. ledna 1937

Vážený pane Floriane,

děkuji Vám mnohokrát za Vaše přání,^a a rovněž žena, která je však v rozpacích nad tím, co znamenají ta slova obdivu o její „trpělivosti“, a stále se mne ptá na vysvětlení. Uprimmě se zasmála a stále nad tím bádá.

Byl bych rád, kdyby se to už rozhodlo s Archy a já dostal nějaké rukopisy. Dnes ráno mi telefonoval p. Opatrný¹ a chtěl účet za tištění gratulací. Nedal jsem mu nic, protože vše je už zařízeno a jde o to pouze, abychom se spolu sešli a nějak si to rozvrhli. On však nyní má tolik práce, že k Vám snad bude moci až na konci ledna a ke mně přijde až po sv. Třech králích.^{b, 2} Já vůbec o ty finanční věci nemám strach, a zde v podniku to je dobře v té věci zařízeno. Vždyť také ten gratulační tisk mi vysázeli (vzhledem k tomu, že byli před Novým rokem^c zavalení prací a pracovali ve dne v noci), přímo rekordně a jdou mi ve všem velmi vsťříc. Prosil bych brzo o rukopisy, aby se tedy zajistilo pravidelné vycházení a vždy včas.

Velmi upřimmě a srdečně Vás zdraví a sl. Antonii rovněž i všechny ostatní^d Vám oddaný

Karel Schulz

P. S. Malou novinku: Ministr a monsignore^e dr. Šrámek³ si vysloužil od světa, jehož politickým záležitostem se po tolik desetiletí věnoval, tolik, že v těchto dnech zblbnul. Musili ho odvézt z poslední schůze ministerské rady domů, neboť ztratil paměť (náhle) a nevěděl, kudy domů. Ve svém bytě se zase zamkl a nechtěl ven; musili zavolat policii, aby odemkla byt. A tak také jednou u nás volali na ministra policii. U lidovců je z toho velký poplach, že jim blbnou ministři.⁴

Váš

Schulz

Dvojlist s předtištěnou hlavičkou (Redakce/ Národní politiky/ v Praze/ Karel Schulz). Rozměry: 22 × 14, 8 cm. Černý inkoust. Popsány s. 1. a 3.

a) za Vaše přání a rovněž žena; b) po Sv. Třech Králích; c) Rokem; d) ostatní, Vám; e) monsignore, dr.

POZNÁMKY

1. Opatrný, Vilém (1911–1972), vystřídal roku 1937 Marii Štechovou při vydávání Florianových *Archů* a vedl je (spolu s knězem Janem Malým, 1911–1993) až do doby jejich úředního zastavení (1941).
2. Památka: 6. 1.
3. Šrámek, Jan, ThDr. (1870–1956), politik, předseda Československé strany lidové, předseda československých exilových vlád za 2. světové války.
4. V literatuře předmětu, ba ani předlistopadové se nám nepodařilo nic podobného dohledat. Je proto možné, že jde o buď výmysl šířený Šrámkovými politickými protivníky, nebo, událo-li se něco takového, nelze vyloučit politickou motivaci chování, politickou „ztrátu paměti“ jako metodu politické praxe.

* * *

†

Vážený pane Floriane,

přeji Vám k Vašemu radostnému svátku hojnost Božího požehnání a stálou mocnou ochranu Vašeho velkého Svatého Patrona,¹ prosím za Jeho nebeské přímlyvy pro Vás a pro všechny, kteří Vás ctí a milují a ctít a milovat nepřestanou. Kež Matka Boží, která vždy byla s Vaším nebeským ochráncem, strážcem a přímlyvčím, naplní Vás štědře všemi poklady svého neskonálního dobrodiní a kež Váš Patron, světlo patriarchů, Josef nejstatečnější, Vás stále činí účastným toho, co bylo jemu dáno, totiž nejen Boha viděti a slyšeti, ale též nositi, líbati a odívati. K mému přání se z hloubi srdce upřímně připojuje moje žena a také děti vysílají za Vás své modlitby k tomu, jehož uctívající jako ochránce na zemi, kež si všichni zasloužíme míti přímlyvcem na nebesích.

Posílám Willama^{a:2} teprve nyní, protože teprve před dvěma dny vyšel v celku, do té doby Kuncř vydával knihu jen v sešitech. Žel, že nemohu též poslat již onu Staročeskou modlitbu k Panně Marii,³ neboť nepochopitelným způsobem Kuncř⁴ zdržuje její vydání již od Vánoc, tahaje mne co týden za nos, že už v příštích dnech dostanu korekturu. Už je mi vůbec trapné s ním o tom hovořit, neboť věc přijal na podzim a podle posledního ujednání měla vyjít aspoň v postu.^b Nyní však to prý zase zdržel Štorm úpravou, nevím nikdy, pokud mluví pravdu, a tak jsem už raději zanechal všech dotazů. Ale inzeruje^c ji stále, i na deskách (obalu) tohoto Willama^d naleznete její inzerát.^e

Přiložil jsem k tomu knížku o španělské^f občanské válce, kterou mi dal náš tamější válečný korespondent da Campo.⁵ Neručím – to výslovně podotýkám – za její obsah, posílám ji nerozřezánu, nečetl jsem z ní nic a tudíž nevím, nehodíte-li ji do kamen, ale prý jsou tam některé velmi zajímavé informace od člověka, který vše prodělal a byl očitým svědkem. Při té příležitosti se Vás znovu táží, zda si nepřejete další zaslání novin, tenkrát, když jste je dostával, trochu jsem vyrozuměl^g z Vašich slov, že Vám to pravidelné docházení toho plátku překáží poněkud a proto jsem již zaslání neobnovil, ale stačí jen jediné Vaše slovo a noviny budou opět posílány podle Vašeho přání. Ujišťuji Vás znovu, že obtíž mi to nedělá pražádnou!

A nyní Archy! Co provádí ta dáma Š.,⁶ je Vám jistě už známo. Jsou to pomlvy nad pomlvy, úplné hysterické řádění, které mne utvrzuje v mém dřívějším názoru, že tato žena neměla nikdy poměr ani k Vám, ani k Vaší práci, čímž jsem se nikdy netajil, ani před Vámi ne,^h a vždy jsem to zdůrazňoval. Pak, když ji to chytlo a viděla, že já nesouhlasím s jejími plány ať šlo o „družstvo“ či adresář atd. a když posléze její spolupráce tak zklamala, zasypávala mne dopisy, denně přicházely až dva najednou a některý z nich dokonce až na 18 stran strojem psaných. Neodpověděl jsem již ani na jeden a neviděl jsem ani důvod, proč bych ji měl navštívit. Žel, takovou dopisovou záplavu uspořádala i jiným, takže se domnívám, že aspoň měsíc nedělala od rána do večera nic jiného, než že vytřukávala na stroji dopisy. Dostával je Kuncř, dostával je P. Stříž, dostávali je svatovítsí kanovníci, kde kdo a kolikrát ještě večer mi telefonovali někteří kněží do redakce, zcela pomateni, co se to vlastně s pí Š. děje. Vysvětloval jsem to a-opět pak dostával jsem nové, často psané až v jakémsi úplně chorobném stavu, v záchvatech nepřítčnosti.

Nuže, mluvil jsem s p. Opatrným a nabízel spolupráci. Ale p. Opatrný mi nyní zmizel, nepíše, nechodí ke mně, netelefonuje a tak nevím, co s ním a s jeho plány je. Tedy opakuji to

Vám: byl bych rád, kdybyste mi dovolil pomoci aspoň tak, že Archy by se tiskly u nás v Politice, kde bych měl nad tiskem stálý dozor. Za každé číslo bych ručil závodu svým platem. Pokud se placení týče, mohly by se platit vždy až na konci roku všechna čísla a věřím, že přece za rok by se na ně vždy těch pár tisícovek sehnalo. Ostatně, kdybyste na to přistoupil, navštívím některé lidi (naznačili mi přátelé, že např.¹ i břevnovský opat⁷ by se příliš nezdržal), kteří by mohli něčím přispět aspoň pro první rok. Čekám tedy jen na Vaše slovo: dělejte to-a začnu. Obsah byste si samozřejmě řídil sám, já bych se staral jen o včasné vycházení, tisk a věci s tím spojené, přičemž² výslovně podotýkám, že nikdy by nedošlo k nějakému takovému konfliktu, jako byl v případě pí Š., neboť do takových věcí jako je administrace, adresář, placení atd. bych nemluvil nikdy a posléze, domnívám se, že poměr mezi mnou a slečnou Antonií je tak krásný a přátelský, že nebylo by ani příčiny k nějakým nesnázím, aspoň u mne ne, který uznal jsem v případě pí Š. všechny důvody slečny Antonie a sám vím, čeho je ve Staré Říši třeba. Mám plnou důvěru, že by se věc podařila. Rok by Archy vycházely zcela bezpečně, můj plat v podniku je čistý a jistě by se opět zavedly tak, že by nebylo obav o další.

Prosím, znovu přijměte mé nejuprávnější přání blaha, spokojenosti, zdraví a ustavičné Boží pomoci.

Jsem Váš

Karel Schulz

Čtyřstránkový dopis na dvojlistu žlutavé barvy o rozměrech 22, 7 × 17, 8 cm s předtištěným erbem (viz č. 8); černý inkoust.

- a) Wilama; b) Postu; c) inseruje; d) Wilama; e) inserát; f) Španělské; g) vyrozuměl; h) před Vámi ne a vždy; i) na př.; j) při čemž.

POZNÁMKY

1. Svatý Josef z Nazareta, pěstoun Páně. Památka 19. března. Na jarním zasedání sněmu království českého v roce 1654 byl na žádost krále Ferdinanda III. prohlášen za spolupatrona české země a ochránce míru v zemi.
2. Willam, Franz Michel (1894–1981), teolog, světský duchovní, beletrista. *Život Marie, matky Ježíšovy*. Ladislav Kuncíř, Praha 1937. Přeložil: A. L. Stříž.
3. *Modlitba k Panně Marii* atd. Podle údaje v tiráži vyšla v květnu roku 1937.
4. Kuncíř, Ladislav (1890–1974), pražský knihkupec, vydavatel a nakladatel. Ve vykonstruovaném procesu odsouzen v červenci roku 1952 odsouzen k desetiletému trestu odnětí svobody. Rehabilitován roku 1966. Autor vzpomínkového *Života pro knihu*. Rozmluvy, Velká Británie 1985.
5. Správně: Del Campo. Srov.: Del Campo, C.: *Kupředu, Španělsko! (Soubor reportáží a výňatky z oficiálních dokumentů o občanské válce ve Španělsku, předložených národní vládou londýnskému Committee of Investigation.)* A. Pokorný, Praha 1937.
6. Tj. Marie Štechová, viz poznámky k dopisům č. 7 a 14.
7. Tj. Dominik Prokop OSB (1890–1970), PhDr., ThDr, kněz, historik, gymnaziální profesor; opatem v letech 1926–1939.

* * *

20.

†

Dne 22./XII. 1937

Vážený pane Floriane!

Právě, když jsem odeslal zřízence s prvním listem na poštu, přinesli mi z tiskárny tyto věci a proto ihned to posílám v druhém dopise za Vámi. Prosím o rychlé vrácení korektury na mé jméno a adresu: Národní Politika, Praha II-Václavské nám. č. 1. Do korektury jsou vloženy vzorky papíru, vybral jsem ten lepší a už je to uhrazeno. Ostatní příloha tohoto dopisu jsou ukázky papíru pro Archy.

Vám oddaný

Karel Schulz

Administrativní papír o rozměrech 22 × 14, 8 cm. Předtisk: Redakce/ Národní politiky/ v Praze.

* * *

POZNÁMKA EDITORA

Dopisy přetiskujeme z originálů zapůjčených panem Gabrielem Florianem na jaře roku 1999 z dnes již neexistujícího archivu rodiny Florianovy. Byly uloženy v improvizované složce z tuhého balicího papíru sytě šedé barvy, červenou pastelkou nadepsané jménem Karla Schulze. Záměrem naší edice však není vyčerpání veškerého textového materiálu uvedené složky. Z jejího celkového obsahu, jak se nám nezařazujeme jednak koncept Schulzova blahopřání převorovi novoříšské premonstrátské kanonie P. Vavřinci Novotnému OPræm (1873–1943) k jmeninám (památko svatého Vavřince mučedníka se připomíná 10. srpna), sestavený za prázdninového pobytu Schulzovy rodiny ve Staré Říši roku 1936, jednak 4 dopisy JUDr. Ivana Schulze (1871–1935) z přelomu let 1922/1923. Taktéž nezařazujeme 2 dopisy manželky, Anny Schulzové (nar. 1903). Kromě uvedených archiválií složka obsahovala též 1 úmrtí oznámení JUDr. Ivana Schulze. Obálky se ani v jediném případě nedochovaly.

Při edičních úpravách jsme korigovali grafickou podobu uveřejněných textů dnešní pravopisnou normou a zároveň jsme přihlíželi k příručce *Editor a text. Úvod do praktické textologie* (Čs, Praha 1971). V připojeném aparátu poznámek evidujeme všechny původní tvary a nedůslednosti, způsobené zřejmým autorovým chvatem, mnohdy patrným citovým hnutím a *verbis expressis* poddaností pisatelovy vůle adresátovi. Změny grafické podoby originálu důsledně registrujeme a signalizujeme malými písmeny v horním indexu. Přes úsilí o maximální úplnost a sdělnost poznámkového aparátu naše síly selhaly při zjišťování jména titulárního biskupa aksumského (č. 9).

Pokud se týká jednotlivých zásahů do textu rukopisu, uvádíme, že zachováváme všechny osobitosti Schulzova slohu. Mezi nimi rovněž např. některé tvary hovorové češtiny („jak se Vám líbily moje Zrcadla“, „o jejichž Andělích...“, „před třema lety“, „chlív“), některé zvláštnosti psaní kvantitý samohláskové („upřímnost, upřímny, upřímně“, „zaříkávač“, „přijměte“, „upřelivě“, „před třema lety“ apod.). Také jsme v naší edici odstranili a sjednotili starší způsob psaní cizích slov, např. *immunní*, *theologický*, *industrialisace* aj. Výjimkou ve vztahu k dikci Pravidel je přípona *-ismus*.

Zvláštní kategorií naší edice je psaní velkých písmen i s jeho permanentním kolísáním. Např. důsledně *Mše*, *Andělé*, ale *svátost* i *Svátost*, *modlitby* i *Modlitby*, *Tělo Svěťice* i *tělo SVĚTICE*, dvojí podobu toponyma *Harar–Harar* apod. Domníváme se, že Karel Schulz v tomto směru zcela podléhal tlaku představy rozhodčího mínění adresáta a s tímto vědomím a pod tímto tlakem také psal. To byl pro něho hlavní důvod k nadužívání velkých písmen. Pokud z kontextu usuzujeme na jejich oprávněnost a pokud neshledáváme jiný důvod pro jejich odstranění, zachováváme je na jejich původních místech v předpokládaných původních funkcích. Pomocníkem v rozhodování nám byla příručka, autorského kolektivu Šimandl, J. – Mádr, O. – Bartoň, J. – Hlavsová, J.: *Jak zacházet s náboženskými výrazy. Pravopis, výslovnost, tvary, význam*. Academia, Praha 2004. Ostatně ani v tomto případě jsme nezapomněli vybrané změny doplnit v příslušných poznámkách tvary původními. Tento problém má dvojí stránku. Jednodušší se týká v podstatě mechanických zásahů v duchu výše vzpomenutých *Pravidel*. Odstraňujeme tudíž jevy typu „*Tř. krále Alexandra*“, nahrazující je z hlediska dnešních *Pravidel* správným „*Tř. Krále Alexandra*“ (č. 8). Odstraňujeme dále chybný zápis „zakladatele Bratrstva *Sedmi Bolestné Matky*“, v němž Schulzova horlivost komicky kulminuje, měníce jej na mluvnický správný „*Sedmiboletné*“.

Obtížnější byly ostatní případy Schulzova užívání velkých písmen v konkrétních výrazech. I zde jsme usilovali o zachování původní podoby jeho grafického projevu, jehož výsledný obraz tak nemůže být jiný nežli nejednotný. Avšak i to je charakteristický rys vzájemného vztahu pisatele vůči adresátovi.

Upravujeme však či spíše sjednocujeme psaní celých názvů i zkratk řečnických řádů, bratrstev a kongregací a také názvů liturgických období: např. *Klarisky*, *Bratrstvo*, *Oktáv*, *O. S. B.* měníme podle aktuálního úzu na *OSB* apod. Tam, kde je v originálním znění z již zmíněných důvodů porušena logika sdělení nebo kde autor např. nedopsal slovo, text rekonstruujeme a zásah zřetelně označujeme užitím hranatých závorek. Užívání uvozovek jsme oproti originálu omezili: Ponechali jsme je tam, kde nesou žádoucí sémantický signál (přímá řeč, citát, důvodně předpokládaný autorský posun), důsledně jsme zrušili jejich užívání u titulů periodik či literárních děl, pokud tyto nemají být právě uvozovkami vý-

znamově posunuty, např. pisatelem ironizovány apod. Ve snaze o zachování co nejvěrnějšího grafického obrazu originálů proto např. dodržujeme umístění úvodních a závěrečných formulí, jejich uspořádání a též všechny pomocné znaky zvýrazňování a zdůrazňování výrazů či vyjádření změnou typů písma či podtrháváním. V pravopisu spřežek upřednostňujeme jejich spojování do jediného slova před starším dvojslovným vyjádřením.

Za možnost přístupu k rukopisnému souboru děkujeme laskavosti a ochotě pana Gabriela Floriana, za svolení k jejich otištění dcerám Karla Schulze Ivaně a Jiřině, jíž jmenovitě tuto edici v básni Boží připisujeme, a konečně jsme povinováni upřímným díkem Mgr. Janě Vrajové, Ph.D., z Katedry bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci za laskavé přehlédnutí správnosti zápisu a kvality našich překladů latinských výrazů a citátů.

DEAR MR. FLORIAN (FROM THE OLD-IMPERIAL CORRESPONDENCE OF KAREL SCHULZ WITH JOSEF FLORIAN)

Summary

Under the title *Dear Mr. Florian (From the old-imperial correspondence of Karel Schulz with Josef Florian)* Petr Hora presents an edition of the correspondence of a member of the avantgarde generation, Karel Schulz, who in 1926 converted to Catholicism, written to a leading personality of the Catholic *renouveau*, Josef Florian. Now (in 2006) it only survives in fragments in the no longer existing domestic archive of the Florian family at Stará Říše. In 1999 its manager, Gabriel Florian, made it accessible for the study by the present editor. The correspondence in the reverse direction, unfortunately, has not been preserved because the widow of Karel Schulz, fearing its political abuse against her and her family, burnt it soon after the Communist takeover at the turn of the 1940s and 1950s. Still we believe that the surviving torso of the correspondence may significantly contribute to a better knowledge of the relations between the two correspondents.

The motivation of the active and indisputably very frequent written contact between Karel Schulz and Josef Florian was primarily the need of the Catholic convert to clarify the correctness of his own spiritual turn and in it find the base in the generally acknowledged authority of the preacher of the revelation of *Our Lady of La Saletta*. Even this handful of letters from what for the next years is being lost, however, convincingly shows the character of the relation between the writer and the addressee. For the whole duration of the correspondence this relation is clearly that of the subordination of the younger man to the absolute sovereignty of the older correspondent.

The Schulz correspondence is a source of information of four kinds: about his own work and the troubles connected with it, about the life of his family, the cultural events in Prague, and the news from contemporary domestic and foreign politics.

The aim of the edition has been to give a true image of the texts and in the annexed notes bring closer to the readers the various realia, which can extend the information potential.

Translation © Jaroslav Peprník, 2006

PhDr. Petr Hora, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc
p.hora@centrum.cz

MEZI KONKRÉTNÍ IRACIONALITOU A NEVĚDOMÍM

K POEZII ZBYŇKA HAVLÍČKA Z POČÁTKU PADESÁTÝCH LET¹

JIŘÍ CHOCHOLOUŠEK

Pro poválečný český surrealismus je příznačné přehodnocování původních surrealistických programových východisek. V tomto smyslu hraje významnou roli nově pojímaná kategorie tzv. *konkrétní iracionality* (resp. *kritických funkcí konkrétní iracionality*). Její novou formulací se zabýval především teoretik Vratislav Effenberger, ale zřejmě se na jejím přijetí i na její podobě jako inspirátor významně podílel také Mikuláš Medek.²

Poválečná konkrétní iracionalita rozpracovaná v okruhu kolem Effenbergera znamenala v rámci surrealismu jakýsi „kopernikánský obrat“. Zatímco původně bylo středem zájmu surrealistů poznávání zdánlivě iracionální oblasti individuálního lidského nevědomí, kterou zkoumaly např. metody psychického automatismu či zaznamenávání snů, nyní se surrealisté zaměřují spíše na projevy „reálné společenské iracionality“, na projevy iracionality ve světě, v němž žijeme, který nás obklopuje. Upozorňují tedy na iracionálnost ve sféře, jež bývá zpravidla – a bylo tomu tak před válkou a zvláště v počátcích hnutí i v surrealismu – chápána především jako doména konvenční racionality, která veškerou iracionalitu individuálního nevědomí i vše ostatní, co se vymyká, odsouvá, potlačuje a vytěšňuje „do podzemí“. ³ Pochopitelně se jedná o iracionalitu jiného řádu, než byla ona „nevědomá“ – a tomu jsou přizpůsobena i teoretická východiska okruhu, pro něž už psychoanalytická, a zvláště ortodoxní freudovská teorie nevědomí nepředstavuje nezákladnější ideový pilíř. Oproti původnímu přístupu jsou zdůrazněny především kritické funkce nové konkrétní iracionality, významně se zde uplatňuje ironie, černý humor a sarkasmus. Zásadní motivací tohoto obratu byla druhá světová válka a nástup totalitních systémů po ní.⁴ Zjednodušeně by se snad tento obrat dal charakterizovat i jako přesun od vnitřního modelu k modelu vnějšímu – se zdůrazněním kritického momentu.

Jistou výjimku z tohoto obecnějšího směřování představuje surrealistický básník, ale i teoretik a esejista Zbyněk Havlíček.⁵ Havlíček je často v různých přehledech zmiňován jako ten, kdo i po válce pokračoval v klasických surrealistických intencích – ve smyslu zájmu o nevědomou oblast lidské psychiky i obecně freudovských východisek –, a tvořil tak jistý protipól okruhu kolem Effenbergera.⁶ V tomto zaměření se jeho básnická tvorba doplňovala s profesní orientací – pracoval jako klinický psycholog a zabýval se odborně psychoanalýzou. V souvislosti výhrad, které bývají vznášeny k problematickému chápání psychoanalytického pojmu nevědomí v surrealismu, byl Havlíček – patrně i z důvodů mimořádné poučenosti dané svým odborným zájmem – podle Stanislava Dvorského možná prvním surrealistou vůbec,

který se pokoušel pracovat s nevědomím v přísněji psychoanalytickém významu.⁷ Tím už je ovšem naznačeno, že sám také leccos z původních surrealistických východisek přehodnocoval a přízpusoboval vlastnímu pojetí.

Jako doklad Havlíčkova „klasického“ programového zaměření na oblast nevědomí bývá citován úvodní text sbírky *Suomi* (1947): „Možnost sdělit to, co je nám samým nesrozumitelné, vynést z hloubi duše kusé a tajemné stopy zanechané tam vrávoravým pochodem lidských dějin, dějin života i nejdávnějšími individuálními dějinami a rozřešit smysl těchto zbytků, tj. odstranit je za cenu mládí a života, možnost použít k tomu metod odsuzovaných rozumem (...), totiž metod delirií a snů, všech stupňů lásky a bolesti (...), možnost učinit tyto hlubiny, jimiž jsme ovládnáni, přístupny světlu vědomí, a to vše pomocí slova, tato možnost by byla vítězstvím poesie.“⁸ Závěr citátu je zcela výmluvný. Ale možná překvapivé pro surrealistu jsou například ony stopy lidských dějin a dějin života uloženy v nevědomí či prvek negativity přítomný ve formulaci „odstranit za cenu mládí a života“. Svě chápání pojmu nevědomí i procesu tvorby ve vztahu k psychoanalytické teorii Havlíček podrobněji teoreticky rozpracovává mj. v pozdější esej *Princip imaginace* (1962)⁹ a zde také zpětně formuluje tři základní oblasti, v nichž se v jeho „raně surrealistickém období“ realizovala jeho básnická činnost. Zhruba v intencích tradičního surrealismu jsou to sféra automatismu, náhody a básnické myšlenky. Automatismus patrně není třeba komentovat. Zajímavá je především oblast náhody, protože i zde Havlíček polemizuje s klasickým Bretonovým pojetím tzv. *objektivní náhody*, které se mu jeví poněkud problematické, vytýká mu okultnost a magii. Fenomén objektivní náhody interpretuje způsobem, který se všemu mystickému, okultnímu či magickému v úzkém smyslu vyhýbá.¹⁰ Básnickou myšlenkou Havlíček rozumí ve verších či větách formulované teoretické teze, které však mají často paradoxní, „formální logice se vymykající“ charakter. Vyskytovaly se buď samostatně, „holé“ či v rozvedenější podobě, nebo mohly být vkládány do básní.

Praktickou demonstrací tohoto přístupu jsou např. Havlíčkovy texty a soubory z let 1946–1947 (*Odvahu I, II, Karlotta plove prsa, Suomi, Robinson bez moře, Samotáři financují hru*). Zvláštní a pro Havlíčka příznačné je, že se jeho tvorba odehrává v jakýchsi vlnách: období velice intenzivní básnické činnosti střídají dlouhá období, kdy se Havlíček poezii nevěnuje a soustředí se jinam, často na svou odbornou psychologickou a psychoanalytickou práci. Tak po zmíněném údobí 1946–1947 následují zhruba tři roky prodlevy, ve které Havlíček pracuje na své disertaci, aby zas přišla další, neobyčejně intenzivní vlna básnické tvorby v roce 1951 (*Stalinská epocha, Kabinet dra Caligariho, Karlotta menstruuje, Týden dobra – Belfortský lev, Způsob šedesátý třetí, Prolegomena poesie, Tse-Tse*). A po ní další, ještě delší období mlčení;¹¹ surrealistická básnická tvorba přichází ke slovu zas až koncem padesátých let (sbírka *Miluji, tedy jsem*, 1958). Pak se již tyto výkyvy ustálily a Havlíček pracuje poměrně kontinuálně v obou směrech (následuje intenzivnější tvorba počátkem šedesátých let – *Tvůj klín nivelizační značka kam sahala má hlava při poslední povodni, Referát k mezinárodní situaci, List z deníku, Žiji život a piši báseň, Plivnutí na prapor, Izraelské plavky, Útěky z katastrof, Z malého testamentu*; v polovině šedesátých let *Otevřít po mé smrti* a v roce 1966 *Pekingský hemat*).¹²

Po zmíněných prodlevách celkem pochopitelně vždy dochází i ke zřetelnějším posunům poetiky, kterou Havlíček také teoreticky postupně precizuje a propracovává. V roce 1951 je formulací programových tezí sbírka *Prolegomena poezie*; z roku 1962 pochází už zmiňovaný důležitý esej *Princip imaginace* a v téže době (1962 či 1963) Havlíček formuluje ve stejnojmenném esejí svou novou metodu Monte Carlo.¹³

Srovnáváme-li Havlíčkovu poezii z let 1946/47 a z roku 1951, skutečně nacházíme zřetelný posun.

Pro první z uvedených období (a zejména soubory *Odvahu! I a II*) je příznačný silný důraz na moment snu: nacházíme množství motivů a metafor odkazujících k noci, snu, sestupu do hloubky lidské psychiky (uzavřené prostory, motivy moří a jezer...). Sen je zde zpočátku exponován podstatně víc než tradiční erotismus, který přichází ke slovu spíš až v posledních sbírkách této etapy (*Robinson bez moře, Samotáři financují hru*). Uplatňuje se metoda automatismu, ale ne zcela dominantně. Jak píše Marie Langerová,¹⁴ pro Havlíčkovu poetiku je charakteristická „uzavřenost a zacílenost“ textů, jež v tomto smyslu tvoří prakticky vždy jednoznačný a ucelený tvar, uvnitř kterého pak ale můžeme někdy sledovat disparátnost jednotlivých motivů. Jako významné předznamenání následující tvorby se v tomto období objevuje skladba *Karlotta plove prsa*. Kromě toho, že se v ní setkáváme s postavou Karlotty, jež se i později v Havlíčkově díle vrací, objevuje se zde další moment později silně charakteristický pro Havlíčka, a to je prozaizace a terminologizace lexika, která navozuje dojem exaktnosti a vyvolává vnitřní napětí ve spojení s erotizací a specifickou surrealistickou obrazností.

Lyrická (surrealistická) exaltovanost (kombinovaná později s programovými a manifestními texty) první etapy je v tvorbě z počátku padesátých let vystředána relativně silně prozaizovaným výrazem, který v některých básních dokonce překvapivě a silně redukuje obraznost.¹⁵ Charakteristický pro toto období je zvláště silný vstup dobové reality do Havlíčkovy poezie (zřetelný např. už z titulu *Stalinská epocha*). S ním souvisí i tematizace dějin, která v Havlíčkově poezii střídá předchozí regrese do „předdějinných stadií“, jež provázely sestupy do nevědomí.¹⁶ Setkáváme se se silně ambivalentním erotismem, často sadomasochisticky laděným, který bývá kladen právě do souvislosti se stalinistickým systémem. Nejde ovšem pouze o obžalobu stalinismu, třebaže tento moment je velmi silný. Robert Kalivoda o Havlíčkově poezii píše: „Tehdy, na počátku padesátých let, dosáhl Havlíček své ‚dospělé zralosti‘ v básnických cyklech, které bych se odvážil pojmenovat jako ‚hymny na moderní epochu‘. V jeho kataklyzmatických obrazech moderní lidské civilizace vystupňovává manifestní charakter programových vět a programových přitakání [charakteristický částečně už pro předchozí období, J. Ch.], do poezie proniká v maximální míře scientistní terminologie moderní vědy. Ovšem báseň sama je schopna vydržet tento nápor nebásnických prostředků, který bojuje o své elementární lidské hodnoty. (...) Básnický obraz neztrácí nic na své dráždivosti stykem s přizemními, odpudivými, krutými a tragickými fenomény moderní civilizace – naopak stykem s těmito fenomény prokazuje svou existenční oprávněnost, přesvědčuje o tom, že alchymie básnictví vynašla právě novou metamorfózu básnické hmoty.“¹⁷ Řada interpretů považuje právě Havlíčkovu poezii z počátku padesátých let za vrchol (či jeden z vrcholů) jeho tvorby.¹⁸

Určující výchozí pozici této (i následující) Havlíčkovy poezie vyjadřuje básníkem opakovaně uváděná maxima „*Mimo rekvizici mozku!*“ (objevuje se jako jedno z hesel uvozujících sbírku *Prolegomena poesie*, je zapojena do několika básnických textů, ale Havlíček ji opakuje i v řadě esejů a textů programových). V intencích surrealismu, který od samého počátku směřuje k osvobození člověka, se tedy v textech z počátku padesátých let Havlíček obrací proti nejbezprostřednějšímu ohrožení této svobody, které představoval stalinistický systém. V Effenberger v této souvislosti psal o „síle obraznosti, kterou jí [Havlíčkově poezii] dodávala potřeba vzpoury proti úpadkové době, do níž vstupoval. Ta zprostředkovala jeho imaginaci politickou

dimenzi a konkrétní obsažnost...“¹⁹ To je ovšem zřejmě východisko, které motivovalo i obrat k poválečné konkrétní iracionalitě v okruhu kolem Effenbergera. U Havlíčka je ale přímé pojmenování společensko-politické reality mimořádně silné, jeho cykly z této doby se tím řadí ke dvěma dalším vrcholným básnickým dílům usvědčujícím nelidský systém – *Prometheovým játrům* Jiřího Koláře a Zahradníčkovu *Znamení moci*. V textech z počátku padesátých let se toto východisko projevuje v Havlíčkově tvorbě asi nejsilněji.

Ambivalentnost této Havlíčkovy poezie, spojená např. se zmíněnými momenty erotičnosti (s níž jsou však, jak už jsme zmínili, nerozlučně spjaté sadismus a masochismus, násilí, krutost a odosobněnost – a takováto erotičnost často postupuje nazíráním stalinského systému),²⁰ s ustavičně přítomným protikladem životního pudu (libido, Eros) a směřování k rozkladu a zániku (destrudo, Thanatos), může rovněž připomínat rozporuplnost a vnitřní protikladnost effenbergerovské konkrétní iracionality. Mikuláš a Emila Medkovi v odpovědích na jarní anketu o surrealismu 1953 píší: „Domníváme se, že konkrétní iracionalita a iracionální konkrétno jsou základní předpoklady moderní autentické poezie a moderního pocitu života. Tento princip života současného člověka je objektivní kategorie objektivní reality roku 1953. Tato skutečnost je prostor, ve kterém se zrcadlí celý systemizovaný chaos tohoto světa a s touto skutečností nelze smlouvat. (...) 15 milionů politických vězňů v SSSR, kteří jsou ochuzeni o dobrodiní atomového deště a mlhy, několik milionů židů zplynovaných v německých laboratorích, kteří neměli potěšení vidět ani delirium Stalinových hlav v průvodech, ani se zúčastnit ‚klusu míru‘, restaurace boha a kníratých andělů v Kremlu, atomová energie a nucené práce, mírumilovný militarismus (...), to vše je skutečnost, kterou žije moderní člověk a do které promítá svou poesii. (...) Každá poesie, která smlouvá a hrdluje se s touto skutečností třeba ve jménu lidskosti nebo krásy, není poesii v plné autentičnosti, ale schematem aranžovaným s podezřelým cílem, zbavit člověka vědomí této uhrančivé chaotičnosti a zázračnosti.“²¹ Nová konkrétní iracionalita deprimuje i fascinuje současně. Tato ambivalence umožňuje (a nutí) zaujímat ke skutečnosti komplexní postoj, který je směsí fascinace i děsu; vedle okouzlení absurditou a černým humorem reality je přítomno i znechucení skutečností, která činí člověka součástí děsivého systému. Jiným společným rysem, který má k ambivalentnosti blízko, je důraz položený na všudypřítomnou absurditu skutečnosti. S. Dvorský v souvislosti s effenbergerovskou koncepcí píše: „(...) kategorie konkrétní iracionality se nabízela svou schopností implikovat nejen ‚nadrealitu‘ jako exaltační básnickou a estetickou kvalitu, ale především i absurdnost. A to nikoli absurdnost v živlu abstrakt a bezpředmětné logiky, nýbrž v jejím depresivním vpádu do žité zkušenosti, v jejím bezprostředním, autentickém stavu“.²² A Havlíček v *Prolegomenách poezie* opakovaně deklaruje: „Báseň jako absurdní ekvivalent absurdního světa!“²³

Mezi dobovou poetikou Z. Havlíčka a koncepcí okruhu kolem Effenbergera tedy existují nepřehlédnutelné styčné body. Na druhé straně zde jsou také odlišnosti, a z Havlíčkovy strany zřejmě byly vnímány (vedle příčin osobních) jako dost podstatné na to, aby se k programu effenbergerovského okruhu jednoznačně nepřihlásil.

Pokud budeme Havlíčkovu poezii srovnávat s básnickými texty či scénáři V. Effenbergera nebo třeba Karla Hynka, zřetelně se vyjeví rozdíl, který spočívá v Havlíčkově stále přítomném patosu lyrického (básnického) gesta, zatímco v Hynkových básních či Effenbergerových scénářích je každý takový patos snižován ustavičně přítomným prvkem černého humoru, ironického odstupu, a zvláště v Hynkově případě sarkasmu a cynismu.²⁴ Nejde jen o výraz, ale obecněji o způsob chápání poezie a její funkce: Havlíček je v této věci podstatně

konzervativnější a stojí na jiných, tradičnějších surrealistických pozicích. S tím souvisí i jeho ustavičný důraz na potenciál nevědomí. Na počátku padesátých let např. stále ještě pracuje s metodou psychického automatismu,²⁵ který v té době už Effenberger s Medkem považovali za překonaný. A i později, když tradiční automatismus opouští a do tvorby záměrně zapojuje racionální a kritickou složku, na materiálu nevědomé povahy pořád trvá.²⁶

Na základě teoretických a programových textů ze šedesátých let se nezdá, že by snad Havlíček konkrétní iracionalitu v principu odmítal, považuje ji ale spíš jen za jednu z metod, jeden z více přístupů, které se nabízejí, a její výhradní přijetí by pro něj znamenalo – vzhledem k surrealistickým východiskům, jichž se stále drží – redukci. V eseji *Stroj na skutečnost* formuluje princip, který je podle něho schopný postihnout surrealistickou aktivitu v její komplexnosti: „Kdybychom chtěli vyfaktorovat ze všeho, čím je nasycena aktivita surrealismu, jediný princip, v němž se integruje, vždycky ve stavu zrodu, básnická zběsilost s ozářením hlubinných motivací, antinomie destrukce a tvorby, iracionality a kritického vědomí, symbolických proměn a jejich interpretací, bez váhání bychom jej označili za princip imaginace v dialektické jednotě s principem interpretačním. Tento ‚i-princip‘, jak jej budeme nazývat, nás diferencuje jak od čistého bahna estetik, tak od spekulativních meditací; v něm nalézáme autonomii, která nám umožňuje pronikat za žaluzie systémů skutečného světa.“²⁷ Značný důraz v tomto „i-principu“ leží na imaginaci, která v poezii konkretizuje nevědomé obsahy a je tak jeho „nejmohutnějším zdrojem“.

Vedle významných paralel a shod jsou zde tedy i nezanedbatelné rozdíly. Shody snad svědčí o nutnosti reagovat na situaci, jež vede ve výsledku podobným směrem jak Effenbergera či Medka, kteří k tradičním surrealistickým východiskům přistupují s výraznou skepsí, tak Havlíčka, který se stále snaží těchto východisek, pokud je to jen možné, přidržovat. Budeme-li se snažit vysvětlit motivace jejich společného zájmu o dobovou realitu z jejich programových textů, vysvětlení se v jednotlivých případech budou lišit. Zatímco Effenberger (a Medek) zaujímá ke skutečnosti kritický, intelektuální postoj a zcela záměrně v ní vyhledává momenty iracionality a absurdity, které ji usvědčují, Havlíčkovým východiskem je stále nevědomí – a k dobové realitě se dostává skrze ně. Např. prostřednictvím dějinného aspektu, který je součástí jeho konceptu nevědomí,²⁸ ale zcela jednoduše už proto, že se skutečnosti stalinistického systému bezprostředně dotýkají každého, kdo v tomto systému žije, nezavírá před ním oči a není ochoten ho bez výhrad přijímat – a jako silně emotivně zatížený prvek se tedy projevují i v jeho nevědomí. Opravdový básnický text vznikající v takové situaci (text, který před skutečností neuhýbá, nesnaží se ji harmonizovat a krýt) tedy těžko může být něčím jiným než „absurdním ekvivalentem absurdního světa“. Soustředění na oblast nevědomí pro Havlíčka v žádném případě nemá znamenat solipsistní izolaci od reality. V eseji *Básnický obraz a schizofrenní symptom* formuluje tři základní momenty, v nichž spočívá vazba imaginativního uměleckého textu k realitě: jednak jsou to konkrétní podněty („reálné stimuly“) obraznosti a textů; dále vzpomínkové a představové obsahy tvůrčího subjektu, jež se podílejí na vzniku textu jako materiál, ale především prostřednictvím emocionálního napětí, které vyvolávají (nejvýznamnější roli hrají negativní, vytěšňované a potlačované obsahy, které jsou emotivně podstatně aktivnější a tvoří „dynamické jádro osobnosti, odkud čerpá svou energii i proces imaginace“); a konečně aspekt sdílitelnosti a působivosti, tedy „sociální funkce poezie“.²⁹ Třebaže Havlíčkovy texty z počátku padesátých let nemohly až do listopadu 1989 oficiálně vyjít, přichází v jejich případě i nyní poslední zmíněný aspekt výrazně ke slovu.

POZNÁMKY

- 1 V následujícím textu si všímáme Havlíčkovy poezie jako jednoho z typů surrealistické tvorby první poloviny padesátých let. Sledujeme ji ve srovnání s autory okruhu kolem V. Effenbergera a s jejich koncepcí konkrétní iracionality. Zajímá nás tedy spíš typologie a nedržíme se přísně chronologie. Definitivní Effenbergerovy formulace koncepce konkrétní iracionality jsou pozdějšího data, tvoří však vyústění celého poúnorového směřování okruhu. Charakteristické rysy této konkrétní iracionality nacházíme formulované např. už v Medkových poznámkách z první poloviny padesátých let (Medek 1995, s. 73–121). Rovněž Havlíčkova koncepce surrealistické tvorby se postupně vyvíjí a k definitivním a systematictější formulacím své poetiky Havlíček dospívá také až na počátku šedesátých let (některé Havlíčkovy texty z této doby – např. *Metoda Monte Carlo* – již reprezentují další fázi jeho přístupu a nelze je tedy aplikovat na poezii z počátku let padesátých, je ale možné vnímat je zpětně jako výsledek jeho vývoje; např. eseje *Princip imaginace* se však zřejmě přidržel můžeme, už proto, že se v něm autor zaměřuje i na vývoj vlastní tvorby); z počátku padesátých let máme k dispozici jen soubor básnických programových tezí a maxim (Havlíček 1994, s. 181–196). Chápejme tedy období první poloviny padesátých let jako etapu určité polarizace, o jejíž postižení nám zde právě jde.
Poněvadž náš prostor je omezený, rezignujeme na podrobnější práci s Havlíčkovými básnickými texty a na uvádění dokladů z nich; pracujeme především s texty teoretickými a programovými.
- 2 Ke kategorii konkrétní iracionality v českém poválečném surrealismu viz Dvorský 2001, s. 77–153, zejména s. 122–130; dále např. též Chocholoušek 2005. Koncepce konkrétní iracionality tvoří mj. názorové východisko a jednotící perspektivu Effenbergerova souboru teoretických statí *Realita a poesie* (Effenberger 1969).
- 3 Na jisté projevy iracionality ve světě kolem nás upozorňoval už předválečný surrealismus (pracoval s koncepcí objektivní náhody, v jiné z metod se zaměřoval na tzv. „nalezené objekty“ apod.). Individuální nevědomí zde ale stále hrálo klíčovou roli: právě s ním byly zmíněné jevy konfrontovány, ono sloužilo jako měřítko jejich zajímavosti. Šlo o vyhledávání takových „záračných“ momentů ve světě kolem nás, které rezonovaly s jistými emotivně zatíženými psychickými obsahy. Naproti tomu poválečná konkrétní iracionalita je koncepcí umožňující kritické zhodnocení reality i v rovině všednosti. Všimá si absurdních a iracionálních momentů, které jsou „fascinující i hrůzné zároveň“, aby tak odhalila slabá místa systémů a mechanismů společenského a politického uspořádání, prohlašujících se ovšem vždy za „absolutně racionální“ a racionálnost podle svých měřítek také důsledně vyžadujících.
- 4 K tomu viz V. Effenberger, cit. in Dryje 2003, s. 15, nebo Mikuláš a Emila Medkovi v odpovědích na jarní anketu o surrealismu 1953 – Medek 1995, s. 102.
- 5 K surrealismu se Zbyněk Havlíček (1922–1969) přihlásil za války, spolu s Františkem Jůzkem, Robertem Kalivodou, Liborem Fárou a Rudolfem Altschulem tvořili okruh tzv. spořilovských surrealistů. V posledních letech války a bezprostředně po ní se seznamuje s Karlem Teigem, Toyen, Jindřichem Heislerem i dalšími mladšími podobně zaměřenými autory. Z různých důvodů – jedním z nich byla zřejmě často zmiňovaná roztržka s Teigem týkající se Havlíčkova překladu Nadeauových *Dějin surrealismu* – se ovšem po Únoru nepodííl na aktivitách okruhu kolem Teiga (do jeho smrti na podzim 1951) a Effenbergera. S okruhem začíná spolupracovat až koncem padesátých let, účastní se mj. přípravy ineditních sborníků *Objekt 3–5*. Přesto si zřejmě stále udržel jistou distanci a nezávislost. (O tom viz např. Effenberger 2003; nebo též Dvorský 2001, s. 93.) Havlíčkovo básnické dílo vyšlo v souboru *Otevřít po mé smrti* (Havlíček 1994) a samostatně pak ještě sbírka *Lístky do památníku – verše pro malou If* (Havlíček 2000a); jeho teoretické texty jsou zahrnuty v publikaci *Skutečnost snu* (Havlíček 2003). Kromě toho knižně vyšel ještě svazek korespondence Z. Havlíčka a E. Prusíkové *Dopisy Evě. Dopisy Zbyňkovi* (Havlíček – Prusíková 2003) a poněkud problematický výbor z Havlíčkovy milostné poezie *Vlna od jejích boků* (Havlíček 2000b). Za svého života Havlíček oficiálně publikoval jen jednotlivé texty časopisecky.
- 6 Např. Machala – Petřů 1994; Dryje 2003 – i jinde.
- 7 K tomu viz např. Dvorský 2003, s. 553–555; Telerovský 1999 a rovněž texty Z. Havlíčka, např. *Dokumentární a kritické funkce tvorby* (Havlíček 2003, s. 327–328).
- 8 Havlíček 1994, s. 128.
- 9 Základem Havlíčkova psychoanalytického konceptu tvorby z počátku šedesátých let je tzv. „emoční tenze“. Teze: „Imaginace má veškeré své zdroje v afektivitě a afektivita je jen transpozicí pudového života.“ Podstatný je přítom mechanismus potlačení a sublimací, které člověka motivují a vedou k vyšším a komplexnějším formám prožitků, jednání atp. Nejde však jen o princip ontogenetický, individuální, ale i fylogenetický (jak bylo naznačeno i v citaci ze sbírky *Suomi*): „Člověk vyrostl na svých překážkách, jeho dějiny se podobají velmi strmé dostihové dráze; systému zdymadel.“ Člověk se vyvíjí, v dialektickém pohybu tvoří sám sebe a současně utváří ke své podobě i svět kolem sebe. Přítom ale zůstávají i nevědomí uloženy i relikty všech dřívějších fází vývoje.

- „Jestliže tedy emoce se zrodily z překážek na cestách za pudovými cíli (...), pak také kumulovaná napětí života, jeho klíčové body, globálně označované za emoční tenzi, jsou jednak reprodukcí archaických konfliktů, jednak výslednicí nových střetání; emoční tenze je tím naléhavější, čím temněji je spjata se svými archetypy, čím úžeji je centrována kolem akutních otázek existence; čím více se polarizuje od pudových svodů; čím hrozivější se stává pro existenci Já. Nejprve hledá únik po motorické dráze: je-li blokována, transformuje se v náhradní jednání, v druh symptomu, v metaforu, ve fantazii, v sen.“ (Havlíček 2003, s. 19–21)
- 10 Objektivní náhodu A. Breton v knize *Šílená láska* definuje jako „způsob projevu vnější nutnosti, která si razí cestu v lidském nevědomí“. (Breton 1996, s. 32) Havlíček k tomu píše: „Surrealisté mluvili o ‚objektivní náhodě‘ a nemysleli tím nikterak nahodilé střetnutí dvou nezávislých kauzálních řad, nýbrž determinující vliv řady subjektivní, jež si přizpůsobuje skutečnost a vytváří z ní lyrickou kulisu pro svrchovaný svět touhy. Objektivní realita, jež existuje nezávisle na našem vědomí, stává se tak závislou na našem nevědomí –“ Avšak „nahradíme-li absurdnost magického ovlivňování reality její interpretací a výběrem“ při básnické činnosti, „kumulace náhod, často tak fantastická, je pak jen produktem zvláštní pohotovosti a senzitivity a stává se jejich projekcí jako umělecké dílo anebo nalezený předmět. (...) jde o náhodu jakožto formu prožívání, jejíž vnější člen – pomocí mechanismů interpretace a projekce – doplňuje a rozvíjí imaginativní řadu. Řekneme-li, že ‚náhoda je manifestací vnější nutnosti, jež si razí cestu do lidského nevědomí‘, ponecháváme prioritu této vnější nutnosti a jejímu zásahu blesku. (...) V básnické praxi jsme to nicméně my, kdož jsme za jistých okolností na řetězovém lovu náhod: náhoda je pak spíš manifestací vnitřní, nevědomé nutnosti, která si razí cestu do vnějšího světa.“ (Havlíček 2003, s. 26–27) K okolnostem některých klasických Bretonových názorů viz též Havlíčkova stať *K Dějinám surrealismu* (Havlíček 2003, s. 220–235, zejm. 225–226). Havlíček sám ovšem pojem „magický“ v souvislosti s poezií také používá, avšak ve „slabším“ smyslu, než jaký mohou implikovat poněkud enigmatické Bretonovy formulace týkající se objektivní náhody (sugerující přímé vzájemné ovlivňování oblasti nevědomí a reality – mimo spojovací můstek vědomí). K tomu viz např. Havlíček 2003, s. 274.
  - 11 Během tohoto období ovšem vzniká sbírka milostných veršů, která má v Havlíčkově tvorbě dost výjimečné postavení, vymyká se povaze ostatní jeho surrealistické tvorby: *Listky do památníku – verše pro malou If* (Havlíček 2000a). Tato sbírka vzhledem ke svému zcela odlišnému charakteru nebyla zařazena do souboru *Otevřít po mé smrti* (Havlíček 1994) a vyšla až později samostatně.
  - 12 Dvorský 2003, s. 552; Brabec 1994, s. 361–362. Mluvíme-li o vlnách básnické tvorby a proti nim stavíme činnost odbornou, dopouštíme se schematického zjednodušení. Havlíčkova odborná psychoanalytická práce nestojí vůči jeho poezii v opozici. Existuje tu vzájemné propojení a ovlivnění, obojí je výrazem autorovy tvůrčí osobnosti. Spojujícím článkem je už společné zaměření na nevědomé aspekty lidského života, vlastní oběma oblastem. Havlíčkovo odborné a teoretické dílo se leckdy i po stránce výrazové přibližuje poezii a jeho poezie má nepochybně také ambice poznávací (tak jako surrealistická tvorba obecně). Obě sféry se vzájemně ovlivňují a doplňují a ani přechod mezi nimi není zcela ostrý. Na problém vzájemného vztahu těchto oblastí (a proměn tohoto vztahu) upozorňuje jako na klíčový problém interpretace Havlíčkova díla Dvorský 2003, s. 540–542 (i níže). Dále též viz Telerovský 1999. Sám Havlíček řeší vzájemný vztah sfér vědy a poezie např. v přednášce *Psychoanalýza a imaginativní umění* (Havlíček 2003, s. 329–340, zejm. 329–331); pokusem propojit činnost imaginativní a intelektuálně kritickou je jeho „i-princip“ (Havlíček 2003, s. 243–247).
  - 13 Havlíček 1994, s. 181–196; Havlíček 2003, s. 15–29; 30–33. Vedle těchto tří titulů bychom ještě měli zmínit alespoň eseje *Stroj na skutečnost a K dynamice surrealistického východiska*, kde Havlíček formuluje tzv. „i-princip“ (Havlíček 2003, s. 243–247; 248–252).
  - 14 Langerová 1998, s. 69.
  - 15 Snad nejvýrazněji v textu „Dialektický materialismus“ ze sbírky *Kabinet dra Caligariho* (Havlíček 1994, s. 152), ale i v dalších básních z tohoto období. V šedesátých letech k této prozaizující poloze přistupuje ještě poloha „civilní“, usilující o odpatisování, využívající silně hovorové dikce, kterou Havlíček často kombinuje s deziluzivní osobní zpovědí či rekapitulací (viz např. *List z deníku* – Havlíček 1994, s. 266–271).
  - 16 Srov. Sedláček 2004, s. 95–96.
  - 17 Kalivoda 2003, s. 418–419.
  - 18 Např. Effenberger 2003; Jiří Brabec staví Havlíčkovu tvorbu z roku 1951 vedle Holanových *Příběhů* a Kolářových *Prometheových jater* jako „ojedinelý tvárný výboj, vedle něhož zcela mizí celá tehdy vydávaná básnická tvorba“ (Brabec 1994, s. 361).
  - 19 Effenberger 2003, s. 423–424.
  - 20 V *Prolegomenech poesie* Havlíček deklaruje: „Každá myšlenka má své erotické vyjádření. / Erotizovat! / Erotizovat i smrt! / Přinutit k erotizaci smrti! / (...) / Nechci se opakovat u nohou štěstí! / Láska, tato pozitivní stránka umírání. / Láska jako erotická miniatura smrti. / Smrt jako poslední narcistická ztráta.“ (Havlíček 1994, s. 187)

- 21 Medek 1995, s. 102.
 22 Dvorský 2001, s. 124.
 23 Havlíček 1994, s. 195 (variantní vyjádření téhož: s. 190).
 24 Viz Effenberger 1991; Hynek 1998.
 25 Viz soubor *Týden dobra – Belfortský lev* (Havlíček 1994, s. 167–175).
 26 Viz jeho metodu Monte Carlo z počátku šedesátých let. (Havlíček 2003, s. 30–33)
 27 Havlíček 2003, s. 246. V textu *K dynamice surrealistického východiska* Havlíček význam obou složek dále rozvíjí a upřesňuje (Havlíček 2003, s. 249–250).
 28 Viz pozn. 9.
 29 Havlíček 1993, s. 287–289.

LITERATURA

- BRABEC, JIŘÍ [1994]: „Navigační hvězda imaginace“, doslov ke knize Zbyňka Havlíčka *Otevřít po mé smrti* (Praha: Český spisovatel), s. 358–363
 BRETON, ANDRÉ [1996]: *Šílená láska* (Praha: Dauphin), přeložila S. Pavlovská
 BYDŽOVSKÁ, LENKA – SRP, KAREL (EDS.) [1996]: *Český surrealismus 1929–1953* (Praha: Galerie hlavního města Prahy a Argo)
 DVORSKÝ, STANISLAV [2001]: „Z podzemí do podzemí. Český postsurrealismus čtyřicátých až šedesátých let“, in J. Alan (ed.): *Alternativní kultura* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny), s. 77–153
 DVORSKÝ, STANISLAV [2003]: „Doslov“, ke knize Zbyňka Havlíčka *Skutečnost snu* (Praha: Torst), s. 540–557
 DVORSKÝ, STANISLAV – EFFENBERGER, VRATISLAV – KRÁL, PETR (EDS.) [1969]: *UDS / Surrealistické východisko 1938–1968* (Praha: Československý spisovatel)
 DRYJE, FRANTIŠEK [2003]: „Existovat znamená býtí vnímavý aneb Jako se leze na střechu“, in F. DRYJE – P. ŘEZ-
 NÍČEK (EDS.): *Letenka do noci. Antologie současné surrealistické poezie* (Brno: Petrov), s. 7–50
 EFFENBERGER, VRATISLAV [1969]: *Realita a poesie* (Praha: Československý spisovatel)
 EFFENBERGER, VRATISLAV [1991]: *Surovost života a cynismus fantazie* (Praha: Orbis)
 EFFENBERGER, VRATISLAV [2003]: „[I když se říká...]“, in Z. Havlíček: *Skutečnost snu* (Praha: Torst), s. 422–424
 HAVLÍČEK, ZBYNĚK [1994]: *Otevřít po mé smrti* (Praha: Český spisovatel)
 HAVLÍČEK, ZBYNĚK [2000a]: *Lístky do památníku – verše pro malou If* (Praha: Torst)
 HAVLÍČEK, ZBYNĚK [2000b]: *Vlna od jejích boků* (Brumovice: Carpe Diem)
 HAVLÍČEK, ZBYNĚK [2003]: *Skutečnost snu* (Praha: Torst)
 HAVLÍČEK, ZBYNĚK – PRUSÍKOVÁ, EVA [2003]: *Dopisy Evě. Dopisy Zbyňkovi* (Praha: Torst)
 HYNEK, KAREL [1998]: *S vyloučením veřejnosti* (Praha: Torst)
 CHOCHOLOUŠEK, JIŘÍ [2005]: „Ke kategorii konkrétní iracionality v českém poválečném surrealismu“, in O. ULÍČNÝ (ED.): *Eurolingua 2004*, Opera Academiae Pedagogicae Liberecensis, Series Bohemica vol. III, (Liberec), s. 186–204
 CHVÁTÍK, KVĚTOSLAV [1992]: „Neznámý básník Zbyněk Havlíček“, in týž: *Melancholie a vzdor* (Praha: Český spisovatel)
 KALIVODA, ROBERT [2003]: „Tragická dialektika básníkovy osudu“, in Z. Havlíček: *Skutečnost snu* (Praha: Torst), s. 416–420
 LANGEROVÁ, MARIE [1998]: „Sen o nové krásě“, in táž: *Fragmenty pohybu. Eseje o české poezii* (Praha: Karolinum), s. 59–72
 MACHALA, LUBOMÍR – PETRŮ, EDUARD (RED.) [1994]: *Panorama české literatury* (Olomouc: Rubico), 1. opravené a doplněné vydání
 MEDEK, MIKULÁŠ [1995]: *Texty* (Praha: Torst)
 NADEAU, MAURICE [1994]: *Dějiny surrealismu* (Olomouc: Votobia), přeložil Z. Havlíček
 SEDLÁČEK, JAKUB [2004]: „Zbyněk Havlíček – podoby surrealistické metafory“, *Slovo a smysl* 1, č. 2, s. 91–103
 TELEROVSKÝ, ROMAN [1999]: „Havlíčkovy pojetí funkcí básnické a surrealistické aktivity“, *Analogon* 26–27, s. 13–18

**BETWEEN CONCRETE IRRATIONALITY AND UNCONSCIOUSNESS
ON THE POETRY OF ZBYNĚK HAVLÍČEK FROM THE EARLY 1950S**

Summary

The text focuses on the poetry of the Czech surrealist poet Zbyněk Havlíček (1922–1969) from the early 1950s. It regards the poetry as an individual type of surrealist production of that time, representing an alternative to the concept of concrete irrationality, elaborated by the surrealists grouped around the theorist Vratislav Effenberger. Our paper aims to pursue and explicate mutual correspondences of the two approaches (a manifest concern with socio-political reality; ambivalence of perception of reality; highlighting moments of absurdity), as well as their differences. While the concept of the concrete irrationality programmatically centres on the criticism of reality and the dominant systems, searching for the moments of their failure, Havlíček, in accordance with the principles of the pre-war surrealism, draws upon the key area of human unconsciousness, which, in his understanding, invariably stands for an essential condition of an imaginative creation.

Translation © Jiří Chocholoušek, 2006

Mgr. Jiří Chocholoušek
Katedra českého kazyka a literatury
Pedagogická fakulta
Technická univerzita Liberec
Sokolská 8, 466 01 Liberec
j.chocholousek@centrum.cz

KONEC STARÝCH ČASŮ OČIMA JANA LOPATKY

ROMAN KANDA

V předposledním čísle časopisu *Tvář* (za květen 1969) uveřejňuje Jan Lopatka několikastránkovou recenzi románu Vladislava Vančury *Konec starých časů*.¹ Děje se tak u příležitosti pátého vydání díla nakladatelstvím Práce. Banální náhodnost tohoto vnějšího podnětu coby víceméně běžný příznak recenzentské praxe viditelně kontrastuje s povahou kritického textu, který jen stěží můžeme považovat za projev efemérního zájmu, za něco marginálního či příležitostného. Na to je Vančura Lopatkovi autorem příliš věhlasným, příliš velikým, ba monumentálním, a v mnohém ohledu také příliš symptomatickým. Řečená symptomaticnost je definována kontextem Vančurova uměleckého projektu, takřkajíc pupeční šňůrou spojeného s programovým úsilím meziválečné avantgardy. Už tato skutečnost předem signalizuje, že v Lopatkově recenzi nepůjde pouze o hodnocení jediného románu a o určení jeho místa v komplexu autorského díla. Ve hře je mnohem víc: půjde také o vyrovnání se s celým dědictvím avantgardismu, o základní otázky umění vůbec. Okruh posuzovaných jevů se tím podstatně rozšíří o celou síť souvislostí, do níž je román zachycen – souvislostí žánrových, historických, estetických a v neposlední řadě též filozofických.

Připomeňme, že poprvé psal Lopatka o Vančurovi na začátku šedesátých let jako teoretik rozhlasových adaptací literárních děl.² O souhrnné zhodnocení autorova díla tehdy ještě neusiloval, nešlo ještě o věc literární kritiky. Lopatkova vůbec první recenze pochází z roku 1963.³ Od tohoto okamžiku, a zvláště od roku 1964, kdy začíná Lopatkovu angažmá v redakčním kruhu *Tváře*, se role písíčího subjektu vůči hledě mění. Přísnovědeckou (řečeno hezkým termínem Václava Černého)⁴ „objektivní“ racionalitu teoretické reflexe nahrazuje vědomá jednostrannost reflexe literárně kritické. Lopatkova stanoviska se během krátké doby několika měsíců vyhraňují. Jeho styl zironičtěl, formulace se staly přímočařejšími. Tím nemá být řečeno, že by kritik rezignoval na požadavek precizní argumentace. Při četbě vančurovské recenze přece názorně vidíme, jak za zvolenými, zdánlivě nenápadnými pojmy prosvítá pevná myšlenková stavba, podepřená postupnými argumentačními kroky. Občasná složitost syntaxe je způsobena množstvím zaznamenaných aspektů, které o sebe místy takřka narážejí. Vše chce být vysloveno co nejpřesněji a pokud možno včas. Nemá to nic společného s improvizovaností procesu psaní, nýbrž naopak. Veškeré úsilí směřuje právě k této přesnosti, interpretační adekvátnosti, a není diktováno zákonitostmi povýtce formálními.

Podívejme se nyní na Lopatkovu recenzi Vančurova románu poněkud blíže. Hned v její druhé větě je zmínkou o autorovi Chlebnikovova typu (uvedenou v jakobsonovské narážce na množství tiskových chyb v aktuálním vydání hodnoceného románu) manifestován pod-

statný příznak kritikova stylu, totiž ironie. Ironie není samoúčelná, je postojem hodnotovým i hodnotícím. Stává se součástí pisatelovy strategie, způsobem, jak se vymanit z gravitačního pole institucionalizovaných výkladů. Ironie zakládá distanci posuzujícího vůči posuzovanému. A tato distance se vzápětí projeví nenápadnou zkratkou „tzv.“, když je řeč o Vančurově experimentátorství a o podstatě Vančurova tvůrčího projektu. Ta má údajně spočívat ve spisovatelově snaze po dokonalosti, „ve snaze, aby vše dopadlo do puntíku přesně tak, jak bylo autorem projektováno“.⁵ Výskyt uvedeného pojmu – dokonalost – není nikterak nahodilý, jak by se v tomto okamžiku mohlo možná zdát. Další průběh úvahového dění onu nenáhodnost, důkladnou konceptuální promyšlenost odhalí jedinou explikativní digresí v podobě šaldovského exkursu.

Odkazem na dobovou kritiku Jana Mukařovského,⁶ jímž končí první odstavec analyzované recenze, vyvstává před námi nová polarita Mukařovský × Lopatka, doplňující původní metatextovou polaritu Vančura × Lopatka. Lopatkovo vymezení žánrového kontextu *Konce starých časů* plně koresponduje s Mukařovského vývodem, včetně zmínky o románu předrealistickém a budoárním. (Naproti tomu jen Lopatkovy jsou postřehy týkající se motivické stránky Vančurova románu a především funkce ich-formového vypravěče.) Tím však harmoničnost naznačeného dialogu končí a uvedená polarita se záhy vychyluje do polohy skryté polemické.

Následující odstavce můžeme číst jako kritikův paradigmatický spor s klasikem českého strukturalismu a jeho pojetím literární struktury, podléhající zákonitostem jednotné vývojové tendence. Určení místa románu ve struktuře Vančurova díla se zpočátku stále odehrává v mezích Mukařovského reflexe. Lopatka ve shodě s Mukařovským soudí, že v případě *Konce starých časů* jsme u Vančury svědky nahrazení důrazu na výrazovou (jazykovou) složku uměleckého textu – důrazu, který Mukařovský vnímá jako určující rys autorovy poetiky – úsilím o uměleckou konstrukci „sociologického univerza“. Avšak to, co Mukařovský vyzvedává jako rys pozitivního vývoje, je Lopatkou problematizováno. Podle Lopatky je dominance osvobozených výrazových prostředků, jež v dřívějších dílech umožnila vyklenout pestrobarevný oblouk bohatě sycené jazykově obrazné dimenze, pojednou narušena východisky sociologickými. Kritikovo konstatování spisovatelova „metodologického rozporu“ (uvedťme rovnou, že není zcela prosto ironie) zůstává pro další argumentační výstavbu jeho recenze podstatné. V čem tento rozpor spočívá? Lopatka hovoří o románové výpovědi stylizované sice s bravurou, ale sloužící apriorismu skutečňovaného záměru. Přitom metoda sociologického zobrazení poukazuje ke „skutečnosti“ mnohem výrazněji, jakoby příměji než Vančurovy předešlé prozaické experimenty. Právě ona má z románu učinit něco „víc“, něco „vážného“, co „překoná“ spisovatelovy dosavadní formální výboje. (S modelem překonání jako jednosměrného kvalitativního růstu umělcovy tvorby operuje zmíněný Mukařovský a po něm Milan Kundera v *Umění románu*.)⁷ Ne náhodou Lopatka hovoří jedním dechem o konstrukci fabulační a ideologické. Ideologické ve smyslu záměrně, téměř násilně vytvářené kongruence tvorby a uměleckého programu. Zde se Lopatka od Mukařovského výrazně odklání a bude se mu vzdalovat, dokud nezaujme protikladnou pozici.

Můžeme nesouhlasně namítnout, že koneckonců každá snaha vytvořit velké umělecké dílo (velkou epiku, řečeno s právě vzpomenutým Kunderou), nemusí být o nic víc vnější a „ideologická“ než snaha o formální experiment. Upřesněme (obracejíce přitom Lopatkovu parafrázi Šaldova výroku): spíše jde o tu apriornost, kdy program je prius a dílo posterius. Lopatka se zde prostě snaží poukázat na neblahé konsekvence přímočarého a poněkud zúženého chápání

literárního díla jako (více anebo méně zdařilé) realizace autorského projektu. Tento možná nenápadně působící předpoklad je ve skutečnosti mnohem záradnější, než by se právě díky jeho nenápadnosti a jakési obecné přijatelnosti mohlo zdát. Tvůrčí proces vpravdě umělecký je totiž, banálně řečeno, jevem velmi komplikovaným a do jisté míry riskantním. Štětává se v něm množství rozmanitých aspektů a jeho průběh, natož konkrétní rozložení jednotlivých strukturálních prvků, participujících na výstavbě díla, nelze předem bezpečně naprogramovat. Takže rozdíl mezi podobou projektu, s níž spisovatel usedal za psací stůl, a podobou výsledného literárního díla (básně, povídky, románu, dramatu apod.) na konci tvůrčího procesu nabývá – při poctivém uvědomění si všech souvislostí – rozměrů rozhodně ne přehlédnutelných, ba mnohdy přímo markantních.

Paradoxní situace, kterou kritik ve své recenzi přichystal románu, má být prostředkem k odhalení paradoxnosti nemalé části Vančurovy tvorby. Citát z *Konce starých časů* svědčí proti románu samému, proti celé jedné linii Vančurova díla. Lopatka ji vyznačuje tituly jako jsou *Markéta Lazarová* či *Rozmarné léto* a nazývá ji „programářskou“. Texty do ní spadající podle Lopatky charakterizuje jistá „dovršenost“, uzavřenost, jež zabraňuje mnohosti interpretací. Tyto texty o mnohosti interpretací ani nestojí, chtějí být čteny určitým způsobem, prizmatem projektu, který naplňují. Chybí v nich tajemnost některých próz *Amazonského proudu*, *Hrdelní pře* nebo *Posledního soudu*, tedy děl z té části Vančurova díla, kterou Lopatka bere na milost.

Nyní sestupujeme do centra Lopatkova literárněkritického myšlení. Protiklad uzavřenost × otevřenost je jedním z hlavních nosníků Lopatkovy axiologie. S ní souzní druhý protiklad: dokonalost × nedokonalost. Tím se dostáváme ke zmíněné šaldovské odbočce.

Je připomenuta Šaldova přednáška *O tzv. nesmrtelnosti díla básnického* (v kontextu Lopatkovy kritické práce zdaleka ne poprvé), konkrétně teze o nedokonalosti díla jako předpokladu „dlouhoživečství“. Lopatka tento Šaldův pojem cituje a akceptuje, záhy však ukazuje, podobně jako přede dvěma lety v *Poznámkách o aktuálnosti Šaldova kritického postoje*,⁸ na rozpor mezi tímto zásadním Šaldovým zjištěním a Šaldovou vlastní kritickou praxí. Skeptik Lopatka cítí povinnost kriticky se vyrovnat i s tímto faktem, třebaže na ploše pouhé osvětlující odbočky, když píše: „Navzdory výchozí zkušenosti *Bojů o zítřek* (i např. pozdější stati *Slovo o moderní kritice* a mnoha dalších případů) formulované na jednom místě příznačně tak, že kritik má být především a na prvním místě kritickým, to je nedbat toho, co o sobě autor napovídá, tedy navzdory této zkušenosti dbá ve Vančurově případě především tohoto rámcujícího autorského projektu.“⁹

A pojednou cítíme, že za tímto na první pohled literárněhistorickým exkursem se skrývá druhý plán – Lopatkova přítomnost, jeho vyrovnávání se se soudobým stavem literární kritiky, kdy se kritická reflexe dává plně do služeb spisovatelových tím, že bezvýhradně akceptuje jeho umělecký projekt. Projevy tohoto stavu jsou až překvapivě frapantní. Patří k nim podobnost jazyka kritiky a jazyka posuzovaného díla, jak Lopatka demonstruje na příkladu Klímovy reflexe Kunderova *Žertu*.¹⁰

Pohled na člověka, který Lopatka žádá od umění, je jako detailní filmový záběr, v němž jevy vnímané jako běžné, opakující se, zařaditelné do uzavřených schránek důmyslných typologií a abstraktních systémů pojednou nabývají až monstrózní tajemnosti, jedinečnosti, ne-normálnosti, tudíž nezařaditelnosti a neredukovatelnosti do ideologických schémat. Otevřený systém uměleckého literárního díla je pravým opakem uzavřeného systému ideologie. Nejde o to – a tady zpravidla dochází při pokusech o rozbor Lopatkova kritického myšlení

k nedorozumění –, zda cesta k oné otevřenosti, protiideologičnosti, interpretační pluralitě a existenciální naléhavosti vede skrze bezsýžetovou prózu (např. Demlovu nebo Hančovu) či skrze jazykové experimenty a estetické konstrukce. Zde Lopatka, i když ne vždy zcela zřetelně, odlišuje bytostnou živelnost tvůrčího procesu, jehož výsledek nelze předem narýsovat, od vnější racionality apriorních projektů.

Dokonalost *Konce starých časů* zabraňuje podle Lopatky tomuto románu působit naléhavě z hlediska existenciálního. Na to je příliš suverénní, vypravěčsky bravurní, formálně dokonale vykroužený, jakoby pohroužený v sebe sama či přesněji do projektu, kterého chce být bezchybnou realizací. Když Mukařovský podrobně zkoumá strukturu Vančurova románu, konstatuje přítomnost nejistoty, pramenící z nejednoznačných postojů jednotlivých postav. Také Lopatka hovoří o nejistotě, nejde však o nejistotu zabudovanou do estetické struktury, nýbrž o nejistotu existenciálního rázu. Vyhrcočně řečeno: zatímco Mukařovského výklad je dílostředný, interpretace Lopatkova se výrazně antropologizuje, zasahuje do vrstev existenciálních. Můžeme toto jeho stanovisko promítnout do historické perspektivy: Lopatka se tu vyrovnává s kritickou fází české literatury, zvláště s padesátými léty, kdy v hodnocení literatury převažovaly „obecné tendence“, jak sám říká společně se svým předchůdcem Janem Grossmanem.¹¹ Dílo bylo tehdy nazíráno z mimouměleckých pozic, společensko-ideologickým prizmatem. Odtud ona Lopatkova ostrážitost vůči všem podobám apriorismů, jež často rovnou označuje jako ideologie.¹²

Spíše než o ideologii bychom možná mohli obecněji hovořit o Lopatkově boji s redukcionismem nejrůznějších podob. To je jeho základní noetické stanovisko. Umělecké literární dílo se nenechá podrobit mechanismem sebešikovnějších formulací, vyslovovaných v kontextech, které s ním nejsou srovnatelné. Nikoli ideologie, nikoli dílčí interpretace, ale totalita lidského bytí – tajemná a nepřeložitelná do mimouměleckého kódu – stojí u jeho základů. Přesto se vnucuje závěrečná otázka: není Lopatkova nechuť k avantgardní programovosti apriorním postojem svého druhu, čili paradoxně také něčím nutně omezujícím?

Cílem tohoto příspěvku nebyla polemika o Vančurovo dílo, nebo dokonce jeho apologie. Naše snaha směřovala toliko k postižení základního mechanismu Lopatkovy argumentace, který přivedl kritika k odmítnutí jedné linie Vančurova díla. Nahlíženo širěji, ukazuje se, že kulturně produktivní šedesátá léta byla mimo jiné i obdobím intenzivního vyrovnávání se s meziválečnou literární epochou, tedy pochopitelně rovněž s avantgardou. Vedle pozitivního zhodnocování jejího dědictví (z oblasti teoretické reflexe připomeňme např. estetické studie Květoslava Chvatíka nebo Olega Suse) se objevují zřetelné tendence protiantgardní, resp. k avantgardě nadměrně kritické, v jejichž rámci dochází k preferování autorů, stojících mimo hlavní pole avantgardních programových projevů (Jakuba Demla, Richarda Weinera).

POZNÁMKY

1. J. Lopatka, Konec starých časů, in *Tvář*, č. 5, květen, 1969, s. 45–48. Knižně přetištěno in *týž*, *Předpoklady tvorby*, Praha, Československý spisovatel 1991, s. 106–112 (z tohoto vydání v naší studii také citujeme) a ve výboru *Tvář*, ed. M. Špirit, Praha, Torst 1995, s. 519–523.
2. J. Lopatka, Rozhlasová četba z Vančurových románů – obecná problematika, *Česká literatura II*, č. 4, 1963, s. 335–345; knižně in *týž*, *Šifra lidské existence*, ed. M. Špirit, Praha, Torst 1995, s. 9–24.
3. Srov. M. Špirit, Bibliografie Jana Lopatky, in J. Lopatka, *Šifra lidské existence*, op. cit., s. 581–622.
4. V. Černý, *Paměti III (1945–1972)*, ed. N. Obrtelová, Brno, Atlantis 1992, s. 236.

5. J. Lopatka, Konec starých časů, in *týž*, *Předpoklady tvorby*, op. cit., s. 106.
6. Srov. J. Mukařovský, Několik poznámek k novému románu Vladislava Vančury, *Listy pro umění a kritiku* 2, č. 13, 1934, s. 297–303; cit. podle knižního vydání in *týž*, *Studie II*, eds. M. Červenka a M. Jankovič, Brno, Host 2001, s. 481–489.
7. Patrně netřeba připomínat, že řadě Kunderových interpretačních simplifikací věnoval Lopatka samostatnou recenzi, otištěnou ve vůbec posledním vydaném čísle časopisu *Tvář*; viz J. Lopatka, Umění románu, *Tvář*, č. 6, červen, 1969, s. 47–51 (knižně in *týž*, *Předpoklady tvorby*, op. cit., s. 113–121 a ve výběru *Tvář*, op. cit., s. 524–530).
8. Srov. J. Lopatka, Poznámky o aktuálnosti Šaldova kritického postoje, in sb. *Podoby*, uspořádal B. Doležal, Praha, Československý spisovatel 1967, s. 183–190. Přetištěno in *týž*, *Šifra lidské existence*, op. cit., s. 191–199 a *Tvář*, op. cit., s. 181–187.
9. J. Lopatka, Konec starých časů, in *týž*, *Předpoklady tvorby*, op. cit., s. 110.
10. J. Lopatka, Literatura speciálních funkcí, in *týž*, *Předpoklady tvorby*, op. cit., s. 50. (Původně jako Literatura speciálních funkcí, *Slovenské pohľady* 84, 1968, č. 2, s. 133–137.)
11. Srov. J. Lopatka, O kritice pokorné, *Tvář* 1, č. 8, říjen, 1964, s. 1–4 (knižně in *týž*, *Šifra lidské existence*, op. cit., s. 127–134) a J. Grossman, O krizi v literatuře, *Nový život* č. 12, 1956, s. 1294–1302 (knižně in *týž*, *Analýzy*, eds. J. Holý a T. Pokorná, Praha, Československý spisovatel 1991, s. 9–21). Názorová spřízněnost obou kritiků se místy projektuje – snad náhodně – i do sféry rétorické výstavby uvedených textů, jejichž hlubší komparace by si vyžádala samostatnou studii.
12. Ještě dále postupuje B. Doležal, Lopatkův soupeční generiční i redakční, ve své zdrcující kritice avantgardismu jako údajně ideologického přístupu k tvorbě. Srov. B. Doležal, Avantgardismus jako ideologie, in sb. *Podoby II*, uspořádal V. Havel, Praha, Československý spisovatel 1969, s. 128–136; přetištěno ve výběru *Tvář*, op. cit., s. 194–201.

THE END OF OLD TIMES AS SEEN BY JAN LOPATKA

Summary

In his review of Vančura's novel *The End of Old Times (Konec starých časů)* – published in *Tvář* in 1969 – Jan Lopatka formulated his objections to the line of Vančura's work which can be read as the fulfillment of the author's project historically connected with programme effort of the avant-garde of the 1920–1930s. Thus Lopatka differs from other literary critics of Vančura's time (Jan Mukařovský, F. X. Šalda) and their evaluation of Vančura's work. Lopatka's notion of a literary work as an irreducible structure open to numerous interpretations was formed contrary to the contemporary schematic conceptions of literary work and it influenced also his reflection of avant-gardism.

Translation © Sylva Ficová, 2006

Mgr. Roman Kanda
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
roman.kanda@centrum.cz

POZNÁMKY KE SBÍRCE JANA CAMPANA VODŇANSKÉHO *CENTURIAE DUAE CHARITUM*

S vděčností věnováno profesoru Petru in memoriam

JANA KOLÁŘOVÁ

Patrně jeden z nevyzránějších představitelů latinské humanistické poezie v Čechách byl Jan Campanus, zvaný podle svého rodiště Vodňanský. Významných úspěchů dosáhl Campanus vedle literární tvorby rovněž na poli akademickém (byl profesorem, několikrát děkanem a posléze také rektorem pražské univerzity, přednášel řečtinu, latinskou poezii a historii) a jeho osud, úzce spjatý s univerzitou, byl ke konci života ovlivněn náboženskými sváry v Čechách vrcholícími bitvou na Bílé hoře. Citujme dnes již možná poněkud pateticky znějící popis posledních let Campanova života, jak jej podává *Rukověť humanistického básnictví*: „Katastrofa bělohorská byla nepřímo příčinou Campanovy smrti. Zpočátku doufal, že vítězové ušetří universitu, aby její profesori mohli pokračovat ve své vědecké a učitelské činnosti. Snad proto se stal katolíkem. Staří přátelé jeho rozhodnutí trpce odsuzovali, jesuité jej dávali za vzor. Campanus byl vnitřním zápasem tou měrou zdrcen, že několik dní po zrušení Karlovy university 13. 12. 1622 zemřel...“¹

Campanus byl autorem rozmanitých básnických žánrů. Tvořil poezii lyrickou i epickou, duchovní skladby, historickou epiku i ryze světské ironické epigramy a plně přitom využil pestrou žánrovou paletu příležitostné poezie. Jeho rozsáhlé dílo dosud čeká na kompletní zhodnocení. Přestože v oblasti latinské příležitostné poezie převažuje zpravidla kvantita textů nad kvalitou, tento autor po sobě zanechal dílo, které si naši pozornost jako jedno z mála v daném období zaslouží. Snad to ukáže i tento stručný příspěvek, v němž se zastavíme u jedné z dobově nejproslulejších Campanových sbírek *Cenuriae duae Charitum* (Dvě stě Charitek), která vyšla roku 1600.

Jde o sbírku příležitostné poezie, v níž se však naplno projevuje Campanův básnický talent. Je rozdělena do dvou částí, z nichž druhá je věnována tehdejšímu rektorovi pražské univerzity Martinu Bacháčkovi a prorektorovi Trojanu Nigellovi z Oskořína. Žánrová rozmanitost sbírky není příliš velká. Největší počet básní tvoří texty epigramatické povahy, mnohé ve formě elegických distichů, ale též rozsáhlejší. Do dvojverší se většinou koncentruje pointovaná myšlenka, často ironického nebo satirického zaměření. Delší skladby jsou vyhrazeny chválám a oslavám významných autorových současníků nebo přátel (ze známějších jmen možno uvést např. Matyáše Borbonia z Borbenheimu, Jana Chorinna nebo Adama Zalužanského ze Zalužan), případně rozsáhlejším popisům.

Z oblasti topografické se Campanus s oblibou soustřeďoval na popis měst, především Prahy, kterou miloval. V naší sbírce je Praha věnována báseň *Etymon Pragae*, která poukazuje na slávu města předpovězenou Libušiným proroctvím, a především si pohrává s významem slova limen (práh):

*Siccine iam longo tritum est hoc Limen ab usu?
Auserat intactos hospes ut inde pedes?
Hospitibus parcit Limen, nocet hostibus istud.
Qui sapis, huic hospes, non ferus hostis ades.²*

Další topografické údaje se pak objevují ve spojitosti s přírodními katastrofami, jako je např. požár Loun a Jičína nebo Klatov, a také vltavská povodeň, která postihla Prahu v srpnu roku 1598. Campanův úžas nad silou ničícího živlu není nepodoben dojmům, které v posledních letech zažívají nad rozvodněnými řekami mnozí naši současníci:

*Pohled'te na ty záplavy vod, jak proudy se valí,
vzduté vltavské proudy urvaly majetek váš.
Tam plují zbytky mlýna a tam zase požaté klasy,
na této zase straně řítí se hromada dřev.³*

Pokud jde o dva stěžejní žánry příležitostné poezie, epithalamium a epicedium (svatební a pohřební píseň), jsou ve sbírce zastoupeny poměrně málo a nevymykají se z rámce tradičních motivů a topoi. Za zmínku stojí pouze konsolační báseň pro Cyrila z Kyrsefeldu, jemuž zemřel malý synek a také on sám onemocněl. Campanus soucitně poznamenává, že neštěstí nechodí nikdy samo, a poukazuje na příklad starozákonního trpitele Joba, který má být naším příkladem, jak čelit utrpení. Ačkoli se tento motiv v konsolacích téměř nabízí, vyskytuje se poměrně zřídka.

Zajímavou (i když v humanistických básních ne zcela ojedinělou) formou dialogu se vyznačuje báseň věnovaná Janu Beniciovi z Tábora. V úvodním čtyřverší Campanus pokládá zásadní otázku, zda je lépe žít život se všemi jeho útrapami a smrtí, či zda se nenarodit vůbec. Následují dvě vedle sebe položené básně, v nichž filozofové Crates a Metrodorus kladou formálně zcela shodné otázky, avšak jejich obsah se liší podle toho, jaký názor na problém zastávají. Závěrečná otázka je však u obou stejná a naznačuje v duchu starozákonní knihy Kazatel, že smrt přijde nevyhnutelně po životě dobrém i špatném. Básně jsou ukázkou Campanovy schopnosti jazykové ekvilibristiky.

Větším počtem jsou ve sbírce zastoupena symbola (básně na motivy něčího hesla, gnómicky vyjádřeného životního kréda; např. virtus nobilitat viros; spero meliora; ius vincito vim apod.). Pro básníky byly variace na tato symbola příležitostí k rozvíjení chval dotyčné osoby, ale také (jako v Campanově případě) pro morální ponaučení.

Jen několik epigramů ve sbírce je psáno lehčím, humorným tónem, např. postesek nad žaludkem:

*Hotová obluda jsi ty, žaludku, jestližeš plný,
pánovi tvému je lehko, prázdný však na obtíž jsi.⁴*

Jinak je Campanus vážný a samoučelné žerty mu byly zřejmě cizí, jak je ostatně patrné z celkového rázu jeho díla.

Za podrobnější zmínku zcela jistě stojí několik básní, které jsou namířeny proti básníkovi Pavlu Litoměřickému z Jizbice. Tento pozoruhodný autor je ostatně (snad s výjimkou Jiřího Carolida) jediným soudobým latinským básníkem, který může být co do kvality tvorby s Campanem srovnáván. Vztah mezi nimi byl však převážně napjatý, a tak se i ve sbírce *Centuriae duae Charitum* objevuje několik výpadů proti Jizbickému nebo reakcí na jeho invectivy. Příčina vzájemné nevráživosti tkvěla jednak v celkově nedobrych vztazích Pavla z Jizbice s pražskou univerzitou, jejímž byl Campanus mistrem, jednak zřejmě v žárlivosti Jizbického na Campanovo nepochybné básnické nadání a uznání, jehož se mu dostávalo. Campanus se ve sbírce obrací na Jizbického adresně celkem třikrát, ale vyloučené z této skupiny nejsou ani další ironické epigramy, které nemají zjevnou dedikaci. V básni na symbolum Pavla z Jizbice *Per levia ad gravia* připomíná Campanus mladému básníkovi, že ho asi více zajímají verše než studium práv:

*Ante placent numeri quam ius tibi, Paule, quid hoc est?*⁵

Druhá báseň *Ad Paulum a Jizbice* je žádostí o dávno slíbenou knihu, ve stejnojmenné třetí je nejvíce ironie:

*Cancrinos mihi dat amice versus,
et vis ut similes tibi remittam.
Recta me mea progredi docebat
mater; ferre pedem retro vetabat.*⁶

Narážkou na Jizbického je také téměř jistě útočný epigram *In Cinnam* (takto dedikoval i Jizbický některé své básně určené Campanovi). Je to výsměch básníkovi, který touží po uznání a počtách u dvora. Ty však o ničem nesvědčí, důležitý je talent a píle. Stejného adresáta má pravděpodobně také ironická hříčka *In carminum criminatorem* (na básnického pomlouvače). Nejméně jedna báseň sbírky se ovšem obrací také k Jiřímu Carolidovi jako k závistníkovi (*In lividum*), takže je zřejmé, že i v případě tohoto autora vstupovala do vzájemného vztahu básnická konkurence.

Nutno dodat, že Pavel z Jizbice reagoval na Campanovy spíše ironické verše až s nenávisťou nedůtklivostí. Využil např. oblíbeného Campanova podpisu *aMICVs* (Magister Ioannes Campanus Vodnianus) k akrostichům typu *Maligne Ineptis Criminator Versibus; Miser Ianule, Carcinoma Vatum*⁷ a hrozil např. Mikuláši Pelargovi Rakovnickému, že nepošle-li mu dopis, bude jej nenávidět *Campaniano odio* (kampanovskou nenávisťou).

Zastavme se nyní u básní s náměty z oblasti náboženské či obecně etické. Jedná se většinou o texty s morálním akcentem, což je výrazný rys, který Campanově tvorbě dominuje. Srovnáme-li jej s jeho současníky, dává autor morálním ponaučením ve své příležitostné poezii větší prostor a moralizuje v podstatě v rámci všech žánrů. Absence mravnosti a zbožnosti podle něj relativizuje zásluhy i sebevětší nadání. Kritický a satirický tón zaznívá nejvíce v epigra-

mech, které jsou zaměřeny např. proti závidi a závidivcům (*Implacabile odium*) nebo proti pýše, zvláště když dotyčný nemá odpovídající schopnosti, což je případ některých básníků (*In Ocnum*).⁸ Předmětem kritiky je samozřejmě také nemírné pití (žertovný název epigramu *In Bumbalianum, In furacem bibonem*). Opakovaně se objevují apely na zbožný život, odsouzení modlářství a oddanost Kristu a pravé víře, jíž byla pro Campana protestantská konfese. Zde autor s evidentně osobním zaujetím někdy upadá až do patosu. Doslova rozhořčení pak vzbuzují v básníkovi některé zvlášť odporné zločiny, jako je např. zabití vlastního nenarozeného dítěte. Tento smrtelný hřích odsuzuje Campanus s velkou mírou expresivity, když pokládá provinilou ženu za horší než mytickou vražedkyni dětí Médeu:

*Quis furor? Ipsa tuo te in foetu Polla trucidas
et pateris telis vulnera facta tuis.
Mitior ah Medea fuit! Tibi nullus Iason
nulla mali pellex causa furoris erat.*⁹

V některých kratších básních autor pouze poukazuje na obecně platné gnómy, známé již z antiky či ze starozákonních mudroslovných knih, jako např. fakt, že stáří je moudřejší než mládí, bohatství nezakládá životní štěstí, ti, co činí nesváry, brzy zajdou, nebo oblíbený motiv nejen humanistických moralit, totiž vrtkavost štěstěny:

*Na koho štěstí se směje a kývá zjasněnou tváří,
komu přeje i slunce, posílá zářivé dny,
ten nechť odloží pýchu: jen chudé ať netrápí lidi,
kdo byl nedávno bohat, chudákem může se stát.
Nad smolu černější mraky jak dovedou na nebi vyvstat,
právě tak blahobyť velký často je vystřídán zlem.*¹⁰

Celkově je patrné, že přes dobovou konvenci, která texty s podobnými důrazy vyžadovala, byla zbožnost a z ní plynoucí mravnost nespornou a důležitou konstantou básníkovy života.

Campanus žil a tvořil v době, která byla přelomovou epochou, často označovanou jako manýristická. U mnohých jeho současníků (např. u zmíněného Pavla z Jizbice či Jiřího Carolida) lze manýristické rysy v tvorbě nalézt. Hluboké zakotvení ve víře, které je patrné z celé Campanovy tvorby, nebylo příliš živnou půdou pro vyjádření pocitů nejistoty, pochyb či skepse, tak typických pro přelom 16. a 17. století. (Nabízí se myšlenka, že o to horší byla dobová realita, které byl posléze nucen čelit.) Přesto se některé projevy manýristické poetiky v jeho tvorbě objevují. Ve sbírce *Centuriae duae Charitum* jde hlavně o hru s jazykem; převahu formální dokonalosti nad sdělností obsahu naznačují brilantní a místy až samoučelně hromaděné básnické ozdoby. Zvláště ironické a satirické texty jsou naplněné figurami, jako např. aliterace, polyptoton, paronomázie, anafora, epifora aj. Zpestřením sbírky je několik básní v řečtině či veršů makarónských (kombinace řečtiny s latinou). V tomto směru se Campanova tvorba velmi podobá textům jeho současníků.

Obavy z budoucnosti a dobově příznačné chiliastické nálady se přesto Campanovi zcela nevyhnuly, jak je patrné např. z básně věnované Jiřímu Aquinovi „v době zatmění Slunce“,

v níž se zamýšlí nad významem rozličných přírodních katastrof (též zjevení obligátní komety), které chápe jako neblahá znamení, vyjadřující ohrožení křesťanstva, nad nímž pláče sám Kristus. Rovněž vědomí pomíjivosti a krátkosti lidského života vyjadřuje např. báseň *In corruptelam munerum*, jež je monologem Smrti, která zdůrazňuje nepochybnou skutečnost, že je nejmocnější silou na tomto světě, proti níž člověka neochrání nic:

*Respice me, non sum, tua quae munuscula cures
nullaque me contra moenia robur habent.
Quo pede pulso casas, hoc alta palatia, turre,
inque pari precio dives egensque mihi est.
Nec me dona movent, nec mille repagula pellunt.*¹¹

Lze se rovněž domnívat, že Campanovo až úzkostné lpění na mravnosti a zbožnosti, které jsou jedinými integrujícími silami nejistého a měnícího se světa, je příznakem dobového životního pocitu. Není však naším cílem „zaškatulkovat“ autora, který sice tvořil v duchu své doby, ale zároveň její konvence překračoval. Ačkoli jeho básně v jejich původním jazyce (jehož znalců ubývá) stěží dnes najdou mnoho čtenářů, snad alespoň výběr překladů z jeho díla by své čtenáře najít mohl.

POZNÁMKY

- 1 Truhlář, A., Hrdina, K., pokr. Hejnic, J., Martínek, J.: *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, Praha 1966, s. 255.
- 2 *Centuriae duae Charitum seu Epigrammatum ad moecenates et amicos scriptorum*, M. Ioanne Campano Vodniano, Praeae 1600, s. A3a–A3b.
- 3 Businská, H.: *Renesanční poesie*, Praha 1975, s. 183.
- 4 Businská, H.: *Renesanční poesie*, Praha 1975, s. 185.
- 5 Op. cit., s. B2a.
- 6 Op. cit., s. D4a.
- 7 *Paulli a Gisbice Bohemi Schediamatum farrago nova*, Lugduni Batavorum 1602. Passim.
- 8 Báseň proti neumětelskému začátečníkovi, který se chce rovnat básníkům, jako je Borbonius či Chorinnus, je parafrází Horatia, jak doložil K. Hrdina. Viz Hrdina, K.: Ohlasy horatiovské u našich latinských humanistů, *Listy filologické* 63, 1936.
- 9 Op. cit., s. B6a.
- 10 Businská, H.: *Renesanční poesie*, Praha 1975, s. 183, 185.
- 11 Op. cit., s. A7a.

DIE BEMERKUNGEN ZU DER SAMMLUNG *CENTURIAE DUAЕ CHARITUM* VON JAN CAMPANUS VODŇANSKÝ

Zusammenfassung

Der Beitrag befasst sich mit einer der Sammlungen der Gelegenheitspoesie (*Centuriae duae Charitum*, hrsg. 1600) von Johannes Campanus Vodnianus, einem der bedeutendsten lateinischen Dichter um die Jahrhundertwende des 16. bis 17. Jahrhunderts.

Translation © Jaroslava Kolářová, 2006

Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
denivka@centrum.cz

ODKRYVÁNÍ TVŮRČÍCH POSTUPŮ V HALASOVÝCH PRÓZÁCH

PETR KOMENDA

Básníkovy prozaické texty se nacházejí na pomezí několika stylů.¹ V rozpětí mezi sdělnou a estetickou funkcí se tyto prózy někdy přiklánějí spíše ke sdělnosti, zaměřené na předávání informace adresátovi (esej *O poezii* a jeho další verze či příbuzné texty, esej *Obrazy* a jiné texty), jindy se jednoznačně prosazuje estetický záměr (především v „básních v prózách“ *Hérakles*, *Ženy v rouškách*, *Mrtvé tváře*), který rozrušuje primární sféru komunikace a zaměřuje pozornost na vytváření sekundárních korelací. Tyto sekundární korelace zajišťují autonomní pozici některých úseků textu. Ambivalentní pozice Halasova prozaického textu, kontrastní rozpětí mezi sdělností a estetickým často na ploše jediného odstavce, může osvětlit nejen specifické prostředky výstavby Halasových próz, ale také metodu psaní těchto textů. Pozice na pomezí svým kontrastním osvětlováním obnažuje básníkovy specifické postupy, skrze něž se v těchto zvláštních textových útvarech prosazuje jejich estetická hodnota.

Sdělná funkce Halasových próz se prosazuje především stylovým zaměřením, majícím často publicistický charakter (ten zde ponecháváme stranou), který však také inklinuje k rázu „odbornému“, jehož nejzřetelnějším projevem je výkladovost. Jednoznačně výkladové rysy lze najít například v Halasově nejznámějším eseji *O poezii*. Odstavce tohoto eseje postupně probírají dílčí témata, jako je báseň, básnická zkušenost, tvar díla atd., vztahující se k hlavnímu tématu – poezii. Princip výčtu se neprosazuje pouze v makrokompozici, ale také v mikrokompozici. Jeho základem je pro popis typická výpovědní formulace: „A je takové.“² „Každá dobrá báseň, co je to jiného než nevyčísitelný stesk po nevinosti prvních dnů světa, dnů dětství, ale je i stráží, která stále kujíc meč veršů neustává bojovati a hrotem slova prolamovati stydnoucí okoralost světa a věcí, a je i malou almužničkou pomáhající do vysněného nebe.“ (D IV, s. 60) Výkladový charakter textu se rovněž promítá do výstavby odstavce, jejímž nejčastějším případem je užití tematické posloupnosti s návaznou tematizací rématu v uvozujících výpovědích odstavce, za níž následuje tematická posloupnost s průběžným tématem. Kontextová zapojenost velké části výpovědí v rámci jednoho odstavce, umožněná tematickými posloupnostmi, někdy kontrastuje s tematickým skokem mezi dvěma odstavci i mezi některými výpověďmi, takže takto vznikají nové věcné souvislosti mezi příslušnými tématy výpovědí či hypertématy odstavců (viz střet dvou hypertémat, např. prostoty v poezii a žádané anonymity pro básníka (D IV, s. 69), a ustanovení soumeznosti mezi těmito jevy).

SENTENCE

Některé výpovědi Halasova textu však nebývají jednoznačně kontextově zapojeny. V pozdější verzi eseje *O poezii* z roku 1940 nalezneme výrok, který chybí ve verzi z roku 1937: „Básnická zkušenost je autonomní.“ (D IV, s. 60) Uvážíme-li předchozí a následující kontext, který zdůrazňuje poznávací procesy v poezii a básnické rušení souvislostí v ustanovené skutečnosti, zjistíme, že souvislost je více než volná. Ostatně mnohé výčtové formulace, sestavené podle principu „poezie je taková“, jsou sjednoceny pouze z hlediska tematického (podle tohoto principu se skládají celé odstavcové intervaly zvláště na začátku, ale také na konci eseje), zatímco pro réma bychom obtížně hledali společného jmenovatele (nejspíš vůbec neexistuje, jediným pojítkem je vnitřní zkušenost autora). Proto lineární posloupnost výpovědí není nijak pevně dána a jejich pořadí lze v rámci příslušných intervalů zaměňovat. Výsledkem tohoto postupu je sled sentencí,³ které jsou sevřeným a soběstačným útvarem, čímž se vytrácejí výkladové rysy textu.

Sentence je v Halasově tvorbě specifickým důsledkem autorova deduktivního postupu: „Poezie (téma 1) je (...) výslednicí a vlněním smyslové i intelektuální obraznosti národa (réma 1) (...). Jen si přiznejte, že také každý z vás (téma 2) (...) zahřešil veršem (réma 2) (...).“ (D IV, s. 61) Tento způsob argumentace se často vyskytuje v místech, v nichž se Halas s výzvou obrací přímo na adresáta. Jestliže vztah mezi rématem (1) a tématem (2) lze charakterizovat jako tematickou posloupnost s tématem odvozeným od rématu, pak pro réma (2) platí, že je rovněž na stejném principu odvozeno od tématu (1). Předmět řeči mezi tématy a rématy je založen na částečné totožnosti, v níž část zastupuje celek. Obě věty jsou vůči sobě ekvivalentní, avšak druhá věta je derivovanou konkretizací předchozí sentence, která abstraktně vyjadřuje fenomén poezie. Je možno se ptát, proč Halas užívá strategie od obecného k jednotlivému.

Zatímco indukce z hlediska tematických posloupností užívá analýzy a sleduje její jednotlivé kroky, což lze vyjádřit jako tematickou posloupnost s návaznou tematizací rématu, deduce naopak konkretizuje předchozí tvrzení, takže se jedná o tematickou posloupnost s tématem buď průběžným, nebo odvozeným od hypertématu; v Halasových prózách se vyskytují především tematické posloupnosti druhého typu. Indukce ve své čisté matematické podobě umožňuje nalézt vzorec pro určitou číselnou posloupnost, která je realizací daného vzorce. Avšak zkušenostní indukci nelze ztotožnit s tímto ideálním modelem. Induktivní vyvozování je vždy vzhledem ke zkušenosti nezavršitelné, neboť nepředvídatelná nová zkušenost přicházející v proudění času může ustanovený vzorec zcela rozvrátit. Pokud básník chce skrze nazření vyjádřit obecné poznání, formulované do sevřených sentencí, činí transcendentní skok, který přenáší řád poezie z časovosti do vněčasového. Poezie je věčná. Zkušenost s poezií je proto jejím potvrzením, totiž konkretizací – a dedukcí, jež směřuje od obecného k jedinečnému.

Halas v eseji *O poezii* neužívá analýzy, ale apeluje na posluchače, přesvědčuje je, dovolává se zkušenosti, která má intersubjektivní, nadčasový a kontemplativní charakter („Jen si přiznejte, že také každý z vás (...)“ (D IV, s. 61), „Vy všichni znáte ona muka skutečněné touhy (...)“ (D IV, s. 62)). Důraz na intersubjektivní zkušenost Halasovi umožňuje dovolávat se názorů jiných literárních autorit (časté citáty z děl F. X. Šaldy, W. Whitmana, A. Musseta, Ortegy y Gassetta aj.) a přejímat jejich výroky bez kritické revize, což je ostatně jedno z vysvětlení nepřítomnosti analýzy v Halasových esejích. Zkušenosti básníků je podle něj možno věřit (!) a je možno ji začlenit do Halasova souboru zkušeností o poezii. Mnohé Halasovy

obecné výroky – například „Básnická zkušenost je autonomní“ (D IV, s. 60) – jsou natolik samozřejmé, že se mohou stát opěrným pilířem jiným výroky, již ne tak samozřejmým, v nichž je zapsána básníková vnitřní zkušenost a které by nemusely být adresátem všeobecně sdíleny. Tento charakter mají zvláště pojednání o smutku v poezii, či výroky, že „netřeba víry k tvorbě“.

Jiným případem deduktivního postupu a ověřování zkušenosti je esej *Lyrik*, jenž je zkušenostní konkretizací. Halas – čtenář básníků zde často zdůrazňuje konstanty poezie, vyskytující se nejen u Vrchlického, ale například u F. X. Šaldy (esej *Šalda básník*). Mezi ně patří důraz na éros v básnickém díle,⁴ na zmnožování perspektiv, skrze něž je nahlížena věc,⁵ na korekci smyslů, která rozvrhuje polaritu viditelná a neviditelná.⁶ Výskyt těchto hodnot u různých, často protikladných básníků je stvrzením přesvědčení, že konstanty poezie „láska, boj, noc, smrt, narození, čas byly od věků a budou do konce světa, opakující se jen ve sterých obměnách“ (D IV, s. 79).

MONTÁŽ

Glosy zaznamenané Halasem na čtvrtkách papíru, jakési poznámky o poezii, se staly prvotním impulsem ke vzniku Halasova eseje *O poezii*.⁷ Předpokládáme, že heslovité glosy jsou později Halasem anaforicky spojovány podle syntaktického vzorce „A je takové“. Vzniká situace, kdy geneze eseje *O poezii* je do jisté míry analogická genezi textů v básnickově pozdním období, jehož nejvlastnějším vyjádřením je básnická sbírka *A co?*, přičemž první náznaky této nové tvůrčí metody nacházíme v druhé polovině třicátých let. Metodické postupy abreviace a amplifikace jsou proto důsledkem básnickovy práce s textem. Jestliže Halas v poslední verzi eseje *O poezii* do textu často vkládá sentence, které se nenacházejí v žádné z předchozích verzí,⁸ je to umožněno zvláštní tvůrčí metodou, která výpovědím vůči sobě navzájem ponechává značnou nespojitost. Rovněž glosy v prvotní verzi eseje *O poezii* poukazují na relativně volné pořadí – neexistuje pevně daná posloupnost mezi jednotlivými záznamy.

Básníková mozaiková metoda, jak ji pojmenoval Ludvík Kundera,⁹ vzniká uplatněním montáže několika textů, a to především přejímáním motivů a formulací z jednoho textu do textu druhého. Přejímání může probíhat na bázi zjednodušování, které je umožněno specifickou výstavbou eseje *O poezii*. Jde o abreviaci formulací založených na vzorci „poezie je taková“. Tento princip zvláště využívají Halasovy poválečné verze eseje.¹⁰

Halas však zejména užívá postupu opačného – směřuje od verze jednodušší k verzi složitější. Typickým příkladem montáže je vznik složitější verze eseje *O poezii*.¹¹ Montáž textů může probíhat dvojím způsobem. Některé texty mají k sobě tematicky velmi blízko, kontexty výpovědí se spíše doplňují. Pak dochází k prolínání textů, jednotlivé výpovědi se stávají variacemi na motivy nacházející se v paralelních výpovědích dalšího textu. Pokud se naopak kontexty stávají od sebe odlišující, dochází k přestrukturování formulací, motivy jednoho textu jsou rozptýleny po celé rozloze druhého textu a zařazeny do odlišných kontextů, které často nemají s původním tématem nic společného. Typickým příkladem prolínání textů je montáž stáří „*Od slov k obsahu*“ (D IV, s. 610–611), „*Slova na skřipci*“ (D IV, s. 612), „*Na prahu nové sezóny*“ (D IV, s. 85–96) a kostelecké verze eseje „*O poezii*“ (D IV, s. 59–80). Přestrukturování formulací můžeme pozorovat při přejímání motivů ze stáří „*O smutek a radost v naší poezii*“ (D IV, s. 97–99) do eseje „*O poezii*“. U obou postupů lze pozorovat, že básník při textových

změnách sleduje dvě osy: změny od aktuálních dobových narážek k nadčasovosti a změny směřující od popisných výpovědí k sevřenosti. V každém případě se ovšem Halas snaží udržet kontextovou soudružnost textu, vždy se pohybuje od sdělnosti k estetické funkci, vytváří paralelismy a seškrťává přebytečné syntaktické fráze.¹²

MEZI VÝKLADEM A BÁSNICKOU ZKUŠENOSTÍ

V Halasových esejistických prózách nacházíme dvojí způsob výstavby: první způsob je výkladový, zatímco druhý způsob směřuje k estetickému ztvárnění. Například v esejí *O poezii* Halas postupuje od všeobecné definice poezie dané jeho zkušeností k tématu básníka a jeho díla. Poté směřuje k tématu slova, jehož smyslem je prostota, následuje popis básnických prostředků, od nichž se básník zaměřil na českou básnickou tradici a její osobnosti, přičemž konstatuje spjatost básníka s rodnou zemí. Následující zřetelný kompoziční šev rozděluje esej na dvě části. Dosud popisovaná první část uvažovala poezii jako takovou, zatímco následující část druhá se zabývá problémem básníka a společnosti. Halas přitom zdůrazňuje básníkovu svobodu a jeho etickou odpovědnost vůči různým společenským determinantám. Odstavce jsou navzájem kontextově spojeny, hlavním pojivem je výkladová spojitost. Přesto se v esejí *O poezii* nalézají sentence, které velmi volně souvisejí s hypertématem příslušného odstavce a zároveň se mnohem bezprostředněji zaměřují na hypertéma celého eseje. Zatímco témata některých odstavců se ve svých výkladových pasážích vzdalují od základního hypertématu, jímž je obecně řečeno „řeč o poezii“, sentence neustále odkazují na to nejpodstatnější ve „zjevení poezie“. Prosazuje se dvojí způsob výstavby. První typ, výstavba hierarchická (pyramidální), spočívá na výkladovém charakteru eseje. Mezi příslušnými intervaly je věcná i kontextová návaznost. Druhý typ, výstavba kruhová, je založen na specifickém soustředném vztahování sentencí k základnímu hypertématu, kdy sentence s dílčími tématy odstavců souvisejí velmi volně. Soustředná výstavba směřuje k estetickému ztvárnění, opírá se o anaforické sjednocování témat a zmnožování rémat, takže relativizuje logickou a věcnou kohezi textu. Je zde zachycena mnohost zkušenosti, která obkružuje ono podstatné – centrum. Odtud vyplývá ambivalentní postavení eseje, jeho zaměření na sdělení, aniž by postrádal estetické kvality.

Variantské přeskupování sentencí se vztahuje k soustředné výstavbě esejů. Sentence jsou na sobě v podstatě nezávislé a jejich pořadí může být často libovolné, proto v jiné verzi eseje *O poezii*, která se nazývá *Okolo poezie* (D IV, s. 80–81), jsou výroky v odlišném seřazení, ačkoli kompozice této stati (včetně pyramidální a soustředné výstavby) je velmi podobná kompozici eseje *O poezii*. Mezi rématy sentencí by se obtížně hledal společný jmenovatel, naproti tomu témata mají jediného jmenovatele – poezii, což vede k sjednocování do anaforických svazků.

PERIODA

Výčet, typický výkladový prostředek, může v Halasových prózách nabývat estetických kvalit. Jestliže je ve struktuře výpovědi užít v souladu s dalšími jazykovými prostředky, vzniká specifická souhra výstavbových prvků, kterou nenalezneme v přirozeném jazyce: „Jen vizte příklad slunečnic van Goghových, toho slunce, vytlačeného z tuby, jablka Cézannova, které je jen záminkou, aby vzniklo jablko, řekl bych kosmické, kytary Picassovy, která zní harmonií

plodných oblin, pleti Renoirovy, plně zlatého proudění v modrém žilobití, tance Matissova, který napovídá vesmírné kolotání, vtěleného smutku něhy Modiglianovy, a tak donekonečna by se daly nacházet příměry a příklady, které seskupeny dávají nám tušení prvých dnů světa a ztraceného ráje, ráje, kde plevel pouček nevyrazí ani klíčkem, jak je nepotřebná, a plamenný meč uchvácení rozbíjí jakékoliv hnidopišství.“ (esej *Obrazy*, D V, s. 40) Syntaktické paralelismy umožňují rozpoznat jednotu ve větněčlenském pořadí u všech výpovědí. Zároveň se výčet přetváří do „zmnožování“ a konečná množina prvků se stává potenciálně nekonečnou, kdy lze zmnožovanou řadu libovolně rozšiřovat. Zavedení diferenciacie v lexiku nachází oporu v syntaxi. Pevné pozice větných členů ve výpovědi, které se opakovaně a identicky realizují v každé následující výpovědi, vytvářejí prostor ke vzniku neustále se zmnožujícího syntaktického vzorce. Ve zde uvedeném případě jde o neustálé zmnožování neshodného atributu. Jestliže uvozující frázi „jen vizte příklad“ chápeme u následujících výpovědí jako výpustku, pak lze ustanovit invariantní syntaktický vzorec „Jen vizte příklad + čeho (atribut neshodný s atributem shodným v inverzním pořadí)“. Konkretizací vzorce se uplatní konkrétní výpovědi typu „jen vizte příklad jablka Cézannova“ či „jen vizte příklad kytary Picassovy.“ Zmnožení, jež je součástí textu jako takového, je zvláštním důsledkem básnickových tvůrčích způsobů, které nepatří k textu samotnému, ale spíše souvisí s jeho genezí, s metodou amplifikace a abreviace textu.

Základní strukturní vztah mezi syntaktickým vzorcem a jeho zmnožováním ustanovuje specifický textový útvar – periodu, vymykající se z primární sféry jazyka užitím paralelismů nejen v rovině syntaktické. V nejobecnějším smyslu, při odsunutí normativních charakteristik, je perioda definována Felixem Vodičkou jako „celek strukturní, schopný vnitřní přestavby složek (...). Při nejširším pojetí a vymezení je perioda delší promluvový celek, který se jasně rozpadá na dvě, případně i více částí, jejichž vzájemný vztah je takový, aby vynikla vnitřní jednotu a umělá jeho výstavba.“¹³ Z tohoto hlediska se jako nejzákladnější vlastnost periody jeví skutečnost, že je schopna vytvářet vyšší významový celek, aniž by nutně muselo jít o souvětí: tento textový útvar může do sebe zahrnout i několik samostatných vět. Perioda je proto po stránce významové vždy nadřazena větě.

Jestliže strukturní vztah mezi syntaktickým vzorcem a jeho zmnožováním ustanovuje periodu, pak může být zmnožení syntaktického vzorce založeno buď na predikátové, nebo na subjektové frázi, řidčeji bývají u Halase zmnožovány také jiné větné členy. Jestliže je položen důraz na predikát, dominantní pozici zaujímá sloveso a jeho valence (intencionálnost slovesa), zajišťující soudružnost periody, která se proto netřísťí do osamocených intonačních úseků: „Podívejte, tu vesmírnou, myslivou tvář syna Jovova, vyhlédající nepohnutě s obočím svrastělým zpod přilbice lví, tvář těžkou a zrytou, prolámanou a rozklovanou! Podívejte, to tělo bitce proklaté, potřhané a zjitřené solí potů. Je mládím světa.“ (*Hérakles*, D V, s. 74) Jinde je do výstavby periody začleněno nejen valenční doplnění slovesa, ale také jeho nevalenční rozvíjení: „Půjde Apollo, držitel míry, lásku si nevynucující, půjde stranou poddanství věcem, daleko od předpisovačů pravd, smiřuje okamžik s věčností. Půjde pobratřen s Dionýsem v dohodě snášenlivé, k tancům po práci a ke zpěvům po myšlence.“ (*Hérakles*, D V, s. 78)

Všimněme si, že verbum je v básnické próze *Hérakles* velmi často kladeno na začátek periody, zatímco jeho pravovalenční doplnění (především objektové) přísluší k rématu, aby bylo možné je dále rozvíjet dalšími atributy, polovětnými konstrukcemi či vedlejšími větami. Anaforické užití slovesa se stává základem periody: právě z něho vytryskávají nová a nová rémata s obrovskou zásobárnou atributů.

Zmnožování syntaktického vzorce na subjektové bázi má poněkud odlišnou podobu. Anaforické substantivum či zástupné deiktické formy a jejich synonyma jsou opakovaně realizovány právě proto, že přívlaskové zmnožování je záměrem a je vlastním podnětem k využití anafory. V těchto přívlaskcích je schraňováno vše podstatné, jež se vztahuje k subjektu: „On, kdysi „blázen z Pampeluny“, který od světelkování citů dospěl k jejich odměřené sošnosti, básník tažných veršů odchodů a návratů, on, který věděl, kdy báseň má vejít v mlčení, (...), básník, který nepaběrkoval v rosné sklizni jiskřící jakoby z dávnosti dnů prvních, lyrické kníže, přirážející za skončenými ději bronzové veřeje svých slok, (...), on, který proti malichernosti veršování kladl úsilí své poezie, (...).“ (*Za Karlem Tomanem*, D IV, s. 286) Pro zmnožený syntaktický vzorec je příznačný opakovaně shodný sled větněčlenských pozic ve výpovědích po sobě následujících. Větněčlenské pořadí je v periodě často závazné, což je jeden z důvodů, proč lze mluvit o opakované a identické realizaci téhož syntaktického vzorce na jazykový materiál. Závazný větněčlenský sled věty je podstatným činitelem podílejícím se na vytváření Halasovy periody.

Pomocným výstavbovým prostředkem periody je anafora, která opakováním slov syntaktický vzorec zviditelňuje a zvýrazňuje jeho kontury, udržuje celistvost textu vzhledem k bohatému rozvíjení rematické složky výpovědi: „Jeho cesta od „apoštola nového žití“ přes „kovkopa v modrém zlatodolu“, ta cesta od já k my, od literatury k životu, od papíru k ohni, cesta „rytíře bez bázně a hany“, jíž proběhl ve vzácném souladu člověka s básníkem, bude ukazatelem příkladné věrnosti k sobě i věrnosti k lidu.“ (esej *Za S. K. Neumannem*, D IV, s. 269) Anaforické substantivum „cesta“ a anaforické předložky „od“ a „do“ poskytují prostor pro vzájemné srovnávání zmnožovaných a vůči sobě synonymních substantivních frází. Naskupení rémat k anaforickému tématu a jejich případné rozvíjení dalšími tematicko-rematickými nexy zajišťuje dynamiku výpovědi.

Méně častým případem v Halasově periodě je zmnožování také jiných větných členů než subjektu a predikátu. Tyto útvary jsou často na pomezí běžných Halasových souvětí, jež rovněž užívají několikanásobné větné členy; rozhodujícím kritériem pro přisouzení textového útvaru k periodě je záměrné budování větněčlenských paralelismů: „Ano, jeho démantná kosa (...) blýská a svíští jedinečně a neopakovatelně do našich očí a srdcí, a ohňostroje i výbuchy (...) vždycky zůstanou spásným ohněm v dálce (...).“ (*Šalda básník*, D IV, s. 252–253) Zdvojení větněčlenských pozic má v dané periodě symetrický charakter.

Výstavbové prvky periody (syntaktický vzorec, zmnožení větných členů, anafora a další) bývají jednorázově užívány v Halasových větách a souvětích a účastní se jejich sdělné funkce. Ovšem pokud jsou začleněny do struktury periody, podílejí se na vzniku textového útvaru s funkcí estetickou. Usouvztažnění výstavbových prvků vede k vytváření sekundárních korelací, kdy vztah symetrie a asymetrie navazuje na vztah mezi syntaktickým vzorcem a principem zmnožování. Tyto vztahy náležící sekundárnímu modelujícímu systému zavádějí mezi prvky ekvivalenci.¹⁴

Symetrie syntaktických vzorců poskytuje prostor pro působení různorodého lexika. Pokud by se syntaktický vzorec a princip zmnožení vzájemně nepodporovaly, efekt by se vytratil, slova by byla ponechána svému chaotickému beztvaremu těkání a syntax by se proměnila v abstraktní schéma. Jelikož princip zmnožování ve vztahu k opakované realizaci vzorce vyžaduje specifickou metodu psaní, protíná se na tomto místě způsob psaní a ekvivalenční vztahy; setkávají se zde synchronie textu a diachronie jeho vzniku: ekvivalence je předurčena tvůrčím činem.

V periodě lze pozorovat její specifickou rytmizaci. Polokadence rozděluje periodu do několika intonačně samostatných úseků, takže je jedním z činitelů vytvářejících rytmiku periody, jež vyrůstá z dualismu symetrie – asymetrie a z přítomnosti paralelismů. Lze dojít až k následující analogii: schéma syntaktického vzorce můžeme chápat jako metrum, které je prostřednictvím polokadence realizováno do konkrétního útvaru, a realizovaný syntaktický vzorec se tedy může v téže periodě případ od případu od předešlého lišit, tak jako se od sebe rozrůžňují invariant a varianta. Na oně „rytmické“ diferenciaci se výrazně podílejí fakultativní činitelé, jako jsou vedlejší doplňující tematicko-rematické nexy, polovětné konstrukce, elipsy, vsuvky, zatímco obligatorní činitelé (především syntaktický vzorec ve vztahu k principu zmnožování) zajišťují kontinuálnost rytmu i soudružnost periody.

Ovšem v některých případech se u Halase vskutku prosazuje rytmizovaná próza. Korepondence opakovaných realizací syntaktického vzorce a rytmických klauzulí vytváří v Halasově próze *Hérakles* (D V, s. 74–78) rytmizované útvary, které mají v jistém smyslu blízko k básníkovým periodám. Přestože je kód prózy založen na lineárně plynoucím řečovém toku, souhra syntaktických vzorců s rytmickými klauzulemi přibližuje textové útvary *Hérakla* kódu poezie. Podstatný rozdíl mezi kódem prózy a poezie je však zachován. Jestliže v poezii rytmický impuls dává vzniknout očekávání, že jeho následná realizace potvrdí dosavadní rytmické uspořádání, v próze se rytmický impuls nevytváří, rytmizaci nadvětného útvaru pozorujeme až zpětně, dodatečně. Je-li rytmus základním konstitutivním prvkem poezie, rytmizace prózy bývá vnímatelem zaregistrována teprve tehdy, když je podepřena dalšími příznakovými činiteli, jako jsou syntaktické paralelismy, inverzní slovesled nebo kvantita. Indexálním ukazatelem rytmizace prózy bývá nejčastěji klauzule, která se vyskytuje na konci intonačních celků vět-ných a nadvětných útvarů. V *Héraklovi* mívá nejčastěji podobu trochejského nebo daktylského spádu: „A jasný **Apollo** (zvýraznění – P. K.), znaje meze svého **rozmyslu**, položí výpočty své k nevypočitatelnému **Dionýsovu** a laskavě mu **pokyne**, aby roztančil révou a žárem **střízlivost**, počne-li propadat chladu.“ (D V, s. 78) „To je on! Už v kolébce drtil obludné **hady**, rdousil pak lvy, zavaloval **hydry**, svazoval **kance**, šval kovonohé **laně**, zaháněl a pobíjel zlověstné **ptáky**, zbavoval královny **pásů**, smýčil neřádstva **chlévů**, přivlékal supící **býky**, proháněl lidožravá **koňstva**, přeplavoval **stáda**, otrhával zlaté **plody** a vyvlékal obludy z **temnot** (...).“ (D V, s. 74)

V esejích a medailonech o autorech (například esej *Šalda básník, Za Karlem Tomanem, Za Jiřím Mahenem, O Josefu Horovi*) lineárně plynoucí výkladové partie často zachycují události ze života spisovatele, jejichž poskládáním vzniká ucelený příběh. Příznakový fakt, že lineární větné členění nehraje rozhodující konstitutivní úlohu ve struktuře periody, ji vyčleňuje z proudu řeči prozaického textu; perioda se tak vzhledem k celkovému textu vykazuje jako autonomní, relativně nezávislá jednotka (podobně jako sentence), která v sobě obsahuje nejen sdělnou funkci, ale především funkci estetickou. Periodu i sentenci lze chápat jako znak poukazující především k sobě samému. Svěbytnost periody je založena na principech syntaktického vzorce, zmnožování a dalších výstavbových prvcích (anafora, izotopie, paralelní tematicko-rematické sledy...).

Přestože je tedy nadvětný útvar Halasovy periody účasten lineárního toku řeči a stává se výstavbovým prvkem kódu prózy, skrze systematické užití paralelismů, a to nejen syntaktických, se vyčleňuje ze syntagmatické následnosti a aktualizuje tak osu paradigmatickou. Prostřednictvím aktualizace paradigmatické osy, prostřednictvím paralelismů se perioda vymezuje

vzhledem k okolnímu textovému prostředí, které sleduje především časový lineární průběh. Poznamenejme, že akt vyčlenění je vnímatelem registrován až posléze, nikdy nelze v průběhu čtenářského aktu přes jisté pravidelně se vyskytující indexální poukazy (nejzřetelnějším indexem je anafora) s jistotou říci, že právě nyní se struktura periody realizuje. Architektonický celek tohoto útvaru je zachytitelný teprve při zpětném pohledu.

Perioda, jeden z prostředků umělecky zaměřené prózy, má své kořeny v klasické latinské literatuře. V českém prostředí se rozvinula především v období humanismu. Jestliže ještě v údobí baroka si uchovávala kontinuitu s předbělohorskou epochou, s nástupem obrození a vznikem novočeské prózy ztrácí své dominantní postavení, až je posléze téměř vytlačena a ocitá se na periferii literatury jako prostředek čistě archaický.¹⁵ Oživení periody ve dvacátém století v díle Vladislava Vančury je již vnímáno jako příznakový fakt – tento nadvětný útvar se konstituuje jako příznakový činitel na pozadí prozaického řečového proudu, který se prosadil v nejzřetelnější podobě v díle Ivana Olbracht a Karla Čapka.¹⁶ Z tohoto hlediska je Halasova perioda jistou analogií k úsilí Vladislava Vančury, jenž zakládá větnou výstavbu na snaze „stěsnat co největší množství dílčích významů do sémantické rozlohy věty“.¹⁷ Srovnání Halasovy a Vančurovy syntaktické výstavby textů by si zasloužilo detailnějšího zkoumání, naše poznámky k tomuto tématu jsou proto jen předběžné. Jestliže Vančurova syntax vyžaduje při převládající významové akumulaci „zvýšenou syntaktickou soudružnost věty“, pak právě ve významové akumulaci, v hromadění protilehlých významů, ve významově nečekaných zvraťtech lze spatřovat osobitost Vančurova stylu.¹⁸ To znamená, že perioda je v tomto rámci pouze jedním z prostředků, který spíše ony významové zlomy uhlazuje, než vyhrocuje. Vančurova a Halasova věta se tak liší především ve svém významovém zaměření. Jestliže Vančurova prozaická věta na sebe navrhuje významové zvraty a ostré přechody mezi jednotlivými slovy (významy slov se střetávají), Halas v esejích spíše usiluje o překlenují významových rozdílů mezi slovy budováním paralelních synonymických (i antonymických) dvojic či trojic slov. Jsou-li Vančurovy ostré přechody ztvárněny skrze nespojitelnost lexika, Halas se spíše orientuje na hledání lexikální spojitelnosti.

PERIODA A SENTENCE

Periody se v Halasových textech nevyskytují nijak systematicky, jsou spíše roztroušeny po rozloze textu a jsou střídány sentencemi, které mají zcela odlišnou výstavbu. Halasův prozaický text čtyřicátých let se tak jeví jako struktura složená z paralelně se vyskytujících period a sentencí, které prostřídávají citáty různých autorů a výkladové i jiné partie. Sentence a perioda se představují jako vzájemné polarity v Halasově esejistickém textu. Z těchto rozdílných útvarů vyplývají odlišné prostředky pro jejich výstavbu. Zatímco sentence je maximálním zhuštěním viděné a reflektované zkušenosti a opírá se o mimojazykovou skutečnost, perioda poskytuje možnost zachytit rytmiku v proudění řeči a poukazuje k jazyku a k vnitřním textovým vztahům. Při práci s rukopisy, kdy se transponují motivy a formulace, může Halas zachovat periodu pouze tehdy, vytváří-li varianty téhož textu (viz například esej *Obrazy*, básně v próze *Ženy v rouškách* a *Hérakles*¹⁹), takže vzhledem k ostatním prózám je přenesení periody neproveditelné.²⁰ Naproti tomu se sentence často nachází v různých textech v té samé nebo jen málo pozměněné formulaci. Úsporné zachycení vnitřní zkušenosti v její celkovosti, relativní vyváženost z okolního kontextu, to vše umožňuje mnohonásobnou transpozici sentencí bez

podstatných změn v jejich struktuře. Z tohoto hlediska má sentence velmi blízko k motivu: obojí lze poměrně snadno „přenášet“.

Z úhrnné perspektivy vymezujeme na základě našeho zkoumání dva typy promluv, kdy jednohlasí periody se vymezuje vůči mnohohlasí sentencí a textů skládaných z potenciálně přenosných motivů. V prvním případě perioda a jiné nadvětne, tj. textové útvary (viz básně v próze *Ženy v rouškách*, *Hérakles*, esej *Obrazy*) si zachovávaly v průběhu textových změn celkový kompoziční rámec, textová makrostruktura se jevila jako poměrně konstantní. Mimořádnou variabilitu však při srovnání textových verzí prokázala textová mikrostruktura, v níž se aktualizoval akt pojmenování. Jestliže v těchto mikroskopických vrstvách lze na základě dochovaných pramenů sestavit reálné (nikoli pouze hypotetické) minimální modely autorského rozhodování, z hlediska celkové kompozice jednotlivé verze textů prvního typu promluvy směřují od variability k výslednému invariantu, který v závěrečném aktu zveřejnění předchází verze ruší. V tomto smyslu lze genetickou řadu jednotlivých verzí prvního promluvového typu považovat za řadu kauzální.

Druhý typ promluvy je reprezentován vývojovou linií eseje *O poezii*. Jestliže drobné mikrostruktury textů jsou přenosné z textu do textu, aniž by se příliš proměňovaly, a jsou proto konstantní, textová makrostruktura se projevila jako velmi proměnlivá. Sledujeme-li vývojovou řadu eseje *O poezii* od esejistických úvah *O smutek a radost v naší poezii*, *O smyslu básnictví*, *Netřeba víry k tvorbě až po statě Od slov k obsahu*, *Slova na skřipci*, *Na prahu nové sezóny*, kdy ze všech těchto textů krystalizoval závěrečný text, zjišťujeme relativní autonomnost jednotlivých textů, jejich vzájemnou nezávislost, skrze niž se ustanovují intertextové vztahy. I přes existenci poslední verze eseje nelze předchozí texty považovat za textové verze, ačkoli z nich jistě lze sestavovat stemmata. Proto se domníváme, že kauzální vztahy mezi těmito texty jsou překlenuty vztahy intertextovými. Stať *O smutek a radost v naší poezii* se spíše přimyká k textové vrstvě sbírky *Kohout plaší smrt*, stať *O smyslu básnictví* spíše souvisí s tvůrčím obdobím sbírky *Dokořán*, než aby bylo možno tyto texty jednoznačně podřídít vývojové posloupnosti Halasovy poetologické eseje. Skrze zjištění intertextových vztahů a odhalení principu montáže se vnímateli otevírá možnost zkoumat básníkův přístup k jazykovému materiálu, který se proměňuje ve specifický dešifrující kód („mozaikovitost“).

POZNÁMKY

- 1 Halasovy esejistické prózy nalezneme ve čtvrtém a pátém svazku díla: F. Halas: *Imagena*. Praha 1971 (eds. F. X. Halas a L. Kundera), F. Halas: *Obrazy*. Praha 1968 (eds. F. X. Halas a Ludvík Kundera). Ve studii budou tyto svazky označeny D IV a D V.
- 2 Červenka, Miroslav: Vyprávění a popis z hlediska aktuálního větného členění. In: *Obléhání zevnitř*. Praha 1996, s. 199: „Typické výpovědi tvořící popis mají podobu „A je (bylo) takové“, „A je (bylo) tam“, přičemž „takové“ stojí za označení vlastnosti a „tam“ za okolnostní určení (...)“
- 3 *Slovník literární teorie* (redigoval Štěpán Vlašín, Praha 1977) definuje sentenci takto: „(...) průpověď – hutně, výstižně a výrazně formulovaná vážná myšlenka nebo mravní zásada. (...) sentence vyjadřuje všeobecně platné nadčasové soudy. Sentence bývají uspořádány v samostatných sbírkách (...), nebo jsou včleněny do jiných literárních textů.“
- 4 D IV, s. 229: „I dobývání samé poezie má do sebe cosi z aktu.“
- 5 D IV, s. 228: „Desítky pohledů nečekaných a nových najde na jednu a touž věc, otáčí ji, nemaje stále dosti (...)“ Toto je spíše Halasova autocharakteristika než charakteristika básníka Vrchlického.
- 6 D IV, s. 239: „Zavře-li oči, jeho vnitřní vidění nedosahuje té síly, slábne, není-li korigováno sítěmi.“ Viz též esej

Tři cesty do tmy (D IV, s. 220): „Neklid smyslů, které čím dychtivěji zmocňují se viděného, tím lačněji hmatají po nadmyslnu, (...)“

- 7 Halas, František Xaver: Halasův esej O poezii, *Česká literatura* 15, 1967, č. 1, s. 52–53: „Prof. Glivický (...) mi dále sdělil, že si pamatuje, že básník měl svou přednášku napsanou jen heslovitě na čtvrtkách papíru.“ Zde poznamenejme, že tyto glosy mají velmi blízko k jiným Halasovým záznamům – k trhacím blokům.
- 8 Například v kostelecké verzi eseje *O poezii* nalezneme výrok, který se v předchozí verzi nevyskytuje (D IV, s. 65): „Ne, co dělá básník v životě, ale co dělá se životem, budiž vaší starostí.“
- 9 Kundera, Ludvík: *Dolores čili V mlýnici protikladů*. In: F. Halas: *A co básník*. Praha 1983, s. 20: „S tradičně malým porozuměním se setkává Halasova tzv. mozaiková pracovní metoda“, (...) což je „literární varianta metody výtvarné koláže, tím osobitější, že se tu v ostrém střihu vedle sebe nekladou cizí citáty (...), nýbrž (...) výroky (...) autora samotného.“
- 10 Srov. Halas, František X.: Halasův esej O poezii, *Česká literatura* 15, 1967, č. 1, s. 47–68.
- 11 Postupný vznik eseje *O poezii* je podrobně popsán ve stati F. X. Halase: Halasův esej O poezii, *Česká literatura* 15, 1967, č. 1, s. 47–68. Podrobný ediční komentář nalezneme rovněž ve IV. svazku Díla Františka Halase: *Imagena*. Praha 1971, s. 589–612.
- 12 Srov. esej *O poezii* (D IV, s. 73): „Opravdová láska demonstruje se v tichu a opravdové vyznání lásky k národu a zemi se napíše jednou za život.“ Viz též „Slova na skřipci“ (D IV, s. 612): „Opravdový cit se demonstruje v tichu a mimo diváky. Horoucí vyznání se napíše jednou za život, stačí báseň, a podaří-li se – a to je již co říci – snad i celá sbírka, nelze však přejít bez uzardění kolem toho, co se děje okolo nás.“
- 13 Vodička, Felix: *Počátky krásné prózy novočeské*. Praha – Jinočany 1994, s. 89.
- 14 Lotman, Jurij, Michajlovič: Primary and secondary modeling systems. In: *Soviet Semiotics (an Anthology)*. Edited, translated and with an Introduction by Daniel P. Lucid. Baltimore, London 1988, s. 95.
- 15 Vodička, Felix: *Počátky krásné prózy novočeské*. Praha – Jinočany 1994, s. 78–108.
- 16 Mukařovský, Jan: Řeč k tryzně. In: *Studie z poetiky*. Praha 1982, s. 776.
- 17 Mukařovský, Jan: Vančurovská prolegomena. In: *Cestami poetiky a estetiky*. Praha 1971, s. 234.
- 18 Tamtéž, s. 234–246. Srov. Mukařovského úvahu (s. 239): „Významová akumulace u Vančury má ten následek, že významový proud věty i širšího kontextu (...) probíhá cestou co nejsložitější, co nejméně přímou (...).“
- 19 U každé z těchto práz se zachovaly tři různé varianty textu.
- 20 Při textových variantách se u period většinou proměňují jen stylistické akcenty.

PRAMENY

HALAS, FRANTIŠEK: *Imagena* (D IV). Československý spisovatel, Praha 1971.

HALAS, FRANTIŠEK: *Obrazy* (V). Československý spisovatel, Praha 1968.

LITERATURA

ČERVENKA, MIROSLAV: Textologie a semiotika. In: *Obléhání zevnitř*. Torst, Praha 1996, s. 213–232.

ČERVENKA, MIROSLAV: Vyprávění a popis z hlediska aktuálního větného členění. In: *Obléhání zevnitř*. Torst, Praha 1996, s. 187–212.

DANEŠ, FRANTIŠEK: Odstavec jako centrální jednotka tematicko – kompoziční výstavby textu. *Slovo a slovesnost* 55, 1994, č. 1, s. 1–17.

DANEŠ, FRANTIŠEK: Typy tematických posloupností, *Slovo a slovesnost* 29, 1968, s. 125–141.

HALAS, FRANTIŠEK XAVER: Halasův esej O poezii, *Česká literatura* 15, 1967, č. 1, s. 47–68.

HOMOLKOVÁ, MILADA: Vyjádření o jazyce a řeči v publicistických projevech Františka Halase, *Naše řeč* 66, 1983, č. 5, s. 225–235.

KUNDERA, LUDVÍK: Dolores čili V mlýnici protikladů. In: F. HALAS: *A co básník*. Československý spisovatel, Praha 1983, s. 7–32.

LOTMAN, JURIJ, MICHAJLOVIČ: Primary and secondary modeling systems. In: *Soviet Semiotics (an Anthology)*. Edited, translated and with an Introduction by Daniel P. Lucid. Baltimore, The Hopkins University Press, London 1988, s. 95–98.

MUKAŘOVSKÝ, JAN: Vančurovská prolegomena. In: *Cestami poetiky a estetiky*. Československý spisovatel, Praha 1971, s. 234
VODIČKA, FELIX: *Počátky krásné prózy novočeské*. H & H, Praha – Jinočany 1994.

DETECTING CREATIVE METHODS IN HALAS' WORKS OF PROSE

Summary

The current study investigates creative techniques exploited in Halas' essayistic works of prose and points out the connectedness between the techniques and the general form of the works of poetry. The following elementary forms are distinguished: maxim, period (complex sentence), montage. Correlations between period and litany, montage and Halas' late works of poetry are also specified.

Translation © Jindřiška Pilátová, 2006

Mgr. Petr Komenda, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
petrkomenda@seznam.cz

MATĚJ TANNER ZNÁMÝ NEZNÁMÝ

MARKÉTA KOSTKOVÁ

Po několika stech letech byl tento pozoruhodný autor doslova vzkříšen záslužnou ediční prací ostravských autorů Jana Malury a Pavla Koska, kteří vydali roku 2001 jeho česky psaný spis *Hora Olivetská*.

Matěj Tanner, člen jezuitského řádu Tovaryšstva Ježíšova, patřil svou tvorbou i působením ke skupině vysokého vlasteneckého kléru, silně formujícího kulturní život v českých zemích barokní doby 17. století. Vedle svého bratra Jana Tannera, autora literárněhistorických a ha-giografických prací, je v literární historii méně známou postavou, přestože byl v církevním a univerzitním prostředí 2. poloviny 17. století mnohem výraznější osobností. I když oba Tannerové coby činní spisovatelé byli blízkými přáteli Bohuslava Balbína a vynikali svými univerzitními a církevními hodnostmi, syntetické literární dějiny o nich až na výjimku Jaroslava Vlčka mlčí; jejich jména se nenacházejí ani ve jmenném rejstříku Mukařovského akademických dějin ani v dějinách české literatury Arne Nováka či Jana Jakubce. Pouze akademické dějiny z roku 1959 zmiňují jeden údaj, a to Kadlinského překlad knihy Jana Tannera o sv. Václavovi. Jaroslav Vlček podává informace o Tannerově česky psaném díle *Bič Kristů*, z něhož uvádí několik rozsáhlých ukázek, a v závěru kapitoly odkazuje na životopisné údaje obsažené ve spise *Böhmische, Mährische und Schlesische Gelehrte* od Františka Martina Pelzla, který o Tannerovi mimo jiné píše: „Er war scharfsinnig, gelehrt, klug, tugendhaft und besass alle Eigenschaften, die den grossen Mann in der Gesellschaft auszeichneten. Wer ihn mit Undank belohte, dem suchte er am Gutes zu tun.“¹ Pelzl také uvádí zajímavý fakt, a to, že v české provincii jezuitů vzniklo cca za 230 let jejich působení 1573 knih ať už zaměřených historického, teologického či beletristického.² Šlo povětšinou o spisy hodnotného charakteru, avšak dosud nezapojené do kulturních souvislostí.³ Syntetické dějiny literatury uvádí pouze několik jmen jezuitských autorů s několika málo vybranými spisy, a tak vzbuzují dojem o úzké vrstvě vědecké a beletristické tvorby, což právě Pelzlův početní údaj popírá. Až další nové studie mohou doslova vytáhnout na veřejnost a včlenit do dějin literatury spisovatele zůstávající ve stínu, mezi něž patřil i Matěj Tanner.

Matěj (Matyáš, lat. Mathias) Tanner se narodil 28. 2. 1630 v Plzni, zemřel 8. 2. 1692 v Praze M.S. (Phil. Dr., Theol. Dr.)⁴ Již jako šestnáctiletý, v září 1646, nedlouho po smrti svého otce, vstoupil do jezuitského řádu, který jej po absolvování noviciátu v Brně řádně vyškoleného vyslal jako učitele do svých vzdělávacích ústavů. V letech 1648–51 učil na nižším gymnáziu v Jičíně a Kutné Hoře. V dalších letech studoval filozofii a teologii na pražské Karlo-Ferdinandově univerzitě, kde pak přednášel výklad sv. Písma, polemiku, filozofii a další obory.

Počátkem šedesátých let působil v Olomouci jako univerzitní profesor etiky, akademický kazatel a zповědník. Po návratu do Prahy roku 1662 obdržel vědecké tituly doktor filozofie a teologie a od roku 1670 dosáhl mnoha významných hodnostářských funkcí – od téhož roku zastával funkci představeného řádových domů v Praze a Kutné Hoře, v letech 1674–75 byl rektorem pražské univerzity a dvakrát zvolen provinciálem české jezuitské provincie (1673–76) a (1686–89); v této funkci nejvyššího představitele české jezuitské provincie se v Římě dvakrát účastnil volby nejvyššího představeného řádu, generála Tovaryšstva Ježíšova. V souvislosti s jeho úřadováním ve vysoké funkci provinciála se nám dochovaly tři zajímavé informace. První z nich se týká Balbínova sporu s hrabětem z Martinic při vydání díla *Epitome*. V té době hráli podnětnou úlohu oba bratři Tannerové. Jan Tanner udržoval s Balbínem trvalou osobní korespondenci, stal se jeho přítelem v nouzi, poskytl mu psychickou podporu a Balbín mu za to byl později velmi vděčný. Matěj Tanner z pozice hodnostáře přesunul Balbína na jiné působiště řádu SJ. Další dvě informace se týkají Tannerových vlasteneckých zásluh ve věci českého jazyka.⁵ Jako provinciál nařídil povinné vyučování a zkoušky z českého jazyka na všech latinských jezuitských školách a umožnil realizaci českých kázání v některých pohraničních oblastech českých zemí, tedy v některých zčásti německých městech, např. v Opavě. Když 8. února 1692 zemřel a byl pochován v pražském kostele sv. Mikuláše, pronesl kanovník Adam Ignác Mladota ze Solopisk elogium na nesmrtelnost památky zesnulého, kterou mu připravily „summa doctrina et virtus ac praecipue aequabilis ille suavitatis tenor“.⁶

Informací o jeho soukromém životě a rodině mnoho není, neboť nejstarší farní matriky města Plzně uvádějí rodopisná data až od roku 1648. Dochovalo se ale několik zajímavých zpráv z *Pamětí plzeňských* Mistra Šimona Plachého z Třebnice a z *Plzeňské kroniky* Matějova staršího bratra Jana, který mimo jiné po určitou dobu působil v rodné Plzni jako kronikář a archivář.⁷

Tyto prameny uvádějí podrobnou historii Tannerova rodu, spřízněného právě s osobou Mistra Šimona Plachého. Plachého dcera Dorota se provdala za Matouše Šedivce, jemuž porodila dceru Alžbětu, a ta se později provdala za měšťana Matěje Tannera kolem roku 1620. Tannerovo příjmení má v psané podobě několik variant – nejčastější Tonner, dále Daner či Duner, z toho kronikáři usoudili, že Matěj Tonner nebyl rodilým Plzeňanem, ale přistěhovalcem. V Registru osob k městu Plzni přijatých z roku 1600 je zápis, že léta Páně 1600 byl přijat za měšťana Matouš Tonar z Teplé za úřadování Jáchyma Tomáškovice z Prankštejna, který je ztotožňován s Matějem Tannerem, a tak potvrzuje úsudek kronikářů.⁸ Již před sňatkem s Alžbětou Šedivcovou vlastnil v Plzni dům a hospodářské nemovitosti na předměstí, čímž náležel mezi zámožnější měšťany a brzy se dostal do popředí veřejného městského života. V letech 1613–15 byl konšelem a v letech 1632–37 plzeňským radním.

Při restaurování plzeňské radnice roku 1908 se našel v jedné části městského archivu dopis Heřmana svobodného pána z Questenberga, císařského komořího a říšského dvorního rady, v němž žádá o zabezpečení dvou cestovních truhlí uložených v Plzni u měšťana Matěje Dannera. Zbyly tam po zemřelém gubernátoru Janu Karlu Ferberovi a obsahují peníze, dlužní úpisy, úřední knihy. List je datován ze dne 14. února 1635 a dokazuje opět důležitost a důvěryhodnost Tannerovy osoby coby radního města.

Jak již bylo výše řečeno, sňatkem s Alžbětou Šedivcovou se stal Matěj Tanner manželem vnučky Mistra Šimona Plachého z Třebnice. V roce 1623 se jim narodil syn Jan Bartoloměj, roku 1630 druhý syn pokřtěný dle otce Matěj. Manželé Tannerovi měli ještě dvě dcery, Lud-

milu a Dorotu, a syna Jakuba Štěpána. O nich však nevíme nic bližšího, dokonce ani datum narození.

O nejstarším synu Janovi se ve srovnání s ostatními dochovalo hodně informací. Jako dvanáctiletý hoch, jak uvádí ve své kronice,⁹ byl vůdcem ozbrojené městské mládeže při oslavě Nového svátku v Plzni. Tato funkce byla velmi významná, neboť byla udělována pouze hochům z nejpřednějších plzeňských rodin. Roku 1636 byl dán na studia do pražského jezuitského konviktů. Vynikal dobrou pamětí, a tak na svůj věk ještě mladý pročítal historické a asketické spisy, a tím nabyl znalosti o církevních dějinách. Roku 1645 vstoupil do Tovaryšstva, brzy získal hodnost doktora teologie a po několika let učil v Praze filozofii a etiku. Od roku 1654 vyučoval v Olomouci pět let spekulativní teologii, na jeden rok byl zvolen univerzitním kancléřem a od roku 1655 děkanem teologické fakulty. V Olomouci dokonce zastával několik hodností najednou: byl předsedou či prefektem různých seminářů, profesorem Písma svatého, latinským kazatelem studujících, katechetou akademie, předsedou latinského spolku, exhortátorem Mariánského bratrstva a examinátorem jezuitů. V roce 1674 zvrátila jeho život bouřlivá událost, jejíž příčiny zůstávají neznámé. Spolu s kolegou P. Vilémem Frelichem, taktéž členem SJ a profesorem spekulativní teologie, byl u olomouckého biskupa Karla z Lichtenštejna udán a obviněn z kacířského učení. Aniž by oba byli vyslýcháni, bylo jim striktně zakázáno další vyučování a osobní přítomnost jak na filozofické a teologické fakultě, tak ve sboru Tovaryšstva Ježíšova vůbec. Jan Tanner se o těchto událostech dozvěděl na cestě do Karlových Varů, kam se jel ze zdravotních důvodů zotavit. V Praze pak hledal způsob, jak se obhájit prostřednictvím pomoci některých šlechticů (např. Matěj Ferdinand, arcibiskup pražský a hrabě Bernard z Martinic, nejvyšší purkrabí království Českého) a jejich přímluv u vídeňského dvora a papežského nuncia v Římě. Tehdejší generál Tovaryšstva Ježíšova Jan Pavel Oliva vyslal do české provincie Mikuláše Avancia s plnou mocí vyšetřovatele, aby danou věc důkladně prošetřil a oba členy SJ neodsoudil do té doby, než budou veřejně vyslyšeni. Do vyšetřování se vložil i císař Leopold, který těžce nesl fakt, že se v jeho zemích vykonává inkvizitorský úřad na dvou dosud bezproblémových jezuitech, velmi tvrdě odsouzených, a to navíc bez jejich přítomnosti. Římský inkviziční úřad podrobil Jana Tannera a Viléma Frelicha důkladnému šetření, zkoumal jejich výpovědi i všechny jejich spisy a univerzitní přednášky, ale na obou obviněných neshledal nic trestuhodného. Po roce vyšetřování byli oba kněží v listopadu 1675 uznáni nevinnými a dosazeni do bývalých hodností s tím rozdílem, že Jan Tanner již v Olomouci nezůstal, takže pozbyl mnohých svých dosavadních funkcí, a vrátil se zpět do Prahy, kde se stal děkanem teologické fakulty a zároveň zpovědníkem arcibiskupa Jana Fridricha hraběte z Valdštejna významného mimo jiné štědrým podporou vlastenecké práce – tuto hodnost (zpovědníka pražských arcibiskupů) zastával Tanner až do své smrti. V roce 1677 byl ještě zvolen kancléřem olomoucké akademie, ale této hodnosti se vzdal. (Vilém Frelich nastoupil opět jako profesor na teologické fakultě v Olomouci, z níž byl roku 1680 povýšen na rektora vřatislavské koleje.) Jan Tanner byl mimo jiné také pověstný svou náboženskou horlivostí blízkou fanatismu. Jeho přičiněním bylo zabavováno mnoho knih jinověrců, kteří je ze strachu ukřívají i ve včelích úlech. Jako muž nevšedního vzdělání a výmluvnosti si Jan Tanner získal důvěru mnohých bohatých katolíků, kteří jej hmotně podporovali jednak v zabavování zmíněných nekatolických tisků, jednak v rozšiřování katolicky nezávadných tisků, které za konfiskované protestantské vyměňoval.

Mimo to se Jan Tanner, podobně jako Matěj Tanner, věnoval spisovatelské tvorbě a byl v úzkém přátelském styku s mnohými vzdělanými vrstevníky, mezi něž patřil již zmiňovaný Bohuslav Balbín, dále Jiří Crugerius, Felix Kadlínský, Tomáš Pešina z Čechorodu a další. Důkazem jejich vztahu a spolupráce je zčásti dochovaná korespondence uložená v pražské strahovské a vídeňské knihovně. Autoři si někdy i vzájemně pomáhali v hledání pramenů pro to či ono psané dílo. Například Balbín roku 1658 žádal po Janu Tannerovi sebrané výpisky ke svému dílu *Diva Montis Sancti* s tím, že mu naopak pomůže s jeho spisem o P. Albertu Chanovském. A tak k tomuto spisu v roce 1661 poskytl Tannerovi cenný materiál o rodech Šternberků a Valdštejnů. Zde bych uvedla doslovný citát z Balbínova dopisu Janu Tannerovi zasláného 11. ledna 1659: „Díky za zaslanou předmluvu k životopisu P. Chanovského, která nasvědčuje učenosti i sečtělosti. Rozhodně ji rače přiložiti. Radil bych, aby také byly udány na okraji prameny, ze kterých jste čerpal; tím nabude spis vážnosti, aby si někdo z nezasvěcených nemyslí, že jsme si to sami vymyslili; neboť poskrovnu jest našich Čechů, kteří dovedou oceniti svou vlast', jsouce namnoze v domácích záležitostech cizinci... Také vděčnost vyžaduje, abyste neopomenul podotknouti těch, kdo vám pomohli. Náš Kruger zajisté čestnou vzpomínku zasluhuje, ani mne neopomeňte, uznáte-li...“¹⁰ Zmíněný Jiří Kruger (Crugerius) byl v té době uznávaný historik a znamenitý kritik. Proto se na něj Balbín, bratři Tannerové a další činní spisovatelé často obraceli se žádostí o jeho kritické stanovisko a ve svých dílech na něj odkazovali.¹¹

Bratři Tannerové zastávali stanovisko teritoriálního češství, proto psali svá díla nejen v češtině, ale i v latině a němčině, přestože svým cítěním byli věrnými Čechy. Jejich tvorba zasahuje do nejrůznějších oblastí, do oboru legendistiky, hagiografie, teologie, homiletiky, historie, místopisu a cestopisu. Až na výjimku několika edičních vydání zůstává převážná část rozsáhlé tvorby obou autorů v těžko dostupných starých tiscích a v porůznu deponovaných rukopisech.¹²

Uvádím zde nyní bohatou Tannerovu bibliografii, z níž mnohé texty nejsou dosud blíže zpracovány.

Disputationes in universam scientiam rationalem ex praelectionibus scholasticis descriptae (1662) (*Pojednání o veškeré rozumové vědě sepsané ze scholastických přednášek*). Tento chronologicky první spis zaznamenaný v Tannerově bibliografii v *Životopisném slovníku* Anny Fechtnerové, dnes snad největší znalkyně jezuitik u nás, představuje dosud blíže neprozkoumaný rukopis uložený ve Strahovské knihovně. Podobně se zachovalo mnoho dalších rukopisných převážně latinsky psaných záznamů z Tannerových přednášek uložených v různých knihovnách a archivech, např. v osecké klášterní knihovně leží spis *Disputationes...de Physici auditu Aristotelis* z roku 1664, v rajhradské knihovně *Tractatus theologici in universam theologiam D. Thomae Aquitanis* z let 1666–1668, v dominikánském řádovém archivu jsou uloženy zápisy jeho přednášek z let 1662 a 1664 atd. Stejně nepovšimnuta a blíže neprozkoumána zůstala dvě folia pod názvem *Notata quaedam e manuscripto P. Mathiae Tanner de Alberto Duce Fridlandiae et etc., Domus Professae S. J.: ad S. Nicolam Fundatore*, která obsahují hutný faktografický text v jednom rukopisném sborníku litoměřického biskupa Emanuela z Valdštejna – i když v příslušném inventáři není dílo připisáno Matěji Tannerovi, nelze jeho autorství vyloučit, poněvadž se historií rodu Valdštejnů zabýval podobně jako jeho bratr Jan a navíc byl dvakrát nejvyšším představeným zmiňovaného profesního domu v letech 1679–1682

a 1689–1692. Nelze vyloučit, že se osobností zakladatele malostranské koleje nezabýval v některém dosud neprozkoumaném rukopise; u těchto domněnek zůstaneme do té doby, dokud nebude proveden důkladný rozbor jeho rukopisů a objasněn jejich vztah k podobným zpracováním 17. století.

Sacer sapientiae senatus in applausum Neo-baccalaureis erectus (1666) (*Svatý senát moudrosti sestavený k chvále nových bakalářů*) – dílo tvoří elogia světců pražské univerzity. V české literatuře se uplatňoval tento žánr právě v průběhu 17. století, tedy v barokním období. Dochovaly se četné doklady u jezuitských spisovatelů, např. Fridricha Bridela, Jana Kořínka a také Matěje Tannera nevyjímaje.

Historia montis Oliveti in Moravia ad Strambergam siti (1666) (*Historie hory Olivetské na Moravě u Štramberka*). Toto první vydání díla se bohužel nedochovalo v latinské ani v české podobě a je zastřeno mnoha dohady o jeho existenci už např. proto, že se někteří literární historikové rozcházejí v roce vydání, namísto roku 1666 uvádějí rok 1669. Víme však, že latinské vydání vyšlo bez uvedení autorova jména a české znění mělo vyjít u pražského tiskaře Urbana Goliáše roku 1666 pod názvem *Historie o Hoře Olivetské na Moravě blíže Štramberka*.¹³ Dnes známá textová podoba se dochovala z pozdějšího vydání pod názvem *Hora Olivetská, na rozličné stanoviště bolestným Krista Pána tajemstvím posvěcené rozdělená...*, Nisa 1704,¹⁴ jehož jediný exemplář měl v osobním vlastnictví Ferdiš Duša, malíř pocházející z Frýdlantu nad Ostravicí. Svými dřevoryty se ilustračně podílel na edičním výboru Antonína Grunda, který vyšel zásluhou knihkupce Adolfa Perouta na ručním papíře ve 200 exemplářích folia roku 1939 v Moravské Ostravě. Duša starý exemplář poskytl knihovně Národního muzea a spolu s Antonínem Grundem vydali jen několik historicky zaměřených kapitol v novočeské jazykové verzi s průvodním Grundovým doslovem; novější ediční vydání s poznámkami a vysvětlivkami opatřila dvojice autorů Jan Malura a Pavel Kosek.¹⁵

Jak už titul knihy napovídá, týká se historie a náboženské funkce poutního místa na hoře zvané Kotouč u Štramberka poblíž Nového Jičína. Počátky jejího vzniku spadají do let 1660–1661, kdy Tanner vyučoval etiku na olomoucké univerzitě a odsud podnikal výlety do okolí, mezi něž patřila i jeho opakovaná návštěva zmíněné hory, již biblicky přezval na Horu Olivetskou. Byla jedním z míst, kde se v barokní době konala poutní procesí katolických křesťanů. Kniha obsahuje dvě části. První podává historii vzniku štramberské pouti, zasvěcené utrpení Ježíše Krista, a její historické zdůvodnění podpírá řadou místních pověstí, z nichž mnohé souvisí s událostmi vpádu Tatarů na Moravu ve 13. století. Ve druhé části převažují rozmanité náboženské texty, modlitby a nábožná napomenutí pro poutníky, z nichž se většina vztahuje ke křížové cestě, jejíž jednotlivá poutní stanoviště směřovala až k samému vrcholu hory. Autorův nábožensky pragmatický záměr a důvod sepsání knihy ozřejmuje jeho předmluva: „Hned toho času, jak jsem v Holomouci léta 1660 zůstáváje, velikou vaší k Hoře Olivetské, zvláště okolních Štramberka a Nového Jičína obyvatelův, vroucnost a pobožnost očitě viděl, a s velikým podivením a vzděláním mým skusil; stále mé myšlení na to bylo a patřilo, jak bych i já nětko k rozšíření té vaší tak srdečné nábožnosti, prokázati a dovesti mohl. Viděl jsem zajisté roku toho na Veliký pátek, horlivou v dlouhým a smutným pořádku processí, při které mnozí nemajice na tom dosti, pěšky s prospěvováním pobožných píseň, a vroucnýma modlitbami ji konali: jiní bosýma nohami celou tu cestu přeměřili, jiní uzlovatýma bičemi tělo své pro následování Pána Krista mrskali a šlehali, jiní těžký nějaký kříž na ramenách svých až na vrch Hory Olivetské vláčeli, jiní jiný nějaký utrpný skutek sobě vymyslivše, s takovou skroušeností

putovali, že málokdo přichozí byl, který by přitom divadle od srdečného pláče, a pobožných slzí zdržeti se mohl.¹⁶ (...) Že pak ta nábožnost čím dál vždycky více a více se dnes rozmáhá, za potřebné se zdalo býti, kratičkou správou o tom na světlo vydati, a způsob nějaký, kterým by se to na Horu Olivetskou putování jak nejužitečněji konati mohlo, ukázati.¹⁷ Z jiné části předmluvy je zřejmé, s jakou pečlivostí sbíral místní pověsti prostřednictvím ústního podání štramberských obyvatel: „všichni téhož panství staří pamětníci a věkem sešli obyvatelé, aby pod přísahou a vírou svou, cobykoliv o té Hoře Olivetské, někdy Kotouč řečené, věděli, aneb od svých předkův slejchali, to vyjevili a oznámili tak, aby z toho historie nějaká a jistá zpráva o tom svatým místě sebrati a složití se mohla.“¹⁸

Historické události o vpádu Tatarů ve 13. století (r. 1253) zaujaly ve 30. letech 20. století odpůrce pravosti rukopisů (např. J. Šebánek: *Pověst štramberská, ČČM 59, 1935, s. 325–340*, J. Mezník, *Rukopisy z hlediska historie, SbNM v Praze, řada C–lit. historie, sv. XIII/XIV 1968–1969*), a tak i Tannerovo dílo souviselo s jejich argumentem, že autor básně Jaroslav z *Rukopisu Královédvorského* čerpal z pověstí vzniklých až v 17. století.¹⁹ Na Tannerovu knihu a konkrétně 6. kapitolu upozornil právě Jaroslav Šebánek, který spojil motiv černého vojska s vojskem tatarským: „nesčíslný počet toho vojska černého kol Štramberka..., na žádné jiné vojsko hodnověrněji se nevztahuje, jako na ono tatarské, které přes třikrát sto tisíce zbrojného lidu v sobě obsahovalo.“²⁰ V 6. kapitole Tanner dále popisuje bitvu u Olomouce a činy Jaroslava ze Šternberka podle kroniky Václava Hájka z Libočan a Spontanovy Historie církevní. Obležení nepřátelským vojskem popisuje takto: „... jako nějakým rozvodněním na zem moravskou ten divoký a krve křesťanské žíznivý národ se uvalíc, mezi jinými i Štramberk a Horu Olivetskou oblehl tak, že to prostranné a široké údolí (které my oudolí Jozafat jmenujeme) pod Horou olivetskou naplnil, všecko ohněm, mordy, zajetím, náramným ukřutenstvím zohavil. Ačkoli pak celou mocí je vybojovati se snažil, nicméně s obzvláštní pomocí boží a chytrostí obyvatelův odehnán jest, když všickni okolní rybníci upuštěni jsou. Tu teprv pohané, aby neztonuli se obavajíce, nechtíce také při dobývání jednoho zámku dáleji se zdržovati k Holomouci pospíšili...“²¹ Tuto pasáž jako celek Tanner kompozičně rámcuje motivem záplavy (otevřít rozvodněním, uzavřít vtípným obrácením proti původci). Příběh o záplavě převzal pravděpodobně z vyprávění pamětníků stejně jako pověst o trpasličích v jeskyni objevující se v další části textu. Tuto ústně dochovanou pověst zaznamenal ještě na počátku 20. století při svých výzkumech moravský dialektolog Adolf Kellner.²² Zmínka o údolí Jozafat je uvedena v souvislosti s idylicky působícím prostředím štramberské krajiny, vylíčeném v předchozích kapitolách.

Zajímavá je ještě pasáž popisující zázrak s hostií: „Po obdržení vítězství, když ty posvátné hostie otevřené byly, hle předivným zázrakem okolo jediné každé z nich nová okrouhlost z čerstvého a krvavého masa se ukázala...“²³ již pravděpodobně převzal od svého bratra Jana Tannera, který uvádí téměř identickou scénu ve svém rukopisném díle *Historia Heroum de Stellis*²⁴ a první informaci uvádí už ve své první práci věnované rodu Šternberků, ve *Vestigia virtutis et nobilitatis Sternbergicae* z roku 1661.

Co se týká vztahu pravdivosti a fikce díla, pohybuje se Tanner mezi dvěma extrémními protipóly typickými pro barokní literaturu, jednak čerpal z kroniky Hájka z Libočan a vyprávění pamětníků získaných pod přísahou pravdivosti, jednak klade důraz na některé zázraky. Žánrově spojuje legendisticko-historický výklad a nábožensko-didaktickým traktátem, z nichž vytvořil plně synkretické dílo. Po jazykové stránce obsahuje dílo typické prostředky barokní poetiky,

především vychází ze tří tradičních rétorických zásad docere, delectare a movere s důrazem na docere a movere, tzn. prospívat ve významu vzdělávat a hýbat ve významu pohnout vnitřním vědomím, emocionálně zapůsobit na nitro čtenáře/posluchače.

Cruentum Christi sacrificium in cruento missae sacrificio explicatum seu praxis devotae missae celebrandi et audiendi (1666, 1718) (*Krvavá Kristova oběť ozřejmená při nekrvavé mešní oběti aneb oslavování a vzývání zaslíbeného mešního dění*) – v tomto díle činí Tanner podrobný výklad mystického významu mešní liturgie. Na základě této tematiky se udržela aktuálnost doložená častým vydáváním díla dlouho po autorově smrti; známe pět vydání z let 1710, 1718 (to se dochovalo), 1725, 1732 a 1756. Tanner detailně rozebírá všechny části katolické mše po stránce liturgické i teologické. Zajímavostí je jeho chápání mše jako dramatického útvaru blízkého žáru tragedie: „Qui missam celebrat, non solum offert Corpus Christi et Sanguinem, sed etiam repraesentat Christi oblationem; unde repraesentando offert, et offerendo repraesentat, ad modum Tragediae alicujus, in qua repraesentantur Regis factum, et ille Rex, cujus factum repraesentatur, in Tragedia illa vere introducitur.“²⁵

Dialogus controversisticus an coniugatus conscientiae etiam uxore superstite sacerdotium suscipere possit (1669) (*Sporný dialog o tom, zda ženatý dobrého svědomí může přijmout kněžskou hodnost, i když je jeho žena naživu*) – podnět ke vzniku tohoto traktátu dal vstup do kněžského stavu jednoho ženatého konvertity, muže jménem Ondřej Frommens, a to v době, kdy jeho žena ještě žila. Tanner v tomto traktátu obhajuje jeho vysvěcení, přestože mu v tom brání jeho manželství.

Iudicium grave a Domo Dei contra omnes impie agentes in locis sacris (1670) (*Přísný soud Božtého domu proti všem, kteří se bezbožně chovají na posvátných místech*) – tímto spisem Tanner pranýřuje rozmanité lidské projevy bezbožnosti při posvátných úkonech na nepatřičných místech, tedy v kostele či na poutních místech. Volné autorovo zpracování tohoto díla představuje pozdější jeho česky psaný spis *Bič Kristů*.²⁶ Při bližším studiu obou významově ekvivalentních děl badatel zjistí, že se nejedná o věrný překlad z latiny do češtiny už na základě odlišných vstupních pasáží. Latinský spis má dvě – dedikaci pražskému arcibiskupovi Matouši Ferdinandovi z Bilenberka a *Exhortatio paterna et pastoralis*, český *Bič Kristů* má tři – dedikaci panu Pavlovi Leopoldovi z Valderode, *Otcovské napomenutí nejvyšší duchovní vrchnosti v Českém království učiněné ke všem věrným Čechům kteréhokoli stavu a povolání* (což je česká verze latinského *Exhortatio*) a *Předmluvu k laskavému čtenáři*, která vysvětluje změnu titulu v české verzi. Matěj Tanner v ní čtenáři sděluje, že sice před dvěma lety vydal latinskou knihu obsahující boží pohružky proti hříšným lidským mravům, vybrané z *Bible*, napomenutí svatých Otců, z usnesení církevních sněmů, exempel apod. A protože sledovanou změnu v lepší chování lidí nepřinesla, nezbyvá nic jiného, než vzít na bezbožné lidi „Bič Kristů, aby aspoň tak, když by ním mrskáni byli, se napravili; pakli by toho učiniti nechtěli, aby skrze něj z chrámů vyhnáni jsouce, do nich nepřicházeli, nechtějí-li v nich nic jiného činiti, než jiným pohoršení dávat i v pobožnosti překážeti“.²⁷ Z původních 16 kapitol *Iudicia* vytvořil 23 kapitol *Biče* prostřednictvím rozšiřování textu zvláště v těch místech, která považoval za mravně zdůrazněníhodná. Výtvarnou introdukci k oběma spisům tvoří celostránkový mědirytinový frontispis znázorňující biblickou scénu Krista vyhánějícího kupčičky z chrámové předsíně, zachycenou ve všech čtyřech evangelijních textech (srov. *Matouš* 21, 12–13; *Marek* 11, 15–17; *Lukáš* 19, 45–46; *Jan* 2, 14–16). Oba spisy jsou prostoupeny tendencí odsoudit neuctivé chování lidí v kostele či na místech synonymicky označovanými latinskými výrazy

pro chrám – dominicum, basilica, ecclesia, oraculum. Tanner se ve svém mravokárném postoji shoduje s jinými barokními autory, např. s Bohumírem Hynkem Bilovským (ve srovnání s jeho souborem kázání *Coelum vivum... nebe svatosvaté...*, Opava 1724), s T. X. Laštovkou (*Čtvrtý článek víry katolické*, 1748), s Valentinem Bernardem Jestřábským (*Vidění rozličné sedláčka sprostného*, Uherský Brod 1973), nesmíme však Tannerovi upřít prvenství v této tematice z pohledu barokní literatury, neboť jeho dílo vyšlo ze jmenovaných autorů nejdříve.²⁸

Poněvadž se mi tento starý tisk ještě nepodařilo získat, cituji několik zajímavých úryvků z *Dějin české literatury* Jaroslava Vlčka:

„Hned kapitola první, vypisující, „*jaká jest nyní mezi lidmi bezbožnost na místech svatých*“ jde do živého. Drahně prý je takových, kteří do kostela chodí hlavně na zvědy, „*jestli tu kdo známý, s kým by mohli porozprávěti, pokratochvíliti a času poukrátiti. A když se hned ne jeden uloví (neb žádný lov nebývá tak šťastný jako tento), tu hned několik těch, kteří tak stojí o modlení jako sedlák o panskou robotu a děti o metlu, shlukne se do jednoho místa, a počnouce od nečasné zdvořilosti, hned jeden druhého jako z cizích zemí příšlého vítá licoměrnou tvář, lahodnými slovy, laskavých vzezřením, nakloněním hlavy, šoustáním nohy, křivením těla, a zdá-li se druhý co vzácnějšího býti, nahýbováním se tak hluboce, jakoby chtěl čelem utrknouti zemí... Především pak táží se vespolek, kdo jak spal, co se komu zdálo, a jak se po věčejší neb onehdejší bumbě a uklínání nachází při zdraví? Rozklevetaloli se co zatím v městě, to hned musí ven jako šidlo z pytle, zazrzavěloby snad, kdyby se dlouho v myslí tajilo, dokud nevyjdou z chrámu. A tak tedy povídají se noviny... Všecko pak masť a koření se takovým smíchem, chechtáním a řehtáním, s tolika žerty, s tak nestydatými přípovídami a frejírskými šprýmy, a to tak nezvedeně, tak nestydatě a s takovým hlukem“... že „*již ten kostel nebude více podobný kostelu, ale obecní hospodě.*“ Jiní zase přinášejí s sebou „*hříšné svazky novin, právních pří a jiných všelijakých listů*“ a tu se o nich radí; „*jichžto všecko modlení na tom toliko záleží, ž při pozdvihování trošku se v prsy ne tak udeří, jako omakají, jakoby chtěli zkusiti, mají-li ještě kabát na sobě...*“²⁹*

Takovým způsobem mravokárce vede si v celé knize. V kapitole čtrnáct například, kde se rozbírají „*rozliční jiní neřádové, kteří chrám Páně a služby boží hyzdí*“, za hlavního viníka pokládá se „*nevypitvaná naše sedlská chasa*“, jejíž příslušníci obsazují kůr, „*a tam jako špalkové na sobě ležíce, s kůru dolu po všem kostele zevlují a vcházili kdo, nejináče na něj vyboulenýma očima, než jako kráva na nové vrata, neustále patří.*“³⁰ Ale nemenší pohoršení a smích vzbuzují některé ženské svou přemrštěnou horlivostí pobožnosti vnější: nutí se do pláče, supají, šklebí ústa, násilně vzdychají, jakoby prý se v potoku topily, modlením mlaskají, sipí jako hadi, bručí jako včely, tělem takt si dávají, hlavou při každém slově potakují...“ Tak to jsou jen vybrané citace z citací, které uvádí Vlček, pro bližší názornost autorova barokně expresivního jazyka plného enumeračních výčtů a přirovnání. Uvedme ještě jeden úryvek, který nám může poskytnout analogii s básnickou skladbou *Co Bůh? Člověk?* (1658) Fridricha Bridela. „Ó Bože! Co jsou to za mravy? Jsou tu anjelé, nebeská knížata, a třesou se! Zatím bídný človíček, lepenice z popela a z bláta slípaná, která se zas brzo rozpadá a v smradlavý hnůj obrátí, tak zhrda sobě vede v přítomnosti boží!“³¹ Zde vidíme zajímavé obdobné pojetí Tannerovo, kdy podobně jako Bridel srovnává boží velikost s lidskou ubohostí. Poněvadž Bridelova skladba vyšla roku 1658, lze se domnívat, že se jím Tanner nechal inspirovat. *Bič Kristů* je sebráním autorových úvah prostoupených všemi jeho znalostmi teologického písemnictví, které mu poskytlo vzdělání řádu Tovaryšstva Ježíšova, ale i znalostmi ústní lidové slovesnosti doložené rozmanitými

pořekadly a příslovími, např. „Není Praha jedním dnem vystavena, aniž jedním dnem z květu bývá zralé ovoce“.³² Svou kritikou nešetří ani soudobé veřejné činitele, kteří prý v kostele na odív prostému lidu klečí a modlí se, ale ve své praxi nezachovávají boží přikázání. Závěr spisu tvoří množství řečnických otázek zakončených jednoznačnou odpovědí: „Stěžujeme sobě, že se na nás slíí nepřátelé naši a že nemůžeme jim odolati? Hořekujeme, že nás hubí rána boží morová? Pláčeme, že hyneme hladem, chudobou a nouzí? Nařkáme, že neurodou osení, rzí zahrady a vinice, ohněm dvory, stodoly a domy na zkázu přicházejí? Těla pak nesčíslnými neduhy zamdlena i usmrcena bývají? Než kdybychom po strouze hledali studnice, z které to všecko zlé teče, přišli bychom jistě na to, že toho všeho původ jest rozpuštěl při službách božích, bezbožnost na svatých místech, nedbalost a ospálnivost v chrámech...“³³ Ve třicátých letech 20. století připravoval *Bič Kristův* k edičnímu vydání Josef Vašica, avšak vzhledem ke špatné politické situaci v roce 1939, kdy chtěl knihu vydat, zůstala jeho edice mezi spisy jeho pozůstalosti uložená v pražské Národní knihovně.³⁴

Societas Iesu usque ad sanguinis et vitae profusionem in Europa, Africa, Asia et America militans, seu vita et mors eorum, qui ex Societate Iesu in causa fidei et virtutis violenta morte sublati sunt (1675, německy 1683) (*Tovaryšstvo Ježíšovo bojující do prolití krve a života v Evropě, Africe, Asii a Americe aneb/nebo-li život a smrt těch, kteří vzhledem k Tovaryšstvu Ježíšovu podstoupili násilnou smrt ve jménu víry a statečnosti*) – je to historicko-apologetický rozsáhlý spis o činnosti SJ, jímž si autor získal oblibu již za svého života. Konkrétně se jednalo o dva soubory elogí a životopisů mučedníků a příkladných mužů ze SJ, kteří působili na různých místech čtyř světových kontinentů a zemřeli pro víru. Tři z nich byli českého původu, z hlediska národně-teritoriálního označení výrazem „Bohemus“, a to Matthaeus Cramerus, Hieremias Fischer a Carolus Spinola, a jeden původem Moravan „Moravus“, jménem Venceslav Trnoška. Oba díly jsou ilustrované rytinami podle Karla Škréty aj. G. Heinsche. Matěj Tanner není původním autorem všech biografí včetně jmenovaných už kvůli velkému rozsahu 548 stran, dílo vznikalo za součinnosti jeho spolubratří různých jezuitských provincií, kteří přejímali starší hotové prameny či se o ně alespoň opírali. Tannerova pozice vůdčího činitele české jezuitské provincie a rektora Karlo-Ferdinandovy univerzity umožnila dát práci charakter oficiálního historického spisu, který byl po jeho smrti znovu vydán v roce 1694 a do německého jazyka byl ve dvou vydáních z let 1683 a 1701 přeložen pod pozměněným názvem *Die Gesellschaft Jesu biss zur Vergiessung ihres Blutes wider den Götzendienst, Unglauben, und Laster, für Gott, den wahren Glauben, und Tugenden in allen vier Theilen der Welt streitend* (1683). Z titulní strany vyplývá, že o překlad prvního vydání se nepostaral sám Tanner, ale jiný, nejmenovaný kněz Tovaryšstva Ježíšova. Dalekosáhlým významem tohoto rozsáhlého díla je skutečnost, že i po Tannerově smrti po dlouhou dobu rozšiřováno jezuity po celém světě.

Mezi posmrtně vydaná Tannerova díla patří hagiograficko-apologetický spis obdobný výše zmíněnému *Societas Iesu apostolorum imitatrix in procuranda salute animarum per apostolicas missiones* (1694) (*Tovaryšstvo Ježíšovo, následovník apoštolů*), *Brevis relatio felicis agonis, quem pro religione catholica gloriose subierunt aliquot e S. J. Sacerdotes in ultima Angliae persecutione, sub annum 1678 a protestantibus excitata, violenta morte sublati* (1683) (*Krátká zpráva o blaženém zápase, který pro katolickou církev...podstoupilo několik kněží z T. J. za posledního pronásledování v Anglii roku 1678...*) a *Vita B. Joannis Francisci Regis S. J.* (Viennae Austriae 1710, Brunsbergae 1716, něm. *Leben des seligen*

P. Ioannis Francisci regis der S. J. Priestern (1716, Braunsberg, 1717). Třetí ze jmenovaných vyšlo česky volně zpracované pod názvem *Vejtah života sv. Jana Františka Regis Vyznávače z Tovaryšstva Ježíšového* (Hradec Králové 1738), tedy více než čtyřicet let po smrti Matěje Tannera zásluhou královéhradeckého tiskaře Václava Tybély podnícenou svatořečením francouzského jezuitského kněze Jana Františka Régise (1597–1640) v roce 1737. Bohužel neznáme jméno překladatele, který uvedl dílo do české podoby, a ani nevíme, zda vycházel z latinské či německé předlohy.

Tannerovo jméno se vyskytuje také na titulních stránkách několika dalších latinských knih 2. poloviny 17. století nikoli už jako jméno autora, ale akademického hodnostáře či jezuitského provinciála. Tak se objevuje např. u díla *Theses ex universa theologia* z roku 1681, jehož autorem je Gregorius Georgius Krigelstein, který jako bakalář obhajoval své teze právě před Matějem Tannerem coby předsedou obhajovací komise, z toho důvodu jsou na titulním listě tezí uvedeny všechny jeho aktuální hodnosti doktora teologie, řádného profesora a děkana filozofické fakulty.

Dosud nebyla analyzována také bohatá latinsky psaná korespondence jak Matěje Tannera, tak jeho bratra Jana. Dopisy obou bratří byly zatím využívány ve vztahu k výkladu balbínovské problematiky. Pověštinou je korespondence uložena v pražských knihovnách a ve Vídni. Její rozbor může osvětlit některé nepřesné bibliografické údaje a obohatit Tannerovu dosud skrovnou osobní biografii.

POZNÁMKY

- 1 Pelzel, F. M.: *Böhmische, mährische und schlesische Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten*. Prag 1786, s. 74.
- 2 Tamtéž, s. III.
- 3 Kopecký, M.: Bratři Tannerové. *Studia Comeniana et historica* 50, 1993, s. 72.
- 4 Fechtnerová, A., Čornejová, I.: *Životopisný slovník pražské univerzity*. Praha 1986, s. 465.
- 4 Linda, J.: Matěj Tanner (1630–1692). *Minulostí západočeského kraje*, 1992, s. 179.
- 5 Menčík, F.: Stížnost na útlak jazyka českého, *Ruch* 9, 1887, č. 16, s. 32.
- 6 *Horae novissimae*, Pragae 1692, nepag.
- 7 Schiebel, J.: Jezuita Jan Tanner a jeho Plzeňská kronika. *Plzeňsko* 4, 1922, s. 5n.
- 8 Tamtéž, s. 6.
- 9 Tamtéž, s. 31.
- 10 Rejzek, A.: *Bohuslav Balbín. Jeho život a práce*, s. 292.
- 11 Dopisy svědčí i o obecně literárním a kritickém přístupu všech výše uvedených autorů.
- 12 Kopecký, M.: Bratři Tannerové. *Studia Comeniana et historica* 50, 1993, s. 73.
- 13 Sommervogel, C., de Backer A.: *Bibliothèque de la Compagnie de Jesus*, Paris 1896, t. VII, 1858/3.
- 14 Z tohoto roku se dochovaly dvě knihy; jedna je v pozůstalosti prof. Škarky, druhá, defektní, v knihovně Národního muzea, blíže viz Linda, J.: Matěj Tanner (1630–1692). *Minulostí západočeského kraje*, 1992, s. 181.
- 15 Malura, J., Kosek, P.: *Hora olivetská, Host*, Brno 2001.
- 16 Tamtéž, s. 37.
- 17 Tamtéž, s. 39.
- 18 Tamtéž, s. 38.
- 19 Linda, J.: Matěj Tanner (1630–1692). *Minulostí západočeského kraje*, 1992, s. 181–182.
- 20 Tamtéž, s. 182.
- 21 Tamtéž, s. 182.
- 22 Kellner, A.: *Štramberské nářečí*. Brno 1939, v příl.
- 23 Linda, J.: Matěj Tanner (1630–1692). *Minulostí západočeského kraje*, 1992, s. 183.
- 24 Vyšla později tiskem v němčině, roku 1732.

- 25 *Cruentum Christi Sacrificium*. Praha 1666, s. 31.
- 26 Viz Vlček, J.: *Dějiny české literatury*, Praha 1940; Felix, E.: *Literární Plzeň v obryse*, Plzeň 1930. Celý název díla zní *Bič Kristův na bezbožné v chrámu Páně a rozpustilé při službách Božích z svédectví svatého Písma, z pohrůžek svatých otců a z příkladů pomsty boží zpletený* (1672).
- 27 Viz *Bič Kristů*, Praha 1672, nepag.
- 28 V humanistickém období např. Tomáš Bavorovský (16. stol.), který barvitě popisuje zlořády při bohoslužbě.
- 29 Viz Vlček, J.: *Dějiny české literatury II*, SNKLHU Praha 1960, s. 14.
- 30 Tamtéž, s. 15.
- 31 Viz *Bič Kristů*, Praha 1672, s. 146.
- 32 Viz Kopecký, M.: Bratři Tannerové. *Studia Comeniana et historica* 50, 1993, s. 79.
- 33 Viz *Bič Kristů*, Praha 1672, s. 414.
- 34 PNP, pozůstalost J. Vašici, inv. č. 2240.

MATĚJ TANNER KNOWN UNKNOWN

Summary

Matěj Tanner (1630–1692) – member of Society of Jesus belonged with his works and activities to a patriotic group of representatives of church who by their influence formed cultural life in Bohemian countries in 17th century.

In compare with his older brother Jan Tanner is Matěj less known author in history of literature despite the fact that he was much more influential in spiritual and university environment of his time. Only few books about history of literature mention these authors while they belonged to the close circle of friends of Bohuslav Balbín and they kept with him long term correspondence. Both Tanners worked also on University in Olomouc. Jan Tanner taught in years 1654–1675 theology and Matěj Tanner lectured in years 1660–1661 ethics. Their Latin, Czech and German works influenced also by calligraphy, theology, history etc. might be today considered as ‘non-pure’ literature. Maybe for this reason they are on outside of interest in history of literature. This prejudice must be amended by thoughtful analyze of their works and other sources especially correspondence with B. Balbín, T. Pešina from Čechorod and other authors who were already accepted by history of literature.

Translation © Markéta Kostková, 2006

Mgr. Markéta Kostková
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
marketa.kostkova@seznam.cz

MYSTIFIKACE JAKO LITERÁRNĚVĚDNÝ PROBLÉM

LENKA KRAUSOVÁ

I. FENOMÉN MYSTIFIKACE V MYŠLENÍ O LITERATUŘE A KULTUŘE

Zatímco v současné literární praxi vystupuje fenomén mystifikace do popředí, myšlení o literatuře v tomto ohledu zůstává pozadu. U nás i ve světě nalezneme sporadické zmínky v literárních kritikách, vědecko-populárně orientovaných periodikách či v antologiích a teoriích humoru, většinou v souvislosti s falzifikáty národních literárních památek (u nás Královédvorský a Zelenohorský rukopis) či se zastíráním totožnosti autora z cenzurních důvodů. Méně už se mystifikační role přisuzuje naratologickým principům, konstrukci postav apod. Pokud se dobereme pojetí mystifikace jako hry autora se čtenářem, jedná se o stati spíše výčtového a popisného charakteru, které mají jistě nespornou hodnotu literárněhistorickou, ale k teorii mystifikace, k její podstatě a principům fungování nám mnoho neřeknou.¹

Mystifikačně s komickým efektem působí podle Lederbuchové do absurdity dovedená hyperbola, mystifikační principy přisuzuje výstavbě děje detektivních žánrů (nepravé stopy), konstrukci postav metodou „kuklení“ a způsobu užití fantaskních motivů v kompozicích magického realismu. Jako příklad mystifikační techniky vyprávění uvádí Fuksovou záměnu er-formy autorského vypravěče a er-formy reflektora (Lederbuchová 2002, s. 2002n).

Lexikon literárních pojmů rozlišuje žertovnou a ideologickou motivaci mystifikace a zdůrazňuje její schopnost upoutat na dílo pozornost, ozvláštnit ho a aktualizovat. Rozvádí mystifikační praktiky podmíněné cenzurou (pseudonymy, uvádění smyšleného autora na scénu, maskování okolností, doby a prostoru vzniku díla, předstírání odtrženosti umělecké reality od skutečnosti). V nepřiznání autorství vidí mj. umocnění společenského vlivu díla (Bezruč a dodáváme *Deník Ostravaka*) (*Lexikon literárních pojmů* 2002, s. 240n).

Radko Pytlík definuje mystifikaci jako „schopnost uvádět někoho v omyl tak, aby dotyčný záměnu nezpozoroval“. (Pytlík 2000, s. 47) Technika smělych omylů a podvrhů má podle něj staletou tradici v klamání cenzury. Přiklání se ale k tomu skutečně nazývat mystifikací až záměny skutečností prodechnuté humorem a odmítá vztahovat tento pojem na romantické podvrhy starých rukopisů či žurnalistickou praxi v období „okurkových“ sezón, kdy z nedostatku novinek dochází k vymyšlení novinářských „kachen“. Poukazuje na možnou kritickou cílenost mystifikace, tj. demystifikaci, která ji spojuje se satirou (Hašek) (Pytlík 2000).

Zařazení mystifikace do paradigmatu humoru s sebou nese otázku po vztahu k jeho jednotlivým formám. Borecký ji považuje za verbální komiku a v pomyslném žebříčku složitosti

(vyspělosti) ji řadí jako stupeň mezi formálně nižší parodii/travestii/perzifláž a formálně vyšší dramatické formy (frašky, burlesky, komedie). Že je skutečnost poněkud složitější, se přesvědčíme dále.

Dvojí různé podoby mystifikace si všímá Brikcius, když rozlišuje její užitnou a neužitnou formu. V převážně autobiograficky pojaté knižní stati *Útěcha z mystifikace* dospívá k trojstupňovému modelu: užitná mystifikace tradičního typu, neužitná mystifikace tradičního typu, mystifikace nového typu, kterou nazývá také mystifikací pravou nebo tělesnou. „V případě verze účelové má mít z mystifikace prospěch (v jakékoli formě) buď osoba mystifikující, nebo jakákoli jiná (včetně kolektivu, jehož rozsahu se meze nekladou – národ, lidstvo). Neužitná verze pak slouží jen tvůrčímu potěšení iniciátora. Společným jmenovatelem obou verzí je (...) prázdnota, jejíž naplnění mystifikátor předstírá. Ke skutečnému naplnění tohoto jen předstíraně naplněného vakua dochází až při mystifikaci nového ražení, kterou pracovně nazýváme mystifikací tělesnou či pravou.“ (Brikcius 1995, s. 10) Mystifikace nového typu se tedy „stává tělem“ a směřuje k happeningu. Je ztotožňována s iluzí, jíž jsou účastníci performance dočasně vystaveni. Naplnění mystifikační prázdnoty pak přináší onu titulní „útěchu z mystifikace“. „Zatímco tradiční mystifikace mystifikuje (elegantní) lži, tj. předstíráním skutečného, jež není fakticky skutečné, a nová mystifikace mystifikuje (elegantní) pravdou, tj. předstíráním skutečného, jež je fakticky skutečné, v krásné literatuře faktu dochází tomu, že pravda buď sama o sobě působí jako zjevná mystifikace, nebo je tak vědomě prezentovaná,“ tvrdí Brikcius. (Brikcius 1995, s. 20n)

Zájem o mystifikaci, který se prolíná snad celým teoretickým i prozaickým dílem Vladimíra Macury, změnil radikálně pohled na českou kulturu 19. století a ve svém důsledku i na kulturu soudobou. Studie a soubory *Znemení zrodu*, *Český sen* a *Masarykovy boty* objevují mystifikaci jako kulturotvorný faktor našich dějin. Poukazují na její splývání s pravdou v počátcích obrození a odvozují od ní tvořivý postoj Čechů k vlastní identitě (místo recepčního). Skutečnost či realita tehdy nefungovala jako opěrný bod, k němuž by bylo možné vztahovat narativ a vůči němuž vymezovat fikci. Macura také poukazuje na roli mystifikace při kanonizaci a demonizaci kulturních jevů a jejich aktérů.

II. PROMĚNA SÉMANTIKY

Historické a často i současné slovníky definují mystifikaci na základě doslovného sémantického překladu řec. *mystés* (zasvěcený do tajemství) a lat. *faciō/ficatiō* (dělat, činit) jako úmyslné klamání, šíření nepravdivých zpráv za účelem oklamání, předstírání něčeho apod. Tím ztotožňují mystifikaci se lží a jako taková byla v zásadě chápána po celý starověk i středověk. Že od *mystés* není daleko k *mystikós* (tajný, důvěrný) a od *faciō* k *fictiō* (tvoření, vymyšlení), si začala pozvolna uvědomovat teprve renesance.

Už od starověku jsou přirozeně známy logické klamy a matematické hříčky, které mystifikační princip nezřídka využívají, nebyly však přímo jako mystifikace označovány. Středověká estetika disponovala přísným systémem literárních norem pro formu i obsah díla, přesto zárodky mystifikačního principu nalezneme i zde – v jinotajích a alegorických sporech. Zašifrované významy a mystické odkazy nebyly v tehdejších literárních textech zvláštností. Středověký estetický názor na původnost díla, pro něž byla kompilace předpokladem, však v zásadě znemožňoval chápat intertextové odkazy jako herní prvky. Mystifikace v herním slova smyslu

by se tehdy také přičila ideálům harmonie, dokonalosti a úplnosti. Až s rozvinutím estetiky disproporce mohla euforie z jejího odhalování vstoupit do literární poetiky.

Křesťanská kultura se totiž od starověkých lišila mj. degradací komického jako primitivního, pokleslého, příp. znevažujícího dogma věrouky. Mystifikace tedy nemohla být považována za výplod intelektuálního génia, tím méně za vyšší noetický princip. O prvních posunech k vědomému klamání čtenáře literárním dílem můžeme hovořit u renesančních cestopisů, jejichž autoři mnohdy nakládali s realitou více než svévolně, aniž by však toužili dospět ke konečnému odhalení pravdy. Rozvoj dvorské komiky zase pomalu připravoval půdu návratu „nevážného“ do vysoké literatury. Objevuje se mj. metoda léčby smíchem. U zdroje renesančního zájmu o smích a komiku stojí podle Boreckého „obliba dobového tzv. Hippokratova románu, který vytvořil mystifikační legendu, líčící presokratického myslitele Démokrita jako směřujícího se filosofa a původce jakési filosofie smíchu, v níž je smích uchopen jako proces nejvyšší životní moudrosti.“ (Borecký 2005, s. 162n)

V českém kontextu jsou mystifikační tendence spojené s emancipačními snahami národního obrození, podvrhy literárních památek se ale objevují v řadě dalších zemí. Málokde je však sama existence kultury, její obhajoba a vývoj na mystifikaci přímo závislá. Čelakovský podvrhuje básničku Žofii Jandovou, Kolár zařazuje do *Národních zpěvanek* fiktivní písně, Hanka vytváří „moravskou hymnu“ a Lisztovi předkládá falešnou husitskou píseň atd. Mezi oficiální komunikací a soukromou korespondencí vzniká ideová i faktografická propast. Česky psané odborné studie vytvářejí iluzi existence česky mluvící vědecké veřejnosti. (Srovnej – Macura 1993) „Obrozená kultura mystifikovala (a nemohla nemystifikovat) jako celek, předstírala totiž před sebou i před okolním světem samozřejmost své existence,“ tvrdí Macura. „Na tomto pozadí je zřejmé, že mystifikace nemohla být něčím výjimečným. Nebyla žádnou anomálií, ostrůvkem nahodilé šalby v jinak autentické české kultuře.“ (Macura 1993, s. 17n)

Nutnost rychlého konstruování české kultury vyžadovala dodatečné dotváření jejích tradic podle obrozeneckého snu o slavné minulosti. „Hranice mezi vážností a podvodem byly přitom stejně neostře jako hranice mezi hrou či vtípem.“ (Macura 1993, s. 18) (Linda už krátce po objevu RKZ sám kritizoval aspiraci podobných textů jiných národů na to, stát se posvátnou památkou.) Macura dále zdůrazňuje, že ačkoli u nás sehrály mystifikace závažnější roli než kdekoli v zahraničí a projevovaly v prvním plánu i určitou míru hravosti, „svou základní funkcí rozhodně nebyly hrou nebo projektem nového estetického. Vždy nesly zřetelný moment kulturotvorný a národotvorný.“ (Macura 1993, s. 19) Od současných mystifikačních her se naopak liší absencí ambicí demystifikačních.

Macura není jediný, kdo přisuzuje handicapu malého národa významný kreativní potenciál. Radko Pytlík v něm spatřuje původ sémantické flexibility českého jazyka, který se tak sám stal nositelem humoru.² Domnívá se, že „jazyk, jenž procházel staletím ponižování a měl být zcela vyhuben, vytvořil si množství přesmyček, zámlk a nápovědí, gejzíry neuchopitelných významů a náznaků, stal se ideálním materiálem pro nejrůznější parodie, travestie a mystifikace.“ (Pytlík 2000, s. 8)

Hlavní zlom v dějinách mystifikace představovala moderna a zejména avantgarda. Přibližně od počátku 20. století lze mluvit o skutečné proměně sémantiky mystifikace. Včleňuje se do žánrového paradigmatu humoru a nastupuje místo jedné z jeho nejsložitějších forem.³ Objev mystifikace jako hry je výslednicí několika příznivých konstelací, které spolu úzce souvisejí. Za prvé definitivním ústupem polárně orientované estetiky vážného (seriózního)

versus komického a jejím nahrazením estetikou relativizační a detabuizační, za druhé objevem dadaismu, který upozornil na paradoxy a vnitřní disproporce jazyka, obhajoval právo „nebrat vážně“ vše, co nás obklopuje, a rehabilitoval princip hry pro uměleckou výpověď, za třetí rozvojem absurdních prvků komiky. Svou roli sehrál i vliv Alfreda Jarryho na celou avantgardu. Přestože se surrealisté, dadaisté či kubofuturisté hlásí spíše k jeho patafyzice než přímo k mystifikačním aktivitám a přestože adorace principu náhody se příliš neslučuje s veskrze racionálním mystifikačním konstruktem, etablování „hravosti“ v literatuře a umění vůbec spolu s obhajobou „neangažovanosti“ uměleckého díla mají na mystifikaci zásadní vliv. Už v dadaistickém manifestu se objevuje vyznání z lásky ke všemu mimořádnému, ba absurdnímu, a vítání jakékoli „masky“ a „hry na schovávanou“, v níž je prý skryta „ošidná síla“. Vedle požadavku spontánnosti stojí i pojem „intelektuální hry“, jejímž úkolem je „balancovat na neklidné hranici mezi skutečností a fikcí, výmyslem a pravdou“. (Pytlík 2000, s. 87)

U dvou neznámějších subjektů spojovaných s českým dadaismem – u Osvobozeného divadla a Jaroslava Haška – je mystifikace ještě spojena spíše s improvizací než se složitým a kompetenčně náročným logickým konstruktem, dochází však už zcela záměrně k demystifikaci dobových symbolů a mýtů, k vědomému využití mystifikace pro parodii (zejména politickou) a k pochopení a rozvíjení její estetické funkce. „Ovzduší bohémské hry a mystifikace se stává kvalitou stylu,“ píše Radko Pytlík. (Pytlík 2000, s. 89)

Za vynálezce novodobé mystifikace bývá podle Pytlíka označován vídeňský satirik Karl Kraus, který uveřejnil v roce 1913 senzační zprávu o důlním psovi (tzv. Grubenhundovi), jenž prý štěkáním předpovídá sesun půdy. Pytlík sám ale považuje za objevitele mystifikace jako druhu humoru Jaroslava Haška a jeho články ve *Světě zvířat*, v nichž si vymýšlel nové, neexistující druhy. Jeho *Strana mírného pokroku v mezích zákona* později spojila mystifikaci s parodií a satirou. Už před první světovou válkou se k mystifikaci hlásil T. R. Field jazykovou kreativitou, systémem pseudonymů, fiktivním náboženstvím uctívajícím boha kanálů Lomikela či parodiemi soudobých autorů. Domníváme se, že T. R. Field mj. představuje jeden z nejzřetelnějších článků spojujících mystifikaci s dadaismem. Svou poetikou se často pohybuje na hranici mezi naivismem a rafinovanou zaumností. Pozdější Hrychova *Krhůtská kronika* pak obohacuje Fieldovu myšlenku o satirický tón.

Oba totalitní režimy 20. století, fašismus i komunismus, přispívaly značnou měrou jak k rozvoji užité mystifikace, tak neužité (přidržíme-li se Brikciusovy terminologie). Cenzurní praktiky si na jedné straně vynucovaly ochranu svobody pomocí pseudonymů a pokrývačských praktik, množily se účelově alegorické literární postupy a zašifrované významy v textech, na straně druhé vznikaly mystifikační konstrukty jako intelektuálně estetická obrana proti duševnímu úpadku a degenerování společnosti. Celá řada intelektuálních sdružení poválečné i normalizační éry se více či méně často k nejrůznějším mystifikačním uchýlovala (řimsologie, Regula Pragensia aj.), ačkoli z nich ve svých programech nemusela nutně vycházet.

Ve druhé polovině 60. let 20. století se objevuje nejvelkolepější mystifikace v české kulturní historii – cimrmanologie. Neexistující polyhistor a polyglot je ironickým dovršením a zároveň kontrapunktem mystifikačních pokusů obrozeneckých, navazuje ale také na doktora Faustrolla Alfreda Jarryho, k jehož patafyzice se cimrmanologové sami hlásí. „Vědeckým přednáškám“ o českém géniovi konkuruje v té době projekt Vodňanského a Skoumala, v němž pod rouškou „úsměvu idiota“ rozvíjejí důmyslné mystifikační parodie, mj. také předstíranou akademickou

formou a parodováním pseudovědecké terminologie. Ironií osudu se přibližně v té době mystifikace sama etabluje jako literární pojem.

K mystifikačnímu boomu po roce 1989 přispívá do značné míry opožděný vliv postmoderny v našem kulturním regionu. Ani ne tak proto, že by postmoderna přinesla mystifikaci něco skutečně nového, ale spíše proto, že kromě rozmnožování a zdokonalování jejich forem přistupuje k její literární tematizaci. Vývoj sémantiky pojmu mystifikace mezitím dospěl do stádia, v němž se herní, neúčelová forma jeví jako primární. Autor se pouští do čím dál složitější hry se čtenářem a vyžaduje čím dál aktivnější způsob čtení. Mystifikace sice teoreticky nevylučuje masovou recepci, prakticky ale aktivací kompetenční výbavy recipienta znevýhodňuje značnou sumu čtenářů. Stává se tak zálibou de facto elitářskou. Proti tomuto trendu působí rozvoj elektronických médií, dnes již existuje řada literárních portálů a rubrik přímo na mystifikaci zaměřených, rozvíjejí se zde absurdně-mystifikační on-line diskuse a kdokoli zde může publikovat texty s mystifikací.⁴

Současná literatura akcentuje mystifikační princip v kompozici, obsahové rovině díla i v jeho tematizaci. Často se jednotlivé aplikace prolínají a jedna se stává indikátorem druhé (např. tematizace mystifikace v Urbanově *Poslední teče za rukopisy* ukazuje zároveň na mystifikační kompoziční prvky). Tzv. neužitná mystifikace je doménou celého 20. století a její kořeny jsou, jak jsme viděli, ještě starší, přesto lze v literatuře 20. století sledovat pohyb směrem od jednodušších (singulárních) forem – nalezený rukopis, fiktivní deník, záměna autorství, základní naratologické klamy, kvazicitáty – k složitým mystifikačním strukturám, k pojetí textu jako významové šifry a k akcentaci jeho (mnohdy až jízlivé) hravosti. Mystifikace si také čím dál více libuje v parodické rovině a v rozrušování ustálených literárních či kulturních norem. Zviditelňuje se její demystifikační funkce.

III. MOŽNOSTI UCHOPENÍ

Nová (řečeno s Brikciusem neužitečná) mystifikace je především hra na tvrzení za určitých podmínek. Staví na rozporu dvou skutečností, jejichž záměna je jednak funkční (z hlediska sémantického i estetického) a jednak záměrná. Intencionálnost této podoby mystifikace umožňuje formálně rozlišovat mezi ní a omylem. Ze sféry lži ji pak lze vyjmout na základě autorského poskytnutí možnosti odhalení. V debatách o literatuře či umění vůbec bývá užíváno označení „vodítko“, „klíč“, „návod“, „stopa“, „indicie“ atp. Jedná se o jeden ze základních prvků nové (resp. aktualizované) formy mystifikace, který pro naše účely nazvěme „mystifikačním indikátorem“. Je mj. hlavním zdrojem estetického účinku mystifikace, jejíž odhalení recipientem je přímou součástí autorské intence.

„Mystifikační princip buduje text na významovém rozporu mezi zjevným a skrytým, mezi denotátem a konotátem, významem izolovaným a kontextovým. Odhalení skrytého významu (demystifikace) probíhá postupně, anebo naráz,“ uvádí správně Lederbuchová. (Lederbuchová 2002, s. 203) Nazvěme tyto dvě složky mystifikace, realizované jako opozice, „mystifikační iluzí“ a „mystifikační realitou“. Uspořádání jejich vztahu jako mystifikačního určuje indikátor mystifikace.

Na základě dosud prozkoumaného materiálu se nám jeví jako zásadní zejména tyto indikátory mystifikace:

- *faktické* – za informací následuje revidování novou, explicitní informací či okolností; tyto indikátory využívají jazykové linearity
- *klíčové* – zašifrované textové skutečnosti – kombinace metatextů, intertextů, paratextů aj.; recipient k nim musí dospět logickou operací, vyvodit je z náznaků
- *kompetenční* – závislé čistě na čtenářových vědomostech a zkušenostech, ať už na odborných znalostech z různých oblastí lidského poznání, nebo na znalosti prototextu mystifikace (blíží se klíčovým) – např. Hašek ve svých mystifikacích čerpal inspiraci z Vondráčkova spisu *O podivínech a lidech nápadných*; kompetence se nutně nemusejí odvíjet přímo od znalosti prototextu nebo historického (autentického) prototypu, mohou vycházet ze zkušenosti žánrové, stylistické aj.
- *kontextové* – klíčem k odhalení je kontext (např. při odhalování ne-vážné povahy textu)
- *existenciální* – vědomí nemožnosti existence předkládaného spojení dvou prvků (moderní prvek v historickém narativu apod.); lze je chápat jako podtyp indikátorů kontextových nebo kompetenčních
- *metatextové* – explicitní komentář autora (metoda tzv. nalezeného rukopisu, přiznání autora k mystifikaci, nebo naopak nápadné zdůrazňování nemystifikační povahy textu)

Nejčastěji se ovšem jedná o přechodné varianty nebo kombinace. Kontextové indikátory se navíc realizují ve dvou formách – (a) lineární (iluze–indikátor–realita tvoří posloupnost v čase) a (b) kondenzované (identifikátor je v čase recepcce souběžný s iluzí a v zásadě i s realitou). Lineárních indikátorů využívá např. mystifikace operující s mnohoznačností (hypotéza o významu sdělení je revidována), kondenzované indikátory jsou dobře patrné u mystifikací na hranicích literárních žánrů a forem (text čteme s vědomím konvenčních atributů a z odchylek usuzujeme na mystifikaci).

Ačkoli se současná literární věda více či méně distancuje od autorského záměru nebo ho alespoň vylučuje z procesu interpretace jako irelevantní, nic to nemění na tom, že mystifikace akcentuje autorský subjekt. Můžeme sice autorský záměr prohlásit za objektivně nepoznatelný, jeho hypotetická přítomnost je však pro úvahy o mystifikaci podstatná. Tvrdíme, že bez přihlídnutí k autorskému záměru je mystifikace prakticky neuchopitelná. Čtenář však v průběhu konkretizace literárního díla pracuje převážně s hypotézami, takže dešifrování mystifikace představuje v konečném důsledku jen krajní, specifickou variantu interpretace (viz *Ecovy Meze interpretace*).⁵

Považujeme za účelné rozlišovat „mystifikační text (textový segment)“ (např. část narativní struktury s nejasnou hranicí v záměně vypravěčských forem) a „text s mystifikací“ (text obsahující jeden či více mystifikačních segmentů) (např. Urbanova kniha *Poslední tečka za rukopisy*). Obě nechápeme jako výsledek procesu mystifikace, ale jako aplikaci mystifikačního principu. „Mystifikační proměnnou“ budeme nazývat prvky, které se podílejí na organizaci tohoto principu. Nelze dále slučovat mystifikace literární s mystifikacemi v literárním životě a mystifikacemi všeobecně kulturními. Ty překračují rámec literárního textu buď zmnožováním

recipienta (musejí být sdíleny), nebo využíváním jiných forem umění. Mohou mít formu happeningu či scénického představení, mohou participovat na výtvarných, hudebních aj. formách.

Literární mystifikace může nabývat různých forem a podílet se na výstavbě textu v různých úrovních. Za základní typy (resp. projevy mystifikačního principu) podle převažujících referenčních složek považujeme:

1. mystifikaci operující s pravdivostními hodnotami ve vztahu fikční svět – autentický (aktuální) svět (realita versus fikce)
2. mystifikaci danou vztahem dvou fiktivních textů (citát versus fiktivní citát, aluze versus kvazialuze)
3. mystifikaci jako interní kompoziční princip jednoho textu (zejména naratologické záměny forem vypravěče či fokalizace, metodu zklamaného očekávání aj.)
4. mystifikaci na úrovni vlastních složek literární komunikace (hra na „falešného autora“, „podvržený rukopis“), kterou lze ale chápat i jako specifickou variantu případu č. 1

Jednou z hlavních otázek, které v úvahách nad mystifikací vyvstávají, je rozsah pojmu, tj. co vše lze za mystifikaci považovat, diskutabilní je zejména vztah mezi ní a fabulí. Kde končí tzv. umělecká licence autora, s níž vytváří narativní svět, a kde začíná mystifikační hra? Domníváme se, že mystifikaci nelze považovat za paradigmatickou konkurenci fabule, ale za konfrontační princip, kterého ovšem může fabule využívat, a také tak hojně činit.

Problematické je časté pojetí mystifikace jako sdělení, což mylně implikuje statický výsledek procesu sdělování, přičemž právě procesualnost (tj. sdělování) je pro mystifikaci klíčová. Jako princip může být „nová“ mystifikace vztažena prakticky na jakýkoli druh lidské činnosti, podmínka estetické funkce ji však ve skutečnosti omezuje na oblast kulturních produktů.

Pokusili jsme se určit podstatu mystifikace a způsob její realizace, jaká je ale její funkce? Co znamená její aplikování pro text, jeho genezi a recepci? Čím je způsobováno komično mystifikační hry? Níže uvidíme, jak rozmanitých podob estetická funkce mystifikace nabývá a jak se liší ze stanoviska produkčního a recepčního. Odpověď na zdroj komična hledáme v teoriích humoru, které za něj považují odhalování rozporu umocněné momentem překvapení.

Borecký připomíná trojí klasický přístup ke zdroji humoru:

- *teorie superiority* (Thomas Hobbes) ho nalézá v získávání převahy nad druhým jedincem (v našem případě empirického autora nad modelovým čtenářem při aktu kódování a empirického čtenáře nad modelovým autorem při aktu dekodování – „To jsem zvědav, jestli na to přijdeš.“ / „To koukáš, jak jsem to prohlédl.“)
- *teorie relaxace* (Spencer) považuje za klíčové uvolňování přebytečné energie
- *teorie inkongruence* (Kant) chápe smích jako důsledek nesplněného očekávání⁶

Sám pak shrnuje zdroje humoru různých teorií pod pocit nadřazenosti či výsměchu, pocit svobody a uvolnění a pocit nesourodosti. (Borecký 2005, s. 151) Je otázkou, zda se v daných přístupech zbytečně nemísí příčina s účelem. (Kromě nesourodosti mohou být všechny zdroje buď příčinou, nebo účelem – srovnej „Směji se, protože si připadám nad tebou nadřazený.“

a „Směji se proto, abych si připadal nad tebou nadřazený.“) Příčina humornosti mystifikace se nám potom jeví převážně v objevení nesourodosti, účel humornosti mystifikace naopak v nadřazenosti a uvolněnosti, tj. estetickém prožitku.

Současná literární věda nemá konkrétní aparát metodiky a pojmů vhodný k popisu, klasifikaci a analýze mystifikace, má však možnosti, jak takový aparát vytvořit. Poukážeme zde na čtyři, dle našeho soudu mimořádně inspirativní, pohledy na literaturu, text či lidské jednání jako takové, které mohou sloužit jako základ našeho uvažování o mystifikaci. Máme nadále na mysli už pouze její neužitnou formu.

MODUS PRVNÍ: TEORIE MOŽNÝCH SVĚTŮ

Teorie možných světů se hodí zejména pro popis mystifikací varianty č. 1. Nabízí způsob, jak uvažovat o mystifikaci jako o manipulaci s fikční hodnotou entity (či události), resp. jako o znejasňování vztahu fikčního a autentického (aktuálního) světa. Pro tyto případy ovšem nemůže platit pravidlo ontologické homogenosti fikčních entit, tj. tvrzení, že žádná z nich není více či méně fiktivní než druhá. Literární texty s mystifikací v tomto případě generují zvláštní typy fikčních světů, v nichž je ontologická homogenost záměrně narušována. Fikční encyklopedie, soubor znalostí o konkrétním možném světě nabytých recepcí, se různou mírou odchyluje od encyklopedie světa aktuálního. Zastíráním pravé míry shody dochází k mystifikaci, která je zde vlastně transsvětovým procesem.⁷

Užitečný pojmový aparát představuje Doleželova dichotomie *Z-textů* (zobrazují, popisují aktuální svět) a *K-textů* (konstruují fikční svět, předcházejí jeho existenci). *Z-texty* přitom podléhají pravdivostnímu hodnocení, zatímco *K-texty* nikoli, proto mystifikace nefunguje v opozici *pravda × nepravda* uvnitř fikčního světa, nýbrž v opozici *Z-text × K-text*, a teprve v rámci úseku prezentovaného jako *Z-text* (třebaže záměrně mylně) může být uvažována opozice *pravda × nepravda*. Jinými slovy – nejprve je čtenář přiměn uvěřit v korespondenci fikčního světa (nebo jeho části) a světa aktuálního, a teprve pak je mu ponechána ke zvážení pravdivostní hodnota jeho složek.

Text je zároveň sdělením a zároveň souborem instrukcí, jak s ním zacházet. Mystifikační konstrukce fikčního světa může např. implikovat *Z-textové* čtení tam, kde nemá reálné opodstatnění. Text, jímž do světa sestupujeme, i fikční svět samý jsou navíc parcelovány na substandardní útvary, a právě schopnost mystifikace zasahovat jen tyto dílčí útvary je podstatná pro její herní povahu (viz dále).

A nebo jinak: Konstruuje-li autor fikční text v mezerách mezi historickými dokumenty, zůstává na čtenáři, je-li schopen a ochoten nasycit fikční svět tím, že otevře jeho interakci se světem aktuálním. Fikční svět pak může být „dosycen“ historickými fakty a aktuální svět obohacen relativizací jeho hodnot na základě konfrontací se světem fikčním. Ve spletité struktuře přitom ustupuje tážení se po hranicích pravdy a nepravdy před ptaním se po hranicích mystifikace. Místo otázky „Je tento fakt pravdivý?“ vyvstává otázka „Má mě zajímat pravdivost tohoto faktu?“ „Je tento textový segment *Z-textem*, nebo je mi tak pouze předkládán?“

Častým nástrojem mystifikace bývají fikční osoby s prototypy v aktuálním světě.⁸ Mají totiž dvojaký status jakési potenciální úplnosti, což znamená, že se na jejich interpretaci mohou podílet recipientovy znalosti aktuální či historické předlohy (např. postava Čelakovského v Macurově *Guvernantce*).⁹

Verifikace, resp. ověřování vazby fikčních entit s autentickým světem, je pro mystifikaci natolik klíčová, že text signalizuje její nutnost mnohdy zcela explicitním způsobem (nezřídka dokonce úplnou metatextovou informací o způsobu a rozsahu mystifikace, která se však za mystifikací samou v lineárním čase recepcy opožďuje (tzv. autorovo přiznání).

Oslabování a posilování mimetické vazby s reálným světem může probíhat v různých stupních. Parson rozlišuje *původní entity* (vymyšlené autorem), *převzaté entity* (z jiných textů či reálného světa) a *zástupné entity* (fikční protějšky reálných entit, které jsou od nich odvozené, ale nejsou formálně shodné) (srovnej – Bílek 2003, s. 234). Mystifikace může fungovat jako oscilace jednak mezi původní a převzatou entitou (např. Johann Mann z Macurova románu *Informátor*) a jednak mezi převzatou a zástupnou entitou (některé další postavy Macurových románů, např. Čelakovský, Rajska aj.). 10)

Mystifikace využívá způsobu transformování struktury skutečného světa (redukce, významové posuny, modální operace) v strukturu světa fikčního. Doležel rozlišuje:

- *aletická omezení* (možnost, nemožnost, nutnost; M-operátory) vytvářející základní podmínky fungování fikčního světa a vzhledem ke světu aktuálnímu umožňující klasifikovat ho jako přirozený/nadpřirozený podle minimální shodnosti aletické modalit obou světů
- *deontická omezení* (D-operátory) omezující fikční svět v podobě norem a preskripcí
- *axiologická omezení* (A-operátory) vytvářející systém hodnot fikčního světa (dobré/špatné)
- *epistemická omezení* (E-operátory) definující vědění a mínění fikčního jedince o jeho světě i o něm samém

Aletické modalit využívá mystifikace tam, kde autor buduje nadpřirozený svět s událostmi nemožnými vzhledem ke světu aktuálnímu (létání apod.), ale vzápětí ho odhaluje např. jako pouhý sen jedné z postav. Obdobně funguje segment fikčního světa nekompatibilní s celkem, který se v lineárním čtení projeví buď opět jako sen postavy, nebo klamavé tvrzení postavy jiné. Epistemická modalita mystifikace funguje např. při definování totožnosti postavy, když vypravěč náhle opouští vševědoucí hledisko a zpochybňuje platnost předchozích výroků. Práce s axiologickou modalitou je jedním z klíčových kompozičních principů historických a historizujících próz, ale zejména postmoderních textů pracujících s protikladem „malých“ a „velkých“ dějin (např. Drašarovo *O tajných společnostech, revolucích a genetickém kódu* aj.)

Mystifikace operující s kategorií spolehlivosti vypravěče spoléhá jednak na žánrové konvence a jednak na schematizované představy o autoritativnosti jednotlivých vypravěčských typů. (Personální vypravěč je méně důvěryhodný než objektivní ich-forma apod.)¹¹ Doležel strukturuje fikční svět dle věrohodnosti na tři oblasti:

- absolutně ověřená (autoritativně)
- kolektivně ověřená (souhlasnými výroky fikčních postav)
- virtuální (oblast možností, tj. zejména soukromých názorů jednotlivých postav)

Mystifikace se může realizovat narušováním hranic těchto oblastí. Autor např. nechává jednu z postav spekulovat o čemsi nepravděpodobném (virtuální pásmo), ale vzápětí odhalí tuto

spekulaci jako podloženou a diskutovaný fakt autoritativně či kolektivně ověří. Nebo naopak to, co jsme celou dobu pokládali za fikční fakt, se ukáže být výplodem mysli jedné z postav. Totéž se může dít i přes hranice fikčního světa, historická fakta jsou např. součástí virtuálního pásma jedné z postav, čímž je jejich platnost zpochybněna nebo znejistěna vzhledem k pásmu vyprávěče s vysokou ověřovací autoritou.

Pokud literatura 20. století přinesla mystifikaci něco skutečně nového, pak důmyslné propracování principu znejistňování identity vyprávěče. Prolínání reality a fikce, skutečnosti a snu formálně i sémanticky narušuje jinak ostré rozhraní pásma vyprávěče a pásma postav. Čtenáři je tak neustále předkládána otázka „Kdo to právě mluví?“ „Čí je to názor? Autora, nebo postavy?“¹²

Mystifikující autor není totéž co mystifikující postava. V prvním případě může mystifikace překračovat hranice fikčního světa nebo nemusí. Ve druhém je s fikčním světem závazně spjata, a překračuje-li jeho rámec, pak opět jen skrze autora, který za promluvu postavy skrývá promluvu vlastní. Při dešifrování se někdy nelze vyhnout ani zkoumání důvěryhodnosti empirického autora, abychom mohli rozlišit mystifikaci od omylu. Stejně relevantní mohou být vnětextové okolnosti, na něž autor reaguje.¹³

MODUS DRUHÝ: TEORIE KOMUNIKACE

V mezích komunikačně orientovaných teorií se nám mystifikace jeví jako specifický řečový akt a způsob kódování (a dekodování) významu. Jako každá semióza ale význam také produkuje. Mystifikační tvrzení získává status „záměrného omylu“, jehož účelem není uvést recipienta v omyl jako takový, ale umožnit mu mylnost rozpoznat. To je pak zdrojem estetického prožitku.

Dvojí kódování textu – autorské a čtenářské – odpovídá dvěma různým podobám estetické funkce mystifikace. První vyplývá z požitku šifrování (kódování), druhá dešifrování (dekódování). Estetická funkce tedy není přímo dána inkongruencí dvou informací, ale procesem jejího zastírání a odhalování. Literární věda v čele s Umbertoem Ecem mluví o adekvátnosti interpretace jako o kritériu její správnosti. Pro text s mystifikací je její odhalení podmínkou takové adekvátnosti.

Autor pracuje se třemi *druhy informací* (což může být posuzováno jednak vzhledem k aktuálnímu světu a jednak vzhledem ke světu fikčnímu): pravdivými, nepravdivými a těmi, o jejichž pravdivosti nelze rozhodnout. Čtenář může být (dočasně) dezorientován v textové struktuře pomocí řazení událostí a deskripcí entit fikčního světa. Mystifikace využívá jak defektů v linearitě tvorby významů (informace tvoří posloupnost takovým způsobem, že výsledný význam je zavádějící), tak defektní hierarchizace, subordinace (marginalizování důležité informace, zdůrazňování nepodstatné informace). Předstíráním shodného fikčního statutu lze ve výčtech zaměňovat fiktivní za autentické a naopak (např. pseudocitát v sérii citátů). Linearity textu může být (vy/zne)užito k dočasnému utajování klíčových informací. Čtenář je nucen vytvářet hypotézy a vzápětí je revidovat na základě nových poznatků. Problematický textový segment je však často významově dvojnásobný a vedle revidované varianty zůstává i původní varianta součástí celkového významu díla.

Kontext řečového aktu zpřesňuje význam znaků a spoluurčuje ilokuční sílu výpovědi. V případě textu s mystifikací jde zejména o jeho žánrové zařazení a konvence s ním spojené,

ale i o vlastní bezprostřední kontext jednotlivých informačních složek textu, který je pomáhá definovat jako pravdivé či nepravdivé, respektive jako tvrzení či předstíraná tvrzení. Jestliže kontext podmiňuje interpretaci informace jako pravdivé/nepravdivé, existují čtyři varianty kontextuálního zařazení:

- pravdivá informace postulovaná kontextuálně jako pravdivá (dokument, literatura faktu)
- nepravdivá informace postulovaná jako nepravdivá (fikce)
- pravdivá informace postulovaná jako nepravdivá
- nepravdivá informace postulovaná jako pravdivá

Poslední dva případy mohou být mystifikací (neužitnou) za předpokladu, že jsou splněny i ostatní podmínky, tj. záměrnost a přítomnost indikátoru mystifikace.

Teorie komunikace umožňuje zkoumat také mystifikační citáty a roli kontextu při jejich identifikaci.¹⁴ Máme za to, že obdobně jako citáty se chovají také Z-textové vsuvky uvnitř K-textů, tedy že rozostřováním hranic mezi nimi a za přispění kontextu může docházet k mystifikaci. (Např. exkurz do janičářské historie v Komárkově románu *Opšlštisova nadace* je kontextuálně implikován jako fiktivní.)

Kompetence čtenáře se podílejí na mystifikaci jako jedna z hlavních proměnných. Modelový čtenář musí být s to buď dešifrovat skrytý indikátor mystifikace v textu (už to samo o sobě určité kompetence předpokládá), nebo rozpoznat, že jde o mystifikaci i bez něj, pouze na základě znalostí faktografických aj. V ideálním případě je pak schopen vyvodit smysl mystifikace v textu a zapojit ho do interpretace. Pokud autor neopatří mystifikaci metatextovým indikátorem, nebo ji opatří indikátorem neúplným, musí odpovídajícím způsobem snížit nárok na čtenářské kompetence. Výsadou literatury je však kromě jiného i nerespektování jejích vlastních pravidel, proto mystifikační texty problematizující svou vlastní recepci až k únosné hranici nejsou výjimkou.

Přestože by mystifikace měla z logiky věci pracovat hlavně s výroky, jejichž pravdivost je poznatelná pro čtenáře stejně jako pro autora, tj. je shodná ve světě empirického autora a modelového čtenáře, v praxi to vypadá opačně. Axiomy mystifikátory nepřitahují. Libují si naopak mezi výroky, jejichž pravdivostní hodnota je sporná, a které právě tím vytvářejí pole pro demystifikaci a pro generování nového významu.

Každé tvrzení některé z aspektů objektu tvrzení zdůrazňuje a jiné potlačuje. Pravdivostní hodnota tvrzení se přitom selekcí atributů objektu nemění, ale mění se informační hodnota. Vedle explicitního uvedení (či zatajení) některých atributů může jako selektor fungovat i kontext či důraz apod. (Na tomto principu funguje mj. mystifikace záměnou významů mnohoznačných slov nebo záměnou uzuálního a metaforického významu. Jeden z významů je implikován jako žádoucí pro interpretaci, poté dochází změnou kontextu ke konstatování mylné hypotézy a jejímu revidování.) Mystifikace tak často využívá názorové pluralizace jako devalvace a relativizace pravdy.

MODUS TŘETÍ: SÉMIOTIKA

Robert Scholes a Robert Kellogg rozlišují dvojí vztah fiktivního a reálného světa – *ilustrativní*, tj. symbolický, a *reprezentační*, tj. mimetický. V rámci reprezentace uvádějí tři stupně

vztahů mezi reálným světem a fikcí:

- zaznamenání specifického faktu
- reprezentace toho, čemu se specifický fakt podobá
- reprezentace zobecněných typů skutečnosti

Vedle toho ilustrace není reprodukcí skutečnosti, ale jen představením jejích určitých aspektů. Zmínění teoretikové vidí estetický účinek řady děl právě v oscilování mezi oběma přístupy, respektive v jejich interakci. (srovnej – Scholes – Kellogg 2002, s. 88)

Oscilování mezi ilustrativním a reprezentačním čtením, respektive cílená záměna vnitrotextových a kontextových pokynů k jednomu a druhému způsobu čtení, je jednou z možností mystifikace.

Analogická k tomuto pojetí je klasifikace recepte na:

- *ikonické čtení* (entita fikčního světa je chápána jako ikona entity aktuálního světa)
- *indexové čtení* (entita fikčního světa je chápána jako indexový odkaz k aktuálnímu světu a jeho entitám)
- *symbolické čtení* (fikční entita symbolizuje entitu světa aktuálního)

I záměnou symbolického čtení za indexové, případně ikonické (a naopak), lze tedy úspěšně vysvětlit mystifikaci na mezesvětové úrovni.

Inspirativní podnět k našim úvahám představuje koncepce *token:token modelů* Iva Osolsoběho. Dva různé *tokens* (reprezentanti) jednoho *type* (série) se nemusejí formálně podobat, ale jsou zaměnitelná z hlediska určité funkce. Často dochází k záměně modelu za originál právě pro jejich extrémní podobnost. (Jako dvě *tokens* jednoho *type* se chovají i Z-text a K-text.) Zde se otevírá oblast omylů, nedorozumění, záměn metaskutečnosti se skutečností, a tedy, dodáváme, i mystifikace. Na ni se vztahuje také to, co Osolsobě tvrdí o parodii (*token-zmetku*). Fakt, že dílo si hraje na jiné dílo, označuje jako sémantickou podmínku parodie. Sémantickou podmínku mystifikace lze podle nás zobecnit – znak si hraje na jiný znak. Pragmatickou podmínkou mystifikace pak rozumíme odpovídající čtenářské kompetence, jejichž předpokládaný nedostatek dorovná autor metatextovými komentáři a jinými explicitními indikátory mystifikace.

Osolsoběho rozdělení komunikace na symetrickou a asymetrickou formu na základě recipientovy schopnosti stanovit „správnou metakomunikační diagnózu“ (Osolsobě 2002, s. 323) umožňuje vytvořit pojmový aparát pro popis interpretace mystifikačních textů. Symetričnost a asymetričnost mystifikace chápeme přitom jako potencionální výsledky její realizace, nikoli jako její možné vlastnosti. Mystifikace ryze asymetrická by totiž nemohla být mystifikací (neužitnou).

Protože jsme se rozhodli pojmut mystifikaci jako *princip*, a nikoli *jev*, musíme akceptovat, že může být využívána v rámci jednotlivých forem humoru (zvláště stojí-li na záměně dvou *tokens* daného *type*), nebo může být přímo jejich půdorysem. To je i případ a) *parodie*, kde mystifikace organizuje vztah mezi originálem (prototextem) a jeho kopií, b) *ironie*, kde místo dichotomie pravda–nepravda funguje dichotomie pozitivní–negativní (zjevné pozitivní hodnocení, jemuž kontext dává význam negativní), a c) *žertu*, v němž se vážné sdělení posléze odhaluje jako hra.

MODUS ČTVRTÝ: TEORIE HER A STRATEGICKÉHO CHOVÁNÍ

Teorie her umožňuje přistupovat k mystifikaci jako ke „hře na pravdu“ a chápat ji jako dovedení nedílné vlastnosti literárního diskurzu ad absurdum. Stále explicitnější pronikání „hravosti“ do výrazového rejstříku literární poetiky bývá přisuzováno postmoderně, ve skutečnosti jde ale spíše o proměnu forem hravosti z naivity a adorace náhody či nonsensu k sofistikované, racionální konstrukci, která právě z mystifikace těží.

Eugen Fink pokládá za základní rys hry „zdvojování“ mezi realitou a iluzí.¹⁵ Upozorňuje přitom na důležitost „reverzibility“, tj. schopnosti opuštění iluze a návratu do skutečnosti po ukončení hry. K tomu slouží v případě mystifikace indikátor umožňující rozpoznání její iluzivní povahy.

Mystifikaci lze považovat za intelektuální mimetickou hru, jedno z jejích nejvyšších stádií, vysoce organizovanou činnost s rozsáhlou sumou pravidel. Tak jako další hry v sobě zahrnuje předpoklad odhalení, tj. metakomunikační potvrzení „hernosti“, resp. „mystifikačnosti“. Užitečný je pro nás pojem „ludická výzva“ (iniciace hry). Její ilokuční síla může být kontextem postulována jako „nepravá“ (žertovná hrozba apod.). Při selhání kontextu a nesprávném dešifrování ilokuce je sdělení bráno vážně, ludická výzva není pochopena a ke hře nedochází. V případě mystifikace je její realizace asymetrická. Mystifikátor ovšem většinou konstruuje narativ tak, aby o pochopení či nepochopení ludické výzvy zakódované v jeho textuře rozhodovala úroveň čtenářských kompetencí. Autorův požitek z mystifikace tedy nespočívá v oklamání čtenáře, ale ve formulaci ludické výzvy tak, aby čtenář oklamán být mohl a nemusel.

Přesnější než pojetí mystifikace jako hry je tvrzení, že mystifikační princip *může být využíván* některým typem her. V důsledku to znamená především to, že za určující (primární) narativní tendenci mystifikačních textů musíme považovat jejich herní povahu a mystifikaci chápat především jako jeden z nástrojů, jak této herní povahy dosáhnout.

Teorie strategického chování pracuje s hrou jako analogií tzv. konfliktní situace. Mystifikaci považujeme za „hru s neúplnou informací“, tzn. že nevidíme do karet protihráče, neboť literární konvence a čtenářské kontrakty selhávají. Výměna informací mezi dvěma protihráči znamená jistý druh spolupráce a zahrnuje i nabídku informací o tom, které strategie hodlá daný hráč použít a které nikoli. Platí zásada, že „hráči se vyplatí poskytnout informace o vlastních úmyslech, jestliže protihráčova očekávaná reakce zvýší hráčův zaručený zisk.“ (Mareš 2003, s. 70) Mezi informacemi mohou hráči sdělovat i dezinformace, tj. lživě prezentovat možné strategie jako nemožné a naopak. Počet hráčů je definován počtem odlišných zájmů, přičemž kooperaci dvou hráčů na základě společného zájmu je nutné považovat formálně za hru hráče jednoho. V této optice se autor i čtenář na první pohled ocitají v roli protihráčů ve hře s protichůdnými zájmy. Jenomže autor ztrácí možnost reagovat na jednotlivá rozhodnutí čtenáře. Představíme-li si hypotetické výsledky mystifikační hry jako pochopení/nepochopení ludické (mystifikační) výzvy, vidíme, že zájem autora i čtenáře je totožný: oba tvoří kooperaci na základě shodného záměru – odhalení mystifikačního aktu. Jejich protihráčem je soubor čtenářských kompetencí.

Konkretizace mystifikačního textu je tedy hra o jednom hráči a „přírodě“, jak označuje teorie her „vliv vnějších okolností“. „Příroda“ jako „neinteligentní“ hráč také nemůže přirozeně reagovat na tahy soupeře. Přitom veškerá možná rozhodnutí „přírody“ (tj. jakýkoli možný stav

čtenářských kompetencí) jsou přímou součástí celkové strategie hráče (autora + modelového čtenáře). Autor ale před čtenářem (tj. spoluhráčem) maskuje informace o své strategii a zároveň spoléhá na to, že budou pro čtenáře dešifrovatelné. Vlastně jde o další hru, hru autora se čtenářem v rámci hry autora + čtenáře s kompetencemi, přičemž do této substandardní hry vstupuje autor s falešným, předstíraným záměrem čtenáře oklamat. Výhra je v případě (neuzžitné) mystifikace ryze estetické povahy – potěšení, uspokojení ze hry, případně generování nového pohledu na skutečnost. Jiný osobní zájem, materiální i duchovní, odebírá mystifikaci herní povahu a degraduje ji do sféry lži, resp. mystifikace užité. Vrací její sémantiku na začátek, kdy asymetričnost byla jediným možným výsledkem její interpretace. Herní podstata mystifikace tedy podtrhuje odlišení od lži či omylu a spojuje mystifikaci s humorem.

IV. ZÁVĚR

Pokusili jsme se nastínit možnosti uvažování o literární mystifikaci tak, jak nás k nim inspiruje současná literární věda. Existuje jistě řada dalších podnětných koncepcí, výše popsaným však přikládáme mimořádnou váhu. Umožňují podle nás uchopit mystifikaci jako literárněvědný fenomén, vystihnout její podstatu, klasifikovat její formy a typy i popisovat a analyzovat její konkrétní projevy.

POZNÁMKY

- 1 K nejzávažnějším pokusům o popis mystifikačních literárních praktik patří v českém kontextu studie Radko Pytlíka, Vladimíra Boreckého, Vladimíra Macury a Eugena Brikciuse. Pytlík zkoumá mystifikaci v rámci fenomenologie humoru, Borecký se jí dotýká především při mapování „mašblu“ a „ozvláštníků“, Macura jí přisuzuje hlavní úlohu při národně kulturní emancipaci 19. století a Brikcius ji spojuje s happeningem. S výjimkou posledně jmenovaného jí ale žádný z autorů nevěnuje výhradní pozornost.
- 2 O humoru založeném na významových vztazích mezi slovy (mnohoznačnost, protiklad, dvojnáčnost) viz František Jílek: *Čeština je jazyk vtipný*, Praha, Mladá fronta 1956.
- 3 Teprve Hegel dává humoru rozměr estetické kategorie.
- 4 Viz např. portály *Blog* či *Rituál*.
- 5 Jsme-li v rámci řečového aktu schopni usuzovat na ilokuční sílu výpovědi (odvozenou od záměru, s nímž byla pronesena), jsme také schopni usuzovat (byť i mylně) z textu a zejména jeho kontextu na záměr, s nímž byl stvořen a s nímž je sdělován. Verifikaci jako způsob zjišťování relativní pravděpodobnosti autorského záměru obhajoval již D. Hirsch, a ačkoli se řada jeho názorů nesetkala s pochopením, zůstává platné alespoň jedno z jeho dogmat, totiž myšlenka, že interpretace je výklad významu někoho druhého. (Srovnej Hirsch, E. D.: Objektivní interpretace in: *Aluze*, 2003, č. 2, s. 164.) Pro mystifikaci to platí dvojnásob.
- 6 Radko Pytlík rozeznává tři prameny smíchu prozvěnu takto: (1) kontrastnost věcí, významů nebo idejí, jež jsou uváděny v souvislost, ač představují hodnoty navzájem nesouměřitelné. Např. rozpor mezi hmotným a duchovním, mezi plebejskostí a vznešeností, mezi přirozeností a strojeností (Bergson); (2) překvapivé odhalení těchto kontrastů, úleva a radost z ušetřené „námahy“, kterou jsme kdysi předpokládali a kterou jsme bleskovým zásahem uspořili (Freud); (3) zveličení čili hyperbolizace, nutná k odhalení a ke zviditelnění skrytých událostí, jež byly zašifrovány a zahrabány ve rmutu všednosti a banality (Pagnol). Viz Pytlík, Radko: *Fenomenologie humoru aneb Jak filozofovat smíchem*, Praha, Emporium 2000, s. 8.
- 7 Fikční svět *Cesty do pekla Václava Vokolka* např. využívá fantaskních motivických principů, aby zkomplikoval vnímání paralely mezi ním a skutečnou historickou situací Čech na přelomu romantismu a realismu. Pro zasvěceného čtenáře je právě odhalení podobnosti obou encyklopedií zdrojem estetického prožitku.
- 8 Bývají považovány za zvláštní sémantickou třídu, propojenou se světem aktuálním „nezásvětovou totožností“, ačkoli, tak jako jiné fikční entity, se svými prototypy totožné nikdy být nemohou. Pokud jsou fikční postavy označeny týmiž jmény jako skutečné jednotliviny, funguje, dle Doležela, zcela automaticky mimetická sémantika.

- Prakticky to znamená, že objevíme-li referenční ekvivalenci, objevíme, respektive znovustvoříme nezásvětový spoj mezi danými protějšky.
- 9 Když Doležel uvažuje o metanarativích jako o Z-textových odbočkách v K-textu, které si činí nárok na platnost v aktuálním světě tím, že o něm vyjadřují mínění (úvahy, aforismy), nabízí se následující otázka: Lze takto vztáhnout (byť alegoricky) k aktuálnímu světu i postavu jako myšlenkový konstrukt, tvořený sumou vlastností? Románový Čelakovský by pak mohl v rámci Z-pásmu odkazovat zpět k aktuálnímu světu jednak jako alegorie či parodie vlastností přisouzených mu románem a jednak jako parodie historického Čelakovského, tj. svého prototypu.
  - 10 Podobně se dá uvažovat o mystifikační oscilaci mezi postavou-definicí a postavou-hypotézou, přidržíme-li se pojmosloví Daniely Hodrové.
  - 11 Pokud čtenář stojí před dvěma vzájemně se vylučujícími tvrzeními autoritativního vypravěče, automaticky sahá do vlastní zkušenosti, tj. do světa aktuálního, aby jednu či druhou variantu verifikoval nebo potvrdil její pravděpodobnost.
  - 12 Na znejistňování této hranice jako na fenomén patrný u ženských autorek upozorňuje Zuzana Stolz-Hladká. (Stolz-Hladká, Zuzana: Hledání skutečnosti 90. let – nad prózami Daniely Hodrové, Zuzany Brabcové a Terezy Boučkové in: *Česká próza 90. let 20. století*, České Budějovice, Jihočeská univerzita, 2002, s. 36nn).
  - 13 Například Urbanův Rops ve *Stínu katedrály* hovoří o autorech kamenných svorníků v sakristii katedrály sv. Víta opačně než dějiny architektury. (Srovnej – Urban, Miloš: *Stín katedrály*, Praha, Argo 2003, s. 247.) K pojetí této záměny jako mystifikace nás svádí znalost autorovy záliby v podobných hříčkách patrná i z ostatních pasáží textu. Bereme v úvahu jak implikovaného, tak empirického autora.
  - 14 Potenciál citátů podílet se na vytváření omylu, hry, parodie, ironie či humru konstatuje mj. Ivo Osolsobě ve studii *OstENZE, hra, jazyk*. (Osolsobě, Ivo: *OstENZE, hra, jazyk*, Brno, Host 2002).
  - 15 Na společné rysy hry a komiky právě ve zdvojování upozorňuje ve svých pracích Vladimír Borecký.

LITERATURA

- BÍLEK, PETR: *Hledání jazyka interpretace*. Brno, Host 2003
- BORECKÝ, VLADIMÍR: *Imaginace a kultura*. Praha, Karolinum 1995
- BORECKÝ, VLADIMÍR: *Imaginace, hra a komika*. Praha, Triton 2005
- BORECKÝ, VLADIMÍR: *Zrcadlo obzvláštního*. Praha, Hynek 1999
- BRICKIUS, EUGEN: *Útěcha z mystifikace*. Praha, Český spisovatel 1995
- DOLEŽEL, LUBOMÍR: *Heterocosmica*. Praha, Karolinum 2003
- ECO, UMBERTO: *Meze interpretace*. Praha, Karolinum 2004
- FINK, EUGEN: *Hra jako symbol světa*. Praha, Český spisovatel 1993
- HIRSCH, E. D.: *Objektivní interpretace*. In: *Aluze*, 2003, č. 2
- HODROVÁ, DANIELA A KOL.: *...na okraji chaosu*. Praha, Torst 2001
- HODROVÁ, DANIELA: Postava-definice a postava-hypotéza. In: *Proměny subjektu*, Pardubice, Mlejnek 1994, s. 75nn
- JÍLEK, FRANTIŠEK: *Čeština je jazyk vtipný*. Praha, Mladá fronta 1956
- KOPÁČ, RADIM: Nějaký divný Cocteau. In: KOPÁČ, RADIM: *Hvizd žlutého inkoustu (a facka)*, Praha, Concordia 2003
- KOPÁČ, RADIM: Nějaký divný Cocteau. In: KOPÁČ, RADIM: *Hvizd žlutého inkoustu (a facka)*, Praha, Concordia 2003
- KUPLET, PIERRE: Vnímání fikčních světů. In: *Aluze*, 2003, č. 2, s. 140nn
- LEDERBUCHOVÁ, LADISLAVA: *Průvodce literárním dílem*. Jinočany, H&H 2002
- Lexikon literárních pojmů*, LIBOR PAVERA A KOL., Olomouc, Nakladatelství Olomouc 2002
- MACURA, VLADIMÍR: *Český sen*. Praha, NLN 1998
- MACURA, VLADIMÍR: *Masarykov boty a jiné semi(o)fejetony*. Praha, Imaginace 1993
- MACURA, VLADIMÍR: *Znamení zrodu*. 2. rozšíř. vyd., Praha, H&H 1995
- MAŇAS, MIROSLAV: *Teorie her a konflikty zájmů*. Praha, VŠE 2002
- MAREŠ, MILAN: *Principy strategického chování*. Praha, Karolinum, 2003
- MERHAUT, LUBOŠ: *Cesty stylizace*. Praha, ÚČL AV 1994
- NOVOTNÝ, VLADIMÍR: *Mezi moderností a postmoderností*, Praha, Herm 2002

OSOLSOBĚ, IVO: *Ostenze, hra, jazyk*. Brno, Host 2002
PAVEL, T. G.: Fikční entity. In *Aluze*, 2004, č. 1, s. 102nn
PETRŮ, EDUARD: *Zašifrovaná skutečnost*. Ostrava, Profil 1972
PYTLÍK, RADKO: *Fenomenologie humoru aneb Jak filozofovat smíchem*. Praha, Emporium 2000
SCHOLES, ROBERT – KELLOGG, ROBERT: *Povaha vyprávění*. Bmo, Host 2002
STOLZ-HLADKÁ, ZUZANA: Hledání skutečnosti 90. let – nad prózami Daniely Hodrové, Zuzany Brabcové a Terezy Boučkové. In: *Česká próza 90. let 20. století*, České Budějovice, Jihočeská univerzita, 2002, s. 36nn
SUS, OLEG: *Metamorfózy smíchu a vzteku*. Brno, Krajské nakladatelství 1963
VODIČKA, FELIX: *Cesty a cíle obrozenecké literatury*. Praha, Československý spisovatel 1958

PRAMENY (pouze ty, k nimž výslovně odkazujeme)

KOMÁREK, STANISLAV: *Opšlístisova nadace*. Brno, Petrov 2002
MACURA, VLADIMÍR: *Ten, který bude*. Praha, Hynek 1999
URBAN, JOSEF: *Poslední tečka za rukopisy*. Praha, Argo 1998
URBAN, MILOŠ: *Stín katedrály*. Praha, Argo 2003
VOKOLEK, VÁCLAV: *Cesta do pekel*. Praha, Triáda 1999

MYSTIFICATION AS A PROBLEM OF THEORY OF LITERATURE

Summary

Theory of literature does not pay much attention to the mystification expressions in literature and there is absolutely no descriptive system, so-called nomenclature, which is essential for comprehension of the above-mentioned phenomenon. This study highlights four contemporary theories of literature enabling us to find a way to describe mystification acts in literature, to analyse them and to explain what the mystification actually is. Initially we deal with development of semantics of mystification concept from really purposeful meaning (because of censorship etc.) to conception of mystification like a game, which accentuates its aesthetical function, demystification character and which incorporates this phenomenon into the system of humorous forms. These four inspirable theories are: theory of possible worlds, theory of communication, semiotics, and theory of games and strategy behaviour.

Translation © Anna Strouhalová, 2006

Mgr. Lenka Krausová
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
krausovalenka@centrum.cz

JOSEF GALÍK – PROZAIK

SVĚMU UČITELI

LUBOMÍR MACHALA

Fakt, že literární historik a kritik Josef Galík (1932–1999), vyučující na Filozofické fakultě UP v Olomouci od roku 1962 až do své náhlé smrti, věnoval nemalou část svého talentu a tvůrčí energie také beletristické tvorbě, nepatří k objevným zjištěním. Nicméně se domnívám, že v této oblasti existují určité dluhy, k jejichž umenšení hodlá přispět následující pokus o analýzu a interpretaci Galíkových próz, a to jak těch knižně vydaných (*Zkouška před termínem*, 1975; *Soud i odpuštění*, 1987), tak jedné dosud nepublikované (*Čekání na konec tmy*, dopsána nedlouho před listopadem 1989).

Galíkova první kniha *Zkouška před termínem* vyšla v roce 1975, tedy v době, kdy normalizační proces už nabral na síle a kdy naděje na liberalizaci společnosti, probuzené ve druhé polovině šedesátých let, mizely v nedohlednu. Bolestné společenské dění znamenalo pro Josefa Galíka radikální omezení slibné odborné kariéry (během roku 1969 získal titul PhDr. za práci *Básnický vývoj Josefa Hory* a také obhájil kandidátskou disertaci věnovanou Vladislavu Vančurovi). Kompenzaci potlačených literárněvědeckých perspektiv našel Galík v beletrii, kterou příležitostně publikoval už od roku 1956.

Galíkův prozaický debut se již svým názvem *Zkouška před termínem* hlásil do autorovi blízkého vysokoškolského prostředí a v jedné z románových postav lze identifikovat autobiografické rysy: Docent František Machalíček prožíval své mládí podobně jako Galík na valašském venkově a stejně jako on absolvoval dělnickou přípravku pro studium na vysokých školách v Mariánských Lázních. Po studiích na olomoucké univerzitě pak několik let působil jako středoškolský profesor a počátkem šedesátých let se vrátil na alma mater. Se svým původcem sdílel rovněž kardiopatickou diagnózu. V ústředním konfliktu (přesněji: konfliktech) románu, odehrávajícím se o deset let později, je však Machalíčkoví přisouzena pouze vedlejší role; tato postava funguje především jako jejich reflektor a glosátor.

Aktérská pozice připadla Machalíčkovu příteli a pedagogickému kolegovi Čestmíru Zapletalovi, který se nedlouho před svými padesátými narozeninami odvolal proti rozhodnutí prověřkové komise. Současně eskaluje napětí mezi ním a studentskou svazáckou funkcionářkou Kateřinou Jiráskovou. Kateřina (druhý hlavní reflektor vyprávění) postupně odhaluje, že střety mezi ní a docentem Zapletalem (dopadající zčásti také na Kateřininy kolegy ze studijní skupiny) koření v komplikovaném vztahu Zapletala a jejího už nežijícího otce.

Oba základní narační reflektory, tedy docent Machalíček a studentka Kateřina, nezprostředkovávají pouze aktuální dění, ale ohlížejí se rovněž do minulosti. Zatímco ovšem Machalíček zvažuje zejména, zda kroky, které udělal a které ho přivedly do současné situace, byly správné, popřípadě zda ho neodvedly od ideálů z mládí, studentka zjišťuje, jak a proč se minulé promítá do jejího života i bez výraznějšího osobního přičinění: Zapletalovu předpojatou averzi totiž zrodila dávná volba, která do čela okresní správy přivedla Kateřinina otce právě namísto ambiciózního Zapletal. Ten se posléze přeorientoval na akademickou kariéru, ale pocitu ukřivděnosti se nezbavil ani po letech.

Galíkova *Zkouška před termínem* svým základním pojetím, v němž osobní ohlížení a rozvzpomínání slouží jako základ k bilancování společenského vývoje po únoru 1948, připomíná prózu Josefa Jedličky *Kde život náš je v půli se svou poutí* (1966, rozšř. 1994). Odlišná je však výchozí pozice obou autorů: zatímco Jedlička psal svou zpytující výpověď v letech 1954–1957 a vydání jeho knihy předjímalo pokus alespoň některé z negativních jevů a praktik poúnorového režimu napravit, Galík přistupoval k psaní už s vědomím, jak razantně byl zmíněný pokus v roce 1968 a následujícím čase zlikvidován. Rozdílné je také vyznění obou textů, protože Jedličkovo zadumané svědectví o nastoupené cestě za sociálně spravedlivým řádem ústí v tušení, že podle všeho jde o cestu slepou. Galíkova inventura vede k nemanifestačnímu a neextatickému, nicméně zřetelnému přitakání dalšímu pokračování snahy dospět k socialistickým ideálům: „To, co jsme chtěli a co pořád tvrdohlavě chceme, je vlastně cesta přes hranici. Opouštíme svět, který byl málo lidský, a dereme se do světa spravedlivějšího. Není-li, bude.“ (Galík 1975, s. 109)

Také druhá kniha Josefa Galíka, nazvaná *Soud i odpuštění* a odehrávající se převážně v Holešově a několika dalších moravských lokalitách během první poloviny sedmnáctého století, má svou osu v životní rekapitulaci. Její protagonista stárnoucí regent holešovského, bystřického a prusinovského panství rytíř Vilém Ullersdorfer z Němčičho a na Žeranovicích se v nevlídných podzimních dnech roku 1651 pokouší určit zlomový okamžik, od něhož jeho prohry a ztráty začaly definitivně převažovat nad plusy: „Tak z vrcholku jinošských a mužských tužeb slevujeme, slevujem a sestupujem stále dolů, pořád níž, určitě přitom bohatší, občas i mocnější, možná i známější, a přece najednou cítíme, že jsme prohráli. Neuspěli jsme jako ti žáčci u examinu. Kdy se tak stalo? Málo bděli ve chvílích, které rozhodují, skoro nic pravdiví, nedokážeme odpovédět.“ (Galík 1987, s. 129) Oním neblahým momentem ovšem podle Viléma nebyla bitva na Bílé hoře, jak by se dalo očekávat u člověka pocházejícího z protestantského prostředí, ale chvíle dřívější, konkrétně rok 1616. Tehdy zemřela první manželka Vilémova pána Václava Eusebia Lobkovice, který se následně rozhodl pro sňatek se čtrnáctiletou sestrou zemřelého. Dostal k němu sice papežské svolení, ale na katolické vyznání musela přestoupit nejen nevěsta, ale všichni na panství. Kámen úrazu pro Viléma ovšem nepředstavovala ani tak oktrojovaná konverze (sám ji koneckonců podstoupil až mnohem později), nýbrž fatální a neopětovaná láska k mladičké Anně Marii. Nedostatečný společenský kredit mu nepomohl překonat ani (v textu často zdůrazňovaný) zteplilý zjev. Při životním bilancování holešovského regenta nemohl uspokojit ani fakt, že po předlouhém a nelítostném válčení se nakonec ocitl na straně vítězů. Stanul tam totiž zcela osamocen, bez rodiny, bez přátel a hlavně bez úcty okolí.

Vilémovo zvažování, čeho v životě dosáhl, doprovází také snaha odhalit motivy vlastního i cizího jednání, vysvětlit (a někdy i obhájit) jeho dopady. Hlavní postava si však uvědomuje,

že „sledujeme-li dění lidských úmyslů jenom podle okamžiků, v nichž dorazí k našim očím, a jinak ho sledovat v přítomnosti ani nemůžeme, jsme s to souvislosti jenom vzdáleně odhalovat a svádění náhodností těch vynořujících se okamžiků, usuzujeme nakonec jenom podle svých možných reakcí v podobných situacích.“ (Galík 1987, s. 73) Ovšem ani v oblasti sebereflexe, pochopení vlastního jednání nejsou závěry Galíkova protagonisty o mnoho přesvědčivější: „Vilímovi přišlo najednou na mysl, že nerozuměl strašně mnoha věcem v osudech svých známých a možná, že nerozuměl ani tak docela činům svého života.“ (Galík 1987, s. 76)

Apologetický charakter regentova bilancování nabývá na intenzitě v souvislosti s tématem věrnosti svému přesvědčení, popřípadě vyznání. Konfesijní příběhlictví se však netýkalo pouze Viléma, kterému tento krok nejvíce zhořkl v čase valašské vzpoury, kdy ho vzbouřenci nutili po Holešově tančit nahého jako cvičeného medvěda. Například Jetřich ze Žerotína přestoupil z jedné víry na druhou sedmkrát a Jindřich Šlik – velitel legendárního moravského oddílu z bitvy na Bílé hoře – se později stal úspěšným císařským velitelem a vlastníkem mnoha *tučných panství*. Opakovaně je v textu připomenuto, že přízrůsovení bylo častokrát vynuceno snahou neztratit obživu.

V Galíkově próze jsou však zobrazeni i tací, které věrnost k jejich vyznání stála život. Jako třeba chudého holešovského tkalce Sýkorku, jehož příklad mnohé posiloval v protestantské víře a tudíž bylo nutno se ho zbavit i za cenu falešného obvinění z krádeže chrámového zlata. Jako kontrastní příklad funguje postava Jana Sarkandra, jemuž se dostalo za pevnou oddanost od katolické církve dokonce svatořečení. Prozaické podání však tohoto holešovského kněze líčí jako mamonáře a požitkáře, který byl umučen nikoliv z náboženských pohnutek, nýbrž pro svůj podíl na přepadení Moravy polskými lisovčíky.

Proměnlivost a různorodost pohledů na lidský život, na člověčí konání je v románu *Soud i odpuštění* tematizována též prostřednictvím hlavní postavy. Vilém Ullersdorfer totiž v až horečnaté snaze objasnit si dřívější jednání své i svého okolí onemocní a náhle umírá. A nad jeho úmrtním ložem současně zaznívají rázné odsouzení Vilémovy zbabělosti, podvodnictví a sobectví spolu s lítostivými slovy, oceňujícími jeho dobrotu, starost o druhé a uvážlivost.

Nejrozsáhlejší Galíkova próza *Čekání na konec tmy* volně navazuje na *Soud i odpuštění*, třebaže se odehrává o více než sto let později (konkrétně v letech 1775–1778). V letmých exkurzech je připomenut nejen protagonista Vilém, ale také další postavy a události, jako například Vilémův poslední pán Jan Rottal nebo porážka valašských vzbouřenců. Z nápisu, který na bránu svého zámku umístil jeden z Vilémových vzorů v mládí Václav z Bítova a který zněl „Naší spásou je boží milosrdenství“, vyvozují postavy *Čekání* – znalé nemilosrdného osudu poraženého povstalce – následující poučení: „Nikdy se nespolehej na něčí milosrdenství.“ (Galík 1989, rkp. s. 189)

Časová lokalizace Galíkových próz svádí ke konstatování, že jsou pokaždé situovány do tzv. přelomových dob. Současně si však nad nimi můžeme uvědomit, že toto označení by si ráda přisvojila téměř každá doba, mění se pouze oblasti, v nichž dochází k oněm zlomům, popřípadě způsoby jejich reflektování a kritéria vyhodnocování. Doboví vládci a imagologové nejrůznějšího ražení tak permanentně zdůrazňují, že právě teď opouštíme staré (= špatné) a v zájmu budoucnosti (= šťastné) se musíme uskrovnit ve svých nárocích – materiálních, duchovních, právních atp. V Galíkově *Čekání* se k tomuto neustálému společenskému obelhávání budoucností, popřípadě přepjatému individuálnímu upínání se k ní, možno mimo jiné

dočíst: „Pořád vlastně trvá jenom to mezidobí. Ta mrcha budoucnost jako by furt před námi ustupovala, jako kdybychom k ní snad ani neměli nikdy dojít.“ (Galík 1989, s. 245)

Čekání na konec tmy se odehrává v čase, kdy osvícenské ideje začínají narušovat a proměňovat feudální řád, čemuž se brání nejen značná část šlechty a představitelů světské moci, ale především katolická církev. Vzhledem k jejímu výsadnímu postavení v tehdejší školské sféře se církevní konzervativní postoj výrazně projevoval také v omezování svobodného ducha na školách: například studenty oblíbený učitel z lipnického lycea Agapit skončil v kněžském vězení na Mírově. Pátera Korbera zase podíl na vydání spisku ze 14. století nazvaného *Rozprava mezi knězem a vojákem o důstojnosti papežské a královské* stál učitelské místo a přeložení na venkovskou faru. Pro fanatického hlídače stávajících pořádků kněze Machalíka je pak nejdopornějším slovem *tolerance*, tudíž se usilovně podílí na pronásledování jinověrců a odpadlíků, které má podobu zabavování majetku, věznění, nucených prací, včetně vyhánění do Uher: „Pryč s těmi nejzarytějšími, se stádem si pak už lehčej poradíme,“ (Galík 1989, s. 213) tak zní hlas moci.

Samozřejmě, že nejen tehdejší. Už první Galíkova historická próza *Soud i odpuštění* připomínala celkovým pojetím i jednotlivostmi alegorické prózy Jiřího Šotoly. Konkrétně Matěj Kuře, protagonista Šotolova románu *Kuře na rožni* (1974s, 1976), byl tak jako Vilém Ullersdorfer rožněn na ohni dobových konfliktů a mocenských zájmů. Sarkandrovský příběh nesvatého svatého zase upomíná na Šotolova *Svatého na mostě* (1978), nekanonicky zobrazujícího Jana Nepomuckého a odhalujícího často frapantní rozdíl mezi ikonou a její reálnou předlohou. *Čekání na konec tmy* zase upozorňuje na typologické shody mezi mocensko-ideologickými systémy, panujícími u nás koncem 18. i 20. století. A činí tak způsobem podobným tomu, jímž prezentoval Jiří Šotola paralelu mezi jezuitským řádem a komunistickou stranou v románu *Tovaryšstvo Ježíšovo* (1969). Galík při usouvztažňování minulosti a přítomnosti využil rovněž jména postav: v jeho románu figurují děkan Kopáček, Koniášův synoveček Machalík, dráb Janoušek, břichopásek Sýkora, páter Holiš... Pamětníkům netřeba vysvětlovat, nezasvěceným lze doporučit seznámení s nomenklaturou olomoucké univerzity z konce osmdesátých let 20. století.

Román *Čekání na konec tmy* je rozvržen do dvaceti tří kapitol a Epilogu, přičemž většina kapitol se soustředí na konání postavy, podle níž jsou pojmenovány. Čtyři kapitoly nesou názvy míst, kde se dění románu odehrává (Olomouc, Přerov, Tovačov, Nová dědina). Nejvíce pozornosti je věnováno rodině tovačovského kamenického mistra Gordyse, respektive jeho čtyřem synům Benediktovi, Šebastiánovi, Kryštofovi a Petrovi. Expozice prózy zprostředkovává Šebastiánovými očima popravu nejmladšího z Gordysů a následující stránky pozvolna odhalují, proč triadvacetiletého Petra, nadaného studenta teologie a později práv, potkala tak nespravedlivá absurdní smrt.

S výjimkou několika přímých vstupů autorsky pojatého vypravěče, který v ich-formě a z odstupe dvou staletí stručně komentuje vyprávěné děje a srovnává je například se soudobými televizními seriály, je celé vyprávění realizováno v er-formě. Funkce naračnického reflektoru přitom koluje mezi několika postavami, což spolu s kombinováním a prolínáním různých časových rovin umožňuje velmi efektivně traktovat jedno z Galíkových úhlavních témat: hodnocení lidských činů, vytváření obrazu člověka jeho okolím. Souběžná prezentace Šebastiánova a Petrova pohledu na Benediktovo počínání plasticky vystihuje, jak rozdílně může být totéž jednání vnímáno: jednou jako vypočítavé, materiálně prospěchářské, podruhé jako praktické,

vedené starostlivostí o své nejbližší. S danou problematikou úzce souvisí otázky individuální totožnosti. Šebastián se během snahy o rekonstrukci otceva života a poznání podstaty jeho osobnosti táže: „Kdy jsme vlastně sami sebou? [...] Kdy jsme tu doopravdy? V těch chvílích, kdy se něčemu bráníme? Když se za něčím vzpínáme? Nebo tehdy, když se moudře a pokorně smiřujeme s tou skutečností, že neznamenáme zhola nic v té nepřestávající střídě dnů a nocí, v tom kolotání planoucích ohňů a padajících vod? Co bylo pro otce jakýmsi pouze zkusným tvarem vegetace, jenom trváním, jenom mezidobím a co žitím doopravdy? Nedalo se jednoznačně rozhodnout. Snad potřeboval nutně obojí, snad právě splývání obou možností jeho pozemské existence ho naplňovalo plným uspokojením.“ (Galík 1989, rkp. s. 249)

V Galíkových prózách je relativnost posuzování lidského počínání a jeho výsledků permanentně reflektována také v oblasti umění. Už v prvotině se Machalíček při pomyslném sporu se Zapletalem zastává dávného a neznámého autora skulptury z lázeňského lesa: „Ale je to dílo tesané se zaujetím, které přesvědčuje. Čestmíre, ten člověk se při něm nadřel, propotil nejednu košili a zamazal ruce. Dělal, co bylo v jeho silách, a to je dost.“ (Galík 1975, s. 21). Téma je rozvinuto v Čekání, kde se k němu neustále vrací hlavně Šebastián, palčivě toužící překročit hranici mezi kamenickým řemeslem a sochařským mistrovstvím. Na rozdíl od bratra Benedikta, zastávajícího ovidiovskou (a machalíčekovskou) pozici, že oceněníhodná je už samotná snaha a vynaložené úsilí, Šebastián rezolutně tvrdí, že relevantní jsou pouze výsledky. Formuluje také své tvůrčí krédo: „jenom ne žádný přemrštěný patos. Všechno, čeho se naše ruka dotkne, ať štětcem nebo dlátem, by mělo mít lidské rozměry. To veliké bude přece působit ještě mocněji, pojmem-li je jako záležitost intimní, skoro všední. Ať se ti druzí bláhovci pachtí za okázalou vznešeností, my chceme vidět svět v jeho přirozenosti, v jeho málem rodinné podobě.“ (Galík 1989, rkp. s. 242)

Nabízí se otázka, zda citované vyznání lze považovat také za Galíkovo tvůrčí přesvědčení. Tendence k civilnímu pojetí a věcnému vnímání i ztvárňování reality v tzv. lidských dimenzích je zřetelná už v debutu *Zkouška před termínem*. Projevuje se například používáním obecné češtiny a zejména charakteristického studentského slangu v dialozích. Prvky nespisovné češtiny a současného vyjadřování aktualizují promluvy postav také v Galíkových historických románech. Souběžně však možno v jeho textech identifikovat prvky mírně archaizujícího knižního stylu (a to právě i v dialozích či vnitřních monolozích): „kam se běře, Necht'. Já snesu všecko, Copak jí, hlupuše,“ (Galík 1975, s. 67, 91, 123) „přemýšlování o stavbě vlastního zámku,“ (Galík 1987, s. 103). Příklady využívání méně běžného nebo dobového lexika lze nalézt vskutku v každé Galíkově próze: „lesní debř“, (Galík 1975, s. 14), „hlád', okřín, dvojenci, uznamenal“ (Galík 1987, s. 11, 18, 63, 68): „herberk, kontrfej, obdankování vojáci, pir za mrtvého“ (Galík 1989, rkp. s. 12, 13, 19, 20).

Galíkova prozaická tvorba se rovněž vyznačuje až dokumentární přesností, projevující se například detailním popisem míst, v nichž se odehrávají osudy jeho postav (zejména Olomouce, ať už historické, nebo nedávné), popřípadě v inventurním výčtu položek Rottalova panství, včetně cen, za které je Jan z Rottalu koupil od Václava Eusebia z Lobkovic (Galík 1987, s. 15). Příznačná je taktéž konkrétní časová lokalizace Galíkových próz (*Zkouška* se děje v roce 1772, *Soud* začíná v říjnové noci 1651, v *Čekání* podtituly kapitol přesně uvádějí čas dění: první kapitola se odehrává 14. a 15. července 1778, poslední 2. srpna 1778).

Galíkův neiluzorní přístup k člověku, k pohnutkám jeho jednání se promítá například v zachycení Zapletalovy pedsudečné nevraživosti vůči Kateřině, ústící do nekorektního

komplikování dívčina studia (viz *Zkouška před termínem*). Próza *Soud i odpuštění* pak přináší již zmíněné nekanonické pojetí postavy katolického světce Jana Sarkandra a ve finále této knihy poslední chráněnka Viléma Ullersdorfera po oplakání jeho skonu přemýšlí, co by mohla v domě zesnulého uzmout. Výmluvně jsou v dané souvislosti také praktiky přerovského primátora Johana Rollera, které vycházejí z rváčského hesla: „pěstí na solar a nártem do kulí.“ (Galík 1989, rkp., s. 173)

V žádném případě však nelze tvrdit, že by Galíkovy prózy byly prosty patosu. Při čtení *Zkoušky* ho lze zaregistrovat v Machalíčkově pásmu; v nečekané (až nefunkční) míře se ovšem nachází též ve studentském pásmu. Patetický ráz má také rozhodnutí bývalého protestantského kněze Jana Škaredy skončit s rolí věčně opilého rasíka a odejít kázat na tajná shromáždění vzpurných Valachů.

Galíkova autorská metoda tedy plně nekoresponduje s výše citovaným Šebastiánovým krédem a nejspíše ji lze charakterizovat jako kontrastní kombinaci věčného, civilního pojetí s emfatickými pasážemi, majícími nejednou podobu lyrizujícího intermezza. V dané souvislosti lze odkázat ve *Zkoušce před termínem* na Machalíčkovy vzpomínky z dětství a mládí (zvláště pak na momentku z pouti na s. 132), ale také třeba na pocity Kateřiny, čekající s ostatními kolegy v Zapletalově pracovně na výsledky testu (s. 37, 38). V *Soudu i odpuštění* se emocionální zjiřteností vyznačují například regentovy blouznivé sny a také vyznání krajně kolem autorovy rodné vsi Rackové, zprostředkované skrze postavu kněze Simonidesa (s. 57). Z *Čekání na konec tmy* může jako příklad lyrické a imaginativní vsuvky posloužit sekvence o údělu stárnoucích žen (s. 33).

Místy se však Galík dostává až na hranici ornamentu. Kupříkladu když přibližuje úvahy nehezské ale pilné studentky Marie po úspěšné zkoušce: „Telegram by úplně stačil, ale ne, nezneváží tak svůj úspěch, domů pojede. Potřebovala bezprostředně cítit obdiv svých rodičů, promenovat se aspoň chvíli pod rachejtlemi vítězství, v tom milosrdném osvětlení, které nenutí k slzám nespokojenosti, v té záři, která je nepodplatně spravedlivá, protože se nedá ošálit hebkou pletí a pěknou larvičkou. Potřebovala se vnořit do důvěrného šumotu podsíní svého města, do jeho starobyklých, bytelných podsíní, které – zatímco nepřetržité proudy cizích, svádivých automobilů jako moderní muzika kakofonického světa burácejí náměstím – nevzrušeně a věrně trvají na vírách nabytých věky. Toužila vplynout do jejich zaběhaného rituálu, toužila vejít do pohledů závidi, která je dobrá, vždyť lichotí a zvyšuje tvoji cenu, protože pouze bezvýznamným není co závidět, toužila zabloudit do jejich krásných, polohlasem pronášených pomluv.“ (Galík 1975, s. 39)

Retardaci vypravěčského spádu způsobenou zdobným vyjadřováním se Galík pokusil kompenzovat akčními scénami (viz odvetu vesničanů za zastřelení Machalíčkova bratra Jozana Čestmírovým otcem hajným Zaplalem v prvotině nebo záchranu Petrovy dívky Ašky před partou zloduchů vedenou jeho bratrem Kryštofem v *Čekání*), ale tyto části patří k nejméně přesvědčivým v Galíkových prozaických textech.

K výrazným rysům Galíkovy poetiky náleží opakování a rozvíjení motivů. Leitmotivy často fungují jako obrazná pojmenování a symboly. Ve *Zkoušce před termínem* tuto úlohu plní leitmotiv *vody řek – žil světa*. Voda, říční toky zde symbolizují jedinečnost, věrnost vlastní podstatě, poctivosti, nepokornosti, samozřejmosti a spravedlivosti (viz například s. 117 či 156), a to v kontrastu s neuchopitelností, proměnlivostí a komplikovaností lidské osobnosti. *Soudem i odpuštěním* prochází Vilémovo louskání ořechů, přičemž tato záliba v regentově

vidění demonstruje, jak příliš pevná skořápka, příliš dlouhý odpor má za nutný následek rozdrčení jádra bez jakéhokoliv užítu.

V Galíkových prózách najdeme také příklady dalšího obvyklého fungování leitmotivů – v *Čekání* se podléjí na propojování jednotlivých dějových linií (viz obrázek svate Starosty nabízený trhovcem na různých místech a při rozličných příležitostech). V tomto románu je také leitmotivicky zdůrazňováno ústřední téma: očekávání konce starých neudržitelných poměrů a příchod změny k lepšímu. S jedním leitmotivem si pak Galík nenápadně pohrává. Nejprve totiž nechá Petrova lipnického strýce prohlásit, že „léto, koně a mladé ženy, to jsou tři věci, které se Pánu Bohu povedly nade všechno pomyšlení“ (Galík 1989, rkp. s. 51). Posléze tato myšlenka koluje mezi několika dalšími postavami, pokaždé je však výčet poněkud pozměněn, nicméně v něm vždy zůstanou mladé ženy.

Pokus o analýzu, interpretaci a kritické posouzení prozaické tvorby Josefa Galíka vede k závěru, že jde o kompaktní a myšlenkově vyhraněné dílo, usilující reflektovat lidský život ve vypjatých dobách (v *časech jednoznačného rozhodování*) a snažící se zprostředkovat nejen komplikovanost lidského rozhodování a jednání, ale také složitosti spojené s jeho zpětným pochopením či posouzením. Galíkovy prozaické texty se vyznačují vysokou jazykovou kultivovaností a kombinováním věcně-civilního pojetí s citově vypjatějšími, až patetickými prvky a postupy. Třebaže v nich lze zaregistrovat také problematické momenty (například ideové vyznění *Zkoušky před termínem*, neadekvátní dávku patosu ve studentské linii téhož románu, popřípadě místy až příliš ornamentalizovaný výraz...) je s podivem, jak malého ohlasu se Galík v roli prozaika dočkal. Autorova prozaická prvotina sice byla oceněna Prémii Českého literárního fondu, ale její literárněkritická rezonance byla v podstatě mizivá (viz připojený přehled recenzí). Jisté zlepšení v tomto směru sice lze zaznamenat u následující knihy *Soud i odpuštění*, ovšem evidentně po všech stránkách nejzralejšímu a nejzdařilejšímu Galíkovu prozaickému dílu *Čekání na konec tmy* se bohužel vinou neblahého nakladatelského osudu nemohlo dostat už vůbec žádné pozornosti odborné veřejnosti a ani žádných dalších čtenářů. Doufejme, že jen prozatím.

PS: Josef Galík se dle vlastních slov nejlépe a nejsvobodněji cítil v kůži básníka. Jeho verše však byly dosud publikovány pouze v novinách, časopisech a sbornících...

BIBLIOGRAFIE KRITICKÝCH OHLASŮ PRÓZ JOSEFA GALÍKA

SVOBODA, JIŘÍ

1976a „Setkání tří prozaiků“, (též o prózách J. Sekery, M. Rafaje), *Ostravský kulturní měsíčník*, 1976, č. 2, s. 18–19

1976b „Pozoruhodná románová prvotina“, *Ostravský večerník*, 6. 4. 1976, s. 4, přetištěno in *Ve stopách tvorby* (Ostrava 1986)

1988 „Člověk ve zkoušce dějin“, *Kulturní měsíčník*, 1988, č. 9, s. 63–64

HRZALOVÁ, HANA

1976 „Výzvy k odpovědnosti: Ostravský Profil a současná tvorba“, (též o knihách F. Čečetky, J. Sekery, M. Rafaje, J. Kolářové), *Rudé právo*, 24. 4. 1976, s. 5

JUGA, STANISLAV

1978 „Mladí spisovatelé o učitelích“, (též o prózách D. Duškové, J. Adama, P. Veverky), *Učitelské noviny*, 1978, č. 10, s. 8

- BLAHYNKA, MILAN: „Historický román žije“, *Nová svoboda*, 21. 1., 1988, s. 9
- DOKOUPIL, BLAHOŠLAV: „Na rožni dějin“, *Tvorba*, 1988, č. 7, s. 12
- KOSTŘICA, VLADIMÍR: „Zajímavý historický román“, *Práce*, 22. 6., 1988, s. 6
- SOLDÁN, LADISLAV: „Román svědomí“, *Kmen*, 1988, č. 9, s. 10
- VLAŠÍN, ŠTĚPÁN
- 1988 „Historie - učitelka života?“, (též o prózách J. Janusové, M. Smetany), *Kulturní práce*, 1988, č. 5, s. 16 (KO)
- 1989 „Zajímavý historický román“, *Lidová demokracie*, 1989, s. 5
- PAVERA, LIBOR
- 1999 „Český univerzitní román: absentující?“, (též o prózách M. Jandovského, J. Trunečka, V. Macury), *Alternativa plus*, 1999, č. 1/2, s. 29–31

LITERATURA

GALÍK, JOSEF

1975 *Zkouška před termínem* (Ostrava: Profil)

1987 *Soud i odpuštění* (Ostrava: Profil)

1989 *Čekání na konec tmy* (rukopis)

JOSEF GALÍK – A PROSE WRITER

Summary

The study concentrates on analysis and interpretation of rather unappreciated and forgotten prosaic works of Josef Galík, a literary scientist and university teacher, who worked at the Faculty of Arts of the Palacky University, Olomouc, since 1962 till his death in 1999. For Galík, writing prose was a certain form of compensation for forced and politically motivated suspension of his scientific career. In his first literary work titled *Zkouška před termínem* (1975), Galík reflects his personal experience and analyzes development of the society after the communist coup. Unlike Josef Jedlička, who criticises social changes in his prose *Kde život náš je v půli se svou poutí*, Galík still sees socialist ideals as meaningful. His second prose, titled *Soud i odpuštění* (1975) and situated to Moravia at the time of the Thirty Years' War, brings an insight into the conscience of a man who, unlike his family and friends, agreed to forced conversion and shortly before his death tries to find out how this decision influenced his life. Still unpublished Galík's fiction *Čekání na konec tmy* (finished in 1989) can be seen as loose continuation of his second prose. It deals with the theme of relativity in judging one's deeds and decisions. Galík's most extensive and probably best prose also brings up the ever present theme of people expecting better times. Galík presents the coming on the Enlightenment era as allegorical parallel to the events signaling agony of the socialist regime in 1980s, bringing hope of a social change.

Translation © Josef Línek, 2006

Doc. PhDr. Lubomír Machala, CSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta, Univerzity Palackého
Křížkovského 10, 771 80 Olomouc, ČR
lubomir.machala@upol.cz

© Lubomír Machala, 2006

AUPO, Fac. Phil., Bohemica X (2007)

MODERNÍ REVUE A VOLNÉ SMĚRY JAKO GESAMTKUNSTWERK

CTIRAD SEDLÁK

Modernisté fin de siècle se na různých místech Evropy snažili vytvořit výpravnou uměleckou revue, jejíž hmotná podoba by svou krásou korespondovala s uměleckou náplní. Ve Francii se k takovým revue řadily *La Plume*, *Mercure de France* a *Revue Blanche*, v Británii *The Studio*, v Německu *Die Kunst* a především *Pan*. Pokusím se v tomto textu rozvinout prostou tezi, že v Čechách nejprve *Moderní revue* a po ní *Volné směry* byly vedeny stejnou tendencí jako uvedené časopisy a že *Moderní revue* zůstala na půli cesty, zatímco *Volné směry* vytoužené úrovně dosáhly.

Nejdokonalejšími, ale poněkud pozdními reprezentanty druhu výpravné revue byly petrohradský *Svět umění* (*Mir iskusstva*, 1898/1899–1904) a vídeňské *Ver sacrum* (1898–1903). Cílem *Světa umění* byla totální syntéza umění prostřednictvím vnímání krásy, ztělesněná zrajícími *Ďagilevovými* představami baletu a evidentně korespondující s Wagnerovým *Gesamtkunstwerkem* a secesním syntetismem. Jde v podstatě jen o zřetelnější a uvědomělejší určení toho, co v té době přinášely západoevropské revue, především *The Studio* a *Pan*. Na konci 19. století, po dlouhém období pozvolného propracovávání zděděného stylu, začaly mladé generace přehodnocovat funkce, možnosti a samotnou podstatu umění, a dříve než jakýkoli „purismus“, minimalismus, myslitelný u avantgardistů po 1. světové válce, se logicky nabízelo smíšení stávajících uměleckých forem, synkretismus doposud oddělených uměleckých oblastí a obecněji propojení umění a tzv. života – ať životem míníme názorový systém nebo třeba řemeslo. Posuny v literárních postupech, v pojmání žánrů, v hranicích mezi literaturou a výtvarným uměním nebo mezi uměním „vysokým“ a „nízkým“ lze shrnout jako soubor různých projevů tendence k překračování starých mezí, tj. k porušování heteronomních norem.

Zákonitě musely být dosavadní „literární časopisy“ pocíťovány jako zbytečně uzavřené. Odhlédneme-li od uzavřenosti názorové, tedy soudržnosti některých škol a seskupení, máme nyní na mysli uzavřenost instituce literárního časopisu jako takového, tedy prostoru, v němž jsou publikována literární díla a texty metaliterární povahy. Pocíťoval-li modernista hranice literatury jako netěsné a nezávazné a překonával-li je např. evokacemi výtvarných a hudebních dojmů, výběrem fontů, zájmem o rozvržení textu na stránce nebo o kvalitu papíru, pak neměl důvod trvat na přísně literárním charakteru listů, které četl, do nichž přispíval, nebo které dokonce redigoval. Stručně řečeno: móda, která zavládla v knihách, se nevyhnula ani časopisům. V první řadě se literatura a výtvarné umění sešly vedle sebe a čtenář – nyní ovšem nejen „čtenář“ – mohl na týchž stránkách vnímat umělecká díla slovesná i výtvarná,

zatímco v časopisech starého ražení nacházel zpravidla jen beletristické a informativní texty, nanejvýš doprovazené obrazovými přílohami s dokumentární a vzdělávací funkcí (kresby lidových krojů, portréty známých osobností, fotografie přírody či vzdálených zemí...; tu a tam bývaly připojeny vysvětlující popisky, které odkazovaly ilustrace, často roztroušené po celém čísle periodika, k příslušnému tématu; pokud se objevily reprodukce uměleckých děl, např. fotografie soch, pak právě vysvětlující popisky, nedominantní postavení vůči textu a zprostředkující povaha reprodukce z nich opět učinily pouhou *informaci*, a to i v oněch řídkších případech, kdy reprodukce nesouvisela s žádným článkem a měla spíše jen zaplnit prázdné místo a časopis „ozdobit“).

Moderní přístup se ohlásil mechanickým spojením literatury a výtvarného umění. Prostá přítomnost obou druhů vedle sebe vyvolala sled několika změn.

1. Výtvarné umění se ve výlučně doméně literatury a faktografie vymanilo z podřízeného postavení informativního doprovodu a nesloužilo už lepšímu pochopení článků, nýbrž stalo se zdrojem estetické recepcce, stejně jako jím byl umělecký text.

2. Přirozeným vlivem média – tiskoviny vydávané mnohonásobným nákladem – se do popředí dostaly sériové techniky. Kromě snadného provedení měly jednu zásadní přednost: zatímco reprodukce (např. fotografie maleb nebo kresby soch a budov) *ukazovaly*, jak přibližně vypadá dotyčné dílo, které existovalo *jinde*, sériová grafika existovala primárně na stránkách časopisu. Nebyla ukázkou či kopií, byla přímo oním uměleckým dílem, o něž šlo. Časopis tak nepřinášel informaci o artefaktu, nýbrž artefakt sám – byť v jednom z mnoha rovnocenných exemplářů. Kontakt vnímatele s jedním odvětvím výtvarného umění byl nyní zcela bezprostřední, ale zato bez oné výlučnosti, již vyznačují předměty, které existují jen v jediném exempláři. Tento druh kontaktu je typický mj. pro literaturu, a rozšířil-li se v *těsném sousedství uměleckých textů* i na grafiku, byl tím učiněn další krok k rovnováze uměleckých oblastí.

3. Docházelo k organičtějšímu propojování. Časopis přestával být chápán jako nezbytný a nahraditelný fyzický nosič textu – vizuální aspekt se začal uplatňovat při ztvárnění textu, stránky a sešitu; byly vytvářeny prvky určené *přednostně* k výzdobě časopisu (viněty, insignie, linky, iniciály...) a ovšemže stále pomáhaly zaplnit volné místo, ale získaly kromě toho i autonomii – měly přitahovat jistý díl pozornosti a být oceňovány. Pocházely ostatně z rukou umělců (u nás Hlaváček, SKN, Kobliha), nikoli už z fondů tiskáren. Z toho vyplynul dvojitý posun: typografické řemeslo se přiblížilo umění kvalitou zpracování a především originalitou, výtvarné umění se připodobnilo řemeslu používáním sériové techniky a praktickou funkcí. Asi nejdokonalejší propojení literatury, výtvarného umění a řemesla se podařilo německému časopisu *Pan* v 90. letech 19. století. *Pan* vkládal do svých sešitů dvojlisty s básněmi, vytištěnými jako solitér a výtvarně doprovazenými. Tyto dvojlisty mohly být vyňaty a uchovány a těžko rozhodneme, k čemu měly blíž – zda k bibliofilii, nebo k bibelotu.

4. Samotná revue mění kromě vzezření i svou podstatu a funkci. Z prostoru *obsahujícího* umělecké artefakty se stává vlastní umělecký artefakt. Je to jen logické: listy jsou nyní mnohem výpravnější než dříve (velký formát, tuhý papír, zlacení, „plastické“ dekorace...) a na jejich vytváření se podílejí kromě tiskařů i umělci a umělečtí *diletanti*, a dokonce i četba takových časopisů získává nádech uměleckosti – jako „estetický“ způsob činnosti vedle tvorby, sběratelství a povzneseného hovoru při parfémovaných cigaretách.

V Čechách existoval na začátku 90. let 19. století typ literárního časopisu starého, jedno-druhového ražení, s několika podtypy podle charakteru publikovaných textů (listy beletristic-

ké, literárněkritické, zábavně-vzdělávací a různě smíšené). Převážně beletristicky zaměřené byly časopisy *Vesna*, *Niva*, *Květy* a *Lumír*. Žádný z nich se nevěnoval výhradně uměleckým literárním textům. Teoreticko-kritickou funkci měly *Literární listy* a *Rozhledy* (a před nimi i *Rozhledy literární* Roberta Růžičky), Pelclový *Rozhledy* se kromě toho přibližovaly i *Květům* a *Lumíru* svými poučnými články z mimouměleckých oblastí, jedna z rubrik *Rozhledů* se dokonce jmenovala Hlídka zdravotní. *Lumír* otiskoval různé cestopisné a vzpomínkové črty, zajímavosti, názory (např. v r. 1892 poměrně úderný článek Boženy Vikové-Kunětické o ženské otázce), a dokonce stati o přírodě. Pro ilustraci konkrétní příklady: v *Květech* z roku 1894 se objevily jednak ukázky z Vrchlického *Nových zlomků eposeje*, Staškovi *Blouznivci našich hor*, několik cestopisů, referát o psychoterapii, studie o životě ve starém Římě a o Zolovi; *Lumír* v témže roce přinesl kromě mnoha básní „svých“ autorů (Vrchlický, Klášterský, Heyduk, rytíř z Čenkova), povídek od Růženy Jesenské, K. V. Raise, Jiráska, Klostermanna, Vikové-Kunětické a dvou Zeyerových *Obnovených obrazů*, Vrchlického překladů Shelleyho, Swinburna a Mickiewicze a několika Čechovových próz i poučné články z nejrůznějších oblastí (entomologie, staří Čechové, vdovy v Indii, reportáž z Alp...); do třetice *Rozhledy* obsahují o rok později několik básní O. Březiny, A. Sovy a J. Opolského, několik krátkých próz, Šaldovy a Krejčího příspěvky k literárním problémům (a samozřejmě manifest České moderny), stejně jako zprávu o tom, že „profesor Röntgen ve Vircburku objevil zvláštní paprsky“,¹ reportáže z různých nemocnic doma i jinde, ekonomické analýzy, politické výpady nebo zprávy o sjezdech a stávkách. Tento ročník *Rozhledů* (1895–1896), zaujímající celkem osm set stran, je doprovázen dvaceti ilustracemi, tedy průměrně jednou na čtyřicet stran: jsou to secesně rámovaná fotografie Otokara Březiny (s. 369, na téže stránce dvě Březinovy básně, z nich jedna typicky přesahuje na další stranu), drobný autoportrét Antonína Dvořáka (malíře, nikoli skladatele) u článku o „Rubenově pražské škole malířské“ (s. 709; u téhož článku různé příklady, jako „Umírající král Jan Lucemburský“ na s. 580), ještě menší podobizna Edmonda de Goncourt u stejnojmenného článku F. V. Krejčího (s. 683), dekorativní fotografie Antonína Sovy, podobně jako u Březiny připojená k básním (s. 286), jedna Mánesova studie (zabírá asi čtvrtinu strany 777), krajinka Zdenky Braunerové (s. 505) a ženský profil od Maxe Švabinského (s. 506). *Rozhledy* tedy přesně naplňují to, co jsme řekli dříve o roli ilustrací v „klasických“ periodikách.

Jak vidíme, všechny uvedené časopisy o něčem referovaly, něco uveřejňovaly, něco přinášely, a samy o sobě byly jen orgánem, který to vše umožňuje, chceme-li: substrátem, podmínkou, bází, „živnou půdou“. Čtenář k nim nemohl mít vztah než jako k „tiskovině“, nutně oddělené od svého obsahu, jako k papíru, na němž je natištěno to, co vnímatele zajímá. Tomu odpovídalo i vzeření těchto časopisů – protože všechny vypadaly stejně. Jeden nebo dva sloupce textu, záhlaví s výrazným názvem časopisu a drobnými poznámkami organizačního rázu (datum, ceny, adresa redakce). Text zhuštěn, básně – patrně proto, že je nelze zarovnat k oběma okrajům, a tak ušetřit místo – tištěné písmem, obrázky malé, bez dominantního postavení na stránce, často s informativními popiskami. Jednotlivé texty musely být často rozděleny do několika čísel, jednak pro svůj rozsah, jednak jako lákadlo pro čtenáře, aby si koupil další sešit. Pro tuto praxi a pro svůj neutrální, civilní vzhled se časopisy poměrně podobaly novinám.

Do takové situace vstoupila *Moderní revue*, „první bibliofilsky upravený časopis v Čechách“,² který „směle se mohl položit vedle francouzských revue mladé tehdejší generace“.³ Autor uvedených výroků, jeden ze zakladatelů listu Jiří Karásek ze Lvovic, působí při zpětném

hodnocení *Moderní revue* velmi sebevědomě. Je si sice vědom některých přehmatů, jichž se mladá generace devadesátých let dopouštěla z nadšení a zbrklosti (viz např. lehkou sebekritiku v souvislosti s nevydařenou obálkou prvního vydání *Sodomy*)⁴, ale to, zdá se, patřilo k věci a vůbec to nepodrývá uspokojení, jímž praxe *Moderní revue* Karáska ze Lvovic naplňuje: „Posuzují-li po letech objektivně tato první dvě čísla *Moderní revue*, musím vyznati, že v nich projevil Arnošt Procházka opravdové redaktorské nadání. Tato čísla obstojí vedle takové revue, jako byla třeba *Revue blanche* nebo *La Plume*.“⁵ Česká tribuna modernistů údajně dostoupila úrovně západních uměleckých revuí, a dokonce k ní směřovala už od počátků: „Usnesli jsme se [ještě před vydáním prvního čísla, pozn. aut.], že tisková úprava nového časopisu musí být originální, v Čechách nebývalá. Kosterka měl u sebe několik francouzských revue, a tak jsme hned na nich okukovali tu budoucí ‘originální’ úpravu.“⁶ Ironické uvozovky u slova „originální“ nemají podle našeho výkladu zlehčit a zpochybnit nevídanost *Moderní revue* v českém prostředí, spíše jsou lehkou narážkou na základní význam slova, tedy „původní“ v protikladu k evidentně přiznanému faktu, že budoucí redaktoři „okoukali“ úpravu listu od francouzských revue. Shrneme-li, co stojí za Karáskovými výroky, získáme dojem, že *Moderní revue* jednak dostála nárokům, jež na ni kladlo srovnání s moderními, umělecky vyvedenými západoevropskými časopisy, a jednak byla první v Čechách, kdo se o něco takového s úspěchem pokusil. Podobnou věc tvrdí redakční prohlášení, které se objevilo na zadní obálce *Moderní revue* v dubnu 1896, tedy po roce a půl fungování: „*Moderní revue* jest jediný list český, vedený v duchu skutečné a živné mezinárodnosti umělecké a ideové, jsouc přístupna všemu novému a dobrému (...)“

Moderní revue začala vycházet poměrně skromně: na běžném papíře, běžným písmem, v tenkých obálkách, pro každé číslo jinak zbarvených. Místem se šetřilo, chtělo by se říci až za každou cenu – časopis byl útlý, texty přesahovaly z jednoho sešitu do druhého, skončil-li text v nějakém místě stránky před jejím koncem, následoval ihned další, bez ohledu na vzezření dvojstrany, na přehlednost, urovnanost, tím méně na umělecký dojem; zřetel byl brán jen na uchování strof básnických čísel. Programová prohlášení se mísila organicky s poznámkami ohledně předplatného a zasílání na dluh, inzerce se nijak nelišila od toho, na co jsme zvyklí odjinud – nevkusné směsice různých druhů písma, rámečků, nevýrazných ornamentů apod. Finanční stav vydavatelů *Moderní revue* nebyl utěšený,⁷ přitom časopis patřil k těm levnějším – vycházel měsíčně a jeden sešit stál 28 kr., zatímco sešit *Lumíra* 30 (tříkrát měsíčně), osmistránkové *Humoristické listy* s přemírou inzerátů 10 krejcarů týdně (po celá 80. léta až do r. 1896) a *Volné směry* 60 (situace v r. 1899). Srovnáme nyní tato fakta s citovanými výroky. Nepoměr je evidentní. *Moderní revue* se ve svých počátcích značně podobala ostatním časopisům, především *Nivě*, její „drobná kritika“ byla ještě drobnější než jinde, z pragmatických důvodů mohly být jen pozvolna uveřejňovány práce zasluhující označení „moderní“ nebo „převratné“: Nietzsche sice již v prvním čísle, ale Huysmansovo *Naruby* a Stirnerův *Vlastník* byly otiskeny až v ročníku 1896/97 atd. Trvalo přibližně dva roky, než bylo možné vysledovat v sešitech *Moderní revue* určité nezřetelné aspirace směrem k užitému umění: Kupidovy a Hlaváčkovy viněty, invenci v neobvyklém uspořádání stránky a velkorysost při zacházení s prostorem. V roce 1896 se uklidňuje hýření typy písma, v záhlaví stránek, na nichž začínají texty, se objevují tzv. linky (ornamenty upravené do formy obdélníku, zarovnaného k oběma okrajům jako prodloužení textu), drobná kritika, předtím úsporně zhuštěná, se stává přehlednější a je s vkusem rozčleněna, a začínají i obrazové přílohy, ohlášené jako úmyslné novum

v redakčním manifestu na obálce – samozřejmě spolu se zvýšením předplatného... Mezi prvními reprodukcemi nacházíme Przybyszewského portrét od Anny Costenoble, fotografie Vigelandových soch, vložený tuhý list s jednou z proslulých Goyových kreseb, fotografii M. Barrèse a Hlaváčkův návrh titulního listu ke sbírce *Pozdě k ránu*. Taková všehochuť přetrvává i nadále: Munch a Dürer, titulní listy a vlepovaná ex libris, včetně Neumannovy studie o historii a původu ex libris. *Moderní revue* teď důsledněji plní svůj program, implicitně obsažený v podtitulu „pro literaturu, umění a život“, používaném už od prvního čísla, ale jde ještě dál. V roce 1898 otiskuje zahraniční texty v původním znění. Není jich mnoho, za všechny jmenuji Altenbergovu skicu *Nach Paris, nach Paris!* I toto gesto – kromě své očitelné internacionálnosti, vzpírající se českým zvyklostem – mění poměr mezi časopisem jako institucí a jeho obsahem. Větší samostatnost náplně (obrazů stejně jako cizojazyčných textů) znamená i větší samostatnost revue, protože ji vymaňuje ze služebného postavení vůči látce a z pouhého papíru činí předmět s vlastní esteticou hodnotou a krásou. Redakční oznámení na zadní obálce jednoho z čísel ročníku 1898 je trojjazyčné: na prvním místě francouzsky (!), pak německy, pak česky. V roce 1899 přichází *Moderní revue* s působivě prázdnou obálkou, a dokonce i inzerce je nyní výtvarně uspořádána a stylově sladěná. Tím se však časopis dostává za svůj zenit. Zatímco rok 1897 překvapil mj. titulními stránkami zdobenými každý měsíc jinou vinětou a zvláštní úpravou textů uvnitř sešitů a rok 1899 nezvyklým minimalismem, na přelomu století získává *Moderní revue* bezpříznakové vzezření, které se až do 1. světové války nijak nezmění, nezpozorujeme žádný vizuální rozdíl mezi jednotlivými texty, čísly, nebo dokonce ročníky, vše se pouze silně sjednocuje a to je jediná výtvarná intence, již lze vysledovat. Zde se uplatňuje druhá část původního programu revue – záměr vytvořit neutrální tribunu bez vůdčí doktríny pro všechny mladé umělce.⁸ Myšlenková bezpříznakovost listu jako by se projevovala i v jeho vzezření. Všem přispěvatelům se dostane stejného přijetí, stejných podmínek publikace, stejného typu písma, čtenář není předem ovlivněn něčím, co nesouvisí přímo s obsahem textu. Časopis tím ztrácí svůj dekadentní a esteticistní charakter, který přes neustále opakovaný záměr redakce otevřít list všem modernistům bez rozdílů „hesel praporových“ převládal celá 90. léta. Redakce nerezignovala na výtvarné umění, reprodukcce se nacházejí převážně na tuhých vložených listech, texty konečně – aspoň zpravidla – začínají každý na nové stránce, volné místo ponecháváno prázdné a pointováno drobnými ornamenty, ale snaha o originální výtvarnou úpravu, o vytvoření bibliofilie, tedy svého druhu produktu uměleckého řemesla, přestala působit.

Shrnujeme: *Moderní revue*, ač nikdy neučinila oficiální prohlášení v tom smyslu, že by se chtěla připodobnit *Panovi* a dalším časopisům, které jsme uvedli jako příklady, se přesto ocitla na konci 90. let blízko ideálnímu typu nákladné revue, v níž básně a grafiky fungují autonomně jako potenciální bibeloty a činí umělecký artefakt i z celého sešitů, vzácného nejen literárním uměleckým obsahem (náplní), ale i vnější a vnitřní úpravou vizuální. Paradoxně v době po roce 1900, kdy se už přestal projevovat nedostatek peněz a redakce prokázala více logiky při uspořádávání čísel a zařazování autonomních uměleckých děl, *Moderní revue* už nepřipomíná výpravnou revue. V 90. letech patrně sepětí s literaturou, kritikou a esejistikou, tj. také účast v literárních batrachomyomachích a polemikách, a samozřejmě i nedostatek peněz přidržely *Moderní revue* blíže typu klasického literárního časopisu; po roce 1900 *Moderní revue* už nemá ambice být syntetickou uměleckou revuí a chce zůstat kvalitní a nezávislou platformou nových autorů.

Zajímavé srovnání se nám naskytne při prozkoumání prvních ročníků *Volných směrů*. Založené výtvarnými umělci jako tribuna výtvarného umění *Volné směry* logicky zůstaly u opačného pólu umělecké revue, ale uveřejňovaly i literární práce. Po finanční stránce je zajímavé, že *Směry* mohly vycházet péčí spolku Mánes, o kterém v r. 1895, dva roky před prvním sešitem *Směrů*, napsal jeho člen Ferdinand Engelmüller: „(...) málo známý spolek s nemnoha členy, ale s intencí čistou a pěknou. Něco mladých, řekněme nejmladších umělců, mnozí ještě akademici, kol mistra Aleše.“⁹ Navíc v jednom z raných programových prohlášení (květen 1897) se *Volné směry* vymezily proti většinovému proudu zábavných magazínů, které přes nepopírané snahy i úspěchy umělecké prý si musí z pragmatických důvodů opatřovat i „laciná“ témata a snažit se zavděčit méně náročnému publiku. V prvním roce měnily *Volné směry* každé tři měsíce obálku, o jejíž podobě se rozhodovalo v konkursu za účasti mj. Hynaise a Ženíška. V druhém roce se obálka ustálila a zároveň ztratila veškerou užitnou funkci, již nezapřela v prvním ročníku; sešit *Volných směrů* působil díky tomu už napohled krásně – měl velký, nepraktický formát, tvrdý papír, jemné, poněkud proložené písmo, texty spolu po vizuální stránce navzájem ladily, byly vedeny ve stejném duchu, ale nepůsobily monotónně pro četná, stylově ujednocená ozvláštňení (iniciály, linky, ilustrace). V sešitech se nacházely stránky s jedinou reprodukcí stejně jako dvojstrany vyplněné výhradně poezií, do nichž narozdíl od praxe ostatních časopisů včetně *Moderní revue* nezasahoval další text. Většina listů *Směrů* připomíná grafiku, reprodukce bylo lze vyjmout po způsobu *Pana, Studia* a *Světa umění* a např. zapaspartovat či zařadit do alba. Jde tedy o princip používaný světovými časopisy a také o rozvedení tendencí, k nimž směřovala těsně před přelomem století *Moderní revue*. Fakt, že *Volné směry* otiskovaly i literární texty a kromě primárních uměleckých děl literárních i výtvarných se věnovaly aktuálnímu kulturnímu dění (např. asanaci Prahy, různým uměleckým soutěžím a zakázkám), nás vrací k myšlence provázanosti uměleckých oblastí a programová prohlášení *Volných směrů*, v nichž se objevují spojení „čistá krása“, „čisté umění“, potvrzují, že této revue záleželo na tvorbě a kráse jako takové, ať rozčleněné do tradičních oblastí (literatura, výtvarné umění), nebo propojené soudobým synkretismem. Kromě toho jsou *Volné směry* bezesporu suverénním výtvozem uměleckého řemesla a zaslouží si označení bibliofilie, podobně jako výpravné knihy. Podstatě bibliofilie neodporuje totiž ani periodické vycházení *Směrů* – mluvíme-li o posunu vnímání uměleckého díla a o těsnějším sepětí umění s životem v době fin de siècle, které zapříčinilo, že literární časopis mohl být pokládán za umělecké dílo, můžeme se dokonce odvážit učinit ještě jeden krok, naznačený výše, a uvažovat i o četbě umělecké revue jako o *eklektickém uměleckém aktu*, jímž osobnost konce 19. století činila svůj život půvabnějším, podobně jako jej estetizovala statickými *objets d'art*.

Předneseno na sympoziu ÚČLAV ČR „Literární život v neuralgických obdobích českých dějin 19. a 20. století“ 13. 10. 2005.

POZNÁMKY

- 1 *Rozhledy sociální, politické a literární*, 1895–1896, s. 335
- 2 Počátky „Moderní revue“, *Rozpravy Aventina* č. 6, s. 43.
- 3 Tamtéž.
- 4 „Přál jsem si titul dvoubarevný, černý a zelený, úvodní báseň měla být celá zeleně vytištěná, a pro obálku jsem

si vybral nádherný fialový papír. Při úpravě jsem se řídil úpravou publikací časopisu *La Plume a Mercur[e] de France*. Hůře bylo s písmem. Stivín měl málo úhledný garmond, ostatního písma měl vždy jen trochu, a tak jsem pojal neblahý úmysl, dáti každou báseň vysázeti z jiného písma, pokud stačila zásoba Stivínovy sazárny. Procházkovi se to zamlouvalo a činil pak takové experimenty také v *Moderní revue*, kde každá báseň byla vysazena jiným písmem. Ale co se ztratilo [sic] v časopise, nebylo vkusné v knize.“ Počátky „Moderní revue“, *Rozpravy Aventina* č. 22, s. 181.

5 Počátky „Moderní revue“, *Rozpravy Aventina* č. 8, s. 58.

6 Počátky „Moderní revue“, *Rozpravy Aventina* č. 4, s. 27.

7 „Docházel jsem tehdy k Pelcovi do *Rozhledů* a viděl jsem, kolika peněz vyžaduje vydávání takové revue, jako byly *Rozhledy*. Procházka ovšem projektoval časopis menší.“ Počátky „Moderní revue“, *Rozpravy Aventina* č. 2, s. 12. Ohledně prvního čísla čteme: „Jen útlost sešitu, bylo to pouhých 24 stran textu, nepříjemně zarázela, ale finance nestačily na objemnější čísla.“ Počátky „Moderní revue“, *Rozpravy Aventina* č. 6, s. 43.

8 „Naší snahou bude i na dále, list co nejvíce zdokonalovati a věsti **jedině se zřetelem k Umění**, bez ohledu na marku ‘školy’ díla literárního, stejně jako bez přihlížení k denním heslům politického a společenského života, jak se jinde, na škodu literatury, děje.“ Podepsáno „Vydavatelstvo“. Zadní obálka *Moderní revue*, č. 2, listopad 1894.

9 Citováno podle: Počátky „Moderní revue“, *Rozpravy Aventina* č. 20, s. 162.

LITERATURA

KARÁSEK ZE LVOVIC, JIŘÍ: Psychologické poznámky k poznání literární generace let devadesátých. In: *Rozpravy Aventina. Týdeník pro literaturu, umění a kritiku*. Roč. VI, 1930–1931. Č. 29nn.

KARÁSEK ZE LVOVIC, JIŘÍ: Počátky „Moderní revue“. In: *Rozpravy Aventina. List pro literaturu, umění a kritiku*. Roč. VII, 1931–1932. Č. 2nn.

URBAN, OTTO M. – MERHAUT, LUBOŠ (ED.): *Moderní revue*. Torst, Praha 1995.

PRAHL, ROMAN – BYDŽOVSKÁ, LENKA: *Freie Richtungen. Die Zeitschrift der Prager Secession und Moderne*. Torst, Praha 1993.

Lumír. Týdeník zábavný a poučný. Roč. 1881–1898.

Květy. Listy pro zábavu a poučení s časovými rozhledy. Roč. 1888–1894.

Niva. Časopis beletristický. Roč. 1891–1897.

Vesna. Časopis zábavně poučný pro náš lid a jeho přátely. Roč. 1886–1897.

Literární listy. Časopis věnovaný zájmům literárním. Roč. 1889–1895.

Rozhledy sociální, politické a literární. Roč. 1895–1896.

Osvěta. Listy pro rozhled v umění, vědě a politice. Roč. 1895.

Jitřenka. Časopis pro zábavu a poučení. Roč. 1891.

Humoristické listy. Roč. 1881–1896.

Naše doba. Revue pro vědu, umění a život sociální. Roč. 1895.

Moderní revue pro literaturu, umění a život. Roč. 1894–1919.

Volné směry. Měsíčník umělecký. Roč. 1897–1899.

MODERNÍ REVUE UND VOLNÉ SMĚRY ALS „GESAMTKUNSTWERKE“

Zusammenfassung

Revue wie *La Plume*, *The Studio*, *Pan*, *Mir* iskusstva oder *Ver sacrum* waren keine utilitären Zeitschriften der alten Prägung, die im 19. Jahrhundert bei möglichst niedrigen Kosten Belletristik, informative Texte und erklärende Abbildungen veröffentlichten. Für die moderne Auffassung galten im Idealfall keine finanziellen Fragen mehr, sowie keine tradierten Normen. Grenzen zwischen den einzelnen Genres, Formen, oder sogar zwischen Kunstgebieten wie

Literatur und Musik wurden nicht mehr anerkannt. Als Folge des modernistischen Synkretismus entstand die dekorative Revue, in der sich Literatur, Graphik und Kunstgewerbe vereinten. In Tschechien bemühte sich die *Moderní revue (Moderne Revue)*, ihre Hefte zu einer Art bibliophiler Kostbarkeit zu gestalten. Leider spielte das Geld doch eine allzu große Rolle. Auf Papier durchschnittlicher Qualität gedruckt, immer gegen den Platzmangel kämpfend und in belanglose literarische Batrachomyomachien verwickelt, blieb die *Moderní revue* eine klassische, obwohl originell geführte Literaturzeitschrift. Nach 1900 änderten sich ihre Ambitionen und sie entschloss sich, eine neutrale Plattform für alle jungen Schriftsteller zu sein. In den Jahren 1897–1898 gelang es der Zeitschrift *Volné směry (Freie Richtungen)*, das Niveau der oben genannten Kunstrevuen zu erreichen: Großes, unpraktisches Format, zähes Papier, feine, etwas durchschossene Schrift, originelle Dekorationen und herausnehmbare Doppelblätter mit großzügig gestalteten Texten entsprachen genau den Prinzipien, nach denen auch *The Studio* oder *Pan* geführt wurden. Nicht die *Moderní revue*, sondern die *Volné směry* hat aus der literarischen Zeitschrift ein objet d'art gemacht.

Translation © Ctirad Sedlák, 2006

Mgr. Ctirad Sedlák
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
ctiradove@post.cz

UMĚLECKÁ TVORBA JAKO PRÁCE (O JAROSLAVU VRCHLICKÉM JAKO KRITIKOVI)

JAN SCHNEIDER

Na úvod je třeba předeslat, že literárněkritická činnost zaujímá v celkovém kontextu tvorby Jaroslava Vrchlického místo do značné míry okrajové. Tvoří spíše jakýsi doplněk rozsáhlé původní literární tvorby, doprovází rovněž vydatnou Vrchlického práci překladatelskou a také jeho přednáškovou činnost na univerzitě. Proto zůstávala víceméně vždy v pozadí a postupem času v podstatě upadla do zapomnění.

Ani sám Vrchlický nepřisuzoval svému literárněkritickému psaní nijak významnou roli. Dokazují to např. jeho vlastní slova v úvodu k jednomu z výborů ze statí o literatuře, *Studie a podobizny*: „Vybral jsem z veliké řady svých literárních článků pouze ty, o kterých si myslím, že mají větší cenu, než jaká se na pouhých referátech denních může vyžadovati – tedy ty, kde vedle údajů cizích můj vlastní posudek i vlastní pojmání literárních otázek o slovo se hlásí.“⁴¹ (V této souvislosti bych jen na okraj poznamenal, že to, co Vrchlický nazývá pouhým referátem denním zdaleka nejsou dnešní osmdesátirádkové recenze, nýbrž kritiky značně rozsáhlejší). Na jiném místě dokonce přiznává, že hlavní motivací jeho spolupráce s denním tiskem byly peníze – to se týká především jeho závěrečné kritické epizody v *Národních listech*.

Přesto však nelze Vrchlického kritickou tvorbu odložit jako pouhý nutný vedlejší produkt, či dokonce jako jakýsi odpad. Jeho kritická činnost má podstatný význam pro poznání vlastní Vrchlického tvorby, a zejména soudobé literární situace, včetně modernistického zlomu v 90. letech. Přehlédnout bychom ji neměli už pro její rozsah. Zdaleka však nejde jenom o kvantitu: jako fenomén okraje nám může Vrchlického kritická činnost ledacos objasnit o podstatě centra.

Knižně vyšly jednak literárněkritické soubory *Studie a podobizny*, *Nové studie a podobizny*, *Básnické profily francouzské*, *O knihách a lidech*, *Devět kapitol o novém románu francouzském* a *Rozpravy literární*. Vedle toho opatřil Vrchlický přemluvami o autorech řady svých překladů a antologií. A koneckonců i to, co zůstalo dnešnímu čtenáři skryto v denním tisku a v různých časopisech, by vydalo na několik svazků.

Vrchlický se věnoval literárněkritické tvorbě v podstatě celých třicet let, i když se značně různou intenzitou. Jako divadelní kritik komentoval divadelní dění od počátku 80. let v *Lumíru*, v letech 80. a 90. však především na stránkách deníků staročechů *Pokrok* a *Hlas národa*. Vrchlický sledoval nejen uvádění her českých i světových dramatiků především na scéně Národního divadla, ale při zvláštních příležitostech hodnotil rovněž výkony jednotlivých hereckých osobností, případně komentoval organizační chod divadla (viz jeho polemické dialogy s ředitelem Národního divadla F. A. Šubertem).

Předmětem našeho příspěvku je však Vrchlického kritika literární. Podobně jako vlastní Vrchlického tvorba se také jeho kritická činnost příznačně vyznačuje velkou žánrovou pestrostí: najdeme v ní nejdrobnější glosy či přesněji anonce k soudobému literárnímu provozu, drobnější recenze, souborné kritiky několika knih, rozsáhlé přehledové kritické studie i monografické eseje, medailóny (včetně nekrologů) a polemiky. Podobná pestrost charakterizuje i tematiku jeho kritické tvorby. Vrchlický psal jak o literatuře světové (soustředil se v první řadě na literatury románské, s dominancí literatury francouzské a italské), tak také o tvorbě domácí: vracel se do historie k základním osobnostem dějin české literatury a rovněž usiloval o zprostředkování literatury nejnovější. Vrchlický se soustředil na komentování tvorby básnické, zatímco prózu – alespoň v běžném kritickém provozu – přenechával jiným. Napsal rovněž i několik článků, v nichž se vyslovuje k dění v soudobé literární kritice.

Vrchlický publikoval své literárněkritické texty podobně jako divadelní referáty především v *Pokroku* a jeho pokračovateli *Hlasu národa*, a dále mj. v *České revue* a nakonec *Národních listech*, a také ve sládkovském *Lumíru*, v jehož 5. ročníku (v roce 1877) vyšla jeho první kritická práce. Je příznačné, že šlo o stať věnovanou nejnovější francouzské literatuře.² Neméně příznačné je, že tato stať měla především informativní charakter: obojí Vrchlického kritickou tvorbu do značné míry charakterizuje.

Jednou ze základních snah Jaroslava Vrchlického bylo totiž zprostředkovat českému čtenáři poznání nejvýznačnějších děl (snad by bylo možné říci také co největšího počtu děl) a autorů světové literatury, především však literatur románských (byl považován za nejinformovanější osobnost o současném literárním dění)³.

Je příznačné, že svůj výběr Vrchlický neprováděl podle nějakého přísného zadání konkrétního estetického programu, ale snažil se, aby byl co nejotevřenější, nepředpojatější. Totéž pak platí i pro komentáře, kterými doprovázel své výběry cizích autorů. Tady bychom možná mohli dospět k otázce, proč mluvíme o jeho statích, které by bylo možno považovat za práce literárněhistorické, jako o literární kritice. Důvodů může být více. Jedním z nich by mohl být fakt, že sám Vrchlický, když hovoří o pracích zabývajících se literaturou, hovoří o kritice (nepochybně je v tomto ohledu ovlivněn francouzskou tradicí širokého pojetí kritiky). V textech, které pojednávají o cizí literatuře, dominuje informativní a zprostředkovací, a tedy i aktualizací funkce: Vrchlický chce autora vzdáleného někdy více či méně v čase a prostoru přiblížit soudobému českému čtenáři, čtenáři zde a nyní. Pro takový popularizační úkol se jeví jako velmi vhodná biografická metoda. Životopis je jakousi bránou (Vrchlický velmi často uvádí podrobnosti, které jsou spíše zajímavými kuriozitami), skrze niž vede čtenářova cesta k samotnému dílu.

V tomto ohledu koresponduje Vrchlického literárněkritická činnost s cíli jeho práce překladatelské a dokonce i vlastní umělecké: jednou z jeho zásadních snah bylo ukázat a dokázat, že česká literatura je schopna přijmout jakékoliv dějinné i literární téma (nejlépe ve vzájemném spojení) a že k tomu může využít jakékoliv výrazové formy. Že ho tento problém bytostně zajímal, dokazují i jeho poznámky k obrozenským básníkům. Např. k Čelakovského *Ohlasům písní ruských* poznamenává: „Nové tvary a rytmy, nezvyklé uchu posud a v jádru přece tak příbuzné, se tu objevily a český jazyk a česká forma básnická je mohly pochopiti a mohly tlumočiti.“⁴

Tato receptivní funkce určovala Vrchlického kritické postoje. Jeho literárněkritické texty jsou proto podřízeny snaze básníky a jejich díla a priori neodmítat, nechce někoho z literatury

předem vylučovat. Naopak, pokud to bylo jen trochu možné, usiloval o vyzdvížení pozitivních rysů kritizovaného díla a autora, aby český Parnas mohl být rozšířen. S tím souviselo i jeho pojetí kritiky. Vědomě usiloval o negaci jakéhokoliv estetického dogmatismu. Způsob, jak toho dosáhnout, našel Vrchlický jednak v diletantismu, jednak v „eklektismu“ – jak to sám nazývá – svého čtení literatury a psaní o ní. To se nakonec stalo i sporným bodem v dobové kritické recepci: zatímco F. X. Šalda, byť si Vrchlického nedogmatických postojů cenil, kritizoval důsledek takového přístupu, tedy názorovou nejednotnost, Václav Hladík považoval takový přístup k literatuře za adekvátní.

Ve stati *Dilettantismus v nové literatuře* Vrchlický vysvětluje, vycházející spolu s Paulem Bourgetem z názoru francouzského filozofa a spisovatele Ernesta Renana, že dilettantismem rozhodně nemíní neumětelství věčně neúspěšného adepta literárního Parnasu. Dilettantismus má umožnit, aby kritik stál „nad všemi teoriemi“, dogmaty, klasifikacemi. „Směšnost každé klasifikace a nejasnost etiket a hesel, nutnost soustředěnosti v poctivé práci, jíž může každý rozumět (...) Hlavní jest psátí dobré a krásné knihy, každý podle svého, jak, po tom nikomu ničeho není,“ píše v kritice knihy *Enquete sur l'evolution litteraire* Julese Hureta,⁵ již koneckonců nazval *Zmatek nad zmatek*. Správnou cestou k literárnímu dílu, která umožní bez předpojatosti pochopit autora a jeho dílo, je tedy dilettantství. Dilettant se podle něj „vmyslí do všech, chápe všechny, ztotožní se se všemi, ovládá je a má právě proto ustavičně na rtu dobrácký úsměv ironický (...), jemu svět je stále dost obsáhlý a širý, on pije ze všech zřídla a číší, chce poznat, pocítit, pochopit, prožít co možno nejvíc, ne-li všechno.“⁶

K „eklektismu“ se Vrchlický nejexplicitněji hlásí ve „Slově úvodním“ ke *Studium a podobiznám*: „Jedno asi pozná čtenář soudnější ihned, eklektické stanovisko moje; nevím jestli je eklekticismus chybou, vím jen, že jest těžko stavěti se dnes, kdy tolik dojmův a proudů cizích na nás odevšad dotírá, na cimbuří jediného dogmatu, jediné teorie!“⁷ „Eklektismus“ se s dilettantismem doplňují: eklektismus podle něj „hlásá vybrati si ze všeho nejlepší, kdežto dilettantismus chce ideálně užívatí všeho. (...) Obojí však dostaví se v civilizaci vždy, když odkvete, po době klasické, v chvíli úpadku a rozrušení společnosti.“⁸ Souvisí to samozřejmě se samotným programem lumírovské školy, která usilovala o rozvoj české literatury – narozdíl od ruchovců – směrem k literatuře světové, která chtěla negovat protiklad národní a kosmopolitní ve prospěch literatury všelidské.

V souvislosti s eklektismem bychom jistě mohli mluvit o období manýristickém a jako určitou analogii připomenout i soudobý postmodernismus, střídající klasický modernismus. Zvláště připomeneme-li neskrývanou intertextovost (ve Vrchlického vlastní tvorbě), zdůraznění role uměleckého postupu, techniky, manýry a také – možná nezřetelnou – ironii. Myslím, že bychom našli i další znaky, které jsou typické pro dnešní postmoderní tvorbu: např. možnost ecovského dvojího čtení, jak ji Eco formuloval u příležitosti vlastního komentáře ke *Jménu růže*⁹ (ta existuje, není však nikde explicitně formulována). Například v samotné Vrchlického tvorbě poučený čtenář pozná a ocení intertextové snahy, zatímco naivnější čtenář ocení jistou poetickou kvalitu – stále zdůrazňovanou zálibu v detailu (např. u Zoly Vrchlický uznává, že právě v něm tkví „hlavní síla originality Zolovy“) ¹⁰ a ornamentu a koneckonců i výrazný ohled na čtenáře. To jsou koneckonců znaky nejen samotné tvorby Jaroslava Vrchlického, ale i hodnotové preference jeho kritik i obecně kritiky, kterou bychom mohli označit za lumírovskou. Zde můžeme registrovat neustálé zdůrazňování formy, veršové řeči, rýmů atp. A tak se dočítáme hodnocení typu: „Forma jest volena šťastně a provedena s bravurou.“ To

píše Vrchlický o skladbě dnes zapomenutého Karla Legera *Pohádka z naší vesnice*, o němž soudí, že „postavil se razem v čelo nejmladší naší generace dokonalostí formy.“¹¹ Preferování formální brilantnosti vede „lumírovskou“ kritiku dokonce k akceptování epigonství. Někdejší ruchovec Emanuel Miřiovský, který se v roce 1883 stal hlavním kritikem *Lumíru*, např. o Augustu Eugenu Mužíkovi v souvislosti s jeho knihou lyriky *Hlasy člověka* napsal: „Mužik je epigonem Vrchlického. To zajisté již bezpečným doporučením, zvláště uvážíme-li, že je to epigon, který nešel toliko za formou mistra, ale za jeho hloubkou.“¹²

V této souvislosti nabývá na důležitosti, že Vrchlický – a nejen on, ale i jeho kritičtí soupeřníci – spojují uměleckou tvorbu s pojmem *práce*. Práce se stává přímo kultem, podle Vrchlického je základním předpokladem umělecké tvorby. Práce je vážná – a tady bychom zřejmě mohli vidět rozpor s postmodernou a jejím zdůrazněním herního aspektu tvorby – , promyšlená, zajišťuje kontinuitu uměleckého vývoje, je nositelem evoluce společnosti, zajišťuje pozitivní charakter literární tvorby (výstřelky nejsou plodem práce). Jejím produktem jsou hmatatelné kulturní i společenské činy.

V literárním (ale i filozofickém) evolucionismu lze spatřovat jednu ze základních příčin, proč Vrchlický přes svůj deklarovaný všeobjímající eklektismus některé z moderních literárních směrů nepřijal. Mohl bych se v této souvislosti ještě jednou vrátit k citátu o Hulotově chápání literatury, který jsem uvedl v souvislosti s diletantismem. Připomenu však známější Vrchlického apoteózu práce, kterou formuloval v jednom z klíčových a pro Vrchlického zlomových literárněkritických textů: v polemice nebo obraně nazvané *K našim posledním bojům literárním* z podzimu roku 1894, v níž brání Vítězslava Háška. Háška však obhajuje vlastně jako pars pro toto celé starší generace a celé novodobé české literatury vůbec, a to proti útoku Josefa Svatopluka Machara (který mimochodem patřil k jeho nejoblíbenějším básníkům mladé generace) v článku v *Naší době*. Vrchlický uznává, že mladá generace má právo jít vlastní cestou, ale nemusí proto „brutálně a drze“ házet kamení. Jako argument mu slouží právě teze, že literární tvorba je prací: „dnes můžeme jen konstatovati, co se děje a jak to působí na ty, kteří **hodně** pracovali, v poměru k těm, kteří teprve **pracovati** začínají“ a na závěr ironicky dodává, že starší (Vrchlický měl tehdy 41 let) mládeži nepřekážejí, „leđa tím, že jsou a pracovali a pracují.“¹³

Práce představuje pro Vrchlického – ale nejen pro něj, ale také např. pro Sládka i další kritiky té doby –, zásadní hodnotu: i Sládek píše u příležitosti desátého výročí *Lumíru* o „Deseti letech literární práce.“¹⁴ Koneckonců důkazem práce je především kvantita, jak ukazuje už samotné množství knih, které sám Vrchlický napsal, jakož i některá podotknutí rozesetá v článcích o literatuře. Teprve z kvantity, již považuje Vrchlický ve své době za samozřejmou, může růst kvalita. Např. v přednášce o Čelakovském čteme: „Době naší, která si zvykla na celé Bábely knih a knížek básnických od jediného autora, bude se zdáti snadno celá žeň Čelakovského rozsahem ne právě přehojná.“ Tento nedostatek však Vrchlický přičítá nepříznivé době. V této souvislosti dokonce uvažuje o tom, že literární práci může ohrožovat přílišná sebekritika.

Je však patrné, že ani zdánlivá neohraničenost Vrchlického eklektismu a diletantismu není bez hranic a že potlačovaný a negovaný dogmatismus se nakonec občas projeví. V menší míře, když se ve svých kritických textech vrací do minulosti. Zde jsou to projevy často velmi okrajové. Jako příklad bychom uvedli drobnou Vrchlického výtku vůči lidové slovesnosti: v již zmíněné oslavné přednášce k 100. výročí narození Františka Ladislava Čelakovského o *Ohlasech písní českých* se píše: „Dokladem, jak se vžil do ducha písně národní, je to, že on, schopný,

jak jinde dokázal, psáti básně rytmicky a jinak formálně bezvadné, nedal si ujíti, a napodobil píseň národní i v jejich slabších stránkách, v neustálené rytmicе, v asonancích místo štěpných rýmů, právě v těch asonancích, které jsou uchu modernímu dnes tak plané a cizí.“¹⁵

Nápadnější a významnější jsou jeho výhrady vůči celým literárním směrům soudobým. Spadeno měl především na ty, o nichž se domníval, že negují poezii. Nositeli takové negace jsou mu především naturalismus a pak také realismus.

Dokladem Vrchlického negativního vztahu k naturalismu je např. rozsáhlá studie *Nový román Zolív*,¹⁶ kde poměrně podrobně analyzuje román *Lidská bestie*. „V celé literatuře, již znám, jen dvě díla vzbuzují ve mně dojem příbuzný, řekl bych hnusně grandiózní, divnou náhodou obě díla jsou ruská; jsou to Dostojevského *Zločin a trest* a Tolstého *Moc tmy*.“ Odmítá patologičnost románu, přesto však pro Zolu nalézá označení „veliký snad největší básník hmoty.“ Bojí se však, že naturalismus „sebe záhy přivede k absurdnosti vlastních teorií.“ A podotýká, že „dílo umělecké vyžaduje vždy větší podíl srdce a obraznosti.“¹⁷ Vrchlický dává přednost jeho protipólu: Alexanderu Dumasovi. Vrchlický, který Dumase překládal, jej hájí před obviněními z plagiátorství a označuje ho jako „Kyklopa duševní práce“ (podtrhl J. S.).¹⁸

O moc lépe nedopadají u Vrchlického ani realisté. Výjimku představují snad jen Macharovy verše, jehož *Confiteor a Bez názvu* „zůstanou v naší literatuře mezníky“ a jimž přiznává, že „kus psychologie moderního člověka s celou jeho barvitostí doby a svérázností umělecké individuality je tu vysloven, a to něco platí. A je vysloven s bezohledností a s jistotou, již dává průvodci předně velký talent a za druhé poctivě vykonaná práce.“¹⁹ Naproti tomu se distancuje od Sovových *Realistických slok*: „Nynější kult realismu zapomíná na pravou podstatu poezie, chce ji pomalu svlékati z královského hávu obrazu, chce, aby chodila hnědá a šedá, jak chodí skutečnost, zapovídá jí let, horování a blouznění, jedno nazývá romantikou a druhé sentimentálností.“ Vrchlický odmítá rovněž žánrismus realismu a v tom se paradoxně shoduje se Šaldou.

Jaroslavu Vrchlickému musíme přiznat obrovskou zásluhu na uvedení nejednoho básníka do české literatury. A patřili mezi ně i ti, jejichž způsob uměleckého vidění se od Vrchlického poetiky a estetiky radikálně odlišoval. Mám na mysli zejména „básníky úpadku“. Právě eklektismus mu dovolil, aby se jim věnoval, aby měl šanci se k nim postavit pozitivně, aby se u nich pokusil hledat a nalézat to, co považoval za přínos pro básnictví.

Nejlépe u něj dopadl Charles Baudelaire, i když Baudelaireův vztah k hudbě a Richardu Wagnerovi jej vedl k prohlášení, že v Baudelaireovi je „notný kus dogmatika a filozofujícího reformátora.“²⁰ Vyčítal mu, že „u něho bylo vše rafinované, vypočtené, vyspekulované“. Vrchlický sám se hlásil spíše k jakési „naivitě“, kterou pro něj ztělesňovali Lamartin a v hudbě Rossini. A tak Baudelaireovu poezii považuje spíše za „výkřik“ než výsledek práce.

Ve studii *Dekadenti a symbolisté, Mallarmé a Verlaine* se snaží nejprve vysvětlit podstatu poetiky moderní francouzské poezie. Poznává velmi dobře, že „přisuzují slovu větší význam“, že vkládají do slova „více než v něm jest“. Upozorňuje však, že to vede k nesrozumitelnosti (tady opět cítíme Vrchlického ohled na čtenáře), stěžuje si, že „hlavní myšlenka celku těžko se dobývá“ a zcela přiznává, že i jemu uniká význam mnohých básní, zejména Mallarméových. V této souvislosti mluví o „dokonalých rébusech“. Upozorňuje na únavnost takových básnických textů.

Vrchlický uznává a oceňuje sepětí jejich verše s hudbou, co se týká barevnosti jejich poezie, konstatuje, že „milují pouhý odstín, šero či pološero,“ tajuplnost. Připomínám, že on, který

preferoval celou škálu barevnosti, vyčítal nedostatek barevnosti realismu jako nedostatek poetičnosti. Viděl v tom ovšem spíše negativní stránku manýrismu. Pro Vrchlického je těžko stravitelné, že symbolisté a dekadenti odmítají reflexi v praxi.

Největší odpor klade eklektickému čtení Jaroslava Vrchlického poezie Arthura Rimbauda, kterého jako by viděl prizmatem Hugovým: ztotožňuje se s Hugovým označením Rimbauda „Shakespeare – dítě“, jež nám říká, že Rimbaud je snad génius, ale génius nezralý. Vyčítá mu „nejasnost a formální klaunství“, zcela odmítá jeho *Opilý koráb*, který je pro něj pouze „orgie zvuků, potácení se opilce v noci, blábolení génia“. Vrchlický u něj postrádá smyslo-
vost (skutečnou a zdravou), smysl a rozum. O jeho básnické próze pak tvrdí, že je „pouhé světélkování shnilého dřeva“.

Vztah Vrchlického k moderní francouzské poezii je tedy mimořádně ambivalentní: na jedné straně se poctivě pokouší najít vše, co považuje za přínos pro vývoj básnictví: uznává např., že básnictví jim je nade vše, že rezignují na vnější slávu, a v exkluzivnosti jejich tvorby spatřuje hráz „proti zevšednění poezie, proti rozmělnění a rozředění“ (a to je v souvislosti s vlastní filozofií tvorby, pro níž kvantita je kladnou veličinou, poněkud paradoxní). Na straně druhé však pregnantně píše: „Veškerý symbolismus dekadentů jest jen odrůdami impotence.“

Jaroslav Vrchlický byl však natolik básníkem, že byl vždy připraven bránit výpady proti modernímu umění, které nevycházejí z vlastní tvorby. Ostře se např. ohradil proti knize Maxe Nordaua *Entartung*, v níž jsou moderní literatura a umění hodnoceny, přesněji odsuzovány, jako úpadkové, zločinné, choré, duševně choré, často podle zcela mimoměleckých měřítek, nejednou dokonce podle fyziognomie básníků, jež sloužila jako důkaz škodlivosti jejich tvorby: např. k odsouzení Mallarméa Nordauovi stačí zmínka již citovaného Hureta, že má „dlouhé a zašpičaté uši satyra“.

Snad jen v jednom ohledu je Vrchlický s Nordauem zajedno: v odsudku Friedricha Nietzscheho. V komentáři k výkladu Nietzscheho se Vrchlický ztotožňuje s Nordauem: „Nietzsche sedí teď v blázinci, byl vždy konfušní, pouze aforistická, fragmentární hlava, kterou jen jednostranný kult několika adeptů mohl nadmouti k takovému významu“ a dodává, že „figura taková, jako jest Nietzsche, jest jako stvořena pro tento kabinet rarit duševních“.

K českým modernistům má Vrchlický vztah ještě rezervovanější. To souvisí podle všeho s tím, že spory o moderní literaturu se týkaly jeho samotného. Odpor mladé generace především k jeho epigonům ho vyprovokovala dokonce k parodickému výstupu v *Lumíru*, který podepsal jako Josef Vocásek, a k oslavné recenzi Klášterského, kterou podepsal výsměšně jako Parnasista.

Vrchlický nechtěl bránit mladé generaci v její tvorbě, ale odmítal její negativismus vůči starší generaci. V souvislosti s evolucionismem, který zastával, považoval bouře ve sklenici vody, za níž naši literaturu považoval, „za zbytečné a škodlivé“. Tlak mladé generace ho v druhé polovině devadesátých let dohnal k tomu, že obhajoval autory a ideje, k nimž doposud zaujímal stanovisko spíše negativní. O Elišce Krásnohorské tak v listopadu 1896 v *Lumíru* napsal, že je „hlasatelkou těch starých, dnes běžně vysmaných a zaslapaných ideálů, které lze shrnouti v stará, ale tak hluboká slova: Vlast, pravda, krása a dobro“. Tak se vlastně nechal vytlačit z pozice kritika, který byl advokátem soudobého, „progresivního“ literárního vývoje, do role vyvolávače starých jistot, což naplno zaznělo na počátku nového století.

Vrchlického kritická tvorba je spjata se situací let osmdesátých a vlastně završuje cestu české literatury, kterou urazila od národního obrození: od jejího probuzení k jejímu začlenění

do moderní evropské kultury. Snaha o pozitivní působení je vlastně důsledkem Vrchlického filozofického pozitivismu, evolucionistického optimismu, spojeného s vírou v moderní techniku – přestože ve vlastní tvorbě se občas projeví disonance mezi filozofickým horizontem a jeho nenaplněním – a jakéhosi estetického historismu. Receptivnost a zprostředkující funkce, jež u Vrchlického dominují, činí „slovník“²¹ – abychom použili výrazu Richarda Rortyho – jeho kritiky příliš afirmativní, krotký, doslovný, proto ne dostatečně životný, neboť příliš odpovídal salónnímu charakteru tehdejšího literárního provozu. Vrchlického kritický slovník nebyl a ani nemohl, neboť nechtěl být, natolik originální, radikálně nový, radikálně metaforický (opět použito v tomto metaforickém rortyovském smyslu), jak je charakteristické pro kritiku let devadesátých, zejména pro Šaldu. Vrchlického pojetí umělecké tvorby jako pozitivní práce a s tím související eklekticismus jeho kritiky mu na jedné straně umožnily uvést do české literatury řadu autorů světových, a to i moderních, s jejichž tvorbou nesouhlasil, zároveň mu však zabránily, aby se jako kritik výraznějším způsobem profiloval. Proto byla literárněkritická část jeho tvorby odsouzena k zapomenutí, přestože i ona české moderní literatuře do značné míry připravovala cestu.

POZNÁMKY

- 1 Vrchlický, Jaroslav: *Studie a podobizny*. Praha, F. Šimáček 1892, s. 3.
- 2 Týž: „Literatura francouzská od 1. ledna 1877“. *Lumír* 5, 1988, č. 12.
- 3 Soudí tak např. Jaroslav Kvapil, který ve *Světozoru* (29, 1893, s. 406) pod značkou Olaf vylíčil návštěvu pracovny Jaroslava Vrchlického.
- 4 Vrchlický, Jaroslav: „F. L. Čelakovský.“ – In: J. V. *Rozpravy literární I. Čelakovský – Parini*. Praha, Nakladatelské družstvo Máje 1906, s. 15.
- 5 Týž: „Zmatek nad zmatek. Poutí za školami a směry současné literatury francouzské.“ *Hlas národa* 1891, příl. *Nedělní listy* 27. 9. 1891.
- 6 Týž: „Diletantismus v nové literatuře“. – In: J. V. *Nové studie a podobizny*. Praha, Šimáček 1897, s. 77.
- 7 Týž: *Studie a podobizny*. Praha, F. Šimáček 1892, s. 3.
- 8 Týž: *Nové studie a podobizny*, s. 76–77.
- 9 Eco, Umberto: „Poznámky ke Jménu růže“. *Světová literatura* 31, 1986, 3, s. 238.
- 10 Vrchlický, Jaroslav: „Nový román Zolův“. *Hlas národa* 23, příl. *Nedělní listy* 23. 3. 1990, s. 1.
- 11 Týž: *Lumír* XI, 1883, 3, s. 47.
- 12 Týž: *Lumír* 11, 1883, 20. 5., s. 244.
- 13 Citováno z *Lumíru* 22, 1893/94, s. 59 a 60.
- 14 Sládek, Josef Václav: „Deset roků literární práce“. *Lumír* 11, 1883, č. 1, 22. 12. 1892, s. 9.
- 15 Vrchlický, Jaroslav: *Rozpravy literární I*, s. 25.
- 16 Týž: *Hlas národa*, příl. *Nedělní listy* 23. 3. 1890, s. 1.
- 17 Týž: *Lumír* 9, 1881, 20. 11. s. 512.
- 18 Týž: „Autor Antonyho“. *Studie a podobizny*, s. 107
- 19 Vrchlický, Jaroslav: „J. S. Machar: Třetí kniha lyriky“. *Lumír* 20, 1892, 10. 7., s. 240.
- 20 Týž: „Charles Baudelaire a Richard Wagner“. In: J. V., *Studie a podobizny*, s. 121–125.
- 21 Rorty, Richard: *Nahodilost, ironie, solidarita*. Praha, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy 1997.

KÜNSTLERISCHE TÄTIGKEIT ALS ARBEIT
(ZUM LITERATURKRITISCHEN DENKEN VON JAROSLAV VRCHLICKÝ)

Zusammenfassung

Vrchlickýs kritische Tätigkeit, die am Rande seines eigentlichen literarischen Schaffens und seiner Übersetzungsarbeit steht, ist heute kaum bekannt. Trotzdem kann dieses Randelement auch Zentrum seines Werkes erhellen, er bildet eigentlich eine logische Fortsetzung seiner ästhetischen Schaffensideale. Vrchlický befaßt sich in seiner kritischen Tätigkeit, die was Formen betrifft, sehr bunt ist, mit romanischen Literaturen, vor allem mit der französischen Literatur, sowie auch mit der tschechischen Literatur. In seiner Kritik dominiert rezeptive Funktion: d.h. Vrchlický will Autoren und seine Werke dem zeitgenössischen Leser vermitteln, und damit die tschechische Kultur bereichern. Seine Kritik ist bewußt eklektisch und meldet sich zum Dillentantismus, er verzichtet darum auf Dogma ästhetischer Programme, im Vordergrund steht sachliche Information, sehr oft biographischer Natur. Darum war er auch bereit, Autoren und Werke, die seiner eigenen Ästhetik nicht eigen waren, positiv zu bewerten. Das betrifft vor allem Dichter des Kreises *les poètes maudits*, die er trotz Vorbehalte nicht nur als Kritiker sowie auch als Übersetzer für das tschechische Publikum vermittelte. Vrchlický mehrmals betont, daß das literarische Schaffen für ihn an der ersten Stelle Arbeit heißt. Daraus resultiert auch Wertmaßstab der Quantität, denn nur Quantität kann positiv in Qualität wandeln. Autoren der französischen sowie tschechischen Moderne blieben ihm letztendlich fremd.

Translation © Jan Schneider, 2006

PhDr. Jan Schneider, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
jan.schneider@upol.cz

ČAS A PROSTOR ROZHLASOVÉ INSCENACE

ALENA ŠTĚRBOVÁ

V dosud publikovaných studiích o slovesném uměleckém rozhlasovém vysílání používám pojem rozhlasová hra jako označení pro text potenciálního rozhlasového artefaktu, tj. pro text, který byl už při svém vzniku autorským subjektem určen pro rozhlasovou realizaci. Zvukově realizovanou a technicky fixovanou (režijní, hereckou, hudebně-zvukovou aj.) interpretaci textu rozhlasové hry označuji jako rozhlasovou inscenaci. Rozhlasovou inscenací se ovšem může stát i rozhlasová adaptace divadelní hry, prozaického textu apod., což může vést v odborném vyjadřování k zproblematizování až do té míry, že by bylo třeba použít v určitých souvislostech raději pleonasmus *rozhlasová inscenace rozhlasové hry*. Pro dodržení kontinuity s dosavadním historiografickým i teoretickým úsilím terminologii v předkládané studii neměním, přesto, že souhlasím s Janem Vedralem (2003, s. 174) a nepovažuji pojem rozhlasová hra „za právě nejšťastnější“, zvláště ve srovnání s anglickým Radioplay, německým Hörspiel nebo polským sluchowisko radiowe. Vedralova úvaha o rozhlasové výlučnosti při zvláštní, zcela jedinečné organizaci časoprostoru (2003, s. 178) právem vychází z představy aktivního posluchače. Zvukově realizovanou rozhlasovou hru nechápe jako akustické divadlo toporně opisující a ilustrující optický vjem, ale jako „kompletní a lidské vnímání plně uspokojující hru pro sluch“, takže s přiměřenou mírou humorné nadsázky navrhuje termín „naslouchadlo“, což je ovšem slovo, kterému už přináležejí v rámci českého lexika jiný význam.¹

Teatrology navrhovaný termín „fonografie“ jako označení „modálněgenetické a funkční oblasti zvukových umění“² nejenže se dosud málo vžil, ale byl je utvořen v návaznosti na termín kinematografie (kinematograf – přístroj pro záznam obrazu, fonograf – přístroj pro záznam zvuku), koresponduje bohužel i s termíny bibliografie, monografie nebo biografie. Pro běžné užívání se tak stává pojmem zavádějícím. Sdělení „fonografie režiséra XZ“ bychom pak mohli chápat nejen jako odkaz na konkrétní inscenaci příslušného režiséra, ale i jako odkaz na soupis jeho veškerého režijního rozhlasového díla (v návaznosti na pojmy bibliografie, filmografie). Velmi diskutabilní je pak utváření dalších specifických označení typu: „interpretační fonografie“ (ve významu interpretace literárních děl vyjadřovacími prostředky zvukových umění). Signalizuje se zde paradoxně rozdíl mezi rozhlasovou inscenací (tj. zvukovou podobou rozhlasové hry) a interpretační fonografií, což má být zřejmě pouze zvuková podoba básnického a prozaického textu, dramatický text určený původně divadlu se z definice zcela vytratil. Navíc není v případě spojení „interpretační fonografie“ terminologicky respektována potřebná otevřenost rozhlasové inscenace k další konkretizaci, k interpretaci, kterou už realizuje vnímatel.

Autor rozhlasové hry, tvůrce textu fikčního světa rozhlasové inscenace má možnost podobně jako prozaik (zřetelně ovšem více než dramatik píšící pro divadlo) volně nakládat s časem, prostorem i kauzalitou (tj. reálným sřetěžením dějů a motivů v logický vztah příčiny a následku). Obdobně jako v divadle je dramatický čas rozhlasové hry nezávislý na reálném čase, tj. předpokládaném časovém intervalu rozhlasového vysílání inscenace. Na rozdíl od prozaika, který většinou neuvažuje o „času textu“³³ (časové rozpětí potřebné k přečtení textu), je však autorský subjekt při projektování reálného času budoucí inscenace omezován základními dobovými konvencemi příslušné dramaturgie. Ty jsou ovlivňovány sociologicky podloženými předpoklady o schopnosti posluchače soustředit se na mluvené slovo (první anglické a francouzské rozhlasové hry předpokládaly desetiminutové trvání, nejčastěji požadované časové rozpětí relace 45–60 minut se od devadesátých let 20. století postupně opět zkracuje).

V současné teorii dramatu bývá tento reálný čas (čas textu) označován jako čas vnější, realizační. Proti vnějšímu času je pak vymezen čas vnitřní (dramatický) jako doba zobrazená dějem.

Dramatický čas může reálný čas přesahovat (během hodinové inscenace obsáhne dramatický příběh několik dní, roků), naopak může být dramatický čas nepoměrně kratší než čas reálný (pro rozhlas píšícími autory často uplatňovaný vnitřní monolog zdánlivě prodlužuje dramatický čas, ve skutečnosti ale dochází k jeho zastavení). Dramatický čas se může i zcela osvobodit od času reálného (dějové posuny, myšlenkové retrospektivy, postupná konfrontace dějů, které se odehrály současně, snový čas apod.). Na opačném pólu stojí silná tendence rozhlasového umění k iluzivnosti, tj. k sblížování, ztotožňování času dramatického s časem reálným, tj. času vnitřního s časem vnějším. Znak je totiž autorem záměrně negován jako znak, fikční svět díla má být percipientem vnímán jako skutečnost (např. jako autentická reportáž, skutečný telefonický rozhovor apod.) a teprve dodatečně vstupuje do popředí znakovost díla a s tím povýšení zdánlivé autenticity na umělecký artefakt.

První živě vysílané rozhlasové inscenace v polovině dvacátých let byly obvykle přeplněny škálou nejrůznějších naturalistických zvuků a v souladu se základní funkcí rozhlasového média měly nejednou vzbuzovat u posluchačů dojem reportáže ze skutečné události. Dramatický čas a dramatický prostor měl být vnímán jako čas a prostor reálný, fikce měla být alespoň v expozici inscenace vnímána jako skutečnost. Tak například v zavalené šachtě se odehrával dialog o smrti v anglické hře Richarda Hughese *Danger (Nebezpečí)* – BBC, 1924). Paniku mezi posluchači způsobilo volání o pomoc z potápějící se lodi ve francouzské hře *Marémoto* (Paříž 1924, Londýn 1925), kterou s představou desetiminutového vysílání napsali Gabriel Germinet a Pierre Cusy. Deset minut reálného času splývajícího s časem dramatickým mělo být podle vedlejšího dramatického textu naplněno především zvukovou naturalistickou kulisou šplouchajícího moře, nárazů dveří kajuty, zvuků telegrafu a sirény, spěšných kroků, výkřiků, příboje vody a větru.

Jen tři a půl stránky textu má v další francouzské hře Paula Camilla *Agónie* (pařížská stanice TSF, 1925) monolog umírajícího muže; i v tomto případě splýval v inscenaci čas reálný s časem dramatickým a promluva mohla na posluchače působit jako přenos reálné zprávy.

V českém kontextu na první vlnu národopisně orientovaných her Miloše Kareše *Přástky, Český Betlém* (Radiojournal, 1926) navázala také série těchto tzv. senzačních dram, jimiž chtěli tvůrci mystifikovat posluchače zdánlivým ztotožněním dramatického časoprostoru

s časem a prostorem reálným. Zřejmě nejspěšnějším autorem byl v tomto směru Jan Grmela, jehož hry *Uloupený hlas* (1928), *Požár opery* (1930), *Sirény nad městem* (1933) vyvolaly předpokládanou reakci posluchačů – zvláště se to v Praze podařilo, jak o tom svědčí zprávy v tisku, fikcí požáru opery.

První strukturalisticky orientovaný výklad pojetí času a prostoru v rozhlasové tvorbě podal v první polovině třicátých let v disertaci *Divadlo a rozhlas* Václav Růt. Jan Vedral ze studie, která se ovšem nezabývá pouze rozhlasovou inscenací, ale i jinými typy rozhlasových relací, cituje a následně polemizuje s Růtovým konstatováním, že „rozhlasová relace probíhá pouze v čase (...) a prostor můžeme vytvářet pouze ve vědomí posluchačově“, přičemž jako příklad je použit (Růtem i Vedralem) přenos z chrámu sv. Štěpána ve Vídni. (1964:56) Tehdejšími technickými možnostmi rozhlasu není tedy v uvedeném případě vytvářen fikční svět rozhlasové inscenace, ale posluchač je informován o dění ve světě aktuálním.⁴ Přijmeme-li spolu s Milanem Lukešem fenomenologickou tezi Romana Ingardena o literárním díle jako „výtvaru schematickém“ (1967, s. 13), při jehož konkretizaci vnímatel „vyplňuje místa nedo-určenosti“, pak také autorským subjektem vytvořený dramatický prostor je nutně schematický a zachycuje jen výběr jevů. Podle Milana Lukeše „cítíme dramatický prostor jako umělecký obraz prostoru fyzikálního, který se konkretizuje na základě informací poskytnutých textem (a ovšem vnímatelova zkušenostního komplexu)“. (1987, s. 153)

V divadelní inscenaci se tento myšlený prostor „tak či onak materializuje v prostor scénický“, i když v moderním divadle může být tato scénografická „materializace“ výrazně odlišná od požadavků autora ve scénických poznámkách. Běžné jsou odkazy k současnému aktuálnímu světu, scénograficky může být „zpředmětněn i nepředepsaný a jen zmíněný dramatický makroprostor“. (Lukeš 1987, s. 153)

Jan Vedral s oprávněnou snahou popřít překonanou teorii rozhlasové hry jako „divadla pro slepé“⁵ a zcela odmítnout názor příležitostných rozhlasových kritiků, že rozhlasová inscenace je *ochuzena* o vizuální vjemy, uvažuje o obdobné „materializaci dramatického prostoru v prostor radiofonní“. V návaznosti na výše zmíněnou Lukešovu tezi pak dochází k závěru, že „poměr dramatického prostoru k prostoru divadelnímu je v zásadě obdobný jako poměr dramatického prostoru k prostoru radiofonnímu“, čímž popírá původní Růtovu tezi a zároveň polemizuje s mnoha dalšími teoretiky rozhlasového umění. (2003, s. 187)

Rozvoj rozhlasových technologií (kvalita záznamu, montáž, stereofonie, digitalizace) a jejich vliv na vývoj a kultivaci rozhlasového výraziva ovšem podle mého přesvědčení nic nemění na faktu, že **reálný radiofonní prostor pro percipienta fikčního světa rozhlasové inscenace neexistuje**. V tomto směru stále i po sedmdesáti letech platí Růtova strukturalistická teze. Uvažuje-li např. Zdeněk Hořínek o tom, že „lidským hlasem lze *materializovat* vzpomínky, přání, obavy, touhy, představy dramatické osoby atd.“ (1966, s. 183) má rozhodně na mysli jiný způsob materializace, než je ta, o které píše Lukeš v souvislosti s reálným scénickým prostorem nebo Vedral při definici prostoru radiofonního. Peter Karvaš v týchž souvislostech konstatuje, že každý divák má vlastní fantazii a vlastní zkušenosti s viděnými „panorámami, lidmi, prostřediami, objekty, do ktorých si sluchové podnety premieta“ (1984, s. 167) a oceňuje, že „rozhlasová dráma otvára brány subjektívnej introspekcie, teda napr. ireálnym, snovým, vizionárskym sujetom“.

Reálný prostor, v němž může posluchač vnímat rozhlasovou inscenaci, je takřka neomezený, ale jeho význam pro konstrukci dramatického prostoru je nulový. A „zvukový obraz

skutečnosti“ vytvořený ve studiu, o kterém píše Jan Vedral, má pro posluchače znakovou podstatu a přispívá právě k oné námi zmiňované sémantické konstrukci prostoru dramatického. Ta vzniká a vrství se v divákově vědomí z narůstajících informací. Vznik představy dramatického prostoru může být obdobně jako v divadle navozen dialogem (slovním opisem v promluvách postav – za balkonem, pod kterým stojí Romeo, tušíme Juliinu ložnici v rámci audiovizuálního i auditivního vnímání), vypravěčem (chórem), ale také zvukem, montáží, hudebním symbolem, tichem a nejrůznějšími dalšími zázraky současné techniky, ale stále to není pro posluchače prostor reálný.⁶ Každý posluchač je při tvorbě dramatického prostoru vnímaného díla naprosto svobodný, informace zpracovává podle vlastní fantazie, na základě individuální zkušenosti. Možností konkretizování schematických aspektů má pak posluchač rozhlasové inscenace opravdu blíže ke čtenáři prozaického díla než k divákovi v hledišti divadla. Otázkou pro sociologický základní výzkum by byl problém míry posluchačova vizuálního dourčování. Představa dramatického prostoru ve vědomí posluchače může mít různou míru zřetelnosti (závisí to mimo jiné i na individuálním způsobu vnímání, na míře percipientovy spolupráce), může však být i zcela nezřetelná. A dešifrování rozhlasového uměleckého znaku (tedy i onoho dramatického radiofonního prostoru) nemusí vůbec jít zprostředkovaně přes vizuální představitelost. Vnímatelův rozhlasový zážitek může být souborem myšlenkových, estetických a psychologických procesů, vyvolaných akustickou skutečností.⁷

Atraktivní námět, při jehož zpracování bylo možné těžit i v rámci živého vysílání z rozhlasově nosné manipulace s dramatickým časem a prostorem, zvolil pro hru *Řeka čaruje* (1936) Josef Toman. Chronotop cesty⁸ proti proudu řeky Sázavy byl zároveň metaforou cesty proti proudu času. Režisér Václav Sommer si uvědomoval, že Tomanova poetická oslava svobody a mládí se odvážila tam, kam se dosud i zahraniční rozhlasoví autoři odvažovali jen zřídka, „opouští půdu reality a po vlnách hudby a slov nás vede do nového vyčarovaného světa“. (1936, s. 7) Esteticky nosný auditivní projekt o mládnoucím Leopoldu Kohákovi aktivizoval imaginativní schopnosti posluchačů, kteří se stali, jak je zřejmé i z dobových kritických reflexí, spolutvárci výsledné konkretizace.⁹ Pohyb hlavní postavy hry v čase směrem k mládí mohl být v druhé polovině třicátých let, kdy se ještě vysílalo živě ze studia, dán pouze třemi prvky celkové struktury inscenace: textem autorského subjektu, hudebními vsuvkami (Sommer jako režisér upřednostňoval v celé své režijní práci hudební složku před zvukovým naturalismem) a způsobem promluv hereckého představitele Leopolda Koháka. Teprve po deseti letech byl text Tomanovy rozhlasové hry použit jako podklad pro filmový scénář Krškova úspěšného filmu *Řeka čaruje* (1946).

Průměru poválečných rozhlasových her se kompoziční kvalitou vymykala hra Josefa Velínského *Josef se vrátil* (režie Josef Bezdíček, 1948), ale metaforické hodnoty Tomanovy hry už nedosáhla, i když byla založena na podobném retrospektivním principu. Stárnoucí dělník ve hře vypravuje historii svého života ve středu Evropy od první světové války až po utrpení v koncentráku za druhé světové války. Nesourodý monolog doplňovaný svědectvím neindividualizovaných hlasů určoval proměňující se subjektivní čas a prostor střídáním českých, německých a francouzských promluv. Inscenačně byl pak chronotop během třiceti let se proměňujícího dělnického prostředí dotvářen zvuky tahací harmoniky a populárními melodiemi.

Významnou změnu při přípravě rozhlasové inscenace pochopitelně přinesla možnost magnetofonového záznamu, která však mohla být při konkretizaci textu rozhlasové hry náležitě

uplatněna až s desetiletým zpožděním, protože v padesátých letech byla v souladu s celkovou společenskou a politickou koncepcí před experimentováním s rozhlasovou hrou jako samostatným uměleckým tvarem upřednostňována reproduktivní funkce rozhlasu. Posluchačům měla být a byla především zprostředkována možnost kontaktu s existující literární tvorbou (četba na pokračování, dramatisace prózy, adaptace divadelních her).

Renesance rozhlasové hry jako samostatného uměleckého odvětví začala na sklonku padesátých let a rozhlasové projekty z let šedesátých už můžeme v plném rozsahu analyzovat jako původní, pro auditivní percepci vytvořená díla. Zrod každé rozhlasové inscenace začíná u dramaturgie, dramaturg by měl rozpoznat inscenační možnosti scénáře, ctižádostí každého rozhlasového dramaturga je získat okruh dobrých autorů, podílet se na zrodu autorské individuality. Kvalitou dramaturgické práce v souvislosti s hledáním nových výrazových prostředků rozhlasové hry vynikla v šedesátých letech spolupráce Jaroslavy Strejčkové s Ludvíkem Aškenazym a s Miloslavem Stehlíkem. Uměleckou sdělnost a estetickou hodnotu výsledné inscenace určuje v dané etapě vývoje rozhlasového slovesného umění režisér. Zásadním mezinárodním úspěchem bylo udělení Ceny italského rozhlasu a televize na mezinárodním festivalu Prix Italia 1965 Horčíčkově inscenaci *Bylo to na váš účet* (premiéra 1964) a o rok později první ceny Prix Italia inscenaci *Linka důvěry* (1966).

Ludvík Aškenazy je pokládán za klasika nejen české, ale i světové rozhlasové tvorby, byl to autor s bohatou fabulační invencí a silným smyslem pro poezii drobného životního detailu.

Hra *Bylo to na váš účet* má rozhlasové důmyslnou kompozici, založenou nejen na oblíbeném principu telefonátů, ale také na autorsky dokonale zvládnutém střídání časových a prostorových dimenzí. Retrospektivně pojatý sen čtyřicetiletého pana Jaroslava Pokštetla je situován do telefonického rozhovoru s jeho sedmnáctiletým Já, což je Jiřím Horčíčkou režijně realizováno jako rozhovor zralého a mladého hlasu (Karel Höger a Högrův mladistvý hlas imitující Vladimír Brabec). Složitě rodinné vztahy během druhé světové války jsou zkratkovitě naznačeny v „drátech uchovaných“ telefonických rozhovorech Pokštetlovy ustarané matky, její sestry Anny, rozporuplného důstojníka gestapa, židovské dívky Haničky a náhodně vybraného telefonního účastníka pana Kohoutka, kterému sedmnáctiletý gymnazista před válkou týden co týden volal, aby se zeptal, zda jsou snesena vajíčka. Prostorová propojenost textu je potlačena, zřetelně dominantní pro vytváření významu je aspekt časový. Metaforické zvukové pojetí dramatického prostoru v telefonních budkách, pokojích apod., na druhé straně i v neohraničeném prostoru lidského bytí, je filozoficky a esteticky silně působivé, ale určující pro vývoj příběhu i pro pochopení meditativních sekvencí v promluvách jednotlivých postav jsou posuny času. Rozhovor požívačného tety Anny a německého důstojníka na počátku mobilizace, Jaroslavovy matky a židovské dívky v době prvních deportací, návraty v čase k bezstarostným telefonátům gymnazisty, matčina smrt po telefonátu s Annou, posluchačem vydedukovaná Haniččina smrt, okamžik Williho smrti, syžetově inscenaci rámuující telefonická informace o smrti pana Kohoutka. Všechna časová určení jsou zřetelně naznačena v textu i způsobem promluvy, takže zvuková a hudební vrstva výsledné inscenační struktury nemusí mít ilustrující, ale může mít a má metaforický charakter. Šedesátiminutová relace obsáhla v dramatickém čase střídáním retrospektivních vstupů a novátorským uplatněním tzv. času snového dvacet šest let životního příběhu Jaroslava Pokštetla.

Stehlíkova *Linka důvěry* (1966) těží z dobové oblíbenosti her reportážních, z možnosti záměny fikce za realitu. Svým dramatickým i reálným časem zabírá část noci na „lince důvěry“.

Fiktivní telefonáty tentokrát sice nevytvářejí ucelený příběh, ale výsledná mozaika z útržkovitých sdělení, vyslovených většinou v okamžiku rodinné nebo osobní krize, přesvědčivě odhaluje charakter. Lékařka na lince důvěry se seznamuje (a s ní i posluchači) s lidským neštěstím, s bezradností, bezelstností, uraženou ješitností, s malichernými spory, s tragikomickými situacemi, s bezmeznou láskou mateřskou i otcovskou, s obdivuhodnou zralostí dětí v narušených manželstvích, ale také s hloupostí, omezeností, hulvátstvím. Režijně byla inscenace Jiřím Horčičkou postavena na hereckém výkonu Dany Medřické¹⁰ v roli lékařky, mezi telefonujícími klienty se zaskvěl především part opuštěné staré ženy v podání Olgy Scheinpflugové. Na rozdíl od předcházející inscenace s dominantním aspektem časovým je tentokrát důležitým strukturním prvkem vymezení dramatického prostoru hry. Zvukový akord nočního velkoměsta je vytvářen reálnými zvuky (letadlo, vlak, telefonní centrála, plačící nemluvně, rozléhající se kroky pozdního chodce, v závěru zvuková koláž postupně se probouzejícího města), ale také hudební metaforou (propojení zvuku flétny s vokálním zpěvem Evy Pilarové). Chronotop nočního města, spoluvytvářený tentokrát pro tuto konkrétní inscenaci komponovanou hudbou Miroslava Kefurta, nejenže umocňuje sdělnost inscenace, ale zároveň výrazně ovlivňuje její estetickou hodnotu.

Originálním způsobem je řešeno pojetí prostoru a času v Horčičkově inscenaci hry Ivana Vyskočila *Cesta do Úbic* (1967). Narativní divadlo Ivana Vyskočila proslulo množstvím různých variant téhož textu, jím „vyprávěná představení“ jsou neustále obměňována, do popředí vystupuje co nejširší možnost improvizace. Horčičkův režijní přístup k textu lze pokládat za kongeniální s Vyskočilovými scénickými postupy, princip „hry ve hře“ je uplatněn až s dětskou mírou imaginace, v inscenaci je smazán rozdíl mezi hlavním a vedlejším textem. Dospělí muži si hrají „jako“ na vlak, na cestující, průvodčího, vlakvedoucího, přednostu, vše jde v prudkém dynamickém tempu bez pauz (*jedeme, jedeme, jedeme*). Vše „se dělá“ promluvou (*dělám kancelář a také přednostu; musíme zahrát čekárnu, tu plnost čekárny*), kterou režisér doplňuje koláží naturalistických i stylizovaných zvuků, vtipnými, s dějem nesouvisejícími vstupy (*dámské trio, recept na guláš*), ale zrychlujícími nebo zpomalujícími dramatický čas. Nejednou se zvukové a hudební koláže stávají ironickým komentářem dějové linie. Pro určení chronotopu je rozhodující slovní vrstva Vyskočilovy hry, především v promluvách se hravá atmosféra modelové inscenace postupně mění v absurdní hororovou katastrofu. Jiřímu Horčičkovi se v případě *Cesty do Úbic* podařilo realizovat rozhlasovou inscenaci, která přesvědčivě působí jako jedno z řady vyskočilovských dynamických představení, aniž by bylo „vyprávěno“ samotným autorem.

Stranou našeho zájmu by neměly zůstat ani rozhlasové hry, ve kterých je dramatický prostor a dramatický čas definován intertextuálně. Jako příklad můžeme uvést Rejnušovu hru *Urhamlet* (1964, něm. prem. 1967, česká inscenace v režii Josefa Melče vznikla v roce 1969, prem. 1990) a Daňkovu *Vzpomínku na Hamleta* (1993, stereofonní scénář a režie Josef Henke, prem. 1994). Význam inscenací může být v obou případech pochopen, aniž by posluchač znal podrobně Shakespearova *Hamleta*, ale odkrytím „významových stop skrytého intertextu“ je vnímatel velmi podstatně obohacen.¹¹ Intertextualita a přehodnocování kanonických textů, polemika s „autoritativními fikčními světy“ patří především k postmodernímu dramatickému umění, ale Daňkův alternativní postup z devadesátých let navazuje na autorovu relativizaci historie, mytologie a známých literárních látek v letech šedesátých. A Rejnušovo pojetí vztahu osobnosti a moci můžeme stěží spojovat s relativismem postmoderny.

Přehodnocením původního fikčního světa (v našem případě Shakespearova) se jeho rozsah v obou případech zvětšil, autoři konstruují prehistorii a posthistorii známého příběhu. Miloš Rejnuš rozvíjí v *Urhamletovi* téma politického a mravního zákulisí královraždy na apokryfu, který dějově předchází vlastní tragédii o princovi Hamletovi, takže vnímatel nemusí měnit svoji zažitou představu známého intertextu. Dramatický prostor se v zásadě kryje s dramatickým prostorem Shakespearovy hry, časový předstih je pouze několikadenní. Pravda o smrti krále Hamleta je vyšetřujícím soudcem obětována tzv. vyššímu zájmu, odhalené intriky a mocenské manipulace s lidmi jsou záměrně zamlčeny. Rejnušův *Urhamlet* končí tam, kde Shakespearův *Hamlet* začíná. V časoprostorových určeních se autor vyhýbal formálním experimentům, využíval však plně rozhlasové možnosti prudkých střihů. Režie Josefa Melče zvýrazňuje hlavně vnitřní vztahy postav, věnuje zásadní pozornost kvalitě promluv (blankvers) a hudebnězvukovou složku inscenace omezuje na minimum.

V Daňkově hře byl původní „fikční svět“ zařazen do nového kontextu a jeho ustálená struktura je změněna. Autor konstruuje odlišnou verzi Shakespearova fikčního světa, vedle původního příběhu dánského krále Hamleta a jeho strýce Claudia vypravuje novou verzi, v níž Claudius nebyl Hamletem zabit, zotavil se z těžkého zranění a je vězněn na norském královském hradu. Základním místem děje je komnata norské královny, manželky vítězného Fortinbrase, jejímž společníkem je Horatio. Výrazně jiná je dramatická představa prostoru vězeňské kobky. Časově pokračuje fabule dvanáct let po skončení Shakespearovy tragédie. V retrospektivách se Horatio i Claudius, každý ve zcela jinak vyprávěném příběhu, vrací do Dánska před dvanácti lety. Režie využívá možností stereofonie k navození rozdílné atmosféry dvou odlišných verzí tragédie na Elsinoru.

V obou inscenacích, Melčově i Henkeho, je určujícím strukturálním prvkem chronotop královského hradu, i když v prvním případě dánského a v druhém norského.

Studii o času a prostoru rozhlasové hry můžeme uzavřít příkladem inscenace, v níž výhradně mluvené slovo vytváří dramatický prostor, dramatický čas i dramatickou situaci. Jedním z předních evropských autorů rozhlasových her je nepochybně Friedrich Dürrenmatt (sborník českých překladů jeho rozhlasových her vyšel v roce 1966). Hra *Dvojník* (1960) měla českou rozhlasovou premiéru v roce 1990 v režii Josefa Henkeho.

Tentokrát se nemůžeme vyhnout alespoň krátkému nastínění tématu hry, které Zdeněk Hořínek nazval „brilantní dramatickou variací na Dostojevského téma“, resp. „div ne svéráznou interpretací procesu s Josefem K.“, a tím *Dvojníka* zařadil mezi kafkovské reflexe existenciálního bytí. (1966, s. 180)

Téma mravní odpovědnosti Dürrenmatt modelově (hra ve hře) prezentuje na příběhu, který vypráví spisovatel (autorský subjekt) režisérovi (subjekt vnímatele). Spisovatel „zcižuje dramatické situace, ruší jejich rozhlasovou iluzivnost“ (srov. Hořínek), odmítá situovat příběh do konkrétních lokálních a časových souřadnic, jeho cílem je vyprávět podobenství s extrémní pointou. Celá hra má být provokací lidského svědomí. Pro vnímatelovu konstrukci dramatického prostoru je rozhodující promluva Spisovatele. Posluchačova fantazie (v rámci syžetové výstavby je oním posluchačem i Režisér) je vedena zcela jistou uměleckou rukou autora. Auditivně působí – z teoretického hlediska vlastně krajně nerozhlasové – popisy krajiny, rokokového zámečku, osamělé ulice velkoměsta, dvojníkova domu, soudního dvora: „Všechno zcela ponořené v parku. Cedry, akáty, smrky, mezi nimi černé automobily členů soudního dvora. Nyní trochu slunečního svitu, stříbro vodotrysku a teď rokokový zámeček, přelácaný ozdo-

bami, průčelí plná andělíčků, bůžků, nymf, náramný kýč.“ (1966:29). Dürrenmatt předepisuje ve vedlejších dramatickém textu jen několik zvukových efektů v kulminujících okamžicích hry (cinkot skla, výstřel) a Josef Henke v inscenaci z roku 1990 (tedy v čase rozvinuté stereofonie i dalších technických fonografických možností) omezil ilustrující zvukovou vrstvu na minimum (v zásadě ve shodě s autorovými požadavky). Na pomezí reality a neskutečna oscilují do nejmenších detailů propracované hlasové party postav. Hlasovou modulací je vyjádřen pohyb v prostoru, dokonce i přemístění světla v místnosti, manipulace s časem, situování příběhu do prostoru snového. Atmosféru tajemnosti (mimo čas a prostor) dotváří hudba Emila Viklického, která ovšem nemá funkci předělů, ale je svébytnou estetickou složkou inscenace.¹²

Nejen teoretikové, ale i většina zkušených rozhlasových režisérů je přesvědčena, že „naprosto primárním výrazovým prostředkem rozhlasu je to, co je řečeno, čili slovo“. (srov. Petr Adler 1981, s. 61–71) Racionálně vzato by v řadě případů snaha materializovat myšlený prostor do reálného radiofonního prostoru nevedla k odpoutání se od divadla, ale sledovala by přesně opačný cíl, nutně by vznikala především zvukomalebná ilustrace složitého a vícevrstevnatého textu. I Jiří Horčíčka, který často pracuje s hudebně zvukovými montážemi a kolážemi, je toho názoru, že „mezi několika miliony posluchačů rozhlasové hry neexistuje jediná dvojice zcela totožných představ o prostředí“. A přitom „co je prostorem a co je časem rozhlasové hry“ musí být předmětem každé odpovědné úvahy seriózního režiséra. Ctižádostí režiséra je uvolnit posluchačovu fantazii, protože o kterémkoliv technickém prostředku (echo, ticho, jakýkoliv reálný zvuk, stereofonní střídání radiofonického prostoru) se dá obecně říci, že má vedle stránky faktické i stránku metaforickou. (Jiří Horčíčka 1981, s. 86–124)

Můžeme na závěr zopakovat: Každý posluchač je při tvorbě dramatického prostoru vnímaného díla naprosto svobodný, informace zpracovává podle vlastní fantazie, na základě individuální zkušenosti. Představa dramatického prostoru ve vědomí posluchače může mít různou míru zřetelnosti, může však být i zcela nezřetelná. Dešifrování rozhlasového uměleckého znaku (tedy i onoho dramatického – nikoliv reálného – radiofonního prostoru) nemusí vůbec jít zprostředkovaně přes vizuální představivost. Vnímatelův rozhlasový zážitek může být souborem akusticky vyvolaných myšlenkových, estetických a psychologických procesů.

POZNÁMKY

- 1 Srov. *Příruční slovník jazyka českého*: naslouchadlo – technický naslouchací přístroj.
- 2 *Základní pojmy divadla. Teatrologický slovník*. Praha 2004. Autorem hesla je Petr Pavlovský, který také zavádí kromě termínu fonografie variantu interpretační fonografie.
- 3 V literární vědě se dále pracuje s Genettovou kategorií trvání, která staví do vzájemného poměru čas textu a čas trvání události samotné.
- 4 Srov. Doleželovo pojetí fikčních a možných světů.
- 5 Na počátku své režijní a kritické dráhy zastával teorii rozhlasové inscenace jako divadla pro slepé i význačný rozhlasový režisér a teoretik Václav Sommer (1932).
- 6 S trochou ironie lze konstatovat, že i ve znakově pojaté, ale reálně scéně v reálném prostoru jeviště, vidí všichni v hledištním prostoru přítomní diváci stejný stůl, stejné dveře, stejnou houpací síť apod.
- 7 Srov. Štěrbová, A.: *Rozhlasová inscenace*, 1995.
- 8 Bachtinův termín chronotop pro „bytotný souvztaž osvojených časových a prostorových relací“ se běžně používá nejen v literární vědě, ale i v teatologii.
- 9 Koháka v premiérovém uvedení ztvárnil František Smolík, jeho partnerkou byla Růžena Šlemrová, důležitou roli vypravěče měl Antonín Zíb. Po květnové premiéře následovala ještě téhož roku v červenci 1936 repríza s Bohušem Hradilem a Světlou Svozilovou v hlavních rolích. Recenze na obě uvedení byly velmi pochvalné.

- 10 Uvažujeme-li o míře posluchačova vizuálního dourčování v případě dramatických postav, pak lze konstatovat, že v případě známých a populárních herců se vnímatelova představa postavy obvykle kryje s podobou herce.
- 11 Doležel hovoří v této souvislosti o „předmětu kulturní paměti“ a zdůrazňuje, že fikční svět nového textu nabyt sémiotickou existenci nezávislou na konstruující textuře. (Doležel 2003, s. 199)
- 12 Srov. Štěrbová, Alena: *Rozhlas a slovesné umění II.*, UP, Olomouc, 1991, s. 65–66.

LITERATURA

- ADLER, PETR [1981]: Několik poznámek z režijní praxe. In: *Režisér v rozhlasě*, Čs. rozhlas, Praha, s. 61–71.
- BACHTIN, MICHAEL MICHAJLOVIČ [1980]: *Román jako dialog*, Odeon, Praha.
- DOLEŽEL, LUBOMÍR [2003]: *Heterocosmica. Fikce a možné světy*, Karolinum, Praha.
- GENETTE, GERARD [1972]: *Discours du récit. Figures III*, Paříž.
- INGARDEN, ROMAN [1967]: *O poznávání literárního díla*, ČS, Praha.
- HORČIČKA, JIŘÍ [1981]: O rozhlasové tvůrčí metodě. In: *Režisér v rozhlasě*, Čs. rozhlas, Praha, s. 86–124.
- HOŘÍNEK, ZDENĚK [1966]: Dürrenmatt rozhlasový. In: DÜRRENMATT, FRIEDRICH: *Rozhlasové hry*, Orbis, Praha, s. 175–188.
- KARVAŠ, PETER [1984]: *Priestory v divadle a divadlo v priestore*. Tatran, Bratislava.
- LUKEŠ, MILAN [1987]: *Umění dramatu*. Melantrich, Praha.
- RŮT, VÁCLAV [1964]: *Divadlo a rozhlas*. Čs. rozhlas, Praha.
- SMITKA, VÁCLAV (ED.) [1969]: *Klasické rozhlasové hry 1923–1945*. Čs. rozhlas, Praha.
- SOMMER, VÁCLAV [1932]: Divadlo osamělých slepců. *Přehled rozhlasu*, č. 4, s. 1–2.
- SOMMER, VÁCLAV [1936]: Nová česká rozhlasová hra v Praze. *Radiojournal*, č. 19, s. 7.
- ŠTĚRBOVÁ, ALENA [1976]: *Rozhlas a slovesné umění*. UP, Olomouc (Období 1923–1946.)
- ŠTĚRBOVÁ, ALENA [1982]: Rozhlasové umění Jiřího Horčičky. K vývoji české rozhlasové režie. In: *Studia Bohemica II*. Praha, s. 63–74. AUPO
- ŠTĚRBOVÁ, ALENA [1987]: Na vrcholu tvůrčích sil. Jiří Horčička šedesátiletý. *Dramatické umění*, sv. 13, s. 5–12.
- ŠTĚRBOVÁ, ALENA [1988]: Rozhlasová hra ako syntetické dielo. *Slovenské divadlo* 36, č. 1, s. 67–76.
- ŠTĚRBOVÁ, ALENA [1991]: O české rozhlasové hře v letech 1945–1969. *Rozhlasová práce*, č. 4, s. 32–62.
- ŠTĚRBOVÁ, ALENA [1991]: *Rozhlas a slovesné umění II*. UP, Olomouc (Období 1945–1990.)
- ŠTĚRBOVÁ, ALENA [1995]: *Rozhlasová inscenace. Teoreticky komentované dějiny české rozhlasové produkce*. UP, Olomouc.
- VEDRAL, JAN [2003]: Prostor v rozhlasové hře. In: *Jiří Horčička – rozhlasový režisér*, Větrné mlýny, Brno.
- VELTRUSKÝ, JIŘÍ [1999]: *Drama jako básnické dílo*, Host, Brno.

TIME AND SPACE IN RADIO PLAY STAGING

Summary

In contemporary radio theory there are two opposite concepts. The first of them follows the thesis of Václav Růt from the early 1930s („the radio programme is performed only in time (...) and the space can only be created in the listener's consciousness“). The other, in an attempt at rejecting the opinions of occasional radio reviewers which view a radio play staging as ‚deprived‘ of visual perceptions, considers the possibility of „the materialization of the dramatic space into a radiophonic space“ within the context of continuously developing radio technologies.

The presented study on the specificity of the chronotop of a radio play is based on an analysis of the dramatic space and dramatic time of ten radio plays staged over the period 1923–1990

and in its findings supports the former theory that the radio space is a semantic construction within the listener's mind.

Translation © Martin Štěrbá, 2005

Doc. PhDr. Alena Štěrbová, CSc.
Katedra bohemistiky
Filozofické fakulty
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR

SOUČASNÝ STAV A PERSPEKTIVY LITERÁRNÍ HISTORIE

NÁSTIN DÍLČÍCH PROBLÉMŮ

KARLA VOZÁKOVÁ

Literární věda dospěla ve dvacátém století k pochybnostem v mnoha otázkách, což se týká rovněž problematiky literárních dějin. V souvislosti s literární historií se v současné době mluví především o určité krizi či útlumu. René Wellek vyjádřil na počátku sedmdesátých let dvacátého století svůj postoj těmito slovy: „*Není pokrok, není vývoj, není dějin umění kromě dějin spisovatelů, institucí a technik. To je, alespoň pro mne, konec iluzí, pád dějin literatury.*“¹

Mnozí literární vědci cítí potřebu se ke stávajícímu modelu literární historie vyjadřovat a navrhnout nová možná stanoviska.² V příspěvku se dotkneme několika různých přístupů, skrze něž někteří z nich hledají cestu k metodologii literárních dějin. Ve většině případů se snaží nějakým způsobem reflektovat dosavadní přístupy a metody a poté dojít k vlastní koncepci, což už ve čtyřicátých letech dvacátého století proklamoval Felix Vodička.³ Krizi, do níž literární historie pod tlakem pozitivizmu a subjektivistických metod upadla, dokládají mnohé a stále neutichající pokusy vytvořit nový metodologický koncept české literární historie.

Existují různorodé teorie, (přičemž se zvyšuje tendence k vytváření stále nových), jak ke stávající situaci přistupovat. Pražský strukturalismus přinesl orientaci na jazykovou rovinu literárních děl, v návaznosti či v rozporu s ním se postupně utvořily i jiné postoje k otázce – co je umělecké dílo, v čem a jak určit jeho identitu (Derridova dekonstrukce, Genettova kondicionální poetika, Doleželova teorie možných světů fikce). Není podstatné, která teorie se jeví být správnější, důležité je, že různé pohledy otevírají další sféry v myšlení o literatuře. Literární historik se ale tak dostává do situace, kdy si nemůže být jist, co je podstatou jevů, jimiž se zabývá.

METODOLOGIE LITERÁRNÍ HISTORIE

Literární dějiny jsou předmětem neutichající diskuse, v níž se mluví o souvislosti a nesouvislosti historického dění, o možnosti či nemožnosti příčinného výkladu dějin. Úvahy o literární historii vznikají v zásadě ze dvou základních hledisek: praktického (co a jak v jejich rámci psát) nebo teoretického (vymezení disciplíny, metodologická pravidla), přičemž není možné vše zcela postihnout.

Tradiční úzus či lépe řečeno mýtus chápe dějiny literatury jako vyprávění příběhu, který utváří národní kulturu, estetické a duchovní hodnoty. I přes zřejmou skutečnost, že dějiny

literatury jsou vlastně souborem otázek, na které je vždy znovu třeba hledat nějakou novou odpověď, není tento mýtus zcela překonán.

S otázkou, jak psát dějiny literatury, jakou zvolit metodu, se musel a bude muset vypořádat vždy znovu každý potenciální autor. Její zodpovězení přitom není v absolutní podobě dost dobře možné. Každé psaní dějin obsahuje historikův pohled na ně, nelze se tudíž oprostít od subjektivní interpretace dějinných událostí, která je zároveň podmíněna zakotvením literárního historika v dobové společenské situaci. Volba metody se tedy stává ryze subjektivní záležitostí, která je navíc dobově zatížena.

Zřejmě nejsystematičtější české pojednání o metodologii literární historie provedl Felix Vodička. Zde byla stanovena ona selektivní povaha literární historie, tedy že ne všechna díla lze popsat, a především popřen pozitivistický ideál vše vyčerpávající encyklopedičnosti. Filtr pro výběr literárních děl, který byl podle Vodičky dán přirozeně „vývojovými tendencemi“, činí z literárního textu důkazový materiál těchto vývojových tendencí.

LITERÁRNÍ HISTORIE A HISTORIOGRAFIE

Literární vědci se od druhé poloviny dvacátého století v souvislosti s literární historií snaží především vypořádat s jejím vztahem k historii obecné, tudíž se dostáváme do těsné interdisciplinární korelace. Objevila se řada možných teorií, jak přistupovat k tzv. postmoderní výzvě. V této souvislosti je na místě rozšířit pohled na zkoumanou problematiku i v nadnárodním kontextu.

Za posledních třicet let proběhlo několik rozsáhlejších vln pokusů přezkoumat psaní dějin a dějinnost literatury. Postmoderní myšlení ovšem popírá existenci univerzálních dějin, odmítá možnost historické vědy. Je tedy nutné předem si stanovit jasná východiska. Z našeho pohledu dějiny existují.

Především ze strany filozofů a literárních kritiků, označovaných jako postmodernisté, přichází kritika na možnost pravdivého dějepisceví jako takového. Předmětem útoku se staly dva základní předpoklady, na nichž spočívala historie od 19. století. První kritika popřela myšlenku jednotných, souvislých dějin – vyprávění, které líčí dějiny jako vývoj od počátků k modernímu světu. Sami historikové většinou přijali fakt, že neexistují jen jedny dějiny a že mnohé stránky lidského života byly opomíjeny.

Druhá kritika upozorňovala na literární aspekty historických děl. V roce 1967 nagoval rozdíl mezi fikcí a historií Roland Barthes, v USA představuje nejznámější vyjádření rovnosti mezi fikcí a historií dílo Haydena Whita (1973). Hayden White se ve své teorii „metahistorie“ nechal Barthesem inspirovat, došel ovšem k systematičtějšímu výkladu. Zdůrazňuje literární povahu historiografických textů a fiktivní prvky, které jsou v nich vždy obsažené. Odmítá přítomnost kritéria pravdivosti v historickém vyprávění a zcela tak popírá jakoukoli souvislost mezi historickým textem a historickou skutečností. Whitova provokativní teorie vyvolala řadu negativních ohlasů, kterým se nelze divit. Všechny traumatizující události lidské historie se ve vleku rovnosti historie a fikce stávají v podstatě nereálnými.

Lubomír Doležel na základě výše řečeného přináší novou možnou odpověď: vidí ve fikci i historii možné světy, přičemž světy historické podléhají omezením, která nejsou vložena na světy fikční.⁴

Mezi mnoha historiky a literárními vědci panuje v otázce „postmoderní výzvy“ určitá neváživost. Ze strany literátů bývá historikům vyčítána určitá pasivita či laxnost. Aktivně

vstoupil do diskuse o tzv. postmoderní kritice historické vědy ovšem například historik Georg Iggers. Ve své knize *Dějepisectví ve 20. století* podrobně reflektuje současnou situaci.⁵ V zásadě reaguje způsobem, jaký lze u odborných historiků v soudobém postmodernistickém čase předpokládat. Zcela oprávněně odmítá rezignaci na existenci skutečné minulosti, přičemž uznává, že je ji nutné rekonstruovat s použitím subjektivistických prvků.

Další vlna názorů se objevila v 80. letech 20. století v souvislosti s osobou Stephena Greenblatta. Tento americký literární historik je považován za jednu z vůdčích osobností tzv. nového historismu (new historicism), interdisciplinárního směru v humanitních disciplínách, který se vyznačuje snahou vytvořit nové interpretační varianty, které by umožnily vytvořit obraz minulosti na základě každodenních zkušeností obyčejného člověka. Těžiště zájmu se u Greenblatta přesunulo na studium vztahů mezi historickými a uměleckými texty, přičemž zdůrazňuje problematickou povahu objektivitu v historickém poznání. Literární texty mají podle něj pro historika stejnou výpovědní planost jako například dobové právní předpisy. Je nutné upozornit na určitou jednostrannost Greenblatova přístupu, který upřednostňuje vlastně na úkor díla to, co z něho vyvstává k osvětlení dobového kontextu. Rezignuje na text jako na estetický objekt a literární historie tak vlastně ztrácí smysl. Noví historikové se snaží prolomit tradiční schémata, dojít k nové interpretaci, a proto se zajímají o témata marginální, bizarní. Opomíjejí ovšem skutečnost, že dílo je jedinečným uměleckým gestem a ne jen historickým dokladem. Mnohé názory Stephena Greenblatta je proto třeba brát s nadhledem, na druhou stranu musíme vyzvednout jeho svobodný přístup k textům a důraz na praktickou interpretační práci s materiálem.

Těsné vazby mezi literární historií a historiografií nelze popřít. Aleš Haman konstatuje, že se historiografie vlastně zabývá dějinami lidské kultury. Z tohoto hlediska je literatura oblastí kultury a její dějiny specifickou historiografickou disciplínou.⁶ Literární historie je tedy součástí literární vědy a zároveň i historiografie.

PŘEDMĚT LITERÁRNÍ HISTORIE

Současná česká literárněvědná scéna je přehlčena různými teoretickými názory na literární historii, její předmět a metodologii. Kvantita v této souvislosti představuje rozhodně pozitivum – čím více pohledů, tím více potenciálních souhlasných či nesouhlasných reakcí a tím více stoupající „životnost“ literární historie.

Základním východiskem při mapování českých literárních dějin je vymanit národní literaturu z jazykově uzavřeného prostoru české kultury, zbortit tradiční kanonický model českých literárních dějin.⁷

Diskutovanou otázkou je, kdo a co patří do dějin literatury, tedy vlastní předmět literární historie. Jsou jím samozřejmě literární texty a jejich významy, ale nejde rozhodně jen o výčet textů. Literární historie je vždy podmíněna individuálním přístupem daného autora a nikdy nemůže být úplná.

Důležité je si uvědomit, že literární historii nelze brát jako objektivní popis. Zde přistupujeme k problematice, která těsně souvisí s dějepisectvím a pojmáním historie vůbec. Dostáváme se k tomu, že literární dějiny mají tendenci kumulovat fakta, jejichž výběr je výsledkem konvence. Do popředí vystupují individuální osudy autorů a dílo zůstává v pozadí. Konvence při sběru biografických dat o autorovi odhaluje, že to, co uvádíme jako základní údaje o autorovi,

není to nejzajímavější nebo z hlediska zkoumaného díla nejdůležitější, ale to, co je zvykem uvádět. Když už se odpoutáme od názoru, že literatura slouží k dokreslení národních dějin, a přistupujeme k ní jakožto k umění, jsou nám jako dějiny literatury většinou předkládány studie o jednotlivých autorech, násilně spojovaných určitými vlivy.

Závažný problém, který nastínil i Tomáš Glanc, představuje skutečnost, že literatura často překračuje hranice národní kultury a nevejde se ani do jednotlivých druhů umění.⁸ Myslíme si, že z praktického hlediska je zásadním nedostatkem českých literárněhistorických příruček a následně i vlastní výuky to, že chybí širší (i mezinárodní) kontext a lpí se na mnoha detailech na úkor podstatných souvislostí. Neexistuje přirozeně žádná norma, jež by určovala, které informace o literatuře jsou relevantní a které nikoliv. A tak stojí vedle sebe literární i mimoliterární údaje, jejichž poměr je pouze v rukou příslušného literárního historika.

Literární dějiny jsou tradičně konstruovány jako příběh v čase, což s sebou přináší řadu dalších problematických bodů: nakolik jednotlivá období souvisejí s jinými typy umělecké činnosti, jak psát o vztahu mezi literaturou a politickými či sociálními dějinami, dějinami všedního dne apod. Množství nejednoznačných otázek přivádí Tomáše Glance k myšlence, že by dějiny literatury měly obsahovat stať o zvolené metodě, ale i o autorech, kteří dějiny píšou.⁹

Literární historik by měl v tolik diskutované otázce vztahu literárních dějin a historie zachovávat vždy jistou míru tradičního postoje, v němž nazírá na historii jako na stále se proměňující obraz našeho vědomí o minulosti, potírající možnost existence objektivní skutečnosti. Poučen zahraničními autoritami o relativizaci objektivní historie by měl literární historik dojít k novému literárněhistorickému modelu.

Současné psaní literárních dějin se potýká s řadou problémů, mezi něž patří zejména selektivní charakter literární historie, absence nadnárodního kontextu a komparatistických přístupů. Literární historik je nucen stanovit, podle jakého principu literární dějiny uspořádat a jak pohlížet na text, do jaké míry pracovat s intertextualitou, zda nahlížet určitý úsek literární historie z pozice klíčových textů či nikoli apod.

Jak již bylo několikrát naznačeno, vyznačují se české literární dějiny tím, že jde spíše o dějiny literárních textů na pomezí významných politických událostí, které stojí jakoby v popředí. Díla jsou přitom nahlížena většinou prizmatem individuálních osudů autora. Vyskytují se názory vymanit se z tohoto schématu zdůrazněním role vlastního díla. Vladimír Papoušek inspirovan „novým historismem“ navrhuje zaměřit se na text nikoliv jako odraz doby, nýbrž historii hledat přímo v textu (obsahu, jazyku, stylu).¹⁰ Na druhou stranu každý literární text by měl být interpretován především s ohledem na dobový kontext.

V literárněvědných příručkách a učebnicích kolují tradiční interpretace děl, které nás leckdy vedou až k myšlence, že se autor klidně obejde bez původních textů. Skutečnost, jak je uvažování o české literatuře v různých obdobích statické, dokládá téměř totožné metodologického zpracování. Dojde-li pak už k nějaké změně tohoto kánonu, není většinou dána novým přístupem k dílu samotnému, nýbrž proměnou společenské situace. Většina literárních historií provádí periodizaci podle politických změn, mělo by to být ale spíše podle literárních kritérií, aby se literatura zbavila nálepky kopie politického či sociálního vývoje lidstva.

ZÁVĚR

Postmoderní kritika historie jakožto vědy, přinesla mnoho podnětného. Především ukázala, že představa jednotných dějin je již neudržitelná, určitě oprávněně byla kritizována rádobou objektivní povaha historické skutečnosti. Každý má svůj názor, ovšem kdybychom rezignovali na úplné negování historické pravdy, jak někteří navrhují, došlo by k paradoxnímu popření existence jakýchkoliv dějin, tedy i literárních. Odmítáním jakéhokoliv racionálního historického diskurzu se vlastně stírá hranice mezi historickým diskurzem, který vždy obsahuje určité fiktivní prvky, a krásnou literaturou.

Většina historiků se stejně jako literární vědci snaží na danou situaci nějakým adekvátním způsobem reagovat. Předmět historie se přesouvá od sociálních procesů ke kultuře chápané široce jako každodenní život (mikrohistorie, kontrafaktuální historie). Cílem tzv. nových kulturních dějin je text nikoliv vysvětlit, ale porozumět mu.

Závěrem lze konstatovat, že vše zmíněné v tomto příspěvku podléhá soudobému relativismu. Otázky, zda je vůbec možné napsat literární historii, tedy shrnout literární i historické, budou stále přítomny a jejich zodpovězení je nikdy nekončící úkol, k němuž každá generace musí vždy zaujmout své (nové) stanovisko.

Příspěvek byl napsán s podporou grantu MŠMT FRVŠ, 1033/2005/G5.

POZNÁMKY

- 1 ŠMAHELOVÁ, Hana: Kontexty současného literárněhistorického myšlení. *Česká literatura* 48, 2000, č. 2, s. 115.
- 2 Aktuálnost problematiky současného stavu literární historie dokládá např. konference pořádaná v Praze ÚČL AV ČR 31. 1. – 1. 2. 2006 s názvem „*O psaní dějin. Teoretické problémy literární historiografie.*“
- 3 Srov. VODIČKA, Felix: Literární historie, její problémy a úkoly. In: *Struktura vývoje*, Praha 1998, s. 17–77.
- 4 Srov. DOLEŽEL, Lubomír: Fikční a historický narativ: setkání s postmoderní výzvou. *Česká literatura* 50, 2002, č. 4, s. 341–370.
- 5 Srov. IGGERS, Georg G.: *Dějepisectví ve 20. století*. Praha 2002.
- 6 Srov. HAMAN, Aleš: Literární historie. In: *Úvod do studia literatury*, Jinočany 1999, s. 163.
- 7 Srov. PAPOUŠEK, Vladimír, TUREČEK, Dalibor: *Hledání literárních dějin*. Praha, Litomyšl 2005.
- 8 Srov. GLANC, Tomáš: Dějiny literatury. Výběrový soupis problémů. *Svět literatury* 25, 2003, s. 65–77.
- 9 Srov. GLANC, Tomáš: Otázky k metodologii dějin literatury. In: *Srovnávací poetika v multikulturním světě*, Praha 2004, s. 31–41.
- 10 Srov. PAPOUŠEK, *Hledání...*, s. 37 nn.

LITERATURA

- DOLEŽEL, Lubomír: Fikční a historický narativ: setkání s postmoderní výzvou. *Česká literatura* 50, 2002, č. 4, s. 341–370.
- GLANC, Tomáš: Dějiny literatury. Výběrový soupis problémů. *Svět literatury* 25, 2003, s. 65–77.
- GREENBLATT, Stephen: *Podivuhodná vlastnictví: záznaky nového světa*. Praha 2004.
- HAMAN, Aleš: *Úvod do studia a interpretace díla*. Jinočany 1999.
- IGGERS, Georg G.: *Dějepisectví ve 20. století*. Praha 2002.
- PAPOUŠEK, Vladimír: Pojetí „new history“ S. Greenblatta a problematika literární historie. *Česká literatura* 50, 2002, č. 4, s. 371–382.
- Srovnávací poetika v multikulturním světě*. Praha 2004.

- ŠMAHELOVÁ, Hana: Kontexty současného literárněhistorického myšlení. *Česká literatura* 48, 2000, č. 2, s. 115–131.
- ŠMAHELOVÁ, Hana: Vodičkova strukturalistická koncepce literární historie. In: *Světová literárněvědná bohemistika*. Sborník z konference bohemistů, Praha 1995, s. 512–520.
- TUREČEK, Dalibor: Biedermeier a současná literárněvědná bohemistika. *Česká literatura* 51, 2003, č. 3, s. 289–301.
- VODIČKA, Felix: *Struktura vývoje*. Praha 1998.
- WELLEK, René, Warren, Austin: *Teorie literatury*. Olomouc 1996.
- WINCZER, Pavol: Šance a úskalí komparatistického přístupu v literárněvědné bohemistice. *Česká literatura* 50, 2002, č. 1, s. 18–30.

THE LATEST PERSPECTIVES ON LITERARY HISTORY SUMMARY OF PARTIAL PROBLEMS

Summary

Writing history of literature is associated with various problems. There have been many attempts to create a new methodological concept of Czech literary history. Positivism and subjective methods have been used to approach literary history. However, these methods failed to capture the complex nature of this branch of literary studies. Literary history research has been done from two basic perspectives: a) practical (what to write and how to write within the frame of this discipline); b) theoretical (methodology of this discipline). The latest studies in literary history have been concerned with such problems as the selective nature of literary history, the absence of supra-national context and comparative methods. History of literature is inevitably determined by the individual approach of the author and therefore can never be complete.

Translation © Ela Krejčová, 2006

Mgr. Karla Vozáková
Katedra bohemistiky
Filozofické fakulty
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
kaja.vozakova@post.cz

NÁSTIN VZTAHU CIZOJAZYČNÝCH PROSTŘEDKŮ A FIKČNÍHO SVĚTA POHÁDEK O LOUPEŽNÍKU RUMCAJSOVI

HELENA VYPLELOVÁ

I.

Václav Čtvrtek (1911–1976) patří mezi nejznámější tvůrce české autorské pohádky. Jeho dílo čítá desítky pohádkových příběhů, ale i knih určených starším dětem nebo dospělému čtenáři. Z tohoto bohatého literárního odkazu se do čtenářského povědomí nejvíce zapsaly Čtvrtkovy texty pro nejmenší, a to i proto, že byly adaptovány pro televizi jako večerníčkové seriály. Patří mezi ně příběhy skřítků Křemílka a Vochoomůrky z pařezové chaloupky, Makové panenky a motýla Emanuela či Rumcajse a jeho loupežnické rodiny z okolí Jičína. Nejrozsáhlejší a nejvíce specifická je právě série knih vyprávějících o loupežníku Rumcajsovi (*Rumcajs*, 1975; *Cipísek* 1975; *Manka* 1975; *O Rumcajsovi a loupežnickém synku Cipískovi*, 1973). Jejich specifičnost spočívá především v jazykové vrstvě příběhů, která čerpá nejen z rozmanitosti spisovné češtiny, ale i z jazykových jevů, které se pohybují na její periferii. Pro vytvoření představy o Čtvrtkově práci s jazykem budou níže vyjmenovány některé zásadní rysy autorova literárního idiolektu; jejich výčet bude sloužit jako potřebná introdukce k problematice vlivu jazyka na typologii fikčního světa pohádek.

Autorský styl Václava Čtvrta se promítá do všech jazykových vrstev textu: fonetické, morfologické, lexikální i syntaktické, můžeme proto mluvit o jakémsi speciálním jazykovém kódu (mnohdy příznakovém), na nějž musí čtenář (někdy i s potížemi) přistoupit. Vzhledem k předpokládanému adresátu textu, tedy dítěti, je leckdy zarážející nadměrné využívání výrazů z jazykové periferie (slang, nářečí, hovorové prvky), nehledě na to, že mnohé z původně spisovných prvků (v době vzniku pojednávaných pohádek, v 70. letech 20. století a dříve) se časem na jazykový okraj posunuly přirozeným vývojem, jednoduše zastaraly a staly se nesrozumitelné nejen dětskému čtenáři, ale mnohdy i dospělému. Abychom textu porozuměli úplně, je tedy mnohdy nutné nahlédnout do soudobých slovníků jazyka českého. Méně problematičké vzhledem k pochopení textu se jeví omezený výskyt neologismů (*poslouchátko*, *zazmijkovat*, *nicipírko*, *serpent*), jejichž vztah ke konkrétní skutečnosti je snadno odhalitelný, slov stylisticky zabarvených (*halabrána*, *haratláp*, *bumajzle*, *zdrobnělina tíšičko*, *počítáníčko*, *štokrlátko*, *tukátko*) nebo cizojazyčných slov, které ve větě plní spíše funkci citoslovcí či částic, než plnohodnotných výpovědí. Vstřícným krokem směrem k dětskému čtenáři je expresivní využívání hláskové kvantity (*tlápy* atd.), nebo hravé opakování hláskových struktur (*hopsal hopsárum*,

mámením omámené, začít s počínkem, minutím pominuté), či pro dětskou literaturu typicky zjednodušená syntax omezující se na užití jednoduchých vět, přičemž složitější větné struktury jsou nahrazovány dodatečným přičleňováním vět neúplných. Z vyjmenovaných jazykových jevů budou pro následující analýzu vlivu určitých jazykových jevů na modelování literárního světa podstatně především slovní výrazy, a to hlavně cizojazyčné nebo výrazy z cizího jazyka přejaté, které byly do určité míry přizpůsobené českému jazykovému systému.

II.

Pohádky o Rumcajsovi, Mance a Cipískovi navazují na lidovou tradici příběhů o šlechtických loupežnících, jako je Jánošík, Ondráš, Nikola Šuhaj ad. V případě postavy loupežníka Rumcajse se sice nejedná o legendu, která by se týkala určité historické postavy tradované ústní lidovou slovesností, ale stejně jako v legendě se k ní váže určité schéma zbojnického osudu: nespokojenost s daným společenským pořádkem, osobní vzpoura (většinou proti zástupcům panské moci), období konání dobrých skutků, tzv. braní bohatým, dávání chudým. Z pohádkového světa se vymyká zrada, po níž by následovala smrt hrdiny. Zrada je pouze motivem k zápletky a vždy se obrátí proti svému osnovateli. Existence pohádkových postav ve smyslu *bytí–nebytí* je totiž nedotknutelná, formou jejich nebytí je spánek nebo vyhnání. Základní opozice figurující v loupežnických legendách spravedlnost versus nespravedlnost je v pohádce nahrazena abstraktnější opozicí *dobro–zlo* (*klad/pozitivum–zápor/negativum*). Tento abstraktní protiklad je v jičínských pohádkách konkretizován ve dvou základních kategoriích: prostorové, v níž proti sobě stojí město Jičín respektive jičínský zámek a les Řáholec, a charakterové, v níž výrazně vystupuje do popředí aspekt sociální: zámecké panstvo je nositelem záporných vlastností, řemeslnická societa v sobě zahrnuje vlastnosti kladné i záporné a asociální loupežník je nositelem hodnot veskrze pozitivních. Toto základní rozlišení charakterů lze dále strukturovat pomocí dílčích opozic jako je například protiklad *přirozeného–nadpřirozeného* (*reálného–fantastického*, viz tabulka).

MĚSTO			LES			
PANSTVO (a zámecké služebnictvo)	ŘEMESLNÍCI (a ostatní obyvatelé)		PŘIROZENÉ		NADPŘIROZENÉ	
-	+	-	lidé	zvířata	+	-
Kníže a kněžna Majolena, Starosta Humpál, Rychtář Fištula, Císařpán a císařovna Běta, Pruský král Fricek, Hejtman Kárlitschek, Kaprál Worcziczek, Konšel Folprecht, Hrabě a hraběnka Holobrádkovi, Hrabě ze Špajéru, Rytíř Harcuba, Lokaj Fricek, Lesní správce Jamr, Mesjé Odér, Myslivec Lamuš,	Děda Holšek Provazník Jokl, švec Juklík, podruh Jandejsek, basista Kalvas, služka Lucka, učitel Očičko, Hajný Robátko, kovář Štancel, forman Šejtroček, závozník Toník, zámečník Votík, Hodinář Semerád, puškař Halif ad.	Porybný Kotě, vinárník Kastl a Motejlek, bába Kartounka, sládek Kule, kostelník Korejtko, řezník a řeznice Plecítí, řezník Lisý, hajný Pinsekr, lékárník Pulvr, krejčí Španihel ad.	Rumcajs Cipisek Manka	Valach Žemlička, vydra Rařice, sumec Holdegrón, medvěd Hromburác, jelen Juchelka, štika Harnádli, Ad. Bezejmení sojka (posel), veverka, Straka, Liška ad.	Vodník Čepeček, vodník Česílko, Mužik Katrožka (ryje pod zemí a zakládá poklady), ohnivý mužik, obr Cumštajn ad.	vodník Kebule, Meluzína a její ledový ptáček, obr Rabiják, erckrajckrutibáby, čert Belzebub, sedmihlavý drak, zlé víly ad.

Tabulka 1

Typologie postav podle prostředí, z něhož pocházejí, a podle nabytých vlastností se navíc odráží v jazykových prostředcích, které jsou jednotlivým postavám vlastní. V tomto smyslu je plnohodnotným etickým měřítkem protiklad *cizí jazykový prvek–domácí jazykový prvek* (*klad–zápor*), přičemž je nutno přistoupit na to, že existuje celá škála jazykových jevů, které se pohybují na hranici mezi oběma hodnotovými póly.

Cizojazyčné elementy, mezi něž pro naše účely řadíme i slova z cizích jazyků přejatá, vyskytující se v pohádkách o Rumcajsovi lze rozdělit do dvou skupin podle míry jejich přizpůsobení českému jazykovému systému:

1. doslovný přepis zvukové podoby cizích slov, frází a vět
2. jazykové prvky přejaté a zařazené do paradigmat a slovesných tříd

Ad 1. Tyto doslovné přepisy zvukové podoby cizích slov, frází a vět – většinou francouzských a německých – se podílejí na konstituování základní opozice *dobro–zlo* a zároveň se podílí na modelování opozice prostorové. Cizojazyčné fráze jsou jedním z prostředků charakteristiky obyvatel zámku, mezi něž řadíme jičínské panstvo (knížepán, kněžna Majolena), jeho šlechtické návštěvy (hrabě ze Špajéru, konšel Folprecht, hrabě a hraběnka Holobrádkovi, ad.), zámecké zaměstnance (lokaj Fricek, starosta Humpál, rychtář Fištula ad.) a také postavy, které z jičínského regionu nepocházejí, tedy cizince (císařpán a císařovna, král Fricek a jejich vojenské kompanie, ad.). Úplný přehled v Tabulce 1.

Francouzské a německé výrazy nepřinášejí zásadní informace o ději, které by byly důležité pro porozumění textu. Tomu nasvědčuje i jejich výběr. Jedná se převážně o oslovení, zvolání, otázky, konvenční formule (přání dobré chuti), která vyjadřují emocionální postoj mluvčího k dané situaci.

- oslovení a zvolání: *Mon šér!* (fr. Mon chère!, čes. Můj milý!), *Voasi voalá!* (fr. Voici voilà!, čes. Zde jsou, vidíte!), *Kel malér!* (fr. Quelle malere!, čes. Jaký problém!), *Atansión!* (fr. Attention!, čes. Pozor!), *Bon aptý!* (fr. Bon appétit!, čes. Dobrou chuť!), *Kel efroa!* (fr. Quelle efroi!, čes. Jaká hrůza!), *Mondijé!* (fr. Mon dieux!, čes. Bože můj!), *Šarmán, delisijé!* (fr. Charmant, délicieux!, čes. Okouzlující, rozkošný!), *Sapristi!* (fr. Sapristi!, čes. K sakru!)
- otázky: *Koa?* (fr. Quoi?, čes. Co?), *komán?* (fr. Comment?, čes. Cože?)

Toto členění je však možné pouze v případě znalosti daného cizího jazyka, pro ostatní percipienty (a mezi ty řadíme primární adresáty pohádek, tedy děti) se jejich význam formuje pouze na rovině zvukové a je odhalitelný jedině z kontextu. Funkce cizojazyčných výrazů se zužuje na prostředek charakteristiky postavy, která je vysloví. Znějí cize, (v případě francouzštiny) zjemněle a působí komicky, a tyto své přívlasky přenáší na mluvčího. Kněžna francouzsky nejen mluví, ale také se francouzsky směje a kleje. Stejně tak funguje zpětná vazba: konání mluvčího (kontext) ovlivňuje vnímání jeho mluvy. (Pocit zjemnělosti je navíc navozován vyšší frekvencí zdrobnělin při popisu zámeckého panstva: „*Potom vyšel mezi stromy divný panáček. Botičky s permutrovou přazkou, atlasové kalhoty se zlatým lampáskem, sedmiduhová kazajka a na hlavě kadrličková paruka. Mává hedvábným šátečkem a od toho je ta vůně. Vytraksloval takovou poklonku, až to Rumcajsovi s Mankou bralo oči.*“)

Narozdíl od jemné francouzštiny, německé jazykové výrazy vyvolávají dojem agrese. Ten je způsoben nejen tvrdou německou výslovností, ale především vojenským prostředím (rakousko-uherské či pruské armády), v němž jsou tyto výrazy používány a jejich komunikační funkcí – většinou se jedná o stručné rozkazy:

- *Mašíren marš!* (něm. Maschieren Marsch!, čes. Pochodem v chod!), *Nýdr!* (něm. Nieder!, čes. K zemi!), *Curyk!* (něm. Zurück!, čes. Zpět!), *Raus!* (něm. Raus!, čes. Ven!), *Links rechts!* (něm. Links rechts!, čes. Nalevo napravo!)

Podobně jako francouzské výrazy i německé se vážou ke konvenčním komunikačním situacím jako je popřání dobrého rána (*Kutn morgn!*, něm. Guten Morgen!), dobré chuti (*Kutnapetit!*, něm. Guten Appetit!), nebo k emocionálně různě zabarveným zvoláním (*Šén!*, něm. Schön!, čes. Pěkně!; *Rychtyk!*, něm. Richtig!, čes. Dobře!; *Unglaublich!*, něm. Unglaublich!, čes. Neuvěřitelné!) či základním otázkám (*Vazistas?*, něm. Was ist das?, čes. Co je to?).

Ad 2. Tyto výrazy jsou zcela počeštěné, není pochybnost, do jakého patří paradigmatu či do které náleží slovesné třídy. Většinou se jedná o výrazy hovorové, nářeční nebo o slova, která jsou součástí hantýrky. Právě slangové prvky mají v rámci fikčního světa pohádek za úkol charakterizovat prostředí existence druhé zásadní skupiny postav v rámci typologie, řemeslníků. Na základní pohádkové opozici *dobro–zlo* se nepodílejí. U těchto počeštěných slov lze snadno tak jako u zvukových přepisů elementů cizího jazyka (1) odhalit jejich předchůdce ve výchozím jazyce. Většinou se jedná o němčinu, např.:

- vojenská hantýrka: *Hapták!* (Pozor!), *šus* (zde výstřel, jinak hovězí maso z dolních žeber), *fajérman* (dělostřelec), *frajtr* (vojenský svobodník), *rajterák* (jezdec), *šturm* (poplach, útok), *pefěl* (rozkaz), *obršt* (plukovník), *forajtr* (přední jezdec), ad.
- rybářská: *fišmajstr* (porybný), *štoudev* (větší dřevěná nádoba) ad.
- ševcovská: *branzole* (vnitřní podešev), *kramflek* (podpatek) ad.
- stolařská: *vytrakslovat* (vysoustružit) ad.
- krejčovská: *štof* (vlněná látka), *mustrovat* (zde přeneseně obléct, původně přehlížet vojsko), *štucel* (krátká kulovnice nebo hůl k nabíjení nebo půllitr, zde rukávník), *lajblíček* (živůtek, vesta), *kytle* (dlouhý splývavý plášť), ad.
- obecně se týkající řemesla: *veřtat* (dílna), *magacín* (sklad), *cajk* (nářadí), *seštemovat* (dát dohromady), *zarumplovat* (bouchat, rachotit), *verk* (práce, zde náčiní), *šancajk* (zde špatné zboží, jinak něvestka z pražských šancí), *plac* (místo) ad.

Vedle výrazů z německé provenience se tu objevují i výrazy z jiných cizích jazyků – z latiny např. *okuláry* (brýle), *centýř* (sto liber), *oficina* (dílna, pracovna), z francouzštiny např. *vizita* (návštěva, prohlídka), *pantalóny* (široké dlouhé pánské kalhoty nošené od francouzské revoluce), *brazoletky* (pouta), z itaštiny např. *švadrona* (ze squadrona, jízdní setnina), z angličtiny např. *dušestr* (z douchester, silná bavlněná látka na mužské pracovní oděvy).

Přejatá slova se ve Čtvrtkových textech objevují také v jiných souvislostech, například jako příznaková synonyma k nepříznakovým výrazům, například *kvartýrovat* (bydlet) nebo jako součást poetického přívlastku, např. *tragantová panenka* (tragant je klovatina z některých asijských druhů kozince užívaná jako tužidlo v lékárnictví, cukrářství, zde je však výraz

„tragantová“ použít ve významu stydlivá) nebo *pantalónový hmat* (význam slova pantalon viz výše, zde použito v přeneseném významu dlouhý). Použití v souvislosti s řemeslnickým prostředím je však nejfrekventovanější.

Stručná analýza vlivu jazykové stránky na typologii fikčního světa pohádek o Rumcajsovi, poukazuje především na Čtvrtekův originální přístup k literárnímu jazyku. Užití jazykových prostředků z periferie spisovné češtiny, především těch, které byly pojednávány výše – výrazy jinojazyčné popřípadě z cizího jazyka přejaté, s sebou přináší určité problémy, a to ve věci jejich srozumitelnosti potažmo srozumitelnosti celého textu. Častý výskyt těchto elementů, je vyvážen jejich funkcí v rámci fikčního světa: podílejí se na hodnotové charakteristice postav a prostředí a jsou tedy důležitou součástí nejen formální stránky textu, ale i jeho roviny významové.

PRAMENY A LITERATURA

ČTVRTEK, VÁCLAV: *Rumcajs*. Praha, Albatros 1975

ČTVRTEK, VÁCLAV: *Cipísek*. Praha, Albatros 1975

ČTVRTEK, VÁCLAV: *Manka*. Praha, Albatros 1975

ČTVRTEK, VÁCLAV: *O Rumcajsovi a loupežnickém synku Cipískovi*. Praha, Albatros 1973

HAVRÁNEK, BOHUSLAV A KOL.: *Slovník spisovného jazyka českého I–VIII*. Praha, Academia 1989

TRÁVNÍČEK, FRANTIŠEK: *Slovník jazyka českého*. Praha, Slovanské nakladatelství, 1952

THE SKETCH OF THE RELATION BETWEEN THE FOREIGN LANGUAGE ELEMENTS AND THE FICTIONAL WORLD OF THE TALES ABOUT THE ROBBER RUMCAJS

Summary

This study analyses the influence of the verbal plain of the Václav Čtvrtek's tales on their fictional world's typology and also adverts to the author's original approach to a literary language. Author uses the elements from the periphery of the literary Czech language – mainly the foreign language or assumed items. This fact admits the problems whit the understandableness of the separate elements or more precisely whit the understandableness of whole literary text. But we must note, that the frequent appearance of this language elements is balanced by their utility within the scope of the fictional world: they take a share in the value parameters of the characters and the literary space and therefore are one of the important part not only of the formal but also of the semantic plain of the literary text.

Translation © Helena Vyplelová, 2006

Mgr. Helena Vyplelová
Katedra bohemistiky
Filozofické fakulty
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
vyplelhel@seznam.cz

© Helena Vyplelová, 2006
AUPO, Fac. Phil., Bohemica X (2007)

VARIA

OLOMOUCKÁ LÉTA (1946–1952) BOHUMILA MARKALOUSE – JAROMÍRA JOHNA

ROMAN KANDA

V životě a díle Bohumila Markalouse (1882–1952), publikujícího své beletristické práce pod pseudonymem Jaromír John, se takřka pravidelně střídá dvojí poloha jeho osobnosti: umělecká a vědecká. Před první světovou válkou u něj převažovala práce pedagogická a osvětová. Naopak ve válečných letech jsme svědky zrození spisovatele Jaromíra Johna, autora známých *Večerů na slavníku* (1920) a dalších povídek. Ve 20. letech, prodchnutých entuziasmem avantgardních projektů, je to opět estetik Markalous, jenž se věnuje redakční práci (v letech 1924–1925 například vydává pozoruhodnou kulturní revue *Bytová kultura*), psaní výtvarných kritik a odborných studií. V následujícím decenniu a v první polovině 40. let se o slovo znovu hlásí beletrista John. Opouští Prahu a odchází do východočeských Slatiňan, aby se zde, z dosahu rušného velkoměstského života, skvěle ironizovaného v próze fieldingovského humoru *Výbušný zlotvor* (1933–1934, knižně až 1959), mohl zabývat beletristickou tvorbou. Ta tehdy románem *Moudrý Engelbert* (1940) dosáhla jednoho ze svých vrcholů.

Léta strávená v Olomouci (1946–1952) zaplňují poslední periodu Markalousova velkého spisovatelského a estetickovýchovného díla. Byla dobou, během níž se završila jeho pedagogická dráha i kulturně osvětové působení. Byla také obdobím naplněným neúnavnou činností organizační, výchovnou, méně uměleckou; přitom ovšem obdobím badatelsky ne zcela uspokojivě zmapovaným, zejména po stránce heuristické. To je ostatně také jeden z motivů, proč jsme si je zvolili za předmět našeho výzkumu, jehož výsledky jsou prezentovány v předkládané životopisné studii.¹

1. PŘÍCHOD DO OLOMOUCE

Na jaře 1946 vystoupil Bohumil Markalous v sále brněnské Filozofické jednoty s přednáškou na téma *Tragikomický paradox*.² Při této příležitosti se setkal se svým o dvanáct let mladším přítelem, filozofem a sociologem Josefem Ludvíkem Fischerem (1894–1973). Fischera, bezesporu zajímavou postavu našich duchovědných dějin, tvůrce originální koncepce skladebné filozofie, vždy poutal Markalousův mimořádný tvůrčí talent a smysl pro realizaci rozmanitých inovací. Plně si uvědomoval spisovatelův umělecký význam, ale ctil i jeho odbornost. Markalous měl navíc tu schopnost, že jako člověk otevřený, téměř „herecké“ povahy, stojící vždy ve středu dění, dokázal podmanivě působit na své okolí. Dokázal inspirovat a získávat si nadané jedince, což je vlastnost pro vysokoškolského pedagoga stěžejně docenitelná.

Mimoto udržoval dlouholeté styky se zahraniční vědeckou scénou, a to byl nadějný předpoklad k tomu, aby obnovená olomoucká univerzita, která ještě nestačila hlouběji zakořenit v sociální a kulturní situaci středomoravského regionu, neupadla do neplodného provincialismu.

To vše hrálo v Markalousův prospěch, když ho J. L. Fischer spolu s biologem Vladimírem Úlehlou (1888–1947) během brněnského setkání oslovil s návrhem, aby se přestěhoval do Olomouce a podílel se na společném díle, tj. na personálním, technickém a vědeckém budování znovu se rodící univerzity. Dotázaný se závazným rozhodnutím váhal, třebaže podle tehdejší Markalousovy družky Heleny Šmahelové (1910–1997) vyjádřil zprvu spontánní souhlas.³ Od poloviny 30. let, od smrti svého generačního vrstevníka estetika Otakara Zicha (1879–1934) se akademické půdě víceméně vyhýbal. V dopise Václavu Poláčkovi popisuje své tehdejší nesnadné rozhodování z odstupu dvou let takto:

„(...) tehdy 1946 přicházely nové urgencye a naléhání, měli jsme s Helenkou (Šmahelovou) hrozně tísnivý byt ve Slatiňanech, hnízdě o dvou tisících obyvatel, myslel jsem na Helenku, proč ona, která potřebuje život v širším smyslu, který já mám za sebou, ba i jsem ho syt, má se mnou být zahrabána, poustevničit, že by si v Olomouci doplnila maturitu, že by studovala na univerzitě, protože je mé přesvědčení, že spisovatel a zvláště spisovatelka mají být lidé nad průměr vzdělání, máme-li vůbec pozdvihnout českou prózu – a tak jsem (...) se zmítal, mnoho týdnů, nocí jsem nespál, přemýšlel, protože jsem věděl, co to je zase kantořit, být rozpojen a zase nestačit. Dvakrát jsem odřekl a pak přijel pražský rektor soudruh Bělehrádek a tlak dovršil.“⁴

Nakonec tedy Markalous na Fischerovu nabídku přistoupil. Pravděpodobně totiž počítal s tím, že až se jeho nové pracoviště v dohledné době „usadí“, bude moci olomouckou alma mater opustit a vrátit se zpět k nedokončeným rukopisům svých děl. Anebo doufal, aniž by přitom plně docenil rozsah přidělené agendy, že se bude moci věnovat literatuře souběžně s prací vysokoškolského pedagoga (nicméně opět s vědomím brzkého odchodu z univerzity). Ani jeden z odhadů, který by byl nepochybně příznivý pro beletristu Johna, se bohužel nenaplnil, ačkoliv se k podobným úvahám v soukromé korespondenci opakovaně a někdy se značnou naléhavostí vracel.⁵

Od druhé poloviny května do první půle června roku 1946 se korespondence mezi J. L. Fischerem a B. Markalousem dotýkala zejména otázek bezprostředně spjatých s Markalousovým stěhováním do Olomouce a s jeho jmenováním řádným profesorem. Řádná profesura mu měla zajistit odpovídající postavení v akademické hierarchii, zároveň však činila řečený univerzitní závazek trvalejším. Dne 20. května píše Fischer do Slatiňan, že zvažuje návrh na Markalousovo jmenování řádným profesorem estetiky slovesného umění; zmínil rovněž otázku jeho budoucího olomouckého bydliště.⁶

Markalous odpovídá hned následujícího dne obsáhlým dopisem, začínajícím slovy: „Milý příteli, poctils mě velmi čestnou nabídkou řádné profesury v Olomouci a já Ti srdečně děkuji. Nepředstavuji si však jednání jednoduché, a tak bude ještě trochu času uvažovat a rozhodovat se.“⁷ Přesto se na možnost příjezdu na Moravu svědomitě připravoval. Roztřídil obsáhlý studijní materiál, uložený v nevelkých prostorách slatiňanského bytu, včetně své disertační práce *Timologie a kritika filozofie normativní se zvláštním zřetelem k estetice* (1917), „vyhrabával všelijaký materiál svázaný v balících“, množství excerpt, výstřížků, článků, výtvarných kritik, polemik, seřadil publikace z edice Ars⁸ atd. Vedle toho též žádá o „technickou pomoc“ – zručnou písáčku na stroji, zdatnou i ve stenografii, která by mu pomohla s přepisováním

konceptů, a tím urychlila proces publikování. Navzdory upřímného zájmu o věc zaznívá v dopise disharmonický tón přetrvávající nejistoty: „Ale všechno, co si tu povídáme, jsou akademické rozpravy, z nichž nemusí být nic, zvláště jestliže ti v Praze doporučí mladší sílu, která má nějakou práci, protože já pro samu hyperkritičnost své šaldovsko-masarykovské generace měl bych kuráž publikovat teprve dnes, ale neměl jsem ji v minulosti, a co jsem vydal – to jsou hlouposti.“⁹

Dne 3. června se Markalousovi dostává ujištění v podobě Fischerovy písemné reakce, v níž sděluje definitivní návrh na přítelovo jmenování řádným profesorem estetiky na Filozofické fakultě Univerzity Palackého.¹⁰ (Návrh prošel osmnáctého téhož měsíce hlasováním již zvoleného akademického sboru.)¹¹ V průběhu následujících čtyř dnů, tj. mezi 4. a 7. červnem, byl stanoven závazný termín: poněvadž výuka měla být zahájena v zimním semestru 1946/1947, musel by se Markalous přestěhovat do Olomouce pokud možno ještě během letních měsíců. Veškeré náklady spojené se stěhováním měly být provizorně uhrazeny z univerzitního fondu.¹²

Začátkem podzimu přibyl Bohumil Markalous do Olomouce. Patřil tak spolu s filozofkou a Fischerovou následovnicí ve funkci rektora Jiřinou Otáhalovou-Popelovou (1904–1985) k vůbec prvním pedagogům, kteří se do města přistěhovali.¹³ Jako nové bydliště mu byl z kompetence olomouckého bytového úřadu přidělen byt v nájemní vile – plodu pozdně funkcionalistické architektury – v Polívkově ulici č. 29, v klidné čtvrti za lokální železniční drahou.¹⁴ Byt, situovaný v prvním poschodí, se skládal ze dvou pokojů a velké haly. Při jeho zařizování nový nájemník zčásti uplatnil loosovské zásady bydlení. Stěny nechal vymalovat pompejskou červení. Nábytek tvořily mimo jiné starožitné kusy – barokní skříně s intarziemi, empirový jídelní stůl a příborník. V koutě společenské místnosti byla umístěna pohovka, kde Markalous rád odpočíval nebo přijímal časté návštěvy.¹⁵ Podle Vojtěcha Gaji, jednoho z Markalousových žáků a pravidelných návštěvníků, byl byt přímo „vzorem účelnosti, pohodlí, útulnosti a krásného vzhledu“.¹⁶

Rudolf Chadraba vzpomíná, že se Markalousův byt stal místem pořádání ojedinělých bytových seminářů, určených jak posluchačům jeho seminářů univerzitních – pro něž byla *collegia privattissima* jakýmsi rozšiřujícím doplňkem řádného studia –, tak širšímu okruhu zájemců mimouniverzitních, například začínajícím beletristům, kterým se touto cestou dostalo fundovaného estetického a filologického školení.¹⁷

2. ESTETICKÝ SEMINÁŘ A ZÍSKÁNÍ ŘÁDNÉ PROFESURY

Univerzita Palackého byla slavnostně otevřena 21. února 1947,¹⁸ rok po schválení zákona o jejím obnovení, ovšem k zahájení výuky došlo na jednotlivých fakultách už v průběhu kalendářního roku 1946. Hlavními jednotkami organizační struktury filozofické fakulty byly zpočátku semináře, od roku 1947 transformované na ústavy. Jedním z takových seminářů byl i estetický seminář, jehož vedením byl pověřen Bohumil Markalous. Seminář původně sídlil v zadním traktu Komenia, začátkem roku 1949 však byl přemístěn do budovy bývalého dómského děkanství na Václavském náměstí.¹⁹ Posluchárna, vyzdobená reprodukcemi obrazů slavných malířů, plastikami či keramikou, sloužila rovněž jako pracovna asistenta a knihovna. Na budování knihovny se zvláštní měrou zasloužil sám Markalous. Daroval univerzitě deset tisíc svazků z osobního vlastnictví, jež se staly základem pro další rozvoj knižního fondu estetické a uměnovědné literatury.²⁰

Atmosféra seminárních sezení byla přátelská, nepoznamenaná pedagogickou strohostí, jíž byl ostatně Markalous bytostným odpůrcem. Jak potvrzují pamětníci R. Chadraba a V. Gaja, výuka měla ráz otevřené diskuse, která však kladla na posluchače značné nároky týkající se jazykových znalostí, jakož i poznatků z příbuzných vědních oborů (filozofie, dějin umění a literatury, historie atd.).²¹ Markalous vyžadoval studentův aktivní přístup, který kupříkladu spočíval ve vypracování tří druhů písemných nebo ústně prezentovaných příspěvků: relace (stručného ústního upozornění na knihu, kritiku, uměleckou akci apod.), referátu o knize, resp. osobnosti (v rozsahu asi tří stran), a seminární práce, jejíž koncepce musela být předem dohodnuta s přednášejícím.

Znovu připomeňme, že Markalous zahájil své olomoucké univerzitní působení s vidinou brzkého získání řádné profesury. Jejím základem se měla stát docentura, které Markalous dosáhl na půdě brněnské techniky v polovině 20. let.²² Ale jednání o jeho jmenování, vedená mezi univerzitní reprezentací a rezortním ministerstvem, se neustále prodlužovala o dlouhé měsíce. V důsledku těchto nepříznivých okolností Markalous pozvolna ztrácel naději, že ke jmenování vůbec dojde. Navíc se rapidně zhoršovala ekonomická situace estetického semináře, což závažným způsobem komplikovalo jeho fungování. Nedostávalo se potřebných finančních prostředků na provozní výdaje, nákup publikací a žel ani na náležitě platové ohodnocení pedagogických pracovníků.²³

Uvedená krajně neradostná zjištění, připočteme-li k nim Markalousovu apriorní a stále se stupňující nechuť k úřední rutině, se podepsala na jeho pesimistických úvahách o předčasném odchodu z univerzity. Je mimo pochybnost, že podobné úvahy, jak jsme ostatně naznačili výše, Markalouse nikdy zcela neopustily. Avšak pod sílícím tlakem i pozdějších politických událostí nabývaly na naléhavosti a měnily se v hořký pocit znechucení a zklamání. Dne 14. ledna 1948 píše J. L. Fischerovi:

„(...) Nevěřím, že by mě stát jmenoval se zpětnou platností od 1. října 1946, že by mě zařadil do patřičné kategorie, že by mě propočítávali léta, započítali penzi atd., slovem – jak už je teď ten úsporný systém – v nejlepším případě, budou-li mě jmenovat vůbec, vynasází se, aby jim to přišlo nejlaciněji. Má věc přímo láká ušetřit, co se jen dá. V nic dobrého nevěřím. Jsem až do vlasu naplněn nedůvěrou.“²⁴ Markalous proto považuje za nevyhnutelné ukončit své univerzitní angažmá ještě před případným udělením profesury. Pedagogickou zátěž hned dvakrát přirovnává k noční můře, jíž se hodlá zbavit, aby byl opět svobodným člověkem, nezávislým autorem. „A je vůbec otázka,“ píše dále Markalous, „a je to opět povahy ideální, zda já neprospěji svým posluchačům, budu-li vedle literáta ‚Privatgelehrte‘, budu-li psát a ve své knihovně (edici Ars) vydávat knihy své a práce cizí – k čemuž nepotřebuji být profesorem univerzity. A přeče jím budu a ne jen na naší, nýbrž na všech českých univerzitách. Budu mít posluchačů (čtenářů) nikoliv sto, ale aspoň tisíc. Vydal jsem ve sbírce ARS dosud jedenadvacet svazků, pravé dobrodiní pro studenty. Ty knížky má kdejaký posluchač – jako učebnice. A těším se, že vydám Ingardena, navážu styk s polskou estetikou, profesorem Kazimierzem v Krakově, vydám Vinogradovu *Otázku marxistické poetiky*, vyjde Saint-Beuve, podnítil jsem dr. Sychru, aby napsal estetiku hudby, už se sází Timofejev, *Základy teorie literatury*, a píše pro mou knihovnu dr. Träger, Teige a k tomu – pane Bože, dej mně víc času! – mé dva svazky. Spěchám, spēchám, přáteli, a myslím, že tohle mé spēchání, to zjednodušování celého mého životního provozu plně pochopíš – až také tobě bude šedesát šest, jako mně bude letos v dubnu. S knihovnou ARS mám také mnoho korespondence a jednání.

Já jsem si svou estetickou a filozofickou cévu vždycky hleděl plnit dobrou krví, ať jsem byl, kde jsem byl, a budu ji žít dál, protože je to má vnitřní potřeba, protože je to má vyrovnávací protiváha mé umělecké beletristické tvorby. Dělal jsem to bez titulu univerzitního profesora, bez řečnění při otevírání výstav, bez čekání na hosty na nádraží, vítání, obědvání a zahajování jejich přednášek, bez provázení olomouckými pamětihodnostmi, bez konferencí sborů, bez usnášení, tiskopisů – a bez sta jiných darebně rozptylujících povinností. A když jsem mluvil v tomto zimním semestru dvakrát v Olomouci, v Zábřehu, Přerově, Prostějově a měl za sebou jeden den čtyři přednášky v Kroměříži, k vojsku, k žactvu, když jsem v pět hodin ráno vstával a v půlnoci mě autem přivezli – řekl jsem si – mám toho zapotřebí? Ano! Mám zapotřebí sedět u stolu a psát!²⁵

Markalous se dlouho očekávané profesury přece jen dočkal. Rozhodnutím prezidenta republiky Klementa Gottwalda z 9. září byl jmenován řádným profesorem estetiky na Filozofické fakultě Univerzity Palackého. Třicátého téhož měsíce pak složil slavnostní přísahu.²⁶ Přesto na Olomouc částečně zanevřel a svého záměru opustit univerzitu, byť nikdy neuskutečněného, se už nevzdal. Ještě 20. srpna 1948, čili necelý měsíc před svým jmenováním, napsal J. L. Fischerovi:

„(...) kdybys jenom nahlédl, jak já ty dva roky v Olomouci nemožně žiji, tak bys řekl, že je to nelidské. Vstávám ve čtyři, nejvýš v pět hodin ráno a nezastávám se do desíti nebo i jedenácti hodin večer. Slovem, zastávám dvě chlupácká zaměstnání. Nevím, při tomto způsobu života, kdy také tři dny nevyjdu ze své pracovny, kdy tak šetřím časem, že neznám neděle a svátky, žádný odpočinek, žádné prázdniny, kdy z nedostatku času nemohu ani do Prahy, s níž všechno vyřizuji písemně, často ke škodě věci a k odumírání všelijakých dobrých styků – jak já to ještě ty čtyři roky do té sedmdesátky, čili penze, tělesně vydržím.“²⁷

S nastolením komunistického režimu byl zároveň nastolen zásadní trend v oblasti organizace školství, směřující k centralizaci a potlačení akademických svobod. Dne 18. května 1950 vešel v platnost nový zákon o vysokých školách, vypracovaný Nejedlého ministerstvem školství a osvěty. Rektori vysokých škol byly podle tohoto zákona napříště jmenováni prezidentem republiky, nikoli demokraticky voleni akademickým senátem; ten byl nahrazen vysokoškolskou radou. Ústavy, někdejší semináře, byly jednotně nahrazeny katedrami. Estetický ústav (seminář) Bohumila Markalouse byl spolu s ústavem dějin umění rozpuštěn v nově vzniklé katedře věd o umění. Na změněné ovzduší uvnitř fakulty, ovzduší nesvobody a mocenského tlaku, naráží Markalous v dopise jednomu ze svých studentů následujícím povzdechem: „(...) Bůh ví, co bude s námi! Pravděpodobně budou připuštěny disertace jen s marxistickým podložením, nebo bude doktorský gradus vůbec zrušen.“²⁸

3. KESPU A PUBLIKAČNÍ ČINNOST

Šest let trvající Markalousův pobyt v Olomouci nelze redukovat jen na jeho působení na univerzitě, jakkoli se do historie této instituce zapsal nesmazatelným písmem. S odpovědností sobě vlastní se zhostil i role kulturního patrona města. Rozšířil pole svých přednáškových aktivit. Přednášel v Dělnické akademii, v Jednotě slovanských žen a rozjel se také do okolních měst – do Prostějova, Zábřehu, Kroměříže aj. Křížoval téměř celým prostorem středomoravského regionu. Doslova zápasil s časem, právem žehral na jeho nedostatek.

K jeho nejvýznamnějším počínům přesahujícím univerzitní půdu, i když s univerzitou přinejmenším personálně spjatým, patří vybudování Kolektivu estetického semináře Palackého univerzity, proslulého KESPU. O svém záměru informuje J. L. Fischera v dopise už z 18. srpna 1947:

„Přemýšlel jsem trochu o Spolku posluchačů filozofie a bylo by dobře, kdyby jeho činnost byla nějak soustavněji prováděna. Rád bych jim nepřímou vnukl myšlenku, aby jednotlivé semináře uspořádaly hádání, diskusní večery, veřejné, kde by se v referátu a v debatě účastnili jen posluchači, tedy, že bychom jim do toho vůbec nemluvili a také debat jako jejich docenti neúčastnili! Mohly by to být jednotlivé semináře, které by takové hádání uspořádaly, tedy tvůř, literárně-historický, klasický atd. Můj, estetický, by mohl uspořádat debaťní večer: Otázka poezie čisté a tendenční, věc, které jsme věnovali několik seminářů. Mohlo by to být hned v listopadu. Protože Spolek posluchačů filozofie je autonomní institucí, do které nemáme co mluvit, nech to zatím pro sebe, příležitostně o tom promluvíme!“²⁹

D. D. MARKALOUS
JAROMÍR JOHN

BRNO dne v. 18. srpna 1947.
PŘÍROVA 22

Milý příteli,

Šedým spůsobem nechci mluvit o Cervantesovi v Brně, protože je to tžs případ jako v Olomouci a Ty máš pravdu, protože bylo by smutné, aby každá univerzita neměla ve sboru členů, který by o Cervantesovi nedovedl říci pár rozumných slov. Ve stejné věci myslu píši Konečnou.

Přemýšlel jsem trochu o Spolku posluchačů filozofie a bylo by dobře, kdyby jeho činnost byla nějak soustavněji prováděna. Rád bych jim nepřímou vnukl myšlenku, aby jednotlivé semináře uspořádaly hádání, diskusní večery, veřejné, kde by se v referátu a v debatě účastnili jen posluchači, tedy, že bychom jim do toho vůbec nemluvili a také debat, jako jejich docenti, se neúčastnili. Mohly by to být jednotlivé semináře, které by takové hádání uspořádaly, tedy Tvůř, literárně-historický, klasický a Můj, estetický by mohl uspořádat debaťní večer: Otázka poezie čisté a tendenční, věc, které jsme věnovali několik seminářů. Mohlo by to být hned v listopadu. Protože Spolek posluchačů filozofie je autonomní institucí, do které nemáme co mluvit, nech to zatím pro sebe, příležitostně o tom promluvíme.

A hojně se setkáv!

Tvůj

Markalous

Markalousův dopis J. L. Fischerovi, kde se zmiňuje o vzniku KESPU. Dokument je uložen v Archivu UP.

Markalousovi univerzitní kolegové a pokročilí posluchači jeho semináře uspořádali celkem pět přednáškových cyklů věnovaných problematice umění, které byly určeny veřejnosti. Přednášky se konaly vždy v neděli, v čítárně tehdejší Husovy veřejné městské knihovny na náměstí Republiky.³⁰ Průběh přednáškových dopolední (začátek býval stanoven na 9.15 hod.) přiblížil Jiří Skalička, který zde 11. března 1951 vystoupil s příspěvkem o Jaroslavu Haškoví.³¹ Vedle Skaličky tu přednášel také již několikrát vzpomínaný Rudolf Chadraba o otázkách bytové kultury (28. října 1951) a sám Markalous. Svě poslední vystoupení 19. listopadu 1950 věnoval milovanému Cervantesovi; tato přednáška vyšla posléze knižně jako předmluva k pátému vydání Johnových *Příběhů dona Quijota*.³² Po zakladatelově smrti byl spolek rozpuštěn, podobně jako řada jiných volných sdružení a spolků v téže době.

Význam KESPU je třeba hodnotit v širším kontextu Markalousovy osvětové práce mezi-válečné i předválečné (před rokem 1914), jmenovitě v souvislosti s jeho celoživotním zájmem o spolková a klubová zařízení, která – jak píše ve studii z roku 1937 – vnímal ze sociologického hlediska jako prostředek respektive projev hlubší demokratizace společnosti. Kluby charakterizoval jako „demokratická střediska v nejširším smyslu, jako promyšleně organizované útvary, jako dokonalejší, vyšší a výkonnější formy společenského života“.³³

Nedílnou součástí Markalousových bohatě rozvíjených aktivit je publikační činnost, která však v období olomouckého pobytu zřetelně ustupuje do pozadí. Tvoří ji články spíše příležitostného rázu, drobné glosy apod. V příspěvku napsaném u příležitosti stého výročí narození estetika Otakara Hostinského (1847–1910), Markalousova vysokoškolského učitele, se pisatel mimo jiné vyjadřuje k otázce tendenčnosti v umění. Soudí, že umění nepůsobí na vnímatele svou filozofickou, mravní aj. tendencí přímo, nýbrž že „hledí dále a sahá mnohem hlouběji“.³⁴ Jinými slovy: Markalous jako by zde – ve své době téměř prorocky – varoval před úskalím ideologizujících interpretací uměleckého díla a zjednodušujícími estetickými schémata, jež vzápětí ovládly českou kulturní sféru v etapě stalinismu. Článek o V. G. Bělin-ském³⁵ je dokladem Markalousova krátkého, ale intenzivního zájmu o ruskou (tedy ne pouze sovětskou, marxistickou) estetiku a literární kritiku, jíž ve svých univerzitních přednáškách věnoval zvýšenou pozornost.

Sledujeme-li přehled Markalousových publikací z let 1946–1948³⁶ (článek o Bělin-ském je jeho posledním publikačním výstupem, nepočítáme-li svěbytnou osu beletristické tvorby),³⁷ pak zjišťujeme, že zřejmě nejvýraznějším zveřejněným textem uvedeného období zůstává esej *Nejsvětější stránky pochybností*. Už sám titul může na pozadí poválečné budovatelské euforie poněkud překvapit. Myšlenkové poselství eseje je nicméně poměrně jasné. Pochybování představuje základní lidskou vlastnost, osvobodivý zdroj kreativity, hledání nových hodnot. „Česká skepse,“ píše filozoficky poučený autor, „jejíž tisícileté dějiny nebyly ještě napsány, nebyla nikdy ničím samoúčelným, cílem pro sebe, nýbrž obranným prostředkem proti politickému neb náboženskému útlaku, postojem pozornosti, odstupem, metodou vedoucí k myšlení podle vlastního rozumu, duchovní zbraní národní svěbytnosti, pramenem rozvahy, zkoumání, vehikulem naší české soudnosti, tvrdošíjně odpírající politickému nebo náboženskému dogmatismu, vnucovanému sebenásilněji, sebekrutěji.“³⁸ Je krutou ironií dějin, že se citovaná slova, navzdory svému vznešenému patosu, zanedlouho ocitla v rozporu s životní realitou autora, ba celé české společnosti.

4. ZÁVĚR ŽIVOTA

S blížící se sedmdesátkou se zhoršoval Markalousův zdravotní stav. Jeho organismus se začínal vzpírat neustávající zátěži. Zestárl, stal se zranitelnějším a snad i popudlivějším. Tváří v tvář novým poměrům, zaváděným od roku 1948, se z něho vytrácela někdejší jiskra a ironie. Olomouc se mu znelíbila, znamenala nekonečný kolotoč vyčerpávajících povinností, jež ho odváděly od podstatného – od psaní odborných či beletristických textů. Snad proto, když po 10. lednu 1951 onemocněl zánětem plic, zvolil za místo své hospitalizace nemocnici v Ostravě, třebaže v olomoucké nemocnici měl známého vynikajícího lékaře, profesora Vladislava Rapanta (1902–1982). Ošetřující lékaři zjistili u pacienta anginu pectoris, což samozřejmě vyžadovalo náležitou léčbu a změnu životního stylu – především zákaz kouření a pití černé

kávy. Brzy po návratu z Ostravy byl Markalous znovu převezen do nemocnice, tentokrát už olomoucké, kde se podrobil drobné operaci.³⁹ Poté se jeho stav dočasně zlepšil, a to až do začátku roku 1952.

V lednu 1952 si Markalous udělal výlet do Jaroměře, ale po příjezdu na nádraží ho přepadla náhlá nevolnost, načež byl opět hospitalizován. Pacient si stěžoval na dušnost, zrychlený tep a bolest pod sternem. Z jaroměřské nemocnice byl propuštěn 16. ledna 1952,⁴⁰ avšak na jaře téhož roku, po návštěvě kina, onemocněl bronchitidou.⁴¹ Po dalším převozu do nemocnice se zdálo, že onemocnění ustupuje, ale 24. dubna, jen několik dnů po oslavě významného životního jubilea,⁴² Markalous nečekaně umírá. Podlehł silnému infarktu myokardu. Poslední rozloučení s estetikem Bohumilem Markalousem a spisovatelem Jaromírem Johnem se konalo v pondělí 5. května 1952 ve Velké síni pražského krematoria, pod oficiální záštitou Svazu československých spisovatelů.⁴³

* * *

Když se v roce 1962 uskutečnil vzpomínkový večer věnovaný 10. výročí estetikova úmrtí (a současně 80. výročí jeho narození), položil si J. L. Fischer otázku, zda tím, že Markalouse přizval na olomouckou univerzitu, nenarušil jeho přirozený umělecký růst: „Dodneška (...) nevím, nezasáhl-li jsem tím spisovatele Jaromíra Johna a nezkrivil poslední období jeho tvorby. Často jsem si kladl tuto otázku, kladu si ji opět a není nikoho, kdo by mi dal rozhršení.“⁴⁴

Jaké „rozhršení“ můžeme dát my, stojíce za časovou propastí více než čtyř desetiletí? Je pravda, že jako slovesný tvůrce měl John před sebou řadu rozpracovaných projektů, o nichž se zmiňuje v privátní korespondenci: hodlal napsat pokračování *Moudrého Engelberta*, opatřené pracovním názvem *Anežka*, promýšlel druhý díl *Estéta*, trojdílný román *Kadet Egon* a uvažoval též o příběhu *Panic Filip*. Stranou jeho plánu nezůstala ani tvorba pro mládež a dokonce se chystal ztéci žánr autobiografie.⁴⁵ Že se ani jeden z uvedených projektů nakonec nedočkal své realizace představuje škodu jistě nemalého rozsahu, kterou však není možné jednostranně přičítat na vrub Markalousova přesídlení do Olomouce, jakkoli právě ono způsobilo přerušení soustředěné beletristické práce.

Na Fischerovu naléhavou otázku lze totiž odpovědět i takto. Bylo by nespornou chybou stavět proti sobě beletristu Johna a estetika Markalouse. Je třeba je naopak klást vedle sebe, či spíše vidět je jako dvě nedílné, vzájemně se ovlivňující a prostupující součásti jediné tvůrčí osobnosti. To, čeho jsme se nedočkali v jeho beletristických dílech, oceňujeme v jeho práci estetickovýchovné. A v tom také můžeme spatřovat význam jeho závěrečného olomouckého období.

POZNÁMKY

1. Pozornost přitom soustředíme zejména na Markalousovo univerzitní působení. Johnovo dílo beletristické, reprezentované v závěrečném tvůrčím období hlavně projektem tzv. vánočních romanet, v této stati záměrně ponecháváme stranou. Vánoční romaneta jsou tvořena trojicí próz nestejného rozsahu: novelou *Eskamotér Josef* (Praha, Družstevní práce 1946), obsáhlým románem *Pampovánek* (Brno, Lidové noviny 1948; definitivní verze Praha, Československý spisovatel 1949) a rýmovanou prózou *Honda Cibulků na světě vydaný* (Hradec Králové, Kruh 1976). Jejich rozboru plánujeme věnovat samostatnou studii.

2. Svědectví pamětníků se v této věci nápadně rozcházejí. H. Šmahelová uvádí, že Markalousova brněnská přednáška nesla název *O nejsvětější strážce pochybností* (srov. H. Šmahelová, *Vzpomínky na Jaromíra Johna*, Praha, Albatros 1979, s. 135). Nutno dodat, že text s tímto názvem vyšel v Černého *Kritickém měsíčníku* 7, 1946, s. 149–159. V rozporu se Šmahelovou soudí J. L. Fischer, byť přiznává notnou dávku nejistoty, že Markalousov v Brně promluvil na téma jazyka; srov. Fischerův vzpomínkový příspěvek in: *Bohumil Markalous – Jaromír John (1882–1952) a jeho úsilí o zlidovění estetiky*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1964, s. 30. Z pochopitelných důvodů dáváme přednost podání samého Markalouse, které je obsaženo v dopise z 31. 12. 1948 adresovaném V. Poláčkovi (knižně in: J. John, *Polohy srdce. Z korespondence Jaromíra Johna*, eds. M. Krulichová a M. Vinařová, Praha, Československý spisovatel 1982, s. 219).
3. H. Šmahelová, *Vzpomínky na Jaromíra Johna*, op. cit., s. 135.
4. J. John, *Polohy srdce*, op. cit., tamtéž. Také H. Šmahelová líčí Markalousovo rozhodování jako silný vnitřní boj; srov. H. Šmahelová, *Vzpomínky na Jaromíra Johna*, op. cit., s. 139–140.
5. Srov. např. dopis P. Bezručovi ze 4. 11. 1950, in J. John, *Polohy srdce*, op. cit., s. 43–44.
6. Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP), Praha, fond J. John, sign. 26/E/28, korespondence s J. L. Fischerem, dopis J. L. Fischera (Brno 20. 5. 1946).
7. LA PNP, Praha, fond J. John, tamtéž, dopis J. Johna (Slatiňany 21. 5. 1946).
8. Edice Ars nakladatelství Orbis, kterou Markalousov v letech 1924–1948 redigoval, se zaměřovala na vydávání děl významných českých i zahraničních filozofů, estetiků, sociologů, historiků umění či literárních historiků a kritiků – mezi jinými jmenujme např. V. Basche, Ch. Lala, A. Loose, B. Croceho, S. Freuda, ale také O. Zicha, V. Černého, F. Kovárnu, K. Teiga ad.
9. LA PNP, Praha, fond J. John, tamtéž.
10. LA PNP, Praha, fond J. John, tamtéž, dopis J. L. Fischera (Brno 3. 6. 1946).
11. LA PNP, Praha, fond J. John, tamtéž, dopis J. L. Fischera (Brno 19. 6. 1946).
12. LA PNP, Praha, fond J. John, tamtéž, dopis J. L. Fischera (Brno 7. 6. 1946).
13. R. Chadraba, „Olomoucké působení universitního profesora Dr. Markalous-Johna (1946–1952)“, *Sborník Vlastivědné společnosti muzejní v Olomouci* 3, 1973, s. 32.
14. LA PNP, Praha, fond J. John, sign. 26/E/22, karton osobních a rodinných dokladů (dok. č. 181/96).
15. H. Šmahelová, *Vzpomínky na Jaromíra Johna*, op. cit., s. 151.
16. V. Gaja, in: *Bohumil Markalous – Jaromír John (1882–1952) a jeho úsilí o zlidovění estetiky*, op. cit., s. 23.
17. R. Chadraba, *Olomoucké působení universitního profesora Dr. Markalous-Johna (1946–1952)*, op. cit., tamtéž.
18. O slavnostním otevření univerzity, jehož se účastnily špičky tehdejšího kulturního a politického života, včetně prezidenta republiky E. Beneše a předsedy vlády K. Gottwalda, píše B. Markalousov ve fejetonu „Ten – ta Olomouc má univerzitu“, *Kulturní politika* 2, 28. 2. 1947, č. 24, s. 4.
19. R. Chadraba, *Olomoucké působení universitního profesora Dr. Markalous-Johna (1946–1952)*, op. cit., tamtéž.
20. Tamtéž.
21. V Archivu Univerzity Palackého (dále AUP) se zachoval cyklostylovaný přípis určený posluchačům estetického semináře, v němž jsou studijní požadavky shrnuty do několika přehledných bodů. Přetisk zmíněného přípisu přináší studie R. Chadraby „Profesor Markalous jako učitel estetiky“, *Bohumil Markalous – Jaromír John (1946–1952) a jeho úsilí o zlidovění estetiky*, op. cit., s. 12.
22. LA PNP, Praha, fond J. John, sign. 26/E/28, korespondence s J. L. Fischerem, přiložený oficiální dopis tehdejšího děkana FF UP V. Lesného adresovaný B. Markalousovi (Olomouc 20. 3. 1947).
23. AUP, Olomouc, fond *Písemná pozůstalost B. Markalous-Johna*, karton 4 (IV. Estetický seminář, spisy, inventáře), Pokladní deník estetického semináře FF UP v Olomouci.
24. AUP, Olomouc, fond *Písemná pozůstalost B. Markalous-Johna*, karton 1 (I. Osobní doklady, II. Korespondence, III. Rukopisy), složka *Jaromír John v Olomouci*, Koncepty dopisů B. Markalous, Torza korespondence J. Johna s J. L. Fischerem, dopis J. Johna (Olomouc 14. 1. 1948).
25. Tamtéž.
26. AUP, Olomouc, osobní složka *Dr. Markalous Bohumil-John*, Osobní výkaz služební, s. 3. Markalousovo jmenování proběhlo na základě doporučení Ministerstva školství a osvěty č. j. A–167581/48–V/3.
27. AUP, Olomouc, fond *Písemná pozůstalost B. Markalous-Johna*, karton 1 (I. Osobní doklady, II. Korespondence, III. Rukopisy), složka *Jaromír John v Olomouci*, korespondence J. Johna s J. L. Fischerem, dopis B. Markalous (Olomouc 20. 8. 1948).
28. AUP, Olomouc, fond *Písemná pozůstalost B. Markalous-Johna*, karton 1 (I. Osobní doklady, II. Korespondence, III. Rukopisy), korespondence odeslaná (Olomouc, nedatováno).

29. AUP, Olomouc, fond *Písemná pozůstalost B. Markalouse-Johna*, karton 1 (I. Osobní doklady, II. Korespondence, III. Rukopisy), složka *Jaromír John v Olomouci*, korespondence J. Johna s J. L. Fischerem, dopis J. Johna (Olomouc 18. 8. 1947).
30. M. Blahynka, *Jaromír John. Malá čtenářská bibliografie*, Olomouc, Krajská lidová knihovna 1957, s. 5 (neustránkováno).
31. Skaličková krátká vzpomínka je cenná mj. i tím, že se dotýká problematické paralely mezi Haškovým Švejkem a Johnovými *Večery na slavníku*; srov. V. Skalička in: *Bohumil Markalous – Jaromír John (1882–1952) a jeho úsilí o zlidovění estetiky*, op. cit., s. 27.
32. J. John, *Příběhy dona Quijota*, ed. H. Šmahelová, 5. vyd., Praha, Československý spisovatel 1955.
33. B. Markalous, „Kluby a jejich anglická tradice“, *Magazín Družstevní práce* 3, 1935–1936, č. 3–9, cit. s. 67.
34. B. Markalous-John, „Otakar Hostinský o umění a lidu. K stému výročí narozenin českého estetika“, *Cíl* 3, 31. 7. 1947, s. 38–40; cit. s. 40.
35. B. Markalous-John, „V. G. Bělinický o realismu“, *Svobodná země* 4, 1948, č. 24, s. 4–5.
36. Srov. M. Krulichová, „Bibliografie prací Bohumila Markalouse“, in: B. Markalous, *Estetika praktického života*, eds. R. Chadraha, M. Krulichová a M. Vinařová, Praha, Odeon, s. 592.
37. Viz pozn. 1.
38. J. John, „Nejsvětější stránky pochybností“, op. cit. (viz pozn. 2), s. 151.
39. H. Šmahelová, *Vzpomínky na Jaromíra Johna*, op. cit., s. 167–168.
40. LA PNP, Praha, fond J. John, sign. 22/E/25, karton osobních a rodinných dokladů, *Zpráva ošetřujícího lékaře*, Okresní ústav národního zdraví, interní oddělení Jaroměř (14. 1. 1952).
41. H. Šmahelová, *Vzpomínky na Jaromíra Johna*, op. cit., s. 172.
42. Srov. např. oficiální zdravotí Svazu československých spisovatelů „Blahopřání Jaromíru Johnovi“, *Literární noviny* 1, 1952, č. 11, s. 2.
43. „Pohřeb spisovatele Jaromíra Johna“, *Literární noviny* 1, 1952, č. 14, s. 10.
44. J. L. Fischer, in: *Bohumil Markalous – Jaromír John (1882–1952) a jeho úsilí o zlidovění estetiky*, op. cit., s. 30.
45. Srov. dopis M. Kornelové z 9. 2. 1943; knižně in: J. JOHN, *Polohy srdce*, op. cit., s. 371.

PŘÍLOHA

EDIČNÍ POZNÁMKA

Fejeton Bohumila Markalouse, který jsme se rozhodli v rámci naší drobné edice připomenout a zpřístupnit dnešním čtenářům, byl publikován pod autorovým uměleckým pseudonymem Jaromír John v *Kulturní politice* (2, 28. 2. 1947, č. 24, s. 4), u příležitosti slavnostního otevření obnovené olomoucké univerzity. Obsáhle z něho cituje Milan Blahynka ve studii „Čas prchá – let už málo. Pár odstavců na téma Jaromír John-Markalous a Olomouc 1946–1952“ (in: *Jaromír John a Olomouc*, Olomouc, Státní vědecká knihovna 1982, s. 3–11; viz s. 5–6). Jde o spisovatelův hold městu, jeho dějinám, architektuře, obyvatelům i jazyku. Zůstává dokladem doby svého vzniku, ale řadou svých znaků, z nichž na prvním místě je třeba zmínit autorovu nespornou jazykovou invenci a charakteristickou ironii, úroveň pouhého historického dokumentu významně přesahuje.

V edičním zpracování jsme vycházeli z příručky Rudolfa Havla, Břetislava Štorka a kol.: *Editor a text. Úvod do praktické textologie*, Praha, Československý spisovatel 1971. Pravopisná podoba textu byla upravena podle současných pravidel (mythologický > mytologický, filosofický > filozofický, president > prezident apod.). Autorova podtržení měníme na kurzívu.

JAROMÍR JOHN: TEN – TA OLMOUC MÁ UNIVERZITU

Aby bylo porozuměno. Hanácký kraj říká sebevědomě po mužsku *ten* Olomouc, my z Čech spisovně, něžně po žensku *ta* Olomouc. Ale je těžko rozhodovat o mužské či ženské povaze

města. K ženskému charakteru města, které má dnes nějakých 70 000 duší, by ukazovala nejen sličnost, jako je tomu u Prahy, ale také složitost hmotně urbánní i duchovní – sama řeka Morava se ve městě rozděluje v pět ramen, vytvářejíc tak autonomní městské celky, mimo starodávný, žel, hodně zanedbaný střed s paláci bývalé světské a dnešní církevní moravské šlechty, kupeckými domy, mytologickými kašnami s vodotrysky. Tři tramvajové tratě se prodírají těsnou středověkou nakupeninou domovních starožitností, v nichž kypí dnes rámusivě nový život druhého hlavního města Moravy a širošířé Hané, se světově proslulým ječmenem, sladovnamy, pivem olomouckým i těšetickým, klobásy, tvarůžky, bonbony a čokoládou. Ale ne samými dobrotami živ je člověk, nýbrž i Duchem svatým, to do nesmírných dálek stolního kraje volá nadmíru vysoký gotický jehlanec věže katedrály svatého Václava, monumentální obelisk zbožnosti, viditelný ať přijíždíš drahou od Zábřeha nebo autem od Litovle, od Přerova a Prostějova nebo od Šternberka. A tak chceme říci, že velké a slavné dějiny tohoto města, jejichž svědky jsou krásné staré domy, jako třeba Fuhrichův na náměstí, jako romantikou staletí poznamenaný kostel sv. Mořice, stavba jakoby převzatá z ilustrací k Dumasovým *Třem mušketýrům*, konglomerát radnice s orlojem, renesanční kostel Panny Marie Sněžné, spojují se s novodobým životem na podiv čilým, temperamentním – kdo by snad očekával, že toto obchodní středisko severomoravské a hornoslezské má obyvatele pomalé, kteří mají na všecko dost času. Budeme asi muset už odkázat do říše legend tvrzení, které hlásá, že Hanáci jsou postavy statečné, že se jim tělo zaokrouhluje do plna, že mají rusé vlasy, modré oči, že by Hanák slovenské koulané nebo vrtěné jaktěživ nezatančil a tance do skoku že by se přímo zhrozil, že na Hané je nejoblíbenějším tancem cófavá, k níž zpívají svaté písničky „Matičko – Kopecká, ó jak se te hezká“. V olomouckých kavárnách a v hanáckých městech a vesnicích dudlají saxofony. Pro to nás srdce bolet nemusí. Ze hřbitovní hlíny historického folklóru vyrostle technicko-hospodářský pokrok a sociálně spravedlivý dnešek. I hanácké nářečí ustupuje spisovnému jazyku vlivem škol a úřadů, takže v Olomouci samé takřka neuslyšíš dialektu a jeho jedinečných tvarů, které tak znamenitě – jak je tomu u všech nářečí – přiléhají k věci a situaci – pravá radost pro spisovatele. Ať si říká Pavel Eisner co chce, ať zbuduje naší mateřštině ještě pět chrámů a tvrzí, budu držet palec hovorové, lidové řeči a zvláště dialektům, protože spisovný jazyk byl z valné části udělán a normován u vykládaných sekretářů a psacích stolů se svíčkou a kratiknotem, při světle petrolejových lamp, plynových motýlků a elektrických žárovek. Něco z těchto umělých světél, něco z chemických a industriálních materiálů zůstává ve spisovnosti. V dialektech je dosud záračnost slunce, mysterióznost prsti, skřívánčí jásoť, lány obilí, senoseč, obžínky a vinobraní a jsou v nich všecka hovádka boží, zabíjačky a večery s černými hodinkami a louče s přástkami. Žádný chemismus, žádná uniformita, žádné roury a plynojemy, žádné dráty a transformátory.

A tak bohatá a pohnutlivá olomoucká historie, v níž figuruje nemálo králů, císařů a carů, biskupů a arcibiskupů a habaděj válek, pronásledování, plenění, vražd, poprav a požárů, všelijakých synod, směrů a puntací, v níž se dovídáme o založení univerzity po roce 1573, druhé nejstarší po Praze, zrušené 1855 až na bohosloveckou fakultu – zatím se končí obnovou tohoto vysokého učiliště s fakultou bohosloveckou, filozofickou, lékařskou a pedagogickou.

Slavnostního zahájení 21. února t. r., jemuž den předtím předcházelo provedení Jakobína v městském divadle (dirigoval Iša Krejčí), účastnil se prezident republiky dr. Edvard Beneš s paní, členové vlády s předsedou Klementem Gottwaldem, členové diplomatického sboru, zástupci univerzity pražské, brněnské a bratislavské. Město se vyzdobil. Davy mládeže,

občanstva a vojska. Pan prezident byl uveden nejprve na akademickou půdu. Tu se rektorovi prof. J. L. Fischerovi v improvizovaném uvítání znamenitě podařilo prolomit led oficiálních strnulostí a obvyklých uvítacích frází. A neméně pak při vlastním slavnostním aktu, uvedení v úřad, v Redutě osvětlené desítkou reflektorů, po fanfárách prezidentských a univerzitních, na pódiu mezi zástupem rektorů, děkanů a pedelů v historických krojích, mezi zlatými řetězy a blýskajícími se berlami. Věru, před dvěma desetiletími bylo by si ještě těžko představit rektora v rudém taláru s hermelínem, který po historické řeči prorektora dr. Františka Cinka za přítomnosti hlavy státu mluví o těžkém budování své univerzity a nezapomíná při tom na humor, kterému se pan prezident a zvláště shromáždění oficiální hosté musí zasmát – i kdyby nechtěli.

Z obsažné prezidentovy řeči třeba uvést slova, že chápeme-li dějiny svého národa také jako zápas nejlepších hlav a srdcí o správný směr českého duchovního vývoje, pak hlavním jevištěm, kde byly tyto často stěžejní zápasy svedeny, byla *půda univerzitní*. To pro náš národ platí víc než pro národy jiné. Univerzitní půda shromažďovala po staletí výkvět učenosti. Vzpomeňme souvislost naší univerzitní tradice, která se rozpíná do pěti století a na jejímž počátku je dílo Mistra *Jana Husi* a na jejímž konci je zatím velké jméno T. G. Masaryka. A jméno otce národa Františka *Palackého*, po němž nazvána olomoucká univerzita, je jedno z největších a nejdražších v našem národě. Palacký to byl, který věřil, že *bude konec bojů s němečtím, jakmile zvítězí společné úsilí Západu a Východu*. Dílo Masarykovo a oba naše osvobozovací boje byly jen pokračováním idejí a usilování Palackého. Žijeme v době dramatického přelomu, velkého nástupu *do zcela nových období dějin všech národů, zvláště také národů slovanských*. Morava, která leží mezi dvěma oblastmi, mezi zemí českou, často až jednostranně racionalistickou, a mezi Slovenskem až do vášnivosti citovým – tato Morava, která ve své povaze zůstala klidná a pevná a jadrná, tato věrná a hrdinská země *je zvláště uzpůsobena pro vyrovnávání mezi naším československým západem a východem*, pro vytváření a povrchové usměrnění člověka československého. Tu může olomoucká univerzita mít svůj program a své poslání.

THE OLOMOUC YEARS (1882–1952) OF BOHUMIL MAKALOUS – JAROMÍR JOHN

Summary

The biographical study outlines the last period of life and creative career of the aesthetician Bohumil Makalous (1882–1952), the author of the short-story collection *Večery na slamníku* (Evenings On The Straw Bed, 1920), the novels *Moudrý Engelbert* (*The Wise Engelbert*, 1940) and *Pampovánek* (1948/1949), and other titles published under the nickname Jaromír John. In 1946–1952, Bohumil Makalous significantly participated on the re-opening of Palacký University in Olomouc where he worked as an aesthetics professor at that time. He opened and led an aesthetics seminar there but many of his activities reached over the university campus. He also initiated the conception of the Collective of the Aesthetic Seminar of Palacký University (KESPU) which held regular cycles of lectures for the public. Makalous himself lectured at various places in the Central Moravian region and published texts in cultural periodicals, e.g. in *Kritický měsíčník* (*Critical Monthly*), edited by Václav Černý) and regional press. The

study is based on the research of archival sources, especially of the correspondence between B. Markalous and the philosopher and sociologist Josef Ludvík Fischer (1894–1973), the first chancellor of the re-opened university in Olomouc and Markalous's longtime friend. The appendix contains Markalous's (John's) feuilleton *Ten – ta Olomouc má univerzitu* (*The Town of Olomouc Has a University*) published on the occasion of the inauguration of the university on 21 February 1946.

Translation © Sylva Ficová, 2006

Mgr. Roman Kanda
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
roman.kanda@centrum.cz

DOVRŠENÉ DÍLO PROFESORA EDUARDA PETRŮ

JANA KOLÁŘOVÁ

Dne 3. března 2006 nás navždy opustil významný literární vědec a historik, pedagog Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci (FF UP) prof. PhDr. Eduard Petrů, DrSc. Eduard Petrů byl absolventem bohemistiky a romanistiky na FF UP, kde také obdržel doktorát na základě disertace *Petra Chelčického Řeč o šelmě a obrazu jejím*. Po dvanácti letech působení v Univerzitní knihovně (1952–1964) se Petrů vrátil na svou alma mater. Na katedře bohemistiky začal přednášet starší českou literaturu a literární vědu. V roce 1968 se habilitoval a profesorem pro obor teorie a dějiny české literatury byl jmenován roku 1986. Jeho badatelský zájem se soustřeďoval v první řadě na starší českou literaturu. Zasažoval tedy značně široký úsek literárních dějin, od středověkých textů (*Život sv. Kateřiny*, *Alexandreida*, *Zbraslavská kronika* ad.) přes osobnost Petra Chelčického (byl jedním z našich nejlepších znalců jeho díla), specifika humanistické literatury až po barokní homiletiku či historiografii. Zajímala jej rovněž genologická problematika, parodie a satira, drama. Ve svých studiích Petrů účelně spojoval erudici literárněteoretickou a literárněhistorickou, které provázela snaha o exaktní přístup k bádání o literatuře. Jeho cílem nebyl pouhý popis či hromadění faktů o zkoumaném díle, problémy nahlížel z obecnějších perspektiv literárněhistorického vývoje, často s komparatistickým přihlédnutím k širšímu kontextu evropských literatur.

Dlouhodobě se Petrů věnoval starší české literatuře na Moravě, především v olomouckém regionu (napsal např. spolu s I. Hlobilem knihu *Humanismus a raná renesance na Moravě*, v níž mj. analyzuje zajímavý fenomén olomouckého humanistického centra). Petrů byl rovněž vynikajícím editorem, jenž zpřístupnil dnešním čtenářům mnohé staročeské literární památky (*Mikuláš Dačický z Heslova: Prostopravda*, *Jan Dubravius: Theriobulia*, *Alžběta Johanna Westonia: Proměny osudu* ad.). Významnou část práce zasvětil prof. Petrů popularizaci starší literatury. Své úvahy na toto téma rozvinul především ve dvou knihách – *Zašifrovaná skutečnost* (1972) a *Vzrušující skutečnost* (1984). Prvně jmenovaná kniha nesla podtitul *10 otázek a odpovědí na obranu literární medievalistiky* a Petrů v ní zajímavou formou odhaloval před čtenářem např. vztah reality a fikce ve středověkém literárním díle, úlohu alegorie a možnosti její interpretace, způsoby určování autorství a řadu dalších specifických problémů při recepci středověkého textu.

Petrů jako každý skutečný vědec byl badatelem upřímně zaujatým svým oborem, jež viděl jako dobrodružství poznávání skutečnosti, která je na první pohled skrytá, což v úvodním oslovení čtenáře v *Zašifrované skutečnosti* působivě formuloval: „Mohli bychom snad říci, že literární medievalistika přináší dvojí dobrodružství. Je to na jedné straně dobrodružství

samotné cesty za poznáním, dobrodružství badatele, který krok za krokem, za cenu omylů, návratů k východisku, stále nového a kritického hodnocení všech stop, odhaluje jednotlivé vrstvy díla až k odhalení jeho tajemství. Je to dobrodružství vědy, vědeckého poznání díla, dobrodružství, které prožívá literární historik stejně jako archeolog, přírodovědec nebo bakteriolog. A s ním má možnost prožívat toto dobrodružství také čtenář. Je zde však ještě dobrodružství druhé, které je na práci badatele založeno a vychází z ní. Je to poznání životní reality, života středověkého člověka a středověké společnosti. Je to dobrodružství poznané pravdy, která je pro současného člověka odhalena, jakmile sejmeme onen závoj díla, o němž středověcí básníci tak často hovořili. Odhalením závoje díla, proniknutím za nezvyklost a spletitost formy dospíváme až k podstatě díla, od literatury k člověku. Svět, který se nám takto otevře, je stejně nový a dobrodružný jako cesta sama, po níž jsme se k němu snažili proniknout, je dobrodružstvím pro badatele, který jej odhaluje, stejně tak jako pro čtenáře, jemuž ho pomáhá pochopit.“

Krédem profesora Petřů bylo aristotelovské „každý člověk od přirozenosti touží po vědě- ní“, což vztahoval nejen na sebe, ale též (s potřebnou dávkou zdravé pedagogické skepse) na své univerzitní studenty. Byl vynikajícím pedagogem, jehož přednášky a semináře na katedře bohemistiky patřily k nejoblíbenějším. Univerzitní prostředí přes lákavé nabídky od různých vědeckých institucí nikdy neopustil, netoužil uchýlit se do izolace odborných ústavů, domníval se, že právě interakce se studenty, konfrontace názorů a formulování problémů v procesu předá- vání vědomostí je pro vědce inspirující a přínosná. Dokázal studentům stejně poutavě přiblížit svébytnou oblast starší české literatury, jako soudobou literárněvědnou problematiku. Měla jsem možnost poznat pana profesora jako studentka a později i jako kolegyně. Byl to člověk neobyčejné noblesy, velkorysý, s laskavým, moudrým humorem a přirozenou autoritou. Pro své žáky a kolegy zůstane vzorem vskutku univerzitního učitele, který nepředává jen pouhé penzum vědomostí, ale oslovuje celou svou osobností. Čest jeho památce.

DAS VOLLENDETE WERK VON PROFESSOR EDUARD PETRŮ

Zusammenfassung

Am 3. März 2006 hat uns auf immer der bedeutende Literaturwissenschaftler und Historiker, Professor der Philosophischen Fakultät der Palacký Universität in Olomouc Prof. Dr. Phil. Eduard Petřů, Dr.sc. verlassen.

Eduar Petřů war Absolvent der Bohemistik und Romanistik an der Philosophischen Fakultät der Palackýuniversität, wo er auch den Dokortitel erworben hat. Nach zwölf Jahren in der Universitätsbibliothek hat er angefangen, Vorlesungen über die ältere tschechische Literatur und Literaturwissenschaft zu halten. Im Jahre 1968 hat er sich habilitiert und im Jahre 1986 wurde er zum Professor für das Fach Theorie und Geschichte der tschechischen Literatur ernannt. Sein Forscherinteresse hat sich in erster Reihe auf die ältere tschechische Literatur konzentriert. Es hat also einen breiten Abschnitt der Literaturgeschichte von den mittelalterlichen Texten bis zu der Barockhomiletik oder Historiographie dargestellt. Ihn hat auch die genologische Problematik, Parodie und Satire, Drama interessiert. In seinen Studien hat Petřů

die literaturtheoretische und literaturhistorische Erudition zweckmäßig verbunden, die von dem Bestreben um das exakte Herantreten zur Literaturforschung begleitet wurde.

Langfristig hat er sich der älteren tschechischen Literatur in Mähren, vor allem in der olmützer Region gewidmet. Petrů war zugleich ein hervorragender Editor, der heutigen Lesern manche alttschechische Literaturdenkmäler zugänglich gemacht hat. Einen bedeutenden Teil der Arbeit hat Prof. Petrů auch der Popularisierung der älteren Literatur geweiht.

Petrů war ein ausgezeichnete Pädagoge, dessen Vorlesungen und Seminare am Lehrstuhl der Bohemistik zu den beliebtesten gehört haben. Das Universitätsfeld hat er trotz den anlockenden Angeboten verschiedener wissenschaftlicher Institutionen nie verlassen, er hat angenommen, dass gerade die Konfrontation der Meinungen und Formulierung der Probleme im Prozess der Übermittlung von Kenntnissen für den Wissenschaftler inspirierend und förderlich ist. Es war ein Mensch von einer ungewöhnlichen Noblesse, ein großzügiger Mensch mit einem klugen Humor und einer natürlichen Autorität. Für seine Studenten und Kollegen bleibt er als Vorbild eines wirklichen Universitätslehrers, der nicht nur ein Pensum der Kenntnisse übergibt, sondern durch seine ganze Persönlichkeit anspricht. Ehre sei seinem Andenken.

Translation © Hana Volencová, 2006

Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
denivka@centrum.cz

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PHILOLOGICA 91

BOHEMICA X

Hlavní redaktor (uspořadatel): PhDr. Petr Pořízka
Výkonný redaktor: prof. PhDr. Ladislav Daniel, CSc.
Odborný redaktor: doc. PhDr. Lubomír Machala, CSc.
Technická redakce: PhDr. Petr Pořízka
Odpovědná redaktorka: Mgr. Jana Kreiselová

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
e-mail: vup@upol.cz

Olomouc 2007

1. vydání

Ediční řada – AUPO

Za obsah prací a jejich jazykovou správnost odpovídají autoři.

ISSN 0231-634X
ISBN 978-80-244-1717-2